
DONALD M. NICOL
Çeviren: Bilge Umar
BİZANS'IN SON YÜZYILLARI
1261-1453
TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları
DONALD M. NICOL
BİZANS'IN SON YÜZYILLARI 1261-1453

TARİH

DONALD M. NICOL
BİZANS'IN SON YÜZYILLARI 1261-1453

ÖZGÜN ADI
THE LAST CENTURIES OF BYZANTIUM, 1261-1453

COPYRIGHT © DONALD M. NICOL 1972
COPYRIGHT © CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS 1993, SECOND EDITION

İNGİLİZCE ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİREN
BİLGE UMAR

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2009
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
ALİ BERKTAY

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ/DİZİN
NECATİ BALBAY

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI'NDA
1. BASIM: EYLÜL 2016, İSTANBUL

ISBN 978-605-332-844-5

BASKI
AYHAN MATBAASI
MAHMUTBEY MAH. DEVEKALDIRIMI CAD. GELİNCİK SOK. NO: 6 KAT: 3
BAĞCILAR İSTANBUL
TEL: (0212) 445 32 38 FAKS: (0212) 445 05 63
SERTİFİKA NO: 22749

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Donald M. Nicol

Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453

Çeviren: Bilge Umar

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Önsöz VII
Kısaltmalar XI
Palaiologos Hanedanı 1261-1453 (Kısmi Soyağacı) XIII

1
Dördüncü Haçlı Seferi'nden Sonra Bizans İmparatorluğu 1

2
Sürgündeki İmparatorluk ve Yeniden Kuruluş 25

I. Yeniden Kurulan İmparatorluğun Sorunları: VIII. Mikhael Palaiologos'un Saltanatı, 1261-1282 49

3
Ayakta Kalmanın Bedeli 51

4
Doğu ile Batı Arasında Taktik Savaşı 73

5
13. Yüzyılda Bizanslıların İkilemi 91

II. İkinci Derecede Bir Devlet Olarak Bizans: II. Andronikos Palaiologos'un Saltanatı, 1282-1321 115

6
Ortodoksluğun İhyası 117

7
Çöküşün Belirtileri ve Nedenleri 135

8
Çaresizlik 153

9

III. Bizans'ın Ölümcül Hastalığı: İç Savaşlar Çağı, 1321-1354 185

10
Veraset Sorunu ve İlk İç Savaş 187

11
III. Andronikos'un Saltanatı, 1328-1341 207

12
İkinci İç Savaş, 1341-1347 229

13
VI. İoannes Kantakouzenos'un Saltanatı, 1347-1354 259

IV. Osmanlıların Vasalı Olarak Bizans: Son Yüz Yıl, 1354-1453 311

14
V. İoannes Palaiologos'un Saltanatı, 1354-1391 313

15
II. Manuel'in Saltanatı: İlk Bunalım, 1391-1402 365

16
Son Sükûnet, 1402-1425 391

17
Osmanlı Canlanışı ve VIII. İoannes Palaiologos'un Saltanatı, 1425-1448 417

18
XI. Konstantinos ve II. Mehmed: Konstantinopolis'in Düşmesi, 1448-1453 455

19
Bizans'ın Son Kaleleri 485

Kaynakça 509
Notlar 535
Dizin 569

Önsöz

Bizans İmparatorluğu'nun tarihini yazan kişi, varlığı bin yılı aşkın bir süre boyunca sürmüş ve ne zaman kuruldu denirse densin belirli bir tarihte, 1453 yılında kuşku götürmez biçimde son bulmuş bir yapıyı incelemek gibi ender bir konuma sahiptir. Bu imparatorluk, derli toplu bir tarih birimi oluşturur; söz konusu tarih biriminin çoğu bölümü, imparatorluğun kendi belgeleriyle ve kendi bilgili tarihçileri tarafından iyi belgelenmiştir. O nedenle, serinkanlılıkla irdelenebilir, parçalara ayrılabilir, eleştirilebilir ya da karşısında hayran kalınabilir; ayrıca, Bizanslı tarihçilerin de nice kez umdukları üzere, insanlığın gelecekteki kuşaklarına yönlendirici ilkeler, uyarılar ve örnek edinilecek dersler çıkarılabilir. İngilizce konuşan okurlar, Bizans'ta hayran kalınacak pek az, eleştirilecek pek çok şey gören, Bizans tarihini bir altın çağdan sonra uzun sürmüş bir çöküşün öyküsü olarak aktaran ve sadece "barbarlığın ve dinin üstün geldiğine" tanık olduğu sonucunu çıkaran Edward Gibbon'ın büyüleyici etkisinden, anlaşılır biçimde, biraz geç sıyrılmışlardır.

Son yıllarda Bizans tarihi, çağımız için uyarılar ya da dersler çıkarmaya olanak versin vermesin, daha derinlere inen ve saptananlar üzerinde daha fazla düşünen incelemelerin konusu olmuş-

tur. Bizans İmparatorluğu'nun genel tarihi üzerine özellikle G. Ostrogorsky ve A.A. Vasiliev ürün vermişlerdir; bu yapıtlar Gibbon'ın yapıtındakine göre daha az dramatik, ama daha nesnel ve daha sevecen bir tablo sunuyorlar. İmparatorluğun uzun tarihindeki erken ve orta dönemler üzerine öğrencilere ya da herhangi bir okuyucuya rehber olabilecek birçok az ya da çok bilimsel kitap günümüzde İngilizce olarak yazılmış ya da İngilizceye çevrilmiş bulunuyor. Oysa Bizans'ın son dönemi bakımından özel bir durum vardır. Çok uzun zaman, bu dönem, erken yüzyıllara kıyasla fazla incelenmemiştir. Hâlâ, yayımlanmamış belgeler ve yazmalar içinde nice sırlar saklayan bu dönem, şimdi pek çok dildeki akademik yayınlarda ve makalelerde bilim adamlarının gitgide daha çok dikkatini çekiyor. Ancak, 1261 ile 1453 arasında neler olup bittiğini keşfetmek için, günümüzde imparatorluğun tarihini genel olarak ele almış yapıtların son bölümlerindeki hayli kısıtlı anlatımlara başvurmak zorunda kalıyoruz, çünkü bu konu üzerine daha kapsamlı bir sentez yaratmaya hemen hemen hiçbir dilde, hiç kimse girişmemiştir. Araştırmaların ve belgelerin şimdiki durumunda, bu işe kalkışmak, kuşkusuz cüretkârlık olur ve zamansızdır. Yakında, uzmanların kendi dallarındaki araştırmaları öylesine çoğalacak ki, konu bu katkıların ağırlığı altında ezilecek, okurlar da ormanı ağaçlardan ayırmaya çalışmaktan yorgun ve bıkkın düşecekler. Dolayısıyla bir ara raporun bile yararlı olacağını umuyorum. İşte, öğrencilerime Bizans tarihini öğretirken, böyle bir kitaba ihtiyaç duyulduğunu anladım. Kısmen bu gereksinmeyi karşılamak için bu kitabı yazmaya koyuldum.

Ne var ki, bu, kuru ve belki de ayakları fazla yere basan bir gerekçe. Şunu da itiraf etmeliyim ki, Bizans'ın son iki yüzyılını incelemek bana özellikle çekici geliyor. Bu dönem, genç bir toplumun mutlu günleri değildi; olgun bir uygarlığın altın çağı da değildi. Ama bu yıllar, ataları nice kez gergin bir tedirginlik içinde ya da kapıya dayanmış bir felaket karşısında yaşamak zorunda kalmış Bizanslıların son bir sınavdan geçirildiği yıllardı. Eğer ben onların başından geçen bu deneyimi, elden ayaktan düşmüş, ölümcül bir hastalık pençesindeki kişinin gücü nasıl tükenirse öyle bir anla-

tımla aktarmışsam, kasdettiğim, Bizans halkından çok, bir kurum olarak Bizans'tır. İmparatorluğun yapısı eskimişti ve 14. yüzyıla varıldığında belki de kurtarılabilecek halden çıkmıştı. Artık beklediği, öldürücü darbeyi indirecek Osmanlılar gibi dipdiri ve azimli bir düşmandı. Ama halk, olağanüstü hallerde yetiştiğinden, içinde bulundukları güvensizlik ortamının verdiği heyecandan keyif alır gibiydiler. Bizans'ın son iki yüzyılında, eski siyasi, dini ve felsefi düşüncelerde daha önceki iki yüzyılda olduğundan çok daha yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu kitapta o yüzyıllarda ne olup bittiğini anlatmaya çalıştım; öyle ki, Latinceyi az bilenler, Yunancayı ise hiç bilmeyenler Bizans İmparatorluğu denen yapının acıklı sonuna hangi aşamalardan geçerek geldiği hakkında daha açık seçik bir fikir edinebilsinler.

Dipnotlar ayrı dönemlerin ya da konuların daha derinlemesine incelenmesi için birincil ya da ikincil önemde malzeme sağlamaktadır. Şu ya da bu imparatorun egemenlik dönemi üzerine yakın zamanda yayımlanmış monografiler zaten varsa, bu yapıtlarda kullanılan kaynak metinlere hemen hemen hiç gönderme yapmadım. Bu tür yapıtların şu anda elimizde bulunmadığı yerlerde, birincil kaynaklara gönderme yapmakta daha cömert davrandım. Dönemin toplumsal, entelektüel ve sanatsal yaşamı üzerine pek az şey söylediğimin bilincindeyim. Bu konuların kapsamlı biçimde ele alınması, kitaba bir cilt daha eklenmesini gerektirirdi; ayrıca, *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium* [Bizans'ın Son Yüzyıllarında Kilise ve Toplum] adlı, Cambridge'de 1978'de yayımlanmış çalışmam da bu konuların bazı cephelerini kapsamaktadır.

Elinizdeki kitap, 1972'de yapılmış ilk basımındaki haliyle, sadece, 1261'den 1453'e kadar geçen dönemin tarihsel bir çerçevesini ortaya koymak amacını gütmekteydi; olan biteni anlatmakla yetiniyordu, imparatorların egemenlik dönemlerini zaman içindeki sırasıyla ele alıyordu. Bu, toplum olarak varlıklarının son yüzyıllarında Bizanslı tarihçilerin yeğlediği tarih yazma yöntemidir; en çok onlara borçluyum. Metne bazı yeni bölümler ekledim, kimi bölümü de yeniden yazdım; ayrıca, dipnotlardaki ve kaynakçadaki göndermeleri güncelleştirmeye, hiç değilse 1991'e kadar getirme-

ye çalıştım. Buralara bakınca, okuyucu, görece yakın zamanlarda yaptıkları yayınlarla bilgi dağarcığımıza bir şeyler eklemiş olan pek çok bilgine ne kadar çok şey borçlu olduğumu fark edecektir. Ortaçağa ait ya da modern olsun, dayandığım kaynakları yanlış okumuş yahut yanlış anlamışsam kabahat bendedir.

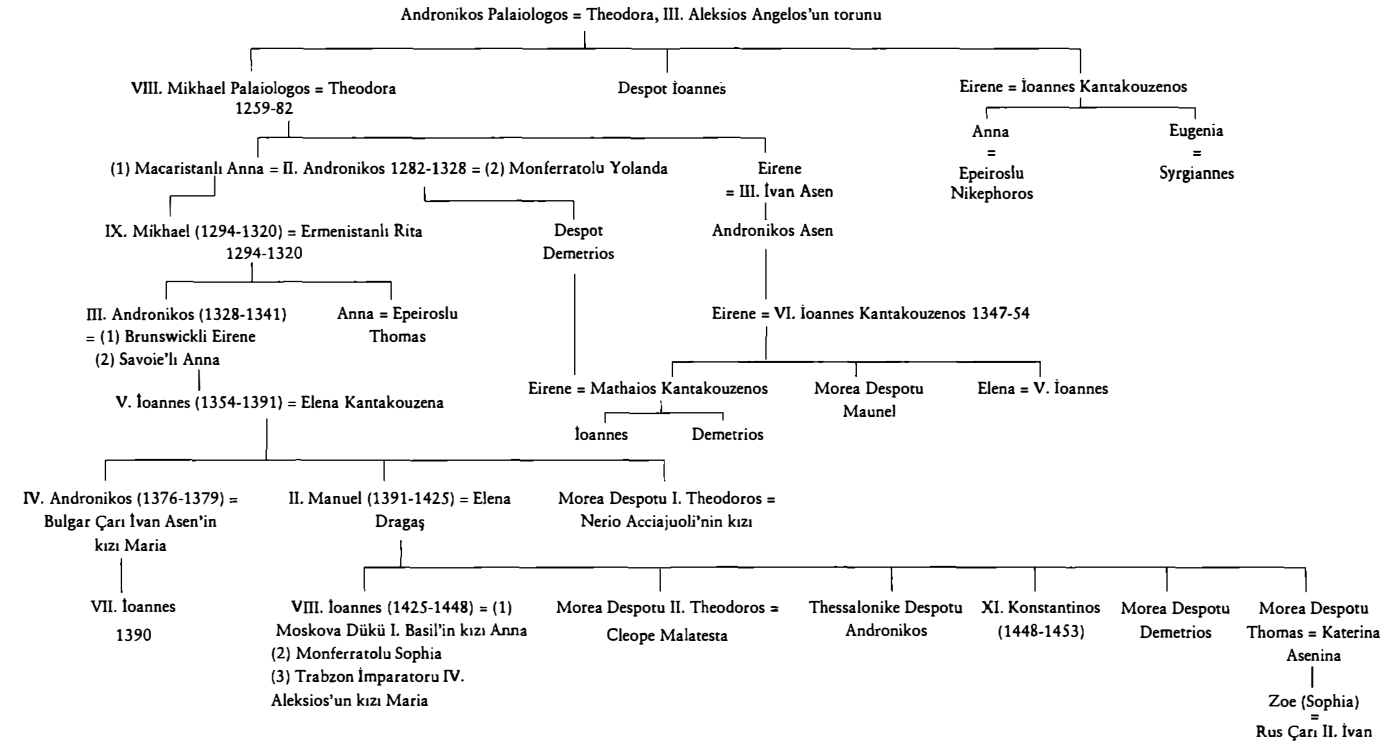
Donald M. Nicol

Kısaltmalar

B	*Byzantion*
BDBE	*Biographical Dictionary of the Byzantine Empire*, D.M. Nicol
BF	*Byzantinische Forschungen*
BFG	*Byzantina et Franco-Graeca*, R.-J. Loenertz
BMGS	*Byzantine and Modern Greek Studies*
BNJ	*Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*
BS	*Byzantinoslavica*
BZ	*Byzantinische Zeitschrift*
CFHB	*Corpus Fontium Historiae Byzantinae*
CMH	*Cambridge Medieval History*, IV (1966-1967)
CSHB	*Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*
DHGE	*Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*
DIEE	*Deltion İstorikis kai Etnologikis Etaireias*
DMA	*Dictionary of the Middle Ages*
DOP	*Dumbarton Oaks Papers*
DR	F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*
DTC	*Dictionnaire de théologie catholique*
EEBS	*Epethris Etaireias Bizantinon Spoudon*

EI	*Encyclopaedia of Islam*, 2. bs.
EO	*Echos d'Orient*
JÖB	*Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*
JÖBG	*Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft*
LM	*Lexikon des Mittelalters*
LPP	Sp.P. Lambros, *Palaiologeia kai Peloponnisiaka*
MM	Miklosich, F./ Müller, J., *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi*
MPG	Migne, J.P., *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeco-Latina.*
NE	*Neos Ellinominmon*
OCP	*Orientalia Christiana Periodica*
ODB	*Oxford Dictionary of Byzantium*
PLP	*Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, haz. E. Trapp vd.
REB	*Revue des Etudes Byzantines*
RESEE	*Revue des Etudes Sud-Est Européennes*
RHSEE	*Revue Historique du Sud-Est Européen*
RIS	*Rerum Italicarum Scriptores*, haz. L. A. Muratori
RSBN	*Rivista di Studi Byzantini e Neoellenici*
TM	*Travaux et Mémoires*
VV	*Vizantijskij Vremennik*
ZRVI	*Zbornik Radova Vizantoloşkog Instituta*

PALAİOLOGOS HANEDANI 1261-1453 (KISMİ SOYAĞACI)

1

Dördüncü Haçlı Seferi'nden Sonra Bizans İmparatorluğu

Konstantinopolis kenti, Nisan 1204'te IV. Haçlı Seferi askerlerinin saldırısına uğrayıp işgal edildi. Bu, herhangi bir kimsenin anımsayabileceği en büyük kent yağmasıydı. Haçlılar ömürlerinde böyle büyük bir kent görmemişlerdi. Sakinleri ve yakın çevresinde yaşayan milyonlarca kişi için, o sadece Kent ya da Kentlerin Kraliçesi'ydi. O, Tanrı'nın kutsayarak görevlendirdiği, dünya düzenini belirlerken Tanrı'nın son sözü gereğince sınır tanımaz yayılma ve bitmeyecek yaşama yetisi olan bir kurumun, Roma İmparatorluğu'nun merkezi ve odak noktasıydı. Konstantinopolis'te merkezleşmiş olan ortaçağ dünyası kültürünü tanımlamak için Bizanslı denmesi uygun bir ifadedir. Bu, sözü edilen dünyada yaşayan insanların kullanageldiği bir sözcük değildi. Onlar kendilerini *Romaioi,* Romalılar olarak ve imparatorluklarını da, eski Roma İmparatorluğu'nun batı bölümünün başına gelmiş bütün felaketlerden ve değişimlerden Tanrı'nın lütfu sayesinde sağ salim çıkabilmiş olan, antik Helen-Roma dünyasının doğu bölümü olarak görüyorlardı.

Helen-Roma geleneği ve eski dünyadaki *imperium Romanum* mistisizmi, Adriyatik Denizi'nin doğusunda hiçbir zaman ölmedi. Roma İmparatorluğu'nun ölümsüzlüğü inancını, eski Roma için o kadar yabancı olan Hıristiyan dini, güçsüzleştirmekten çok, destekledi. Bizans İmparatorluğu'nda saltanat süren ailelerin ve çiftçi, asker yığınlarının kanı, Suriyeliler, Ermeniler ve Slavlar gibi, eski zamanın gerçek Helenlerince ve Romalılarınca barbar sayılan ırklarla karışınca bozulmaktan çok, zenginleşti. Ortaçağ boyunca imparatorluğun yaşamasını ve yayılmasını sağlamış bulunan Bizans orduları aslında Helen ya da Romalı olmaktan uzaktılar. Onlara komuta eden imparatorlar ve subaylar, çoğu kez, Makedonyalı yahut Ermeni ailelerdendiler ve Perikles'in yahut Augustus'un soyundan gelme iddiasında bulunmayı hiç umursamıyorlardı. Bizans İmparatorluğu çok ırklı ve çok dilli bir toplumdu. Yine de Helen dili, konuşulan biçimiyle, *lingua franca* [her yerde geçen ortak dil] idi ve çok zengin yazınsal biçimiyle de, Konstantinopolis'teki sarayın, kilisenin ve hukukun, bir de *literati*'nin, yani ozanların, tarihçilerin, ilahiyatçıların ve düzyazı ustalarının diliydi.

Helen dilini bilmek gerekliliğinin herkesçe kabul ediliyor olması, imparatorluğun, hiç değilse geç döneminde, birleştirici güçlerinden biri olmuştur. Bir diğeri, kilisenin erken dönemlerde yaptığı konsillerde hiç değişmemek üzere Ortodoks diye tanımlanmış biçimiyle Hıristiyan dininin herkesçe kabul edilmiş olmasıydı. Ama Hıristiyan Roma İmparatorluğu'nun sürekliliğinin ve ebediliğinin en göze görünür simgesi, Bizans dünyasının Yeni Kudüs'ü olan, Konstantinopolis kentinin kendisiydi. Kentin Büyük Constantinus tarafından MS 330'da kurulması, antikçağın artık ulaşabileceği son noktaya ulaşması ve yeni bir çağın başlangıcıydı. Konstantinopolis çok eskiye dayanan kent uygarlığı geleneğinin kalıcı örneği, kentsel çevreler içinde gelişmiş Hıristiyan dininin koruyucusuydu. Pek çok kez kuşatılmış, denizden ablukaya alınmış ve saldırıya uğramış olmasına rağmen, IV. Haçlı Seferi'nin askerleri surlardan içeriye dalasıya dek, düşmanlarının eline hiçbir zaman geçmemişti. Bu nedenle, 1204 Nisan'ında olup bitenler, Bizans halkının tarihleri boyunca görüp geçirdiği, kendi geçmişlerinden en yıkıcı kop-

ma olmuştur. Özel koruyuculuğu altında yaşadıkları kendi Tanrılarının, nasıl olup da böyle bir şeye izin verebildiğine akıl erdiremiyorlardı; sebebi, olsa olsa, işledikleri günahlar olabilirdi. Kentleri yabancı elinde kaldıkça kendi yaşam biçimlerinin nasıl sürebileceğini gözlerinde canlandıramıyorlardı. İmparatorluğun illerinin başına ne gelmiş olursa olsun, Konstantinopolis'in elde kalması, Tanrı yasalarının onda dokuzuydu. Konstantinopolis'te tahtında oturan bir Ortodoks imparator ve Ayia Sophia adlı büyük kilisede ayin yöneten bir Ortodoks patrik: Bizanslıların ölümsüzlük simgeleri bunlardı.

Öyleyse felaket nasıl ortaya çıktı, suçlusu kimlerdi? Bizanslıların günahı, kendi imparatorluklarının maddi refahı açısından bakılırsa, ihmal ve kayıtsızlıktı. İmparatorluk, 10. yüzyılda ve erken 11. yüzyılda, Güney İtalya'yı, Balkanlar'ı, Yunanistan'ı ve Anadolu'yu kapsayan, iyice bütünleşmiş bir yapı göstermişti. Savunması ve yönetimi, Konstantinopolis'ten merkezi denetim altında tutuluyordu. Askerlerinin çoğu, üzerinde yaşadıkları toprağın yerlisi olmuşlardı ve bu yüzden, ülkenin savunulmasıyla, bayındırlığıyla ilgiliydiler. Tarım ve ekonomi yönünden işler iyi gitmekteydi ve görünüşe bakılırsa istikrar gösteriyordu; Bizans'ın altın parası, uygar dünyanın bir ucundan ötekine, para değerinin ölçütüydü. 10. yüzyılın Bizans imparatorları, Batı Avrupa'nın yeni yeni ortaya çıkmakta olan büyük güçleri olan Kutsal Roma [Roma-Germen] İmparatorluğu'na ve Papalığa bazen küçümseyici, bazen hoşgörülü tutum takınmışlar, büyük Hıristiyan ailesi içinde dik kafalı akrabalar saymak dışında pek nadiren ilgi göstermişlerdi. Her ne kadar Batılıların dik başlılıktan vazgeçip yeniden imparatorluğun egemenlik alanına katılmak isteyecekleri umudu her zaman var idiyse de, ortada bu gidişatın değişmesini gerektirecek bir neden görünmüyordu.

Ne var ki, 11. yüzyıl boyunca Bizanslıların rahatı üst üste gelen olaylarla sarsıldı. 1054'te, Batı Hıristiyanlığı dünyasının eski düzenle olan son bağlarından kendini kurtarması, Roma kilisesi ile Konstantinopolis kilisesi arasındaki *skhizma* [ayrılık] ile kendini gösterdi. Kendi iç bünyesinde reform yapan papalık, artık kendisine küçümsemeyle, hatta hoşgörü gösterilerek muamele edilmesine razı değildi;

böylece, kiliseler arasındaki ayrılık, Akdeniz dünyasında güçler dengesinin yeni bir değişikliğe uğradığının ilk belirtilerinden biri oldu. Aşağı yukarı aynı sıralarda, Bizans İmparatorluğu'nun doğudaki ve batıdaki uç bölümleri yeni düşmanların, batıda Normanların, doğuda Selçuklu Türklerinin tehdidine uğradı. Aynı zamanda iki yanda birden çarpışmak zorunluluğuna düşme Konstantinopolis'teki imparatorların yazgısı olagelmişti. Ama şimdi, yaratıcılıkları ve ellerindeki olanaklar, karşılarına çıkan görevin gerektirdiklerine denk değildi. 1071'de Normanlar Güney İtalya'da Bizans elinde kalmış son toprak parçasını zapt ettiler ve aynı yıl, doğudaki imparatorluk orduları Selçuklu Türklerince Anadolu'da, Malazgirt'te kılıçtan geçirildi. Bunun sonucu olarak Anadolu'nun elden çıkması, Güney İtalya'nın elden çıkmasına göre çok daha ağır etkileri gündeme getirecekti. Çünkü Güney İtalya'daki Bizans ili, sadece, İustinianos'un evrensel Roma İmparatorluğu'nun *damnosa haereditas*'ıydı [lanetli mirası]. Oysa Anadolu, imparatorluğun bütün yapısında en büyük ve en verimli topraktı ve imparatorluğun savunulması için devşirilecek yerli asker birliklerinin en büyük kaynağıydı.

1081'de tahta çıkan İmparator I. Aleksios Komnenos'un, bu nedenle, batıda uğranılmış kayıpları gözden çıkarması ve doğudaki hırpalanmış sınırlarını berkitmenin çaresine bakması olumluydu. Şimdiden pek çok toprak yitirilmişti, ama Aleksios hiç değilse Anadolu'da Bizanslılarla Türkler arasında yeni bir sınır oluşturmaya çabaladı. Bunlar kısa vadeli önlemlerdi. Uzun vadede kendini gösteren sorun, Bizans İmparatorluğu'nun eski yapısının, doğudaki ve batıdaki düşman komşularının yeni ve diri güçlerine karşı nasıl ayakta durabileceğiydi. İşte burada, Bizanslılar günahlarının cezasını çektiler. Çünkü imparatorluğu o zamana kadar Normanlarla Türklerden çok daha beter nice düşmana karşı ayakta tutmuş olan merkezi ve bütünleşmiş yönetim ve savunma düzeni 11. yüzyılda çökmüştü. Konstantinopolis'in ve imparatorluktaki diğer kentlerin aristokrasisi, kendi uygarlıklarının pırıltısından gözleri kamaşıp körleştikleri için, kendi büyük geçmişlerinin mirasını yiyorlar ve yanıltıcı bir güvenlik duygusu içinde uyukluyorlardı. Pek çoğu yetiştirilme tarzlarıyla ve doğal eğilimleriyle asker olan,

durumun gerçeğini çok daha canlı bir sezgiyle algılayabilen taşradaki büyük toprak sahipleri, özgür köylü çiftçilerin zararına kendi topraklarını genişleterek, imparatorluğun tarımsal ve ekonomik yapısının temelini çökertmişlerdi; oysa bu çiftçiler, çoğu kez, bir ölçüde büyük toprak sahiplerinin bağımlısı durumuna düşmeyi, doğanın cilvelerine ve düşman istilasının getireceği korkunç sonuçlara karşı bir tür korunma güvencesi saymaya hazırdılar. Böylece, imparatorluğun gücü eritildi; yerel otorite imparatorun merkezi otoritesinin karşısında üstünlük sağladı ve başkent aristokrasisi ile taşra aristokrasisinin rakip çıkarları, her birinin tahta geçsin diye desteklediği rakip adayların kimliğine de yansıdı.

Kendisi de asker olan I. Aleksios, 11. yüzyılın sonunda, dengeyi düzeltmek için çok şey yaptı. Ne var ki, I. Haçlı Seferi, onun egemenliği döneminde yapıldı. Batı Hıristiyanlığı dünyası, Türklerin Anadolu'ya ve Hıristiyanlığın doğudaki eşiğine belirgin bir tehdit oluşturmasından dolayı değil, Kudüs'ün yitirilip Kutsal Mezar'ın kâfirler eline geçtiği haber alındığı için, dinsel bir çılgınlık içine düşmüştü. Artık sürekli insan gücü kıtlığı çeken bir imparatorluğun savunulması için, Aleksios, Hıristiyan Batı'dan ücretli askerler devşirmeyi ummuştu. Batı dünyasının farklı bir öncelikler dizisi benimsediği gerçeğini hesaba katmadı. Kâfire karşı silaha sarılın çağrısına yanıt veren Papa ve batılı hükümdarlar, Hıristiyanlık dünyası denen bir büyük toplum hayaline kapılmışlardı. Bizanslılar için bu büyük toplum, Roma İmparatorluğu'ydu; kutsal Kudüs kenti de bu imparatorluğun çok uzaklardaki bir uç mevzii durumundaydı ve Tanrı'nın uygun göreceği bir zamanda Hıristiyan egemenliğine yeniden girecekti. Ama onun kalbi ve merkezi Konstantinopolis'ti; eğer Konstantinopolis kâfirlerin eline geçerse, artık hiçbir şey Hıristiyan dünyasını kurtaramazdı.

Batılılarla Bizanslılar arasında temelden bakış farkı vardı. Bunun ilk kez ve en açık olarak dinsel düzeyde, kiliseler arası ayrılıkta ve sonra da haçlı seferlerinde kendini göstermesi, o zamanın bağlamında doğaldır. Ne var ki, 12. yüzyıl boyunca, doğulu ve batılı Hıristiyanlar birbirini daha iyi tanıdıkça, aradaki farklılıkların listesi uzadı da uzadı. Bizanslı Doğu ile Latin Batı arasında düşman-

lığın gelişmesinde bir tragedya öğesi vardır. Çünkü Batı Avrupa 12. yüzyılda yeni düşünceler geliştirmeye, yeni yapılar oluşturmaya başladıkça, Bizans İmparatorluğu umutsuz bir gayretle, ama hiçbir sonuç elde etmeksizin hem içten, hem de sınırlar ötesinden tehditlerle karşılaşan eski toplumun dağılmasını durdurmaya çabalıyordu. Bu yüzyılın imparatorlarından kimi, en çok da I. Manuel Komnenos için, imparatorluğun yaşamını sürdürmesi, geniş ölçüde Batı'daki yeni siyasal, ticari ve dini güçlerle uzlaşmaya bağlıydı. Denizlerde imparator hesabına dirlik düzenliği sağlamaya hazır bulunan batılı tacirleri, özellikle de yayılmakta olan tacirler cumhuriyeti Venediklileri, Konstantinopolis ile, imparatorluğun liman kentleriyle ticaret yapmaya, oralarda yerleşmeye özendirmek gerekiyordu. Friedrich Barbarossa gibi batılı krallar, sadece Roma imparatorlarına özgü olan imparator sanını kullanmak konusunda hak iddia edince, iş şakaya vurulmalı, ama onlarla alay edilmemeliydi. Hatta batılıların kültür ve uygarlık alanında Bizanslılara öğretecek bir şeylerinin bulunması bile olanaklıydı. Genel ifadeyle söylenecek olursa, Batı'dan uzak durma değil de, Batı ile aktif bir işbirliği politikası gütmek çok daha kârlı olabilirdi.

I. Manuel bu görüşlerinde haklı olabilirdi, ama görüşleri kendi uyrukları arasında pek de kabul görmüyordu. Bizanslıların daha okumuş olanları, batılıların esas itibariyle hayli yol yordam bilmez, kavgacı ve açgözlü bir güruh olduğu, kendi akılsızlıkları ve kibirlilikleri yüzünden Ortodoks Hıristiyan dünyasının dışında kaldıkları gerçeğini görmezden gelmeye hazırdılar. Ne de olsa, onlar ilim irfan yönünden Araplarla Türkler gibi barbar olmadıktan başka, kâfir de değillerdi. Hatta onlar, bir anlamda Hıristiyandılar, çünkü tek kusurları, Hıristiyan inancının büyük toplumunun yöneticisi ve koruyucusunun Konstantinopolis'teki Roma imparatoru olduğunu ve kilisenin kendi bölümlerinin, eski kilise büyüklerinin ve konsillerin döşediği yoldan ayrıldığını idrak edemeyişleriydi. Onlar, bir gün gelecek, kendi tuttukları yolun yanlışlığını görecek ve cemaate geri dönecek, krallarının ve "imparator"larının aslında sadece, tek gerçek imparator olan Romalıların İmparatoru'nun birer temsilci-görevlisi olduğunu, kendi papalarının da bölünme-

miş Hıristiyan kilisesi içindeki beş patrikten sadece biri olduğunu kabulleneceklerdi. Bu kurallar çerçevesinde, barış içinde bir arada yaşamak olanaklıydı. Ne var ki, imparatorluk içinde batılı askerlerin ve batılı tacirlerin eylemleri Bizanslıların hoşgörüsünü aşıyor, sabrını taşırıyordu ve Batı Avrupa'daki herhangi bir uygarlıktan çok daha eski bir uygarlığın mirasçıları olmanın getirdiği üstünlük kompleksiyle doğmuş Bizanslıların çoğunluğu, onların geleneklerini alaya alan ve pazarlarını sömüren zibidi yabancılara karşı hoşgörü göstermeye niyetli değillerdi. Normanlarla Venedikliler, Fransızlarla Almanlar arasında pek ayırım yapmıyorlardı. Batılıların hepsine "Latinler" deniyor ve hiçbiri sevilmiyordu. Yapıtını 1205 yılında yazan Bizanslı tarihçi Niketas Khoniates, sıradan Bizanslıların duygularını şu kelimelerle özetlemişti:

> Latinlerle aramızda geniş bir uçurum vardır. Bizler birbirinden ayrı kutuplarız. Ortak hiçbir düşüncemiz yoktur. Onlar kibirli, kendilerini üstün görme hastalığına tutulmuş, bizim davranışlarımızın sadeliğini ve alçakgönüllülüğünü alaya almaktan hoşlanan kişilerdir. Ama biz, onların kibrini ve küstahlığını, onların burnunu havada tutan sümük akıntısı gibi görürüz; onları, bize engerek yılanını ve akrebi çiğneme gücü veren İsa'nın kudreti sayesinde çiğneyip tepeleriz.[1]

1171'de, Latinlere düşmanlık duygusu, Konstantinopolis'te ve imparatorluğun başlıca kentlerinde Venedikli tacirlerin tutuklanmasına yol açtı. 1182'de bu düşmanlık, Konstantinopolis'teki bütün yabancıların vahşice kılıçtan geçirilmesi, mallarının mülklerinin tahrip edilmesi biçiminde korkunç bir doruğa ulaştı ve en aşırı ölçüde Batı düşmanı duygulara sahip olduğu bilinen biri imparator ilan edildi. Duyulan kin karşılıklıydı, ama Latinlerde bu kine açgözlülük ve talan hırsı da eklenmişti. Venedikliler 1171'de olan biteni hiç unutmadılar. Onlar, Bizans'ın ve Doğu Akdeniz' in zenginliğinin değerini öğrenmişlerdi. Sonunda şu düşüncede karar kıldılar: Kendi çıkarlarını güvenceye almanın tek sağlam yolu, Konstantinopolis'i batılıların egemenliği altına sokmaktı. 1185'te Normanlar İtalya'dan Yunanistan'a geçtiler ve Bizans İmparator-

luğu'nun ikinci en büyük kenti Thessalonike/Selanik'i talan ettiler. Zaten Konstantinopolis'teki imparatorların sahip bulunduğu "imparator" unvanının kendi hakkı olduğu iddia eden Kutsal Roma İmparatoru Friedrich Barbarossa, bu iddiasını somut sonuca bağlamak üzere kendi komutasındaki haçlı ordusunu Bizanslılar üzerine yürütme tehdidinde bulundu. Onun ardılı VI. Heinrich zamanında, Sicilya Norman Krallığı'nın Kutsal Roma İmparatorluğu'na katılmasıyla, Normanların hırsı Alman imparatorlarının imparatorluk iddialarıyla birleşmiş oldu.

12. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Bizans İmparatorluğu'nun yönetiminde ve ekonomisindeki içten çürüme bir yanda Hıristiyanlardan, diğer yanda Türklerden gelen dış tehditler dolayısıyla ağırlaştı. Eğer imparatorluk, halkının günahlarından dolayı acılar çekmeye mahkûm idiyse, bunun nedeni yöneticilerinin ve devlet adamlarının, batılı yeni düşmanlar bakımından olsun, otoritelerinin çözülmesinden ve devlet ülkesi içindeki bölümlerin birer birer elden çıkması bakımından olsun, bir yapıcı politika oluşturamayışlarıydı. İmparatorluk, nispetsiz ölçüde büyük ve zengin bir başkente sahip küçücük bir devlete indirgenmişti. Elde kalan üç beş ilde, Batı Anadolu'da, Trakya'da, Makedonya'da, Yunanistan'da ve Yunan adalarında toprak geniş ölçüde kendi mülklerinde egemenlik süren ve Konstantinopolis'teki merkezi hükümet karşısında neredeyse bağımsız konumda bulunan aristokrasinin elindeydi. Bunlar yalnızca kendi kısa vadeli çıkarlarını ve mülklerini savunmak derdindeydiler. 11. yüzyıldaki gelişmelerle ortaya çıkan durum, şimdi her yere yayılmıştı ve ıslah edilmesi, denetim altına alınması olanağı bulunamıyordu. İmparatorluğun savunma düzeni nice zamandır tek komuta altında olmaktan çıkmıştı; bu düzen, çoğu batılı yabancı paralı askerlere, ya da, her biri kendi mülkünü savunmak için çarpışan yerel beylerin komutası altındaki, birbiriyle bağlantısız birliklere dayanıyordu. Bu süreç içinde Kıbrıs adası, İmparator I. Manuel Komnenos'un yeğen çocuklarından biri olan İsaakios Komnenos'un egemenliği altında, Konstantinopolis'ten tümüyle bağımsız duruma geldi. İsaakios bağımsızlığını ilan etti ve imparator unvanını aldı. Taşranın diğer bölgelerinde de bağımsız-

lıklarını ilan etmek zahmetine katlanmaksızın keyfini süren başkaları da vardı.

1185'ten 1204'e kadar tahtta kalan Angelos hanedanından imparatorlar dağılma sürecini durduramadılar. Yakın zamanda I. Manuel'in yeniden denetim altına almayı başarabildiği Balkanlar'da her şey yeniden çöküyordu. Macaristan ayrı bir krallıktı ve artık kendini Bizans'ın himayesindeki bir devletmiş gibi göstermeye bile gerek görmüyordu. Konstantinopolis'in daha yakın kuzey komşuları, Sırplarla Bulgarlar ise gönülsüz olarak bağlı bulundukları imparatorluğun güçsüzlüğünden daha doğrudan yararlandılar. Macarların desteklediği Sırplar, Bizans denetiminden çıktılar ve Stefan Nemanya'nın kurduğu yeni krallığa katıldılar; ülkeleri bir daha hiçbir zaman Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası olmadı. Sırpların açtığı yoldan giderek 1186'da Bulgarlar da Bulgarkıran II. Basileios'un 1018 yılında ülkeyi fethetmesinden bu yana ilk kez yeniden bir bağımsız krallık kurmak için örgütlenmeye başladılar. Bulgar soylularından ikisi, Petır ile Asen, İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun kurulmasıyla sonuçlanacak süreci başlattılar. Doğu sınırında, Anadolu'da, durum onarılmaz haldeydi. Yapılabileceklerin en iyisi, var olan sınır çizgisini elde tutmaya çabalamaktı. Haçlıların Suriye'de ve Filistin'de kurduğu prenslikler hâlâ kıyı bölgesinde tutunuyorlardı. Ancak, 12. yüzyılın sonuna gelindiğinde Selçuklu Türklerinin Anadolu'da ilerlemesi yüzünden Konstantinopolis ile bağlantıları kesildi ve varlıkları Mısır'dan gelen Selahaddin'in tehdidi altına girdi.

Bizanslılar için gelecek pek karanlıktı. Tarihçileri hâlâ onlara, geçmişte çok daha beter tehditlerin üstesinden gelip varlıklarını sürdürebilmiş olduklarını anımsatabiliyorlardı; kentleri ellerinde kaldıkça gidişatın bir gün, geçmişte nice kez görüldüğü üzere, tersine döneceğini hâlâ umabilirlerdi. Ama şimdi içlerinde, onları kaygılandıran bir sezgi, varlıklarına yönelmiş tehdidin artık çağlardır ne idüğü bilinen düşmanlarından, Türklerden ya da Bulgarlardan değil, Batı Avrupa'dan, bilmedikleri, çok daha muğlak bir biçimde gelmekte olduğunu hissettiriyordu. Bu sezgiye yol açan, Batı'nın Bizans'a karşı gerçek bir bağlaşıklık birliği yahut

tek cephe oluşturması değildi. Neden, daha çok, Konstantinopolis batılıların çıkarlarına olacak gelişmelerin yolunda bir engel oluşturuyor diye, pek açık seçik söylenmeyen, ama derinlerde yer etmiş meşum bir kanının Batı'da benimsenmiş olmasıydı. Papalar, Bizans'ın kâfirlere karşı yürütülen haçlı seferleri davasına ihanet ettiğine ve Kutsal Savaş'ın bu sapkın Rumlar Roma Kilisesi'nin çobanlık ettiği sürüye katılmadıkça asla başarıya ulaşamıyacağına kendilerini inandırmışlardı. Batı'da, Kutsal Roma İmparatoru, kaba bir deyişle "Yunanistan Krallığı" diye andığı devletin fetih yoluyla ortadan kaldırılması gerektiği yolundaki inancını açıkça dile getirmişti; onun bağlaşığı olan Normanlar, Bizans ülkesine akınlar düzenleyip Thessalonike kentini talan etmişlerdi. Venedikliler, Konstantinopolis'teki ve Doğu Akdeniz'deki ticari üstünlüklerini yeniden kurmalarına ve güçlendirmelerine yardımı olacak herhangi bir devleti desteklemeye hazırdılar. Batı Avrupa'da öylesine bir kanı yaratılmıştı ki, ileride Konstantinopolis'in zapt edilmesi ve Bizans İmparatorluğu topraklarının fethedilmesi, gayet mantıklı ve doğal bir gelişme olacak gibi görünüyordu. Bu olay 1204 Nisan'ında gerçekleştiğinde Bizanslıların hiç mi hiç beklemediği bir şey sayılamazdı.[2]

Diğer yandan, IV. Haçlı Seferi, Bizans'taki Batı düşmanlarının bütün felaket sezgilerini ve bağnazlığını haklı çıkardı. Onlara göre, bu işi yapanlar "Köpek Latinler"di; olan bitenin suçu Batı Avrupa'da yaşayanların tümünün omuzuna, zincirleme sorumlulukla, yüklenmişti. Girişimin başlangıçtaki içeriğiyle hazırlayıcısı olan Papa III. Innocentius, haçlı seferi komutanlarının, kendisince verilen emirlerden saptığını ve emirleri aştığını istediği kadar söyleyip yakınsındı. Bizanslılar için bu, mazeret değildi; çünkü onların gözünde kilise ile devlet sorumluluklarının böylesine bölünmesi anlaşılır şey değildi. Roma Kilisesi olsun, onun için çarpışmış bütün "İsa askerleri" olsun, suçluydular.

IV. Haçlı Seferi'nin öyküsünü yeniden anlatmak ya da Avrupa tarihindeki en feci dönemlerden biri olan bu seferin nedenlerini açıklamak ya da suçun kime ait olduğunu belirlemek bu kitabın amacı değildir.[3] Konstantinopolis'in 1204 Nisan'ında Fransızlar-

dan, Flamanlardan, Lombardialılardan, Almanlardan ve Venediklilerden oluşan bir ordunun saldırısına uğrayıp bu ordu tarafından zapt edildiğini, yakılıp yıkılarak talan edildiğini anımsatmak yeterlidir. Bütün bu olayın "melun kişi"leri, kuşkusuz, özel girişimin şu korkutucu savunucusu, kör ve 83 yaşındaki Duka Enrico Dandolo'nun önderlik ettiği Venediklilerdi. Ancak, Dandolo'yu Lombardia'daki Monferrato markisi, aynı zamanda haçlı seferinin resmi komutanı olan Bonifacio ile Flandres Kontu Baudouin ustaca destekliyordu. Konstantinopolis'teki Latin İmparatorluğu denen devletin temelini atan, bu üçlüydü. Gerek Bizans imparatoru, gerek Ortodoks patriği başkentlerinden kaçmışlardı. İmparatorluk tacı, "Tanrının lütfuyla", Flandres'lı Baudouin'e nasip oldu. Venedik Dukası, güvendiği bir Venedikliyi patrik atamakla yetindi; bu sırada Monferratolu Bonifacio, aslında daha şanlı bir makamı, imparator tacını ummuş olduğu halde, teselli ödülü diye, yeni uydurulan Thessalonike Kralı sanını kabul etti. Kendi emirlerini dinlememiş haçlılarca Konstantinopolis'in talan edilmesi sırasında yaşanan faciaları lanetlemekte hiç gecikmeyen Papa III. Innocentius çok geçmeden çark edip, batılılarca Bizans İmparatorluğu'nun fethedilmesinin, Tanrı'nın Hıristiyanlığı yeniden birleştirmek planının bir parçası olduğu görüşünü benimsedi.

Haçlılar niyetlerinin, tıpkı imparatorluğun iki en önemli kenti gibi, illerini de zapt etmek ve aralarında bölüşmek olduğunu açık açık söylüyorlardı; bu amaçla, bir bölüşme antlaşması düzenlediler. Yunanistan'daki, Ege adalarındaki ve Anadolu'daki iller, Venedik ile haçlı seferine katılan şövalyeler, soylular arasında bölüşülecekti. Doğu Akdeniz'de nice zamandır görüp geçirdikleri sayesinde tacirlerinin iyice gözü açılmış bulunan Venedikliler imparatorluğun leşindeki işe yarar kısımların çoğunu sahiplendiler. Kuru kemikler, aralarında dövüşsünler diye haçlılara bırakıldı. Venedikliler kendilerine düşen payın, başkasına devredilmesi olanaksız mülkleri olduğu iddiasındaydılar. Oysa haçlılar Konstantinopolis'teki Latin imparatorlarını hükümran lordları olarak kabul edip ileride fethedecekleri toprakları feodal düzene göre ellerinde tutmak üzere anlaşmışlardı.

Konstantinopolis Latin İmparatorluğu, 1204'ten 1261'e kadar, 57 yıl yaşadı. Geçmişe bakıldığında, daha işin başında çökmeye mahkûm olduğu söylenebilir. Yöreyi sadece Venedikliler tanıyor, ne elde edebileceklerini yalnızca onlar biliyordu. Haçlıların ise nerelerde oldukları konusunda olsun, ne yapmakta bulundukları konusunda olsun, açık seçik bir fikirleri yoktu. Ama Bizanslılar için onlar, buyurganlıklarını Kentlerin Kraliçesi'ne zorla kabul ettiren, Romalıların İmparatoru unvanını ve egemenliğini gasp eden, büyük Ayia Sophia kilisesinin kutsallığına leke süren ve Konstantinopolis'e yabancı ve sapkın bir kişiyi patrik diye musallat eden bir yabancılar yönetimini temsil ediyorlardı. 1204'te birçok sığınmacı Konstantinopolis'ten ayrıldı, ya Yunanistan'a, ya da Anadolu'ya geçti. Ama yaşam sürmeliydi; başlangıçta neye uğradığını bilemeyenlerin yavaş yavaş akılları başlarına geldikçe, her şeye rağmen bu pek sevilmeyen yönetime hoşgörü göstermenin, hatta onun temsilcileriyle işbirliği yapmanın olanaklı bulunduğunu keşfedenler çıktı. Bazıları da belki yurtseverlikten çok, kendi çıkarlarının gereği olarak, illerde Latin fatihlere karşı direniş düzenlemeyi üstlendiler. Bunların harekât üsleri, başkentten gelen sığınmacıların, rızklarını ve mülklerini yitirmiş olanların, işinden atılanların ve özellikle Roma Kilisesi'nin mezhebini ya da doğru inançtan sapmış diye bildikleri yabancı piskoposların kendilerine amir olmasını kabul etmekle dinsel inançlarından ödün vermeyi reddeden Bizans Kilisesi papazlarının ve keşişlerinin toplanma yeri haline geldi. Ancak, Latin fatihleri devirmek ve gerek Konstantinopolis'i, gerek imparatorluk tahtını gerçek sahiplerine geri vermek, uzun bir zaman için, imkânsız gibi görünüyordu.

Haçlılar imparatorluğun illerini istila etmekle ne kazanabileceklerini ummuşlardı, bunu kestirmek zordur. Monferratolu Bonifacio 1204'te, Yunanistan'da kendisine verilmiş arazileri zapt etmek için Thessalonike'den yola çıktığında, ordusunu, hemen hemen hiç bilmediği bir ülkeye sürmekteydi. Kuzey Yunanistan ahalisinin geçen yüzyılda Norman istilası zamanında olan bitenleri unutmasına imkân yoktu. İon Denizi'ndeki adalardan Korfu, Kephalonia ve Zante ise zaten kısmen İtalya'dan gelme, kendi başına buyruk kor-

sanların eline geçmişti. Ama Orta ve Güney Yunanistan keşfedilmemiş topraklardı. Burada, Bizans'ın doğu illerinde olduğu gibi, imparatorluk hükümeti, son yıllarda sözü geçer olmaktan çıkmıştı. Toprağı elinde tutan, mülkleri yöneten, soylu Yunan yerel büyük toprak sahipleriydi; çoğunun Konstantinopolis'teki, imparator çıkarmış ailelerle hısımlığı vardı. Bunlar, resmi olarak topraklarının kullanma hakkını imparatorun kendilerine lütfu, yani *pronoia* diye elde tutmaktaydılar, ama uygulamada, yerel yönetim erki sahibi prensler ya da *arkhon*'lar olarak hüküm sürüyorlardı. İçlerinden birkaçı, şimdiden, Fransız ya da İtalyan ailelerle evlenme yoluyla bağ kurmuşlardı, bazıları da yeni istilacılarla işbirliğini uygun görmüştü. Ama diğerleri, Kuzeybatı Yunanistan'a, Pindos dağlarının oluşturduğu doğal engelin arkasına sığınmayı yeğlemişti. Burada, Epeiros ve Akarnania'da, egemen aristokrasiden evlilik dışı doğmuş, malsız mülksüz biri, Mikhael Doukas, Latinlerin fethini fırsat bilip Ambrakia Körfezi kıyısında Arta kenti merkez olmak üzere kendisine bir yurtluk ayırdı. Mikhael'in başlangıçtaki niyetleri her ne olursa olsun, Arta Latin fatihlere karşı direnişin odaklandığı merkezlerden biri haline geldi. Ama Yunanistan'ın geri kalanı, çok geçmeden, haçlılara boyun eğdi. Thebai ile Atina, Monferratolu Bonifacio tarafından, Burgonyalı bir şövalyeye, Otto de la Roche'a *fief* verildi; bunun yanı sıra, Peloponnesos, ya da onların verdiği adla Morea/Mora sonunda, IV. Haçlı Seferi'nin tarihçisinin yeğeni Geoffroi de Villehardouin'in mülkü oldu. Zaman geçtikçe, fatihler daha şanlı unvanlar takındılar ve birbiriyle feodal hakları ve sınırları uğruna çarpıştılar. Attika lordu Atina Dükü oldu; Geoffroi de Villehardouin Akhaia Prensi sanını takındı. Yunanistan'a IV. Haçlı Seferi'nin şövalyeleri tarafından zorla yerleştirilen feodal düzen bazı yörelerde, ülkenin tümü 15. yüzyılda Osmanlılarca fethedilinceye kadar hüküm sürdü. Bu süre boyunca Morea'nın büyük bölümü yeniden Bizans İmparatorluğu'na bağlı bir il durumuna geldi. Ancak, Atina kenti 1204'ten sonra bir daha Bizans egemenliğine dönmedi.

Bonifacio ile şövalyelerinin Yunanistan'ı istila ettiği sırada, Flandres'lı Baudouin Bizans Anadolusu'nu fethetme seferine çıktı. Burada işler daha zorlu yürüdü. Çünkü doğunun Bizanslıları çok-

tan beri Selçukluların akınlarına uğramaktaydılar ve yeni istilacıya boyun eğmeye batıdakiler kadar niyetli değildiler. Anadolu'daki büyük toprak mülkleri olsun, Nikaia/İznik, Brusa/Bursa ya da Philadelphia/Alaşehir gibi surla çevrili kentler olsun kendilerini savunmaya Yunanistan'dakilerden daha hazırlıklıydılar. Trabzon'da, haçlılar Konstantinopolis'i işgal etmeden önce bile, Komnenoslar ailesinden iki erkek kardeş bağımsız bir prenslik oluşturmuştu; Kıbrıs'taki İsaakios Komnenos gibi, Trabzon'daki Aleksios Komnenos da Bizanslıların imparatoru unvanı üzerinde hak iddia ediyordu. Haçlılar doğu yönünde Trabzon'a kadar gitmeyi pek göze alamamışlardı. Ancak, başkente daha yakın yerlerde hemen işin başında zorlu ve örgütlü direnişle karşılaştılar. Bizans İmparatoru III. Aleksios'un damatlarından biri, Theodoros Laskaris, 1204 Nisan'ında, Konstantinopolis'ten Anadolu'ya kaçmıştı. Batıda, Yunanistan'daki benzeri Mikhael Doukas gibi, Theodoros da ardından gelen sığınmacılarla yandaşları bir araya getirdi ve bir direniş ordusu örgütledi. Zaman içinde, Nikaia kentinde bir karargâh kurup, orasını başkent edinip sürgündeki Bizans İmparatoru unvanını aldı. Nikaia'da yeni bir Ortodoks patrik göreve getirildi ve bu patrik 1208'de imparator tacını Theodoros Laskaris'in başına yerleştirdi. Bizans kilisesi ve devleti Nikaia'da yeniden doğmuştu.[4]

Böylece Latin İmparatorluğu her iki yanda Bizanslıların direnişiyle karşılaştı. Ancak, yabancı bir ülkede bulunan yabancı kişi olarak İmparator Flandres'lı Baudouin kuzeyde üçüncü ve daha da tehlikeli bir düşman edindi. Yeniden canlanan Bulgar Çarlığı, 1197'de, Petır ile Asen'in kardeşi Kaloyan'ın egemenliği dönemine girmişti. Kaloyan, Bizanslıların doğal düşmanı olarak, haçlıları olası bağlaşıkları gözüyle görmüş ve onlarla eşit muhatap düzeyinde bir bağlaşıklık antlaşması yapmak istemişti. Ancak, önerisi İmparator Baudouin tarafından kabalıkla reddedildi; Kaloyan içerleyerek Trakya ve Makedonya'daki halkı kıyımdan geçirmeyi bırakıp onları ortak düşmana karşı kışkırtmaya girişti. Bundan böyle Bulgar hükümdarları Latin İmparatorluğu'na karşı bazen Epeiros'taki, bazen de Nikaia'daki Bizanslılarla yandaşlık kurdular.

Baudouin'in feraset yoksunluğu önce kendi başına bela açtı. Kaloyan 1205'te Konstantinopolis üzerine yürüdü ve Latinlere ağır kayıplar verdirdi. Baudouin Bulgarlarca tutsak edildi ve onu bir daha gören olmadı. Venedik Dukası ordunun kalıntılarını toparlayıp güvenlikte olabileceği bir yere çekildi. Ama gösterdiği gayret seksenlik ihtiyara pek fazla geldi ve [Dandolo] çok geçmeden öldü. Latin imparator ortadan kaybolmuştu; Dandolo ölmüştü ve sadece bir yıl sonra Monferratolu Bonifacio da Thessalonike Krallığı'nı Bulgarlara karşı savunurken can verdi. Latin İmparatorluğu henüz iki yaşında iken, kendisine ruh veren üç önderini yitirmişti. Thessalonike Bonifacio'nun bebek yaştaki oğluna, Konstantinopolis de Baudouin'in kardeşi Henri'ye geçti.

Bir dizi Latin imparatoru içinde, Flandres'lı Henri diğerlerinin hepsinden çok daha yetenekli ve akıllıydı. Tahta geçer geçmez Bulgar Çarı Kaloyan'ın ölüvermesiyle işi kolaylaşmış oldu. Bulgar Çarlığı hanedan içi çekişmeler yüzünden geçici olarak güçsüzleşti; Henri, hiç değilse, Konstantinopolis ile Thessalonike arasındaki iletişimi sürdürebildi. Ancak, Bonifacio'nun ölümü, imparatorluğun yönetiminde yeni dertlere yol açtı. Thessalonike'de bulunan ve konumlarını Bonifacio'ya borçlu olan Lombardialı soylular, Henri'ye biat etmeyi reddedip baş kaldırdılar; iki yıl boyunca, imparatorluğun düşmanları caydırabilecek gücü, kendi içindeki kişilere yöneltildi. 1210'a gelindiğinde, Henri ayaklanmayı bastırmış ve hükümdar olarak otoritesini herkese kabul ettirmişti. Ne var ki, Epeiros ile Nikaia'daki Bizanslılara, kendi durumlarını sağlamlaştırmak için bir nefes alma alanı bırakılmış oldu. Nikaia'daki Theodoros Laskaris emekleme aşamasındaki imparatorluğunu hem Türklere, hem de Latinlere karşı savundu ve Latin imparatoru kısa süre sonra kendi ülkesi ile sürgündeki Bizans İmparatorluğu'nun ülkesi arasında bir sınır belirlemek zorunda kaldı. Batıda Epeiroslu Mikhael Doukas, egemenliğini Tesalya'ya yaydı ve böylece Atina ile Thessalonike arasındaki karayolunu kesti.

Flandres'lı Henri 1216'da öldü. Sağladığı iğreti güçler dengesini sürdürebilmeyi bile başaracak bir yakın ardılı yoktu. Kız kardeşinin kocası, o sırada Fransa'da bulunan Pierre de Courtenay, Konstan-

tinopolis imparatoru seçildi ve başkentine doğru yola çıkıp tacını Papa'nın eliyle giymek için Roma'da konakladı. Eşi Yolanda* yolculuğuna denizden devam edecek, Pierre ise Epeiros ile Makedonya üzerinden, karadan gidecekti. Bu çılgınca cesur tasarı, Epeiros'un kıyı kentçiklerine sahip olma hakkını kâğıt üzerinde kazanmış olup hiçbir bedel ödemeden uygulamaya koymak isteyen Venediklilerin esinlendirmesiyle benimsenmişti. Ancak, Latinler, yakın zamanda Arta'da, kardeşi Mikhael'in yerine geçmiş bulunan Epeiros hükümdarı Theodoros Doukas'ı küçümseme hatasını işlemişlerdi. Pierre de Courtenay ile yanındakilerden birçoğu Epeiros dağlarında Theodoros tarafından pusuya düşürülüp tutsak edildiler, orduları dağıldı. Yeni Latin imparatorunun sonu ne oldu, tıpkı önceli Baudouin'in sonu kadar sırdır. Ne var ki, onun tutsak edilmesi Bizanslıların davası açısından bir zaferdi.

İmparatoriçe Yolanda Konstantinopolis'e 1217'de vardı ve iki yıl boyunca, oğullarından en büyüğü, Fransa'dan ayrılmamakta direnen Namur'lü Philippe adına naibe sıfatıyla saltanat sürdü. Tek diplomatik eylemi, kızını Nikaialı Theodoros Laskaris'le evlendirmekti, böylece doğudaki Bizanslıları geçici olarak yatıştırmış oldu. Ne var ki, kuzeyde, Büyük Kaloyan'ın yeğeni İvan Asen Bulgar Çarlığı'nın kırıntılarını bir araya getirmekteydi; batıda ise Theodoros Doukas gücünü Thessalonike'deki Latin Krallığı'nın zararına hızla artırmaktaydı. Latinlerin bakış açısından, hem Konstantinopolis'in, hem de Thessalonike'nin daha ele geçirilir geçirilmez erkek hükümdarlardan yoksun kalması felaket olmuştu.

Yolanda öldüğünde en küçük oğlu Robert de Courtenay imparator oldu. Robert gençti ve sefa düşkünüydü. Haçlılardaki, yanlış yöne sürüklemiş de olsa, serüvenci ruhun zerresi bile onda yoktu. Daha 40 yıl sürecek olan Latin İmparatorluğu'nun güçsüzleşme ve yıkılma sürecinin başlangıcı onun tahta çıkışıdır. Latin yönetiminin geç dönemi hakkında çok haklı olarak denebilir ki, düşmanlarının güçsüzlüğünden dolayı değil, tersine, çok güçlü olmasından dolayı yaşayabildi. Latinlerin coşkusu söndükçe sürgündeki Bizanslıların

* Yolanda, az önce de belirtildiği üzere, ölen Henri'nin kız kardeşi, dolayısıyla Konstantinopolis'in ilk Latin İmparatoru Baudouin'in de kız kardeşiydi. -çev. n.

ihtirasları kabardı. Konstantinopolis'in geriye alınması, onlar için ulaşılabilir ve dile getirilen bir amaç haline geldi. Ama başarının ödülü öylesine büyüktü ki, rekabet iyice yoğundu ve Epeiros'taki Bizanslılarla Nikaia'daki Bizanslılar kibir ve kıskançlıklarını hiçbir zaman güçlerini birleştirmelerine olanak verecek kadar yenemediler. Onlar yalnızca coğrafya açısından değil, karşılıklı haset ve düşmanlık yüzünden de ayrı düşmüşlerdi. Bu hal sonunda açıkça savaşa girişilmesiyle çözümlendi.

Robert de Courtenay 1221'den 1228'e kadar hüküm sürdü. Bu yıllarda, haçlılarca kurulan devletçiklerden Thessalonike Krallığı yitirildi ve Anadolu'da haçlılarca tutulmuş son köprü başları elden çıktı. 1224'te, Epeiros'lu Theodoros Doukas, Batı Makedonya'da bir yandan Bulgarlara, bir yandan da Latinlere karşı yürütülen bir seferler dizisini, Thessalonike'yi zapt ederek sona erdirdi; Nikaia'daki Bizanslıların pek kederlenmesi pahasına, Romalıların İmparatoru sanını ve tacını takınarak kendi kendini ödüllendirdi. Aynı yıl, 1222'de Nikaia'da Theodoros Laskaris'in yerine geçmiş olan III. İoannes Vatatzes, Anadolu'daki Latin İmparatorluğu ordularını sürdü çıkardı. Papa III. Honorius, Katolik davasının başına ne gelecek diye pek tasalandığından, Thessalonike'nin savunulması için bir haçlı seferi örgütledi. Ama gelen yanıt cılız ve etkisizdi. Kuruluşundan sadece yirmi yıl sonra, Latin İmparatorluğu neredeyse kendi başkentinin surları içine tıkılıp kalmıştı. Elde yalnız Morea ile Ege Denizi adalarından birkaçı duruyordu ve iletişimi Venedik gemileri sağlıyordu.

1228'de Robert de Courtenay, yardım istemek için gittiği İtalya'dan dönerken yolda ölünce, taht on yaşındaki erkek kardeşine, II. Baudouin'e geçti. Bir naip bulunması gerekiyordu. Bulgar Çarı İvan Asen nazikçe yardım teklifinde bulundu, ancak, baronlar onu reddetti ve onu seçmektense yaşlı, ama savaşçı ruhlu birini, Kudüs Kralı sanını taşıyan Jean de Brienne'i seçti; Jean Fransa'dan [Konstantinopolis'e] çağırıldı. Latinler, ikinci kez, Bulgar çarının onurunu çiğnemişlerdi. Kendilerine üçüncü fırsat verilmedi.

Konstantinopolis'teki Latinlerin karşısındaki en önemli tehlike, bundan sonra, Thessalonike'deki yeni Bizans İmparatoru Theodo-

ros Doukas'dan geldi. Ne var ki, 1230'da, ordusu kenti görecek kadar yakına sokulmuşken, Theodoros, Bulgarları düşüncesizce kışkırtarak kendi felaketine sebep oldu. Kesin bir yenilgiye uğratıldı ve ülkesinin çoğu düşmanın eline geçti. Bir yıldırım savaşı yürütülerek, Bulgar Çarlığı Karadeniz'den Adriyatik Denizi'ne kadar genişletildi. Artık adım atma sırası Çar İvan Asen'deydi; o da, ortak düşmana karşı Ortodoks devletlerin bir büyük bağlaşıklığa girmesi önerisini yaptı. 1235'te Asen, ordularını Nikaialı İoannes Vatatzes'inkilerle birleştirip, Konstantinopolis üzerine kararlı bir saldırıya girişti. Papa IX. Gregorius, "inançsızlıkta birleşmiş *skhizma*'cıların" bu karşı haçlı seferinin üstüne yürünmesi için yardım etsinler diye Batı dünyasına çağrıda bulundu. Ancak, Batı ölmüş bir davaya ilgisini kaybetmişti. Ama vaktiyle kenti zapt etmiş olan Venedikliler bu kez gemileriyle onu kurtardılar. Jean de Brienne'in kabına sığmaz coşkusu Venedikli denizcileri de coşturmuştu. Bizanslılarla Bulgarlar arasındaki Ortodoks bağlaşıklığı çözüldü; Latin İmparatorluğu kısa bir süre için daha, güç bela varlığını sürdürebildi.

İki yıl sonra Jean de Brienne öldü; umutsuzluğa kapılan genç İmparator Baudouin, başkentinden ayrılıp Batı Avrupa'ya gitti. Bizans kilisesinin hazinelerinden ve kutsal kalıntılardan bazı seçme parçaları yanına almıştı. Roma'da, özellikle de Fransa'da [Kral] St. Louis'nin sarayında, mallarına hazır müşteriler buldu ve 1240'ta Konstantinopolis'e, önemli sayıda takviye birlikleriyle döndü. İmparatorluk, kısacık bir zaman için, bu taze şatafatın keyfini sürdü. Ama çok geçmeden, Baudouin, sayısı çoğalmış askerlerinin ücretini ödeyemez oldu, zaten orduyu da yönetemiyordu; böylece, 1243'te yeniden, Avrupa'da sarayların birinden ötekine gidip dilenmeye başladı.

Latin İmparatorluğu son yıllarında sadece Venediklilerin yaptığı ekonomik yardım ve Papa'nın arada bir gösterdiği candan ilgi sayesinde ayakta durabiliyordu. İmparator, önce, Selçuklu Türkleriyle bir bağlaşıklık kurmak için can atacak hallere düştü, arkasından da paraya çevirmek için kiliselerin çatılarındaki kurşun kaplamaları söktürecek hallere. Sonunda, öz oğlunu rehin verdi ve Venediklier hiç utanmadan aracılık etmeyi üstlendiler. Papa "Bizanslıların

melunlukları nedeniyle hemen hemen tüm gelirlerini ve mülklerini yitirmiş, elinde avucunda kalanı harcamış olup şimdi geçinmesine yeterli bir şeyi bulunmayan" [Konstantinopolis'teki] Latin patrik yararına öteye beriye yardım başvurusunda bulunup duruyordu. Daha sonra artık papalar bile bu işten bezdiler ve bir patrik Venedik dukasınca yeniden göreve atandı. Talihin tekerleği artık dönmüyordu. İşin sonunda, hayalete dönmüş bu imparatorluğu ayakta tutmaya sadece Venedikliler ilgi duyuyordu, ancak, onların çıkarı için bu imparatorluğu kuran ve savunan haçlılardaki savaşçılık ruhu çoktan ölmüş gitmişti, artık canlandırılamazdı. Dizginler Epeiros ile Nikaia'daki sürgün Bizanslıların elindeydi. Hükümdarları, sadece Venedik ve Papalık tarafından desteklenen bir sömürgeleştirme projesinin yıkılmasını kendilerine özgü nedenlerle isteyen bütün batılı devletlerden dostluk görür olmuşlardı. Hohenstaufen hanedanından İmparator II. Friedrich kızını Nikaia'daki İmparator İoannes Vatatzes ile evlendirdi. Onun ardılı Manfred, Arta'yı babasından tevarüs eden Epeiros hükümdarı II. Mikhael Doukas ile bir bağlaşıklık antlaşması yaptı. Morea'daki prensliğin Fransız hükümdarı, Latinler içinde kalmış tek yetenekli asker, Guillaume de Villehardouin, Bizanslılarla yandaşlık kurdu; Cenevizler ise, Venedikliler çekilip gitmek zorunda kalırlarsa onların yerini almak umuduyla, Nikaia imparatoruna hizmet sunmayı önerdiler.

Latin İmparatorluğu'nun yaşayabilmiş olması bir mucizedir. Daha da dikkat çekici olan, birbirine rakip Yunan devletleri arasındaki süregiden düşmanlığın Latin İmparatorluğu'nu yaşatmasıdır. Nikaia ile Epeiros hükümdarları sefer üstüne sefer yaparak, birbirlerini Roma imparatoru benim iddiasını artık öne süremeyecek hale getirmeye çabalarken, Roma İmparatorluğu başkentinin surları üstünden Latinler şaşkın şaşkın onları seyredip durmuşlardı. Aradaki çekişme ancak 1259'da, Sicilya hükümdarı Manfred ile Guillaume de Villehardouin'in desteklediği Epeiros hükümdarı Nikaia ordusu tarafından yenilgiye uğratılınca çözümlendi. İki yıl sonra, Nikaia İmparatoru Mikhael Palaiologos Cenova Cumhuriyeti ile bir antlaşma yaptı. Cenevizler, Venedikliler Konstantinopolis'ten atmak için, onu gemileriyle destekleyeceklerdi. Ama buna

gerek kalmadı. Talihin hiç beklenmedik bir lütfuyla, kent, Nikaia Bizanslılarına, 1261 Temmuz'unda teslim oldu. Latin İmparatoru Baudouin Batı'ya kaçtı ve orada, tahta dönmesini sağlayacak bir haçlı seferine katılsınlar diye razı etmek umuduyla şuna buna boş unvanlar dağıtıp durarak ömrünü geçirdi.[5]

Konstantinopolis'in 1261'de Nikaia Bizanslıları tarafından geriye alınması o çağda pek çok kimseye Tanrı'nın lütfunun açık seçik kanıtı olarak göründü. Nikaialı devlet adamı ve tarihçi Georgios Akropolites'in vardığı kanıya göre, Roma İmparatorluğu'nun tarihi gerçekten de hiç kesintiye uğramadan, Bizans kilisesi ve devletinin sürgün yılları boyunca da devam etmişti. Yönetimin Konstantinopolis'te yeniden kurulması, pek sade biçimde, Nikaia İmparatorluğu üzerine meşruluk mührünü vurmuş oldu. Latin İmparatorluğu dönemi talihsiz bir aradan başka şey olmamıştı. Oysa Bizanslılar, acı ve sürgünün ateşinde yanarak günahlarının kefaretini ödemiş olarak, artık imparatorluklarını yeni bir Constantinus'un yönetiminde, ihtişamın yeni doruklarına çıkarabilirlerdi. Bu, bir rüyadan başka bir şey değildi. IV. Haçlı Seferi'nin ve Latin yönetiminin genel plandaki etkisi, Bizans İmparatorluğu'nun vaktiyle birlik gösteren yapısında parçalanma ve ayrılıkçılık sürecinin artık dönüşü olmayacak bir noktaya gelinceye dek hızlanması olmuştu. Latin egemenliği yıllarından sonra Konstantinopolis yakılmış, ıssız kalmıştı, haraptı, yoksullaşmış ve boştu; kenti yeniden bir nebze olsun eski görkemine ve parlaklığına kavuşturmak mümkündü. Ancak, birbirinden kopmuş illeri yeniden bir araya getirmek ve imparatorluğu kendi başkentinin büyüklüğü ve görkemi ile oranlı kılmak için yeni bir Constantinus'tan daha fazlası gerekliydi.

1261'de Nikaia'daki imparator Konstantinopolis'e taşındığı sırada, onun buyruğu altındaki topraklar Anadolu'nun en batı kesiminden ve kıyıya yakın Ege Denizi adalarının birkaçından, bir de Bizans Trakya'sı ile Thessalonike dahil Makedonya'dan ibaret bulunuyordu. Anadolu'da, yüzlerce kilometre uzunluğunda bir sınırı, Türklere ve Moğollara karşı savunmak gerekiyordu. Elde kalan Avrupa illeri, artık tamamen bağımsız olan Sırp ve Bulgar

krallıklarının gölgesi altındaydı. Bizans İmparatorluğu Avrupa sınırlarının gün gelip yeniden Tuna'ya kadar uzanabileceğinden dem vurmak abes düşerdi. Orta ve Güney Yunanistan, Atina ve Morea, hâlâ Fransızların [Frankların] sömürgesi durumundaydı ve buraların hükümdarları, doğal olarak, yeniden canlanan Bizans İmparatorluğu'na düşmandılar. Akdeniz'in doğusundan batısına uzanan ticaret yolları, Venedikli ya da Cenovalı İtalyan tacirlerin sıkı denetimi altındaydı ve bunlar kendi çıkarlarını ister Bizanslıların olsun, ister Latinlerin olsun herhangi bir imparatorluğun çıkarlarından daha önde tutuyorlardı. Bundan da beteri, Bizans ülkesinde şimdi ayrılıkçı prenslikler oluşmuştu ve hükümdarları, imparatorluğun şu ya da bu anlamda yeniden kurulmuş olduğunu kabullenmeyi reddediyorlardı. Epeiros'ta ve Trabzon'da bağımsızlık ruhu artık sökülüp atılamayacak kadar gelişmişti. Mikhael ve Theodoros Doukas'ın soyundan gelen Epeiros hükümdarları, taht üzerinde hâlâ hakları olduğuna inandıklarından, Konstantinopolis'teki imparatorlarla çarpışmayı hayli zaman daha sürdüreceklerdi. İlk Aleksios Komnenos'un mirasçıları olan Trabzon imparatorları, Konstantinopolis'teki imparatoru yok sayarak, imparator unvanını kullanmaya devam ediyor ve kendi minyatür Bizans imparatorluklarını elde tutuyorlardı. Daha 1204'te bile var olan, dağılma sürecine girmiş bir siyasal yapının sorunları, 1261 sonrasında da, çok daha ağırlaşmış biçimde varlığını koruyordu. 12. yüzyılda imparatorluğun birliğini ve dayanışmasını yeniden kurmak olanağı bulunmamışsa, 13. yüzyılda bunu gerçekleştirme şansı daha da azdı.

IV. Haçlı Seferi'nin ekonomik sonuçları da felaketti. Avrupa ile Asya ve Karadeniz ile Akdeniz arasındaki ticaret yollarının kesiştiği yerdeki Konstantinopolis kenti uluslararası bir pazar ve dünya ticaretinin bir merkezi olmayı sürdürüyordu. Ne var ki, hem yollar, hem pazar, hem de kazanç İtalyan denizcilerinin ve işadamlarının elindeydi. Çok geçmeden Bizans altını dünyadaki standart para birimi olmaktan çıktı. Sürgündeki yıllar boyunca Nikaia imparatorları ve Epeiros hükümdarları Selçuklu Türkleriyle ve Latinlerle ticaret yapmak için kendi altın ve gümüş paralarını bastırmış-

lardı. Ama bu çeşit para hiçbir zaman fazla itibar görmemişti; beri yandan, devletin, Bizans denizlerini Venediklilerin denetim altında tutmasına karşı çıkmayı sağlayacak bir donanması da yoktu. Bir Bizans donanmasının ve ticaret filosunun yeniden oluşturulması, canlanan imparatorluğun en öncelikli görevlerinden biri olmalıydı. Ne var ki, Batı dünyasından gelme bankacılık, kredi ve kapitalizm gibi yeni düşüncelerle yarışmak zorunda kalınınca, Bizans ekonomisini hiçbir şey kurtaramayacaktı. Bu konuda da ilk adımları 11. ve 12. yüzyıllarda atılan gelişmeler durdurulamayacak, değiştirilemeyecek kadar ilerlemişlerdi. IV. Haçlı Seferi'ni Bizans'ın üzerine çeviren, Venedik'in ticaret girişimcileri kesimiydi; işin sonunda da, hasıl olan kazancın özünü devşiren, Venedikliler ile onların rakipleri Cenevizler olmuştu.

Kentlerinin bir mucizeyle geri alınması, kuşkusuz, Bizanslıların, Tanrı yardımıyla Roma İmparatorluğu eninde sonunda eski haline dönecek umudunu duymalarına yol açmıştı. Felaketin siyasal ve ekonomik etkilerinin üstesinden gelinecekti. Ancak, felaketin kendisi Bizans halkı üzerinde çok derin bir ruhsal etki yaratmış, 1182'de Konstantinopolis'te o kadar vahşi biçimde kendini göstermiş olan Latinlere karşı güvensizlikleri, 1261'de daha akli ve saplantılı bir nefrete dönmüştü. Hiç kuşkuya yer kalmayacak biçimde kanıtlanmıştı ki, Latinler farklı değer yargılarına sahip, farklı bir soydu. Onların aşağı düzeyde ve kendi emirleri altında bir halk muamelesi yaptığı Bizanslılar gelişmelerden daha da kabarmış bir üstünlük kompleksiyle çıkmışlardı. Bir Bizanslı ya da "Romalı" olmak, artık, bir adamı Batı dünyasının daha aşağı düzeydeki soylarından ayıran üstünlük alameti diye görülüyordu. Hatta imparatorluktan geri kalanlar şimdi yalnızca Yunanca konuşulan illerden ibaret bulunduğuna göre, imparatorluğun bir çeşit özel Grek ya da Helen karakteri taşıdığı ve Bizanslıları Latinlerden ayıran kendilerine özgü erdemin, eski Helen kültürünün mirasçısı olmaktan ileri geldiği düşüncesiyle avunmaya başlayan birtakım aydınlar bile vardı. IV. Haçlı Seferi Bizanslılarda yepyeni ve atalarından miras evrensel dünya imparatorluğu düşüncesiyle uyuştuğu söylenemeyecek bir ulusçu duygu uyandırmıştı.

Bu duyguyu, çok tanrılı Helenizme duyduğu tüm güvensizliğe rağmen, kilise de besledi. Manevi işler ile dünyevi işler arasındaki çizginin böylesine belirsiz çizilmiş bulunduğu bir toplumda, ilahiyatın ve dinsel duyguların siyasal güç haline dönüşmesi doğaldı. 1204 öncesinde, Bizans'taki genel kanıya göre, Batı ya da Roma Katolik Kilisesi dogma açısından sapkınlık içindeydi ve gerek öğretilerinin, gerek uygulamalarının birçoğunda yanlış yönlendirilmekteydi. Roma Kilisesi'nin Latin İmparatorluğu'nun var olduğu yıllar boyunca Bizans Kilisesi'ne karşı tutumu, Ortodoks geleneği anlamadığını ve bu geleneğe hoşgörü göstermediğini fazlasıyla kanıtlamıştı. Papa III. Innocentius, Latin İmparatorluğu'nun kurulmasını, Bizans Kilisesi'nin Roma [Kilisesi] önderliği altında gerekiyorsa zor kullanılarak birleştirilmesi için Tanrı'nın sağladığı bir fırsat saymıştı, zira Bizanslılar bu fırsatı algılamayacak kadar yoldan çıkmışlardı. Papa, Nikaialı Theodoros Laskaris'e gönderdiği bir mektupta, Bizanslılar Roma'daki yüce makamın üstünlüğünü kabullenmeyi reddettiklerinden dolayı kaderin onları cezalandırmak için Latinleri araç diye kullandığını öne sürmüştü. Bütün Ortodoks piskoposlar, Aziz Petrus'un Tanrı tarafından verilmiş görevine ardıl olmuş makama [Papalığa] ve bu makamın yanılmaz görevlisine [Papa'ya] sonuna kadar itaat gösterecekleri yolunda bir bildiriyi imzalamaya zorlanmışlardı. Pek azının bu çeşit bir boyun eğmeyi kabullenmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Çoğunluk, atalardan gelme inançlarını bırakmaktan ya da kendi ilkelerinden ödün vermektense, sürgüne gönderilmeyi ya da eziyet görmeyi yeğledi. 1215'te III. Innocentius'un toplantıya çağırdığı Laterano Konsili en yüksek rütbelisinden en küçük görevlisine kadar bütün Bizans Kilisesi'nce boykot edildi. Korfu Piskoposu, Papa'nın çağrısına verdiği yanıtta, onun [Papa'nın] görevden uzaklaştırıp yerlerine imanı kirletenleri geçirmiş bulunduğu kişilerden herhangi birinin Roma'da yapılacak bir kilise konsiline katılmasını beklemek olası mıdır diye sordu. Daha sonra göreve gelen papaların felaketi bir zafere dönüştürme çabası da Bizans ve Latin kiliselerinin mensupları arasındaki gerginliği gideremedi.

Bu koşullar altında Ortodoksluk gittikçe Bizans ulusçuluğu ile eşanlamlı hale geldi. Konstantinopolis'te bir Ortodoks patrik ye-

niden göreve geldiğinde, Tanrı'nın, doğru imana sarsılmaz bağlılık gösterdikleri için ödüllendirmek üzere kenti, onun üzerinde asıl hak sahibi olanlara geri verdiğine inanıyordu; o zamana kadar da sürgündeki Ortodoks piskoposlar çobanı oldukları sürülerde, gönülde yanan Latin karşıtı önyargıların ateşini körüklediler. İmparatorluk 1204 sonrasında siyasal güç yönünden yitirdiği kadarını, dinsel inanca ateşli bağlılık olarak kazandı. Toplumsal ve siyasal işlerde her zaman güçlü olan Bizans Kilisesi, imparatorluğun son yüzyıllarında, eskisinden çok daha etkin oldu. Manevi kaynakları sayesinde kilisenin kendini toparlama gücü, devletin eski yönetim mekanizmasını yeniden kurabilme gücünden daha büyüktü.

Bu nedenlerle, Konstantinopolis'in 1261'de geriye alınması, Bizanslıların çoğunluğu için, kendilerine güvenlerini yeniden kazandıran ve gelecek için yeniden umut veren bir olaydı. Buna karşılık, batılıların aynı olay karşısındaki tutumu acı ve hınç duymak oldu. Batı Avrupa'daki ilgili taraflar ve Roma Kilisesi için Latin İmparatorluğu'nun çökmesi, amaçlarında başarıya ulaşamamak demekti. Elde edilmiş çok büyük bir ödül kayıtsızlık yüzünden yitirilmişti. Kâfirlere karşı haçlı seferlerinin davası, kiliselerin birleşmesi davası, Hıristiyanlığın güvenliği davası, hepsi tehlikeye düştü deniyordu. Aslında IV. Haçlı Seferi bu davalarda bir ilerlemeye değil, bir gerilemeye yol açmıştı. Ama Papalık bu davalarla derinden ilgileniyordu, ayrıca bu durum açgözlülük, hırs, ticaret dolayısıyla pek de idealistçe olmayan davaları ahlaki bir örtü altında gizlemek için pek işe yarıyordu. Konstantinopolis'in yitirildiği haberi Batı'ya iletilir iletilmez neredeyse hemen, onun geriye alınması ve Bizans İmparatorluğu'yla kilisesinin batılı cemaate yeniden katılması için tasarılar hazırlanmaya başlandı. Yeniden canlanan Bizans İmparatorluğu, varlığının ilk yıllarında, hayatta kalabilme mücadelesini kuzeydeki barbarlara yahut doğudaki Müslümanlara karşı değil, tersine, Batı'daki Hıristiyanlara karşı sürdürmek zorunda kaldı.

2

Sürgündeki İmparatorluk ve Yeniden Kuruluş

Konstantinopolis'in Nikaia'da sürgünde bulunan imparator tarafından 1261'de geri alınması, talihin yaver gitmesi, sabır ve uzun vadeli hesapların bir araya gelmesi sayesinde gerçekleşebilmişti. İmparatorun kendisinin ve saray tarihçisi Georgios Akropolites'in kanısınca, Nikaia İmparatorluğu'nun tarihi ve gelişmesi, Tanrı'nın eliyle böyle bir sonuca doğru ulaşılması doğrultusunda yönlendirilmişti. Yarışan rakipler, son Bizans imparatorlarının meşru ardıllarının Tanrı vergisi otoritesine karşı çıkan isyankârlardan başka şey değillerdi. Bu açıklama, 1204 ile 1261 arasında iki kez, Latin yönetimini devirmenin kıyısına kadar gelen, Epeiros'taki ve Thessalonike'deki Bizanslı hükümdarların iddialarını ve başarılarını görmezlikten geliyordu.

Ne var ki, daha işin başında, Konstantinopolis'ten sadece 70 km uzaklıktaki bir kent olan Nikaia'nın, Bizans dünyasının kalbine Arta yahut Trabzon'a göre çok daha yakın olduğu besbelliydi; bu kent, keza, imparatorluğun doğu sınırına daha yakındı. Theodoros Laskaris bir kez oraya imparator olarak yerleşip komşu

yöredeki rakiplerini yendikten yahut onlara boyun eğdirdikten sonra, aynı zamanda iki cephede birden savaş yürütmek sorunuyla karşılaştı. Ne var ki, bu sorun, Bizans imparatorlarının neredeyse kökleşmiş bir parçasıydı. Sonradan ortaya çıkacak gelişmelerin de kanıtladığı üzere, her şeye rağmen, Nikaia Anadolu'da Selçuklu Türklerine karşı savaşmak için Konstantinopolis'e göre çok daha uygundu. Latin İmparatoru Baudouin ile kardeşi Flandres'lı Henri, Nikaia İmparatorluğu'nu daha doğuşu sırasında boğmak için sert bir mücadele sürdürdüler, hatta Selçuklulardan da yardım istediler. Ancak, 1214'e gelindiğinde Henri bu imparatorluğun yerli yerinde kalacağını kabullenmek zorunda kaldı. Selçuklu sultanları dahi çok geçmeden, Rum komşularının artık, eski kuşaklara kıyasla kendi aralarında birliği daha iyi sağlamış ve daha iyi örgütlenmiş bulunduğunu kabul ettiler. Nikaia'nın süregiden Bizanslı ve Ortodoks geleneğinin doğudaki merkezi olarak gittikçe gelişen gücü, Trabzon'daki imparatorların hak iddialarının asılsız olduğunu gösterdi. Theodoros Laskaris, başlangıçta onların hak iddia ettikleri toprakların çoğunu kendi ülkesine katabildi ve sınırlarını Karadeniz'e kadar yayabildi. Trabzon, kara yönünden Nikaia Bizanslılarınca ve Selçuklu Türklerince çevrilmiş küçük bir prenslik haline gelene dek küçüldü. Bizanslılarla Latinler arasındaki savaşımda esamisi okunur olmaktan çıktı.

Bizanslılarca gerek Epeiros'ta, gerek Nikaia'da girişilmiş direniş hareketlerinin erkenden başarı kazanmasını, Latinlerin başka cephelerde karşılaştığı zorluklar kolaylaştırmıştır. Bulgar Çarı Kaloyan'ın seferleri ve Yunanistan'daki Lombardialı soyluların ayaklanması, olasılıkla, Latin yönetimine varlığının ilk yıllarında, Theodoros Laskaris'in Asya'da ve Mikhael Doukas'ın Avrupa'da gösterdiği çabaların verdiğinden daha çok zarar verdi. Ne var ki, Flandres'lı Henri'nin 1216'da ve Papa III. Innocentius'un ondan sadece bir ay sonra ölümleriyle Latin İmparatorluğu hem en yetenekli hükümdarını, hem de en ateşli destekleyicisini yitirmiş oldu. Latinlerin başındaki dertler sayesinde hemen büyük bir şeref kazanan ise henüz taç giymiş Latin İmparatoru Pierre de Courtenay'i tutsak eden, daha pek yakın zamanda yarım kan kardeşi

Mikhael'in yerine geçmiş bulunan Epeiros hükümdarı Theodoros Doukas oldu. Sonraki yıllarda da, topraklarının kuzeyindeki Sırp ve Bulgar krallıklarının geçici güçsüzlüğünden en iyi yararlanan yine Theodoros Doukas idi. Doukas, 1218'de, önce Tesalya'daki Latinlere, sonra da Makedonya'daki Bulgarlara karşı seferler yürüttü; bu seferler, Thessalonike'nin kuşatılması ve 1224'te Latinlerden geri alınmasıyla sonuçlandı.

Thessalonike, Avrupa'daki Bizanslılara, Asya'dakilere Nikaia ne sağlamış idiyse, hepsini sağladı, Konstantinopolis'in geriye alınmasının planlanabileceği ve yönetilebileceği bir başkent ve bir karargâh oldu. Kazandığı yengide Theodoros Doukas'ı destekleyen Kuzey Yunanistan halkı, Bizans İmparatorluğu'nun ikinci en büyük kenti olan Thessalonike'deki hükümdarlarının Roma İmparatoru olma iddiasının, bu unvanı kendi kendine takınan Nikaia'daki imparatordan daha geçerli olduğundan hiç kuşku duymuyordu. Latin işgalinin eziyetlerini Nikaia'daki meslektaşlarından daha çok çekmiş bulunan Ortodoks Kilisesi'nin Yunanistan'daki piskoposları, Theodoros Doukas'ın meşru imparator olarak ilan edilmesini şiddetle desteklediler ve Nikaia'daki patriğin statüsünü küçümsediler. Theodoros Doukas'a, muhtemelen 1227'de, Thessalonike'de, Ohri Başpiskoposu tarafından imparator tacı giydirildi. Amaç belliydi. Ancak bir tek gerçek imparatorun var olabileceği ilkesi Bizans siyasal düşüncesinin temel dayanağı idi. Böylece, [Nikaia'dakine] rakip bir imparatorluk Avrupa'da doğmuş oldu. Ama ömrü fazla olmadı, çünkü Theodoros Doukas 1230'da Bulgarlarca savaşta yenilgiye uğratıldı. İmparatorluğunun çökmesi, [Çar] İvan Asen komutasındaki Bulgarların çabucak içine dalabileceği bir boşluk yarattı. Her ne kadar Thessalonike'nin Rumlar elinde kalmasına izin verildiyse de, Bizans Avrupa'sının siyasal örüntüsü değişmişti. Ancak, Theodoros'un vaktiyle kazanmış olduğu yengilerin ve Bizans tacına hak kazanmış bulunmasının anısı, daha sonraki kuşaklar boyunca, Kuzey Yunanistan'da ve onun soyundan gelenlerin gönlünde yaşadı.[1]

Savaş ve fetih taktikleri, Yunanistan'daki imparatorluğuna kıyasla, Nikaia'daki imparatorluğun koşullarına uymuyordu.

Epeiros'taki hükümdarlar yönünden, eğer Konstantinopolis ödülünü ele geçirmeye kalkışacaklarsa, Thessalonike'nin fethedilmesi bir zorunluluktu. Oysa Nikaia yöneticileri için Konstantinopolis birinci, en yakın ve tek hedefti. Kentin berkitilmiş surlarının muazzam gücünü hiç kimse onlardan iyi bilemezdi. Çok iyi hazırlanmış ve pahalıya çıkacak deniz ve kara gücü harekâtı yürütülmeden doğrudan doğruya saldırıya geçmek, başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkûmdu. O nedenle, Theodoros Laskaris bütün umutlarını zor kullanılarak gerçekleştirilecek bir çözüme bağlamadı. En iyi Bizans geleneğine uyarak, devletler arası politika silahını kullandı; Latinlere her iki imparatorluğun, hiç değilse bir süre, bir arada yaşayabileceği umudunu verdi. 1218'de, Latin İmparatorluğu'nun naibe imparatoriçesi Yolanda de Courtenay'in kızıyla evlendi ve 1219'da, Konstantinopolis'teki Venedik kolonisiyle bir ticaret antlaşması imzalayıp Venedikli tacirlere Nikaia'ya olsun, bağlı topraklara olsun, serbestçe girebilme ve pek uygun koşullardan yararlanabilme hakkı tanıdı. Düşmanla böyle yakınlaşmalar, Yunanistan'daki Bizanslılarca ihanetin en koyusu sayıldı. Oysa Nikaia'dakiler için bunlar pratik önlemlerdi. Bu önlemler, sürgündeki imparatorluğa barış getirdiler; devletin ekonomik yaşamını güçlendirdiler; gün gelip Konstantinopolis'e taşınması gerçekleşebilecek bir yönetim mekanizmasının temellerini güçlendirmek için zaman kazandırdılar; ayrıca, Latinlerle kız alınıp verilmesi, Nikaia'daki imparatora, kapıyı omuzlamadan önce kapı aralığına ayağını koyma olanağını sağlayabilecekti. Böylece, Nikaia İmparatorluğu, savaşın ve şanlı günlerin parlak ateşi içinde kurulmuş olan Thessalonike'deki rakibinin kırılgan yapısına kıyasla daha büyük istikrar kazandı.[2]

Theodoros Laskaris 1222'de öldü ve yerine damadı İoannes Vatatzes, III. İoannes olarak geçti. Öncelinin attığı temeller üzerinde Nikaia İmparatorluğu'nu, inşa edilen yerini korumaya ve gerek Latinlere, gerek Türklere şu şöyle olacak demeye gücü yeten, bir yandan da Konstantinopolis kentini, zamanı elverişli gördüğü anda geri alabilecek güçte bir büyük devlet konumuna getiren odur. 32 yıllık egemenlik dönemi boyunca, doğuda Latinlerle Bizanslılar arasındaki güç dengesi, kesin olarak Nikaia'dan yana döndü.

Vatatzes 1225'te Latinleri bir antlaşma yapmak zorunda bıraktı; bu antlaşma gereğince Latinler Anadolu'da zapt ettikleri yerlerin hemen hemen tümünden geri çekildiler. Diğer yandan, aynı sıralarda Latinler Avrupa'daki fetihlerini de o sırada Thessalonike'nin hükümdarı olan Theodoros Doukas'ın zoruyla yitirmekte idiler. 1230 yılında, bir zamanların Bizans topraklarında fiilen üç imparatorluk, yani iki Yunan ve bir de Latin imparatorluğu bulunuyordu. Ancak, bir de etrafta dolanıp duran Bulgar Çarı İvan Asen vardı; o da Konstantinopolis'te egemenlik sürmek için şansı olabileceğinin hayalini kuruyordu. Sonuçta da Thessalonike İmparatorluğu'nu aşağılayarak Latin İmparatorluğu'nu vaktinden önce yıkılmaktan kurtarıp Avrupa sahnesinde düzeni eline geçiren İvan Asen oldu.

İzleyen yıllarda, Bulgaristan ve Nikaia hükümdarları Konstantinopolis'e saldırmak üzere iki kez ordularını birleştirdiler. Ancak, 1237 dolaylarında, İvan Asen, 1230'dan beri tutsağı bulunan Theodoros Doukas'ın, bir zamanlar Thessalonike yöresinde zaferler kazandığı yerlere dönmesine izin verdi ve Avrupa'da Bizans İmparatorluğu'nun hayaleti yeniden ortaya çıktı. Theodoros, imparatorlara özgü süsleri, şatafatı, genç ve bu işe hiç de istekli olmayan oğluna bıraktı. Nikaia'da bulunan İoannes Vatatzes eski rakibinin böyle tekrar meydanda görünmesinden dolayı ürkmediyse bile canı sıkıldı. Ama o, sabırlı ve bilinçle amaca yürüyen bir adamdı. Theodoros Doukas'ın davasına destek verir görünen Bulgar Çarı İvan Asen, 1241'de, geride sadece çocuk yaşta bir oğlunu bırakarak öldü. 1242'de Vatatzes ordusuyla Avrupa'ya geçti ve Thessalonike üzerine yürüdü. Theodoros'un oğlu İoannes, imparatorluk tacını bir yana koymaya ve onun yerine, tek gerçek imparator tarafından kendisine lütfedilen despot rütbesini ve unvanını kabullenmeye ikna edildi. İşin bu çözüme bağlanması, Vatatzes'in istediği kadar güvenli olmamıştı. Ama sonunda Nikaia imparatoruna ulaşan ve hemen Asya'ya dönmesini gerektiren haberler nedeniyle, bu iş alelacele bir çözüme bağlanmak zorundaydı; [imparator] bir dört yıl daha geçmeden de geriye dönemeyecekti.

İmparatora 1242'de ulaşan haberler, Moğolların Selçuklu sultanının ülkesini istila ettiğini ve Nikaia İmparatorluğu'nun tehlike-

de olduğunu bildiriyordu. 13. yüzyılda Yakındoğu'nun ve Kuzey Avrupa'nın Moğollarca istilası öylesine bir ölçekteydi ki, Bizanslılarla Latinlerin Konstantinopolis'i sahiplenmek için birbiriyle savaşmaları ve çekişmeleri, yaramaz çocukların dövüşmesi gibi kalırdı. Kore'den İran'a, Hint Okyanusu'ndan Sibirya'ya kadar yayılan bir imparatorluğun hükümdarları olan ve 1227'de ölmüş olan Cengiz Han'ın ardılları, hiç kuşkusuz, keyifleri isterse Bizanslıların imparatorluğunu olsun, Latinlerin ve Bulgarların imparatorluklarını olsun yeryüzünden silip süpürebilirlerdi. Nitekim, Moğol ordularından bir kol Hazar Denizi'yle Aral gölü arasından Rusya'nın içine daldı, Kiev 1240'da Moğolların eline düştü. Sonra Moğollar Polonya, Bohemya ve Moravya üzerinden Macaristan'a ve Adriyatik Denizi kıyısına kadar ilerlediler, Sırbistan ve Bulgaristan üzerinden geriye çekilirken de arkalarında bir harabe bıraktılar. Sadece Rusya'da, Volga ile Don ırmaklarının aşağı vadilerinde, kalıcı olarak yerleşmek üzere konakladılar. Böylece, gelecek yaklaşık 200 yıl boyunca, Ruslar, Altın Ordu önderlerine boyun eğmek zorunda kaldı.

Moğol istilası, Doğu Avrupa'da gelişmekte olan ülkelerin çoğunu yakıp yıktı, talan etti. Ancak, Konstantinopolis'in ve Doğu Akdeniz'in kaderini doğrudan doğruya pek etkilemedi. Bizans'ın etki alanı içindeki ülkelerden sadece Bulgaristan Moğolların yüzünden çile çekti. Ama aynı sıralarda Moğol ordularından bir diğer kol, İran'dan batıya doğru ilerleyip Anadolu'ya saldırdı, Selçuklu Türk Sultanlığı'nı ve sonuç olarak onun batı komşusu Nikaia İmparatorluğu'nu, keza Trabzon'daki imparatorluğu tehdit etti. 1243'te Sultan II. Keyhusrev Moğol komutanı Baycu tarafından yenilgiye uğratıldı. Sultan doğal düşmanı Nikaia imparatorundan yardım istedi; ortak tehlike karşısında İoannes Vatatzes ile Sultan, bir bağlaşıklık antlaşması imzaladılar. Trabzon'daki imparator ise bir yenilgiden sonra, tedbirlilik göstererek, Moğol hanına gizlice haraç ödemeyi kabul etti ve onun vasalı oldu. Selçuklular da, kendi kimliklerinden geriye ne kalmışsa onu elde tutabilmek için, çok geçmeden, aynı şeyi yapmak zorunda kaldılar. Uzakdoğu'da yapılacak çok daha önemli işlerin peşinde olan Moğollar Trabzon'daki ya da Nikaia'daki küçük imparatorlukları, hatta Selçuklu Sultanlığı'nı, Bizanslılar ve Türkler

kadar önemsediler. Sultanlık, Moğollara yenilmesinden ve onurunun çiğnenmesinden sonra hiçbir zaman kendini gerçek anlamda toparlayamadı. Oysa Nikaia İmparatorluğu, Türkler sayesinde Moğol istilasının dehşetinden korunduğu için, yara bere bile almadan, aslında eskisine göre daha da güçlenmiş ve doğudaki komşusunun zayıflaması sonucu daha da güvenlik içinde varlığını sürdürdü.[3]

Böylece, fırtına dindiğinde İoannes Vatatzes aklını Bizans dünyasının çözülmemiş sorunlarına verebildi. 1246'da bir kez daha Avrupa'ya geçti ve on iki ay içinde ordusu Güney Bulgaristan'ın büyük bir bölümünü yeniden Bizans egemenliği altına aldı, daha önce Thessalonike'de başlayan girişimi tamamladı. Thessalonike, Nikaia imparatoru karşısında bağımsız konumunun son kırıntılarını da yitirmişti. İmparatorun vekili olarak, imparatorluğa bağlı bir vali atandı. Valinin adı Andronikos Palaiologos idi; aynı zamanda, onun ünlü oğlu ve geleceğin imparatoru Mikhael Palaiologos Makedonya yöresinde komutanlık görevine getirildi. Thessalonike'de Nikaia İmparatorluğu'na katılma yanlısı bir hizbin varlığı kanıtlanmıştı. Ama Kuzey Yunanistan'ın herhangi bir başka yerinde, hâlâ, Mikhael ile Theodoros Doukas'ın çabaları ve fedakârlıkları boşa gitmeyecek ve gerçek Bizans İmparatorluğu Anadolu'da değil, Yunanistan'da yeniden kurulacak diye bir umut vardı.

Latinlere karşı Yunan direnişinin birinci merkezinde, Epeiros'ta, I. Mikhael Doukas'ın evlilik dışı oğlu II. Mikhael kendi mirası saydığı topraklara el koymuş ve Arta'yı başkent edinmişti. Thessalonike'deki imparatordan despot unvanını almış, egemenlik sürdüğü, artık Epeiros Despotluğu diye anılacak olan yöre ona bırakılmıştı. II. Mikhael, Tesalya'yı Epeiros'a eklemeye ve bunu yapmakla egemenliğini Kuzey Yunanistan'ın bütününe yaymaya niyetliydi; Bulgarların elinden, 1230'da elde etmiş bulundukları toprakların çoğunu geri almak için, onların güçsüzlüğünü fırsat bildi. Önce, Nikaia imparatorunun sahneye bu yeni girenden dolayı korkması pek gerekmiyormuş gibi görünüyordu. Thessalonike artık imparatorluğa sımsıkı bağlanmıştı ve Batı Makedonya'daki kaleler dizisi sayesinde olası saldırılardan korunmakta idi. Ama Vatatzes işi sağlama bağlamak için Epeiros despotuyla evlilik yoluyla ittifak kur-

mayı yeğledi. 1249'da, II. Mikhael'in en büyük oğlu Nikephoros imparatorun torunu Maria ile nişanlandı.

İki yıl sonra Epeiros ile Nikaia arasında savaş patlak verdi. II. Mikhael Makedonya'da sınırı geçip Thessalonike'ye doğru ilerledi. Avrupa'daki Bizanslıların o güne dek boşa çıkmış bütün umutlarının şimdi Epeiros'lu II. Mikhael'in kişiliğinde toplandığı, İoannes Vatatzes için aşikâr olsa gerekti. Yine de Epeiros despotunu ya tatlı muameleyle ittifaka sokulacak ya da güç gösterisiyle boyun eğmeye zorlanacak, uzak ildeki bir asi gibi görme eğilimi gösterdi. 1252'de ya da 1253'te, yeniden Avrupa'ya bir ordu geçirdi ve asiyi bir anlaşmaya varmak zorunda bıraktı. Nikaia İmparatorluğu'nun batı ucu ile Epeiros Despotluğu'nun doğu ucu arasında bir sınır belirlendi. Bu çözümün, despotun gözünü doyurmaya yeteceği ve Nikaia imparatoru kendisini Konstantinopolis imparatoru yapana dek Thessalonike'yi saldırıdan koruyacağı umuluyordu. Gerçekten, 1253'e gelindiğinde, Konstantinopolis'teki Latin İmparatorluğu'nun durumu öylesine umutsuzdu ki yoğun bir saldırıya dayanamazdı.

İoannes Vatatzes hiç kuşkusuz böyle bir saldırıya girişmekle başarılarını taçlandırmayı hak etmişti. Ne var ki 3 Kasım 1254'te öldü ve Nikaia İmparatorluğu'nun başarılarını taçlandıracak olayın gerçekleşmesi yedi yıl daha gecikti. Yine de bu başarının temelini atan ve onu olanaklı kılan, Vatatzes olmuştu. Uzun egemenliği boyunca, imparatorluğun topraklarını iki katına çıkardı; artık, asıl Bizans İmparatorluğu gibi onun imparatorluğu da Asya ile Avrupa arasındaki boğazların iki yanına egemen bulunuyordu. İki kıtayı birleştirecek halkalardan yalnızca Konstantinopolis kenti eksik kalmıştı, ama bu kent dışında ellerinde fazla bir şey kalmayan Latinler, ulaşımı ya da Nikaia ile Thessalonike arasında orduların oradan buraya, buradan oraya geçmesini engelleyebilmekten acizdiler. Avrupa'daki Bizanslıların imparatorluk iddiaları bastırılmıştı; Bulgarlar yarışın dışına çıkarılmışlardı ve Selçuklu Türkleri artık herhangi bir ciddi tehdit olmaktan çıkmışlardı.

Bizans dünyasının doğu sınırı şimdi gerçekten de 10. yüzyılın şanlı günlerinden beri görülmedik derecede daha iyi, daha etkin

korunuyordu. Yeni tahkimatlar inşa edilmişti ve sürekli bir sınır savunma gücü bulunduruluyordu. Bu güç, aileleri devletin verdiği arazileri işleyen askerlerden oluşturulmuştu. Moğollardan kaçan sığınmacılar, o arada Kumanlar, akıllıca bir tutumla, imparatorluğun savunulması için orduya alınmışlardı ve nispeten uzak yerlerdeki, Trakya ile Makedonya'daki sınır boylarında ve Anadolu'daki Menderes vadisinde kendilerine yerleşim alanları bağışlanmıştı. Nikaia İmparatorluğu'nda askerlik hizmetinin çekici yanları o kadar çoktu ki ücretli asker sağlamakta hiç güçlük çekilmiyordu. Bunların birçoğu, yoksullaşmış Latin İmparatorluğu'nda ya da sömürgelerinde hizmet görerek geçimini sağlayabilmekten umut kesmiş batılılardı; giderek ücretli Latin askerleri, Nikaia ordusunda, *Megas Konostavlos** unvanına sahip bir Bizanslı subayın komutası altında özel bir birlik oluşturdular.

Ancak, İoannes Vatatzes'in başarıları sırf askerlik yönünden ölçülmemelidir. Öncülü Theodoros Laskaris sürgündeki imparatorluğun Bizans geleneklerini sürdürebileceğini ortaya koymuştu. Vatatzes birçok yönden daha iyisini bile yapabileceğini kanıtladı. Elde tutulması ve savunulması uğruna devletin servetinden kimbilir ne kadarının tüketilmesini gerektirecek olan o büyük kentin, Konstantinopolis'in yokluğu, muhtemelen kaynakların çok daha uygun bir şekilde bölüştürülmesini olanaklı kılıyordu. Ekonomi büyük kentlerin gereksinmelerine ve ticaretine göre değil, arazi, tarım ve hayvancılık temeline göre belirleniyordu. İmparator kendi mülklerinin yönetimiyle bizzat ilgilenerek tebaasını kendi kendine yeterli olma doğrultusunda özendirmekteydi. Kendi tavuk çiftliğinin, dikkatle yönetilmesi sayesinde, karısına yeni bir küçük taç alabilmesine yetecek kadar kazanç sağladığına değinmekten hoşlanırdı. Vatatzes döneminde Nikaia İmparatorluğu'nun ekonomisi Bizans İmparatorluğu'nun yüzyıllardan beri olabildiğinden daha sağlıklı idi. Ancak, kendi kendine yeterli olmak,

* Megas Konostavlos: Yüksek askeri rütbe, bazen ücretli Latin askerlerinin komutanı anlamına gelir. 14. yüzyıl ortasındaki Bizans ileri gelenlerinin, çoğu tamamen onursal unvanları, Pseudo-Kodinos'un saray kuralları elkitabında verilmiştir: *De Officiis,* yay. haz. J. Verpeaux, Paris 1966. Ayrıca bkz. R. Guilland, *Recherches sur les institutions byzantines,* 2 cilt, Berlin 1967.

ticaret yapılmaması anlamına gelmiyordu. Özellikle Selçuklu Sultanlığı'nın Moğollar tarafından harabeye çevrilmesi sonrasında, Nikaia ile Türkler arasında tarım ürünleri ve sığır ticareti çok gelişmişti; imparatorluk bundan iyi kazanç sağlıyordu. Diğer yandan Vatatzes gerek yerli ürünlerin korunmasını sağlayan, gerek yabancı ülkelerden gelme lüks malların dışalımına kısıtlamalar getiren yasalar çıkardı. Çünkü 12. yüzyılda Bizans ekonomisini sakatlamaya başlamış bulunan, yabancı ülkelerle, özellikle de Venedik ile ticarete bağımlılığın kendi imparatorluğunun da altını oymasını istemiyordu. Venedikli tacirleri özel gümrük tarifelerinden yararlanmanın dışında tutmak yanlış olacaktı, çünkü Theodoros Laskaris onlara Nikaia'da ticari ayrıcalıklar tanımıştı. Ancak, imparator, halkını kendi savurganlıklarının sonuçlarına karşı korumak için, israf karşıtı yasalar çıkarabilirdi ve çıkardı.

Kendi kendine yeterli olmak dünyadan kendini soyutlamak anlamına da gelmiyordu. Vatatzes o sıradaki yahut gelecekteki düşmanlarının yahut dostlarının tümüyle, Latinlerle, Bulgarlarla, Türklerle, Moğollarla ve Rumlarla diplomatik bağlantılarını sürdürdü. Tek oğlu Theodoros'u Bulgar Çarı İvan Asen'in kızıyla evlendirdi; torunu Maria Epeiros'lu II. Mikhael'in oğluna vardı. Moğol hanı ile birbirine armağanlar, elçiler gönderdiler; ajanları, Latinlerin Konstantinopolis'te ve başka yerlerde ne yaptıklarını dikkatle izlediler. Zamanın Batı dünyasındaki iki büyük güçle, Kutsal Roma İmparatoru ve Papa ile de doğrudan iletişim sürdürüyordu, çünkü birinden birinin Nikaia'ya, Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasında hizmetleri dokunabilirdi. Hohenstaufen hanedanından İmparator II. Friedrich ile yakınlığı, Nikaia İmparatorluğu'nun saygınlığına çok şey ekledi. Papalığın düşmanı olan Friedrich imparatorluklarından ve başkentinden yoksun bırakılmış Bizanslılara sempati duyuyordu. Gerçi Epeiros'un hükümdarlarıyla arası iyiydi, ama zaman geçtikçe, girişim gücünün daha çok Nikaia Bizanslılarında bulunduğu sonucuna vardı. İki imparator, II. Friedrich ile İoannes Vatatzes arasında bir mektuplaşma oldu. Bir bağlaşıklık yapıldı ve 1244'te Vatatzes, ikinci eşi olmak üzere, Friedrich'in evlilik dışı kızı Konstanz von Hohenstaufen'le evlendi.

Bu mutlu bir evlilik değildi, ama Friedrich ile Vatatzes arasındaki dostluk Friedrich'in 1250'de ölümüne kadar, bozulmadan sürdü.

Papa ile diplomatik ilişkilerinde, Vatatzes, Konstantinopolis'teki Latin İmparatorluğu'nu etkilemesi beklenebilecek bir kurum varsa o da olsa olsa papalıktır ilkesine göre hareket etti. Kiliselerin birleşmesi her zaman papaların gönlünde yatan bir dava olmuştu. Theodoros Laskaris döneminde, konu her iki kilisenin temsilcileri tarafından, hiç de vaatkâr olmayan koşullar altında tartışılmış, ama bir sonuç çıkmamıştı. Vatatzes eğer kendisi Papa'nın üstünlüğünü tanıyacak olursa Papa'nın da onu Konstantinopolis imparatoru olarak tanıyacağı ve Bizanslı patriğin hakkı olan göreve yeniden getirilmesine izin vereceği anlayışı içinde müzakereleri tekrar açmaya hazırdı. Papalık içinse Latin İmparatorluğu'nda bir can kırıntısı var oldukça bu esaslar kabul edilebilecek şeyler değildi. Ama Latin İmparatorluğu'nun ölmekte olduğu iyice açığa çıkınca, Papa IV. Innocentius 1250'de İoannes Vatatzes ile müzakereleri yeniden başlattı. Papa, Konstantinopolis hakkındaki gerçekleri Latin İmparatoru II. Baudouin'den duymuş ve kendi kafasında birtakım sonuçlar çıkarmıştı. Artık iyice gelişen Nikaia İmparatorluğu'nu desteklemeye ve eğer Vatatzes, Ortodoks Kilisesi'nin Roma'ya boyun eğeceğine dair güvence verirse Bizans Patrikliği'ni tanımaya razı oldu. Bu, gerçekçi bir siyasal pazarlıktı. Ama uygulamaya konması pek mümkün değildi. Çünkü bu çözüm, yalnızca [taraflarda] var olan peşin yargıları değil, Ortodoksları Katoliklerden ayıran, ilahiyat ilkelerindeki ve öğretideki farklılıkları da hesap dışı tutuyordu. Ayrıca, çok geçmeden Bizans imparatorlarının keşfedecekleri üzere, kendi din adamlarının gönlünde ilahiyat ilkelerine dayanan farklılıklar, kiliselerin birleşmesi sayesinde elde edilebilecek –ne kadar istenir olursa olsun– herhangi bir siyasal yarardan her zaman çok daha önemliydiler. Konstantinopolis'in yeniden ele geçirilecek olması gibi bir gelecek görüntüsü bile Bizans Kilisesi'ni, kendi inançlarından ödün vermeye ikna edemezdi. Müzakereler hem Vatatzes , hem de IV. Innocentius'un 1254'te ölümlerine kadar, bir sonuca ulaşılamadan uzadı gitti. Papa IV. Alexander 1256 yılında müzakereleri yeniden başlatmak istedi, ama yeni imparator, papalık naibini huzuruna kabul etmeyi red-

detti. Çünkü o zamana gelindiğinde Latin İmparatorluğu'nun hali öyleydi ki o imparatorluğa son vermek için Batı'ya ödünler vermeye artık hiç gerek kalmamıştı. Zaman Bizanslılardan yanaydı.[4]

Gerçekten de son yıllarında Latin İmparatorluğu'nun yaşamını sürdürmesi ancak Bizanslı düşmanları arasındaki bölünme ve rekabet yüzünden mümkün olabilmişti. İoannes Vatatzes'in ölümünden sonra, Epeiros Despotluğu öyle güçlendi ki, Thessalonike İmparatorluğu'nun 1230'dan önceki durumuna erişti. Eğer Epeiros'lu II. Mikhael Thessalonike'yi zapt edebilseydi, Konstantinopolis'i ele geçirmek konusunda hayli yol almış olurdu. Konstantinopolis'in yazgısının ne olacağı, ancak onun uğruna çekişip duran kurtarıcıları arasındaki sorun çözüme kavuşunca çözümlenebilirdi. İoannes Vatatzes'in yerine geçen oğlu bu sorunun üstünden gelebilecek adam değildi. II. Theodoros Laskaris alim bir kişiydi, bir ilahiyatçıydı, ama asker ya da devlet adamı değildi. Sarayında, benzer zevkleri olan kişileri bir araya toplayıp Nikaia'yı bir kültür ve bilim merkezi haline getirdi. Sanat ve yazın gelişti. Ama imparatorun kararsızlığı yüzünden imparatorluğun dış politikası zarar gördü, iç işleri olumsuz yönde etkilendi. II. Theodoros saralıydı. Hastalığı onu değişen ruhsal hallerinin kurbanı haline getirdi ve çabucak sinirlenir olmasını, dediğim dedikçi ve inatçı bir mizaçla örtmeye çalıştı. Babasının yönetiminde hizmet vermiş olan aristokrasiye karşı marazi bir vehim içindeydi. Kendi görevlilerini toplumun aşağı kademelerindeki kişilerden atamayı yeğliyordu. 1254 yılında boşalan patriklik makamına Arsenios adlı, dini bütün, ama dar kafalı bir keşişin seçilmesini sağladı. Bu çeşit adamlar, minnet borcuyla onun emirlerini yerine getirip o ne diyorsa onu yapıyorlardı. Thedoros'a göre, belki de büyük bir imparator olan babasının gölgesinde yaşamış olduğu için, kilisenin ve devletin bütün birimlerini düzenleyip denetlemek imparatorun göreviydi. İmparatorluğun büyümesine katkısı olmuş Nikaialı aristokrasinin ona saygı duymasını beklemiyor, saygı da görmüyordu. Aristokrasi çok geçmeden hıncını şiddet kullanarak gösterecekti.

II. Theodoros Laskaris sadece dört yıl saltanat sürdü. Bu dönemde, her ne kadar başlıca rakibi olan Epeiros despotu çok şey kazan-

muş idiyse de, imparatorluk ne toprak yönünden, ne de saygınlık yönünden bir kayba uğradı. Bulgarlar, Vatatzes'in ölümünden, onun kendilerine zorla kabul ettirdiği Makedonya'daki ve Trakya'daki sınırları geçerek yararlanmaya kalkıştılar. Bedeli ağır olan iki sefer sonucunda, 1256'da geri püskürtüldüler. Epeiros'lu II. Mikhael Nikaia'daki imparator değişikliğinden yararlanmayı düşünmüşse de bir bağlaşıklık antlaşması yapmak zorunda bırakıldı. Oğlu Nikephoros ile imparatorun kızı Maria'nın yedi yıl önceden kararlaştırılan evliliği, sonunda, 1256 Ekim'inde törenle yapıldı. Ne var ki, bu vesileyle, [II.] Theodoros Laskaris kendi boyunu aşıp, evlenmenin koşulu olarak, Epeiros Despotluğu'nun iki kilit kalesinin kendisine teslim edilmesini istedi. Bu düşüncesizce bir taktik idi ve Epeiros ile Nikaia arasında herhangi bir anlayış havasının oluşması ya da işbirliğinin kurulması umudunu tuzla buz etti.

1257'de, Sırbistan ve Arnavutluk'taki dostlarının yardımıyla Epeiros'lu Mikhael, Thessalonike kentini kuşatmak ve ele geçirmek amacı güden sistemli bir kampanyaya girişti. On yıldan beri Nikaia İmparatorluğu'na bağlı birliklerin barındırıldığı, kentin batısındaki ve kuzeyindeki tahkim edilmiş kasabalar birer birer düştü. II. Mikhael sınırlarını, Vardar vadisine dek, doğu yönünde ilerletti. Ancak, Mikhael yeni bağlaşıklar ve yandaşlar devşirmek için daha ötelere gidince yeni gelişmeler ortaya çıktı. Müteveffa II. Friedrich'in evlilik dışı oğlu Manfred artık Sicilya Krallığı'nın sahibi olmuştu. Sicilya'nın ve Güney İtalya'nın daha eski hükümdarları gibi, Manfred'in de Yunanistan ve Konstantinopolis üzerinde emelleri vardı ve Nikaia imparatorunu sevmemesi için kişisel nedenleri bulunuyordu. Üvey kız kardeşi Konstanz von Hohenstaufen, İoannes Vatatzes'ten genç yaşta dul kalmıştı ve istemediği halde Nikaia'da tutulmaktaydı. Bu nedenlerle Manfred, Epeiros'lu Mikhael'in Nikaia imparatoruna karşı giriştiği ölümüne kavgada ona destek sağlamaya istekliydi. Mikhael'in en büyük kızı Elena ile evlenmesi kararlaştırıldı; kızın çeyizi, Korfu adasıyla Epeiros'taki birkaç yerdi; Manfred için elbette bunların stratejik potansiyeli çok değerliydi.

II. Mikhael'in yardım istediği diğer yabancı bağlaşık, Akhaia'nın Frank prensi, Güney Yunanistan'daki bu prensliği ilk ortaya çıka-

ran Geoffroi de Villehardouin'in soyundan gelme Guillaume de Villehardouin idi. Guillaume kendisini Morea'nın yanı sıra Atina ile Euboia/Eğriboz'un efendisi durumuna getirmiş olan çok başarılı bir askerdi. Bu bağlaşıklık da bir nikâh sözleşmesiyle güvenceye bağlanacaktı. 1258 Nisan'ında, Epeiros'lu Mikhael ikinci kızını eş olarak Prens Guillaume'a verdi. Sanki bütün Yunanistan anakarası, arkasını Sicilya kralının gücüne yaslamış, Sırbistan hükümdarınca desteklenmiş olarak, Nikaia İmparatorluğu'na karşı saf tutmuştu.

II. Theodoros Laskaris'in son egemenlik ayları, Yunanistan'daki rakibinin askeri ve diplomatik zaferleri yüzünden, ayrıca, ordularının komutanlarından çoğunu çıkarmış Nikaia aristokrasisi arasında gittikçe artan gerginlikten dolayı gölgelendi. Kendilerinden her zaman kuşku duyan bir imparatordan ancak çok az sayıda asker alabilen subaylar, doğal olarak kırgındılar; kırgınlıkları da, imparatorun fazla sivrilenleri hizaya getirmek için Nikaia'daki aile ve hısımlarını ihanetle suçlamasıyla artıyordu. II. Theodoros'un bir baş kaldırmayla devrilmesi pekâlâ mümkündü. Ancak, o, 1258 Ağustos'unda, olaylara bakış yeteneğini bulutlandıran hastalığından dolayı öldü. İmparatorluğunu 8 yaşındaki oğlu İoannes Laskaris'e bıraktı; yönetim, naip sıfatıyla, Patrik Arsenios'un ve ölen imparatorun pek güvendiği yöneticisi Georgios Mouzalon'un eline geçti. Mouzalon, naiplik görevini gayet doğal kabul edebilecek, Bizans toplumunun saf kan soylularından biri değildi. Mütevazı bir konumdan imparatorun yücelere çıkardığı türedilerden biriydi. Aristokratlar imparatorun ölüm döşeğine çağırıldılar ve pek küçümsedikleri bir naibe bağlılık andı içmek zorunda bırakıldılar. Ama daha on gün geçmeden, içlerinde biriken hınçları zincirden boşandı. Bir suikast hazırlandı ve 1258 Eylül'ünde imparatoru anmak için yapılan bir ayin sırasında Georgios Mouzalon ile erkek kardeşi kilise mihrabında öldürüldüler.[5]

Emekleri ödüllendirilmemiş soyluların ortak rızasıyla, çocuk yaştaki İoannes Laskaris'in naipliği kendi sınıflarından genç ve atak birine, Mikhael Palaiologos'a geçti. Palaiologos ailesi 11. yüzyıldan beri Byzantion'un en yüksek çevreleri arasına girmişti. Her ne kadar aile taht üzerinde doğrudan doğruya hak iddia

edecek durumda olmasa da, mensupları imparator çıkarmış ailelerden Doukaslar, Angeloslar ve Komnenoslar ile kız alıp vermişlerdi. Mikhael'in anası, İmparator III. Aleksios Angelos'un torunuydu. Babası Andronikos Palaiologos, İoannes Vatatzes tarafından Thessalonike'yi yönetmeye gönderilmişti ve Nikaia ordularının *Megas Domestikos*'u yani başkomutanı olarak atanmıştı; Mikhael onun konağında yetişmişti. Mikhael'in kişiliğinde ve karakterinde, vehimli Theodoros Laskaris'in o kadar kuşkulandığı, yaldızlı aristokrasinin bütün özellikleri kendini gösteriyordu. Bir zaman onun hocası olmuş [tarihçi] Georgios Akropolites bu genç adamın karakterini yanında bulunduğu kişilere göre ne kadar kolaylıkla uyarlayıverdiğini; kendi yaşıtlarının yanında tatlı, şen ve cingöz genç, kendinden yaşlı kişilerle birlikteyken olgun, bilge ve sorumlu adam rolünü üstlendiğini gözlemlemişti. İhtiraslıydı, ama ondaki şeytan tüyü ve ortama uyma kabiliyeti kendi sınıfı içinde sevilmesine yol açmış ve saygıdeğer dindarlığı, ona kilisenin etkili dostluğunu ve desteğini sağlamıştı. Mikhael çok geçmeden savaş alanlarında parlak bir asker ve gözü pek bir önder olarak kendini gösterdi. Komutasındaki askerler onu seviyorlardı; ücretleri [II.] Theodoros Laskaris tarafından indirilen ve başlarına *Megas Konostavlos* olarak getirildiği ücretli Latin askerlerin ona sevgisi diğer askerlerin sevgisinden eksik değildi. Ancak, onun mizacında fazla kaypak bir şey vardı ki, bu, Theodoros Laskaris'in ona karşı gösterdiği özel güvensizliği haklı çıkarıyor denemese bile, belki açıklayabilmektedir.

1246'da, henüz 21 yaşını doldurmuşken, Mikhael Palaiologos'a ilk kamu yöneticiliği görevi, Makedonya'da komutanlık görevine atanmasıyla verildi; Makedonya o sırada genel vali olan babası Andronikos'un yönetimi altındaydı ve yedi yıl sonra, Mikhael'in imparatora karşı gizli planlar yaptığından ilk kez burada kuşkulanıldı. Blöf yaparak ve cesaret gösterisiyle yeniden göze girdi, İmparator İoannes Vatatzes'in bir kardeş torunuyla evlendi ve *Megas Konostavlos* görevine atandı. İmparator Vatatzes'in aslında onu kız torunlarının büyüğü ile evlendirmek istediği ima edilmektedir ki, bu da onu tahta daha da yaklaştırabilirdi. Ama

eğer Vatatzes kadar aklı başında bir imparator bile Mikhael'e güvenmekte zorlanmışsa, onun ardılı [II.] Theodoros Laskaris kuşkularının tutsağı olmuştu. Güvensizlik karşılıklıydı. 1256'da Mikhael ihanet suçlamasıyla tutuklanacağını sezdi ve daha önce davranıp Selçuklu sultanının sarayına kaçtı. İki yıl geçmeden Nikaia'ya geri dönmüş, bağışlanması dileğinde bulunmuş ve Laskarisler ailesine sonsuza dek bağlı kalma andı içmişti. İmparator böylesine bir askerin yeteneklerini harcamayı göze alamadı ve onu Makedonya'ya, Epeiros despotu ile savaşmaya gönderdi. Ama Laskaris, hastalıklı kuruntuları arttıkça, Mikhael Palaiologos ile ailesinin kendisine yaptığı büyülere kurban gittiğinden yakınır oldu. Mikhael tutuklandı, imparatorun huzuruna getirildi ve zindana kondu. İmparatorun aklı artık şirazesinden çıkmıştı ve günleri sayılıydı. Sonuçta, 1258 Ağustos'unda, Mikhael yeniden özgür kaldı ve tahta yeniden bağlılık yemini etti. Hatta imparator ölürse, yetim kalmış hanedanın yasal koruyucusu olma görevinin ona verilmesi uygun düşer denmişti. Nitekim, genç [çocuk] İoannes Laskaris'in yalnız koruyucusu olmakla kalmadı, ayrıca imparator naibi oldu, sonunda da imparator oldu.

Mikhael'in iktidara yükselmesi öyküsünde hâlâ ortaya çıkarılmamış birçok nokta vardır. Öyküyü anlatan Bizanslı tarihçilerin hepsi, Konstantinopolis'te, Mikhael'in kendisinin ya da hemen ondan sonra gelen ardıllarının egemenliği altında yaşıyorlardı. Bu yüzden, gerçeğin bu kadarını bile anlatmaları şaşırtıcıdır. Gerçeğin bütününü anlatmak tedbirsizlik olurdu, çünkü Mikhael'in doruğa çıkmasındaki kolaylık ve hız, ne istediğini bildiğini ve zemini önceden iyi hazırladığını belli ediyor. Naip Georgios Mouzalon'un öldürülmesine ne kadar karıştığı tahmin edilebilir, ama ölçmek zordur. Ne de olsa eylemi gerçekleştirenler, başlarında Mikhael olan, ücretli Latin askerleriydi. Üstelik cinayeti işleyenler suçlarından dolayı imparatorluğun yeni naibi tarafından cezalandırılmış da değillerdi. Gerçekten, eylem yapılır yapılmaz Nikaia'da Patrik Arsenios'un başkanlığında alelacele bir soylular kurulu toplantısı yapıldı ve Mikhael Palaiologos çocuk yaştaki imparatorun naibi ve koruyucusu seçildi. Bu seçimi ordu, kilise ve sıradan halk

sevinçle karşıladı, çünkü besbelli ki Mikhael Nikaia İmparatorluğu'nu düşmanlarına karşı savunma yönünden en nitelikli kişiydi. Aristokrasi mensupları, özellikle de Laskaris ailesine hısımlığı olanlar arasında kararlarını saklı tutanlar çıkmıştı. 1258 yılının son dört ayında, Mikhael daha yüce olan *Megas Duks*'luğa* ve arkasından, patrik ile metropolitlerinin onayını almak konusunda özenli davrandığında despotluğa yükseltildi; bu son rütbenin üstünde sadece imparator vardı. Sonunda, Aralık ayında, İoannes Laskaris yetişkin yaşa ulaşana dek, düşmanları tarafından imparatorluğun çökertilebileceği konusunda çoğunluğu ikna edince, Mikhael [ortak] imparator ilan edildi. 1259 yılının başlamasından hemen sonra, patrik, VIII. Mikhael Palaiologos ile IV. İoannes Laskaris'in çifte taç giyme törenini yönetti. Kendisine ilk taç giydirilenin Mikhael olduğu gözlerden kaçmadı.[6]

1258'in son aylarında Nikaia İmparatorluğu'nun başında deneyimli bir askerin bulunmasına gereksinme olduğu kuşkusuz doğrudur. Epeiros'lu Mikhael, Akhaia'lı Guillaume ve Sicilyalı Manfred'in kurduğu işbirliği cephesinin sadece Thessalonike'yi değil, Konstantinopolis'i bile tehdit altına alması olası görünüyordu. Mikhael Palaiologos naip olur olmaz, rütbesini yükseltmiş bulunduğu kendi kardeşi İoannes'in komutasında Thessalonike'ye takviye birlikleri yerleştirdi. Karşıda oluşturulmuş işbirliği cephesini bölmek için ilgili her üç tarafa ayrı ayrı elçiler gönderdi. Ne var ki, onlar planlarını oluşturmuşlardı ve önlerindeki gelecek manzarası bir kenara itilemeyecek kadar vaatkârdı. Bizans tahtında hak iddia edenler arasındaki rekabet, sonunda, savaşla çözümlenmeye mahkûmdu.

1259'un başlarında, artık Bizans imparatoru unvanını taşımanın sağladığı yetkiyle donanmış olarak, Mikhael kendi öncülünün hayal edebileceğinin bile ötesine giden ölçekte bir savaş hazırlığına girişti. Mart ayında Trakya'da büyük bir ordu toplanmıştı. Bu orduda Macaristan, Sırbistan ve Bulgaristan'dan gelme ücretli birlikler bulunduğu gibi Türk [Selçuklu] ve Kuman atlıları

* Megas Duks: İmparatorluk donanmasının komutanı, bazen sadece onursal bir unvan olurdu.

da vardı. Ancak, ordu Thessalonike'ye vardığı sırada, İoannes Palaiologos'un öncüleri bir baskın vererek Epeiros'lu Mikhael ile ordusuna Kastoria yöresinde ilk darbeyi indirmiş ve onları dağlardan aşıp kıyıya inmek zorunda bırakmışlardı. Arnavutluk'taki Berat kenti ele geçirilmişti. Baskına uğrayan, ama kesin yenilgiye uğratılmayan Epeiros despotu, birliklerini Arnavutluk kıyısında Avlonya'da topladı. Sonra, deniz ötesindeki bağlaşığından [Sicilya Kralı Manfred] yardım istedi. Aceleyle, kızı Elena'nın Sicilya Kralı Manfred ile evlenmesinin hazırlıkları sonuçlandırıldı ve bir muhafız birliği gelini alıp Apulia'daki Trani'ye götürmek için geldi; düğün orada, 2 Haziran 1259'da yapıldı. Manfred, kayınbabası için çarpışacak 400 Alman şövalyesi göndererek anlaşmanın gereğini yerine getirdi.

Bu sırada, Epeiros'lu Mikhael'in diğer bağlaşığı, Akhaia Kralı Guillaume, topraklarından topladığı askerleri Morea'dan getirmiş ve despotun oğlu İoannes Doukas, Tesalya'da bir ordu devşirmişti. Bağlaşıkların bir araya gelen birlikleri Güney Makedonya'da toplandı ve İoannes Palaiologos komutasındaki Nikaia ordusuyla, Manastır Beli'ndeki Pelagonia ovasında karşılaştı. Orada, 1259 Temmuz'unun sonuna doğru, rakip Bizans devletlerinden hangisinin Konstantinopolis'te Bizans İmparatorluğu'nu canlandırma ayrıcalığına sahip olacağını belirleyecek savaş verildi. Bilgi kaynakları ne olup bittiğini farklı farklı anlatıyorlar. Ancak şurası açık ki, yeni imparatorun kardeşinin tek elden komutası altındaki disiplinli ve birlik içindeki Nikaia ordusu, her biri ayrı komuta altında bulunan Yunanların, Fransızların ve Almanların bağlaşık ordularına göre daha sağlam bir savaş aracı idi. Yunanlarla Latinler arasındaki kişisel kıskançlık ve karşılıklı düşmanlık, savaş alanında bağlaşık ordularının çözülmesinde etken oldular. Fransız şövalyelerin bazıları Despot Mikhael'in oğlu İoannes'i öfkelendirdiler, Guillaume de Villehardouin de ona piç diye hakaret etti. Bunun üzerine İoannes düşman tarafına geçti. Mikhael ve diğer oğlu Nikephoros, gece vakti bağlaşıklarını terk ettiler. Pelagonia'daki savaş, başlangıç çatışmaları bir yana bırakılırsa, bir yanda İoannes Palaiologos, diğer yanda Villehar-

douin ile Manfred'in Fransız ve Alman atlıları arasında yapıldı. İhanete uğramışların umutsuzluğu içinde çarpıştılar, ancak, karşılarındaki çok üstündü. Kaçabilenler oldu, ama çoğu yakalandı. Manfred'in şövalyeleri kuşatıldılar ve teslim oldular. Villehardouin, Kastoria'da gizlendiği yerde bulundu ve tutsak alındı. İoannes Palaiologos, Tesalya içine yürüyerek zaferini tamamladı; bu sırada komutanlık arkadaşı Aleksios Strategopoulos, Epeiros'u istila edip Arta'yı ele geçirdi. Epeiros'lu Mikhael, oğlu Nikephoros'la birlikte, kıyıya yakın olan Kephalonia adasına sığındı.[7]

Görünüşe bakılırsa artık ortada Epeiros Despotluğu diye bir şey kalmamıştı. Pelagonia savaşı, sorunu çözümlemiş görünüyordu. Bu savaş, ayrıca, Konstantinopolis'in Latinlerden geri alınma sürecinin başlangıcıydı. Çünkü Nikaia ordusunun yengisi, Latin İmparatorluğu'na Batı dünyasından gelebilecek herhangi bir etkin askeri desteğin yolunu kesmişti ve Guillaume de Villehardouin'in tutsak alınması Latin İmparatorluğu'nu tek yetenekli savunucusundan yoksun bırakmıştı. Konstantinopolis'teki Latinler günlerinin sayılı olduğunu biliyorlardı. Şimdiden, Nikaia'daki yeni imparatordan ateşkes dileğinde bulunmuşlar, ödün olarak, zaman kazanmak için, ellerinde kalan üç beş araziyi önermişlerdi. Ne var ki, şimdi zaman, daha önce hiç olmadığı kadar, düşmanlarından yana görünüyordu. Latin İmparatoru II. Baudouin Batı'dan, tatlı sözler dışında bir şey sağlayamadı. Papa İtalya'daki sorunlara gömülmüştü. Venedikliler Cenova ile savaşa dalmışlardı, gönderecek gemileri kalmamıştı. Ancak, Konstantinopolis Boğazı'nı Venedik filosu korudukça, Mikhael Palaiologos'un savaşarak kente girmesi zor olacaktı.

1260 baharında, kentin bir hain sayesinde ona teslim edilmesinin bir olabilirliği var gibi göründü. Baudouin'in Pelagonia'da tutsak edilmiş şövalyelerinden biri, kendisine özgürlüğünün verilmesi karşılığında kent surlarındaki küçük yan kapılardan birinin açılmasını sağlamayı önerdi. Mikhael ordusunu Trakya'ya geçirdi, kentin eteklerine kadar götürdü, ama verilen söz hiçbir zaman yerine getirilmedi. Girişim Bizanslı askerlerle Galata'daki Latin askerler arasında bir çatışmaya yol açtı, Baudouin de fırsattan yararlanıp bir yıl sürecek bir ateşkes anlaşmasının yapılmasını

ayarladı. Yunanistan'dan gelen haberler heyecan yarattı: Epeiros despotu şimdiden Pelagonia'da başarılmış işin çoğunu bozmayı becermişti. Pişmanlık duyan oğlu İoannes Doukas'ın ona yeniden katılmasıyla, 1260 yılında, başkenti Arta'ya tekrar girebilmişti. Diğer oğlu Nikephoros, Sicilyalı Manfred'den bir bölük İtalyan asker devşirmişti. Epeiros'un halkı, kendi yerlileri olan hükümdarlarını dönüşünde neşe ve coşkuyla selamlamışlardı; despotluğun kara bahtı düzelmeye başlıyordu. İmparator VIII. Mikhael şimdi despot unvanı vererek yücelttiği kardeşi İoannes'i ülkenin batı girişine yeniden bekçilik etsin diye gönderdi.[8]

1260 kışında, VIII. Mikhael, Konstantinopolis'in geri alınması için siyasi ve askeri yeteneklerinin tümünü harekete geçirdi. Her sınır tahkim edilmeli, her olası düşman yatıştırılmalı ve her olasılık önceden hesaplanmalıydı. Selçuklu Türkleriyle, Moğollarla ve Bulgarlarla antlaşmalar imzalandı. Ama Mikhael'in en büyük başarısı, Konstantinopolis'in denizden Venediklilerce savunulmasını kırmakta ona yardımcı olacak bağlaşıkları arayıp bulmasındaydı. Doğu Akdeniz ticaretinde Venediklilerin ezelden rakipleri Cenevizler, 1258'de Akka'daki, kendilerine çok kazanç sağlayan pazarlarından kovulmuşlardı. Yeni pazarlar bulmaları ve her nerede olursa olsun Venediklilere galebe çalmaları lazımdı. Eğer kendi tarihçilerine inanmak gerekirse, Cenevizlerin kendileri, İmparator Mikhael'e hizmet etmeyi teklif etmişlerdi. Ama öyle görünüyor ki, eğer teklif etmeselerdi bile Mikhael onları zaten çağıracaktı. Çünkü işlerin o günkü durumunda Nikaia ile Cenova arasında bir bağlaşıklık kurulması besbelli ki her iki yana büyük yarar sağlayabilirdi. Hazırlık görüşmeleri gizlice yürütüldü ve 13 Mart 1261'de imparatorun kışı geçirdiği Nimfaion/Nif'te bir antlaşma metni düzenlendi. Bu metni Cenova 10 Temmuz'da onayladı.

Nimfaion Antlaşması Bizanslılarla Cenevizler arasında Venedik'e karşı sürekli bir bağlaşıklığı ifade ediyordu. Cenova imparatorun emrine 50 kadar gemi verecekti. Buna karşılık, Konstantinopolis'teki Venedik filosunun yenilmesinden sonra, Cenovalı tacirler daha önce Bizans karasularında Venediklilerin yararlandığı bütün ayrıcalıklara sahip olacaklardı. Bizans İmparatorluğu'nun her yanında

hiç gümrük vergisi ödemeden ticaret yapma haklarını elde edeceklerdi; Karadeniz limanlarına giriş hakkı onların tekelinde olacaktı; Konstantinopolis'te, Thessalonike'de ve imparatorluğun diğer başlıca limanlarında onlara kendi ticaret mahalleleri bağışlanacak ve İzmir kenti mutlak biçimde onların olacaktı. Bütün bunlar 50 geminin kiralanması için ağır bir bedeldi. Ama o sırada imparator eğer maliyeti biraz olsun umursamış idiyse, içinden, kendisi bir kez Konstantinopolis'in efendisi olduğunda, durumu çok daha büyük bir güç kazanmış olarak tartışabileceğini ve anlaşma şartlarını değiştirtebileceği olasılığını göz önünde tutmuştu. Her şeye rağmen Nimfaion Antlaşması Bizans İmparatorluğu'nun geleceği bakımından son derece önemli bir belge olmuştu. Çünkü bu antlaşma Doğu Akdeniz'de ve Karadeniz'de Ceneviz ticaret imparatorluğunun, böylece de son günlerine kadar Bizans'ı paylaşmak konusunda Venedik ile Cenova arasında süregiden çekişmenin temellerini attı. 1261'den sonra, Bizans'ın ticareti ve ekonomisi, imparatorluğun kaynakları sömürülüp kupkuru bırakılıncaya kadar ve direniş gücü yok oluncaya kadar bir değil, iki İtalyan cumhuriyetinin insafına kalmıştı.[9]

Nikaia ile Cenova arasında yapılan ve Konstantinopolis üzerine gerçekleştirilecek bir saldırı için gerekli gemilerin sağlanması amacını güden bağlaşıklık antlaşmasının yapılmış bulunması bile tarihin bir ironisi olmuştu. Çünkü imzalanmasından sadece birkaç hafta sonra Konstantinopolis herhangi bir filonun kullanılmasına ya da desteğine hiç gerek olmadan düştü. Nikaia İmparatorluğu için *raison d'être* [varlık nedeni] haline gelmiş olan başkentin geri alınması, neredeyse rastlantı sonucu başarıldı. İmparator Baudouin ile yaptığı sonuncu ateşkes antlaşmasının süre bitimine hâlâ bir ay varken, VIII. Mikhael, komutanı Aleksios Strategopoulos'u küçük bir orduyla Trakya'ya göndermişti. Bulgaristan sınırında devriye gezecek ve Konstantinopolis'in kara tarafındaki savunma düzenini gözetim altında tutacaklardı. Strategopoulos, kentten 45 km kadar batıda, kıyıda bulunan Selymbria/Silivri'ye ulaştığında, oralı bazı çiftçilerden, o anda hemen hemen bütün Latin garnizonunun ve Venedik filosunun Karadeniz'de bir yere baskın vermek için ayrılmış bulunduğunu öğrendi. Muazzam surları hariç, kent

savunmasızdı. Ancak, Strategopoulos'a, surların altında bir gizli geçit ve hücum merdivenlerinin surlara dayanabileceği belli bir yer olduğunu söylenmişti. Fırsat, kaçırılamıyacak kadar vaatkâr görünüyordu ve gece karanlığında Strategopoulos ile bazı askerleri, yerlilerin yol göstericiliğinde, surların altından ya da üstünden kente girdiler. Çeşmeli Kapı'daki* muhafızları baskına uğrattılar ve onlar düşman saldırısı var işareti veremeden kapıyı içeriden açtılar. 25 Temmuz 1261'de, Konstantinopolis'in bir bölümü, yine bir Bizans ordusunun elindeydi. Denetimin sağlanması endişeli geçen birkaç saati aldı, çünkü Latin birlikleri ile Venedik gemileri her an geri dönebilirlerdi ve Strategopoulos, bu takdirde başına şan şeref tacı takılmayacağının, tersine, kendisine verilmiş emirlerin ötesine geçen bir komutana verilecek cezaya çarptırılacağının, pek anlaşılır olarak, bilincindeydi.

Sokaklarda biraz çatışma oldu, ama gün doğarken Bizanslıların kara yanındaki surları denetim altına aldığı görüldü. Latin İmparatoru Baudouin surların kuzey ucundaki Blakhernai Sarayı'nda uyumaktaydı. Gürültüden, kargaşadan uyandı ve Bizanslı birlikleri ona doğru ilerledikçe bütün umudunu yitirerek aşağıya, limana koştu, orada bir Venedik ticaret gemisine bindi, yelken açıp Euboia'ya gitti. Kaçışı o kadar ani olmuştu ki tacını, egemenlik asasını yanına alacak zaman bulamamıştı; bunlar, sarayda bırakılmış bulundu. Latinlerin Karadeniz'den dönmesini engellemek için, Strategopoulos kentin yerli Rumlarından birinin öğüdüne uydu ve Haliç kıyısındaki, Venediklilere ait yapılarla mal depolarını ateşe verdi; felaketi öğrenir öğrenmez kenti savunan garnizonla birlikte aceleyle geri dönen Venedikliler evlerini ve mülklerini alevler içinde buldular. Karılarıyla aileleri, kovana duman üflenince dışarı çıkmak zorunda kalmış arılar gibi, kıyıda toplaşmışlardı ve canlarının kurtarılmasından başka hiçbir şey istemiyorlardı. Venediklilerin bütün yapabildiği, alevlerden geriye ne kalmış ise toparlayıp almak ve uzağa yelken açmak oldu. Ge-

* Rumların Pege (pınar; keza, "akarsu oluğu") Kapısı dedikleri Silivri Kapı kasdediliyor. Bunun hemen dışında, Balıklı'da, ünlü bir ayazma ve bir Meryem Ana Kilisesi vardı -çev. n.

milerin güvertelerine sığınmacılar öbek öbek yığılmışlardı ve filo Venediklilerin egemenliğindeki Euboia'ya doğru yol aldı. Ama sayısı belki 30 olan gemiler öylesine aşırı yüklüydü ki, yolculardan birçoğu, gemilerin güvenliğe ulaşmasından önce, açlıktan ve susuzluktan öldü. Kentin geride kalan Latin sakinleri, başlarına en kötü şeylerin geleceğinden korkuyorlardı. Olan bitenin yarattığı ani şokla dehşete düşüp panik içinde koşuşarak surlarda, geçitlerde, hatta lağımlarda saklanacak delik aradılar. Bazıları kiliselere ya da manastırlara sığınmakla kendilerini kurtarabileceklerini düşündü. Kimi fark edilmemek için, Ortodoks keşişlerinin kılığına büründü. İçlerinden pek azı, kendi babalarının 1204'te Konstantinopolis'in Latinlerce zaptını nasıl feci biçimde kutladığını anımsayabilmiş olmalı. Ama kenti tekrar ele geçiren kent sahiplerinden artık ne minnet, ne de insaf bekleyebilirlerdi.[10]

İmparator VIII. Mikhael, müjdeyi getiren haberciler yanına ulaştığında, yaklaşık 300 km uzaklıkta Meteorion'daki kampında uyumaktaydı.* Haberi ilk duyan kız kardeşi Eulogia oldu. Ayak başparmaklarını gıdıklayarak onu nazikçe uyandırdı ve Konstantinopolis'in efendisi olduğu haberini duyurdu. Mikhael önce anlatılana inanamadı. Ama bir ulak daha gelip Latin imparatorunun tacını ve egemenlik asasını getirince, Tanrı'nın kenti ona teslim etmiş olduğunu sevinçle kabullendi. Hemen bir halk toplantısı için çağrı çıkardı ve önlerinde, hiç kuşkusuz Tanrı'nın Nikaia İmparatorluğu'na lütfu sayılması gereken bu mucizeden dolayı Tanrı'ya şükretti. "Çok kez" dedi, "Konstantinopolis'i geri almayı denedik, ama başaramadık. Çünkü Tanrı bize, bu kente egemen olunmasının ancak ve ancak onun lütfuyla gerçekleşeceğini göstermek istiyordu. Bu lütuf bizim saltanatımıza ihsan edilmiş, bunun için sonsuza dek şükran duymalıyız."[11] Tanrı'nın kendisinden yana olduğunu göstermekte Mikhael'in özel nedenleri vardı, çünkü, Konstantinopolis'i ele geçirmek besbelli ki Bizans halkının gözünde kendisinin meşru imparator kabul edilmesine katkıda bulunacaktı.

---

* Bizanslı tarihçi Georgios Akropolites'in andığı bu yerin adına başka hiçbir yerde rastlanmaz; Akhisar dolaylarında olduğu sanılıyor (bkz. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, "Meteoron" ve orada da anılan Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s. 140) -çev. n.

Mikhael, ancak üç hafta sonra, Bizans yönetiminin merkezini gerçek yuvasına taşımak için gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra, Konstantinopolis'e doğru yola çıktı. Kente 15 Ağustos 1261'de, Bakirenin Uykuya Varışı yortusunda, güneybatı köşesindeki Altın Kapı'dan girdi ve oradan, bir şükran duası sonrasında, pek tumturaklı bir tören alayıyla Ayia Sophia Kilisesi'ne kadar yürüdü. Savaştan zafer kazanmış olarak dönen imparatorların kente Altın Kapı'dan girmeleri âdettendi. Ama sürgünde doğmuş ve ömründe kenti hiç görmemiş bir imparator olan Mikhael Palaiologos'un girişi başka bir nitelik taşıyordu. Bu giriş manevi bir zaferi simgeleyen, ağırbaşlı ve dinsel bir olaydı. Caddelerde yürüyen tören alayının başında, zafer kazanmış bir asker değil, kentin koruyucusu Bakire Odegetria'nın* çok eskilerden kalma bir ikonası yüksekte tutularak gidiyordu. Ayia Sophia'da ayin yapıldıktan sonra Patrik Arsenios ikinci bir taç giyme törenini yönetti. Mikhael ile eşi Theodora imparator ve imparatoriçe olarak taç giydiler; iki yaşındaki oğulları da tahtın veliahdı ilan edildi. Meşru imparator, genç IV. İoannes Laskaris, Nikaia'da bir başına bırakılmıştı. Birkaç ay içinde kör edildi ve Marmara Denizi kıyısındaki** bir kaleye kapatıldı. Gelenek uyarınca, kör olmak bir kimsenin Bizans imparatoru olabilme yetisini ortadan kaldırıyordu. Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasında Tanrı'nın özel lütfuna nail olan Mikhael Palaiologos, böylece, Tanrı'nın sözünden dönmemesini sağlama bağlamıştı. Egemenliği 57 yıl boyunca elinde tutan Laskaris hanedanının yerine artık Palaiologos hanedanı geçecekti.[12]

---

* Helen dilinde, Odegetria, Odegetros (yolda rehberlik eden) sözcüğünün dişi biçimidir. Bu, bir azizenin adı değil, Bakire Meryem'in sanlarından biridir -çev. n.

** Dakibyza/Gebze'deki -çev.n.

I

YENİDEN KURULAN İMPARATORLUĞUN SORUNLARI: VIII. MİKHAEL PALAİOLOGOS'UN SALTANATI, 1261-1282

3

Ayakta Kalmanın Bedeli

1261 Temmuz ve Ağustos'undaki olayların uzun vadeli sonuçları bir süre açığa çıkmadı. O anın heyecanı içinde önemli olan tek şey Konstantinopolis'in yabancı egemenliğinden kurtarılmış olmasıydı. Latinlerin iğrençliklerinden arındırılan kent kiliseleri şükran duaları etmeye gelen halkla dolup taşıyordu. Bir gece ve bir gündüz boyunca, bayram havası hüküm sürdü. Ancak, geride kalan batılıları yakalamak için ava çıkılmadı; böylece çok geçmeden, sindikleri yerlerden çıkabildiler ve kendilerine bir zarar verilmeksizin işlerine güçlerine gidebildiler. İşbirlikçiler bile bağışlandı; gerçekten de, böylelerinin birçoğu batılı dilleri bildiği için, imparator bazılarını elçi ya da çevirmen olarak kullanabilmekten sevinç duydu. Bizans İmparatorluğu'nun bu yeni döneminin başlangıcı, Latin İmparatorluğu'nun başlangıcı gibi, kan ve şiddet çılgınlığına dönüşmedi. Zaferi kazanan komutan Aleksios Strategopoulos için görkemli bir tören yapıldı ve bütün bir yıl boyunca kiliselerdeki dualarda onun adı İmparator Mikhael'inkiyle birlikte anıldı. Ama Konstantinopolis'in ikinci kurucusu, "yeni Constantinus", imparatorun kendisiydi.

Mikhael kendisine hitap edilirken bu unvanların kullanılmasından hoşnuttu; bunlara layık olacak gibi davranmak için çok gayret gösterdi. 1261 Ağustos'unda bulduğu haliyle Konstantinopolis kenti perişandı, yıkıntıya dönmüştü. Bazı mahallelerin tümü yangında yok olmuştu ve imparatorluk sarayları dahi o kadar acınacak hale gelmişti ki binaların içinde oturmak pek mümkün değildi. Latin imparatorlarının yaşadığı Blakhernai Sarayı duman karasına bürünmüş bir harabeydi. Mikhael önce eski Büyük Saray'a* taşınmayı yeğlemişti. Ama Latin İmparatoru Baudouin, aşırılıkları sırasında, kiliselerden ve kamu yapılarından birçoğunun çatı kurşunlarını, hatta kerestelerini bile söktürüp satmıştı ve kenti koruyan büyük surların fena halde bakıma gereksinmesi vardı. Kente bir yoksulluk ve ihmal edilmişlik havası çökmüştü, sanki bomboştu; Latin yönetiminde nüfus çok azalmıştı. Bir zamanlar kentin içinde mülkü olan soylu ailelerden birçok kişi şimdi kente dönmüş, haklarını talep ediyorlardı, Mikhael de bu istemlerin karşılanmasını sağlamayı kendine iş edinmişti, çünkü aristokrasiyle arasının bozulmasını göze alamazdı. Buna karşılık, üzerinde hak iddia edilmemiş mülklere, dağıtımı yapılmak üzere, devlet tarafından el konuyordu. Bazıları geriye dönmeleri teşvik edilen sığınmacılara verilmekteydi; kentin özel bir mahallesi, Morea'nın güneydoğu yöresinden gelen bir Tzakonia kolonisine verilmişti; bu koloni yeni Bizans donanmasının önemli bir bölümünü oluşturacaktı.

Kentin kiliselerini ve manastırlarını onarmak ve onlara yeniden gelir sağlamak için büyük çabalar gösterildi, çünkü Ortodoks inancının yeniden egemen kılınması, imparatorluğun yeniden doğuşunun simgesi ve sembolü idi. Surların, en çok da deniz kıyısındakilerin, Haliç boyundakilerin ve Marmara surlarının onarımı ve sağlamlaştırılmasına özel bir özen gösterildi. Bir zaman için, Venedik donanması saldırıya girişmek üzere geri dönebilir mi dönemez mi, belirsiz kaldı. Geri dönerse saldırı, hiç kuşkusuz, daha önce de yapılıp başarıya ulaştığı yere, Haliç kıyısındaki surlara yapılacaktı. Böyle bir olasılığa karşı da Mikhael, Cenova ile yapıl-

* Bu sarayın yeri şimdiki Sultanahmet Camii'nden aşağıya kadar uzanıyordu -çev.n.

mış antlaşmanın metnine sadık kalmaya özen gösterdi. Ceneviz tacirleri kente buyur edildiler ve Venediklilerin kendi karargâhları olarak kullandıkları, manastırdan bozma yapının mülkiyeti kendilerine verildi. 1261 sonunda Konstantinopolis açığında denizde dolanan en azından 46 Cenova gemisi vardı ve Venedikliler bunlardan uzakta duruyor, kendi etkinliklerini Yunanistan'daki ve adalardaki kolonilerinin savunulmasına hasrediyorlardı. Ne var ki, zaman içinde, Mikhael Bizans imparatorluk donanmasını yeniden yaratmayı da becerdi; öyle ki kentin ve imparatorluğun savunulması artık sadece yabancı desteğine bağımlı olmayacaktı. Gemilerin tayfaları ve deniz askerleri, kısmen, anadan doğma denizci olan, başkente göç edip taşınmaları için de kendilerine iyi ücret ödenen, Güney Yunanistan'daki Tzakonia'lılardan oluşturulmaktaydı. Ama bazıları da, özellikle kürekçiler, kentin köksüz halkı, yani Rumlarla Latinler arasında yapılmış karma evliliklerden doğanlar arasından devşirilmekteydi. Halk arasında bunlara Gasmuli deniyor ve –her ne kadar bazıları bunların, her iki soyun savaşçı niteliklerini kendilerinde topladığını söylüyorsa da– hor görülüyorlardı. Yeni donanma için yeterli ve savunulması kolay bir liman sağlamak üzere, Mikhael eski Kontoskalion Limanı'nın içini tarattırdı ve limanı yeniden tahkim ettirdi. Bu liman, kentin güneyinde, Marmara Denizi kıyısında, denizdeki akıntıların olası bir saldırıya karşı doğal savunma sağladığı bir yerdeydi. Kenti koruyan birlik de güçlendirildi ve olası bir kuşatmada kullanılmak üzere erzak ve gıda maddeleri depolandı. Ama zaten kentte yiyecek sıkıntısı çekilmiyordu, çünkü kent içinde boş alanlar öylesine genişti ki, kent surları içinde sığır sürüleri otlatılabiliyor ve mısır yetiştirilen tarlalar oluşturulabiliyordu.[1]

Kent koşullarının düzeltilmesi ve savunma amaçlı bütün bu önlemler pek pahalıya çıkıyordu. Nikaia'da İoannes Vatatzes'in idareli tutumuyla oluşturulmuş ihtiyatlar yenip gidiyordu. Parayı idare etmenin bir yöntemi, dolaşımdaki sikkelerin değerini düşürmekti. VIII. Mikhael bir buyrultu çıkarıp, *hyperpyron* denen Bizans altın parasının değerinin bir kırat aşağıya çekileceğini ve bundan böyle 15 kısım saf altın ile 9 kısım alaşımdan oluşacağı

kuralını getirdi. Bu, yeni Constantinus olma havasındaki bir imparatora hiç de yakışmayacak bir önlemdi. Bunun yapılması, Bizans parasında 13. ve 14. yüzyıllar boyunca süregiden devamlı ve hızlı bir değer yitiminin başlangıcı oldu, çünkü İtalyan cumhuriyetlerinin altın paraları uluslararası ticarette *bezant*'ın yerini gasp etti. İmparator İtalyan tacirlerinin kente girmesini tümüyle yasaklayamazdı, çünkü onların etkinlikleri kentin yeniden refaha kavuşturulmasına katkıda bulunuyordu. Cenevizler ayrıcalıklı bir konumdaydılar ve tacirleri, 1261 sonrasında, yağdırılan lütuflardan olabildiğince yararlanmak için kente doluştular. Daha küçük bir cumhuriyet olan Pisa'nın tacirlerine de özel ayrıcalıklar verildi. Ama Mikhael'in Cenova ile yaptığı antlaşmasında dışlanmaları özellikle hükme bağlanan Venedikliler bile ülkelerine gönderilemiyordu. Bizans ticaretinin bir kez daha yabancı rakiplerin tekeline düşmesi olasılığını önlemek için imparatorun yapabileceği en iyi şey, onların etkinliklerini sınırlayıcı yasalar çıkarmak ve hepsinden önemlisi, birleşmelerini, komplo kurmalarını engellemekti. Bu nedenle, kentteki ayrı İtalyan kolonilerinden her biriyle bağımsız anlaşmalar yaptı ve her birinin, kendi ana kentince atanmış bir yönetici altında, kendi kanunlarına göre yönetilmesinde ısrarlı davrandı. Konstantinopolis'teki Cenevizlerin başında kendi *Podesta*'ları, Venediklilerin başında *Balyos*'ları ve Pisa'lıların başında *Console*'leri bulunacak, kendi halkının tutumundan dolayı imparatora karşı bu kişi muhatap olacaktı. İmparatorluk İtalyanlardan hoşlanmıyordu, ama onlarsız da edemiyordu; ancak onları bölmekle ve etkinliklerini denetim altında tutmakla onları birbirine karşı kullanmak olanağı bulunabilirdi. Bu tehlikeli bir oyundu ve VIII. Mikhael'in ardılları bu oyundan yenik çıktılar.[2]

Mikhael kazandığı yengiyi kutlamak için ve uyruklarına Tanrı'nın yengiyi kime bahşettiğini anımsatmak üzere Kutsal Havariler Kilisesi önüne bir sütun diktirdi. Sütunun tepesinde, kendi koruyucu azizi Başmelek Mikail'in tunçtan bir heykeli vardı; heykel, imparatorun kenti elleri arasında tutan daha küçük heykelinin üzerinde yer alıyordu. Bastırdığı paralardan bazısında Bakire Meryem'in koruduğu kenti gösteren bir resim bulunuyordu.

Ancak, her şeyin eski düzenine döndüğüne, Tanrı'nın yeniden cennette olduğuna ve dünyada da çok yakında her işin düzeleceğine Bizanslıları inandırmak için pek az propagandaya gereksinme vardı. Çünkü bir Ortodoks imparatorun bir kez daha Büyük Saray'da oturmakta olduğunu ve Büyük Kilise'de bir Ortodoks patriğin ayin yönettiğini biliyorlardı.[3]

Konstantinopolis'i ele geçirmek Bizans İmparatorluğu'nu, bir kez daha, dünya ve kilise işlerinde hesaba katılması gereken bir büyük devlet durumuna getirdi. Ama şimdi devlet dengesiz bir yapıdaydı. Avrupa kenti Thessalonike ile Asya kenti Nikaia arasındaki denge Konstantinopolis'in muazzam ağırlığıyla bozulmuştu. Başkentin bakım görmesi ve savunulması, elde kalan birkaç ilin tüm kaynaklarını yiyordu; böyle iken, kent onu geri alma çareleri arayan batılı devletlerin sürekli tehdidi karşısındaydı ve Kuzey Yunanistan ile Trabzon'daki ayrılıkçı Bizanslı hükümdarların sürdürdüğü rekabet yüzünden, üzerinde başkalarının hak iddiası bulunuyordu. Konstantinopolis sınırları Bulgarlara ve Tatarlara karşı elde tutmak için Nikaia'ya göre daha iyi konumdaydı, ama Asya'daki sınırları savunmak yönünden konumu iyi sayılmazdı. 1261'in sonrasında Nikaia'da ve Bursa, Nikomedia/İzmit, Ephesos/Selçuk ve Philadelphia/Alaşehir gibi, Bizanslıların diğer Anadolu kentlerinde terk edilenler artık kendilerini ihmal edilmiş hissetmeye ve gücenmeye başlamışlardı. Bizans Anadolu'sunun halkı, eski Nikaia İmparatorluğu'na ait birikmiş servetin, Konstantinopolis'te harcanıp gittiğini görüyordu. İçlerinden birçoğu kendini, tahtı gasp eden Palaiologoslara değil, Laskaris ailesine bağlı hissediyordu. Çünkü sürgündeki imparatorluğu ayakta tutanlar Laskarislerdi ve Anadolu'ya refah getirenler de onlar olmuştu.[4]

Böylece, yeni dönemin daha ilk günlerinden başlayarak, yeniden kurulan imparatorluk hem iç, hem de dış sorunlarla yüz yüze kalmıştı. VIII. Mikhael'in 1261'de Konstantinopolis'te törenle taç giymesi ve bu törende küçük yaştaki oğlu Andronikos'un ortak imparator ilan edilmesi, tahtın meşru vârisi İoannes Laskaris'i verasetten dışlamış gibiydi. Bu görüntü, aynı yılın Aralık ayında, İoannes Laskaris kör edildiği zaman gerçeğe dönüştü. Olay gizli

tutulmuştu, ama sır duyuldu ve yayıldı; bunun üzerine Patrik Arsenios, Mikhael'i aforoz etti. Bu, onun, taç giydirdiği imparatorla ilk uyuşmazlığı değildi. Ama şimdi, barbarca bir eylemi kınamak için en güçlü ahlaksal gerekçelere sahipti. Bu sırada, İoannes Laskaris'in üç kız kardeşinin yabancı kişilerle evlenmesini, imparatorun kasten ayarladığı anlaşıldı. Bu kızlardan ikisi İtalyanlara eş olmuşlardı, üçüncüsü de bir Bulgar soylusuyla evlenmişti. Herhalde Mikhael, müteveffa II. Theodoros Laskaris'in kızlarından birinin, Epeiros'lu II. Mikhael'in oğlu Nikephoros ile, ötekinin de Bulgaristan kralı olmayı beceren Konstantin Tikh ile evlenmiş olmasına üzülmüştü. Ancak, yeni imparatorun, Laskarisler ailesinden canlı kim kalmışsa Konstantinopolis'teki taht üzerinde hak iddia edemesinler diye işini sağlama bağlamak için elinden geleni yaptığından kimse kuşku duymuyordu. İmparatorluğun yeniden kurulması tarihin yeniden yazılmasını gerektiriyordu. Laskaris oğulları, Epeiros despotları gibi, sadece taşra yöneticisi statüsüne indirgenecekti.[5]

Buna karşı bir tepki dalgası hemen kendini gösterdi. İoannes Laskaris'in kimliğine bürünen bir düzmece kişi Nikaia'da öylesine çok yandaş topladı ki, Mikhael ayaklanmaları bastırmak ve halk arasında dolaşan söylentiyi yalanlamak için bir ordu göndermek zorunda kaldı. Patrik Arsenios, öne sürdüğü kabulü olanaksız koşullar yerine getirilmedikçe, imparatoru yeniden kiliseye kabul etmeyi kesinlikle reddetti. Mikhael, patriğin Laskarislerin yandaşlarıyla gizlice bağlantısı bulunduğuna kanaat getirmişti. Sabrı taştı ve ihtiyarı korkutup yola getirmek için, çok daha uzaktaki bir otorite olan Papalığa başvuracağı tehdidini savurdu. Ne var ki, 1265'e kadar, Arsenios'u görevinden azletmek için yeterli bir suçlama bulamadı. Bir piskoposlar konsili topladı, Arsenios görevinden azledildi ve 1265 Mayıs'ının sonuna doğru sürgüne gönderildi. Ancak, neredeyse bir yıl geçtikten sonra onun ardılı olarak bir patrik, III. Germanos atanabildi. Ancak, o dahi, imparatorun günahını bağışlama gücünü yüreğinde bulamadı ve istifa etmek zorunda bırakıldı. Sonunda, 1266'nın Aralık ayında, İosef adlı bir keşişe patrik tacı giydirildi ve o da 2 Şubat 1267'de, uzun uzadıya düşündükten sonra, imparatoru yeniden kiliseye kabul etti.[6]

VIII. Mikhael'in yeni bir imparator hanedanı kurmak ve yeni yönetimi Nikaia İmparatorluğu'nun geçmişinden tümüyle kesip ayırmak hırsı yüzünden sürüklendiği sonuçlar işte böyle oldu. Konstantinopolis'teki egemenliğinin ilk beş yılında, Ortodoks Kilisesi'nin ayinlerine kabul edilmedi. Ayia Sophia büyük kilisesine girmesi bile yasaklanmıştı; söylendiğine bakılırsa, bir vesilede, zorla bir kararı çıkartmak için patriğin cübbesini arkadan tutarak kiliseye girmeye çalışmıştı. Herhangi bir başka imparator, kendisini başkentte ciddi tehlike içinde bulurdu. Gerçekten de, Mikhael'e suikast hazırlanmakta diye söylentiler vardı; hatta 1265'te Konstantinopolis'te, bir suikast örgütü açığa çıkarıldı ve elebaşısı, kendisine işkence edildiğinde, patriğin de hazırlıklardan haberi olduğunu söyledi. Ancak, kentin sıradan insanları başka bir imparator tanımış değillerdi ve çoğu, kendilerini Latin egemenliğinden kurtaran adama sadıktı. Muhalefetin en güçlü olduğu merkezler, Anadolu ve kiliseydi. Anadolu'daki piskoposlardan birçoğu, özellikle de keşişler, Mikhael'in İoannes Laskaris'e yaptığı gaddarlığı lanetliyor ve Patrik Arsenios'un yanında yer alıyorlardı. Arsenios'un, arkasından da ardılının görevlerinden uzaklaştırılmaları, işleri daha beter etti; çünkü, bunu izleyen nice yıl boyunca, kendilerini Arsenios'çular diye adlandıran ve imparatora karşı çıkıp, onun tarafından atanmış ardılının meşruluğunu tanımayı dahi reddeden patriğin anısına bağlı kalan bir muhalifler hizbinin tehdidi yüzünden kilisenin ve devletin huzuru kaçtı. Arsenios'çuların gerekçeleri çeşitliydi. Kilise hukukunun, ahlak düşüncesinin ve karşı kilisenin devlete üstünlüğü ilkesinin yüce idealleri, Laskarisler hanedanına bağlılık ve VIII. Mikhael'in tutumuna karşı hoşnutsuzluk ile karışmaktaydı. Yaygın adıyla, Arsenios'çu ayrılıkçılık, Ortodoks Kilisesi'ni böldüğü kadar, Bizans toplumunda bir çatlak yarattı; çünkü Bizanslılar dinsel sorunları siyasal sorunlardan ayırt etmeyi doğaya uymayan bir tutum saymaktaydılar.[7]

İmparatorluk içinde VIII. Mikhael'e muhalefet, onun sınırlar ötesindeki düşmanları için pek cesaretlendiriciydi. İşlerin belirsiz durumu ve Bizans Anadolu'sunda yönetimin, savunmanın ihmal edilmesi Selçuklu Türklerinin işine yarıyordu. Bulgaristanlı Kons-

tantin Tikh, Laskarisler ailesinden olan eşinin kışkırtmasıyla, Mikhael'e savaş açtı. Bizans ordusu onu böyle bir şey yaptığına yapacağına bin pişman etti ve 1263 yılında Tikh, Karadeniz kıyısında bazı önemli yerleri Bizanslılara teslim etmek zorunda kaldı. Ancak, öç almak için fırsat kolladı ve ordusunu Güney Rusya'daki Altın Ordu Moğollarıyla birleştirdi. Tahtı gasp etmiş bir kişi olması yönünden VIII. Mikhael'in daha da doğal bir düşmanı, Arsenios'çuların ya da Laskaris ailesi yandaşlarının davasına bulaşmış olmamakla birlikte, yeni imparatora karşı ülke içinde olsun, yabancı ülkelerde olsun her biçimdeki muhalefeti beslemekten mutlu olan Epeiros despotu idi. Daha 1261'in bile öncesinde, Epeiros'lu II. Mikhael, oğulları Nikephoros ile İoannes tarafından desteklenerek, Kuzey Yunanistan'da saldırıya geçmiş ve Pelagonia Savaşı'ndan sonra kendi topraklarını istila etmiş bulunan birlikleri sürüp çıkarmıştı. Konstantinopolis'in zaptından sonra kısa bir süre için siyasal bir çözüme varılmasını kabul etti. Ancak, 1262'de savaş yeniden patlak verdi.[8]

Ne var ki, yeniden kurulan imparatorluğun en tehlikeli düşmanları, Latin İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmayı uman batılılardı. Gerçek anlamda Bizans toprağı olan yerlerde Latin davasının sonuncu fiili savunucusu, Akhaia'nın Fransız Prensi Guillaume de Villehardouin idi. Guillaume 1259'da Pelagonia'da tutsak alınmış ve Güney Yunanistan'ın Bizans İmparatorluğu'na geri verilmesi karşılığında salıverilecek bir tutsak rehine olmuştu. 1262 yılında kendi özgürlüğünü satın aldı ve bedel olarak imparatora, kendi prensliğindeki belli kaleleri teslim etti; bunlar arasında Mistra ile Monemvasia'nın yukarı hisar bölümü ve limanı da bulunuyordu. Bunlar, Yunanistan'ın geri kalanının yeniden ele geçirilmesi için değerli birer üs olarak kullanılabilirdi. Uzlaşma, tumturaklı ant içmelerle pekiştirildi; Guillaume, imparatorun oğullarından birinin vaftiz babası oldu ve kendisine, Yunanistan'a dönmesinden önce, Bizanslıların *Megas Domestikos*'u unvanı verildi. Ancak, daha bir yıl geçmeden antlaşma bozuldu. Çünkü 1262 Temmuz'unda Papa IV. Urbanus, Prens Guillaume'u, antlaşma ile üstlendiği bütün yükümlülüklerden, bu yükümlülükler Roma Kilisesi karşısında

dinsel sapkın durumunda olan bir Bizanslıya karşı üstlenilmiştir gerekçesiyle affetti. Venedikliler, Yunanistan'daki çıkarlarını savunmak amacıyla Guillaume'a yardım etmekte tez davrandılar ve VIII. Mikhael savaşa girmek zorunda kaldı.

Pelagonia ovasında birbirinin bağlaşığı olmuş iki düşmana, Epeiros despotu ile Akhaia prensine karşı, iki batı cephesinde birden çarpışılıyordu. Cephelerde imparator sınırlı bir başarıdan fazlasını kazanamadı. Ordularına Kuzey Yunanistan'da kardeşi İoannes, güneyde diğer bir kardeşi Konstantinos komuta ediyordu. Ancak bu ordular, geniş ölçüde, Latin ve Türk paralı askerlerden oluşuyor ve ücretlerini zamanında ödemek zor oluyordu. 1264'te, Türk birlikleri Morea'da düşmandan yana geçtiler ve geri alınan toprakların çoğu, Makry Plagi çatışmasında yitirildi. Ancak, kuzeyde, aynı yıl, Despot Mikhael şiddetli ve pahalıya mal olan çatışmalar yapıldıktan sonra da olsa, boyun eğmek zorunda bırakıldı. Bir antlaşma imzalandı ve despotun, Laskarisler ailesinden olan eşini yakın zamanda yitirip dul kalmış oğlu Nikephoros'un, imparatorun yeğeni Anna Palaiologina ile evlenmesi kararlaştırıldı. Bir süre, Despotluk ile İmparatorluk arasında barış hüküm sürdü. Ancak, imparatorun Güney Yunanistan'daki umutlarının yenilgiyle sonuçlanması, yaman bir darbe olmuştu. Üstelik, bu sefer için gerekli savaş gemilerini sağlamış bulunan Cenevizler, 1263'te Morea kıyısı açıklarındaki Spetsai/Settepozzi Adası yakınında bir Venedik filosu tarafından fena halde yenilgiye uğratıldılar. Bu, onların, 1261'den bu yana, rakipleriyle ilk karşılaşmaları idi. VIII. Mikhael, onların tamamen yararsız değilse de güvenilmeyecek bir bağlaşık oldukları sonucuna vardı ve onlarla antlaşmasını bozup Venedik'e döndü. Bizans dünyasındaki egemen konumlarını bu kadar kolaylıkla yeniden elde edebilecekleri Venediklilerin aklına hayaline gelemezdi; yapılan öneriden yararlanmakta ihtiyatlı davrandılar. Bu arada, Cenevizler geçici olarak Konstantinopolis'teki mahallelerinden uzaklaştırıldılar ve filoları da ülkelerine geri gönderildi. Duydukları kızgınlığı, Bizans'ın komplolarını daha da büyük ölçekte düşünüp planlayan batılı düşmanlarıyla gizlice işbirliğine girerek gösterdiler.[9]

Gerçekten, yeniden kurulan Bizans İmparatorluğu'nun Yunanistan'daki düşmanları yalnız değildi. Bunların düşmanlığı daha batıdan besleniyordu. VIII. Mikhael, orduları ve gemileri sayesinde, Batı sömürgeciliğinin Morea'daki ve Ege adalarındaki ileri mevzilerine karşı kendini savunabilirdi; en azından bir zaman için de Venediklileri Cenevizlere karşı kullanabilirdi. Ama o, Konstantinopolis için asıl tehlikenin ileri mevzilerden değil, İtalya'daki güç merkezlerinden, yani Papalık'tan ve Sicilya Kralı Manfred'den geldiğini çok iyi bilmekteydi. Latin imparatorların sonuncusu, o sırada Venedik'te bulunan II. Baudouin, Euboia üzerinden kaçıp önce Kral Manfred'in sarayına, sonra Venedik'e, son olarak da Papa'nın Curia'sına, Papalık yönetiminin merkezine gitmişti. Kiliseyi bölen bir imparatorun yeniden Konstantinopolis'teki tahta oturması, IV. Haçlı Seferi belasından hayırlı sonuçlar çıkacak diye o kadar çok umut besleyen Papalığa, özellikle küstahça görünüyordu. Konstantinopolis'i Bizanslıların yeniden ele geçirmesinden sadece bir ay önce göreve seçilmiş bulunan Papa IV. Urbanus, doğal olarak, tahtsız kalmış İmparator Baudouin'den yana duygular içindeydi ve VIII. Mikhael 1261 Ağustos'unda Konstantinopolis'te törenle taç giyerken, yeni Papa kentin yeniden zapt edilmesi ve Baudouin'in yeniden tahta geçirilmesi için bir haçlı seferi düzenlenmesini isteyen vaazlar vermekteydi. O sırada bu çağrı pek yanıt bulmadı. Böyle bir tasarıma ilgi gösteren tek batılı hükümdar, Sicilyalı Manfred'di. Krallığı, Bizans İmparatorluğu'nu istila etmek amacı güdecek bir sefer için elverişli konumdaydı; kendisi, Epeiros despotunun damadıydı; ayrıca, şimdiden, Arnavutluk'ta ve Kuzey Yunanistan'da ileri üslere sahip bulunuyordu. Ancak, II. Friedrich'in asi ve kiliseden aforoz edilmiş piçi Manfred'e, Hıristiyanlığın birliğini sağlamak uğruna yapılacak bir haçlı seferinin başkomutanlığı görevini vermeye Papa Urbanus'un içi elvermiyordu.

Bizans dışişleri görevlileri, VIII. Mikhael'i, Baudouin'in faaliyetleri ve Papa'nın amaçları konusunda sürekli bilgilendiriyorlardı. Büyük öncülü İoannes Vatatzes gibi, Mikhael de Batı'daki siyasal düşmanlarını, Papalığın en yüce ideali olan "kilise içinde barış ve birlik" idealini okşayarak engelleyebileceği umudun-

daydı. Bir haçlı seferi tehdidini ortadan kaldırmak için, kilisenin bölünmesini ya da Bizanslıların kullandığı deyimle, "skandal"ı ortadan kaldırmayı istediğini gösterecekti. Hiç kuşkusuz, VIII. Mikhael, skandalın ortadan kaldırılması arzusunda bütün Ortodoks Hıristiyanlar kadar içtenlikliydi. Ancak, zamanın koşullarında, ilk adımı atarak birinci noktayı kabul etmeyi siyasal açıdan uygun buldu. 1262 Haziran'ında Papa Urbanus'a bir mektup yazarak, ona, Latinlerce imparatorluğa karşı yapılan pek çok kötülüğü anımsattı, ama Roma ile Bizans arasında diplomatik ilişkilerin yeniden başlatılabileceği ve Papa temsilcilerinin Konstantinopolis'e gönderilebileceği umudunu açıkladı. Bir kez geçici barış kurulunca, hiç kuşkusuz, arkasından kilise içinde barış gelecekti. Papa mutlu oldu, ama fikrini açıklamadı. Onun gözünde Konstantinopolis'in gerçek imparatoru hâlâ II. Baudouin idi; Mikhael Palaiologos sadece Bizanslıların kralıydı. Gerçekten de, Mikhael Yunanistan'da varlığını koruyabilmiş son Latin kolonilerine karşı savaşı sürdürdükçe, Urbanus da ona karşı bir haçlı seferi düzenlenmesi düşüncesini desteklemeyi sürdürdü. Ancak, kendi ülkesinin sorunlarıyla Papa'nın eli kolu bağlıydı. İtalya'da durum nazikti. Sicilya kralı Rumların düşmanı olmaktan çok, Papalığın düşmanıydı ve işin sonunda Papa Urbanus, Fransa Kralı IX. Louis'nin desteğini arkasına alarak, Manfred belasını def etmeye karar verdi. 1263 Temmuz'unda, Louis'nin kardeşi Charles d'Anjou, Papa'nın Sicilyalı Manfred'e karşı koruyuculuğuna aday gösterildi.

Aynı ay, Papa, VIII. Mikhael'e bir mektup yazarak, kiliselerin birleşmesi konusunu görüşmek üzere Konstantinopolis'e dört Fransisken rahip gönderme vaadinde bulundu, hatta eğer Mikhael Yunanistan'daki Latin topraklarından birliklerini çekerse onu gerçek imparator diye tanıyabileceğini ima etti. Mikhael, iyi niyetini göstermek için, zaten, Güney İtalya'daki Grek kökenli bir katolik piskopos olan Cotrone'li Nikolaos'u, Konstantinopolis'e gelip orada Roma Kilisesi'nin inanç ilkelerini açıklasın diye çağırmış bulunuyordu. Rumca konuşan biri olarak Nikolaos, geçmişte Konstantinopolis'e gelip de kendi davalarını anlatmak için çevirmenden

yararlanmak zorunda kalmış, Batı'dan gelme nice Papa temsilcisinden daha cana yakındı. 1264'ün başlarında imparator, Nikolaos'u Ortodokslarla Katolikler arasındaki inanç ayrılıklarını uzlaştırma olanakları konusunda parlak bir raporla Roma'ya yolladı; yazın, dört Fransisken de Konstantinopolis'ten İtalya'ya, imparatorun dinsel sapkınlık sorunlarını tartışmak üzere bir konsil toplanması hakkındaki önerisini yanlarında götürüp döndüler.[10]

İki yılı aşkın bir süre gelişme olmadı. Papa IV. Urbanus 1264 Ekim'inde öldü. Ardılı IV. Clemens, Urbanus'un İtalya'da başlattığı olaylarla uğraşıyordu. 26 Şubat 1266'da, Charles d'Anjou, Sicilyalı Manfred'i Benevento Muharebesi'nde yendi. Charles sadece, Manfred'e ait olan Napoli ve Sicilya Kralı unvanını devralmakla kalmadı, onun Bizans'a ilişkin ihtiraslarını da devraldı. Manfred, Konstantinopolis'e karşı bir seferde üs olarak kullanabileceği, Adriyatik Denizi ötesindeki stratejik noktaların denetimini hiçbir zaman yitirmemişti; öldüğünde, Charles'ın adamları bunları kolayca devraldılar. 1267'ye gelindiğinde, Sicilya'nın yeni kralı Korfu adasına ve bitişikteki Yunanistan anakarasının bir hayli bölümüne sahip bulunuyordu.

Çok geçmeden VIII. Mikhael, Charles d'Anjou'nun, batı illeri için ve sonuç olarak imparatorluğunun bekası bakımından, yeni ve daha da beter bir tehlike olduğunu anladı. Manfred, Papalığın düşmanıydı; oysa Charles onun koruyucusuydu ve Latin İmparatorluğu'nu yeniden kurmak için düzenlenebilecek bir haçlı seferinin önderliğine çok daha uygun bir adaydı. Mikhael, Papalık ile görüşmeleri yeniden başlatma zamanı geldiğine hükmetti. IV. Clemens'e mektup yazarak, karşılıklı gönderilen elçileri ona anımsattı ve ondan, Sicilya kralını din kardeşi Hıristiyanlara saldırmaktan alıkoyması için nüfuzunu kullanması ricasında bulundu. Bir kilise konsilinin Bizans kentlerinden birinde toplanması önerisini yineledi.

Papa Clemens, doğal olarak, Hıristiyanlığın birliği yönünde adım atılmasından yana idi, ama bu birlik onun kendi belirlediği ilkelere göre olmalıydı; ayrılıkçı Bizanslılara karşı bir haçlı seferine önderlik etmeye hazır ve istekli bulunan Charles d'Anjou elinin altında olunca, Clemens, güven içinde, bu ilkeleri Konstan-

tinopolis'teki imparatora ve patriğe kabul ettirebilirdi. Sorunu genel konulara hasretmek umudunda olan VIII. Mikhael kendini biat etmesi buyurulan ayrıntılı bir inanç ikrarı karşısında buldu. Tartışma olmayacaktı, konsil olmayacaktı. Bizans Kilisesi, düpedüz, Clemens'in yanıtında öne sürülen koşullara boyun eğmeliydi. O takdirde ve ancak o takdirde, Konstantinopolis'teki imparator, düşmanlarına karşı Papalığın kendisine destek sağlayacağından emin olabilirdi. Mikhael hiç gecikmeden yeniden mektup yazdı ve batı illerinin Latin saldırısına açık durumda kalmayacağı konusunda kendisine güvence verilirse Türklere karşı düzenlenecek bir haçlı seferine katılmayı önermekle Papa'nın kendisine yakınlık göstermesini sağlayabileceğini umdu. Ama Papa Clemens güçlü konumdaydı. Daha önce belirtilmiş bulunan koşullar çerçevesinde Bizans Kilisesi'yle Roma Kilisesi arasında birlik gerçekleşmedikçe, imparatora hiçbir güvence veremeyeceği yolunda yanıtını gönderdi.

Görünüşe bakılırsa Papa şimdi Bizanslıları yine cemaatine katmanın yalnız bir tek yolu olduğuna hükmetmişti. 1267 Mayıs'ında, Charles d'Anjou ile Latin İmparatoru Baudouin arasında bir dizi antlaşmanın gerçekleşmesini sağladı; böylece, önerilmekte olan Konstantinopolis'in yeniden zaptedilmesi girişimi meşru kılınıyordu. Viterbo'daki Papalık sarayında, Baudouin'in sözde veliahdı olan oğlu Philippe'in, Charles'ın kızıyla evlenmesi ayarlandı. Charles'in oğullarından biri, Guillaume de Villehardouin'in kızıyla evlenecekti, Guillaume da Akhaia Prensliği üzerindeki süzerenlik hakkını Sicilya kralına tanıyacaktı; ayrıca, Charles, imparatorluk kentini kiliseyi bölen Bizanslılardan kurtarmak ve yeniden kutsal Roma Kilisesi'nin eline geçmesini sağlayacak "kutsal görev" için altı ya da en çok yedi yıl içinde 2000 şövalyeden oluşan bir ordu hazırlamaya söz veriyordu.[11]

1267 Mayıs'ında yapılan Viterbo Antlaşması, Batı'daki ilgili tarafların çoğunu, Papalığı, Sicilya Krallığı'nı, Latin imparatoru olmak iddiasındaki kişiyi ve Akhaia prensini, Bizans'a karşı birleştirdi. Bu tarihten neredeyse ölüm anına kadar VIII. Mikhael'in egemenlik dönemi, söz konusu ittifakın oluşturduğu tehdidi savuş-

turmak için ve kendi uyruklarını, bu amaçla kullandığı yöntemler ne kadar tatsız olursa olsun, içinde bulunulan koşullar altında bunlardan başkasının uygulanamayacağına ikna etmek için yürütülen uzun süreli bir taktik savaşıyla geçti. Charles d'Anjou tarafından Bizans İmparatorluğu'nun istila edilmesi Papa'ya haklı ve kutsal bir savaş diye kabul ettirilebilseydi, o zaman, Mikhael'in eli altındaki güç bu istilaya kolay kolay engel olamazdı. Papaların böyle bir girişime ahlaki açıdan onay vermesini engelleyebilmenin tek yolu, böyle bir onay için kullanılabilecek manevi gerekçeyi ortadan kaldırmak üzere, Bizans Kilisesi'ni kendi isteğiyle papaların otoritesi altına sokmaktı. Latin işgalini izleyen çok acı anıların havası içinde böyle bir politikanın, Bizanslıların desteğini kazanması beklenemezdi. Ancak, Mikhael, papalara verilmesi gereken ödünleri özenle ölçtü biçti ve bu ödünlerin verilmesi gerekliliğine halkını inandırmak için çok çaba harcadı. Böyle bir politikanın, bir ölçüde ikili oynamayı gerektirmesi şaşırtıcı değildir. Tuhaf olan şudur ki, Mikhael, papaların isteklerini yerine getirmek için eğilip bükülmeye hazır gibi görünüyorken papalar onun söz verdiği şeylerin tümünü yapabileceğine büyük inanç besliyorlardı. Görünüşe bakılırsa, Mikhael, papaların, kendi iddia ettikleri üzere, dünyevi hükümdarlar üzerinde var olan buyurganlık güçlerini gerçekten de kullandıklarına inanmaya hazırdı; papalar ise Bizans imparatorunun kendi kilisesi üzerinde bir otoritesi olduğuna inandırılmışlardı; oysa başka bir bağlamda bu otoriteye *Caesaropapismus** deyip kınarlardı.

Mikhael'in Curia'ya elçiler göndermeyi sürdürmesine ve bu elçilerden bazısının, Papalık politikasını etkilemesi beklenebilecek kardinallere armağanlar da götürmesine rağmen, Papa IV. Clemens ile yapılan yazışmalar cesaret verici değildi. Ancak, 1268 Kasım'ında IV. Clemens öldü ve üç yıl süre ile kutsal makam boş kaldı. Charles d'Anjou'yu Viterbo anlaşmalarını yerine getirmekten alıkoysun diye imparatorun başvurabileceği herhangi bir yüksek manevi otorite yoktu. Mikhael, elinden yalnızca bu geldiği için, Charles'ın kardeşi, Fransa Kralı Louis'ye mektup yazdı. Başka yönlerden bir aziz de olsa, Kral Louis Bizanslıları asi kili-

* İmparatorların papa yetkilerine sahipmiş gibi davranması, kiliseye hükmetmesi -çev. n.

se bölücüleri sayıyordu; ancak, kâfirlerin kökünün kazınmasına, sapkınları zorla kurtarmaktan daha çok ilgi duyuyordu. Kuzey Afrika'ya yapılacak bir haçlı seferi hazırlıklarının en civcivli zamanında, kardeşinin Bizans İmparatorluğu'nu istila etme niyetine, çok değerli askeri olanakların yanlış kullanımına yol açacak bir iş gözüyle bakıyordu. Charles'ı, Konstantinopolis'i zaptetme tasarılarının yürürlüğe konmasını ertelemeye ve daha değerli olan savaşım davasına destek vermeye ikna etmeyi becerdi. VIII. Mikhael, Louis'nin anlayış göstermesinden pek hoşnut oldu ve kendisini Kuzey Afrika'da selamlamak için elçiler gönderdi. Ancak, elçilerin Kartaca'ya vardıkları sırada, Louis hasta olmuştu ve takatı sadece onları yanına kabul etmeye yetti. 25 Ağustos 1270'te de öldü. Konstantinopolis'ten gönderilen elçiler, hiç değilse, düşmanlarının Afrika'ya sağ salim varışını görmenin tatmin duygusunu yaşadılar, çünkü Charles d'Anjou, tam kendi kardeşinin öldüğü gün Kartaca'ya yelken açıp yola çıkmıştı. Ne var ki, elçiler yurtlarına eli boş dönmek zorunda kaldılar.

Komutanlığını üstlendiği Tunus seferi Charles'ı aylar boyunca meşgul etti. Ancak, 1271 başlarında İtalya'ya dönmüştü ve Bizans üzerine girişilecek sefere ilişkin tasarılarını yeniden ele almaya hazırdı. Şanslıydı; Adriyatik kıyısındaki Durazzo yahut Dyrrakhion denen Draç kenti ve limanını ele geçirebildi. Yerli Arnavutlar onu kralları ilan ettiler ve böylece Arnavutluk'a ve Yunanistan'a asker gönderebildi. Sırp ve Bulgar hükümdarlarının her ikisi de, hedefi Konstantinopolis olan bir sefere katılmaya hazırdılar. Hatta Sicilya Krallığı'nda, genç İoannes Laskaris'in zindandan kaçtığı ve Sicilya'ya sığındığı yolunda bir söylenti çıktı. Bu hikâye sırf propagandadan ibaretti, ama Charles'ın seferine bir yasallık rengi verdi. IV. Haçlı Seferi'nin önderleri de aynı biçimde, sığınmacı bir Bizans prensinin Konstantinopolis'te tahtı gasp eden birine karşı koruyucuları pozuna bürünmüşlerdi. VIII. Mikhael, Slav ve Latin düşmanlarının bir araya gelmesini önlemek için elinden gelen her şeyi yaptı. Ama şimdi Kral Louis ölmüştü ve Papalık tahtı boş olduğu sürece, Charles üzerinde manevi baskı uygulatmak için yararlanabileceği bir yol yoktu. Ancak, kardinallerin olabildiğince

tez zamanda, Papalık için uygun bir aday bulmalarını umabilirdi. Her ne kadar ayrı nedenlerle de olsa, Charles d'Anjou da aynı umut içindeydi.[12]

1271 Eylül'ünde kutsal makam, en sonunda, Papa X. Gregorius'un göreve seçilmesiyle doldurulduğu. Bu seçim Mikhael için cesaret verici bir olay, Charles için ise düş kırıklığıydı. Çünkü Gregorius'un politikası Kutsal Ülke tutkusuyla belirlenmekteydi ve doğulu Hıristiyanların tuttukları yolun yanlış olduğunu görerek Kudüs için yapılacak büyük bir haçlı seferine katılabilecekleri umudundaydı. Böyle bir Papa'dan, VIII. Mikhael'in, Charles d'Anjou'ya karşı, IV. Clemens'in sağlamak istemediği korunma güvencelerini beklemesi akla yakın olurdu. Gregorius 1272 Mart'ının sonunda papalık tahtına getirilmişti ve dört gün sonra, iki yıl içinde, büyük bir kilise konsilinin toplanacağını ilan etmişti. Bu konsilin gündemindeki başlıca maddeler kilisede reform, Roma ve Konstantinopolis kiliselerinin birleşmesi, bir de haçlı seferi olacaktı. Çok geçmeden VIII. Mikhael, yeni Papa'ya, göreve seçilmesini kutlamak için resmi bir mektup gönderdi; bu mektupta, kiliseler arasında barışa ulaşılması ve kâfirlere karşı savaşa destek sağlanması konusunda samimi arzusunu belirtiyordu.

Gelen yanıt cesaret kırıcıydı. Mikhael ve Patrik İosef, Papa'nın toplayacağı konsile kendileri gelmek ya da temsilciler göndermek üzere davet olunuyorlardı, ama şu koşulla: Roma inancına katıldıklarını hem yazıyla, hem de sözle ikrar edecekler ve Roma'daki papalık makamına, bütün kiliselerin başı olarak itaat etmeyi kabul edeceklerdi. Bu koşullar Papa IV. Clemens'in öne sürdüklerinin aynıydı. Tek fark, Clemens'in küstahça boyun eğme talep etmesine karşılık Gregorius'un imparatoru Roma Kilisesi'ne "sefih yaşantı sürdürüp şimdi ıslah-ı nefs etmiş oğul" olarak dönmeye çağırmasıydı. Ne var ki, Gregorius Hıristiyanlığı birleştirmeye çok istekli olduğu halde, herhangi bir ödün vermeye razı değildi. Mikhael tartışmaya girişebilecek durumda değildi. Charles d'Anjou Viterbo'da, ordusunu ve donanmasını istila için 1273'te veya 1274'te hazır etmeye söz vermişti. Vakit geçiyordu. Mikhael, patriğe ve onun sinoduna ülkeyi tehdit eden, gözle görülür elle tutulur

tehlikeleri açıklamak zorunda kalmıştı. Ama onlar pek de etkilenmiş görünmüyorlardı. Kiliselerin birleşmesinin arzu edilecek bir şey olduğunu onlar da kabul ediyordu, ama geçmiş deneyimlerin ışığında, böyle bir şeyin, görünüşe bakılırsa imparatorun inandığı gibi bir anda gerçekleştirilebileceğini sanmıyorlardı. Bu nedenle, Mikhael görüşmelerini az çok gizli yürütmek zorunda kaldı; iş o noktaya gelince, kilise yöneticilerine, onların kabul edebileceği koşullar önerebileceğini umuyordu.[13]

Papa Gregorius'un yanıtı durumu değiştirdi, çünkü bu yanıt bir ültimatoma benziyordu. Şimdi imparatorun konuyu açığa vurup, halkını, Papa'nın koşullarını resmen kabul etmek imparatorluğu kurtarmanın tek yoludur diye ikna etmeye çalışmasının zamanı gelmişti. Konstantinopolis'te bir propaganda seferberliği başlattı; yutturacağı hapın acılığını gidermek için üstüne sürülen tatlı olarak, Bizans Kilisesi'ne Roma'da söylenenleri mutlaka Bizans'ta yapmak zorunda değilsiniz güvencesini verdi. Şunda bir rahatlama nedeni bulabilirlerdi: Roma Konstantinopolis'ten çok engin bir denizle ayrılmıştı ve Papa'nın bu denizi geçeceği yoktu. Bu nedenle, Papa'nın öne sürdüğü koşulları kabul etmiş gibi yapmakta sakınca yoktu. Mikhael, her şeyden çok, patriğin ve metropolitlerin aklını fikrini, Bizans düşüncesinde o kadar önemli olan ilahiyat sorunlarından başka tarafa çevirmeye çabaladı. Ama bunun olanaksız olduğu anlaşıldı, çünkü metropolitler çok iyi bilmekteydi ki, Papa sadece inancın Batı'da kabul edilmiş biçimini benimseyenler arasına katılmalarını talep ediyor değildi; bir de, öğretide ve ayinlerde pek çok yabancı biçimin kabul edilmesini istemekteydi, oysa bunların bir Ortodoks için derin önemi vardı.

Muhalefet açık ve güçlüydü. İlk sözcüsü, Ayia Sophia'nın arşivcisi, akıllılığı ve doğruluğuyla bilinen bir rahip, iki yıl önce Kral Louis'ye gönderilen elçiler arasında bulunan İoannes Bekkos oldu. Bekkos halkı ayaklandırabilecek biri değildi, ama Latin Hıristiyanlarla birlik kurmanın arzu edilir bir şey olmadığını, çünkü onların inançlarından kuşku duyduğunu açıkça ifade etti; her ne kadar bunu böylece söylemek kabalık olacak ise de işin doğrusunda onlar dinden çıkmışlardı. Patrik İosef bu söylenenin gerçeği

pek güzel ifade ettiği düşüncesindeydi. Ama kendi planlarının çıkmaza gireceğini gören imparator küplere binmişti. İoannes Bekkos tutuklandı ve zindana kondu. VIII. Mikhael'in kendi kilisesiyle ilişkileri, birleşme düşmanı hizbin işin içine eklenmesiyle ortalığın daha da karışmasından önce, zaten yeteri kadar sorunluydu. Arsenios'çu hizip hâlâ Patrik İosef ile açıkça *skhizma* halindeydi ve keşişler arasında, imparatorluğun kiliseye buyurmasının herhangi bir belirtisini hemen fark eden birçok aşırı kişi vardı. Ama şimdi işler pek ileri gitmişti. Muhalefet, patrik çevresinde kenetlendi ve muhaliflerin sayısı, olan bitenlerin haberi yayıldıkça, rahipler arasında olduğu kadar halk arasında da çoğaldı. O zamana kadar imparatorun en ateşli destekleyicilerinden biri olan, en sevdiği kız kardeşi Eulogia, bağlı olduğu Ortodoks inancından ödün vermektense kardeşinin mahvolmasını görmeyi yeğ tuttuğunu açıkça söyledi. Mikhael onu sürgüne gönderdi, ama o az sonra kaçtı ve Bulgaristan'a, Bulgar kralının eşi olan kızı Maria'nın yanına gitti. Bulgar sarayı birleşme düşmanı eylemlerin odaklandığı bir arı kovanına döndü. İmparator ailesinin mensuplarından diğer bazı kişiler de muhalefet saflarına katıldı; Arsenios'çular bile daha beter bir felaket saydıkları Roma ile birleşmeyi engellemek için, Ortodoks Kilisesi'nin yanında yer aldılar. Patrik, kamuya duyurulan bir açıklama yaparak, Roma Kilisesi'ni, inanç esaslarına getirdiği "icatlar" dolayısiyle kınadı ve 1273 Haziran'ında, iman sahiplerine hitaben kaleme aldığı bir genelge ile imparatorluk makamının yaptığı baskıya karşı koymak için güçlerini berkitmelerini istedi. İosef bütün kiliseyi etkileyecek konularda karar alma yetkisinin ancak ve ancak bir piskoposlar kuruluna ait bulunduğunu imparatora hatırlatmayı, patrik makamında bulunması dolayısıyla görevi sayıyordu. Konstantinopolis patriği, bu kadar ağır bir sorun üzerinde, İskenderiye, Antakya ve Kudüs'te bulunan diğer patriklere danışmadan tek başına hareket edemezdi.

İmparator, İosef'i def etmenin ve daha kolay yola gelir bir patrik atamanın gerekli olabileceğini sezmeye başlamıştı. Charles d'Anjou, geçici olarak, Kuzey İtalya'da bazı sıkıntılarla uğraşıyordu. Ama yakın zamanda Yunanistan'a yeni birlikler gönderebil-

mişti ve ordusunun Durazzo'da toplanmakta olduğu biliniyordu; orası besbelli ki Makedonya üzerinden ilerleyişinin çıkış üssü olacaktı. Üstelik kızı, Viterbo'da düzenlendiği gibi, Baudouin'in oğlu Philippe ile henüz evlenmişti ve Baudouin birkaç hafta sonra, Aralık 1273'te ölmüştü; böylece, Charles sadece Arnavutluk kralı ve Yunanistan'daki Fransız kolonilerinin hükümdarı olmakla kalmıyor, ayrıca Konstantinopolis'in yeni Latin imparatorunun, Baudouin'in oğlu Philippe'in kayınbabası da oluyordu. Ne yapıp edip Papa'yı, ileri sürdüğü koşulları yerine getirmeye Bizanslılar razıdır diye ikna etmek gerekiyordu. Çünkü, aksi takdirde, Charles d'Anjou'yu, imparatorluğu istila etmekten pek uzun süre alıkoyamazdı. Bu nedenle Mikhael, patriğin açıklamalarına karşı bir denge sağlamak için, Roma ile birleşme davasından yana konuşacak saygın bir sözcü bulmayı düşündü. Hâlâ tutuklu bulunan İoannes Bekkos'ta karar kıldı. Bekkos'a, zindandaki saatlerini geçirmeye yardımcı olsun diye, Latin kilise büyüklerinin yapıtlarından çevrilmiş seçme bölümler gönderildi de gönderildi. Alıntılar, Ortodokslarla Katolikler arasında temeldeki inanç birliğini ortaya koymak üzere özenle seçilmişlerdi; dolayısıyle, çok geçmeden Bekkos, Latinlerin sapkın olmadığı, şu halde kiliselerin birleşmesinin, siyasal koşullar çerçevesinde, hem caiz, hem de arzu edilir bir şey olduğu sonucuna vardı, yeter ki Ortodoks Kilisesi'nin gelenekleri ve ayin biçimi değişmeden kalsın. Bunun üzerine salıverildi ve bulgularını başkalarına da anlatmaya teşvik edildi. Böylece, kilise yöneticileri içinde nispeten ılımlı olanlardan bazıları, imparatorun politikasının yandaşlığına çekildi ve patrik ile destekleyicilerine karşı muhalefet eden resmi bir birleşmeci hizip oluşturuldu.[14]

Şimdi, Bizans Kilisesi ve toplumu daha da keskin biçimde ikiye bölünmüştü. Ama hiç değilse imparator için, Papa'nın konsile katılma çağrısına umutlu bir yanıt göndermek olanağı doğmuştu. Papa Gregorius böyle hoş bir haber almaktan mutluluk duydu. İtalya'da, hiç kuşkusuz Charles d'Anjou tarafından çıkartılıp yayılmış bir söylentiye göre, pazarlığı imparator kasten uzatmaktaydı, amaç zaman kazanmak, ayrıca Papa'yı, imparatorluğun istilası planlarını onaylamaktan vazgeçmeye zorlamaktı. Söylenti, impa-

ratorun yanıt vermekte uzun süre gecikmesi nedeniyle, doğrulanmış gibi göründü. Ama şimdi anlaşılıyordu ki, durum öyle değildi. Yine de VIII. Mikhael 1274 Mayıs'ında yapılması programlanmış bulunan, kiliselerin birleşmesi kararlarının alınacağı konsile temsilciler gönderme hazırlıklarını hızlandırmak zorundaydı. Papa Gregorius bu konsilin başarıya ulaşması için elinden geleni yapmaya kararlıydı. Charles d'Anjou'ya, Viterbo'da üstlendiği yükümlülüklerin yerine getirilmesini bir yıl ertelesin ve Konstantinopolis'ten gelecek kilise temsilcilerinin kendi egemenliği altındaki ülkelerden güvenlikle geçmesine izin versin diye talimat iletti. Guillaume de Villehardouin'e de Morea'daki Bizans kuvvetleriyle savaşmaya ara verme antlaşması yapsın talimatı iletildi.

Papa Gregorius elinden geleni yapmıştı. Şimdi pazarlık gereğince üstlendiğini yerine getirme sırası imparatordaydı. Mikhael, İoannes Bekkos'un yardımıyla, 1273-1274 kışı boyunca, Roma ile birlik davasından yana hiç durmaksızın propaganda yaptı. 1274'ün Ocak ayında, Patrik İosef, Papa'nın toplayacağı konsilden çıkacak karara dek orada kalmak üzere bir manastıra kapatıldı. Böylece muhalefet önderinden yoksun kaldı. Ancak, bütün çabalarına rağmen imparatorun, kendi din adamlarını, pek küçük bir azınlık hariç, Papa'nın talep ettiği üzere, Roma Kilisesi inancına her yönden bağlılık ikrarını ilan etme yahut imzalama noktasına asla getiremeyeceği besbelliydi. Sonunda, nispeten daha ılımlı olan ve birlik konusuna olumlu bakan piskoposlardan birkaçını Papa'ya biat ettikleri yolunda bir bildirimi hazırlamaya razı etti. Bildiri en yuvarlak sözlerle ifade edilmişti, ama imparatorun kendisinin ve –hem oğlu, hem de imparatorlukta ortağı olan– Andronikos'un ayrıntılı ikrarları metne güç katıyordu.

Bu belgeler, Papa'nın düzenlediği, Fransa'nın güneyinde Lyon'da yapılacak konsile katılacak imparatorluk temsilcilerine emanet edildi. İmparatorun kişisel temsilcisi, yani *Megas Logothetes*'i* becerikli bir diplomat, bir bilgin ve ilahiyatçı olan Georgios Akropolites idi. Ortodoks Kilisesi, eski Patrik III. Germanos

* Megas Logothetes: İmparatorluğun sivil yönetimi ve dış işlerinden sorumlu birinci görevlisi.

ve Nikaia Piskoposu Theophanes tarafından temsil edilecekti. İkisinin de herhangi bir özel niteliği yoktu, büyük saygı duyulan kişiler de değildiler. Üstelik, en azından Theophanes bütün bu işler hakkında kişisel kuşku beslemekteydi. Ancak, var olan koşullarda, imparatorun bulabileceklerinin en iyisi bunlardı. Temsilciler 1274 Mart'ının başlarında iki gemiyle yola çıktı. Ayın sonuna doğru, henüz Morea'dan öteye geçmiş değillerken, Malea burnunda bir fırtınaya yakalandılar. Papa'ya sunulacak olan hazineleri ve ikonaları taşıyan gemi battı. Bir tek kişi hayatta kalabilmişti. Ama Akropolites, eski patrik ve Nikaia piskoposu ile, kısa bir gecikmeden sonra, İtalya'ya ulaşabildi.

Bu arada konsil 7 Mayıs 1274'te Lyon'daki St. Jean Katedrali'nde bizzat Papa Gregorius tarafından açılmıştı. Bu, Batı dünyasının bütün kilise ve devlet yöneticilerinin temsilcilerini bir araya getiren görkemli bir konsildi. Ancak, hükümdarlardan biri, Charles d'Anjou, ortalıkta görülmüyordu. 18 Mayıs'ta, ikinci oturumun başında, Papa Konstantinopolis'ten gelecek temsilciler kurulunun yolda olduğu haberini aldığı açıklamasını yaptı; 24 Haziran'da da Bizanslı temsilciler Lyon'a varıp, Papa ve kardinalleri tarafından barış öpücükleriyle karşılandılar. İmparator Mikhael ile oğlu Andronikos'un biat belgelerini Papa'ya sundular. Aquinolu Tommaso da konsilde hazır bulunacaktı. Ona, pek de ferasetli bir fikir olmasa da, Bizanslıların hataları üzerine bir konuşma yapma görevi verilmişti, ama Lyon'a gelirken yolda öldü. Kardinal Bonaventura Hıristiyan dünyasının birliği konusunda bir vaaz verdi ve 6 Temmuz 1274'te Roma ve Konstantinopolis kiliselerinin yeniden birleşmesi resmen kutlandı. İmparatorun ve piskoposlarının gönderdiği belgeler Latince çevirilerinden okundu. Georgios Akropolites, imparator adına, Roma'daki Papalık makamına bağlılık ve Roma Kilisesi'nin inancına katılma andı içti; törenin sonunda da Papa X. Gregorius, Bizanslılar kendi özgür iradeleriyle ve herhangi bir maddi karşılık beklemeksizin cemaate yeniden katıldılar diye ne kadar mutlu olduğunu ve şükrettiğini anlatan bir vaaz verdi. Maddi çıkar beklemeksizin lafı aslında gerçeği yumuşatıcı bir ifadeydi, çünkü Papa, Bizans impa-

ratorunu bu işe sürükleyen siyasal nedenleri göremeyecek kadar kör olamazdı. Ama bu, Lyon'da gerçekleşen birleşmenin Papa Gregorius için bir manevi zafer olmasına karşılık, VIII. Mikhael için de bir siyasal zafer olduğunu vurgulamaktadır.[15]

4

Doğu İle Batı Arasında Taktik Savaşı

Batı dünyasının gözünde Lyon'da gerçekleşen birlik, Bizans İmparatoru Mikhael Palaiologos'un şimdi sadece kendisine karşı haklı bir savaş yürütülemeyecek bir Katolik hükümdar olarak değil, aynı zamanda Konstantinopolis'teki tahtın meşru vârisi olarak da kabulünün gerektiği anlamına geliyordu. Charles d'Anjou ile damadı Latin İmparatoru Philippe bu görüşe katılmakta zorluk çektiler. Ama Mikhael onlardan daha akıllı çıkmıştı ve hemen, Papa'nın Bizans'a düşman herkesi Hıristiyan dünyasının düşmanı diye niteleyeceğine güvenerek, Charles d'Anjou'nun Arnavutluk'taki üslerine karşı bir saldırı başlattı. 1274 baharında, gönderdiği temsilciler hâlâ Lyon'a gidiş yolundayken, Mikhael'in Makedonya'daki ordusu Arnavutluk'taki Berat kalesi üzerinden deniz kıyısına doğru ilerledi ve Charles'ın Arnavutluk Krallığı'nın merkezi Durazzo'ya yaklaştı. Sicilya ve İtalya'daki sorunlarla uğraşmakta olan Charles pek az takviye gönderebildi ve iki yıl boyunca onun Arnavutluk'taki birlikleri hep savunma durumunda kaldılar.

Ne var ki, bu sıralarda, imparator Kuzey Yunanistan'daki ayrılıkçı hükümdarların Charles'a yardım yahut kolaylık sağlama-

ya razı edilmeleri olanağına karşı uyanık bulunmak zorundaydı. Epeiros Despotu II. Mikhael 1267'de ölmüştü ve boyunduruğu altındaki topraklar şimdi oğulları Nikephoros ile İoannes arasında bölünmüştü. Nikephoros, Epeiros'un güney bölümünü, Arta'daki başkentle birlikte tevarüs etmişti ve Arnavutluk'taki Anjou Krallığı'na komşuydu. İoannes, Tesalya'nın sahibi olmuştu ve başkenti, Lamia'dan pek uzakta olmayan, Neopatras ya da Hypati'ydi. Her iki kardeş, Atina ve Morea'daki Frank hükümdarlarla iyi geçiniyorlardı. Her ikisi de, Konstantinopolis'teki imparatorluğa karşı doğal olarak düşmanca duygular beslemekteydiler. Epeiros'lu Nikephoros, 1265'te imparatorun yeğeni Anna ile evlendirilerek imparatorluk ailesine girmişti. VIII. Mikhael aynı taktiği Tesalya'ya egemen olan İoannes'e de uygulamak istedi; İoannes'in kızı imparatorun bir hısmıyla evlendirilecekti ve İoannes'e *sebastokrator** unvanı verildi. Ancak, İoannes yola gelmeye kardeşi kadar niyetli değildi.[1]

1274'te Mikhael her iki hükümdara, Lyon'da gerçekleştirilmiş birleşmeyi kabul etmeleri konusunda onları ikna etmek üzere, elçiler gönderdi. Bu, pek boş bir umut idi. İmparatorun Papalık ile ilişkileri, Epeiros Despotluğu'nun vârislerine, eskisine göre daha da inandırıcı biçimde Ortodoksluğun ve gerçek Bizans geleneklerinin savunucusu kimliğine bürünme olanağını vermişti. Özellikle Tesalya hükümdarı İoannes, imparatorun izlediği politikalara karşı çıkan herkesin sığınması için kapısını açık tuttu. Ancak, Lyon Birliği, imparatoru Batı'dan hemen gelebilecek bir istila tehdidinden kurtarıp yurduna daha yakın düşmanlarıyla uğraşma fırsatı sağlamıştı. Önce asi Yunanların, arkasından da Yunanistan'daki ve adalardaki Latinlerin elindeki toprakları yeniden fethetme seferine girişti. İlk başta da asiyi yola getirmek üzere, Tesalya'ya bir ordu ve bir donanma gönderildi. Orduya VIII. Mikhael'in kardeşi, çok deneyimli bir asker olan İoannes Palaiologos komuta ediyordu. Ama bu ordu, dostu olan, Atina'nın Frank dükünü yardıma çağıran Tesalya hükümdarı İoannes tarafından tam bir yenilgiye uğratıldı. Donanma ise umulmadık bir başarı kazandı. Ancak, yenilgiye uğ-

* Sebastokrator: Basileus ve Despot'tan sonra en yüksek onursal unvan, imparator ailesi üyelerine verilirdi.

ratılmış olmanın darbesi imparatorun kardeşine çok ağır geldi ve İoannes Palaiologos komutanlık görevinden ayrılıp özel yaşamına çekildi. 1274 yılı sonunda da öldü.

Ne var ki, Bizans donanmasının kazandığı zafer, Mikhael'i hâlâ ellerinde tuttukları Yunan adalarından Latinleri kovmanın çaresine bakmak konusunda cesaretlendirmişti. Kendisine hizmet etmek isteyen herhangi bir öfkeli batılı kişinin sıkıntılarından kendi çıkarı için yararlanmak, nice kez yaptığı işti. Böyle birisi de, Negroponte ya da Euboia denen adanın Venedikli ve Lombardialı valileriyle takışan, Licario adlı, Verona'nın yerlisi bir serüvenciydi. Negroponte Ege Denizi'nde Venedik'in elindeki en önemli deniz üssüydü; Orta Yunanistan'ı, keza Morea'yı Bizanslıların saldırılarına karşı koruyordu. Licario adayı geri alması için imparatora yardım etme önerisinde bulununca, kendisini yüreklendirmek için her şey yapıldı. 1273 dolaylarında Mikhael, Licario'yu batılı âdetlere göre vasalı yaptı. Licario, Negroponte'nin güneyindeki Karystos kasabasını işgal etmeyi başardı ve harekâtını buradan, yine başarıyla, öteki adalara yaydı. İmparator onu *Megas Duks* rütbesine yükseltti ve *pronoia* (İmparatorluk *fief*'i) olarak Negroponte adasını bağışladı. Licario'nun kazandığı zaferler pek uzun ömürlü olmadı, ama VIII. Mikhael'in Latinler gözündeki saygınlığını artırmaya önemli ölçüde katkıda bulundular.[2]

Başka batılı serüvenciler imparatora hizmette bulunmakla daha kalıcı mülkler edinmeye çabaladılar. İki Ceneviz kardeşe, Benedetto ve Manuele Zaccaria'ya 1275 dolaylarında İzmir'in kuzeyindeki Phokaia/Foça limanı imparatorluk *fief*'i olarak bağışlandı. Yörede kumaş boyasında kullanıldığı için büyük çapta talep edilen şap çıkıyordu. Zaccaria kardeşler şap ocaklarını işleterek aile servetlerini oluşturdular. Ticareti korsanlardan korumak amacıyla bir filo kurdular ve uzun süre İzmir'i gerek diğer Latinlerin, gerek ülkenin iç bölümlerinden Türklerin saldırılarına karşı savundular. İmparatora ayrıca Batı devletlerinde elçilik görevi üstlenerek de hizmet ettiler ve başarılarının dillerde gezmesi, başka birçok İtalyan haydutu da, benzer ödüller elde edebilmek üzere, imparatorun davasına katılıp Bizans için savaşmaya itti.[3]

VIII. Mikhael'in hükümranlığının birkaç yılında, Bizans donanması ve görevlileri Ege Denizi'ne hâkim idiler demek doğru olabilecekti. Ama bütün adalarda Bizans egemenliğini yeniden kurmak hiç mümkün olmadı. Lesbos/Midilli, Khios/Sakız, Samos/Sisam ve Rodos gibi, Anadolu kıyısına yakın olup da Nikaia İmparatorluğu'na dahil olanlar, bir zaman daha imparatorluk içinde kaldılar. Ancak, Licario'nun ölümünden sonra Negroponte çabucak Venedik egemenliğine döndü. 1204'te yapılmış bölüşme antlaşması gereğince Venedik'e geçmiş bulunan Girit adasını Bizanslılar hiçbir zaman geri alamadılar; Ege takımadalarından Kyklades ve Sporades ise 1207'de Naksos adasını zapt edip komşu adalardan birçoğundan oluşan bir Dukalığın merkezini kuran Venedikli Marco Sanudo'nun ailesinin elinde kaldı. Bunlardan bazılarını Licario geçici olarak zaptetmişti, ama Naksos Dukalığı'nda 14. yüzyıl ortalarına kadar Sanudo ailesi hüküm sürdü.

Yine de Bizans'ın imparatorluk politikasından en çok yararlanan batılılar, bağımsız iş adamları değil, birer büyük ticaret cumhuriyeti olan Cenova ile Venedik'ti. 1267'de, Charles d'Anjou'dan gelen tehdit ilk kez açığa çıktığında, VIII. Mikhael Cenevizlerle kopmuş ilişkiyi yeniden başlattı.

Yeni bir antlaşma düzenlendi; bu, 1261'de Nimfaion'da imzalanmış olanın geçerliliğini doğruluyordu ve ona ek niteliğindeydi. İkinci antlaşmanın sonuçları birincisinden daha önemli oldu, çünkü şimdi, Konstantinopolis'e dönen Ceneviz tacirlere surlar dışında yerleşme izni verilmesi kararına varılmıştı. Galata ya da Pera denen semtten arazi verildi. Bu düzenleme, Cenevizler ile Bizanslılar arasında kent içinde kendini gösterebilecek gerginliklere yer bırakmamak gibi olumlu bir niteliğe sahipti. İmparator Cenevizlere, Galata'daki varlıklarının bir yandan kendisinin lütfuna, bir yandan da kendi tutumlarına bağlı olduğunu anlatmaya özen gösterdi. Ceneviz Podestà'sı imparatorun huzuruna kabul edilme onuru kendisine bahşedildiğinde saygıyla eğilerek imparatora bağımlılığını belli etmek zorundaydı, gemileri Haliç'teki imparatorluk sarayı önünden geçerlerken selam işareti vereceklerdi. Ama yıllar geçince bu formaliteler unutuldu ve gittikçe Bizans deneti-

mineden çıkan Galata'daki Ceneviz kolonisi kısa süre sonra, tahta çıkan imparatorların tümü için bir baş belası haline geldi, Venedikliler de doğal olarak Cenevizleri kıskandılar.[4]

Venedik dukası Bizans ile yeni bir antlaşma yapılması için ilk adımı kendisi attı. Viterbo Antlaşması'nın sonuçları ve dolayısıyla Charles d'Anjou'nun Adriyatik kıyılarına yayılması Venedikli-leri tedirgin etmişti. 1268'de, VIII. Mikhael ile bir antlaşma imzaladılar. Antlaşma beş yıl geçerli kalacaktı ve her ne kadar henüz Venedikli tacirlere Ceneviz tacirlerine tanınan öncelikler tanınmıyorsa da onları Bizans İmparatorluğu'nun her yerindeki gümrük vergilerinden muaf tutuyordu. İzleyen yıllarda, Charles d'Anjou, ilerideki olası bağlaşıklar gözüyle baktığı Venediklileri kendi yanına çekmek için çok uğraştı. Ancak, onlar, Charles d'Anjou'nun doğuya ilişkin tasarıları ters gittikçe, VIII. Mikhael ile yaptıkları antlaşmaya bağlı kaldılar. 1274'teki Lyon Birliği'nden sonra, Venedik 1268'de yapılmış antlaşma ile elde ettiği hakları genişletmek için yine ilk adımı attı. 1277 Mart'ında Venedikli tacirlere yeniden Konstantinopolis'te kendi işlerinde kullanacakları bir serbest ticaret mahallesi oluşturma hakkı verildi ve Thessalonike'de olsun, imparatorluğun diğer liman kentlerinde olsun, buna benzer kolaylıklar tanındı. Bu konudaki sözleşme, iki yıllık bir deneme süresi boyunca geçerli olacaktı. Charles d'Anjou Konstantinopolis'e saldırabilecek bir konuma gelirse Venedikliler bu düzenlemeyle yetinmeyi sürdürecekler mi, sürdürmeyecekler mi, orasını gelecek gösterecekti. Ancak o sırada VIII. Mikhael, İtalya'nın denizci cumhuriyetlerine karşı üstünlük kazandığı için kendi kendisini kutlayabilirdi.[5]

Papa X. Gregorius yaşadığı sürece Charles d'Anjou saldırganlık gösteremedi, çünkü VIII. Mikhael Papa'yı, Bizans Kilisesi'nin ve halkının eninde sonunda Lyon Birliği'ni kabul etme noktasına geleceğine inandırmayı sürdürüyordu. Patrik İosef ise farklı düşünüyordu, ama azledilmişti ve yerine birlik yanlısı İoannes Bekkos geçirilmişti. Hatta Türklere karşı Bizanslılarla Latinlerin birlikte girişeceği bir haçlı seferinin sözü bile ediliyordu. Ama X. Gregorius 1276'nın Ocak ayında öldü ve yerine geçenler, birleşmenin kapsa-

mı konusunda gitgide daha kuşkucu, taleplerinde de daha zorlayıcı oldular. Papa V. Innocentius, görüşmelere kapıyı açık tuttu; bazı güvenceler istedi, ama görünüşe bakılırsa İmparator Mikhael'in iyi niyetlerine inanmaya istekliydi. Aynı 1276 yılında Papa olan XXI. Ioannes, en sonunda birlik Konstantinopolis'te de resmen onaylanmıştır haberini almaktan pek hoşnut oldu. Gerçekten, 1276 kışında Patrik İoannes Bekkos başkentte din büyüklerinden ve sivillerden oluşan bir kurultay toplamış, burada kiliselerin birleşmiş bulunduğu törenle ilan edilmiş ve bunu kabul etmemekte direnenlerin tümü aforoz edilmişti. 1277 Nisan'ında, Blakhernai Saray'ında yapılan bir törende, VIII. Mikhael ile Andronikos herkesin önünde Papalığın ve Roma Kilisesi inancının üstünlüğünü tanıdıklarına ant içtiler; Lyon Birliği'ni onaylayan, imparatorun altın mührüyle mühür vurulmuş belgeler hazırlandı ve Papa'ya gönderildi.[6]

Kâğıt üzerinde ve uzaktan her şey yolunda görünüyordu. İmparatorluk bir Katolik imparator tarafından ve kilisesi de bir Katolik patrik tarafından yönetildikçe hiçbir papa Bizans'a karşı bir haçlı seferi düzenlenmesine yetki veremezdi. Ancak papalar çok geçmeden gerçeğin hiç de görünüşteki gibi olmadığını anlayacaklardı. Ortodoksluğa bağlılığından dolayı azledilen Patrik İosef birlik karşıtlarının kahramanı ve mazlum ermişi olmuştu. İosef'çiler sapkınlıkla suçladıkları imparatora karşı fanatik bir muhalefet yürütürken güçlerini Arsenios'çularla birleştirmişlerdi ve soyluların çoğu, bağlı bulundukları Ortodoks inancının ilkelerini feda etmeyi reddediyordu. İmparatorun açıklamaları duymazdan geliniyor, imparator da ikna edemeyince zulme başvuruyordu. Birlik karşıtları vatan haini ilan edilmişlerdi. Mallarına mülklerine devletçe el konuyordu. Zindanlar, ihanetlerinin kanıtı bulunduğu için yahut sırf ihanette bulundukları kuşkusu nedeniyle tutuklanmış keşişler, rahipler ve sıradan insanlarla tıklım tıklım dolmuştu; muhalefet önderlerinden birçoğu kör edilmiş, sakat bırakılmış yahut sürgüne gönderilmişti. Başkentte hüküm süren dehşetten kaçanlar neredeyse içgüdüsel olarak, Trabzon'daki yahut Kuzey Yunanistan'daki ayrılıkçı Bizans devletlerinin yolunu tutuyorlar ve Epeiros ve Tesalya'nın hükümdarları kendilerine kucak açıyorlardı. Tesalya hükümdarı İoan-

nes hiç halel getirilmemiş Ortodoks inancına sahip olma şöhretini 1276-1277 kışında Neopatras'ta birlik karşıtı bir sinod toplayarak daha da yaydı. Bu sinoda yaklaşık 100 kadar keşiş ve manastır başrahibi ile 8 piskopos katıldı; bunlar hemen hemen oybirliğiyle karar alıp papayı, imparatoru ve patriği aforoz ettiler. İmparator bu kadar çok hısmının kendisine karşı kurulan komplolara fiilen bulaşmasını özellikle utanç verici bulmaktaydı. Kız kardeşi Eulogia sığınmacı olarak Bulgaristan'a gelenlere kucak açsın diye kızını teşvik ediyordu. Yeğeni, Eulogia'nın bir diğer kızı olan Epeiros Despotu Nikephoros'un eşi Anna kocasını imparatorun düşmanları ile dostluk kurmaya yönlendiriyordu. Hem Tesalyalı İoannes, hem de Epeiros'lu Nikephoros 16 Temmuz 1277'de Patrik İoannes Bekkos tarafından Ayia Sophia'da toplanan bir sinodda aforoz edildiler. Ama onların siyasal manevraları imparator için ruhlarının selametinden çok daha kaygı uyandırıcıydı. Çünkü her ikisinin de sadece Atina'daki ve Morea'daki Frank hükümdarlarla değil, Charles d'Anjou ile de dostça ilişkide bulundukları biliniyordu.[7]

Tesalyalı İoannes, en azından 1273'te başlamak üzere, Sicilya Krallığı ile ticaret yapıyordu. Arnavutluk'taki Anjou Krallığı'nın kapı komşusu olan Epeiros'lu Nikephoros ise Charles d'Anjou ile siyasal ilişkiyi 1276'da başlatmıştı ve daha önce olmamış idiyse bile 1279 Nisan'ında resmen Charles d'Anjou'nun vasalı oldu, Kuzey Epeiros'daki, İtalya'dan gelebilecek bir istilacı için büyük stratejik değer taşıyan bazı toprakları ona devretti. Bu bağlaşıklık, Charles'ı, kendisini Konstantinopolis'e götürecek yolun deniz değil, Arnavutluk ve Makedonya yoluyla karadan geçtiğine eskisinden daha da güçlü biçimde inandırdı. Yolu hâlâ Batı Makedonya'da, özellikle de Durazzo arkasındaki zaptedilmez dağ kalesi Berat'ta konuşlandırılmış Bizans ordusu kapatıyordu. Ama belki sırf sayısal üstünlük yengiyi sağlayacaktı; bu nedenle Charles, Arnavutluk'taki ileri üslerinde çok sayıda askeri bulunmasına ve her çeşit gereksinmesinin bol bol sağlanmasına özen gösterdi.[8]

VIII. Mikhael için Charles d'Anjou'nun Papa'nın hayır duasını almasını engellemek üzere Roma Kilisesi'yle birleşmişlik uydurmasını canlı tutmak eskisinden daha zorunluydu. 1277 Kasım'ında atanan

Papa III. Nicolaus hiç de Charles'ın iyi dostu yahut hayranı değildi ve Bizans İmparatorluğu'na saldırmasını açıkça yasakladı. Ama, aynı zamanda, Bizans başkentinden aldığı haberler, Lyon Birliği'ni Bizanslıların gerektiği ölçüde ciddiye almadıklarını sezmesine yol açtı; bunun üzerine Bizanslıların Katolik inancına dönmelerinin ve Roma Kilisesi inanç ve öğretisine tam anlamıyla uyduklarının daha yeterli ve somut kanıtlarının gösterilmesini istedi. Nicolaus, Konstantinopolis'teki temsilcilerine, yalnız imparator ile oğlundan değil, ayrıca patrikten ve Ortodoks Kilisesi büyüklerinin her birinden de tek tek, sözlü olarak koşulsuz ve açıkça, Roma Kilisesi inancına bağlılık ikrarı almaları talimatını verdi. Ayinlerin yapılış yöntemi konusunda Bizanslılara ödün verilmeyecekti, öğreti konusunda kılı kırk yarmayacaklar ve papalığın mutlak üstünlüğü hiçbir biçimde göz ardı edilmeyecekti. En kötüsü, imparator, kardinal rütbesinde bir papa temsilcisinin sürekli Konstantinopolis'te kalmasını kabul edecek ve Bizanslı din adamları *skzhizma* dolayısıyla günahlarının bağışlanmasını, ayrıca rütbelerinin Roma tarafından da onaylanmasını dileyeceklerdi. Bu talepler Mikhael'in niyetlerini aşıyordu. Ama bir geri dönüş çaresi göremiyordu. Yapabileceklerinin en iyisi, birliği gerçekleştirmek uğruna harcadığı kahramanca çaba ve karşılaşmakta olduğu güçlükleri göstererek Papa'yı etkilemekti.[9]

1278'de, Papa'nın gönderdiği habercilerle Konstantinopolis'te konuştuktan sonra Mikhael, onlarla, ne söylediğini belirten bir tutanak gönderdi. Bu tutanak, yapılan konuşma sırasında imparatorluk baş kâtibi ve çevirmen Ogerios tarafından not alınmıştı. İmparator Epeiros, Tesalya ve Trabzon hükümdarlarının etkinliklerinden ve Latinlerin bu kişilere sağladığı yardımdan yakınıyordu. Yüksek mevkilerdeki, hatta kendi ailesindeki düşmanlarının sayısı pek çok olduğu için, güvenebileceği komutanlar, yöneticiler bulmakta pek zorlandığını anlatıyordu. Komutanlarından bazısı, ki bunların içinde imparator ile kardeş çocuğu olan iki yakını da vardı, geçen yıl içinde, Tesalya hükümdarı İoannes ile savaşmaya gönderilmişken, imparatorun sapkınlığı ve Papa ile giriştiği birlik konusunda kendilerinin de tıpkı o asi gibi düşündüklerini açıklamışlar ve taraf değiştirmişlerdi. Şimdiden gizlice düşman işbirlikçisi olan komutanlara

ordu teslim etmenin bir yararı yoktu. Kısacası, imparator, Papa'nın şunu bilmesini istiyordu ki, her ne kadar kendisi Lyon'da üstlendiği yükümlülükleri yerine getirmek için durmadan çabalıyorsa da hem kendisinin, hem de Roma Kilisesi'nin ortak düşmanı olan kişilerin eylemleri yüzünden çabası sürekli boşa çıkıyordu.[10]

1279'da Papa III. Nicolaus Konstantinopolis'e başka bir temsilciler kurulu gönderdi. Başkentte durum o kadar kötüleşmişti ki, birlik yanlısı Patrik Bekkos bile kendi imparatorunun tutumundan tiksinmiş ve bir manastıra çekilmişti. Ama imparator kilise düşmanlarına nasıl eziyet ettiğini papalık temsilcilerine göstermek için öylesine bir kaygı taşıyordu ki, onları, rehber eşliğinde zindanı gezmeye gönderdi. Burada, imparatorluk ailesinden bazı kişilerin vatana ihanet ettiler diye zincire vurulduğunu kendi gözleriyle görebildiler. Papa Nicolaus'un yanlış izlenimler edinmemesi için, Mikhael, temsilcilerin İtalya'ya dönerken birleşme karşıtı keşişlerin önde gelenlerinden ikisini yanlarında götürmelerini ısrarla istedi. İoannes Bekkos, patrik görevini 1279 Ağustos'unda yeniden üstlenmek zorunda bırakıldı ve imparator bunun üzerine başkentte piskoposlardan ve din adamlarından oluşan bir diğer sinodun toplanmasını sağladı. Onlara, Papa temsilcilerinin önünde taktik gütmek gerektiği üzerine uzun bir nutuk attı. Ancak, Papa Nicolaus'un talepleri, çoğu için, kaldırabileceklerinin ötesindeydi, çünkü şimdi her birinden bizzat Roma Kilisesi'ne bağlılık andı içmesi isteniyordu. Reddettiler; imparator yine pek yuvarlak sözlerden oluşan bir bildirinin yayınlanmasıyla yetinmek zorunda kaldı, bunu bile pek azı imzaladı. Söylenene bakılırsa, imparator, Papa'yı umutsuzca ikna çabası içinde, toplantıya katılmamış piskoposlardan birçoğunun sahte imzasını bu belgeye eklettirmişti. Aynı yılın 1 Eylül'ünde bizzat Mikhael ve oğlu Andronikos, Roma'ya biat etme içerikli bir bildiriyi daha imzalayıp mühürlediler ve Papalık temsilcileri İtalya'ya bu iki yazılı belgeyle döndüler.[11]

Papa Nicolaus tatmin olmamıştı; diğer yandan, o sırada Charles d'Anjou, Epeiros despotunun göz yummasıyla, sessiz sedasız, Adriyatik üzerinden gemilerle çok sayıda asker ve malzemeyi Arnavutluk'a geçirmekteydi. 1279 Ağustos'unda Charles, Arnavutluk'taki

ve Epeiros'daki bütün arazilerinde başkomutanlık görevine Burgonyalı bir şövalyeyi, Hugues le Rousseau de Sully'yi atadı. Hugues'ün alev saçan kızıl saçlı ve yorulmak bilmez enerjisi olan dev yapılı bir adam olduğu söyleniyordu. 1279 ve 1280 boyunca bu kişi, büyük saldırının hazırlığı olmak üzere İtalya'dan gönderilmiş gemiler dolusu askerin, silahın, paranın, atın ve kuşatma araçlarının gelişini denetim altında tuttu. Hedef önce Thessalonike, sonra Konstantinopolis olacaktı. 1280 Ağustos'unda Papa Nicolaus öldü ve Charles serbest kalmış oldu. Kardinaller toplantısında çekişen İtalyan aday ve Fransız aday yanlılarının bir ardıl seçmesine dek 6 ay geçecekti. Ama işte bu süre içinde Balkanlar'da saldırı başlamıştı.

1280 sonbaharında Hugues de Sully yaklaşık 8000 kişilik ordusunu Durazzo'dan iç kısımlara götürerek, Makedonya'dan geçen yolun kapısı durumundaki Berat hisarını kuşattı. Berat'taki Bizanslı komutan fırtınanın patladığı haberini hemen Konstantinopolis'e iletti. Takviye güçleri, gecikmeden batıya doğru yola çıkarılmalıydı. Bu, yeniden kurulan Bizans İmparatorluğu için bir bunalım anı idi. Eğer batıdaki savunma çökerse seli kimse durduramazdı. VIII. Mikhael fırsattan yararlandı ve çabucak, yolu tutması, Berat'ı kuşatmadan kurtarması için bir ordu gönderdi. Bu orduya en deneyimli generallerinden ikisi, *Megas Domestikos* Mikhael Tarkhaniotes ile *Megas Stratopedarkhes** İoannes Synadenos komuta etmekteydi. Epeiros'lu Nikephoros ile Tesalyalı İoannes'in küçük kardeşleri olan ve bir süre önce imparatorun yandaşlığına geçip VIII. Mikhael'in bir kızıyla evlenen Mikhael Doukas da onların yanı sıra yola çıkmıştı. Doukas'ın savaş deneyimi sınırlıydı, ama ülkeyi tanıyordu ve kardeşlerinin düşmanla işbirliği yapmasını önleyebilirdi. Ordunun başkentten ayrılması öncesinde patrik ve metropolitleri askeri kutsadılar, imparatorluğun güvenliği için dualar edildi.

Berat kuşatması 1280 kışı boyunca sürdü. Hisarı kurtarmaya gelen Tarkhaniotes ile ordusu yöreye 1281 baharında vardı. Açlıktan kırılan hisar halkı için kuşatma çemberinden gizlice geçirip hisara sokmak amacıyla yiyecekleri gece vakti sallara yüklediler ve

* Megas Stratopedarkhes: Ordu levazımatından sorumlu komutan.

çayda* akıntı aşağı yüzdürerek taşımaya çalıştılar. Bizanslı generaller, eğer mümkün olabilirse, çatışmaya girmemeyi umuyorlardı, ama yavuz kişi olan Sully çatışma özlemi içindeydi. Araziyi gizlice kendi gözüyle görüp incelemek istedi ve küçük bir muhafız birliğiyle Bizanslıların kampına doğru at sürdü. İmparatorluk ordusunda bulunan paralı Türk askerlerinden birkaçı pusu kurdukları yerden fırlayıp atını vurdular ve onu tutsak ettiler. Komutanlarının ele geçirildiği haberini alınca, Anjou ordusu korku içinde kaçtı; Bizans birlikleri de onları aman vermeden kovaladı. Tarkhaniotes ile adamları Sully'nin generallerinden çoğunluğunu toparladılar, malları talan ettiler ve Sully'nin ordusundan arta kalanları Adriyatik kıyısına kadar kovaladılar.

Tutsaklar Konstantinopolis'e götürülüp, zafer alayıyla sokaklarda yürütüldüler. İmparator tören alayını saraya yakın bir tepe üzerinden izledi; oradan her şeyi görebiliyor, herkes de kendisini görebiliyordu. Hugues de Sully'nin zincirlere vurulmuş iri gövdesi görülünce kalabalığın heyecanı ve öfkesi çıldırma derecesine gelmişti. Ama bu zafer aynı zamanda kutlama şenlikleri vesilesiydi. Çünkü 1281'de Berat'ta neredeyse hiç zahmetsiz kazanılan zafer Bizanslıların moralini ve özgüvenini yerine getirmişti. Göğüs göğüse çatışma söz konusu olduğunda, imparatorluk ordusunun hâlâ duruma hâkim olduğu kanıtlanmıştı. Hiç kuşkusuz, bu zafer, imparatorun Papalığa verdiği ödünlerin tümüyle gereksiz olduğunu kanıtladı diye düşünenler de vardı. Ancak, imparatorun kendisi, karakterine uygun biçimde, bu olayı Tanrı'nın kendisinden yana olduğunun bir yeni kanıtı sayıyordu ve bunu anmak üzere, Tanrı'nın kendisine bahşettiği diğer zaferleri canlandıran resimlerin yanı sıra savaşı canlandıran resimleri de Blakhernai Sarayı'nın duvarlarına yaptırttı.[12]

Berat'ta kazanılan zafer her ne kadar önem taşısa da Charles d'Anjou'nun kişiliğinde simgelenen, Bizans'ın karşılaştığı tehlikenin sona ermesi anlamına gelmiyordu. Bu zafer Charles'ı, taktiklerini yeniden gözden geçirmeye ve değişik yoldan yapılacak ikinci bir gi-

* Berat'ın içinden geçen ve Osmanlı döneminde üzerine bir köprü yapılan Osum Çayı kasdediliyor -çev.n.

rişimi tasarlamaya götürdü, ama hedefi aynıydı ve o hedefe ulaşma şansı, çok geçmeden, eskisinden bile daha büyük görünmeye başladı. 1281 Şubat'ında Charles, bir Fransızın, IV. Martinus'un Papa seçilmesini sağlayabildi; bu kişinin kilise çıkarları ile Anjou hanedanının çıkarlarını bir tutacağına güvenilebilirdi. Papa Martinus, Bizanslıların düştüğü dini hatalardan kurtarılması ancak güç kullanmakla olabilir görüşüne döndü ve bu amaçla girişilecek bir haçlı seferine önderlik edecek kişinin Charles d'Anjou olduğunu kamuya duyurdu. Diğer yandan, Sully'nin Arnavutluk'ta uğradığı yenilgi, Charles'ı, Konstantinopolis üzerine yapacağı ikinci seferin karadan değil, denizden yapılması gerektiğine inandırmıştı. Kendi donanması yetersizdi. Ama Venedik yardıma razı edilebilirdi. Venedikliler Adriyatik'teki çıkarlarını tehdit eder görünen Charles'ın Arnavutluk'taki seferinin bozgunla sona ermesinden hoşnut olmamış değillerdi. Bizansla son kez 1277'de imzalanan ticaret anlaşması 1279'da geçerliliğini yitiriyordu. Bu anlaşma onlara pek az kazanç sağlamıştı ve Galata'ya iyice yerleşmiş bulunan Cenevizlerin ayrıcalıklarını kıskanmaktaydılar. Venedik'i Konstantinopolis üzerine yapılacak bir saldırı için güçlerini Charles d'Anjou'nunkilerle birleştirmeye ikna etmek kolay oldu.

Böylece, Charles, Bizans'a yapılacak ikinci ve daha büyük ölçekte bir saldırı için gerekli donanımı olsun, manevi koşulları olsun sağlayabildi. 3 Temmuz 1281'de, Papa IV. Martinus'un oturduğu Orvieto'da, Charles Venedik ile bir antlaşma imzaladı. Antlaşmaya giren üçüncü bir taraf da Charles'ın damadı, Latin imparatoru unvanının şimdiki sahibi Philippe de Courtenay'di. Kurulan bağlaşıklığın amacı, Philippe'in bir zamanlar babasının olan tahta oturtulmasından başka şey değildi. Venediklilere, en az 40 savaş gemisi ile, yaklaşık 8000 askeri ve atları Konstantinopolis'e taşıyacak ulaştırma gemilerini sağlamaları karşılığında zengin ödüller vaat edilmişti. Sefere çıkış tarihi 1283 Nisan'ından daha geç olmayacaktı. Venedik gemileri sağlarken, Papa Martinus da bu seferi inancın yüceltilmesi, *skhizma*'nın giderilmesi uğruna ve Mikhael Palaiologos'un Latinlerden gasp ettiği imparatorluğu geri almak amacıyla yapılan bir haçlı seferi haline dönüştürmek için manevi

destek sağlıyordu. Papa, Orvieto Antlaşması'nın imzalanmasından birkaç hafta sonra Mikhael'i aforoz etti ve böylece Lyon Konsili'nin ve Mikhael'in IV. Haçlı Seferi'nin bir kez daha tekrarlanmasından kaçınmak üzere 20 yıldır harcadığı emeklerin tümü bir darbede hiçe indirgendi. Artık kiliselerin birliği diye bir şey yoktu. Mikhael'in yeni Papa'ya gönderdiği iki metropolit kaba muamele ile karşılaştılar ve imparator hakkında verilmiş aforoz hükmü kulaklarında çınlayarak kovuldular. Bizans imparatoru artık hiçbir anlamda bir Katolik hükümdar sayılmayacaktı. Papa, aforoz edildiğini 1282 Kasım'ında yeniden doğruladı ve tövbe etmediği takdirde tahtından atılmış sayıldığını ilan edecek kadar ileriye gitti.[13]

Son saldırı için Charles d'Anjou görünüşe bakılırsa yalnız Venedik ile Papalığı değil, bütün Balkan devletlerini Bizans'a karşı birleştirmişti. Epeiros hükümdarı Nikephoros, her ne kadar Orvieto Antlaşması'na muhtemelen doğrudan taraf olmuş değilse de, Charles ile, Latin imparatoru ile ve Venedik dukasıyla 1281 Eylül'ünde yeni bir antlaşma yaptı. Tesalya hükümdarı İoannes, Charles ile bağlaşıklık kurmuş değilse bile ondan yanaydı; Yunanistan'ın güneyinde ise Morea, Guillaume de Villehardouin'in 1278'de ölümü üzerine Charles'ın yönetimine geçmişti. Dahası, siyasal rüzgârın ne yana estiğini sezen Bulgaristan ve Sırbistan hükümdarları, kazanacak gibi görünen tarafa katılmakta hiç gecikmemişlerdi. Bulgaristan'da soylularca 1280'de çar ilan edilen Georgi Terter, 1281 yılında, Charles'ın bağlaşığı olduğunu açıkladı. Sırbistan'da 1282'de tahta geçen Stefan Milutin ya da II. Uroş, Bizans Makedonya'sını istila ve Skopje/Üsküp kentini zaptetti. O da Charles'ı desteklediğini kamuya duyurdu. O çağın insanlarının, Sicilya Kralı [Charles d'Anjou] yakında dünyanın tek hükümdarı olacak ve Doğu ile Batı'yı kendi egemenliği altında birleştirecek diye düşünmüş olmalarında şaşılacak yan yoktur.[14]

Gerçekten, Bizans İmparatorluğu'nun durumu 1280'de olduğundan daha da nazikti. Görünüşe bakılırsa VIII. Mikhael'in Batı politikası başarısızlığa uğramıştı ve tam o sıralarda Anadolu'da ortaya çıkacak bir felaketin habercisi gibi görünen bazı uğursuz gelişmeler de doğu illerinde gözlemlenmekteydi. Papa Martinus'un

verdiği aforoz hükmü kendisine ulaştığında yorgun imparator, başkentinde değil Bursa'daydı ve umutsuzca Türklerin delip geçtiği doğu sınırlarını berkitmeye çabalamaktaydı. İmparatorluğun karşılaştığı bunalımların nicesinde olduğu gibi, Konstantinopolis aynı anda her iki yandan iki düşman tehdidi karşısında kalmıştı. Geçmişteki imparatorlar işte böylesine tehlikeli zamanlarda kendilerini göstermişlerdi. VIII. Mikhael de istisna değildi. Ama kullandığı silah, savaş değil siyasetti. Sık sık elçi alışverişi yaptığı Mısır'daki Memlûk sultanını Konstantinopolis'i savunmak üzere kendisine ariyeten savaş gemileri vermeye razı etti. Güney Rusya'daki Altın Ordu Tatarları –bunların hanı Nogay, VIII. Mikhael'in bir kızıyla evlenmişti– Bulgarların ne yapıp ettiğini yakından izlemekteydi. Aynı sırada kızı Anna Bizans'ın veliahdı Andronikos ile evli bulunan Macar kralının, Sırpların Charles d'Anjou ile kurdukları bağlaşıklığa katılması engellenmişti.

Ama Mikhael'in Charles'ın kurduğu koalisyona karşı bir denge oluşturmak üzere kullanabileceği daha başka bağlaşıklar da vardı. Örneğin, Cenevizler Galata'daki ve Bizans pazarındaki çıkarlarını Venediklilerden korumak istiyorlardı. Cenova'dan daha batıda ise bir hükümdar bulunuyordu ki, Charles d'Anjou'dan nefret etmek için kişisel nedenlerinin bulunduğu bilinmekteydi. Aragon Kralı III. Pedro, Charles'ın tahtından indirdiği müteveffa Sicilya Kralı Manfred'in damatlarından biriydi. Pedro, Sicilya'nın istilası için seve seve kullanmaya hazır olduğu bir donanmaya sahipti. Sicilya'daki Anjou egemenliğinden kaçıp kendisine gelmiş bir hayli sığınmacının hizmetinden yararlanıyordu ve bunların arasında, pek güvendiği saray kâtibi Procida'lı Juan da vardı. Charles d'Anjou'yu sırtından hançerlemek için Aragon Kralı Pedro'ya pek teşvik gerekmiyordu. Son olarak, Sicilya'nın yerli halkı hesaba katılmalıydı. Charles'ın yayılmacı tasarılarının gerektirdiği harcamaları karşılamak üzere ağır vergiler ödemek zorunda tutulan Sicilyalılar, Fransız efendilerine karşı baş kaldıracak havaya girmişlerdi. Aragon kralı onlara yardım etmeye hazırdı. Bizans imparatoru, Sicilya'da bir ayaklanma çıkarılmasını ve adanın Aragonlular tarafından istila edilmesini tezgâhlayabilecekti.[15]

Charles, Orvieto'da, 1283'e gelindiğinde Konstantinopolis'e karşı haçlı seferine başlamayı üstlenmişti. 1282 başında hazırlıkları çok ilerlemişti. Ama o şanının doruk noktasında bulunuyorken, 30 Mart 1282'de Palermo halkı baş kaldırıp kentin içindeki Fransızların tümünü kıyımdan geçirdiler. Ayaklanma, halk kilisedeki akşam duası için toplanmakta iken Palermo'daki Kutsal Ruh Kilisesi'nin dışında patlak veren bir olayla ateşlenmişti ve bu nedenle Sicilya Vesperum [Akşam Duası] ayaklanması adını almıştır. Sanki daha önceden belirlenmiş işaretler verilmiş gibi, adadan adaya söndürülmesi imkânsız bir yangın gibi yayıldı. Charles'ın Messina limanında bir araya getirdiği büyük donanma tümüyle yakıldı. Ağustos'ta, Aragonlu Pedro kendi donanmasının başında Sicilya'ya çıktı. Fransızlar kovuldular. Charles'ın imparatorluğu ve düşleri tuzla buz oldu; bu düşün gerçekleşmesi girişimlerine iyice karışmış olan Papa IV. Martinus, Aragonlulara karşı bir haçlı seferi düzenlenmesi gerektiği yolunda vaazlar vererek teselli buldu. Ama toz duman dindiğinde tek bir hükümdar, her zamankinden daha güvenli biçimde tahtında oturuyordu. VIII. Mikhael Latinlerle Bizanslılar arasındaki uzun sürmüş taktik savaşından galip çıkmıştı.[16]

Olaydan kısa süre sonra, Mikhael Sicilya'daki Akşam Duası ayaklanmasının çıkmasında kendisinin hiç de az rolü olmadığını söyleyerek övünecekti. Kendi yazdığı yaşam öyküsünde şöyle diyor: "Eğer Tanrı onlara [Sicilyalılara] özgürlüklerini getirdi ve bunu benim aracılığımla yaptı iddiasını öne sürmeye cesaret edersem, sadece gerçeği söylüyor olacağım."[17] Her ne kadar destekleyebilecek olguları şimdi saptamak zorsa da, bu iddianın temelsiz olması beklenemez. Sicilya'daki Akşam Duası ayaklanmasına Mikhael'in nasıl ve ne kadar karıştığı uzun zamandan beri tarihçiler arasında bir tartışma konusu olagelmiştir. Elbette ki, Bizans ile Aragon'un 1280 ile 1282 arasında yürütülen ilişkileri üzerine belgeler ve diğer kanıtlar vardır. Çağdaşı olan tek Bizanslı tarihçi, Georgios Pakhymeres, yapıtında bunlara yer vermemiştir. Ama 14. yüzyılda yazmış olan Nikephoros Gregoras, VIII. Mikhael'in Aragon kralını nasıl Charles d'Anjou ile savaşmaya yönlendirdiğinin anısını tahrif ederek de olsa bize iletiyor. Gregoras'a göre,

bu, imparatora diğer herhangi bir başarısından daha çok gurur veren ve tatmin duygusu sağlayan bir diplomasi başarısıydı, çünkü Anjou donanmasını bir iç çatışmaya yönlendirmişti.[18] Aragon Kralı Pedro'nun kâtibi Procida'lı Juan'ın Konstantinopolis, Sicilya, Aragon ve Papalık arasında gidip gelen, her yerde hazır ve nazır bir görevli olarak oynadığı rol, söylence ile abartılmış görünüyor. Ama şurası kesindir ki, Aragon sarayında Bizans ajanları etkindi ve onlara, Kral Pedro'nun girişeceği bir Sicilya istilasının giderlerini karşılamak yetkisi verilmişti. İtalyan kronikçi Sanudo'ya göre, VIII. Mikhael seferin yılda 60.000 *hyperpyra** tutarına kadar giderlerini üstlenme sözü vermişti. Phokaia'nın Ceneviz egemeni, VIII. Mikhael'in vasalı Benedetto Zaccaria, diğer bir çağdaş bilgi kaynağında söylendiğine bakılırsa, Konstantinopolis'ten Aragon'a bir miktar para gönderildikten sonra, Mikhael ile III. Pedro arasındaki anlaşmanın ön temaslarını yürütmüştü.[19]

Bizans altınının el değiştirdiği yeteri kadar açıktır. Bu altınlar Aragon Kralı Pedro'yu Charles d'Anjou ile savaşa girişmenin zamanı geldiğine ikna etmekte yararlı oldu. VIII. Mikhael para açısından o kadar eli açıktı ki, 1282'de Bizans altın parasının değerini ikinci kez düşürmek zorunda kaldı. Ayaklanmayı örgütleyebilsinler diye halkı desteklemek üzere Sicilya'ya ne kadar altın sokuldu, bu ayrı bir sorudur ve yanıtı henüz verilemez. Mikhael'in Aragon ile ilişkileri ve daha da özel olarak, Sicilya Akşam Duası öncesinde Sicilya ile ilişkileri belki her zaman için esrar perdesi arkasında kalacaktır. Çünkü Bizans diplomasisinin hâlâ dünyada en etkin diplomasi olması, gizlilik koşullarına uyarak çalışması yüzündendi. Zaten Sicilyalılar eninde sonunda Fransızlara karşı ayaklanacaklardı. Zamanın akışı içinde Aragonlular da nasıl olsa adayı istila edeceklerdi. Ama 1283'te karşı konulmaz bir istila girişiminin tehdidi altında bulunan Bizans imparatoru için bütün bu olayların zamanlaması her şeyden önemliydi. Sicilyalıların özgürlüğe kavuşmasında Tanrı'nın görevlisi olmakla övünmesi belki abartılıdır, ama Sicilya Akşam Duası'nın zamanlaması İmparator

* Bizans altını *hyperpyron*'un çoğuludur -çev. n.

Mikhael'in Tanrı'yı tam gereken biçimde ve anda işe karışsın diye etkilemek konusunda kuşku götürmez yeteneğinin ek bir kanıtı gibi görünüyor. Bu konuda, diğer konularda da olduğu üzere, Mikhael takdir-i ilahinin aracısı olduğuna dair alçakgönüllü bir iddia öne sürebilirdi. Çünkü, daha sonra Gregoras'ın dediği gibi, "Eğer böyle bir imparator olmasaydı Romalıların İmparatorluğu İtalya Kralı Charles'ın önünde diz çökebilirdi."[20]

Charles d'Anjou ile papalığın aşağılanması VIII. Mikhael'in diplomasisinin doruk noktasıydı. Bundan birkaç ay sonra Mikhael öldü. Ama daha ölümünden önce bile belli olmaya başlamıştı ki, Batı devletlerini zekâyla alt etme çabası imparatorlukta dayanılmaz gerginliklere yol açmış, sınırlı gelir kaynaklarına aşırı vergi yüklemişti. Ortak düşmana karşı birleşmek bir yana, Bizanslılar kendi aralarında her zamankinden daha çok bölünmüşlerdi. Yunanistan'daki ve Trabzon'daki ayrılıkçı devletler güç ve saygınlık yönünden kayba uğramaktan çok, kazançlı çıkmışlardı ve hükümdarları, imparatorluğa yeniden katılmaları için bütün girişimlere karşı direnmeyi sürdürüyorlardı. Sırbistan ve Bulgaristan krallıkları VIII. Mikhael'in diplomatik ve askeri girişimlerine bir karşılık göstermemişlerdi. Guillaume de Villehardouin'in 1278'de ölümünden sonra Morea'da bazı topraklar elde edilmişti. Ama Licario'nun Ege adalarında İtalyanlara karşı kazandığı görkemli zaferler pek kısa ömürlü olmuş ve imparator Ege Denizi'ni bir Bizans gölüne dönüştürme umudundan vazgeçmek zorunda kalmıştı. Konstantinopolis gerçekten de kararlı bir düşmandan kurtarılmıştı ve kent Bizanslıların elinde kaldıkça ülkenin geri kalan parçalarının da eninde sonunda bir araya geleceği umudu her zaman vardı. Çünkü imparatorluğun ölmezliği efsanesi 13. yüzyılda hâlâ güçlüydü. Ne var ki, taşrada olduğu gibi başkentte de kendini gösteren en yıkıcı etken, halkın sadakatsizliği ve hıyanetiydi. İmparator bu yüzden hep yakınıyordu, ama bunun için suçlanması gereken tek kişi kendisiydi. Çünkü kendi uyruklarından birçoğunun bilincinde, içlerindeki gerçek hainin İmparator Mikhael'in kendisi olduğu kanısı derinlerde yer etmişti.

5

13. Yüzyılda Bizanslıların İkilemi

10. yüzyılda Bizanslılar Roma İmparatorluğu'nun, kendi imparatorluklarının, İsa'nın yeniden dünyaya gelişine kadar sürecek, Tanrı'nın mukadder kıldığı bir kurum olduğuna dini bir akide kadar inanıyordu. Tanrı, imparatorluğun Batı Avrupa'daki enkazından birtakım başka kralların ve hükümdarların türemesine bir zaman için izin vermiş olabilirdi, ama zamanı geldiğinde onların egemen bulunduğu ülkeler dahi kaçınılmaz biçimde imparatorluk yapısına yeniden katılacaklardı. Onlar kendilerini kral diye tanıtabilirlerdi. Ama hukuken hiçbir zaman imparator diye adlandıramazlardı. Çünkü ancak bir imparator vardı ve o da Hıristiyan dünyasının başkenti Konstantinopolis'te hüküm sürüyordu. Ülkelerin yeniden bütünleşmesi süreci içinde, "ulus"ların, Bizanslıların kendi tılsımlı toplumları dışındakilerden söz ederken kullanmayı sevdikleri bir adla "*gentiles*"in kralları ve prensleri imparatorluk hiyerarşisinde bir onur mertebesi elde edebilirlerdi. Bunlardan Charlemagne gibi en namlı ve başarılı olanlara, imparatorun manevi kardeşi unvanı bahşedilebilirdi. Daha düşük konumdaki hükümdarlar, onun "oğulları" yahut "yeğenleri" diye anılabilirlerdi.

Ama Hıristiyan ailesinin, yani *oikoumene*'sinin* başı, *paterfamilias*'ı,** Konstantinopolis'teki imparatordu.[1]

İmparator, Tanrı tarafından seçilmişti, Tanrı tarafından taçlandırılmıştı ve Tanrı tarafından korunmaktaydı. Senato, ordu, halk ve kilise tarafından seçilmiş olması onu hemen, toplumsal kökenleri ne olursa olsun, daha yüksek bir varlık mertebesine yerleştirirdi. Bizans'ta tahtın babadan oğula geçmesi bir gelenekti ya da bir kolaylıktı, ama bozulmaz bir ilke değildi. İmparatorlar, özellikle geç dönemde, oğullarını ortak imparator olarak atıyorlardı, çünkü egemenliğin bir hanedan elinde bulunması istikrar ve devamlılık sağlıyordu. Ancak, teorik olarak, tahta ulaştıran yol, örneğin I. Basileios'un saray ahırında çalışırken cinayet işleyerek 867'de tahta geçmesi olayının kanıtladığı gibi, bir *carrière ouverte aux talents****idi. Ne var ki, bir kez seçildikten sonra imparator artık dünya üzerinde Tanrı'nın naibi oluyordu. Daha 4. yüzyıl gibi erken bir dönemde, Büyük Constantinus'un günlerinde, Hıristiyan inancının savunucuları, Hıristiyan Roma İmparatorunun dünya üzerinde Tanrı Kelâmının görüntüsü olduğunu ve hükmettiği imparatorluğun, Cennetteki Krallığın dünyadaki yansıması olduğu öğretisini kurmuşlardı. Tıpkı sadece bir tek Tanrı bulunduğu gibi, bir tek Basileus ya da İmparator vardı; Tanrı, bütün Hıristiyanların iyiliği için, söyleyeceklerinde ve eylemlerinde onu aracı kılardı. Keza, tıpkı Cennetteki Krallığın sonsuza dek sürecek olması gibi, onun yansımasından ibaret bulunan Hıristiyan İmparatorluğu da sonsuza dek sürecekti. Bu kibir yıllar ilerledikçe daha da arttı. Hatta Aziz Augustinus gibi batılı Hıristiyanlara, Tanrı'nın egemenliğine kıyasla bütün dünya kurumlarının gelip geçici olduğunu kanıtlıyor görünen, batı illerinin 5. yüzyılda yitirilmesi bile Hıristiyan inancının Bizanslı savunucuları tarafından bir açıklamaya bağlanabiliyordu. Çünkü onların imparatorluğu varlığını sürdürüyor ve refah içinde bulunuyordu. Bu böyle olmak zorundaydı, çünkü

---

* Bugünkü Yunancada: dünya, evren. *Oikoumenikos Patriarkhes*, Evrensel Patrik deyimi buradan gelir. Sözcük eski Helen dilinde "Bir aile başkanının evi içinde yaşıyor olmak", keza "yönetmek, aileyi yönetmek" anlamını belirten *oikeo* fiiliyle bağlantılıdır -çev. n.

** Latincede: ailenin babası; Roma hukukunda aileye sözünü geçiren. -çev. n.

*** Yeteneklere [yetenekli olanlara] açık ilerleme yolu -çev. n.

Roma İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı, zaman yönünden, İsa'nın doğuşuna denk düşmüştü ve bu nedenle imparatorluk İsa'nın görkemine ve ölümsüzlüğüne ortak olmuştu.[2]

10. yüzyılda bu efsane gerçekle bir ölçüde bağlantılıydı. Konstantinopolis, besbelli ki, dünyanın en büyük kentiydi ve imparatorluğun görkemli gücüne karşı çıkmaya kalkan bütün şu *gentiles* yahut barbarlar, örneğin İranlılar, Araplar, Slavlar ya da Bulgarlar mağlup edilmişlerdi. Almanya'daki Kutsal Roma imparatorlarının iddialarına, Bizans'taki gerçek imparatorlar öfke duyuyorlar ve onları küçümsüyorlardı. Eski Roma İmparatorluğu'nun batı illerinin yeniden ülkeyle bütünleşmesi hâlâ imparatorların kafasını işgal eden bir konuydu. İustinianos 6. yüzyılda bunun yolunu göstermişti. II. Basileios, 1025 yılındaki ölümü sırasında, Sicilya'yı ve İtalya'yı yeniden fethetmeye hazırlanıyordu. Ne var ki, 13. yüzyılda, özellikle de IV. Haçlı Seferi deneyiminden sonra, Bizans İmparatorluğu'nun Cennetteki Krallığın yeryüzüne yansıması olduğuna hâlâ inanıyor olabilmek için çok daha büyük bir iman gayreti göstermek gerekiyordu. Yıllar boyunca çok taviz verilmişti. Öylesine acılar çekilmişti ki... Yalnız Batı Avrupa'da değil, her zaman Bizans'ın etki alanında bulunagelmiş Slav ülkeleri Sırbistan ve Bulgaristan'da bile başka krallıkların ve hatta imparatorlukların varlığı ister istemez kabullenilmişti. Papalığın, Latin Kilisesi'nin bütünü üzerinde egemenlik kuran bağımsız bir kurum olarak varlığı dahi, açıkça değilse bile zımnen tanınmıştı.[3]

Bizanslılar gerçekte var olanla var olması gereken arasındaki küçük çelişkileri ele alırken görünüşü kurtaracak bir yöntem kullanırlardı. Diplomatik nedenlerden dolayı, iç siyaset ya da kilise işlerinde ufak tefek ödünler vermek zorunluluğu ortaya çıktığında *oikonomia,* yani ekonomi ilkesine başvururlardı. VIII. Mikhael kendi piskoposlarını, imparatorluğun selameti uğruna Roma Kilisesi'yle birlik kurulması konusunda ikna etmeye çabalarken, onlardan bu soruna bir *oikonomia,* yani uzlaşma sorunu olarak bakmalarını rica etmişti. Onlara, geçmişte birçok olayda kilise büyüklerinin, daha büyük yararların elde edilebilmesi için küçük noktalarda ödün vererek yönetimin gereklerini yerine getirdikleri-

ni anımsatmıştı. Hatta Tanrı'nın İsa kimliğinde vücut bulmasının, tanrısal düzeyde kayda değer bir toplum yönetimi örneği sayılabileceği görüşünü öne sürmüştü.[4] Bu nedenle, Bizanslılar kendi bakış açılarında küçük çapta ayarlamalar yapabiliyorlardı. Ancak, 13. yüzyılda, kimileri değişen bir dünyaya kendini uyarlama sürecinin artık yeterince ileriye gittiği kanısını edindi. Bunlar, vermeleri istenen ödünlerin pek çoğalmış bulunması yüzünden, kendilerine atalardan kalmış ideallerin ne kadar değersizleştiğini görmekten tedirgindiler. Eski günlerde, Nikephoros Phokas gibi bir imparator Almanya'nın ırak bölgelerden gelme bir elçi, onlara, Romalıların İmparatoru diyecek yerde Greklerin İmparatoru diye hitap edince müthiş öfkelenmişti. Buna karşılık, VIII. Mikhael, papalar kendisine Greklerin İmparatoru diye yahut, daha bile kötüsü, "Konstantinopolis İmparatoru" diye hitap ettiği zaman buna karşı çıkmamıştı. Eski günlerde hiçbir imparator, akrabalarından herhangi birini bir barbarla yahut bir imansızla evlendirmeyi aklına bile getirmezdi. Ama VIII. Mikhael kızlarından birini Moğol ilhanına, bir diğerini de Altın Ordu hanına vermişti. Bu kızların her ikisi de evlilik dışı çocuklarıydı, ama işin bu yönü önemli değildi. Batı'nın dünyevi ve ruhani yöneticileri karşısında Mikhael'in vermeye razı bulunduğu ödünler, onu, kendisinden daha fazla geleneğe bağlı uyruklarının gözünde küçültücü bir lakaba, *Latinofron,** yani Latin kafalı lakabına layık kılıyordu. O gerçek anlamda bir Bizanslı olmaktan çıkmıştı, çünkü Batı'nın talepleri karşısında Bizans ideallerinden pek çok ödün vermişti.

Elbette ki, imparator unvanında hak iddia eden ya da imparator bahşetmediği halde bir unvan sahibi olduğu iddia eden Greklere hiçbir ödün verilemezdi. Epeiros ve Tesalya hükümdarları, imparatorun memnuniyetle kendilerine ihsan ettiği *despot* ve *sebastokrator* unvanlarının sahibi olarak taca bağımlı farz ediliyorlardı. Bunlar Bizans'a karşı savaşa girişince yabancı düşmanlar değil, sadece birer asi sayıldılar. VIII. Mikhael bu noktayı, ömrünün sonuna doğru, Trabzon imparatoruna açıkça belirtti. 1280 Haziran'ında Trabzon tahtına çıkan II. İoannes Komnenos'u kendi tebaası ve Trabzon'a sığınmış bir-

* Daha ayrıntılı söylersek: a. Latin gibi düşünen; b. Latinleri kayıran, düşünen -çev. n.

lik karşıtları kendisini imparator saysın diye teşvik ediyorlardı. VIII. Mikhael saltanatının son yıllarında, İoannes'e, kendi egemenliğindeki toprakları dilediği gibi yönetebilirsin, yeter ki dünyada bir tek imparator bulunduğu gerçeğini tanıyasın demek üzere en az üç elçi gönderdi. İoannes buna karşı çıkarak, kendi imparator unvanının atadan kalma olduğunu ve kendi uydurması olmadığını öne sürdü. Ancak, Mikhael, Trabzon hükümdarlarına, Konstantinopolis'e bağlı olduklarını kabul ettirmekte direndi; sonunda, 1282'de II. İoannes, Mikhael'in üçüncü kızı Eudokia ile evlenmeye ikna edildi. Düğün Konstantinopolis'te 1282 Eylül'ünde yapıldı ve Trabzon imparatoru, kente girmeden önce, üzerindeki imparatorlara özgü giysi ve simgeleri uysallıkla çıkardı ve kayınbabasının verdiği despot unvanını kabul etti. Bu düzenleme, başka kimseyi değilse bile, VIII. Mikhael'i tatmin etti. Ancak, II. İoannes 1297'de öldü ve ardılları (her ne kadar protokol konusunda her zaman duyarlı olan Bizanslı tarihçiler onlardan hep yalnızca hükümdar ya da tiran diye söz etmişlerse de) kendilerini imparator olarak göstermekten çekinmediler.[5]

Konstantinopolis'teki meşru imparatorların, kendileriyle aynı düzeyde olduklarını iddia eden Bizanslılar ile hesaplaşma konusunda kendilerine özgü yöntemleri vardı. Ama aynı ilkeler artık batılı Latin dünyasına karşı uygulanamazdı. VIII. Mikhael, bazen, 12. yüzyıldaki büyük öncülü I. Manuel Komnenos ile karşılaştırılmıştır. Manuel de sadece imparatorluğuna bazı batılı düşünceleri ve uygulamaları soktuğu için değil, ayrıca batılı devletleri Bizans ile eşit düzeyde tanımaya tehlikeli ölçüde yakın göründüğü için de, Latin kafalı olmakla suçlanırdı. Bu anlamda gerek Manuel, gerek Mikhael gerçekçi diye nitelenebilir. Çünkü 12. yüzyılda değilse bile 13. yüzyılda, batılı hükümdarların varlığını bilmezlikten gelmektense ya da onlarla konuşurken Olympos dağından aşağı bakıyormuş gibi davranmaktansa, onlarla eşit ilişkiler yürütmek elbette ki daha gerçekçiydi. Bizanslıların üstünlük taslayabilecekleri günler geçmişte kalmıştı. I. Manuel'e kıyasla VIII. Mikhael'in olayların baskısını daha çok duyduğu için Latin kafalı olmak zorunda kaldığı doğrudur. Ama Bizans'ın geleneklere bağlı ya da idealist takımı bunu umursamıyordu. Ödün vermeye, uzlaşmaya gir-

meye veya kendi düşüncelerinin yeniden değerlendirilmesine artık dur denmesini gerekli saydıkları bir nokta vardı.

VIII. Mikhael ve politikaları birçok çevrenin, birçok nedenle top ateşine tutuldu. Kimi, onu, tahtı gasp etti diye, kimi, meşru taht mirasçısını kör ettiren bir cani diye mahkûm ediyordu. Ama daha önce de tahtı gasp edenler çıkmıştı, içlerinden bazıları, 10. yüzyılın asker imparatorları gibi, Bizans hükümdarlarının en büyüklerindendi. Bazı başka imparatorlar da tahtı zor kullanarak elde etmişlerdi. Ama tutuculara göre, daha önceki hiçbir imparator onların bütün ideallerine böylesine ihanet etmemişti. Bizans toplumunda en tutucu öğe, Ortodoks Kilisesi'ydi. Kilisenin tutuculuğu statik değil dinamikti. Rahipleri, keşişleri ve sıradan insanları inançlarını ve Hıristiyan kilisesinin diğer dallarındaki sapmalardan ve yeni icatlardan korunmaya değer saymaktaydılar. Ortodoks inancına yabancı öğeler ekleyen bir imparator, Tanrı'nın seçtiği hükümdar olmaktan çıkardı ve böyle bir imparatorun yönetimindeki imparatorluk, Tanrı'nın özel korumasını yitirmek tehlikesi karşısında kalırdı. Bunlar aşırı görüşlerdi, ama kilise içindeki aşırılar ya da kendileri için kullanılan deyimle bağnazlar ne zaman, nereye el uzatılsa oradaydılar ve Ortodoks imparatorun davranışlarında Ortodoks ölçütlerinden bir sapmayı fark etmekte hiç gecikmezlerdi. VIII. Mikhael ise kendi kilisesine Roma ile birleşsin diye baskı uygulamakla pek ileri gitmişti. Birleşmenin kendisi, bağnazların gözünde, dinsel nedenlerle kabul edilemezdi. Ama birleşme gerçekleşsin diye imparatorun kullandığı yöntemler, bir temel soruyu, kilise üzerinde imparatorun buyurganlığının içeriği ve kapsamı nedir sorusunu gündeme getirmişti. Bu, bağnazların, özellikle de keşişlerin kafasında pek önemli olmasına rağmen, Bizanslıların genellikle açığa kavuşturmaktan kaçındıkları bir soruydu. Patrik Photios 9. yüzyılda bu soruya şu yanıtı vermişti: "İnsanın yapısı kollar ve bacaklarla organlardan oluştuğu gibi, [devletin yapısında da] en büyük ve en gerekli öğeler, İmparator ile Patrik'tir. Bu nedenle, tebaanın gerek beden, gerek ruh yönünden dirlik ve mutluluk içinde bulunması, devlet yöneticileriyle kilise adamlarının her şeyde uyum ve uzlaşma içinde bulunmasına bağlıdır". 12. yüzyılın kilise

hukukçusu Theodoros Balsamon, imparatorun tebaasının hem ruhuyla, hem de bedeniyle hizmette bulunması gerekliliğine karşılık, patriğin tek derdinin, onların ruhlarının selametinden ibaret olduğunu söylemişti.[6] Kimi bir yanı, kimi de diğer yanı vurguluyordu. Hukukçular, patrik seçiminde son söz imparatorda olduğu ve patriğe, göreve başladığı sırada yapılan kutsanma töreni sırasında asasını verdiği için, demek ki, imparatorun bir patriği azletmeye yetkisi vardır görüşünü kabul edebilirlerdi. Ama gerekçeleri sağlam olmalıydı ve bunu âdet haline getirmemeliydi. VIII. Mikhael ise egemenlik dönemi sırasında üç patrik azletmişti ve ikisinin azledilme nedeni, Lyon Birliği'ni kabullenmek istemeyişleriydi. Kilisedeki bağnazların Mikhael'i her işte krallığı ruhbandan üstün tutan bir hükümdar saymak için nedenleri vardı. Uğrunda Patrik Arsenios'un eziyet gördüğü ilkeleri benimseyen Arsenios'çular ile Ortodoks Patriği İosef'e bağlı kalan İosef'çiler VIII. Mikhael'e karşı duydukları kin nedeniyle birleşmişlerdi.

Ama kilise içindeki imparatorun *Caesaropapismus*'una göz kırpmaya hazır olan ılımlılar dahi, Papa'ları, Lyon Birliği uygulanmaktadır diye tatmin etmek için verilmesi zorunlu olan ödünlerin gittikçe artması karşısında dehşete düşmekteydi. İmparator, hep, sorunun yüzeysel tutulabileceği ve pek gürültü çıkmadan çözüme bağlanabileceği umudunu beslemişti. Her şeyden çok, Ortodoksları Katoliklerden ayıran tartışmalı dogma ve doktrin sorunlarını tartışmaktan kaçınabileceğini ummuştu. İşe, Papa'nın Ortodoksların ayin biçimini ya da inancını ifade etme biçimini değiştirmeleri talebini asla kabul etmeyeceğine dair kendi din adamlarına güvence vermekle başlamıştı. Papalar sadece önceliklerinin ve ayrıcalıklarının resmen tanınmasıyla tatmin olacaklardı; yoksa [Ortodoksların] iman ilkelerinin bir zerresi bile değiştirilmeyecekti. Çok geçmeden, Papaların neler talep edebileceği konusunda ciddi bir yanılgıya düşüldüğü ortaya çıktı. Diğer yandan, Bizans Kilisesi'ndeki bağnazlarla ılımlıların üzerinde anlaştığı bir nokta varsa, bu da, Ortodoks inancının biçimsel yönünün dokunulmaz ve değiştirilmez olduğuydu. Çünkü inanç ilkeleri, kilise örgütünün yedi kez düzenlediği ekümenik konsillerde belirlenmişti ve Patrik İosef'in

imparatoruna anımsatmış olduğu üzere, doğru inanç anlamında Ortodoksluk üzerine yeni açıklamalar, tanımlamalar verilmesi yeni bir konsilin toplanmasını zorunlu kılacaktı ve bu kurultaya bütün kilise örgütünün beş patriğinin hepsi katılmalıydı. 1274'te toplanan ikinci Lyon Konsili bu koşulları yerine getirmemişti. Bizanslıların Roma [Katolik] inanç biçimine bir itirazı da sadece Papa'nın karar vermesi, Beş Patrikler kurulunun üyelerine danışmamasıydı. İlahiyat tartışmalarındaki ana çekişme konusu da Romalıların *filioque* sözcüğünü eklemeleri ve bunun, Kutsal Ruh'u sadece Baba'dan çıkma değil, Baba ile Oğul'dan geldiğini göstermesiydi. Bizans ilahiyatçılarının görüşünce bu ekleme ya da, onların dediğine bakılırsa "yenilik," Teslis'in nazik dengesini altüst etmekteydi. İnanç ilkelerine herhangi bir yenilik getirilmesi, gerçek anlamda sapkınlıktı ve bir piskoposun makamı ne kadar yüce olursa olsun, tek başına vereceği kararla yenilik getirmesi hiçbir halde olanaklı değildi. Bu yüzden, Latinler lanetliydi ve kendisinin dünyasal gönencine yöneltilmiş hiçbir siyasal ya da askeri tehdit, bir Ortodoks Bizanslıyı din sapkını bir öğretiye kapılanmakla ruhunun selametini tehlikeye düşürmeye ikna edemezdi. Bu tutum akıllıca değildi ve siyasal durumla bağdaşmıyordu. Ama Bizans insanı inancını, ne kadar akla aykırı ya da var olan durumla bağdaşmaz olursa olsun, olguların üzerinde tutan bir dindar yaratıktı.

Bütün bunlar, İmparator Mikhael'in Batı politikasını destekleyen yoktu anlamına gelmiyor. Özellikle aydın sınıflar içinde ya bilinçli olarak, ya da zamana göre bir o yana, bir bu yana dönen kişilikleri olduğu için, Roma ile birlik kurmanın zararsız ve içinde bulunulan koşullar altında zorunlu olduğunu açıkça söyleyenler de vardı. Daha önce Latinlerin düştüğü yanılgıları kınayan risaleler yayımlamış bulunan *Megas Logothetes* Georgios Akropolites, birleşmeyi kabul etme noktasına gelmişti, Lyon Konsili'ne imparatorun temsilcisi olarak gitmişti. Din adamları arasında, Ayia Sophia evrak mahzeni sorumlusu ya da *Khartofilaks*'ı* olarak İoannes Bekkos'un ardılı durumunda olan Konstantinos Meliteniotes [Malatyalı Kons-

* Khartofilaks: Evrak sorumlusu, arşivci, patriğin başkâtibi.

tantinos] ve Başdiyakos Georgios Metokhites gibi adamlar vardı ki, her ikisi de Batı'da imparatorluk elçileri olarak hizmet görmüşlerdi. Sonradan Konstantinopolis'te patrik olan Kıbrıslı Georgios, önceleri, düşüncelerinin Kıbrıs Fransız Krallığı'nda yetiştirildiği sırada çarpıtıldığı halk arasında söyleniyor olmakla birlikte, birleşme yanlısı idi. İoannes Bekkos'un kendisi de birleşme davasına katılanların önde gelenlerindendi. Ancak, Bekkos ilahiyat sorunlarını deşip hasımlarına karşı daha insaflı olmasını rica ederek imparatorun hışmını çekti, çünkü birleşme karşıtlarına Mikhael'in çektirdiği zulüm ve vahşet papaların taleplerinin artışı oranında artmıştı.

Georgios Pakhymeres, çağının tarihini anlatan yapıtında, Konstantinopolis'te hüküm süren terör üzerine bazı korkunç hikâyeler anlatır. Daha pek gençken İoannes Laskaris'ten yana olduğunu açıkladığı için sakat edilen Ayia Sophia vaizi Manuel Holobolos imparatora karşı gelen diğer on kişiyle birlikte kırbaçlanmıştı. Nikaia'da II. Theodoros Laskaris'in seçkinler arasına soktuğu ailenin mensuplarından Theodoros Mouzalon, Papa'ya elçilik göreviyle gitmeyi reddetti ve imparatorun istencine boyun eğesiye dek kendi erkek kardeşinin eliyle kırbaçlatıldı.[7] İmparatorluk başkâtibi Ogerios'un 1278'de Papa'ya sunduğu rapor, Bizans aristokrasisinin yüksek mertebedeki mensuplarına çektirilen eziyetle ilgili olarak Pakhymeres'in aktardığı olayların birçoğunu doğrulamaktadır. Hem İmparator Mikhael'in, hem de İmparatoriçe Theodora'nın yakın hısımları olan iki kardeş, Manuel ve İsaakios Raoul inançlarından dönmeyi reddettikleri için zindana atıldılar ve sonra kör edildiler. İmparatorun yeğenlerinden ikisi, İoannes Kantakouzenos ile İoannes Palaiologos tutuklandılar ve aynı cezaya çarptırılmakla tehdit edildiler. İmparatorun yeğenlerinden biri olan ve *protostrator** rütbesinin sahibi olan Andronikos Palaiologos zindanda öldü.[8] Ne var ki, keşişler özellikle kötü muamelenin kurbanı oldular. Bunların sıradan halk üzerindeki etkisi aydın kişilerin akla uygun gerekçelerinden çok daha ağırlık taşıyordu ve bunlar kamuoyunu imparatora karşı kışkırtıyorlardı. İçlerinden birçoğu, hiç kuş-

* Megas Domestikos'un astı, Megas Stratopedarkhes'in üstü olan askeri rütbe.

kusuz, Gregoras'ın sözünü esirgemeksizin aktardığı üzere, özellikle imparatorun kolayca ulaşamayacağı Morea'da, Tesalya'da yahut Trabzon'da ayaktakımını saçma sapan sözleriyle ve sahte kehanetleriyle tahrik eden, ateşten gömlek giymiş şarlatanlardı.[9] Ama başkentte keşişler, Pakhymeres'in deyişiyle, imparatorlarından değil (çünkü bir gövde yüreksiz yaşayamayacağı gibi onlar da bir imparatorları olmadan yaşayamazlardı), şimdiki halde başlarına gelen belalardan kurtulacakları günleri sayıyorlardı. Halka vaaz vermeleri yasaklanınca, imparatorun politikasını yeren ve Roma Kilisesi'nin inançlarıyla, uygulamalarıyla alay eden broşürleri gizlice elden ele dolaştırdılar. Üzerlerinde böyle broşürlerle yakalananlar, onları yakmayı reddederlerse idam ediliyorlardı. Şurası kesin ki, keşişlerden birçoğu sadık Arsenios'çulardı ve bu yüzden imparatora karşı fanatik bir kin beslemek için öncelikli sebepleri vardı. Bunların önde gelen elebaşılarından biri, Ephesos yakınındaki Galesios dağında* bulunan manastırın keşişlerinden Meletios, imparatorun ikinci bir "Dönek İulianus" olduğunu söyleyecek kadar ileriye gitti. Meletios zindana atıldı ve sonra dili kesildi. Keşiş yoldaşlarından Galaktion kör edildi. Şansı olanlar sadece sürgün edilmişlerdi.[10]

Kendisini Tanrı'nın imparatorluğu batılı düşmanlarından kurtarma işinde kullandığı bir araç saymak VIII. Mikhael'in hoşuna gidiyordu. Ama bu süreç içinde imparatorluğa onarılmaz zarar verdi ve bu zarar yalnızca ekonomik ya da stratejik değildi. Ekonomik açıdan, batılı düşmanlarına ve onların düşmanı olanlara rüşvet verme politikası, yıkıma sürükleyici oldu. Askeri politikası, Berat'taki zaferinin gösterdiği üzere, kısa vadeli bakış açısından başarılı görünse de, Anadolu'da ve doğu sınırında pek korkunç sonuçlara yol açtı. Ama onun Bizans toplumunda ve kilisesinde yarattığı kargaşa, halkın kendi imparatorluklarını gerçekten eski haline döndürmekte işbirliği etme konusundaki genel arzusunu kökünden budadı. Çünkü, Pakhymeres'in dediklerini aktaracak olursak, imparator ile patrik ve bunların yakın yoldaşlarından birkaçı dışında herkes, imparatorun uğrunda o kadar çalıştığı barıştan nefret ediyordu, çünkü bu barış

* Selçuk ile Değirmendere arasındaki dağ (Strabon, 14 I 27); demek ki, şimdiki adıyla Kuşçu dağı -çev. n.

tahammül edilmez cezaları birlikte getirmişti.[11] Patrik Bekkos bile, Batı [kilisesi] ile birleşmeye karşı duyulan genel hoşnutsuzluk konusunda hayale kapılmıyordu. Her erkek, kadın ve çocuk bu birliğe barıştan çok savaş, birleşmeden çok ayrılma gözüyle bakıyor diye yazmıştı.[12] VIII. Mikhael bir siyasi gerçekçi olabilirdi. Onun izlediği Batı politikasının, kazanacağı başarı ve imparatorluğu selamete çıkarması üzerine haklı ve yerinde görülecek bir "hesaplanarak göze alınmış risk" niteliğinde olduğu söylenmiştir. Ama görünüşe bakılırsa, Mikhael, halkının büyük çoğunluğuyla kendisinden çok daha az gerçekçi olduğunu fark edememişti. İmparatorluğun yenilmezliği ve son bulmazlığı efsanesi halkın acı gerçekleri görmesini hâlâ engelliyordu. Halk, Latinleri yatıştıracağız diye imparatorluğun ruhunu satmak pahasına topraklarını kurtarmakta bir gelecek görmüyordu. Konstantinopolis halkı, Tanrı'nın babalarına bildirdiği inanç ilkelerine bağlı kalmayı sürdürürlerse, onun kenti yine de savunacağına inanıyordu. Ama kuşkusuz, inançlarını terk eder ya da Tanrı'yı aldatırlarsa, o da kenti terk ederdi. Bu nedenle, VIII. Mikhael kendi halkını o kadar nefret ettikleri batılı "*gentiles*"e iyice yabancılaştırarak bir anlamda, Bizans efsanesini güçlendirmişti. Halkı geleneklerini 13. yüzyılın değişen sahnesine uyarlamaları konusunda ileri bir noktaya ve çok fazla hızlı bir biçimde zorlamıştı. Onlar da kendilerini Hıristiyan dünyasının geri kalanından eskisine göre daha da inatla yalıtarak tepkilerini göstermişlerdi. Bir imparatorun, Papalık ile yeniden ilişki kurulabileceğini öne sürmeye cesaret edebilmesi için, VIII. Mikhael'in ölümü üzerinden neredeyse 50 yıl geçmesi gerekecekti. İşin en acıklı yanı, o yıllar ve sonraki yıllar boyunca, eğer Bizans ayakta kalabilecekse bunun için mutlaka Batı dünyasının yardımına ve işbirliğine muhtaç olduğu eskisinden de belirgin hale gelmişti.

Bu trajedi dahi geniş ölçüde VIII. Mikhael'in izlediği politikaların sonucu olmuştu. Bazı çağdaşları, imparatorluğun varlığına ve yaşamını sürdürmesine yönelik uzun vadeli tehdidin Batı Avrupa'dan değil, doğudan geldiğinin tedirginlikle farkındaydılar. Görünüşe bakılırsa imparator da yaşamının sonuna doğru bunu anladı. Ancak, egemenlik döneminin büyük bölümünde, batıdan gelen tehdit daha güçlüydü ve hemen kendini belli ediyordu. Ni-

kaia'da doğmuş bir imparatora, doğu sınırlarında kendini gösterecek sorunlar daha iyi anlaşılır ve önceden görülebilir gelmişti. VIII. Mikhael Moğolların bölgeye gelişi üzerine Bizanslılarla Anadolu'daki Selçuklular arasında var olagelmiş eski savaş ve dış ilişkiler kalıplarının kökten ve kalıcı biçimde değişeceğini önceden göremediği için belki bağışlanabilir. O, doğudaki eski devletlerle olduğu kadar yeni devletlerle de diplomasinin sürdürülmesini iş edinmişti. Mısır'ın, oradaki Arap hanedanını 1250'de deviren Memlûk soyundan sultanlarına, Bizans imparatorunun ilgisinin nerelere yönelik olduğu açıkça belirtilmişti. Konstantinopolis ile Kahire'deki Sultan Baybars arasında, 1275 öncesinde birkaç kez elçi teati edildi ve Mikhael 1281'de Baybars'ın ardılı Kalavun ile bir antlaşma imzaladı.[13] Buna karşılık, Selçuklu Türkleri rahatlıkla göz ardı edilebilirdi, çünkü, 1258'de Bağdat'ın düşmesinden beri Moğollara bağlıydılar. Ama onlara hükmeden Moğol ilhanının oğlu Abaka'ya saygı gösterilmesi gerekiyordu. VIII. Mikhael daha hükümdarlığının ilk yıllarında Hulagu ile bağlaşıklık kurmaya özen göstermişti. 1265'te, imparatorun evlilik dışı kızlarından biri olan Maria ile Hulagu'nun evlenmesi kararlaştırılmıştı. Maria onun sarayına varmadan Hulagu öldü, ama Maria orada kaldı ve Hulagu yerine onun oğlu Abaka ile evlendi. Moğollar İslam'a karşı Hıristiyanların davasını desteklemeye eğilimli idiler; zaten hem Mısır'daki Müslüman Memlûklerin, hem de sultanlarını diledikleri gibi tahta çıkarıp indirdikleri Selçuklu Türklerinin doğal düşmanlarıydılar. Memlûkler ise Bizans dünyasına Moğollardan daha yakın komşu olan ve Konstantinopolis'e karşı Bulgarların yanında yer almaya eğilim gösteren, Güney Rusya'daki Altın Ordu Moğolları ya da Tatarları ile dostluğu sürdürdüler. İki ateş arasında kalan İmparator Mikhael, sonunda, Altın Ordu hanı ile pazarlığa girmeyi uygun gördü. 1265'te, sonra bir de 1268 dolaylarında "Kıpçak sultanı" ya da Altın Ordu hanı olan Nogay ile haberleşiyordu ve 1272 dolaylarında, Nogay, Mikhael'in evlilik dışı kızlarından bir diğeriyle, Eufrosyne ile evlendi. Böylece, egemenlik döneminin çoğunda, Mikhael kuzeyde Altın Ordu'nun, güneyde de Memlûklerin değerli desteğine güvenebilmişti.[14]

Ancak, bu bağlaşıklıklar, VIII. Mikhael'in siyasetinin çoğu bölümünde olduğu üzere, Bizans'ı Batı'ya karşı korumak amacını güdüyordu. Bu yüzden Doğu Moğollarının dostluğu yitirildi ve bu da Anadolu'da Bizanslıların durumunun zayıflamasına katkıda bulundu. Nikaia'daki imparatorlar Bizans ülkesi ile Türk ülkesi arasında iyi belirlenmiş bir sınır oluşturmuşlardı. İmparatorluk merkezi Anadolu'da kaldığı süre boyunca güçler dengesi Bizans'tan yanaydı, çünkü Moğol istilası Selçuklu Türklerini pek düşkünleştirmişti. Ama başkent Konstantinopolis'e taşınınca, bir de imparatorluğun güç kaynaklarını batıya yoğunlaştırmak gerektiği ortaya çıkınca, işte o zaman güçler dengesi bozuldu. Doğu sınırlarını saldırıya açık bırakan koşullar yaratılmış oldu. Doğuda yeni beliren tehdidin niteliği önceleri pek anlaşılamamıştı. Nikaia İmparatorluğu'nun eski çekirdek ülkesi olan Bizans'ın Küçük Asya eyaleti ili Konstantinopolis'teki yeni imparatora karşı hoşnutsuzluğun ve komploların merkezi olduğu için, bu tehdit gözden kaçıyordu. Ama bu olgunun kendisi dahi bir tehlike belirtisiydi, çünkü bu olgu Anadolu'nun yerli halkının, kendi devletlerince ihmal edildikleri ve yoksullaştırıldıkları kanısında olduğunu yansıtıyordu. Anadolu'nun yerli halkı, tahttan uzaklaştırılan Laskaris ailesinden yana olmaya doğal bir eğilim gösteriyordu. VIII. Mikhael'i aforoz etmiş olan Patrik Arsenios, Anadolu'nun kuzeybatısındaki Bitinya bölgesinde bir manastıra çekilmişti ve bu bölge gerek bütün Arsenios yandaşlarının, gerek Laskaris ailesi destekçilerinin kümelendiği bir yer olmuştu. Düzmece Laskaris 1261'de kendini burada gösterip yerel bir ayaklanma çıkarmıştı.

Yeniden canlanan Bizans devleti içindeki bu huzursuzluk ve sadakatsizlik gösterilerinin, doğu sınırını aşan yeni düşmanların ilk ilerleyişleri ile aynı zamana denk düşmesi bir bahtsızlıktı. Moğol istilası Asya'da büyük karışıklığa yol açmıştı. Daha doğuda yaşayan Türk ya da Türkmen göçebelerinden pek çok aşiret ve aile Moğollardan kaçmak için batıya göçmüşlerdi. Selçuklu sultanları bu sığınmacıları başlarına dert saydılar ve onları Bizans sınırı boylarına yerleştirdiler. Selçuklu Sultanlığı Moğollara yenik düşüp çökünce, yeni gelenler kendi başlarının çaresine bakmak zorunda

kaldılar. Bunlara, Selçuklu ülkesiyle Bizans ülkesi arasındaki sınırda, sahipsiz arazide yerleşmek üzere ailelerini ve sürülerini de birlikte getiren yeni sığınmacı kitleleri katıldı. Kendi öz yurtlarından sökülüp çıkarılmış ve eski sultanlığın denetleyici otoritesinden de artık kopmuş bu kitleler, geçimlerini ve gelecekteki refah umutlarını Bizans sınırı ötesine baskınlar yapmakta buldular. Doğal önderleri aralarındaki savaşçılardı, bu önderler, çok geçmeden, yaptıklarını haklı çıkarmak, üne şana kavuşturmak üzere, eski İslam geleneğindeki "kâfir Hıristiyanlara karşı mukaddes gaza" kavramına başvurdular. Kitlelerin coşkusu, kendileri de doğudaki yurtlarından sürülmüş dervişlerce, ermişlerce kamçılandı ve böylelerinin fanatik teşvikleri yeni gelmiş Türk göçmenlere gazilik ruhu aşıladı.[15]

1261'de göçmenlerin sayısı binleri bulmuştu. Kendi aralarında birleşik tek cephe oluşturmuş değillerdi ve askeri harekâtları küçük ölçekteydi. Ne var ki, akınlarını fanatik dindarların coşkusuyla ve geri çekilme olanağı bulunmayan insanların kendini esirgemezliğiyle yapıyorlardı. Gelecekleri talana ve batı yönünde, Anadolu'nun deniz kıyısına daha yakın olan bereketli vadilerine, ovalarına doğru ilerlemek umuduna bağlıydı. Bu dağınık aşiretlerin gazi önderleri saldırılarını, vaktiyle Nikaia imparatorları tarafından oluşturulmuş sınırın çeşitli noktalarına geçerek yönlendiriyorlardı. Söz konusu sınırın doğal çizgisi, hayli uzun zamandan beri, Karadeniz'e akan Sangarios/Sakarya ırmağının vadisi, güneyde ise ilkçağ kenti Miletos'un önünden Ege Denizi'ne dökülen Menderes ırmağının vadisiydi. 1261 öncesinde bu sınır, aileleri kendi arazilerini ekip biçen yerli askerlerce ve *akritai* [uç savunucuları] denen, sınır boylarında konuşlandırılmış sınır koruma birliklerince iyi savunulmaktaydı. Bu birlikler için, İmparator İoannes Vatatzes'in onlara güvendiği ve sürgündeki imparatorluğu iyi korusunlar diye onları ödüllendirdiği eski büyük günlerin anıları hâlâ canlıydı. Bağlılıkları onun soyundan gelenlereydi, tahtı gasp etmiş Mikhael Palaiologos'a değil. Çok uzakta, Konstantinopolis'teki hükümetin onlara ücret ödemekte geciktiğinden yakınıyorlardı.

Bizans Anadolu'sunun savunması, devlet merkezinin Nikaia'dan Konstantinopolis'e taşınmasını izleyen ekonomik ve toplumsal yapı değişikliğinden de etkilenmişti. VIII. Mikhael, önceleri, kendisinin tahta çıkmasına yardımcı olan Nikaia'daki aristokrat ailelerin çıkarlarından yana tutum izlemeyi siyaset açısından uygun saydı. Bitinya bölgesindeki ve Menderes vadisindeki büyük toprak sahiplerine, keza büyük manastırlara vergi bağışıklığı tanındı. Bir kez Konstantinopolis'e yerleştikten sonra Mikhael'in, bunlara, askerlik hizmeti açısından ya da kendi mülklerine ilişkin vergi ödenmesi bakımından yükümlülüklerini anımsatmakta duraksama göstermediği doğrudur. Ama yükün en ağırı köylülerin ve bağımsızlıklarını elde tutmaya çabalayan küçük mülk sahiplerinin üzerine yıkıldı; bir yandan da, devlet giderlerine katkıda bulunmak üzere ödemek zorunda kaldıkları paranın çoğunun Konstantinopolis'i ve imparatorluğun Avrupa'daki illerini savunmak için harcanması, bunların içini hiç de güvenlikte olma yahut devlete bağlılık duygusuyla doldurmadı. Eski Nikaia İmparatorluğu'nun serveti böylece bir azınlığın elinde toplandı ya da Avrupa'ya akıtıldı gitti. Ordusu yok oldu ve savunma düzeni çöktü.

Bu nedenle, imparatorluğun doğu sınırı boyunca yığılmış Türk aşiretlerinin gazileri beklediklerinden daha da kolay ilerlediler. Bizans tarihçisi Georgios Pakhymeres sonunda imparatorluğun yıkımına yol açan olayların ilk aşamalarını görmüştü. [Yapıtında] 1261'in hemen sonrasındaki yıllarda, Sangarios ırmağı doğusundaki Paflagonya bölgesinde tırmanan felaketi betimler ve bunun suçunu İmparator VIII. Mikhael'e yükler:

> Çünkü imparator "uluslar"a yaptığı destekleme ödemeleri yüzünden hazineyi tüketmiş ve imparatorluğu iflasa sürüklemişti; açıkları kapatmak için de bu bölgelerin [Paflagonya vb bölgelerin] halkına ezici vergi yüklemişti. Görünüşe bakılırsa, halkı yaşam için gerekli şeylerden yoksun bırakırsa kendisine karşı direnme güçlerini zayıflatacağını varsaymıştı, çünkü bu halkın, Laskaris ailesine ve Patrik Arsenios'a bağlılıkları nedeniyle kendisine karşı baş kaldırmaya pek meyyal bulunduğundan korkuyordu. Vergileri artırarak onların derisini yüzme görevini, soysuz sopsuz rezil

> kişilere verdi ... ve hem Paflagonya'nın, hem de daha ötelerin ahalisi, kendilerinden istenen nakit para ile ödenecek vergiyi devşiremedikleri için, bu umutsuz çabadan vazgeçtiler ve birer ikişer Türklerin yanına geçtiler, çünkü onları imparatordan daha iyi efendi sayıyorlardı. Öte yana geçenler bir iki kişi derken gün geldi sel gibi aktılar ve Türkler bu kişileri rehberleri ve yandaşları olarak kullandılar; bunların yol göstericiliğiyle, hâlâ imparatora bağlı kalanların mülkleri talan edildi, yakıldı yıkıldı; bu işi yapanlar önceleri akın yapıp dönmekteydiler, ama sonra araziyi sahiplenip oralarda yerleştiler. Bu işler olup biterken imparator bütün yardım çağrılarına karşı sağır kaldı ve ayağının dibindeki işlere hiç bakmayarak bütün gücünü batıda harcadı.[16]

Nikephoros Gregoras, talancı Türk çetelerin nasıl Bizans sınır kasabalarını bastıklarını ve savunmacı birlikler, ücretlerinin imparatorluk hazinesince ödenmesi geciktiği için görev yerlerini bırakıp gittiğinden bu kasabaların birçoğunu nasıl savunmasız bulduklarını anlatır. "Başlangıçta çok önemsizmiş gibi görünen şeyler, sonradan görüldü ki, Romalılar için felaketin kaynağıydı". Gerçekten, Türkler yalnız Paflagonya'da değil, çok daha güneyde de Bizans topraklarına akmaya başladılar. Sınır bölgelerinde hemen hemen sürekli çatışmalar çıkıyordu ve anlaşılan, bir de, Gregoras'ın felaket işte bununla başladı dediği, eni konu bir savaş yapılmıştı. Bu, Bizans ordusunun ezici yenilgisiyle sonuçlandı. Ordu kötü yönetilmişti ve kendi yurtlarını savunabilecek yerli askerler Bulgarlarla ve Tesalya'daki yahut Epeiros'taki Yunanlarla savaşmak üzere Avrupa'ya geçirildikleri için, ücretli askerlerden oluşmaktaydı. "Böylelikle Barbarlar bizim sınır kentlerimizin, kasabalarımızın iç kalelerini işgal edebildiler ve fethettikleri toprakları paylaşabildiler."[17]

Duyulan genel güvensizlik, Pakhymeres'in anlattığı, 1264'te Nikaia'da geçmiş bir olayın öyküsüyle betimlenmiştir. Kentte, Moğolların surları güpegündüz kuşatıp saldırıya geçerek aştıkları haberi yayıldı. Bu, söylentiden başka şey değildi, ama kitlesel bir isteri patlak verdi. Kentlilerin kimi surlardan aşağıya atladı, kimi mezarlıklarda saklandı ve kenti koruyan askerler tehlikenin asılsız

olduğunu gösteresiye kadar delicesine bir panik ve kargaşa hüküm sürdü. İmparator, Nikaia halkına bir mektup yazarak, daha çok cesaret göstermenin görevleri olduğunu söyledi.[18] Ama endişeleri anlaşılabilir bir şeydi. Çünkü Türkler çevrede yerleşme cesaretini gösterdikçe, Bizans kentleri arasında iletişim kesintiye uğramaya başlamıştı. Çok geçmeden Herakleia/Ereğli ve Amastris/Amasra gibi Karadeniz kıyısı kentlerinin çevreyle ilişkileri kesildi. Ticaret artık olanaksızdı, tarım bırakılmıştı ve memleketin iç bölgelerinden gelen sığınmacılar kıyı kentlerine öbek öbek yığılıyor ya da Konstantinopolis'e kaçıyorlardı.

Hikâye Anadolu'nun güney bölümünde, her ne kadar orada tufan bir zaman gecikmişse de, buna pek benzer biçimde gelişiyordu. İmparatorun 1259'da Pelagonia'da Bizans ordusuna komuta etmiş olan kardeşi İoannes Palaiologos çok deneyimli bir askerdi. 1261'den bu yana, esas itibariyle, Kuzey Yunanistan'ın ayrılıkçı hükümdarlarını yatıştırma çabasıyla ilgilenmişti. Ancak, 1264'te, Despot II. Mikhael'i bir antlaşma imzalamaya zorladı. Bu cepheden ayrılması olanağı bulunur bulunmaz, imparator onu Thessalonike'deki karargâhından çağırdı ve Menderes ırmağı bölgesine gidecek bir ordunun komutanlığı görevine atadı. Konstantinopolis'e, Türklerin Tralles/Aydın kenti dolaylarındaki zengin araziye gitgide daha çok saldırıp talan ettikleri haberi gelip duruyordu. İoannes Palaiologos kardeşine çok bağlıydı ve şan şöhret kazanmaya pek hevesliydi. Kendisine imparator tarafından *pronoia* olarak bahşedilmiş bulunan, gerek anakarada, gerek Midilli ve Rodos adalarında geniş topraklara sahip olduğu için, Anadolu'nun savunulmasında kendisinin de kişisel çıkarı vardı. O sıralarda Menderes vadisi çok sayıda ve zengin manastırlarıyla ünlüydü; bu manastırlar da bölgede geniş arazilere sahiptiler. İoannes bu kuruluşları kişisel koruyuculuğu altına aldı. Ama Türkler daha şimdiden birtakım yerlere yurtları gibi yerleşmeye başlamışlardı ve onları oralardan çıkarmanın olanaksızlığı anlaşılmıştı. İoannes'in yapabildiği en iyi şey, Tralles'in ve Menderes vadisinde her iki kıyıda bulunan daha küçük kentlerin surlarını berkitmek ve içlerinden pek çoğu Avrupa'da savaşmak üzere oralardan alınıp gönderildikleri için

direnme istekleri kırılmış yerli askerlerden oluşturulma birliklerin ücretlerinin tam ödenmesini sağlayıp, savunma mevzilerini tutmak üzere onları cesaretlendirmek oldu. Anlaşılan, Türkler bu karşı önlemlerden etkilenmişlerdi; İoannes'e elçiler gönderip ellerindeki tutsakları bırakmayı ve uzlaşmayı önerdiler. Böylece bir zaman için Anadolu'nun güneybatısında inisiyatifi Bizanslılar yeniden ele geçirdi; İoannes Palaiologos komutanlığı elinde tuttuğu sürece, Türkler onunla yapılmış anlaşmaya saygı gösterdiler.[19]

Ama bu, ancak geçici bir ferahlama oldu. Kuzey Yunanistan'daki görevine yeniden gönderilen imparatorun kardeşi, komutanlıktan istifa etti ve 1274'te öldü. Türklerde korku uyandırabilecek, ona benzer yetenekte bir komutan yoktu ve bir ya da iki yıl içinde Menderes vadisi de talan edildi, ıssızlaştı. Keşişler, fatihlerle kendi bildikleri gibi uzlaştılar. Manastırlara ait mülkleri ekip biçen köylüler Türklere sığındı ya da kıyıya yahut başkent yoluna düşen sığınmacı kalabalıklar arasına karıştılar. Irmağın güneyinde kalan Karia bölgesi tümüyle yitirildi. Tralles tam bir yıkıntıya dönüştürüldü ve Türkler Priene ile Miletos yöresinde denize kadar ve daha kuzeyde de Kaystros/Küçük Menderes vadisine kadar sokuldular. İmparator Mikhael, Lyon Birliği sayesinde Anadolu'nun kurtarılması için bir haçlı seferi düzenlenebilir diye bir umut beslemekteydi. 1275'te, Papalık'taki elçisi Georgios Metokhites, haçlıların batıdan gelip kara yoluyla ilerliyerek, Anadolu'dan geçip Suriye'ye ulaşmalarını sağlayacak bir plan ve güzergâh önerisi sundu. Hatta papa ile imparatorun ayrıntılar üzerinde birlikte çalışmasının yerinde olacağını öne sürdü. X. Gregorius papa olduğu sürece böyle bir haçlı seferinin gerçekleşmesi olasılığı bulunabilirdi. Ama Gregorius'un 1276'da ölmesinden sonra Bizanslılarla Latinlerin birlikte yapacağı bir haçlı seferi umudu yavaş yavaş söndü ve imparator sorunlarını kendi olanaklarıyla çözümlemek zorunda kaldı.[20]

İmparator, 1278'de, oğlu Andronikos'u Anadolu'nun güneybatısındaki felakete uğramış illerin kurtarılmasını ve yeniden imparatorluğa katılmasını sağlayacak bir ordunun komutanlığına atadı. O sıralarda Andronikos'un yaşı 19 dolaylarındaydı. Ger-

çi 1272'de babasıyla ortak imparator olmak üzere kendisine taç giydirilmişti, ama daha önce hiçbir zaman bir orduya komuta etmemişti. Bununla birlikte, yanında, sonradan Berat'ta Hugues de Sully ile yapılan savaşta ünlenecek olan, *Megas Domestikos* Mikhael Tarkhaniotes ve onun komutası altındaki bazı subaylar da vardı. Ordularının büyüklük derecesi hakkında bilgi verilmiyor, ama Türkleri Menderes vadisinden atmaya çabaladılar. O sırada Andronikos'un aklına, Tralles'in yıkıntıları üzerinde kenti yeniden kurmak ve insanları yeniden kente yerleştirmek geldi. Yeni kente Andronikopolis ya da Palaiologopolis adı verilecekti. *Megas Domestikos*'a işe başlaması buyuruldu ve surlar yeniden inşa edilir edilmez, çevreden yaklaşık 36.000 kişi, kentin yeni halkı olmak üzere devşirildi. Fikir güzeldi, ama yeni kente pek az su ve yiyecek sağlanabiliyordu. Türkler hiçbir zaman çok uzaklarda değillerdi. Irmağın biraz daha yukarısında, Nysa/Sultanhisar'daki Bizanslı komutan, Andronikos yöreden ayrıldıktan sonra, yenildi ve tutsak edildi; çok geçmeden Tralles de kuşatma altındaydı. Kent halkı yiğitçe direniş gösterdi ve sonunda teslim olmak zorunda kalana dek birçoğu açlıktan, susuzluktan öldü. Yaklaşık yirmi bini köle olarak alınıp götürüldü. Anadolu'nun güneybatı bölgesinde Bizans egemenliği artık sona ermişti. Türkler fethettikleri arazilerde ve kentlerde yerleşmek üzere çıkageliyorlardı ve gaziler küçük beylikler örgütlemeye başlamışlardı. Tralles Menteşe Beyliği'ne katıldı.[21]

1282'den önceki Türk fetihlerinin hangi sınıra kadar dayandığını saptamak güçtür. Önemli liman kentleri olan Smyrna/İzmir ve Ephesos yahut Menderes ve Gediz ırmakları arasındaki Magnesia/Manisa ve Philadelphia/Alaşehir gibi kentlerin hâlâ Bizanslıların elinde bulunduğu anlaşılıyor. Ama güneyde her ne olursa olsun, Konstantinopolis'in güvenliği kuzeybatı sınırının sağlam tutulmasına bağlıydı; orada da başka Türk aşiretleri Sangarios ırmağı boyundaki Bizanslı savunma mevzilerini iyice sıkıştırmakta idiler. İmparator ırmak kıyısının kalelerle berkitilmesi buyruğunu vermişti, çünkü Türklerin ırmağı geçip Bitinya'yı zaptedeceğinden korkuyordu. 1280'de, bu yeni savunma mevzilerini kendi gözüyle görmeye gitti. Ama imparatorluğun öteki ucunda, o sırada, Charles d'Anjou'nun

birlikleri Arnavutluk'u istila etmek üzere yığınak yapmakta idiler; o istila başladığı zaman, VIII. Mikhael bütün dikkatini batıdan başkente gelen yolu elde tutmaya vermek zorunda kaldı. Ancak 1281 yazında, ordusunun Berat'ta kazandığı yengiden sonra, imparator devşirebildiğince asker devşirip aceleyle Bitinya'ya dönebildi. Mikhael, bütün egemenlik döneminde neredeyse ilk kez olanca dikkatini doğu sorununa ayırabilmişti. Ne var ki artık çok geçti. Çünkü o sırada Türklerin sürekli akınları sınır bölgelerini ıssız bir çöle çevirmişti. Bu bölgenin bir zamanlar nasıl olduğunu anımsayan imparator umutsuzluk içinde dehşete düştü. Yaşantısının bütün lüks yanlarını, rahatını feda ederek ve bir asker gibi yaşayarak kendini Türklerin geri sürülmesi için zorlu bir sefere adadı. Türkleri elinden geldiğince uzağa sürdüğünde, Bursa'ya çekilme öncesinde, Sangarios ırmağının her iki kıyısını berkitip oralara asker yerleştirerek önlemler aldı. 1281 sonuna doğru, Papa'nın onu aforoz ettiği ve imparatorluğu batıdan istila etmek üzere yeni bir tasarının hazırlanmakta olduğu haberi kendisine Bursa'da ulaştı.[22]

Mikhael, Türklere karşı son ve kesin olacağını tahmin ettiği bir savaş için Anadolu'ya dönmeyi umuyordu. Güneydeki sınırı yeniden oluşturma ve güçlendirme tasarıları vardı. Ama bunlar gerçekleşmeyecekti. Anlaşıldığına göre, 1281'de Sicilya'daki Akşam Duası ayaklanması en sonunda Batı'dan gelecek istila tehdidini ortadan kaldırdıktan sonra, Sangarios boyundaki sınırı bir kez daha gezmişti. Ama Eylül ayında, Tesalyalı İoannes Doukas'ın aradaki antlaşmayı bozduğu ve yeniden silaha sarıldığı haberi iletilince Konstantinopolis'e dönmek zorunluluğunu duydu. İmparatorluk doğuda ortaya çıkan yeni barbarlara toprak kaptırmakta iken kendine Hıristiyan diyen bir Yunan hükümdarın bu kadar hainlik etmesi özellikle üzücüydü. Mikhael, damadını, Altın Ordu Hanı Nogay'ı yardıma çağırmakta duraksamadı. Nogay, Tesalya üzerine yürüyecek ve eğer gerekli olursa erkek halkının tümünü kılıçtan geçirecek 4000 Tatarı memnuniyetle gönderdi. Pakhymeres, dine saygısız putperestleri Hıristiyanlar üzerine süren bu plan karşısında duyduğu dindarca dehşeti dile getirir. Ama Mikhael'in Yunan düşmanı karşısında artık sabrı taşmıştı. Sefere kendisi ko-

muta etmekte kararlıydı ve 1282 Ekim ayını Tatar bağlaşıklarıyla Trakya'da güçlerini birleştirmek üzere bir ordu kurmakla harcadı. İmparatoriçe onu gitmekten caydırmaya çabaladı, çünkü imparator bitkindi ve kendini iyi hissetmediğinden yakınıyordu. Mikhael Trakya'dan daha ileriye gitmeyeceğini söyleyerek onunla anlaştı ve gerçekten de gidemedi. Kasım sonunda Selymbria'ya gitti, gemiye binip korkunç bir fırtına da atlatarak kıyı boyunda yaklaşık 30 km ileride Raidestos/Tekirdağ'a vardı. Orada karaya çıktı, at sırtında yolculuk ederek Allage denen bir köye geldi. Bu sırada, hastalığı çok daha kötülemişti. İmparator, Nogay'ın gönderdiği birliklerin yaptığı geçit törenini ancak hasta yatağından seyredebildi. Hızla çöktü ve 11 Aralık 1282 Cuma günü öldü. Öldüğü köy, Pakhomios denen bir yerde yahut yakınındaydı; böylece imparatorun zindana attığı ve kör ettirdiği, adı Pakhomios olan bir siyasal düşmanının kehanetinin çıktığı söylendi.[23]

Oğlu Andronikos ölüm döşeğinin başucundaydı ve Mikhael'in onu, benden sonra tahta geçecek kişi budur diye gösterecek kadar zamanı oldu. Cürüm ile görkemin yoğrulmasıyla kurulan Palaiologoslar hanedanı, artık son bulmayacaktı. Çünkü Andronikos'un da şimdiden iki oğlu vardı. Mikhael öldüğünde 58 yaşındaydı ve egemenliği 24 yıldan sadece 20 gün eksik sürmüştü. Öldüğü sırada yanında bulunanların tümü onun ölümüne yas tuttular ve Tatarların üzüntüsü Bizanslılarınkinden eksik olmadı. Ancak, Mikhael'in öldüğü haberinin başkentte ve imparatorluğun genelinde nasıl karşılanacağı konusunda bazı kuşkular vardı; bir devlet cenaze töreni düzenlenmesinden vazgeçildi, çünkü Mikhael, kendi Ortodoks tebaasına da zorla kabul ettirmeye çabaladığı Roma [Katolik] inancından hiçbir zaman resmen vazgeçmemişti. Bir rezalet çıkmasını önlemek için Andronikos hızlı davrandı. Babasının cenazesinin, gecenin koyu karanlığında, ordugâhtan çok uzakta bir yere götürülmesini ve orada cenazeyi vahşi hayvanların yemesini önlemek için üzerine topraktan bir tepecik yığılmasını emretti. Ama bir mezar kazılmayacak ve cenaze ayini yapılmayacaktı. Andronikos'un bu yaptıkları, diyor Gregoras, babasına saygısı bulunmadığından değildi, çünkü hiçbir oğul görevlerine onun

kadar bağlı olmamıştır, ama babasının yaptıklarından nefret ettiği içindi.[24] Roma Kilisesi'nin bütün istemlerine boyun eğen ve kendi devletini en azılı düşmanından kurtaran imparator, Papa tarafından aforoz edilmiş ve kendisine Ortodoks Kilisesi'nin bir insan için yapılan son ayinleri çok görülmüş olarak öldü.

Birkaç yıl sonra, Mikhael'in kalıntıları bir tabuta kondu ve Selymbria'daki bir manastırda daha güvenli bir mezar yerine taşındı, ancak, kalıntıların Konstantinopolis'e getirilmesi önerilmedi. Ne var ki, Ortodoks Kilisesi VIII. Mikhael'i hiçbir zaman bağışlamadı ve korkunç söylentiler ortalığa yayıldı. Cesedinin çürüyemediği söyleniyordu; bu, onun bir sapkın olarak öldüğünün pek güvenilir bir kanıtıydı.[25] Kuşkusuz, daha uzun süre yaşamış olsaydı Mikhael kilise tarafından bağışlanmaya ve desteklenmeye çabalayacaktı. Çünkü Sicilya'daki Akşam Duası olayından ve Katolik düşmanlarının rezil edilmesinden sonra, Roma Kilisesi ile lafta kalan bir birleşmeyi sürdürmek için herhangi bir siyasal gereklilik artık yoktu. Zaten kendisi o kilisenin başı tarafından aforoz edilmiş değil miydi? Ancak, uyguladığı politikanın yarattığı bölünme ve kargaşa, onun da gördüğü üzere, bir anda kaldırılıp ortalık yatıştırılamazdı. Papa'nın aforozuna karşı tek tepkisi, Papa uğruna tebaasının gözünde bu kadar düşmesi karşılığında bunu hak etmediğini acı acı söylemek olmuştu; bir de, bundan böyle ayinlerde Papa'nın adının anılmasını yasakladı.[26] Ama kendisinin Roma [Kilisesi] inancını kabul ettiği yolundaki ikrarından dönmeye sıra gelince, durakladı. Çünkü, seziyordu ki, bu aşamada sözünden dönmek, daha da büyük kargaşaya yol açacaktı; Patrik İosef'i yeniden göreve getirmek ise, olasılıkla, patriğin destekleyicilerinin nüfuzu yüzünden, kendisinin imparator olarak durumunu tehlikeye düşürecekti. O nedenle, kararını, artık çok geç kalıncaya dek erteledi.

Pek olasıdır ki, doğu sınırında kazanılacak görkemli bir zafer ya da eziyet çektirdiklerine tazminat ödenmesi, bir de bunların yanı sıra kamu önünde günahlarını itiraf edip yeniden Ortodoksluğa döndüğünü açıklaması, Mikhael'e halkının gönlünü kazanma fırsatını sağlayabilirdi. Çünkü öldüğünde, hatta yaşamı sırasında, Roma Katolik inancına içten bağlı bulunduğu görüşünü destek-

leyecek hiçbir belirti ortada görünmüyor. Ama bu fırsatı bulacak yahut kendisi hazırlayacak zamanı olmadı ve sonunda, hiç kimse tarafından anlaşılamamış, resmen lanetlenmiş ve pek de yası tutulmamış olarak öldü. Neredeyse ölür ölmez, halkının ruhunda açtığı yaraların iyileştirilmesi için çaba gösterilmeye başlandı. Ama işin manevi olmayan yanına bakıldığında, onun politikasından en çok zarar görenler, kuşkusuz, Anadolu halkıydı. Pakhymeres, o yörede imparatorluğun çıkarlarını ihmal etti diye Mikhael'i suçlamakta[27] elbette ki haklıydı. Ancak, egemenliğinin büyük kısmı boyunca başka hangi seçeneği vardı, bunu saptamak zordur. Çağdaşımız tarihçilerin kimi onu, aldatıcı bir ihtişam politikası izlemiş olmakla suçluyor. Bu, haksız bir hüküm gibi görünmektedir. Mikhael'in diplomasisinin, Batı dünyası söz konusu olduğunda, Konstantinopolis'i yeniden haritaya sokmayı başardığı gerçektir ve bu da bir ölçüde şan şeref kazanmak gözüyle görülebilir. Ama onun Batı'ya karşı politikası saldırgan olmaktan çok, savunmaya yönelmişti ve kişisel ihtirasından çok, katı gerçeklerin zoruyla izlenmişti. Eğer sonuçta imparatorluğunun doğu illeri yoksul düşmüşse ve Mikhael öldüğü sıralarda neredeyse yitirilmiş durumdaysa, bunun suçu sadece onda değildir. Suçun büyük bir kısmı, dünyevi ya da ruhani, batılı güçlerdedir; bunların hırsları, yeniden kurulan Bizans İmparatorluğu'na, Asya'nın kudretine karşı yalnız Konstantinopolis'in değil, aynı zamanda çok eski zamandan beri yürütegeldiği bütün Avrupa'nın koruyucusu rolünü yerine getirebilmesi için rahat ve huzur vermemişti.

II

İKİNCİ DERECEDE BİR DEVLET OLARAK BİZANS: II. ANDRONİKOS PALAİOLOGOS'UN SALTANATI, 1282-1321

6

Ortodoksluğun İhyası

II. Andronikos Palaiologos'un uzun süren egemenlik döneminde, Bizans İmparatorluğu ikinci derecede bir devlet durumuna düştü. Andronikos bu süreci durduramamış olmakla suçlanmıştır. Suçlama tam da haklı değildir. O, bir imparator olarak, babasının karakterine, acımasızlığına ya da diplomatik yeteneğine sahip değildi. Ama onun döneminde, VIII. Mikhael'in yararlanabildiği kaynaklar artık el altında bulunmuyordu. Mikhael bunları harcayıp tüketmişti ve oğluna, şimdiden birçok çöküş belirtileri gösteren bir imparatorluk bırakmıştı. Andronikos, imparatorluğun dışişleri, ticaret ve savunma yükümlülüklerinde kesintiler yaparak bu belirtileri hafifletmeye çabaladı. Bu yüzden de suçlandı, çünkü imparatorluğu gittikçe daha geniş ölçüde yabancı desteğinin ve sömürüsünün insafına bırakan bir politika izlemişti. Ama ilkeler açısından iyi niyetliydi. Her şeyden önce, Andronikos Bizans halkına VIII. Mikhael'in duyarsızlığı yüzünden açılmış yaralarını iyileştirerek, bir birlik ve ortak amaca sahip bulunma ruhunu yeniden kazandırmaya çalıştı. Bu yaraların çok uzun zamandır cerahatlenmiş ve pek derinlere işlemiş olması onun suçu değildi.[1]

Andronikos, Romalıların İmparatoru olduğunda ancak 24 yaşındaydı. Babasından sonra onun tahta geçmesi gerektiğinin hiç kuşku götürecek yanı yoktu, çünkü 1272'den beri babasının yanında ortak imparator sıfatına sahipti ve en büyük oğlu Mikhael de bir sonraki veliaht olarak şimdiden belirlenmişti. Andronikos 1272 yılında Macaristan Kralı V. Stefan'ın kızlarından biri olan Anna ile evlenmişti. Babasının siyasal nedenlerle ayarladığı bu evlilik yine de mutlu bir evlilikti; Anna 1281'de öldüğünde Andronikos pek perişan oldu. Eşi ona iki oğul bıraktı: Mikhael ile Konstantinos. Mikhael 1277'de doğmuştu. Henüz 5 yaşındayken ortak-imparator ilan edildi, ama Mayıs 1294'te 17 yaşını doldurduğu güne kadar taç giyme töreni yapılmadı. *Porphirogennetos** diye anılan Konstantinos, geleneksel olarak yapılageldiği üzere, despot rütbesi ve unvanı ile onurlandırıldı. Dolayısıyla, yeni imparator tahta, meşru veraset hakkından yararlanmanın her çeşit görüntüsüyle ve kendi soyunun süreceği umuduyla çıkmıştı. Ama babasının iktidarı ele geçirme hikâyesi yüzünden pek çok kişinin gözünde Palaiologos adının saygınlık taşımadığını iyi biliyordu; ayrıca, babasının davranışları, en azından Ortodoks Kilisesi'ni etkilediği için, pek çok kişi Palaiologos hanedanı kurucusunun ölümüyle son bulsun umudu besliyordu. Bu nedenle, Andronikos için hiç gecikmeden kendi otoritesini göstermek ve imparator olarak kendine özgü politikayı belirlemek yaşamsal bir gereksinmeydi.

Babası Aralık 1282'de öldüğü sırada, Andronikos Silivri'deki ordugâhta idi. Ancak, Tesalya'ya yapılması tasarlanan sefere o sırada çıkamayacağını idrak etti. Olabildiğince çabuk Konstantinopolis'e varmalıydı. Ne var ki hizmete babasının aldığı 4000 savaşçıdan oluşan Tatar birliklerine alternatif bir iş bulmak gerekiyordu. Andronikos bunları, *Megas Konostavlos* rütbesine yükselttiği Mikhael Glabas Tarkhaniotes'in komutası altına verdi ve Makedonya'ya sızan Sırplarla savaşmaya gönderdi. Sonra, VIII.

* Porphirogennetos: İmparator sarayının Mor Odası'nda doğmuş; babaları tahta geçtikten sonra doğan prenslere denirdi.

Mikhael'in ölümünü bildirmek üzere patriğe yazı yolladı ve birkaç gün sonra da yeni imparator başkentine vardı.

İlk resmi girişimi, Lyon'da yapılan birlik antlaşmasını feshetmek ve Ortodoksluğa dönüldüğünü ilan etmek oldu. Zamanın tarihçileri Pakhymeres ile Gregoras, bu girişimi ve sonuçlarını anlatmaya pek çok sayfa ayırmışlardır.[2] Ama bu, kilise sorunlarına kafalarını taktıkları ya da tarih anlayışlarının dengesiz olduğu anlamına gelmez. Onlar, kendilerinin ve çağlarındaki okuyucularının görüşlerince, en önemli olayları nelerse bu olayları yazıya geçirmişlerdi. İkisi de kendileri gibi kültürlü insanlar için yazan, yüksek eğitimli ve akıllı kişilerdi. Ne var ki kilise sorunları onların toplumlarının sorunlarıydı ve dinsel konularla siyasal konular arasında pek ayırım gözetmezlerdi. Yeni imparatorun Ortodoks Kilisesi ile Roma [Kilisesi] arasında zorla kabul ettirilmiş birleşmeyi resmen feshetmesi, o çağda en az doğu sınırlarında Türklerin giriştiği akınlar kadar önemli bir olaydı. Çünkü Bizanslıların birlikten yoksun oluşları bütün dış düşmanlarının işine yaramaktaydı.

Andronikos kamu önünde yapılacak açıklama ile babasının zoruyla papalara verdiği sözlerden dönmesi için pek çok çevrenin baskısı altındaydı. Sürgündeki halası Eulogia, onun günahlarını itirafının ve eski verdiği sözlerden döndüğünün herkesçe görülüp duyulması konusunda son derecede ısrarlıydı. Hatta Eulogia, dul İmparatoriçe Theodora'yı kocasının ruhu lanete uğramaktan kurtarılabilir diye umutlanmaktan vazgeçmesi gerektiğine inandırmıştı. VIII. Mikhael'in kurbanlarından bir diğeri, şimdi *Megas Logothetes* konumuna yükseltilmiş bulunan Theodoros Mouzalon, keza, genç imparatora kötü geçmişle bağını kesmesi konusunda ısrarla öğüt verip duruyordu. Andronikos uzun boylu ikna edilmeye gereksinme duymadı. O, ilahiyat konularına derinden ilgi besleyen, içten inançlı bir Hıristiyandı. Sadece, görevden alınması gerekecek olan Patrik İoannes Bekkos'a pek bağlı olduğu için duraksadı. Gerçektende şimdi daha da yaşlanmış ve kötürüm olmasına rağmen, eski Patrik İosef'in göreve getirilmesi gerekecekti. Ama Andronikos kendi kişisel duygularının tebaasının isteklerine

baskın çıkmasına izin vermeyi göze alamazdı; böylece, 26 Aralık 1282'de, VIII. Mikhael'in ölümünden yalnız iki hafta kadar sonra, İoannes Bekkos tutuklanıp Konstantinopolis'teki bir manastıra götürüldü. Bekkos oraya sessizce gitti ve yeni imparatorun görevlileri ona karşı zor kullanmamaya özen gösterdiler. Birkaç gün sonra İosef, bir sedye üstünde taşınarak Patrikhane'ye götürüldü. Sokaklar, yaşa varol diye bağıran kalabalıklarla doluydu ve kiliselerin çanları çalınmaktaydı.

VIII. Mikhael'in egemenlik döneminde zindana atılıp da sağ kalanlar şimdi özgür bırakılmış ve günün kahramanları olmuşlardı. Ortodoks inancı uğruna birinin dili kesilip öteki de kör edilen keşişler, Meletios ile Galaktion, din uğruna eziyet görmüş kişiler olarak geçit törenine katıldılar. Bağnazlar ile keşişler çıkan fırsattan en çok yararlananlardı. Ayia Sophia Kilisesi, tıpkı Latinlerin 1261 yılında kentten ayrıldığı sırada yapıldığı gibi, kutsal sularla yıkandı ve yeniden [Ortodoks inancı ayinlerine] adandı. Roma ile birleşmeden yana çıkmış yahut da, daha beteri, Latinlerle ve onların destekleyicileriyle birlikte ayine katılmış kişilerin din adamı olsunlar veya olmasınlar, çeşitli tövbekârlık cezalarına çarptırılması işini keşişler üstlendi. Gennadios adlı bir keşiş, bir kâhin tavrıyla, böyle kişileri kutsal kitaba karşı gelmiş olanlar diye niteledi. Patrik İosef bu arındırma sürecine katılamayacak kadar hastaydı, ama birlikten yana bütün piskoposlarla rahiplerin üç ay boyunca ayine katılmasını men edebildi. Konstantinos Meliteniotes ve Georgios Metokhites gibi, Papa'ya elçi gidip ayine onunla birlikte katılmış olanlar rahiplikten men edildiler. İmparator yapılanları uygun bulmadığı halde, Pakhymeres'in anlatımıyla, "dünün fırtınaları dinip barış geri gelsin ve babasının politikasını desteklemiş bulunduğu için acı çeken kendi vicdanı huzura kavuşsun" diye olan bitene göz yumdu.[3]

Ne var ki heyecan arttı ve fırtına dinmedi. Patrik, birleşme yanlılarından önde gelenlerin vatan haini diye mahkemeye çıkarılmalarına zımni onay verdi ve İoannes Bekkos hakkında yalnız Latin Kilisesi'nden yana bir din adamı olduğu için değil, bir de patriklik tahtını gasp ettiği için dava açıldı. Bir piskoposlar sinodu, Ocak

1283'te Konstantinopolis'te toplandı. Patrik [İosef] başkanlık edemeyecek kadar güçsüzdü, ama İskenderiye patriğinin bulunması sinoda az çok otorite kazandırdı. *Megas Logothetes* Theodoros Mouzalon, kiliselerin birleşmesini kanıtlayan bütün belgelerin yakılmasını önerdi. Sonra, piskoposlar İoannes Bekkos'u resmen sapkınlıkla suçladılar; onun Latin ilahiyatından yana sözleri şimdi onu suçlayanlar tarafından aleyhinde kullanılıyordu. Bekkos, kızgın halk kalabalığından korunacağı konusunda kendisine güvence verilinceye kadar sinod önünde yargılanmayı reddetti. Sonunda mahkûm edildi ve meşru patrik görevine yeniden döndüğü için kendisine yer kalmadığı söylendi. Bekkos Bursa'da sürgüne gönderildi. Ama henüz başka türlü bir cezaya uğratılmamıştı. İmparator, onun sürgün yaşamında olabileceği kadar rahat etmesini sağladı. Bağnazlar çatışmanın ilk bölümünü kazanmışlardı.

İmparator sinodun aldığı bütün kararları yazılı olarak onayladı. Bunlardan biri, ölmüş babasıyla ilgiliydi. VIII. Mikhael'e hiçbir anma yahut yas ayini yapılmayacak, onun için Hıristiyan törelerine göre bir cenaze töreni de düzenlenmeyecekti. Andronikos buna itiraz etmemekle iyi etti, çünkü duruma bağnazlar ile keşişlerin egemen olmasına izin vermesi yüzünden, kendisinin tahta geçmesinin meşru olup olmadığının dahi bir kez daha birtakım kişilerin aklına gelmek üzere olduğunun farkındaydı. Gerçekten, Ortodoksluğun ihyası hiç de öykünün sonuna gelinmesi demek değildi. VIII. Mikhael'in birlik yanlısı politikasına karşı duydukları ortak nefret yüzünden kendi aralarındaki çekişmeleri gömen çeşitli düşmanları, şimdi Lyon Konsili'nden önceki mevkilerine yeniden gelmişlerdi. Andronikos, Patrik İosef'in göreve geri çağrılmasını onaylamakla, Arsenios yandaşlarının düşmanlığını kazanmıştı ve Arsenios'çular ona karşı çok daha büyük bir tehlike oluşturmaktaydı. Bunlar, VIII. Mikhael'i aforoz etmiş olan, çoktan ölmüş Patrik Arsenios'a bağlılıklarını sürdürüyorlardı. Onların gözünde Patrik İosef lanetlenmişti ve 1272 yılında İmparator Andronikos'a taç giydiren de oydu; Andronikos, Ortodoksluğa o kadar bağlı olmasına rağmen, Arsenios'çuların gözünde aforoz edilmiş gaspın, kendisine taç giydirilmesi de geçersiz olan oğluydu ve bu kimliğiyle

suçluydu. Arsenios'çular VIII. Mikhael'in zulmüne uğramışlardı, ama hâlâ nüfuzlu bazı önderleri vardı; bunlar arasında Sardes Piskoposu Andronikos, hatta imparatorun kendi hısımlarından kimileri, örneğin İoannes Tarkhaniotes de bulunuyordu. İmparator onlara sevecenlik göstermeye çalıştı. Sardes piskoposunu günah çıkartacağı rahip olarak seçti, hatta Arsenios'çu din adamlarına, başkent içindeki bir özel kiliseyi, orada kendi başlarına ayin yapabilsinler diye bağışladı.

23 Mart 1283'te Patrik İosef öldü. Arsenios'çular, kendi içlerinden birinin ona ardıl olmak üzere seçileceğine güveniyorlardı. Düş kırıklığına uğradılar. Atamada son söz imparatora aitti ve Andronikos seçkin bilim adamı Kıbrıslı Georgios'u patrik seçip İosef yandaşları ile Arsenios yandaşları arasında ortalama bir yol tutmayı denedi. Georgios kilise mensubu değildi ve bu özelliği de çok yararlı olabilirdi; ayrıca, her ne kadar bir zamanlar Roma [Kilisesi] ile birleşmekten yana olmuş idiyse de, çok uzun zamandan beri bu görüşlerini değiştirmişti. Onun göreve gelişini kutsama töreninin, Latin sapkınlığıyla lekelenmemiş bir piskopos eliyle yapılmasını sağlamak için önlem alındı ve 28 Mart 1283'te, İsa'nın Kudüs'e girişinin anıldığı pazar yortusunda, II. Gregorios olarak patriklik tahtına bu kişi geçirildi. Ancak, Arsenios'çular kendilerini aldatılmış sayıyor ve kiliseler arası birliğin karşıtları, Ortodoksluğa ihanet edenlerin mahkemeye verilip mahkûm edilmesi çağrısında bulunmayı sürdürüyorlardı. Yeni patrik Konstantinopolis'te, saray yakınındaki Blakhernai Kilisesi'nde bir başka sinod topladı. Orada dul İmparatoriçe Theodora'dan, Ortodoks inancına bağlılığını ikrar etmesi, tövbe etmesi ve ölmüş kocası Mikhael'in geleneklere uygun gömülmesi dileğini hiçbir zaman öne sürmeyeceğine ant içmesi istendi. İskenderiye ve Antakya patrikleri de hesap vermeye çağrıldılar ve Ortodoksluğa uygun düşmeyen açıklamaları ve eylemlerinden vazgeçmeleri kendilerine buyuruldu. Antakya patriği cezalandırılma korkusuyla istifa etti ve Suriye'ye sığındı.[4]

Bu önlemler, Ortodoks hizbin aşırı mensuplarını az çok yatıştırdı. Ancak, Arsenios'çular tatmin olmamışlardı ve 1284 baş-

larında imparator bir sinod daha toplayarak bunları kilise ile barıştırmak için kararlı bir çaba gösterdi. Bu sinod Adramyttion/Edremit'te toplandı; böylece, eski Nikaia İmparatorluğu bölgesinde güçlü olan Arsenios'çulara ödün veriliyordu. Kilise ve devlet ileri gelenlerinin buluştuğu büyük bir toplantı yapıldı, ama ölmüş imparatorca inançları yüzünden kör edilen, sakat bırakılan ya da eziyet gören Arsenios'çu keşişler toplantının merkezi haline geldiler. Sinoddaki müzakereler mantıktan çok, coşkun duygusallığın etkisine girdi ve herhangi bir karar alınmasının mümkün olmadığı görüldü. Ne var ki, her iki taraf da Tanrı'nın hükmünü kabullenmekte anlaştı. Birbirine ters düşen görüşleri temsil eden belgeler hazırlandı ve bunlar ateş sınavına sokuldular. Her iki belge de küle dönüştü. Arsenios'çular önce bunun savundukları görüşlere Tanrı'nın karşı olduğunu gösteren bir belirti olduğunu düşündüler. Teslim oldular ve Kıbrıslı Gregorios'u patrik olarak tanımaya rıza gösterdiler. Ama ertesi gün, aldatıldıkları duygusuna kapıldılar ve konuşmalarını gizlice dinleyen patrik, kendisini tanımayı reddedenlerin tümünü aforoz etti. Adramyttion Sinodu, katılan piskoposların ulaşımını sağlayan ve hayli yüklü masraflarını ödeyen imparatora pahalıya patlayan bir iş oldu. Sonunda da hiçbir sonuca varamadı. Ama bu toplantının neşeli dakikaları da olmuştu. Patrik olma hevesi beslediği bilinen Sardes'li Andronikos, imparatora karşı komplo kurmakla suçlanmış ve sıradan keşiş yapılmıştı. Öteki piskoposlardan biri, Andronikos'un piskopos başlığını bir sicime bağlayarak başından kaldırdı ve yerine bir keşiş kukuletası koyarak kalabalığı eğlendirdi. Andronikos öfkeyle kukuletayı başından attı, başı açık kaldı; bu da onun düşmanlarına, işte şimdi kafan patrik tacını giymeye hazır oldu diye bağırarak keyiflenme olanağını verdi.[5]

İmparator Adramyttion'dan Konstantinopolis'e dönünce, Arsenios'çuları yatıştırmak için olumlu bir davranışta daha bulundu. Onlara, sürgünde ölmüş Arsenios'un cenazesini gömüldüğü yerden çıkarıp başkente getirme izni verdi. Başkente getirilen kalıntılar büyük tantanayla, törenlerle karşılandı ve onun için Ayios

Andreas Manastırı'nda* bir ermiş mezarı inşa edildi. Ama kilisede ve toplumda sıkıntılar sürdü. Birlik karşıtları İoannes Bekkos tövbe etmeye zorlanmadıkça rahat etmeyeceklerdi; Arsenios'çular Patrik Gregorios istifa etsin diye gürültü koparıyorlardı. Halkın dinleyebileceği bir toplantıda adını temize çıkarma fırsatına kavuşmayı zaten isteyen Bekkos sonunda 1285 yılında, Blakhernai Kilisesi'nde toplanan bir diğer sinodda yargılandı. Mahkemede, eski başdiyakoslar Konstantinos Meliteniotes ve Georgios Metokhites de vardı. Bekkos dini düşüncelerini, kilise büyüklerinin yapıtlarından zengin alıntılar vererek savundu ve böylece, bilinçli biçimde tövbekârlıktan uzak olduğunu gösterdi. O ve arkadaşları sapkınlık hükmünü giydiler. İmparator savunmalarını değiştirme fırsatını vermek için işe karıştı, ama sanıklar boyun eğmediler. Sonunda da, Astakos/İzmit körfezinde bir zindana götürüldüler.

1285 sinodu, Ortodoks Kilisesi'nin yaralı vicdanına merhem sürmekte herhangi başka bir yöntemden daha çok iş gördü. Patrik, bu sinod için, Kutsal Ruh'un dünyada görünüşüne ilişkin olarak İoannes Bekkos'un savunduğu sapkın görüşleri resmen lanetleyen bir belge, bir *Tomos* hazırladı, imparatorun ve piskoposların bunu imzalaması istendi. Bu talihsiz bir belgeydi, çünkü konuya ilişkin olarak Ortodoks inancının tutumunu açıkça belirlemeye kalkışan patrik bir diğer itiraz ve ayrışma fırtınasının daha patlak vermesine yol açtı. Çok geçmeden kilise içinde Patrik Gregorios'u en azından Bekkos kadar sapkın sayan bir kesim bulunduğu ortaya çıktı. Sözcüleri Ephesos ve Philadelphia piskoposları İoannes Khilas ile Theoleptos'tu. Ne var ki, bunların yol açtığı görüş ayrılığının, İosef'çilerle Arsenios'çular arasında olandan daha üst düzeyde olduğu söylenebilir. Çünkü bu görüş ayrılığı yalnızca ilahiyat sorunlarına ilişkindi ve kişilerle pek ilgili değildi; diğer yandan, hiç değilse Philadelphia Piskoposu Theoleptos çok tutarlı ve ruhsal açıdan sağlam yapılı bir kişiliğe sahipti. Tartışma birkaç yıl boyunca hararetle sürdürüldü. Bir aralık Patrik Gregorios bir manastıra çekildi. Ama imparator onu mahkemeye çıkarmaya zorlandı ve Gregorios eğer önce sap-

* Sonradan Koca Mustafa Paşa Camii'ne çevrilmiştir -çev.n.

kınlık suçlamasından aklandığı ilan edilirse istifasını sunmaya razı oldu. 1289 Haziran'ında sarayda imparatorun da hazır bulunduğu bir sinod yapıldı. Theoleptos, patriğin bir ilahiyat sorunu dışında, suçsuz olduğunu açıkladı ve ertesi gün Gregorios istifa etti. Birkaç ay boyunca Konstantinopolis'te patriklik makamı boş kaldı.[6]

Arsenios'çu *skhizma* daha çok siyasaldı. Adramyttion Sinodu'nda edinilen deneyim, Arsenios'çuların önderlerinden kiminin imparatora karşı daha da doğrudan eylemlere girişmesine yol açtı. İçlerinden birinin, iyiniyet gösterisi olarak sürgün edildiği yerden geriye getirilen İoannes Tarkhaniotes'in, çeşitli imparatorluk mücevherlerini ve imparatorlara özgü alametleri elinde tuttuğu anlaşıldı. Bu kişi imparatora karşı komplo kurmakla suçlandı ve tutuklandı. İmparator daha da ödün vererek Arsenios'çuların o kadar şiddet yanlısı olmayanlarını hizaya getirmeyi umuyordu. Önderleri olan, batı illerinden gelme, Hyakinthos denen bir keşişe Konstantinopolis'teki Mosele Manastırı'nın kullanımı yetkisini bağışladı. Bu manastır, Arsenios'çu propagandanın merkezlerinden biri olacaktı.

Andronikos'un siyasal düşmanlarına karşı en dikkate değer olumlu davranışı Nikaia hanedanının hayatta kalmış sonuncu mensubunun ayağına kadar gidip ona saygılarını sunmak oldu. VIII. Mikhael'in hanedan kurma ihtirasının ilk kurbanı ve hâlâ, çok kişinin aklında, Bizans tahtının meşru sahibi olan IV. İoannes Laskaris 1261'den beri Dakibyza/Gebze'deki bir zindanda eriyip gitmekteydi. Şimdi hemen hemen kırk yaşına gelmişti ve ömrünün çoğunda tamamen kör olarak, çevresindeki dünyayı hiç mi hiç bilmeyerek yaşamıştı. İmparator Andronikos, 1290 yılında, Anadolu'ya yolculuğu sırasında İoannes Laskaris'le konuşmak için mola verdi. Bu, epeyce gizli kapaklı bir ziyaretti. Andronikos ona, rahat etmek için ne istiyorsan söyle yapayım dedi, VIII. Mikhael'in kendisine yaptıklarını bağışlamasını diledi ve kendisini imparator olarak tanımasını istedi. Bu durum herhalde her iki taraf için ama özellikle de Andronikos için, sıkıntı verici olmuştu; çünkü kendisi ne de olsa babasının İoannes Laskaris'e karşı işlediği suçtan yarar sağlamıştı. Ama bu ziyaretin propaganda yönünden değeri büyük

oldu ve Andronikos, Laskaris'in onu imparator olarak gerçekten de tanıdığını söyleyebildiyse demek ki zahmeti boşa gitmemişti.[7]

Ne var ki, hasımlarına verdiği bu ödünler ve iyi niyet gösterileri istenilen sonucu pek de yaratamadı. Andronikos'un egemenlik döneminin ilk yıllarında, Ortodoks Kilisesi bölünmüş de olsa ülkenin iç işlerinde belirleyici etkiye sahipti. Bu kısmen VIII. Mikhael'in *caesaropapismus*'una karşı gösterilen güçlü tepkinin sonucuydu. Kilisedeki bütün hizipler bundan böyle bir imparatorun bu kadar ileri gitmesine asla izin verilmemesinde kararlıydılar. Eğer II. Andronikos daha güçlü bir karaktere sahip bulunsaydı ve daha az tedirgin olsaydı, kiliseye karşı daha katı bir tutum takınabilir ve kiliseyle ilgili konuların zamanını bu kadar almasına, imparatorlukta böylesine karışıklığa yol açmasına engel olabilirdi. Oysa Andronikos sorunun öyle içinde ve ilahiyata öylesine bağlıydı ki, ne kenara çekilebiliyor, ne de bu ruhani trafiği kararlılıkla yönetebiliyordu. Ayrıca, ruhani konular ile dünyevi konular arasındaki ilişki üzerine süregiden tartışmada, ki sorunların özünde bu tartışma yatıyordu, dindarlığı onu genellikle kilisenin yanında yer almaya itiyordu. Anlatıldığına bakılırsa, bir vesilede, piskoposun biri ona, imparator olarak istediği takdirde patriğin kararlarını iptal edebileceğini söylediği zaman, Andronikos hiçbir imparatorun patriğe şunu yap bunu yap diye buyruk verme hakkı yoktur diyerek yanıtlamıştı.[8] Tahtta böyle bir imparator bulununca, doğal olarak kilisenin gücü ve etkinliği arttı ve halk, sarayda gerek günlük yaşantının gerek törenlerin daha da dinsel niteliğe büründüğünü gözlemledi.

Aynı zamanda, dindar imparator kendi din adamlarının birçoğuna kıyasla Hıristiyanlığın anlamını hiç de dünyevi yorumlamıyordu. 1289 Ekim'inde, Kıbrıslı Gregorios'un istifasından dört ay sonra, Athanasios adlı, dünyadan el ayak çekmiş bir keşişin Konstantinopolis patriği seçilmesini sağladı. Keşişlerle bağnazlar kendi içlerinden birinin patrikliğe atanması karşısında bayram etmeliydiler. Ancak, Athanasios değişik bir bağnazdı. O, kilise içindeki hizipler politikasına karışmıyordu. Yaşamının çoğunu Anadolu'da, Filistin'de ya da Athos (Aynoroz) Dağı manastırlarının ya da münzevi barınaklarının ıssız atmosferinde geçirmişti. İlkel

manastır sisteminin kurallarına içten bağlı, katı bir çileci idi ve Bizans Kilisesi'ni yoksul yaşam sürdürme idealine, halkı da Hıristiyanca hayırseverliğe çağırarak, Bizans toplumunun ahlakında devrim yapmak derdindeydi. Athanasios eğitimli biri değildi; daha entelektüel ve daha dünyevi keşişler ona güvenmiyorlardı. Pakhymeres onu, inziva yaşamından koparılıp alınarak kilisenin başına yerleştirilmiş, katı ve acımasız bir çileci diye betimler. Gregoras'a bakılırsa, Athanasios pis ayaklı kara cahilin biri idi; gerçekten de patrik, Konstantinopolis sokaklarında, sırtında kıldan dokunmuş bir gömlek ve ayaklarında sandallarla yürümek âdetindeydi. Ama Gregoras hiç değilse onun sade ve tutumlu yaşam biçimine imrenmekteydi.[9]

Athanasios'a göre, zamanın bütün kötülüklerinin nedeni o çağda Hıristiyan ahlakının çökmüş olmasına bağlanabilirdi. Bundan kurtulmanın tek çaresi de tövbekâr olmak ve dindarca bir yaşam sürmeye dönmekti. Kilise kendi iç bünyesinde ıslahat yaparak ve servetinin, saygınlığının çoğundan vazgeçip Hıristiyanlığın yaşamda da uygulanmasına örnek oluşturarak buna öncülük etmeliydi. Kiliselerin ve manastırların 13. yüzyıl sonundaki canlılığı ve maddi gücü yüzünden, böyle öğütlere kulak asan yoktu. Ama Athanasios, anlaşılan hep kendi çıkarlarını düşünen rahiplerin tamahkârlığını kınıyordu. Konstantinopolis'teki daimi sinodu kaldırdı, çünkü bu, piskoposların kendi görev bölgelerinden sürekli olarak uzakta kalıp günlerini başkentte entrika çevirmekle harcamalarına yol açıyordu. Bir piskoposu, kilise mülklerinden yılda 800 *hyperpyra* gelir elde ettiği için, bir diğerini de Konstantinopolis'te aşırı sayıda gayrimenkul edinmesi nedeniyle azarladı. Manastırları ıslah etmek ve onları dünya malı fazlalığından kurtarmak için girişimlerde bulundu. Bu işlemlerden elde edilen para Konstantinopolis'teki açların doyurulmasına tahsis edildi. Her ne kadar kimileri, onun yoksul takımına bilinçli olarak kendini sevdirmeye çalıştığını ima etseler de, hiç kimse Athanasios'un yüce yürekliliğinden kuşku duyamazdı. Ancak, ıslah çalışmalarını yürütmekle görevlendirdiği, çoğu kez fanatik keşişler olan adamlarında neredeyse zerre kadar feraset ve hayırseverlik yoktu.

İmparator alınan bu önlemleri savundu ve destekledi; nedeni, kuşkusuz kısmen, önlemlerin din adamlarında uyandırdığı husumetin onları siyasetten uzaklaştırmasıydı. Ama bir yandan da patriğin derin etkisi altındaydı. Anlatılan bir hikâyeye göre, bir gün patriğin ayağını dayadığı tabure çalınır, geri getirildiğinde bir de bakarlar ki üzerine yapılan resimde ağzına gem vurulmuş imparator, patrik tarafından güdülmektedir.[10] Bütün bu süre boyunca imparator zaten başkentin dışındaydı, Anadolu'nun savunulması ve yönetimiyle uğraşmaktaydı. Ancak 1293 Haziran'ında Konstantinopolis'e döndü. Karşısında patriğin ceberrutluğundan ve adil olmayışından yakınan bir temsilciler kurulu buldu. Athanasios o kadar düşmanlık kazanmıştı ki, meydanlarda kendisine hakaret ediliyor, hatta taş atılıyordu; korunması için muhafızlar verilmesini istemek zorunda kalmıştı. 1293 Ekim'inde, seçilerek göreve gelmesinden dört yıl sonra istifa etti. Ama bunu baskı altında kaldığı için yaptığını açıkça söyledi; makamından ayrılma öncesinde de, kendisine iftira edenleri ve istifasına yol açan olaylara karışan herkesi aforoz eden bir belge düzenledi. İmzalayıp patrik mührü ile mühürlediği bu belgeyi, Ayia Sophia Kilisesi'nin bir sütun başlığındaki güvercin yuvasının altına sakladı. Belge, kuşkusuz onun da ümit ettiği üzere, birkaç yıl sonra bulundu ve çok büyük heyecan yarattı.[11]

Patriklikte Athanasios'un yerine Kosmas adlı, o kadar katı ve püriten olmayan, Karadeniz kıyısındaki Sozopolis/Süzebol'den gelme biri geçti. 1 Ocak 1294'te, XII. İoannes olarak göreve başladı. Aynı yılın 21 Mayıs'ında, imparatorun oğlu IX. Mikhael'in ortak imparator olarak taç giyme törenine katıldı. Ama imparatorun bu vesileyle yaptığı, tahta karşı baş kaldırmakla yahut komplo kurmakla suçlanıp hüküm giyenlerin, her kim olursa olsun, aforoz edilmesi önerisini ne o ne de piskoposlar kabul etti. Daha sadece bir yıl önce, imparatorun öz kardeşi Konstantinos ona karşı komplo kurarken suçüstü yakalanmıştı. Ancak, kilise, manevi silahlarını Palaiologos hanedanını düşmanlarından korumak amacıyla kullanmaya hazır değildi. Yine de kilisedeki yolsuzluklara ilişkin ıslahat çalışmalarının sürmesine izin verildi ve imparator,

piskopos adaylarının kendilerini seçecek kişilere armağanlar sunmasına izin veren çok eski geleneği eleştirdiği zaman, piskoposların çoğu ona arka çıktı. Bunun, dini bir makamın satın alınması demek olduğu gerekçesiyle yasak edildiğine ilişkin yeni bir yasa yürürlüğe kondu.[12]

IX. Mikhael'in taç giymesi, İmparator Andronikos'un kendini dünya işlerinden çekme havasına girdiği bir zamana denk gelmişti. Aynı yıl, daha önce, büyük logothetos'u Theodoros Mouzalon ölmüştü. Mouzalon'un yerini hemen, saray halkının en kibarı ve kültürlüsü olan Nikephoros Khoumnos aldı. Khoumnos diplomasi mesleğine VIII. Mikhael döneminde başlamıştı. Sınıfından diğer kişiler gibi o da ilahiyat konusunda yelkenini rüzgâr ne yöne dönerse ona göre çevirmişti ve kiliselerin birleşmesini vaktiyle savunmuş iken, şimdi çabucak bunu lanetleyenlere katılmıştı. Yeni imparator II. Andronikos'a güzel bir üslupla yazılmış bir övgü düzmüştü; şiirde ihtiyatla da olsa, Andronikos'un aslında Bizans toplumunun tüm sınıflarınca nefret edilen Lyon Birliği'ni asla içten desteklemediği belirtiliyordu.[13] Devlet hizmetinde hızla yükseldi ve daha da iyisi, kızını, imparatorun ikinci evliliğinden olma oğullarının en büyüğü, Despot İoannes'le evlendirmeyi başardı. Bu işler daha sonra olmuştu. Ama, 1294'te bile, Nikephoros Khoumnos imparatorluk yönetiminin çoğu işini yüklenmişti ve imparatorun omuzlarından sorumluluğu daha da almaya hazırdı. Pakhymeres, imparatorun gittikçe daha çok zamanını duaya, perhize ayırıp bütün devlet işlerini Khoumnos'a emanet ettiğini bildiriyor.[14] Manevi yaşamın çağrısı, birçok Bizans imparatoru gibi Andronikos için de güçlüydü. Ancak, kilisesinin bitmez tükenmez dertleri ve ülkesinde gitgide artan felaketler, ona bu çağrıya uyma fırsatını hiçbir zaman vermedi.

Patrik XII. İoannes kimi siyasal, kimi kiliseye ilişkin bir hayli konuda Andronikos ile ters düştü. 1302 Temmuz'unda istifa edecekmiş gibi yaptı ve bunun açıklanması kilise içinde yeni bir fırtınanın kopmasına neden oldu; Arsenios'çular olayın parsasını toplamakta hiç gecikmediler. O günlerde imparator, doğu sınırlarında Türklerin kazandığı olduğu ezici zaferlerin haberini almış,

neredeyse yıkılmıştı. Ama kilise sorunlarıyla uğraşmaya daima vakit ayırabiliyordu. Ona göre, dirlik düzenlik, ancak eski patrik yeniden göreve dönmeye ikna edilebilirse, onun güçlü eliyle geri getirilebilirdi. İmparator, Athanasios yandaşlarından da yardım görerek, bu büyük patriği halka "Tanrı yolunda adam" diye tanıtmayı ustaca başardı. Athanasios, inzivasından saraya bir haber göndermiş, Tanrı'nın Konstantinopolis halkına duyduğu öfke yakında patlak verecek diye kehanette bulunmuştu. Tam o gece, 15 Ocak 1303'te, hafif bir deprem oldu; iki gün sonra bütün kent zangır zangır sallandı. İmparator, bu felaketlerin gerçekleşeceğini şimdilik adını söyleyemeyeceği bir keşişin verdiği haber sonucunda önceden öğrenmiş bulunduğunu açıkladı. Sonra halktan ve din adamlarından oluşan büyük bir kalabalığı topladı ve onlara, kendisini izleyip böylesine yüce bir kişi önünde secde etmelerini buyurdu. Tören alayı, Athanasios'un yaşamakta bulunduğu manastıra kadar yürüyerek gitti. Giriş kapıları açılıverdi ve herkes Tanrı'nın gizemli habercisini hemen tanıdı, onun önünde diz çökerek, yeniden patriklik makamına dönmesi için yalvardı. Görevdeki Patrik XII. İoannes bir süre karşı koymadan pes etmedi, ama sonunda, 1303 Haziran'ında, Athanasios zafer kazanmış olarak Patrikhane'ye geri getirildi. Kilisenin yüksek rütbeli din görevlilerinden kimi, son görev dönemini anımsayarak, Athanasios ile barışmak istemediler. Ancak, 1304 Mart'ında imparator çoğunu boyun eğmeye razı etti. Ne var ki, İskenderiye patriği boyun eğenlere katılmayı reddetti ve kısa süre sonra Konstantinopolis'ten ayrıldı. O, Athanasios olayını, terzinin kara boyaya düşen kedisi öyküsüne benzetiyordu: Kedi kara boyaya düşünce, fareler onun keşiş olduğunu, et yemekten vazgeçtiğini sanmışlardı.[15]

Gerçekten de Athanasios değişmemişti. İmparatorun desteğine güvenerek, dünya nimetlerinden vazgeçme ilkesini kiliseye ve manastırlara zorla kabul ettirmeye çalıştı. Muhalefet yine gürültülü ve güçlü bir tepki gösterdi. Ancak, imparator bunu umursamadı ve patriğin –ermiş kişi olduğunu hiç kuşkusuz belirten– kehanet gücünün ve doğaüstü yetilerinin yeni örneklerine değinmekten keyif aldı. Athanasios'un ikinci patriklik dönemi 1303'ten 1309

Eylül'üne kadar sürdü. Bunlar imparatorluğun bunalım yıllarıydı. Türkler batıya doğru yürüdükçe, yığınlar halinde Konstantinopolis'e gelen yersiz yurtsuz aç sığınmacıları doyurmak ve rahat ettirmek için enerjik önlemler alması, Athanasios'un hesabında artı hanesine yazılmalıdır. Ama Pakhymeres'e bakılırsa, ibadetini daha göze batırırcasına yapmaya başlamış, onun yüce ölçütlerine karşı çıkanları ya da ayak uyduramayanları daha bir hararetle cezalandırır olmuştu. Yalnız din adamlarını değil, sıradan tebaayı da kurduğu mahkemede yargılıyordu. İskenderiye, Antakya ve Kudüs'te görev yapan patrik kardeşlerinin Konstantinopolis'teki mülklerini ellerinden aldı; gün geldi, ayinde adı söylenmesine izin verilen tek patrik olarak Athanasios'un kendisi kaldı. Kentteki keşişlerden birçoğu, Galata'daki İtalyan rahiplerin yanına sığındılar.[16]

Sonunda, 1309 Eylül'ünde, Athanasios Bizanslıların ikide bir günaha girme eğilimini asla gideremeyeceğini kabullenip inzivanın huzurlu ortamına çekildi. Çağdaşımız bir yorumcuya göre, onun tek kusuru Bizans'ı koskocaman bir manastırmış gibi görmesiydi.[17] Birkaç ay geçince, ona ardıl olmak üzere Kyzikos* Piskoposu Niphon bulundu ve 9 Mayıs 1310'da patrik oldu. Niphon çile çekmekten çok, yönetim işlerindeki yeteneğiyle ve iyi bir yaşam sürmesiyle kendini göstermişti. Ama akıllı bir adamdı ve imparatorun, Arsenios'çu ayrılıkçılığa bir son vererek kilisede huzuru geri getirme özlemini paylaşmaktaydı. 1304'te Andronikos, Arsenios'çuların önderlerini topladı ve onlardan, düşmanlıklarını geride bırakmaları, ruhani sorunlar yüzünden siyasi ortamı artık karıştırmamaları ricasında bulundu. Onlar kargaşa yaratmayı sürdürünce de Konstantinopolis'teki karargâhları olan Mosele Manastırı'nın silahlı muhafızlarca kuşatılmasını buyurdu. O sıralarda başkentteki hava, imparatorun daha fazla ödün vermesine ya da Arsenios'çuların nifak tohumu ekmelerine daha fazla göz yummasına olanak bırakmayacak kadar gergindi. İmparatorun canına kasteden çeşitli suikastlar ve suikast söylentileri söz konusuydu; ayrıca, Anadolu'dan gelen sığınmacılar onun en müteşekkir uyruklarından

* Bu önemli ilkçağ ve ortaçağ kentinin kalıntıları, Bandırma ile Erdek arasındadır ve yöre halkınca Belkıs diye anılır -çev. n.

sayılmazlardı. 1305 kışında, kentin göbeğinde, imparatora karşı bir suikast girişimi ortaya çıkarıldı. Bunun başında İoannes Drimys bulunuyordu ve hempaları, görünüşe bakılırsa, planlarını Mosele Manastırı'nda kotarmışlardı. Drimys aslında Epeiros'tan yahut Tesalya'dan gelmiş olsa gerekti, ama tahtı gasp eden Palaiologosları devirmeye ant içmiş Laskaris soyundan geldiğini iddia ediyordu. Arsenios'çular bu komploya fena halde karışmışlardı. Bu yüzden manastırlarından ve kentten atıldılar, ayrıca tutuklanan çok oldu.[18]

Laskaris hanedanı adına bir ayaklanma çıkarmak için sonuncu girişim bu oldu. Laskarislerin Nikaia İmparatorluğu'nun eski merkezleri hızla Türklerin eline geçtiğinden, Laskaris davası gücünden çok şey yitirdi. Laskaris ailesininkiyle yakından bağlantılı olan Arsenios'çuların davası da çekiciliğini yitirmeye başladı. Arsenios'çu *skhizma* sorununun kesin çözüme kavuşturulmasının onuru Patrik Niphon'undur. Niphon utanç duymadan ve kendi geçmişlerine ihanet etmeden Ortodoks Kilisesi'nin diğer mensuplarıyla uzlaşmaları için onlara zemin hazırladı. Uzlaşmanın koşulları yazıya bağlandı. İmparator sanki uzun süren bir savaştan sonra bir barış antlaşması imzalanıyormuş gibi, bunları onaylayan altın mühürlü bir ferman çıkardı. Bunun metni, danışmanı Nikephoros Khoumnos tarafından kaleme alınmıştı; Khoumnos uzlaştırmanın ve ferasetli diplomasinin ustası idi. Ferman metni, Arsenios'çuların Ortodoks Kilisesi'yle yeniden birleştiğini, iki taraftan herhangi biri için olabildiği kadar az sakınca ve sıkıntıya yol açacak dille ilan etmekteydi. Diğer birçok konuda olduğu üzere şu noktada da uzlaşmaya varılmıştı: Ne Athanasios, ne de XII. İoannes hiçbir zaman patrikliğe yeniden atanmayacaklardı. Patrik İosef'in adı kilise defterlerinden silinecekti; ancak, altın mühürlü ferman metni, kendi anısının silinmesi böylesine alçakgönüllü ve iddiasız bir kişi için utançtan çok, mutluluk duygusu getirir düşüncesini öne sürerek İosef'e övgü düzen bir bölüm de içermekteydi. 1310 Eylül'ünde Patrik Niphon, Ortodoks Kilisesi'nin kendi içinde birleşmesini bir genelge yayımlayarak kutladı.[19] Yine de kendi başlarına kalmış tek tük fanatikler vardı. Ama Arsenios'çuların ayrı bir cemaat ve ayrılıkçı bir kilise oluşturdukları günler

artık sonra ermişti. Bu, neredeyse tam 50 yıl sürmüş bir çekişmenin sonuydu.

II. Andronikos'un saltanatının geri kalan yılları boyunca da Konstantinopolis'te patrikler göreve gelip gitmeyi sürdürdü. II. Niphon rüşvet almakla suçlandı ve 1314 Nisan'ında istifa etmek zorunda bırakıldı. Makam bir yıl boş kaldıktan sonra, din adamı olmayan, bilim adamı kafalı bir kamu yöneticisi, İoannes Glykys patrik oldu, o da sağlığının bozukluğu nedeniyle 1319'da çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine imparator sadece göstermelik bir işlevi olan, Gerasimos adlı bir yaşlı keşişi göreve atadı. Gerasimos 1321'de öldü; 1323 Kasım'ına kadar yerine bir ardıl seçilmedi; o tarihte bir diğer keşiş, Esaias patrik oldu.[20] Ne var ki, Bizans Kilisesi'nin başı olan makamdaki istikrarsızlık, gerçekte olduğundan çok görünüşteydi ve hiç kuşkusuz, imparatorluktaki kilise etkinliğinin azaldığını göstermiyordu. Athanasios'tan sonraki patrikler pek de sağlam karakterli kişiler değillerdi, ama işgal ettikleri makamın gücü ve buyruk verme yetkisinin kapsamı, İmparator Andronikos tarafından bilinçli olarak genişletilip berkitildi. 1312 Kasım'ında, Niphon patrik iken, Andronikos Athos Dağı'ndaki manastırların doğrudan doğruya Konstantinopolis patriğinin buyruğu altına gireceği yolunda bir ferman çıkardı. Bu, geçmişteki uygulamadan çok önemli bir sapmaydı; çünkü 11. yüzyıldan bu yana, Athos Dağı doğrudan doğruya imparatorun buyruğu altındaydı. Ama şimdi bütün manastır cemaatlerinin Protos'ları ya da başkanları patrik tarafından atanacaktı.[21] 1312'ye gelindiğinde, Anadolu'daki büyük manastırların geleceği pek belirsizdi. Birçoğu şimdiden Türklerin eline geçmişti. O nedenle, Athos Dağı'ndaki manastırların imparatorluktaki dinsel yaşam bakımından önemi eskisine göre daha da artmıştı. Böyle olunca, o manastırlardaki keşişler, 14. yüzyılda kilise yaşamında ve yönetiminde gittikçe daha etkin bir rol oynayacaklardı.

Andronikos çoğu hüzün verici biçimde değişikliğe uğramış koşulları yüzünden kilise piskoposluklarının yeniden örgütlenmesine girişilmesi gereğini de idrak etti. Piskoposluklar örgütünün şeması son olarak 10. yüzyılda düzenlenmişti ve günün gerçekleriyle artık

pek ilişkisi kalmamıştı. Tarihsel nedenlerle önem kazanmış bulunan birçok piskoposluk, metropolitlik düzeyine yükseltildi. Bütün olarak liste, kilise hiyerarşisi içinde, 13'ü yeni yaratılmış bulunan, 112 metropolitliği içeriyordu. İmparatorluğun siyasal bakımdan Konstantinopolis'ten kopmuş, Anadolu'daki ve Sırbistan'la Bulgaristan'daki bölümleri, bu duruma rağmen, piskoposluklara bölünmüşlerdi; böyle bölgelerin piskoposlukları hâlâ Konstantinopolis patriğine bağlı sayılıyorlardı. Kafkasya'daki, Trabzon'daki ve Rusya'daki Ortodoks kiliseleri, [Konstantinopolis'teki] patriği hâlâ manevi başkanları sayıyorlardı.[22] Böylece, Konstantinopolis'teki imparator bu dağınık illerde tek başına buyurganlığını sürdürmeyi gittikçe daha zor bulmakta iken, ekümenik patrikler dünyadaki Ortodoks Hıristiyan nüfusun çoğunluğundan, her zaman itaat değilse bile, saygı görmeyi sürdürdüler.

7

Çöküşün Belirtileri ve Nedenleri

1282'den sonraki yıllarda yaşamış Bizanslılardan birçoğuna sorulsaydı, Ortodoks Kilisesi'nin yeniden canlanan ruhu ve nüfuzu, her ne kadar kilise ayrı ayrı bağlılıklarla bölünmüş olsa da, imparatorluğun gelecekte de varlığını sürdürmesi ve refahı için en umut verici belirtiydi derlerdi. Pakhymeres, kilise artık imparator tarafından huzura kavuşturulduğuna göre, Tanrı'nın imparatorluğun bütün düşmanlarını güçsüz ve etkisiz kıldığına inanan kişiler olduğunu kabul ediyor.[1] Çağdaşımız bir tarihçi ise maddi çöküşün belirtilerini teşhis ederken, daha çok, Ortodoksluğun dirilişinin, hiç değilse İosef yandaşlarıyla Arsenios yandaşları, bağnazlar ile ılımlılar arasındaki entrikalar ve kıskançlıkların ortaya vurduğu haliyle, hem bir Tanrı lütfu olduğu, hem de olmadığı kanısına varacaktır. Ayrıca bu tarihçi, dinsel konularla haşır neşir olmanın, işin sonunda gerçekleşecek felaketi haber veren bir orantısızlık sergilediğini de sezmiştir. Gerçekten, İmparator Andronikos'un kilise sorunlarıyla başa çıkmak için çabalarken imparatorluğun diğer iç ve dış sorunları, ki bunlar da babasından miras kalmıştı, hemen hemen çözülemez hale gelinceye dek birikmişti.

Andronikos, imparatorluğun elinde kalan kaynakların, çeşit çeşit çıkarları ve VIII. Mikhael'in bıraktığı dağınık toprakları savunmayı sürdürmek için yetersiz olduğuna karar verdi. Bu, akla uygun bir karardı, ama Andronikos tutumluluğunu fazla abarttı. Son yıllarda Bizans ordusu öylesine azalmıştı ki, o çağda yaşayanların bir kısmı, bu ordunun herhangi bir işe yarayabileceğine güvenemez oldular. Onlar durumu, imparatorun gerek Balkanlar'da gerek Anadolu'da hâlâ savaş alanına hayli büyük ordular sürebildiği günlerle kıyaslıyorlardı. Ordunun geniş ölçüde yabancı ücretli askerlerden oluşturulması gerekliliği yeni bir şey değildi. Diğer yandan, Andronikos Girit'i Venediklilerin işgal etmesi üzerine oradan kaçan sığınmacılar yahut Tatarların önünden kaçan Alanlar gibi, piyasada bulunabilecek en ucuz savaşçı malzemesiyle idare etmeye çabaladı diye eleştirilebilir, çünkü bu gibiler her zaman askerlerin en disiplinlisi ya da en iyisi değildi. Andronikos, İtalya'dan gelen istila tehdidi artık kalkmış bulunduğuna göre, imparatorluğun denizden savunulması işinde denizci bağlaşıklarına, Cenevizlere güvenebileceği gerekçesiyle, donanmayı tümüyle dağıttı. Böylece, bir donanma oluşturmanın ve personelini sağlamanın çok yüksek giderinden, aynı parayı başka amaçlarla harcamak için tasarruf edilebilirdi. Bir Bizans donanması son olarak 1283'te savaşa sürülmüştü; Tesalya'yı istila eden bir orduyu desteklemek için yaklaşık 80 gemi yelken açıp yola çıkmıştı.[2]

Donanmadan vazgeçmek, kuşkusuz dar görüşlü bir politikaydı. Bu, kendilerine sanki Bizans İmparatorluğu'nun savunulması değil de Konstantinopolis'te ve Karadeniz'deki ticari çıkarlarının savunulması işi verilen Cenevizlerin işine yaradı. Bir zamanlar VIII. Mikhael'in yeniden ele geçirmeyi umduğu Ege adalarını, sadece kendi kârlarını düşünen İtalyanların ve korsanların insafına terk etti ve bakımsız Bizans savaş gemilerinin tayfalarını işsiz bıraktı. İmparatorlukta başka iş umudu olmayınca, tayfalardan birçoğu açlıktan ölmektense İtalyanların, hatta Türklerin hizmetine girdi. Türkler 14. yüzyılın başlarında Ege kıyılarına ulaşıp da kendi gemilerini yapmaya başlayınca, işte o zaman bir Bizans donanması olmamasının felaket olduğu fark edildi ve imparator acil önlemler

aldı. Sonradan, 20 gemilik bir donanmanın ve 2000'i Avrupa'da, 1000'i Asya'da olmak üzere 3000 kişilik sürekli bir süvari ordusunun oluşturulup elde tutulmasını önerdi. Ancak bunlar, VIII. Mikhael'in komutası altındaki donanmalarla, ordularla karşılaştırıldığında pek göstermelikti. Bir zamanlar yenilmez olan Bizans donanması, Gregoras'ın deyimiyle, dünyanın maskarası olmuştu. Bu, Bizans'ın 1282'den sonraki çöküşünün gözle görünür belirtilerinden biriydi.[3]

Diğer bir belirti, imparatorluktaki ekonomik sıkıntıydı. İmparator ekonomiyi ferahlatmak için savunma güçlerinde azaltmaya gitmişti. Ama ekonomi, görünüşe bakılırsa, sıradan bir destekleme önlemiyle kurtarılamayacak gibiydi. İmparatorlukta hâlâ çok büyük bir zenginlik vardı, ama bu zenginlik küçük bir azınlığın elinde toplanmıştı ve çoğu, büyük arazilerden oluşan mülkler biçimindeydi. İmparatorun kendi kardeşi Konstantinos Porphirogennetos'a, babasından 60.000 *hyperpyra*'lık bir miras kalmıştı ve ölünceye kadar bu zenginliği yaklaşık bir kat daha artıracak bir birikim gerçekleştirmek amacında bulunduğunu söyleyerek öğünüyordu.[4] Ama paranın değerindeki düşme sürdüğünden, en güvenilir yatırım, araziye yapılan yatırımdı. Din adamı olan olmayan bütün mülk sahipleri, VIII. Mikhael'in kargaşalıklarla geçen egemenlik dönemi boyunca, vergi ödememek ve mülkiyetleri altındaki arazileri artırmak için ellerinden geleni yapmışlardı. Mikhael bu süreci engellemek istemişti. Ama kendisi de soylular arasındaki yandaşlarının iyice zenginleşmesine göz yummuştu. Dahası, *pronoia* olarak verilmiş, yani imparatorca tahsis edilmiş arazilerin ve diğer varlıkların miras yoluyla bırakılabilmesine izin vermişti. Yararlananın ölümü halinde devlete geri dönecek yerde, bu mülkler şimdi mirasçıya geçiyordu ve onlarla birlikte araziyi işleyen *paroikoi**, yani köylüler, mülkün eşyası yahut köleleriymiş gibi, yeni mülk sahibine geçiyordu. *Pronoiar,* yani mülk sahibinin imparatora askeri hizmette bulunmak yükümlülüğü taşıdığı hâlâ varsayılıyordu, ama bu yükümlülük 13. yüzyıl sonuna gelindiğinde kâğıt üzerinde kalmıştı.[5]

---

* Sözcük anlamı: Orada evi olanlar, yaşayanlar -çev. n.

Pronoia sistemi, arazinin tasarrufunu ya da yararlanma yetkisini askerlik hizmeti verilmesine bağlı kılarak Bizans ordusu için insan gücü sağlanmasına yardımcı olmak üzere kurulmuştu. Ama daha VIII. Mikhael'in egemenliği zamanında bu sistem ters tepmişti. Soylu ailelerden üst kademe subayların sayısı yönünden bir eksiklik pek kendini göstermiyordu, ama yerli halktan asker devşirmekte müzmin bir sıkıntı çekiliyordu ve bu sorunla başa çıkmanın tek çaresi, sınır ötesinden ücretli asker tutmaktı. Aynı zamanda, toprak mülkiyetinde feodal düzenin gittikçe daha çok yerleşmesi, imparatorluğu başlıca gelir kaynağından yoksun bırakmıştı. *Pronoiar*'lar, bu sıfata iki ya da daha çok kuşaktan beri sahip bulunduklarını kanıtlayabiliyorsa, kendi işlerini kendileri düzenlemek hakkına sahip olduklarını sanıyor ve merkezi hükümetin işlerine karışması yahut arazinin ellerinden alınması doğrultusundaki herhangi bir girişime karşı hınç duyuyorlardı. Manastırlar en büyük ve en zengin toprak sahipleri arasındaydı. Bunlar, işlerine hükümetçe karışılmasının herhangi bir belirtisine karşı özellikle tepki duyuyor, imparatorlukta zenginliklerin daha adilce dağıtılabileceği yolundaki herhangi bir öneriye karşı çıkmakta kalıtsal aristokrasinin yanında yer alma eğilimi gösteriyorlardı. Bizans imparatorları içinde ancak kendine en çok güvenenler kilisenin mülkleriyle yahut gelirleriyle uğraşmaya cesaret edebilmişlerdi. II. Andronikos, bir zaman için, bu konuda Patrik Athanasios'un manevi desteğini sağlamıştı. Ama onun kilise mülkleri sorununa yaklaşmayı denemesi bile sert bir direnişle karşılaştı ve pek de başarılı olmadı.[6]

II. Andronikos'un din adamı olmayan mülk sahiplerinden vergi alma girişimleri, daha az hınç uyandırmış ya da daha etkili olmuş değildi. Mülk sahibi için, vergi yükünü *paroikoi,* yani köylü ortakçıların üzerine yıkmak pek kolaydı. 1283'te imparator, Tesalya'ya gönderilecek bir donanmanın oluşturulması için vergi salınmasını buyurduğunda durum böyle oldu. Alınacak vergi, *pronoia* sahiplerinin topraklarından elde ettiği ürünün onda birinin alınması biçiminde olacak ve vergi yerinde tahsil edilecekti. Ama Pakhymeres'in yorumuna göre, bu vergiyi mülk sahipleri değil *paroikoi* ödedi.[7] 1296'da, imparatorun kendi hizmetine aldığı Girit'ten gelme sığın-

macılara ücret ödemek üzere *pronoia* sahiplerine benzer bir vergi salındığında, parayı bulup buluşturmak zorunda kalanlar, mülk sahipleri değil köylüler oldu. "Böylece" diye yazıyor Pakhymeres, "zavallı halk vergiler yüzünden eziliyordu ve çilelerinin nasıl sona ereceğini bilemiyorlardı; yine de başlarına gelecek felaketin daha ileride ulaşacağı boyutu önceden görebilselerdi, bütün varlarını yoklarını o an feda edebilirlerdi."[8]

İmparatorluğun girdiği ekonomik çöküntünün etkileri Konstantinopolis ve Thessalonike kentlerinde de duyuluyordu. Türk gazilerinin Anadolu'da giriştikleri yoklama türünden akınlar, başkente ve Trakya kentlerine ilk sığınmacılar seline yol açtı. Yiyecek ancak yetiyordu; yeni gelenler şu ya da bu çeşit bir iş bulabilmişseler bile, satın aldıkları mallara değeri sürekli biçimde düşen para ile çok şişmiş bedeller ödemek zorunda kaldılar. 1304'e gelindiğinde Bizans *hyperpyron*'unun alaşımında kullanılan altının oranı (1282'deki 14'e 10 oranına karşılık) yarı yarıya, yani 12'ye 12 [12/24 altın, 12/24 katkı maddesi] oranına inmişti. Ellerinde altın bulunanlar istifliyor ya da toprağa yatırıyorlardı. Konstantinopolis'te 13. ve 14. yüzyıllarda bazı kodaman saraylıların zenginliği kent halkının büyük çoğunluğunun yoksulluğu karşısında son derece orantısızdı.[9]

Orantısızlığın nedenlerinden biri, yaşam gereksinmelerinin kentlere ithal edilmesi için, hemen hemen tümüyle İtalyan gemiciliğine ve ticaretine bağımlı bulunulması idi. Venedikliler, VIII. Mikhael'in egemenliğinin son yıllarında yanlış ata oynamışlardı ve Bizans pazarını bir kez daha Cenova'ya kaptırmışlardı. Cenevizler, Galata'daki yerleşmelerinin sağladığı yararları devşirmeyi sürdürüyorlardı ve Karadeniz'in mısır ve balık piyasalarını tekellerine almışlardı; Konstantinopolis bunların üretimine bağımlı idi. İmparatorun izlediği, yalnız ticaret konusunda değil, savunma konusunda da Ceneviz gemilerine dayanmak politikası onları daha da zengin etti. Ancak Venedikliler, bir zaman geçtikten sonra, imparatorun güvenini kazanmayı becerdiler. 1285 Haziran'ında Venedik dukasının görevlileri, imparatorla yeni bir ticaret sözleşmesi imzaladı. 1277 sözleşmesi temel alınmıştı ve Venedikli tacirlere, Konstantinopo-

lis'te bir ticaret mahallesi kurmak hakkı verildiği gibi, daha önce yararlandıkları ayrıcalıklar da yeniden sağlanıyordu. Bu sözleşme, keza, Negroponte ve Girit adalarında Venedik'in, ayrıca Naksos [Adası] Dukalığında Marco Sanudo ve Tenos ile Mykonos adalarında Bartolomaeo Ghisi gibi Venedikli mülk sahiplerinin daha küçük adalardaki haklarını korumak amacına yönelmişti.[10] Bizans İmparatorluğu'nda Ceneviz ve Venedikli çıkarlarının böylesine çatışması, eninde sonunda Konstantinopolis'in de bir yanı tutmak zorunda kalacağı bir savaşa mutlaka yol açacaktı. 1291'de Akka, Mısır'daki Memlûk sultanının eline geçti. Bu, Suriye ve Filistinde haçlılarca oluşturulmuş devletçiklerin sonu idi. Venedikliler, dünyanın bu yanındaki değerli pazar yerlerinin sonuncusundan da yoksun kaldılar. Akdeniz'in daha kuzeyindeki, Cenevizlerin elindeki sulara yönelmeye başladılar.

1296 yazında bir depremler dizisi Konstantinopolis'te ve Batı Anadolu'da büyük zarara yol açtı. VIII. Mikhael'in koruyucu meleği olan Başmelek Mikail onuruna diktirdiği tunçtan heykeli taşıyan sütun yere devrildi. Bu, uğursuz bir olayın habercisi sayıldı. Depremin son sarsıntılarının üzerinden daha bir hafta geçmemişken, 22 Temmuz'da, 75 Venedik gemisi Haliç'e girdi ve hiçbir uyarıda bulunmadan Konstantinopolis ile Galata'ya saldırdı. İmparator hemen, bir önlem olarak, kentte yaşayan bütün Venediklileri gözaltına aldırdı. Galata'daki Ceneviz kadınlarının ve çocuklarının kent surları içine sığınmasına izin verildi. Venedikli denizciler, Galata'daki Cenevizlere ait depoları ve liman yapılarını ateşe verdiler ve imparatorluğun birlikleri işe karışınca, kent surlarının dışında, kıyı boyundaki Rum evlerini yakmak için karşı kıyıya geçtiler. Ancak komutanlarından biri Cenevizler tarafından öldürüldükten sonradır ki geri çekildiler.

İmparator, Venedik'e resmi bir şikâyet notası göndermekte gecikmedi ve bu notada, gemilerinin giriştiği eylemin, 1285 sözleşmesini çiğnediğine işaret etti. Ayrıca, Konstantinopolis'te yaşayan Venediklilerin, Galata'daki Ceneviz mallarına verilen zararı gidermek için tazminat olarak 80.000 *hyperpyra* toplayıp ödemesini talep etti. Ama Cenevizler formalitelerin tamamlanmasını bekle-

yecek havada değillerdi. Aralık 1296'da yasayı kendileri koyup kentteki ileri gelen bütün Venediklileri kıyımdan geçirdiler. İmparator onları durduramadı. Ama bu dehşet eyleminde kendisinin de suç ortağı olduğu yolunda bir söylenti çıkacak diye korktuğundan, Venedik'e durumu anlatmak ve özür dilemek için hemen elçiler gönderdi. Venedikliler bu işten hoşlanmamışlardı. Ertesi yaz, 18 Venedik savaş gemisi Haliç önünde göründü. Kaptanlarına verilen komut gereğince, imparatorun, iddiaya göre, Konstantinopolis'te Cenevizleri kışkırtıp tahrip etmelerine göz yumduğu Venediklilere ait mal mülk için tam bir tazminat ödenmesini istemekteydiler. İmparator zorbalığa boyun eğmeyi reddedince, Venedikliler Blakhernai Sarayı dibinde kıyı boyunca uzanan binaları ateşe verdiler; öyle ki, rüzgâr yangın dumanını saray pencerelerinden içeriye doldurdu. Sonra yelken açıp Marmara Denizi kıyılarını ve adalarını talan etmek üzere uzaklaştılar. Gemilerinin direklerine bağlayarak sarkıttıkları birçok tutsakla geri geldiler ve hısımları kurtulmalık parası ödeyinceye dek onları o halde tuttular. Böylece Venedikliler zarar gören malları için tazminat olarak ödenmesi gereken paradan çok daha fazlasını devşirdiler. İşte, diyor Gregoras, Bizans donanmasının dağıtılmasının feci sonuçları böyleydi. Sanki Bizanslılar kendi imparatorluklarının yıkılıp gitmesine uzanacak yolu, bile bile, kendileri açmışlardı. "Gerçekten, eğer bir donanmaları olsaydı Latinler asla onlara böyle tepeden bakar bir davranış gösteremezler, Türkler de deniz kıyısının kumlarına gözlerini dikemezlerdi."[11]

Venedik ile Cenova arasında, Konstantinopolis'in cesedi başında bir ticaret savaşı olarak başlayan şey şimdi Venedik ile Bizans arasında bir savaşa dönmüştü. Bu model, gelecek yıllarda da birçok kez tekrarlanacaktı. Cenevizler Venedik ile kendi barış antlaşmalarını 1299'da yaptılar ve Bizanslıları Venedikliler karşısında kendi başlarının çaresine bakmaya bıraktılar. Aynı yıl, Andronikos Thessalonike'deyken, Venedikli görevliler ona yanaşıp yeni bir sözleşme önerdiler. Ama imparator hâlâ onlara tazminatlarını ödemeyi reddediyordu. Bunun üzerine Venedik bir güç gösterisiyle baskı yaptı. 1302 Temmuz'unda 13 savaş gemisi ve 7 korsan gemisinden oluşan

bir Venedik filosu Haliç'e girdi ve yine sarayın karşısındaki Bizans mülklerini ateşe verdi. İmparator, Venediklileri kıstırmak için Haliç ağzında ticaret gemileri ve yük tekneleriyle bir köprü oluşturulmasını buyurdu. Ama korsan gemileri geceleyin sıyrılıp Prinkipos Adası/Büyükada'ya çekildiler. Ada o sırada Türklerden kaçmış sığınmacılarla tıka basa doluydu. Venedikliler, imparator yüklü bir kurtulmalık parasıyla çıkagelmezse, bu insanların tümünü esir edecekleri ya da öldürecekleri tehdidini savurdular. Andronikos böylece 4000 *hyperpyra* ödemek zorunda kaldı. Bunun üzerine Venedikli komutana görüşüp anlaşmak önerisinde bulundu; komutan buna karşı çıktı ve kendisinin sadece dukanın buyruğunu yerine getirmekte olduğunu söyledi. 1302 Eylül'ünde imparator Venediklilerle yeni bir antlaşma imzaladı ve talep ettikleri tutarı sesini çıkarmadan ödedi. Antlaşma on yıllık bir süre için yapılmıştı, yine de 1310 Kasım'ında bir 12 yıl daha geçerli olmak üzere yenilendi. Andronikos Venediklilerin şantajına elinden gelebildiği sürece dayanmıştı. Ama 1302 sonbaharında artık dayanacak halde değildi. Türkler çok kısa süre önce başkentin sadece 80 km kadar uzağındaki Nikomedia'da, yankıları hâlâ çınlayan bir zafer kazanmışlardı.[12]

Böylece, Bizans ile Venedik arasında barış yeniden kuruldu. Ama bundan en büyük yararı sağlayan Cenevizlerdi. Cenevizler yerleşimlerini gelecekte koruyabilmek için Galata'nın çevresinde güçlü bir sur inşa ettiler. Şimdi Konstantinopolis'in tam karşısında bir İtalyan hisar kenti vardı. Bunun varlığı ve hakları ertesi birkaç yıl boyunca, 1303, 1304 ve 1308'de yapılan çeşitli anlaşmalarla imparator tarafından tanınıp onaylandı.[13] Ancak, VIII. Mikhael'in 1267'de yerleşmelerine ilk izin verdiğindeki durumun tersine, Galata'daki Cenevizlerin gerçek anlamda herhangi bir Bizans egemenliğine bağımlı oldukları söylenemezdi. Aşağı yukarı 50 yıl sonra, Aleksios Makrembolites adlı yurtsever bir Bizanslı, bu "aşağılık ve cani soyun", imparatorlar tarafından cömertçe onların üzerine yağdırılan lütuflar sayesinde nasıl ikbale kavuştuğunu ve kendilerini besleyen eli nasıl da dönüp ısırdıklarını anlatmak üzere bir tarihsel inceleme yazdı. Ona göre, Cenova, Cehennem ateşi diye anılsa reva idi.[14]

Bu sıralarda diğer bazı Cenevizler vardı ki, kendi hesaplarına, Bizans'ın bir donanmasının olmayışından ve imparatorluğun Türklerle uğraşmasından olabildiğince yarar sağlamaktaydılar. Kendilerine Phokaia'nın sahipliği VIII. Mikhael tarafından bağışlanmış bulunan Cenovalı Benedetto ve Manuele Zaccaria kardeşler, kazançlarının bir bölümüyle, eski Phokaia'nın hemen kuzeydoğusunda yeni bir kent kurmuşlardı. Ona, Nea Phokaia/Yeni Foça adını verdiler. Ama 1305'te Benedetto, o yakınlardaki Khios'u da zapt etmeyi becerdi. Bahanesi, adanın Bizanslılarca yeterince güçlü savunulamadığı ve Türk korsanların eline düşme tehlikesi karşısında bulunduğuydu. Bu geçerli bir gerekçeydi, çünkü Pakhymeres'in bildirdiği üzere, 1304'e gelindiğinde Batı Anadolu'nun hemen hemen bütün kıyıları, Adramyttion ile Phokaia arasındaki kıyı şeridi dışında, artık Türklerin eline geçmiş bulunuyordu.[15] İmparator Andronikos, Zaccaria'nın Khios'u imparator tarafından verilmiş bir pronoia olarak, on yıllık bir süre boyunca elinde tutmasını onaylamak zorunda kaldı; ada sürenin sonunda yine imparatorluğa dönecekti. Ama işin gerçeğinde, bu anlaşma 1314'ten sonra beşer yıllık aralarla yenilendi ve Zaccaria ailesi bir 25 yıl daha, 1329'a kadar, Khios'un sahibi kaldı.[16] Birkaç yıl sonra, Phokaia kentlerini zapteden bir Ceneviz korsanının oğlu, Domenico Cattaneo Lesbos adasına el koyunca, buna benzer bir olay gerçekleşmiş oldu. Bir diğer Ceneviz serüvenci, Andrea Morisco, 1304 yılında imparatorun hizmetine girmeye talip oldu. Sadece iki gemisi vardı, ama yalnız Türkler için değil, Venedikliler için de büyük bir baş ağrısı haline gelmişti. İmparator bir unvan vererek onu ödüllendirdi. Ne var ki, bu kişi 1305'te Hellespont girişindeki Tenedos/Bozcaada'ya saldırdı ve rastlantı sonucu oradan geçmekte bulunan Ceneviz gemilerinin yardımıyla bütün yerlileri boşaltıp adayı sahiplendi. Daha sonra, onu yine imparatorluğun hizmetinde görüyoruz.[17] Bu gibi bağlaşıkların önceden kestirilemez davranışları, imparator için gidişatla başa çıkmayı hiç de kolaylaştırmadı. Çünkü sonuçta, İtalyanların Konstantinopolis ve Bizans dünyası konusunda ilgi duydukları tek şey kendi çıkarlarıydı. Onlar sadece ellerinden gelebildiğince bu dünyadan çıkar sağlamak için oradaydılar.

Sorunları savaşarak çözmektense diplomasi yoluyla çözmenin yeğlenmesi gerektiği, Bizans devleti için çok eskilerden kalma bir atasözüydü. II. Andronikos ordu ve donanma giderlerini üstlenmeyip tasarruf etmeye karar verdiğine göre, bu konuda pek seçeneği kalmamıştı. İlk eşinin ölümünden iki ya da üç yıl sonra, 1284'te, Monferrato Markisi V. Guillaume'un İspanyol eşi Béatrice de Castille'den olan kızlarından biriyle evlendi. Bu marki, atasının IV. Haçlı Seferi sırasında elde ettiği Thessalonike kralı unvanının kendisine miras kaldığı iddiasındaydı. Kızını Bizans imparatoru ile evlendirince bu iddiasından vazgeçti. Andronikos ona yüklü miktarda para ödedi ve pek de beceremeyeceği bir işi, Lombardiya'da sürekli olarak 500 askerden oluşan bir birlik bulundurmayı garantiledi; sonradan bu evlilik, ona üzüntü verecek sonuçlar doğurdu. Yolanda, ya da kendisine Bizanslıların verdiği adla Monferrato'lu Eirene kafasının dikine giden, ihtiraslı bir kadındı; sonunda kocasıyla kavga etti ve gidip Thessalonike'ye yerleşti. Andronikos'a üç erkek evlat doğurmuştu; Eirene'nin batılı düşüncesine göre, bunlardan her biri imparatorluk topraklarından bir bölümünü ya da bir prensliği tevarüs etmeliydi. Ama bu gelişmeler 1284'te öngörülemezdi. Evlendiği sırada Andronikos, olasılıkla, her ne kadar Monferrato ailesinin Thessalonike üzerindeki iddiaları nice yıldan beri pek ağıza alınmamış idiyse de, bu iddiayı gelecek için geçersiz kılmak zarar vermez diye düşünmüştü.[18]

Ancak, Kuzey Yunanistan'ın geri kalan bölümünde hak iddia eden Bizanslılar, Epeiros ile Tesalya'nın Yunan hükümdarları yerli yerinde kalmıştı. Sapkın İmparator VIII. Mikhael'in ölümü, onları Konstantinopolis'teki hükümeti tanımamayı sürdürmek için dayandıkları temel bahaneden yoksun bırakmıştı. Epeiros Despotu Nikephoros, şimdi Ortodoksluk yeniden eski gücüne kavuştuğuna göre, uzlaşmaya hazır görünüyordu. Eşi Anna, çevresindeki insanlarca yanlış yönlendirilen dayısı Mikhael'in öldüğünü duyar duymaz, Konstantinopolis'e gitmek üzere yola çıkmıştı. Anna'nın annesi, 1282 sonunda zindandan henüz salıverilmiş bulunan Eulogia, Lyon Birliği'ni feshetsin diye yeğeni II. Andronikos'u ikna edenlerin başında geliyordu. Epeiros'lu [Despot Nikephoros'un eşi] Anna, Or-

todoks Kilisesi'nin 1283'te Konstantinopolis'te toplanan sinodlarından birincisine katılmış da olabilir. Adramyttion'da 1284'te toplanan sinoda katılanlar arasında bulunduğu kuşkusuzdur; yanında anası Eulogia ve kız kardeşi Theodora Raoulaina da vardı.

Anna Konstantinopolis'teyken imparator onunla Tesalya'daki durum üzerine konuştu. Tesalya'nın *sebastokrator*'u İoannes Doukas, kardeşi Epeiros Despotu Nikephoros'un tersine, Bizans'ta imparator değişti diye kendi planlarını değiştirmek için bir neden görmüyordu. Boyun eğmezliğini sürdürdü ve VIII. Mikhael'e karşı başlatmış olduğu mücadelesini Andronikos'a karşı da yürütmeye azmetti. Üstelik, üç oğlu vardı ve kendisinin ölümünden sonra mücadeleyi onların sürdüreceğini umuyordu. En büyükleri Mikhael şimdiden babasının yerini alabilecek bir yaştaydı. O nedenle, İmparator Andronikos, Epeiros'lu Anna hâlâ Konstantinopolis'te iken, bu fesatçı genci kaçırıp ona teslim etmekle imparatorluğa bir hizmette bulunabileceğini yeğeninin aklına soktu. Anna bunu yapmayı denemeye söz verdi ve imparatorun 1283'te ordusuyla donanmasını Tesalya'ya göndermesi işte bu kumpası desteklemek içindi. Askeri harekât başarısızlığa uğradı, çünkü başındaki komutan, 1281'de Berat zaferini kazanan Mikhael Tarkhaniotes, askerlerinden birçoğu gibi Tesalya ovalarında sıtmadan öldü. Ama Anna ile kocası Epeiros'lu Nikephoros tasarlanan işte kendilerine düşeni yerine getirdiler ve ardından, Tesalyalı genç Mikhael'in tutsak edilmesine katkıda bulundular. Onu, babasının davranışları için rehine tutulsun diye, Konstantinopolis'e gönderdiler; Mikhael yıllar sonra orada, zindanda öldü.[19]

Bu sinsi diplomasi Epeiros despotuna değilse bile, imparatora az çok yarar sağladı. Çünkü bu yüzden Tesalya ile Epeiros arasında savaş çıktı ve böylece imparatorluk o yandan gelebilecek bir saldırı endişesinden kurtulmuş oldu. Yarar daha da büyük olabilirdi. Çünkü Epeiros'lu Anna ile kocası, kızları Thamar'ı imparatorun oğlu Mikhael'e verip Konstantinopolis ile yakınlıklarını pekiştirmeyi önerdiler. Bu önerinin gerçekleşmesi Epeiros'u Bizans ile yeniden birleştirecek ve geleceğin IX. Mikhael'ini, Nikephoros'un ölümünden sonra, Epeiros'un gerçek hükümdarı yapacaktı.

Ama patrik bu evlenmeye kilise hukukuna ilişkin gerekçelerle karşı çıktı ve fırsat kaçırıldı. Önerinin tek sonucu şu oldu: İmparator, teselli ödülü olarak, Nikephoros'un bebek yaştaki oğlu ve gelecekteki veliahdı Thomas'a despot rütbesini verdi. Ama bu hiç de uzak görüşlü bir diplomasi değildi, çünkü Epeiros Despotluğu'nun Konstantinopolis'ten bağımsız statüsünü sürdürmek için bir teşvik olarak anlaşılabilirdi.[20]

Tesalyalı İoannes 1289'da yahut daha önce öldü; egemenliği altındaki toprakları iki genç oğluna, Konstantinos Doukas ile Theodoros Angelos'a bıraktı.[21] O sıralarda, Epeiros hükümdarları Bizans ile bağlaşık idiler; bir zaman için, Kuzey Yunanistan'daki ayrılıkçı devletler sorunu kendi kendine çözülecek gibi göründü. Buna karşılık, Charles d'Anjou'nun ya da Konstantinopolis Latin İmparatorluğu'nun mirasında hak sahibi olmak iddiasında bulunanlar, hâlâ Charles'ın büyük tasarımlarının canlandırılabileceği umudunu besliyorlardı. Charles 1285'te ölmüştü. Oğlu II. Charles 1289 yılına kadar Aragon Kralı Pedro'nun tutsağı olarak kaldı. Ama bir kez serbest bırakılıp da Napoli kralı olarak durumunu sağlamlaştırınca, babasının Yunanistan ve Arnavutluk'taki topraklarını yeniden birleştirmeye başladı. Prens Guillaume'un kızı Isabelle de Villehardouin'e geçmiş bulunan Morea Frank Prensliği üzerindeki hakkı, miras yoluyla şimdi onundu. Isabelle, II. Charles'ın kardeşi Philippe d'Anjou'nun dul kalmış eşiydi. Ama 1289'da bir Fransız şövalyesiyle, Florent de Hainault ile evlendi; Charles bu kişiyi resmen Akhaia prensi diye atadı. Florent 1290'da, Bizans imparatoru ile bir antlaşma imzaladı. Antlaşma, ülkenin Yunanlarla Franklar arasında bölüşülmesi temeline dayalı olarak, yedi yıl boyunca Morea'ya barış getirdi ve bu durum imparatoru, topraklarının bir başka bölümü için endişelenmekten kurtardı.

Ancak Charles 1291'de, Florent'ı Napoli Krallığı ile Epeiros Despotluğu arasında diplomatik ilişkileri yeniden kurmakla görevlendirdi. Bir bağlaşıklık antlaşması önerildi; içeriği, Nikephoros'u [vaktiyle] Charles'ın babasına bağlayan anlaşmaya benziyordu. IX. Mikhael'in eşi olması reddedilen Epeiros Prensesi Thamar, II. Charles'ın oğlu Philippe ile evlenecekti. Böylece Philippe, bir zamanlar

dedesinin egemenlik sürdüğü Epeiros'daki topraklarda süzerenlik hakkının sahibi olacaktı. Bu bağlaşıklık, Epeiros'daki Bizans karşıtı hizbin Nikephoros ve Anna'nın Konstantinopolis ile kalıcı bir anlaşma yapılsın diye giriştikleri boşa çıkan çabalardan sonra, zaferini temsil ediyordu. Bizans imparatoruna, vaktiyle batı illerine neredeyse felaket getirecek olan, Epeiros ile İtalya arasında yapılmış daha eski bağlaşıklık antlaşmalarını fena halde anımsatmaktaydı.[22]

Andronikos hemen Kuzey Yunanistan'a Mikhael Glabas Tarkhaniotes komutasında bir ordu gönderdi. Aynı zamanda bir filo da despotluğun başkenti Arta'ya saldırmak üzere Ambrakia körfezini dolandı. Bizanslı tarihçiler bu sefer hakkında pek tuhaf biçimde suskunluk gösteriyorlar. Ama bu sefer, Morea Kronikleri denen belgelerde uzun uzadıya anlatılmıştır ve Mikhael Glabas'ın başarıları daha sonraki bir dönemde Konstantinopolis'in saray ozanı Manuel Files'in dizelerinde kutlanmıştır. Kronikler 14.000 şövalyeden ve 30.000 piyadeden oluşmuş büyük bir Bizans ordusunu anlatıyorlar ki, bunun gerçek olması pek beklenemez. Ama 50 ya da 60 gemilik donanmanın tümüyle Cenova donanması olduğunu kaydederken hiç kuşkusuz gerçeği aktarıyorlar, çünkü artık bir Bizans donanması yoktu. Ordu İoannina/Yanya'yı ve daha da önemlisi Adriyatik kıyısındaki Durazzo'yu geri alarak, anmaya değer bazı başarılar elde etti. Ama 1293'te geri çekilmek zorunda bırakıldı ve Ceneviz denizcileri, Arta dolaylarındaki kıyıyı talan ettikten sonra, yelken açıp Konstantinopolis'e döndüler.[23]

Despot Nikephoros Epeiros'un çoğu bölümünü Bizans İmparatorluğu'na zorla katılmaktan kurtarmıştı. Ama bunu, yabancı bağlaşıklarının yardımı olmasaydı yapamazdı. Daha seferin hemen başında, Florent de Hainault Morea'dan getirilen yardımcı birliklerle onun imdadına gelmişti ve Kephalonia [Adası]'nın İtalyan Kontu Ricardo Orsini de anakaraya küçük bir birlik getirmişti. Her iki bağlaşık ödüllerini aldılar. Kephalonia Kontu Ricardo, despotun kızlarından birini, Maria'yı kendi oğlu Giovanni Orsini'ye gelin almakla yetindi. Bu evliliğin Epeiros Despotluğu için önemli sonuçlar doğurması mukadderdi. Florent de Hainault'ya, kendi efendisi ile Nikephoros arasında daha resmi ve daha

kalıcı bir antlaşma yapılmasını düzenlemenin doyumu verildi. 1294'te II. Charles'ın oğlu Philippe, Taranto prensi ve babasının Yunanistan'daki bütün topraklarının hükümdarı ilan edildi. Nikephoros'un kızı Thamar ile evlenmesi, aynı yılın Ağustos ya da Eylül'ünde İtalya'da gerçekleşti. Bundan böyle, Epeiros Despotluğu, Napoli Krallığı'nın bir *fief*'i olarak ona ait sayılacaktı. Kâğıt üzerinde, Anjou hanedanı Konstantinopolis'in fethini amaçlayan bir güçler koalisyonunu Yunan toprağında oluşturmayı bir kez daha başarmış görünüyordu.[24]

Philippe 1309 yılında Thamar'ı boşayıp Konstantinopolis Latin imparatorlarından sonuncusunun torun çocuğu ve tahtın mirasçısı olan Catherine de Valois ile evlendiği zaman, bu görüntü daha da güçlendi. Ama bu görüntü bir hayalden ibaretti ve Bizanslılar da bunun böyle olduğunu görebiliyorlardı. 14. yüzyılın ilk yıllarında Akhaia Frank Prensliği, mülk sahipliği ve soyluluk unvanları konusundaki iç çekişmeler yüzünden çok karışmıştı ve Güney Yunanistan'da inisiyatif gittikçe daha geniş ölçüde Yunanların eline geçmekteydi. II. Andronikos o yörede Bizanslıların eski durumuna kavuştuğunda yeterince güven duymaktaydı; bu yüzden 1261'den beri var olan yönetim sistemini değiştirdi. Morea'nın Yunanlar elindeki bölümünü savunan ve yöneten, bir yıl süreyle görev verilmiş askeri valilerin yerine, kendilerine çok daha geniş yetkiler verilen ve daha uzun görev süreleri bulunan imparator temsilcileri ya da *epitropoi* atamak yoluna gitti.[25]

Böylece, Epeiros ile İtalya arasında yeni oluşturulan bağlantı halkalarının kırılganlığı çok geçmeden görüldü. Epeiros'lu Nikephoros 1296'da öldü; eşi Anna on yaşındaki tek oğlu Thomas'ın naibesi oldu. Tesalya hükümdarları Anna'nın topraklarını istila ederek onun durumundan yararlanmaya kalkıştılar ve birkaç yıl boyunca Kuzey Yunanistan'daki ayrılıkçı devletlerin gücü birbirine karşı yürüttükleri savaşta harcandı. Epeiros'lu Anna tekrar tekrar Morea'daki Fransız bağlaşıklarını yardıma çağırdı. Ama onlar da pek fazla şey istemeye başlayınca, taktiğini değiştirip, kendisini desteklesin diye, Konstantinopolis'e başvurdu. 1303'te, oğlu Thomas'ın, ortak imparator IX. Mikhael'in kızı Anna Palaiologina ile

evlenmesini önerdi. Ancak bu sırada artık herkes için açıkça görülmekteydi ki, Kuzey Yunanistan'ın ve bütün olarak Balkan yarımadasının yazgısı, olasılıkla, Epeiros'lu yahut Tesalyalı Yunanlar veya Anjou'lar tarafından değil, genişlemekte olan Sırbistan Krallığı'nca belirlenecekti.[26]

Sırplar, Bulgarlar gibi, Konstantinopolis'e karşı hasetle saygı karışımı bir duygu beslemekteydiler. Onlar, Ortodoks Hıristiyanlar olarak, Bizans'ın vaftiz babalığı ettiği çocuklardı. Coğrafya açısından Latinlerin olduğu kadar Bizans siyaseti ve kilisesinin de etkilerine açıktılar; ama içgüdüleri onları Roma'dan çok Konstantinopolis'e baktırıyordu. 13. yüzyıl ortasında Sırbistan'ı ziyaret eden Bizans yüksek görevlileri, ülkenin geri ve barbar durumu dolayısiyle üzüntüye düştüklerini açıklamışlardı. Ancak o yüzyılın sonuna gelindiğinde, Sırbistan'daki gidişat göze çarpar biçimde olumlu doğrultuda gelişmişti. 1298'de imparatorun elçisi olarak Sırbistan'a giden Theodoros Metokhites, Sırp sarayında gözlemlediği Bizans etkisinden ve debdebeden olumlu yönde etkilenmişti. Bulgaristan hükümdarları, birçok kez Bizans'ı zapt edip yerine Konstantinopolis'in ya da Çargrad'ın Slavlarla Bizanslıların ortak toplumuna başkent olacağı yeni bir imparatorluk biçimini geçirmek hayalini kurmuşlardı. 13. yüzyılın başında Kaloyan'a ve İvan Asen'e esin veren, işte bu düştü. Ama onların kurduğu İkinci Bulgar Çarlığı hiçbir zaman 1240'larda, Altın Ordu Moğollarının saldırısından sonra belini doğrultamadı. Bir yüzyıl sonra, Bulgarların yarım bıraktığını devralıp şansını denemek hayalini kurma sırası Sırbistan hükümdarına geçti.

Sırp halkı Bizans'tan siyasal bağımsızlığını, Stefan Nemanya ve onun oğlu, "ilk taç giyen" kral, 1227'de ölen II. Stefan'ın egemenliği döneminde elde etti. Ama II. Stefan'ın üçüncü oğlu I. Uroş'un zamanına kadar, Sırbistan Krallığı'nı büyük bir geleceğin beklediği belli olmaya başlamamıştı. I. Uroş'un, 1243'ten 1276'ya kadar süren egemenliği, Bizans İmparatorluğu'nun Balkanlar'da bir kuşak süresince egemen olmuş Bulgar komşularının yol açtığı dağılma dönemine denk düşmüştü. İşte, Sırbistan'daki gümüş madenlerinin ilk kez etkin biçimde işletildiği dönem bu yıllardadır. Sırbistan kralları

bu kaynaklar sayesinde kabul edilir bir para darp edip ordularına destek sağlayacak paralı askerlere ödeme yapabildiler. Sırbistan çabucak Balkanlar'daki en zengin devlet oldu ve uluslararası bir güç konumuna yükseldi. Charles d'Anjou, değerli bağlaşıklar diye, gerek I. Uroş'un, gerek ardılı Dragutin'in peşine düştü.

Dragutin'in kardeşi ve onu 1282'de tahttan indiren Stefan II. Uroş Milutin, Bizans Makedonya'sının Sırplarca fethi yolunda ilk adımları attı. Skopje/Üsküp kenti 1282'de onun eline geçti. Skopje, Vardar ovası ile Sırbistan'ın güneyinden gelip Thessalonike'ye ve Kuzey Yunanistan'a giden yola egemen konumdadır. Milutin, Tesalya hükümdarı İoannes Doukas'ın kızı ile bir tür evlilik yapmıştı. Sırbistan ile Tesalya'nın bağlaşıklık kurması, Thessalonike'yi ve Bizanslıların Adriyatik kıyısına karadan ulaşım yolunu büyük bir tehlike altına sokmaktaydı. Hiç kuşkusuz bu yüzdendir ki, II. Andronikos 1282 yılında VIII. Mikhael'in Tesalya hükümdarı İoannes ile savaşmaları için çağırdığı Tatarlara, Sırplara karşı bir sefer düzenlesinler diye çağrıda bulundu. Ama Sırplar Kuzey Makedonya'ya sızmaya devam ettiler; Milutin'in ordusu gerek sayısal yönden, gerek etkinlik yönünden Bizanslıların başa çıkamıyacağı düzeydeydi. 1297 yılında imparator, *Megas Konostavlos* Mikhael Glabas Tarkhaniotes'e, bir ordu alıp Thessalonike'den kuzeye doğru sefere çıkma buyruğunu verdi. Glabas 1293'te, Epeiros'lu Nikephoros'a karşı girişilen seferin komutanlığını yapmıştı. Yetenekli bir askerdi; ama Sırpları meydan savaşına çekmeyi başaramadı; imparatora, kendi kanısınca, Makedonya'da daha fazla kayba uğramayı bırakıp Sırp kralıyla diplomatik bir çözüme varmak için çalışmanın en iyi yöntem olacağı öğüdünü verdi. Öyle bir zamandı ki, eldeki bütün birliklere doğu sınırlarında gereksinme duyuluyordu; imparator da komutanının öğüdüne uydu.[27]

Ne var ki, diplomasi yoluyla çözüme ulaşmanın söylenmesi kolay, gerçekleştirilmesi ise zordu. Sırp sarayına Bizans elçileri nice kez gitti geldi. Milutin üstünlüğün kendisinde olduğunun bilincindeydi. Ama imparator, yükselmekte olan bir barbar hükümdarın, bir Bizanslı prensesle evlenme önerisine direnemeyeceğini biliyordu. Milutin'in evlilik yaşamı biraz düzensiz yürümüştü. Ama onun üç eşi

içinde yasal olarak evlendiği tek kadının öldüğü söyleniyordu. Andronikos öz kız kardeşi, kocası Trabzonlu II. İoannes'den yakın zamanda dul kalmış Eudokia'nın, Milutin'in yasal eşi olmasını önerdi. Milutin bundan hoşlandı ve koltukları kabardı. Ama Andronikos ne ettiyse, kız kardeşini yaban Sırbistan ellerinde şehvet düşkünü bir barbarla ömrünü geçirme düşüncesine razı edemedi. Andronikos ne yapacağını bilmiyordu. Ama bir Bizanslı prensesi eş diye vermeyi Milutin'e önermiş bulunduğundan, şimdi sözünden dönmeyi göze alamazdı. Bu nedenle, kendi kızı Simonis'in Sırbistan kralıyla evlenmesi önerisini yaptı. İmparatorun ikinci eşi Monferrato'lu Eirene ile evliliğinden doğan Simonis henüz 5 yaşındaydı, Milutin ise 40'ında. Yine de öneri Milutin'i hoşnut etti ve imparatorla kralın Thessalonike'de buluşmaları için hazırlıklar yapıldı. Patrik XII. İoannes bu işi rezilce saymakta ve her çeşit itirazı öne sürmekteydi. Ama Andronikos ilk ve son olarak kilisesinin iradesini tanımadı ve patrikle hesaplaşmayı da olayın gerçekleşmesi sonrasına bıraktı. 1299 Paskalya yortusunu Thessalonike'de geçirdi. Bu, imparatorluğun ikinci kentini ilk kez ziyaret edişiydi. Milutin Sırbistan'dan geldi ve iyi niyetinin işareti olmak üzere bazı rehineler teslim etti; bundan sonra, kendisinin küçük Simonis'le evlendirilmesi töreni Ohri Başpiskoposu Makarios yönetiminde yapıldı. Kızın, Sırp kral ailesine mensup diğer kız çocuklarıyla, eş olmuş sayılabilecek yaşa gelene dek [Sırbistan sarayında] büyütülmesi konusunda anlaşmaya varılmıştı. İmparator, Milutin'i yeni eşiyle birlikte ülkesine göndermeden önce, Thessalonike'de debdebeyle ağırladı, hatta o sıralarda Bizans bir yerlere asker vermeyi hiç de göze alamayacağı halde, küçük bir birliği sürekli hizmetine verdi.[28]

Simonis'in kocasına götürdüğü çeyiz, Makedonya'daki, onun şimdiye dek işgal etmiş bulunduğu bütün Bizans topraklarından oluşuyordu. Artık Sırbistan Krallığı'nın güney sınırı, Ohri'nin hemen kuzeyinden, Prilep/Pirlepe ile Stip/İştip'in doğusundan geçen bir çizgiyle belirleniyordu. Bu, deyimin en iyi ya da en kötü anlamıyla, bir diplomasi evliliğiydi. Konstantinopolis patriği, önce teselli kabul etmedi ve istifasını sundu. Kanısınca, yapılan, iğrenç ve Hıristiyanlığa sığmaz bir tezgâhtı. Simonis henüz pek küçücüktü,

üstelik Milutin halen evliydi ve bir rahibe olan baldızıyla da aralarında bir şeyler vardı. Ancak imparator, Konstantinopolis'e döner dönmez patrikle bir görüşme yaptı. Bu evliliğin ona da çok sıkıntı verdiğini anlattı, çünkü kızını içten sevmekteydi ve bu kızı gelecekte Batı Avrupa'nın daha saygıdeğer hükümdarlarından biriyle evlendirmek üzere elde tutmak varken iğrenç bir barbara vermekten nefret ediyordu. Ama yapılan evliliğin kilise hukukuna aykırı düştüğü kanısında değildi ve kamunun iyiliği, imparatorluğun güvenliği uğruna kendi duygularını feda ediyordu. Patriğin ikna edilmesi çok zaman aldı, ama sonunda 2 Şubat 1300'e rastlayan Günahlardan Arınma Yortusu gününde göreve dönmeye razı oldu.[29]

Her iki taraf da fedakârlıkta bulunmuştu; Milutin, şu ya da bu içerikte bir antlaşmayı Bizans ile imzaladı diye kendi soylularının karşı çıkışını göğüslemek zorunda kalmıştı; çünkü savaşın ve fetihlerin süregitmesi bunlara kazanç sağlamaktaydı. Ama bir kez aradaki sınır belli edilince, Milutin bu sınıra saygı gösterdi ve 1321'de ölümüne dek Sırbistan'la Konstantinopolis arasındaki ilişkiler dostça ve verimli oldu. Her iki taraf fedakârlıktan yarar sağladı. Bizans, Thessalonike Sırpların eline geçecek korkusundan kurtuldu; Sırplar, Bizans uygarlığından, görgüsünden ve sanatından daha çok nasiplenerek zenginliklerini artırdılar. Bundan doğan bir sonuç olarak, Bizans kültürünün Sırplarca özümlenmesi, bir Slav-Bizans İmparatorluğu kurulması yolundaki –daha sonra, 14. yüzyılda, Milutin'in torunu Stefan Duşan'ın tek düşüncesi haline gelen– ideali güçlendirmeye katkıda bulundu.

8

Çaresizlik

İnsan, 13. yüzyılın sonunda İmparator Andronikos'un uğraşmak zorunda kaldığı sorunları gözden geçirirken, onun başarabildikleri karşısında şaşkınlığa düşüyor. Siyasal olarak ve iç durum açısından, imparatorluk ve kilise birbiriyle çatışan hiziplere bölünmüştü. Elde asla yeterince para, yeterince asker yoktu. Konstantinopolis'teki ve adalardaki İtalyanlar, ayrıca Epeiros ile Tesalya'daki Yunanlar sürekli bir sıkıntı kaynağıydılar. Sırplar, Charles d'Anjou zamanından beri Avrupa'da en büyük olası tehlikeyi temsil ediyorlardı. Ama yine de Andronikos, her bir olağanüstü durumla güç bela da olsa başa çıkmayı becermiş görünüyor. Onun için bu koşullarda olanaksız değilse bile güç olan, önceden kestirilebilecek bütün olasılıklar bakımından geçerli, her şeyi kapsayacak bir politika belirlemekti. İmparatorluk, görünüşe bakılırsa, bunalımdan bunalıma sürükleniyordu. Ortada bir ideal vardı, ama kapsamlı bir plan yoktu; köklü bir gelenek vardı, ama geleceğin ne göstereceği belirsiz gibiydi. İzlenecek politikayı her günün kendi koşullarına göre belirlemek, Avrupa'da durumu kurtarabilirdi, ama bu politika Anadolu'da uygulanamazdı. İşte burada Andro-

nikos en belirgin başarısızlığına uğradı. Babasının saltanatının son yıllarında edinilen deneyim ona, doğu sınırlarını yeni Türk gücüne karşı elde tutmanın birincil önem taşıdığını öğretmiş olmalıydı. Ama Andronikos bu dersi unuttu.

Hükümdarlığının ilk yıllarında, iç ya da dış, başka sorunlarla fazlaca uğraştığı söylenebilir. Ama öyle görünüyor ki, 1282'de bile Bizanslılar Asya'daki yeni sorunun gerçek niteliğini hâlâ anlayamamışlardı. Onu, zaman uygun düştüğünde alacakları olağanüstü önlemlerle başa çıkılabilecek bir diğer geçici bunalım saydılar. Anlaşılıyor ki, Türk aşiretlerinin fethettikleri topraklarda yerleşmeye başladıklarından ve sınır bölgelerindeki Bizanslı köylülerin, taşıyamayacakları kadar ağır bir vergi yükü altında ezildikleri için çoğu kez başlarındaki efendiyi değiştirmeye ve istilacılarla uzlaşmaya hazır olduklarından haberleri yoktu. Belki de Konstantinopolis'teki yönetim, imparatorun yol verdiği denizcilerden birçoğunun yitirdikleri iş yerine Anadolu'nun güneybatı kıyılarındaki Türk beylerinin kapısında iş bulduklarını bilmezlikten gelmeyi yeğliyordu. Andronikos savaşı ilk kez 1278'de Menderes vadisinde tattı. Türklerin taktiklerini ve nasıl bir tehlike oluşturduklarını öğrenmiş olmalıydı. Ama babasının ona bıraktığı imparatorluk yüzünü hâlâ Asya'dan çok, Avrupa'ya çevirmişti ve günlük kaygıları da Konstantinopolis'in doğusundan değil batısından kaynaklanıyor gibiydi.

1284'te Anadolu'nun kuzeybatı bölümünde durum, hâlâ imparatorun piskoposlarını, Lesbos Adası karşısındaki bir körfezin ucunda bulunan Adramyttion'da bir sinod toplamasına olanak verecek kadar güvenliydi. Oysa daha 20 yıl bile geçmeden bütün o bölge Türklerin istilasına uğradı. VIII. Mikhael'in güçlendirdiği sınır koruma mevzilerinde olasılıkla hâlâ asker vardı. Ama Andronikos, babasının verdiği, Türkleri kesinlikle sürüp atmak için bir sefere çıkma sözünü yerine getirmedi. Gerçekten de, Andronikos'un saltanatının ilk yedi yılı boyunca doğu sınırlarında herhangi bir belirleyici eyleme giriştiği hakkında hiçbir kayıt yoktur. Ancak, 1290'da Konstantinopolis'te yönetimi en büyük oğlu IX. Mikhael'e emanet edip Bitinya'ya geçti. Nikomedia'ya giderken yol üzerinde Dakibyza'da [zindandaki] İoannes Laskaris'e ziya-

rette bulunmak üzere mola verdi. Önden, kardeşi Konstantinos Porphirogennetos ve *protostrator** Mikhael Strategopoulos komutasında bir ordu göndermişti. Karargâh Nimfaion/Kemalpaşa'da kuruldu. İmparator orada hemen hemen üç yıl kalmış görünüyor. Yaşamsal önem taşıyan kuzey kentleri Nikaia, Bursa ve Lopadion/Ulubat'ın savunma düzenlerini gözden geçirdi. Ama zamanının çoğu diplomatik sorunlar, özellikle de kardeşinin kendisine karşı düzenlediği bir komplonun ortaya çıkarılmasıyla geçti. Din adamı olan olmayan birçok başka kişi gibi Strategopoulos da komploya karışmıştı. Konstantinos dahil, elebaşılar hemen oracıkta yargılandılar ve mahkûm edildiler; imparator Haziran 1293 sonunda Konstantinopolis'e döndüğünde, mahkûmlar da götürüldüler. Konstantinos'un ağabeyine karşı komplo kurmak için kendine özgü nedenleri vardı. Hiçbir zaman salıverilmedi ve 5 Mayıs 1306'da zindanda öldü. Ancak yerel halk, yönetime karşı hınç beslediklerinden dolayı ona yardım ve yardakçılık etmişlerdi ve hiç kuşkusuz bu duygu gerek Arsenios'çularca, gerek Laskaris davasının destekleyicilerince sömürülmüştü. Bölgede artık ya bir ayaklanma çıkacak ya da Türklerce fethedilecekti.[1]

1293'ten sonra imparator *akritai*'yi, yani sınır birliklerini yeniden oluşturmak için Girit'ten gelmiş sığınmacıları sınır yöreleri boyunca askeri koloniler halinde yerleştirmek istedi. Ama halktaki hoşnutsuzluk havası çok geçmeden onlara da bulaşacaktı. Giritliler, Mikhael Tarkhaniotes'in oğullarından, Nimfaion ve Lidya bölgesi komutanı Aleksios Philanthropenos'a ve karargâhı Neokastra'da olan komutan yardımcısı Libadarios'a karşı sorumluydular. Philanthropenos çok iyi bir askerdi ve Türklere karşı hiç umulmadık bazı zaferler kazandı. Hatta bir kısmını geriye, Menderes'in ötesine sürdü ve Karya bölgesindeki Menteşe Beyliği'ne girdi, Melanoudion kentini geri aldı. Yerli halk, kendilerinden yana başarılı bir girişimin bu ilk kanıtını görmekle pek mutlu oldular, ama bu başarıyı komutanı atayan Konstantinopolis'teki imparatorun değil, komutan Philanthropenos'un işi saydılar. Türkler de olan bitenden

---

* Protostrator: *Megas Stratopedarches*'in üstü, *Megas Domestikos*'un astı olan askeri rütbe.

etkilenmişlerdi ve bazıları paralı asker olarak savaşmak üzere onun yanına geçti. Yeni talan fırsatları gören askerleri Philanthropenos'a kendini imparator ilan etmesini önerdiler. Bu düşünceyi yöre halkı, özellikle de yörede hâlâ çok sayıda bulundukları anlaşılan keşişler coşkuyla benimsedi. Philanthropenos tereddüt ediyordu. Hatta imparatora mektup yazıp başka bir komutanlık görevine atanmasını istedi. Andronikos hiç aldırış etmedi. 1295 sonbaharında Philanthropenos ayaklandığını ilan etti ve kendi birlikleriyle yandaşları tarafından imparator diye tanındı; bunun üzerine, Pakhymeres'in anlatımıyla, "Oralardaki birçok büyük manastırda artık ayinlerde imparatorun değil, yalnızca Philanthropenos'un adı anıldı."[2]

Ayaklanma fazla yayılmadı. Philanthropenos, imparatorun Ephesos'ta bulunan en küçük erkek kardeşi Theodoros Palaiologos'u tutukladı. Ancak, halk tarafından hararetle desteklendiği halde, bütün Bizanslı komutanları kendi yanına çekememişti. Neokastra'daki yardımcısı Libadarios taca sadık kaldı. Libadarios Theodoros Palaiologos'un kayınbabasıydı ve Giritli askerlerle konuşup komutanlarını tutuklasınlar diye onlara rüşvet verdi. Aşağı yukarı 1295 Noel'inde Philanthropenos kör edildi ve Libadarios tüm komployu Konstantinopolis'teki imparatora açıkladı. Olay pek kolay geçiştirilmiş, düzen yeniden kurulmuştu. Ama, Pakhymeres'in gözlemlediği üzere, bu ayaklanma iyice derinlerdeki bir hastalığın belirtisiydi ve sonuçları Batı Anadolu'nun Türklerce işgal edilmesini büyük ölçüde kolaylaştırmıştı.[3]

Sonraki yıllarda, doğudaki Bizans sınırlarının savunması siyasal entrikalar ve kişisel kıskançlıklar nedeniyle sürekli güçsüzleşti. 1298'de imparator, İoannes Tarkhaniotes'i güney kesimine komutan atadı. Tarkhaniotes bir Arsenios'çu olarak biliniyordu ve ikide bir tutuklanıp yıllarca zindanda kalmıştı. Ama büyük komutan ailelerinin birinden geliyordu; seçkin bir askerdi ve kendisine Türklere karşı sefere gidecek bir orduya komuta etme fırsatı verilirse imparatora sadık kalacağına ant içmişti. İmparator, gözü karalıkla, imparatorluğun çıkarını kilise çıkarından üstün tutmaya karar verdi. Tarkhaniotes çok başarılı olduktan başka, öylesine yetenekli çıktı ki ordu gücünün artırılması, hatta onu denizden

destekleyecek bazı gemilerin sağlanması olanağı bulunabildi. Ama patrik, onun atanmasını Arsenios'çu geçmişi yüzünden hiçbir zaman onaylamadı ve kendi subaylarından kimi, parasal konularda hiç alışılmamış ölçüde namuslu olan bu komutana karşı çıktıklarından, Tarkhaniotes'i Philadelphia Piskoposu Theoleptos'a gammazlamak için patriğin hoşnutsuzluğunu kullandılar. Ona karşı bir ihanet suçlaması uyduruldu, o da bu sırada Thessalonike'de bulunan imparatorun yanına kaçtı. Doğudaki komutanlık görevinde ona ardıl olan kişiler, kendisi kadar yetenekli değildi. Onun becerdiği her şeyi berbat ettiler ve ücretli askerlere ödenecek paranın subaylarca cebe atılmasını pek de umursamadılar.[4]

Bu koşullarda Andronikos çok geçmeden, yalnız yetenekli komutanlar değil, asker de bulamaz oldu, çünkü onun yanına geçen Türkler dahil, paralı askerleri ödemeler gecikince savuşup gidiyorlardı. Yine de, 1302'nin başlarında Moğolların önü sıra Tuna'dan aşağı kaçan bir Alan grubu Bizans topraklarına sığınmak istedi. Yanlarında eşleri, aileleri vardı ve sayıları 10.000 ile 16.000 arasındaydı. İmparator onları, ordularına katılsınlar diye Tanrı'nın gönderdiği kişiler olarak karşıladı ve içlerinden bazılarını, doğu sınırının savunmasına katılmak üzere hemen yola çıkardı. Ama Alanların Tanrı'nın lütfu olup olmadığı kuşkuluydu. Onlara zırh ve at sağlayacağım diye Andronikos daha da çok vergi salmak zorunda kaldı ve Alanlar kadınlaşmış saydıkları Bizanslı subayların disiplini altına girmek istemediler.[5]

1302 baharında imparator, oğlu IX. Mikhael'i Güneybatı Anadolu'nun komutasını üstlenmeye gönderdi. Mikhael, Hermos/Gediz ırmağı üzerindeki Magnesia'da kamp kurdu. Bu onun ilk savaş deneyimi oluyordu ve subayları onu fazla atak davranmaktan alıkoymakta kararlıydılar. Bunun sonucunda Türkler oralara kadar uzanıp saldırmak cesaretini buldular ve çevredeki kırsal alanı korkunç biçimde yakıp yıkar, talan ederken, Mikhael ile ordusunu Magnesia bölgesinde kıstırdılar. Böyle bir sefere alışkın olmayan Alanlar gitmelerine izin verilmesini istediler, ama orduyla birlikte savaşmakta olan yerli halk, mallarının mülklerinin yakılıp yıkıldığını gördüklerinden zaten çekip gitmişlerdi. Bu nedenle Mikhael, Alan-

lardan bir üç ay daha kalmalarını rica etti ve Konstantinopolis'e, babasına mektup yazıp ödeme yapmak için kendisine daha çok para gönderilmesini istedi. Bu para da ancak daha çok vergiyle bulunabilecekti; üstelik, üç aylık sözleşme dönemlerinin sonunda Alanlar ayrılıp gitmeye başladılar. IX. Mikhael Magnesia'da parasız pulsuz, binlerce Türk savaşçı tarafından neredeyse kuşatılmış durumda kalakaldı. Kaçmak tek çare görünüyordu, açık tek yol da batıya, kıyıya doğruydu. Bir gece gizlice ordugâhından ayrıldı. Ama ordunun geri kalanı önderlerinin kaçtığını öğrenir öğrenmez, çoluk çocuk ordugâhı terk edip gece vakti, Pergamon'a ulaşmak için yürüyüşe geçtiler. 100 kadarı yolda öldü, çünkü yürüyüşleri sırasında Türklerin saldırısına uğramışlardı. Pergamon'a varışları panik çıkmasına yol açtı. Sığınmacılar, Türkler hemen arkadan geliyor sanarak, kıyıya yığıldılar. Kimi Adramyttion'a, kimi Lampsakos/Lapseki'ye gitti, ama çoğu, denizi aşıp Avrupa kıyısına geçmeye çalıştı ve oraya, her şeylerini arkada bırakmış, perişan ve umutsuz ulaştı.

Hiç değilse artçı görevini yapmaları gereken Alanlar çoktan Gelibolu'ya geçmişlerdi; bir kez oraya varınca, silahlarını teslim etmeyi reddettiler. Teslim olmaları ve imparatordan af dilemeleri için zor kullanılması gerekti.[6] Hemen hemen aynı zamanda, 1302 Temmuz'unda, Bitinya'daki Sangarios ırmağı boyunca uzanan sınırın savunulmasına yardım etmek üzere gönderilen bir kısım Alanlar Türklerce geriye püskürtüldüler. Başlarında, Mouzalon ailesinden biri vardı ve Bizans ordusunun toplam sayısal gücü 2000'den çok değildi. Türklerin sayısı ise 5000 kadardı ve olaydan sadece 5 yıl kadar sonra yapıtını yazan Pakhymeres'in Atman dediği bir gazinin komutasındaydılar. Bu, Osmanlı devletinin kurucusu Osman'ın adının kendi çağdaşı bir kaynakta ilk kez anılmasıdır. Pakhymeres, onun ve savaşçılarının Nikomedia yakınında Bafeus'ta 27 Temmuz 1302'de Bizanslılara karşı nasıl çarpıştıklarını ve yapılan büyük bir savaşı nasıl kazandıklarını anlatır. Bizans birlikleri geri çekilmek zorunda bırakılmışlardı ve artçı Alanlar, ordunun Nikomedia hisarına kadar çekilip güvenliğe kavuşmasını sağlamışlardı. Ama Osman ve komutasındaki Türkler batıya doğru ilerlediler ve Nikaia'dan Bursa'ya, Kyzikos civarında Marmara

Denizi kıyılarına, hatta Adramyttion'da Ege kıyısına kadar bütün ülkeyi viraneye çevirdiler. Nikomedia, Nikaia, Bursa ve Lopadion gibi hisarların birbiriyle bağı kesildi, ama zarar görmediler, çünkü kentliler neleri var neleri yoksa surların içine getirip sur kapılarını kapatmışlardı. Türkler, Bitinya'ya yaptıkları bu ilk akın sonucunda bölgeye sürekli yerleşmiş değillerdi. Ama köylüler dehşet içinde kıyıya doğru kaçıyorlardı. Tarladaki ürünleri yakılmış, çiftlikleri harap edilmişti. Kıyı kentlerindekiler, kendi surlarının arkasında güvencede, onları içeri almıyorlardı. Sığınmacıların tek kurtuluş umutları Hellespont'u ya da Bosporus'u aşıp karşıya geçmekti; Konstantinopolis'e erişmek umuduyla yol boyunca denize doğru yürüyen, sonsuz bir insanlar, hayvanlar sırası görülmekteydi. Ama kentlerdekiler bile felaket karşısında sanki uyuşmuşlardı ve olan biteni Tanrı'nın öfkesinin bir işareti sayıyorlardı.[7]

1302 yazı Bizanslılara felaket üstüne felaket getirdi. Bir ordu Magnesia'da, bir diğeri Nikomedia yakınında yenilgiye uğradı. Bir Venedik filosu Haliç'e gelip demir attı, imparatoru kurtulmalık parası ödemek zorunda bıraktı. Patrik Athanasios'un, kıyamet günü yakındır kehanetinde bulunduğunda dinleyenleri tamamen etkisine almasına şaşmamalı. Her gün Anadolu'dan yeni ve korkunç bir olayın haberi geliyordu. İmparator denize düşmüş gibi önüne çıkan her yılana sarılıyordu. İran Moğollarının ilhanından yardım istedi ve Türkler üzerindeki nüfuzunu kullanırsa kızlarından birini onunla evlendirmeyi önerdi. Kuzin Paşa denilen bir dönek Moğol sergerdesiyle gizlice anlaştı. Bu kişi, Nikomedia komutanlığını üstlenecek ve Türk beylerinden birinin kızını alarak Türklerle uzlaşacaktı. Ama plan başarısızlığa uğradı. Durum, imparatorun Türk aşiretlerinin önderleriyle kendi başına anlaşmalar yapmasına olanak vermeyecek kadar karışık ve belirsizdi. Bunların kim olduklarını belirlemek zordu ve zaten onlarla görüşmeye kalkışılması, yenilgiye uğranıldığının kabullenilmesi anlamına gelecek, maneviyat kırıcı olacaktı. Bu, savaşın diplomasiye yeğlenmesi gereken bir durumdu.[8]

1302 yazında uğranılan kayıplardan sonra, ordunun yeniden örgütlenmesi gerekiyordu. Gerekli parayı sağlamak için imparator bu kez, manastırlara ait mülkler dahil bütün kilise vakıf mallarından

elde edilen gelirlerin, sahipleri tarafından askeri amaçlar için kullanılması yolunda buyrultu çıkardı. Umuluyordu ki, mülk sahipleri böylece ilk aşamada kendi mülklerinin savunulması için gerekli parayı sağlayabileceklerdi. Bu plan hakkında düşüncesi sorulduğunda, Patrik Athanasios, söylendiğine bakılırsa, hiçbir yorum yapmadan imparatora bir zeytin dalı göndermekle yanıt vermişti. Ama keşişlerin ve din adamlarının geri kalanları, sessiz kalarak bile bir onay vermek istemediler.[9] Plan hiçbir zaman uygulanmadı; ancak, daha enerjik piskoposlardan kimi, kendi yetki alanlarının savunulması için önlemler aldı. Daha sonra patrik olan Kyzikos Piskoposu Niphon kendi kentinin surlarını onarttı ve sığınmacıların hisar içinde barındırılmasını sağladı. Kenti Türklerce kuşatma altında tutulan Philadelphia Piskoposu Theoleptos, yönetimi ve savunma işini kendi eline aldı. Başka yerler de ellerinden geldiğince kendilerini korudular. İmparatorluk ordusunun ve Alanların bırakıp gittiği Magnesia kentinde, halkın tam desteği ve işbirliğiyle, Türklere karşı çıktığı kadar devlet yönetimine de karşı çıkan, imparatorun atlılarından Attaliotes [Antalyalı] denen biri yönetime el koydu. İmparatorun oğlu IX. Mikhael Pergamon'u orada bıraktığı askerlerle birkaç ay elde tuttu. Ne var ki, 1303 yazında, kıyıdaki Pegai/Karabiga'ya çekildi; orada, umutsuzluk ve çaresizliğin daha da ağırlaştırdığı ciddi bir hastalığa yakalandı. Ertesi Ocak ayına kadar Konstantinopolis'e dönüş yolculuğunu yapabilecek hali olmadı.[10]

Bu sıralarda, babası imparatorluğun kurtuluşu için bir plan daha oluşturmuştu. Andronikos'un 1282'den beri Batı dünyasıyla pek az teması olmuştu, ama Venediklilerle Cenevizler ortalığa, Bizans İmparatorluğu'nun çaresi bulunmaz sıkıntılar içinde olduğu söylentisini yaymışlardı. Bu haber Sicilya'daki bir paralı askerler çetesi olan Katalan Birliği'nin komutanına ulaştı. Bunlar, birkaç yıldır Sicilya'nın Aragonlu kralı III. Federico'nun yanında, II. Charles d'Anjou'ya karşı savaşıyorlardı. Bu mücadele 1302'de Federico'nun zaferiyle sonuca bağlanınca, Katalanlara alacakları ödenip hesap kesildi, onlar da başka bir savaş alanı bulur muyuz diye bakınmaya başladılar. Komutanları Roger de Flor İmparator Andronikos'a, senin hizmetine girelim diye önerdi. Roger'nin meslek yaşamında

renkli bir geçmişi vardı; zimmetine para geçirme ve disiplinsiz davranış nedeniyle Templier Şövalyeleri tarikatından kovulduktan sonra korsanlığa girişmiş, kendine bağlı bir şövalyeler birliği oluşturmuştu. Şimdi komuta ettiği, Katalan Büyük Birliği diye ün yapmış, paralı İspanyol askerlerden oluşturulma karma çetesi, savaşçılıkta haklı bir ün kazanmıştı. Pakhymeres onları "Savaşta canlarını pahalıya satan ve kendi yaşamlarıyla kumar oynamaya hazır adamlar" diye tanıyordu.[11] Bunlar, belki Alanlar kadar kalabalık değillerdi, ama hiç kuşkusuz onlardan daha etkin ve daha disiplinli bir güçtüler. Andronikos bir kez daha, bir mucizeymiş gibi görünen bu öneri için Tanrı'ya şükretti ve hiç duraksamadan kabul etti.

Roger de Flor sıkı pazarlıkçıydı, ama imparator onun bütün koşullarını seve seve kabullendi. Katalanlara, Bizans hizmetindeki ücretli askerlere ödenen olağan tutarın bir kat fazlası ödenecek ve dört aylık ücret de peşin verilecekti. Roger imparatorun yeğeni Maria ile evlendirilecek ve *Megas Duks* unvanını alacaktı. Roger Konstantinopolis'e deniz yoluyla, 1303 Eylül'ünde geldi ve yaklaşık 6500 kişi olan bütün birliğini, birlik mensuplarının karıları ve çocuklarıyla birlikte, yanında getirdi. Gemilerden bazısı kendinindi, bazılarını Cenova sağlamıştı. Roger, Maria ile evlendi ve bir zaman, kendisine minnettar olan imparatorun gözde konuğu oldu. Ancak Andronikos, Katalanların pek de oyalanmadan başkentten ayrılmalarını sabırsızlıkla istiyordu. Bunlar rahat durmayan bir güruhtu. Başkente varışlarının daha ilk birkaç günü içinde, kiraladıkları gemilerin ücret ödeyeceklerini uman Cenevizlerle ölümlerin de olduğu bir sokak kavgasına bulaştılar. İmparator onları, kışlamak üzere Kyzikos'a geçmeye razı etti. Orada zamanlarını talan ve yağma ile geçirdiler.[12]

Bizanslılar çok geçmeden Katalan Birliği ile kendilerinin daha önce hizmetinden yararlandıkları başka paralı askerler arasında ölümcül bir fark bulunduğunu idrak etmek zorunda bırakıldılar. Alanlar, geçmişte hizmetlerinden yararlanılan diğer yabancılar gibi, Bizanslı subayların komutası altında savaşmışlardı. Latin paralı askerlerinin özel bir komutanı, *Megas Konostavlos* vardı, ama o da batılı değildi. Alanlar başlarındaki subayları küçük görmüş

olabilirlerdi, ama yine de onların komutlarına uymuşlardı. Buna karşılık Katalanlar sadece Roger de Flor'dan komut alıyor ve ayrı bir birlik olarak savaşıyorlardı. İşverenleri konumundaki imparator yapılacak sefer konusunda bazı planlar önerebilirdi, ama bu seferlerin yürütülmesi Katalanların elindeydi ve talanla ek bir kazanç elde ettiyseler, bunu ister Bizanslıların, ister Türklerin sırtından sağlamış olsunlar, onlar için helal kazançtı. Birlikteki İspanyol kronikçi Ramon Muntaner yapılanları yazıya geçiriyor, onları, düzenbaz Bizanslılar tarafından sürekli aldatılan, gerçek değeri anlaşılamamış yiğitler diye tanıtıyordu. Katalanların yaptıklarının sonuçlarına katlanmak zorunda kalmış Bizanslı tarihçiler, değişik bir tutum takınmışlardı ve o nedenle, önyargılı olmakla suçlanırlar. Katalanların Türklere karşı bazı başarılar elde ettikleri ve küçük ama etkin bir orduyla, yitirilen toprakları geri almak için hâlâ yapılabilecek olan neyse onu yaptıkları doğrudur. Ama başarıları Batı Anadolu'nun yalnızca bir bölgesiyle sınırlıydı; bu başarılarını kalıcı kılacak kadar da kalmadılar.

1304'ün başlarında Türkleri Kyzikos'tan sürdüler. Ama kente öylesine zarar verdiler ki, Roger de Flor bile kent halkına bir tazminat ödemek gereğini duydu; ayrıca, Alan paralı askerleri, Katalanlara kendilerine ödenenden daha yüksek bir ücretin ödendiğini duyunca, bir çatışma patlak verdi. Yaklaşık 500 kişi olan Alanlar Roger'den emir almayı reddettiler ve çekip gittiler. Bölgede dolanarak, çevreyi kendileri için talan ettiler. Katalanlar Pegai'ye geçtiler, ama şöhretleri kendilerinden önce varmıştı. Orada konaklamakta bulunan IX. Mikhael, kente girmelerine izin vermek istemedi. Nisan'da aşağıya, o sıralarda Türkler tarafından kuşatılıp iletişimi kesilmiş bulunan Philadelphia'ya yürüdüler. Türkler bozguna uğratıldı, Roger ile adamları kente girdiler.[13]

Philadelphia'nın kurtarılması, Katalanların Anadolu'da Bizans İmparatorluğu'na ettikleri neredeyse tek hizmet olmuştu. Roger güneye, Menderes vadisine yürüyerek, yeni zaferler peşinde koşmaya çalışmadı. Tripolis kenti* Türklerce henüz alınmıştı. Nysa/

* Selçuklu sınırında Bizans'ın bir uç kenti. Kalıntıları Buldan'ın hemen güneyinde, Yenice köyünün yanı başındadır. Anayol ilkçağda oradan geçiyordu. -çev. n.

Sultanhisar ve Tralles şimdiden onların elindeydi. Ama Katalanlar bu kentleri yazgılarına bıraktılar. Roger adamlarını Philadelphia'dan sonra yeniden batıya, Gediz ırmağı üzerindeki Magnesia'ya ve oradan da kıyıya, Ephesos'a yürüttü; orada, denizcileriyle Khios, Lesbos ve Lemnos/Limni adalarını işgal etmiş bulunan kendi donanmasıyla bağlantı kurabilecekti. Katalanlar daha sonra Ephesos'tan yola çıkıp Batı Anadolu'nun güney kıyısı boyunca ilerlediklerini ve önlerine çıkan herkesi Ermenistan Krallığı'nın* sınırlarına dek sürdüklerini söyleyerek övüneceklerdi. Türkler dehşet içinde kaçışıyorlardı. Ama böylesine kahramanlıklar kalıcı sonuçlar bırakmadı. Katalanlar gider gitmez, 1304 Ekim'inde, Ephesos Türk beylerinden birinin eline geçti. Roger de Flor, her nerede disiplinsizlik suçu işlemiş ya da görevini yerine getirmekten kaçmış Bizans subayına yahut birliğine rastlarsa cezalandırmayı görevi sayıyordu; belki gerçekten de göreviydi. Ama kurbanlarından bazıları rahiplerle keşişlerdi, diğerleri de başlıca suçları fazla zengin olmalarından ibaret olan imparatorluk memurlarıydı. Kendi kendine Magnesia'nın efendisi olan Attaliotes, Katalanlar oralara geldiğinde önce Roger ile uzlaşmış, böylece hem kendini hem de kentini kurtarmıştı.

Roger Magnesia'yı adamlarının akınlarında devşirdiği talan malını depolamak için kullandı ve bu kentten, Anadolu'da kuracağı bağımsız bir İspanyol Prensliği'ni yöneteceği bir üs olarak yararlanmayı düşündü. Ama bir defasında, yeni talan malıyla dönerken, kentin sur kapılarını kapatılmış buldu. Böylesine hazineler değerinde talan malını kaptırmak düşüncesi Katalanların katlanamayacağı bir şeydi. Magnesia'yı kuşatmaya aldılar; ta ki Konstantinopolis'teki imparator ipin ucunun kaçtığını duyup geri dönmeleri için buyruk çıkarana dek. Bir süre için böyle bir buyruk verilmemiş gibi davranıldı, ama sonunda Katalanlar Magnesia'dan ayrılıp Hellespont Boğazı kıyısındaki Lampsakos'a geldiler. 1304 kışını Gelibolu'da geçirdiler. Bu sıralarda, Katalanların başarılı seferlerinin ve devşirdikleri büyük servetin haberi Batı'ya ulaşmıştı. Sicilya'daki Kral Federico, şimdiden, Katalan Birliği'nin

* Tarsus civarındaki "Küçük Ermenistan Krallığı" kastediliyor. -çev. n.

doğuda girişilecek emperyalist bir girişimin mızrak ucu olabileceğini ve kendisinin bu birlik üzerinde bir ölçüde yönlendirici etkisi bulunabileceğini fark etmişti. Buna karşılık, [Federico'nun kardeşi] Aragon Kralı II. Jaime, Roger de Flor'dan gelen bilgiler üzerine harekete geçerek, kendi temsilcisi Berenguar d'Entença'yı, Katalan Birliği için gönderilmiş takviye güçleri diye gösterilen askerlerle Konstantinopolis'e gitmek üzere görevlendirdi. Berenguar kente vardığında, Andronikos onunla bir sözleşme imzaladı ve Roger de Flor, *Megas Duks* unvanını Berenguar'a devretti.[14]

İmparator Katalanlardan bazılarını Trakya'ya göndermeye niyetleniyordu. Çünkü, sanki başındaki dertler yetmiyormuş gibi, Bulgarlar kuzey sınırını geçip Hadrianopolis/Edirne kentine saldırmışlardı. Ama oraya 1304'te bir orduyla gönderilen IX. Mikhael, Bulgarlara karşı, Türklerle yaptığı savaşlara kıyasla daha başarılı oldu. Mikhael Katalanlardan hoşlanmıyordu ve zaten onlara hiç de gerek bulunmadığını söylüyordu. Katalanlar gitgide yardımcı olmaktan çok, baş belası haline gelmekteydiler. Kendilerine paraları ödenmedikçe ve Magnesia'da yitirdikleri talan malı için tazminat verilmedikçe Anadolu'ya dönmeyi reddettiler; imparator, isteklerini yerine getirmek için para bulacağım diye neredeyse aklını kaçırıyordu. IX. Mikhael Bulgarlarla savaşmak için daha çok sayıda askere gereksinme duyduğu zaman, kendi altın ve gümüş külçelerinden yüklü bir bölümünü kullanarak, askerlere ödenmek üzere para bastırmak zorunda kalmıştı. Roger de Flor, 300.000 *hyperpyra* istiyordu ve imparatorun ona sunacak değersiz madenlerden başka bir şeyi olmadığını söyleyerek yakınıyordu. Haklıydı, çünkü Bizans altın parasının çok yakın zamanda bir kez daha değeri düşürülmüştü. Buna karşılık Berenguar, imparatorla fırtınalı bir görüşme yaptıktan sonra durumu derhal kavrayarak yelken açıp çekti gitti. Bizanslılar hakkında ne düşündüğünü göstermek için de giderken *Megas Duks* başlığını savurup denize attı. İmparatora karşı girişilecek bir savaşta kendisine katılsınlar diye Cenevizleri kandırmaya çabaladı, ama kabul etmediler. 1305 Mayıs'ının sonunda, Katalan ve Ceneviz donanmaları arasında bir çatışma oldu. Berenguar'ın bütün gemileri, biri hariç, batırıldı, kendisi de tutsak alındı.[15]

Donanmalarını yitirmiş olmak, Katalanların durumunu zorlaştırmıştı. Ancak Cenevizler, imparatora Batı'da İspanyolların Konstantinopolis üzerine yapılacak bir diğer seferi tasarlamakta olduğu haberini ilettiler.

Söylendiğine göre, Sicilya Kralı Federico, kardeşi Mayorkalı Ferdinando'yu, doğuda bir krallık kurmakla görevlendirilen büyük bir İspanyol armadasına başkomutan atamıştı. O sırada Katalan Birliği Gelibolu'da mevzilenip yerleşmişti ve gecikmiş ücretleri son meteliğine kadar ödenmedikçe bir yere kımıldamayı reddediyorlardı. İmparator, Kaisar* unvanını vermekle Roger'nin koltuklarını kabartmayı denedi. Ona bir taksit para daha ödedi ve 1305 Şubat'ında yeni bir sözleşme yaptı. Roger bunun üzerine adamlarını bahârda yeniden Anadolu'ya geçirmeyi kabul etti, ama ayrılmadan önce, hiçbir zaman yüz yüze gelmediği IX. Mikhael'e saygılarını sunmak istediğini açıkladı. Belki de, artık Kaisar unvanına sahip olduğuna göre, ortak-imparatorla tanışmak görgü gereğidir diye bir düşünceye kapılmıştı. Mikhael, Hadrianopolis yakınlarında, ordugâhtaydı. Şaşırmış ve sinirlenmiş olsa da bu istenmeyen konuğu resmi bir nezaketle kabul etti. Ancak, ordugâhta onun yanında bulunan Alanların Katalanlara karşı nazik tavır takınacak halleri yoktu. Oğlu Kyzikos'ta Roger'nin adamlarından biri tarafından canice öldürülen Alan reislerinden biri, Roger'yi sırtından hançerleyerek öcünü aldı. Sonra da yoldaşları, Roger'nin refakatçisi 300 Katalanı kıyımdan geçirdiler.[16]

Bu andan başlayarak, imparatorun Katalan Birliği üzerinde var olduğu söylenebilecek herhangi bir denetiminin kırıntısı bile yok oldu gitti. Katalanlar önderlerinin öldürülmesinde suçu Alanlarda değil, Bizanslılarda görüyorlardı. Çılgın gibi bütün Trakya kıyılarını yakıp yıktılar, hayvanları kestiler. Gelibolu yarımadasının bütün halkını ya öldürdüler ya da köle aldılar, yöreyi artık İspanyol toprağı olmuş ilan ettiler. Askerler, yeni komutanları olarak Berenguar de Rocafort'u seçtiler. Onun makam mühründeki yazı, "Makedonya Krallığında Frank Ordusunun egemenliği"ni duyu-

* Kaisar (Caesar): İmparatordan sonra dördüncü önem sırasındaki onur unvanı; daha çok imparator ailesi üyelerine ve imparatorluğa büyük hizmet yapmış yabancılara verilirdi.

ruyordu. Aziz Petrus'un bayrağı Gelibolu surları üzerinde dalgalanıyordu ve Katalan ordusu, Sicilya ve Aragon krallıklarının sancaklarını taşımaktaydı. Rocafort gitgide daha çok Türk savaşçının paralı asker olmak için Hellespont'u aşmayı göze aldığı bir çekim merkezi oldu. Bulgarlar, bağlaşığı olarak desteklemeyi önerdiler; Galata'daki Cenevizler de onun yanında yer almaya niyetliydiler. İki buçuk yıl boyunca Gelibolu, Konstantinopolis'in hemen yanı başında, düşman bir Katalan devletinin başkenti oldu. Katalanların Trakya'daki eylemlerini göğüslemek görevi verilen IX. Mikhael, 1305 Haziran'ında yapılan iki çatışmada da tam bir yenilgiye uğradı. Raidestos/Tekirdağ yakınındaki Apros/İnecik'te yapılan ikinci çatışmada, hemen hemen bütün ordusunu yitirdi ve kaçıp canını ancak kurtarabildi. Didymoteikhon/Dimetoka'ya kapandı. Katalanlar Raidestos kentinden korkunç bir öç aldılar; erkek, kadın ve çocuklar kılıçtan geçirildi. Halk yok edilip kent boşalınca yeni ordugâhları olmak üzere buraya taşındılar. Bu kent Konstantinopolis'e daha yakındı ve ülkenin iç bölümlerini talan etmek için daha elverişli konumdaydı. Seferin kroniğini yazan Ramon Muntaner, Gelibolu'ya komutan atandı; Katalanlar bu kenti, tutsaklarının satışı için bir köle pazarı olarak kullandılar.[17]

Ceneviz kaptan Andrea Morisco, Hellespont'ta gemileriyle devriye gezerek, imparatora yiğitçe hizmette bulundu; onun bu devriyesi Türklerin Gelibolu'ya geçmesini önledi ve bu gemilerle, Marmara Denizi'nin kuşatma altındaki limanlarına erzak getirildi. İmparator onu amiral rütbesiyle ödüllendirdi. Ama çok geçmeden Morisco tutsak edildi ve bunun üzerine Katalanlar 2000 Türk savaşçıyı daha yanlarına getirmek olanağını buldular. İmparator Ceneviz hükümetinden, bir donanmayı yardıma göndermelerini istedi ve 1306 baharında 19 Ceneviz gemisi Konstantinopolis'e vardı. Ancak bunlar, Karadeniz'e gitmekte olan yük gemileriydi ve kaptanları, yapacakları hizmet için 300.000 altın istemekteydi. Bu, imparatorun gücünün çok ötesindeydi. Çoğunu, yollarına gitsinler diye bıraktı, sadece 4 gemiyi Boğazlarda devriye gezmeleri için alıkoydu.

Katalanlar bir uzlaşmaya varılması için görüşmelere girişecek havada değillerdi. Başarı kafalarına vurmuştu ve talepleri gittikçe

aşırı olmaktaydı. Başka çare göremeyince imparator, Selymbria ile Konstantinopolis arasındaki bütün arazinin boşaltılmasını ve ürünün yakılmasını buyurdu. Şimdi her yandan sığınmacılar başkente akıp gelmekteydi, Anadolu'dan gelenlerin üstüne Trakya'dan gelenler eklenmişti, çünkü Meriç ırmağının aşağı bölümünün suladığı yerlerle Konstantinopolis arasındaki bütün bereketli topraklar artık çöle dönmüştü. Ancak, vadinin daha yukarı bölümlerindeki Trakya kentleri, özellikle Didymoteikhon ile Hadrianopolis, savunma mevzileri Katalanlarca aşılamayacak kadar güçlü biçimde berkitilmişti ve iyi savunuluyordu. Katalanlar Hadrianopolis'i kuşatma altına almaya bir kez teşebbüs ettiler, kent surlarının çevresindeki bağları ve çiftlikleri yakıp yıktılar. Ama kent onların saldırılarına boyun eğmedi.

Ne kuzeye, ne de doğuya daha fazla ilerlemelerine olanak verecek bir gedik bulabildiklerinden, Katalanlar, kelimenin tam anlamıyla, Trakya'nın bütün olanaklarını sömürüp tüketmiş bulundukları duygusuna kapılmaya başladılar. Hayatta kalabilmek için bile, bulundukları yerden göçmeleri gerekiyordu. Ellerindeki yiyecek içecek, gönüllerindeki beklentiler tükendikçe aralarında anlaşmazlıklar çıktı. Üç çeteye ayrıldılar; birine Rocafort, diğerine kısa bir süre önce Cenevizlerin salıverdiği Berenguar d'Entença, üçüncüsüne de kısa süre önce takviye birlikleriyle gelen Fernando Ximenes de Arenos komuta etmekteydi. Ancak, 1308 yazında, Mayorkalı Ferdinando, Sicilya Kralı III. Federico'nun buyruğuyla, birliğin genel komutanlığını üstlenmek üzere Gelibolu'ya geldi. Rocafort onun komutası altına girmeyi reddetti; ama Katalanların hepsini, yeni topraklar fethedip yeni talanlar yapmak için batıya doğru göç etmeleri gerektiğini kabul ettiren Ferdinando oldu. Meriç'i aştılar ve Thessalonike'ye doğru yola koyuldular. Yaklaşık 6000 İspanyol ve 3000 kadar Türk iki bölük halinde yürüyor ve yiyeceklerini, içeceklerini geçtikleri yerlerden sağlıyorlardı. Tek amaçları, mal mülk edinmek ve bir zamanlar savunulması için sözleşmeyle işe alındıkları imparatorluğun topraklarından bir krallık koparmaktı.[18]

Komutanları kendi aralarında hırlaşmayı sürdürüyorlardı. Berenguar d'Entença, Rocafort tarafından öldürüldü. Aynı şeyin

kendi başına da geleceğinden korkan Ximenes de Arenos kaçtı, yolları üzerindeki hisarlardan birindeki Bizanslı muhafız birliğinin komutanına teslim oldu. Konstantinopolis'e götürüldü; orada imparator kendisini memnuniyetle hizmetine aldı ve âdet olduğu üzere, evlenmesi için kendisine bir prenses buldu, ayrıca ona *Megas Duks* rütbesi verdi. Bunun üzerine Mayorkalı Ferdinando Katalan Birliği'ni terk etti, Ramon Muntaner'i de birlikte götürerek, Sicilya'daki efendisinin [Kral III. Federico'nun] yanına gitti. Tek komutan durumunda kalan Rocafort geri kalan Katalanların batıya, Makedonya içlerine doğru yürüyüşüne önderlik etti. Khristoupolis, yani Kavala yakınındaki geçitleri aşarak ilerlemeyi sürdürdüler, Khalkidike yarımadasını bir uçtan öbür uca geçtiler ve Thessalonike'nin güneyinde kalan Kassandria'yı, yani eski çağların Potidaia'sını işgal ettiler. 1308 kışını orada geçirdiler.

İşte tam noktada tarihçi Georgios Pakhymeres kalemini elinden bırakmıştı. Pakhymeres, İmparator II. Andronikos'un 1259'da doğumundan başlayarak 1308'e kadar, kendi döneminin yarım yüzyılı kapsayan tarihini izlemişti. 66 yaşındaydı. Nikaia İmparatorluğu'nda doğmuştu, imparatorluğun 1261'de Konstantinopolis'te şanla şerefle ihya edilmesi, Ortodoksluğun da 1283'te ihyası günlerini yaşamış ve yazıya geçirmişti. Yaşamı boyunca pek çok değişiklikler gördü, bunların hepsi de olumlu değişiklikler değildi, üstelik gelecek umutsuz görünüyordu. Yine de tarihinin son sayfaları çekingen bir iyimserlik gösteriyor; yazdığına göre, doğudan gelen haberler birazcık daha iyidir; Katalanlar Trakya'dan ayrılmışlar ve Meriç'i geçmişlerdir; kimi onların, kendi yurtlarına dönmekte olduğunu, kimiyse Athos Dağı'na saldıracaklarını söylemektedir. Komutanları birbirine girmiştir. Bazıları Kassandria'ya varmış, ötekiler Tesalya'ya doğru yola çıkmışlardır. Dilerim bu işler Tanrı'nın istediği gibi gelişsin ve Tanrı da bu işlerin bizim en yüce umutlarımız ve İmparatorumuzun, O'na güveni doğrultusunda gitmesini sağlasın, der.[19]

Katalan Birliği'nin bundan sonraki serüvenleri, Bizans İmparatorluğu tarihinden çok, Yunanistan tarihiyle bağlantılıdır. Kassandria'dan harekete geçerek Athos'taki manastırları talan ettiler

ve Thessalonike yakınlarına birkaç saldırıda bulundular. Rocafort, Thessalonike Latin Krallığı'nı diriltmek hayalleri kuruyordu ve böylesine zengin bir kenti zapt edebileceğini umuyordu. Ama kent güçlü bir savunucu birliğe sahipti ve iyi berkitilmişti. Zaman ilerledikçe, Katalanlar Kassandria'da kalmayı sürdürmenin gittikçe güçleştiğini gördüler. Trakya'ya geri dönüş yolunu bir Bizans ordusu kesmişti. Rocafort askerlerinin güvenini yitirdi, kendilerine başka bir komutan seçtiler ve 1309 baharında Katalanların çoğu Tesalya üzerine yürümeye karar verdiler. Türklerden birçoğu Makedonya sınırında Katalan Birliği'nden ayrıldı, ama birliğin geri kalanı (hepsi yaklaşık 9000 kişi) Tempe vadisinden Tesalya ovasına girdi.[20]

O sırada Tesalya hükümdarı, II. İoannes Doukas'tı. 1303'te babası Konstantinos'un yerini almıştı. Ama henüz çok gençti, babasıyla dedesine güç veren yılmazlık ruhu ona geçmemişti. Yakın zamanda II. Andronikos ile uzlaşmış ve imparatorun kızlarından biriyle evlenmişti. Bu nedenle, 1309'da Tesalya, Konstantinopolis'e bağlı değilse de bağlaşığıydı. Bağlaşıklık, Katalanlar ülkesinin kuzey sınırını geçip arazisini yakıp yıkmaya başlayınca, II. İoannes'in işine yaradı. Yardım göndersin diye imparatora başvurdu ve bir Bizanslı komutan, Khandrenos Thessalonike'den güneye doğru yürüyüşe geçmek buyruğunu aldı. Bu ikisinin arasında kalan Katalanlar, ilerleyişi sürdürmek zorunda kaldılar; güneye, Boiotia'ya doğru gitmeyi kabul ettiler. Tesalya hükümdarı II. İoannes hevesle onlara yol göstericiler sağladı ve giderlerini ödedi; böylece, 1310 baharında, Lamia üzerinden yola koyuldular.

Ne var ki bu sırada Atina ile Thebai'nin Frank dükü Gautier de Brienne, kendi hesabına Katalanlarla görüşmelere girmişti. Daha kariyerinin başlarında onlarla tanışmıştı ve Tesalya'yı zapt etmek için onları hizmetine alabileceğini umuyordu. Komutanlarıyla Lamia yakınlarında buluşsun diye bir aracı gönderdi ve Katalanlara iki aylık ücretlerini peşin ödedi. Sonuçta, Katalanlar geriye dönüp Tesalya'yı bir kez daha boydan boya çiğnediler, 30 kadar kasabayı ve kaleyi zapt ettiler. II. İoannes onlarla ve Atina düküyle uzlaşmak zorunda kaldı. Ama Gautier de Brienne, kendisinden önce Bizans imparatorunun başına geldiği üzere, gördü ki, Kata-

lanları ücretle hizmetine almak kolay, başından def etmek daha zordur. Birliğe artık ihtiyacı kalmamıştı, ama şimdi çekip gitmeyi reddediyorlardı ve Gautier'nin bazılarını silahsızlandırma girişimi savaşa yol açtı. Katalanlar 1311 Mart'ında, Tesalya'daki Almyros yakınındaki bir çatışmada, Fransızlara karşı kesin bir zafer kazandılar. Gautier ve şövalyelerinden birçoğu öldürüldü. Bunun üzerine Katalanlar, Thebai ile Atina'yı zapt etmek için güneye doğru yürüyüşe geçtiler. IV. Haçlı Seferi sonrasında Atina'da kurulmuş olan Fransız Düklüğü, Katalanların eline geçti ve Katalan Birliği'nin Magnesia'da, Gelibolu'da, son olarak da Kassandria'da beceremediği iş sonunda gerçekleşti, yani Atina'da bir prenslik kuruldu. Atina Katalan Dukalığı yaklaşık 80 yıl boyunca, 1388'e kadar varlığını sürdürdü.[21]

Katalanlar Trakya'dan çıkıp batı yönünde ilerlemeye başlayınca arkalarında, Bizanslı tarihçilerin ukalaca arkaik tarzlarıyla belirttikleri gibi, "bir İskit çölü" bırakmışlardı. İskit sözcüğünü, Moğol anlamında kullanıyorlardı. Katalanlar her yönden Moğollar kadar yıkıcıydılar. Gerçekten de, kurtarsınlar diye hizmetine alındıkları Bizans İmparatorluğu'nun yıkıma sürüklenmesine katkıları, Moğolların katkısından fazla olmuştur. Bir bakıma bu katkı, Türklerinki kadar büyüktür. İmparator Andronikos'un talep ettikleri parayı ödemeye gücünün pek de yetmeyeceğini görünce, Katalanları istihdam etmemesi gerektiği görüşü öne sürülmüştür. Ama Katalanlar, eğer 1304'te Philadelphia'da kazandıkları zaferi sürdürebilseler ve ertesi yıl yeniden saldırılara girişmek üzere dönmüş olsalardı, imparatorluğun geliri olasıdır ki artmış olacaktı. Katalanların, ülkenin zenginliklerini gasp ederek onu yoksullaştırmaya koyulmuşken imparatorluk yoksul diye yakınmaları akla yakın değildi. İşin gerçeğinde, imparator onlara ödeme yapmanın çaresini bulacağım diye müthiş zorlanıyordu.

Hesaplandığına göre, Katalanların imparatorluk hazinesinden ücret olarak çektikleri toplam para 1.000.000 *hyperpyra* idi ki, bu, bütün imparatorluğun ortalama yıllık gelirinin bir miktar üzerindeydi. Altın paranın 1304'te bir kez daha ayarının düşürülmesine yol açan, Katalanların talepleriydi; bu ayar düşürülmesinde

bir *hyperpyron* içindeki altın yüzde 50 azaltılmıştı. İmparator, onların gözünü doyurmak için, zaten aşırı yük altında bulunan halkına ek vergiler yüklemek zorunda kalmıştı. Doğu illerinde vergilendirilecek pek bir şey yoktu. Ama Trakya ve Makedonya'da *pronoia* olarak elde tutulan bütün mülklerin üçte biri devlet tarafından alınmıştı. Bu önlemin nasıl uygulandığı pek açık değildir, ama şurası kesin ki eskiden vergi bağışıklığı olanların çoğu şimdi mülklerine konmuş verginin yükümlüsüydüler; ayrıca, kuralların Athos Dağı'ndaki büyük manastırlara bile uygulanmış bulunması, imparatorun kararlılığının bir ölçütüdür. Buna, *sitokrithon,* yani buğday ve arpa vergisi deniyordu. Her çiftçi, arazisinin büyüklüğüne göre, elde ettiği üründen bir bölümünü ayni vergi olarak ödemek zorundaydı. Bu verginin toplanması da kendi başına sorun yaratmış olsa gerek. Ama hasılat, Katalanların ücreti olarak ödenecek altını ve gümüşü elde edebilmek için, açık pazarda satılacaktı.[22]

Bu açık pazarın denetlenmesi de ayrı bir sorundu. Sadece Batı Anadolu'dan değil, bir yandan da Katalanların işgal ettiği yahut kasten yakıp yıktığı bölgelerden Konstantinopolis'e sığınmacı akışı, başkentte çare bulunmaz bir yiyecek kıtlığına yol açmıştı. Paranın değerinin düşürülmesi de kalan yiyeceklerin fiyatını iyice şişirmişti. İtalyan olsun Bizanslı olsun, utanmaz satıcılar çabucak büyük kârlar elde ediyorlardı. 1301'de Patrik XII. İoannes üretiminin her şeye rağmen hâlâ devlet tekelinde olduğu varsayılan tuzun fiyatındaki artıştan yakınıyordu. Ama müthiş Patrik Athanasios yakınmayla yetinmedi. Kâr peşindekilerin Hıristiyanlığa yakışmaz tutumunu lanetleyen vaazlar verdi; onları aforoz etmekle tehdit etti; imparatoru eyleme geçmeye çağırdı. Athanasios, mektuplarında, 1305'te karşılaşılan korkunç Katalan "vendetta"sından* sonra Konstantinopolis'te nasıl kıtlık yüzünden açlık çekildiğini betimliyor. Tacirlerin kimi buğday karaborsası yaratarak kıtlıktan en büyük kazancı sağladılar; diğerleri ise başka yerde daha da yüksek fiyatla satabilecekleri için buğday dışsatımı yapmaktaydılar. Athanasios, imparatorun yeni kuralları yürürlüğe koymasını ve kent içinde buğ-

* Kan davası güderek adam öldürme -çev. n.

day satımıyla ekmek pişirilmesi işini denetleyecek özel bir görevli atamasını önerdi. Fırıncıların, Haliç'e gelen buğdayın, ayrıca pazar yerlerinde hilesiz terazi ve ölçüler kullanılmasının sıkı denetim altında tutulması hakkında bir imparator buyrultusu çıkarıldı. Patrik, imparatorun Konstantinopolis'in batısındaki tarım arazilerinin boşaltılıp yakılması emriyle zaten pek cılız olan yiyecek arzını daha da azaltan politikasını kınadı. Yoksullar ve sığınmacılar ona minnet duyuyordu, çünkü kentin çeşitli bölümlerinde, mısır koçanından hazırlanmış sıcak lapa ile karın doyurabilecekleri aşevleri kurmuştu. Patrik Athanasios Katalanları, Konstantinopolis'in kurtarıcıları olmaktan çok düşman sayıyor, onlardan nefret ediyordu. Korkusu sadece, onların Katolik inancı Ortodoksların manevi yapısını daha da bozar mı diyeydi.[23]

Katalanların imparatorluğa verdikleri bütün zarara rağmen, Türklere karşı Batı Avrupa'da örgütlenecek bir haçlı seferinin öncü muhafızları olabileceklerini umut eden birkaç Bizanslı vardı. Aragon ve Sicilya kralları Katalanları doğuda bir emperyalist girişimin aracı olarak görüyorlardı. Batı'daki başka kişiler, onların Latin İmparatorluğu'nun yitirilip gitmiş yeniden kurulması davası için kullanılabileceğini düşünüyorlardı. Fransa Kralı IV. Philippe'in kardeşi Charles de Valois, Katalanların Konstantinopolis'i yeniden fethedecek bir haçlı ordusuyla işbirliği yapabileceği umudundaydı. 1301'de Charles, son Latin İmparatoru II. Baudouin'in torununun çocuğu olan Catherine de Courtenay ile evlenmişti. Sicilya Kralı Federico ile, Venedik'le, hatta Sırbistan ile bağlaşıklık kurmuştu ve papalar, bir kutsal savaş yapılmasını vaaz ederek onu desteklemeye hazırdı. 1307'de, Fransızların kararlı bir destekleyicisi olan Papa V. Clemens, II. Andronikos'u aforoz etti ve bütün Katolikleri, onunla şu ya da bu ilişkiye girmekten ya da ona herhangi bir yardımda bulunmaktan men etti. II. Charles d'Anjou ve özellikle oğlu, Epeiros'lu Nikephoros'un kızıyla evlenmiş olan Tarantolu Philippe, doğal olarak kendilerinin Yunanistan üzerindeki hak iddialarını güçlendirecek herhangi bir haçlı seferinin düzenlenmesine ilgi duyuyorlardı.[24]

Bu kesimler Bizans İmparatorluğu'na karşı hiç de iyi niyetli değillerdi. Ama besbelli ki, imparatorluk içinde de küçük bir grup

Charles de Valois'nın Batı'daki bütün dost ve akrabalarının güçlerini, Türklere karşı bir haçlı seferinin düzenlenmesine yönlendirebileceğini düşünüyordu. Bu gruptan üç kişi, 1307 civarında Charles'a ve İmparatoriçe Catherine de Courtenay'e mektuplar yazdı. Biri, o sırada Thessalonike valisi olan İoannes Monomakhos'tu; bir diğeri, Anadolu'daki bir imparatorluk yüksek görevlisi olan Doukas Limpidaris ya da Libadarios'tu; üçüncüsü ise Sophronios denen bir keşişti. Üçü de Charles d'Anjou'ya imparator diye yahut da Romalıların İmparatoru diye hitap etmişlerdi ve onun, ordusunun başına geçip Türkleri geri sürmek için Bizans'a geleceğini umuyorlardı. Böyle bir gün hiç gelmedi. Charles, Katalanlar Tesalya'ya ulaştığında, yardımlarını sağlamak üzere biraz çaba gösterdi. Ama Katalanlar kendi planlarının haricindeki planlarla ilgilenmiyorlardı. Venedikliler önerilen haçlı seferine verdikleri desteği çektiler ve 1310 Kasım'ında Bizans ile ticaret sözleşmelerini yenilediler; böylece, Charles de Valois ile Papalığın büyük planları suya düştü. Bu arada Catherine de Courtenay ölmüş, Konstantinopolis Latin İmparatoriçesi unvanı kızı Catherine de Valois'ya geçmişti. Gelecek yıllarda, Batılıların Konstantinopolis üzerindeki muğlak hak iddiaları, onun ve Anjou hanedanından kocası Tarantolu Philippe üzerinden sürdürüldü.[25]

Katalanlar gelip geçici bir olguydu; yine de varlıklarının ve verdikleri zararın etkileri yıllar boyunca kendini duyurdu. Bir çekirge sürüsü gibi gelip geçtiler. Ama Türkler kalıcıydı. Katalanların Trakya ve Makedonya'da bıraktıkları Türkler iki büyük çete halinde örgütlendiler. 1500 savaşçıdan oluşan birinci çete Sırbistan Kralı Stefan Milutin'in hizmetine girmeyi önerdi. O da çeteyi sevinerek kabullendi. Halil adlı birinin komutasındaki diğerleri, Trakya'nın kırsal alanlarında dolanıp durdu ve Konstantinopolis ile Thessalonike arasında karadan ulaşımı olanaksız hale getirdi. 1310'da Andronikos Halil ile bir anlaşma imzaladı. Onun ve 1300 at ile 800 piyadeden oluşan adamlarının, devşirdikleri talan malıyla Anadolu'ya dönmek üzere Hellespont'tan kendilerine dokunulmaksızın geçmelerine izin verilecekti. Gemileri Cenevizler sağlayacaktı. Ancak, imparatorun üst yöneticilerinden biri Türklerin elinden talan malını almaya kalkışınca, anlaşmaya

leke sürüldü ve Halil, yurduna dönmek şöyle dursun, Trakya'da kendisine katılmak üzere takviye kuvvetleri çağırdı. IX. Mikhael bunları bir savaşa çekmeye çabaladı ve bir kez daha utanç verici biçimde yenilgiye uğradı. Söylenene bakılırsa, Halil, Mikhael'in imparator tacını bile eline geçirmişti. Birkaç yıl boyunca, Trakya'nın çoğu bölümü Türklerin elindeydi. Kentlerdeki ahali dışarı çıkıp tarlalarını ekip biçmeye cesaret edemiyorlardı. Sonunda imparator bir ordu kurmayı başardı ve Türkleri Gelibolu yarımadasında sıkıştırdı. Sırbistan Kralı Milutin yardımına 2000 atlı göndermişti. Cenevizler düşmanın deniz yoluyla kaçışını engellediler ve 1312 sonuna doğru Gelibolu yarımadasında sıkışıp kaldıktan sonra son kişiye kadar çarpışan Halil ve adamları kılıçtan geçirildiler. Sayıları 2000'den azdı, ama imparatorluk bir süre için onların insafına kalmıştı.[26]

Katalan felaketinden sonra, imparatorun artık sinirleri boşanmış, yaratıcılık yeteneği kurumuştu. Avrupa cephesinde kendini gösteren ek bir sıkıcı gelişme de Bulgar gücünün canlanmasıydı. Bulgaristan üzerindeki Moğol boyunduruğu, 1299'da Altın Ordu Hanı Nogay tahttan indirilince gevşemişti. Georgi Terter'in oğlu, 1300'de Bulgar tahtına çıkan Todor Svetoslav görece hareket özgürlüğünden ve Bizans İmparatorluğu'nun güçsüzlüğünden olabildiğince yararlandı. Kuzey Trakya'ya saldırıp Karadeniz kıyısındaki Bizans liman kentlerini işgal etti, bunları Ceneviz gemilerine kapattı ve Konstantinopolis'e buğday dışsatımını yasakladı. Kent zaten çaresiz bir yiyecek kıtlığı çekmekteydi. Ama imparatorun Bulgarları öç almakla tehdit edecek yüreği yoktu. 1307'de, uysal uysal, onların yeni zapt ettikleri bütün yerleri ellerinde tutmalarına izin veren bir antlaşmayı imzaladı ve torunlarından birini, IX. Mikhael'in bir kızını Svetoslav'a eş olarak verdi.[27]

Andronikos kapısının eşiğinde olan bitenlerle bile pek başa çıkamıyordu. Anadolu'daki kaç bin olduğu bilinmeyen Türkleri geriye püskürtme düşüncesi, onun örgütleyicilik yeteneğinin çok ötesindeydi. Önceleri, Asya'daki Türklerin doğal düşmanlarının Katalanlar değil, hele Batı Avrupa'nın hükümdarları hiç değil, ama İran'daki Moğollar olduğunu düşünmüştü. Moğollar tehlikeli ola-

bilecek bağlaşıklardı; ayrıca, Suriye ile Filistin'i de ellerinde tutan Mısır Memlûkleriyle savaşmakla meşguldüler. Ama 14. yüzyılın başında, Moğol ilhanı gerçekten de Anadolu'nun çok büyük bir bölümünü denetimi altında tutuyordu. Andronikos, Memlûk sultanları gibi güçlü hükümdarları kendisine düşman etmek niyetinde değildi; o da, babası VIII. Mikhael gibi, bütün egemenlik dönemi boyunca Memlûklerle hiç olmazsa diplomatik ilişkiyi sürdürdü. Ancak, az çok geç olsa da dikkatine sunuldu ki, Moğollar Türkleri Asya'da yenilgiye uğratmak üzere kendisine asker vermeye razı edilebilirlerdi. Bu düşünceyi onun aklına üvey kardeşi Maria mı soktu, bilinemiyor. Maria'yı VIII. Mikhael eş olarak İlhan Abaka'ya vermişti. Abaka ölünce o da Konstantinopolis'e dönmüştü. Bizanslılar onu Despina Mougoulion, yani Moğolların hanımı olarak, Moğollar ise Despina Hatun diye tanıyorlardı ve bu Maria, Konstantinopolis'te Moğolların Bakiresi'ne adanmış bir kadınlar manastırı kurmuştu.

1303'te Andronikos, Abaka'nın soyundan gelme İlhan Gazan'a, Türklere karşı kendisine yardım etsin diye başvurdu. Ona, söylentiye bakılırsa, kendi evlilik dışı kızı olan bir prensesin eş olarak verilmesini de önerdi. Gazan bunu keyifle kabullendi; deniyor ki, Bizanslılarla Moğollar arasında bağlaşıklık kurulduğunun sadece rivayet edilmesi bile, Türklerin yüreğine dehşet salmaya yetmişti. Ama Gazan kendi soyundan bir ardıl bırakmaksızın 1304 Mayıs'ında öldü. Yeğeni Tohtu ile ilişkisini kesmiş ve ardılı olacak kişi diye kendi kardeşi Olcaytu'yu, yani Bizanslıların bildiği adıyla Kharbadas'ı belirlemişti. 1305 baharında İmparator Andronikos, Olcaytu'ya daha önce Gazan'a ilettiği önerinin aynını iletmek üzere bir elçiler heyeti gönderdi. Han ona 20.000'i zaten Konya yöresinde bulunan 40.000 savaşçı göndermeyi vaat etti. Bu sayılar, Pakhymeres'in verdikleridir ve kendilerini kurtarmak için doğudan büyük bir ordu gelecek diye umut besleyen Bizanslıların aşırı iyimserliğini açığa vurur. İmparator kız kardeşi Maria'yı Nikaia'ya göndererek kent sakinlerinin gösterdiği cılız direnişi, Moğolların yardım edeceği haberiyle canlandırmaya çalıştı. O sırada Nikaia'nın çevreyle bağlantısı yöreyi elinde tutan Osman'ın gazile-

rince neredeyse kesilmişti, ama üzerine Moğolların gelmekte olduğu haberi Osman'ın sadece daha çok gayret göstermesine yol açtı. 1307'de Trikokkia/Karahisar kalesine saldırdı ve zapt etti, böylece Nikaia ile Nikomedia'nın bağlantısını kesti. Tarihinin tam sonunda Pakhymeres, söylentiye bakılırsa 30.000 kişilik bir Moğol ordusunun, Kharbadas [Olcaytu] tarafından Bitinya'ya gönderildiğini ve son zamanlarda zapt edilen birçok yeri kurtardığını, iç açıcı bir haber olarak aktarabilmiştir. Bu, belki de yalnızca bir söylenti ya da bir umuttu. Moğollarla kurulan dostluk bir yardım yahut çare olmadı. Doğudan hiçbir büyük ordu çıkagelmedi ve Bizanslılar Batı Anadolu'da Türklere karşı kaybedecekleri savaşta kendi başlarına bırakıldılar.[28]

9

Düşmanın Yapısı

Bizanslıların zihninde, 13. yüzyılın bitiminde Anadolu'daki Türk düşmanlarının gerçek yapısı hakkında daha belirgin bir resim canlanmaya başladı.[1] 1320'ye gelindiğinde, bu resim huzursuzluk verecek kadar açık seçikti. Georgios Pakhymeres aşiretlerden birçoğunun adlarını hiç değilse çarpıtılmış biçimleriyle biliyordu, ancak, bunların tam olarak nerede bulunduğu konusunda biraz muğlaktı. Bitinya, Mysia, Frygia, Lydia ve Asia'da* "Amourioi, Atmanes, Atinai, Alisurai, Mantakhiai, Salampaksides, Alaides, Ameramanai, Lamisai, Sfondylai, Pagdinai ve iğrenç adları olan diğer aşağılık yaratıklar"ın tarlaları ve çiftlikleri yakıp yıktığını yazar. Yarım yüzyıl kadar sonra, Bizans Anadolu'sunun Türklerce fethi artık tamamlanmışken yazan Nikephoros Gregoras, olayların nasıl geliştiğine ilişkin ayrıntılar yönünden birçok boşluğu doldurabilmektedir.[2] Adlarını Pakhymeres'in ancak yarım yamalak anlayabildiği "aşağılık yaratıklar", aslında, Orta ve Batı Anadolu'da

---

* Batı Anadolu. Romalıların Anadolu'daki ilk ili olan Asia ili, kendilerine miras kalan Bergama Krallığı topraklarındaydı. -çev. n.

gazilerin kurduğu beyliklerin egemen aileleriydi. Klasik modellerden hiçbir zaman uzaklaşmayan Bizanslı tarihçiler, bunları, Herodotos'dan kalma "Persler" gibi deyimlerle anmaktan hoşlanırlardı; bu terimler genellikle Türkler diye çevrilmektedir. Ancak, beyler ya da onlara bağlı savaşçılar aynı ulusa ya da ırka mensup bulunmak bilincine sahip değillerdi. Onlara esin veren, İslam'ın gaza düşüncesiydi. Ama saldırılarının merkezi bir yönetimi yoktu ve birbiriyle pek seyrek işbirliği yaparlardı.

Bu beyliklerden birincisi, Bizans sınırlarının bir hayli doğusunda, eski Selçuklu Sultanlığı'nın yıkıntıları üstünde varlık kazandı. Karamanoğulları, Güneydoğu Anadolu'daki Kilikia yöresi ile Toros dağlarını istila edip oralarda yerleşmişti. Mısır'daki Memlûk sultanlarının dostları, böylece de İran Moğollarının doğal düşmanlarıydılar. 1308 dolaylarında, Selçuk sultanlarının başkenti Konya'yı ele geçirmeyi başardılar; bu tarih, çoğu kez, Selçuklu devletinin sonu sayılmıştır, ancak aslında Selçuklu Sultanlığı nice yıldan beri Moğol İmparatorluğu'nun dışa uzanan bir ilinden fazla bir şey değildi. İlhan Olcaytu, Karamanoğullarını Konya'dan sürüp çıkarmıştı. Ama Olcaytu'nun 1316'da ölümünden sonra, iç sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalan Moğollar Anadolu'daki egemenliklerini gevşetmeye başladılar. Karaman Beyliği, Anadolu'nun o bölgesinde en güçlü devlet olarak gelişme fırsatını buldu. Ancak, Bizanslıların yazgısı üzerinde Konstantinopolis'in daha eski Türk düşmanlarını sıkıntıya sokması hariç, pek az etkisi oldu.

13. yüzyıl sonunda kurulmuş Germiyan Beyliği Bizans sınırına daha yakındı. Bu beylik, Nikaia İmparatorluğu'nun eski sınır bölgesi olan Frygia/Frigya'daydı. Merkezi, bir zamanlar Bizans kenti olan Kotiaion, yani Kütahya idi. Germiyan aşiretin, yani halkın adıydı, diğer beyliklerdeki gibi hükümran ailenin adı değildi. Beyleri, Gregoras'ta "Karmanos Alisourios" diye, Pakhymeres'te "Alisuras" diye anılan Alişir'in soyundan geliyordu. 1300'e ulaşıldığında, doğuda Ankara'dan güneybatıda Menderes vadisine kadar uzanan topraklar Germiyanların elindeydi. Philadelphia ile diğer Bizans kentleri bir zaman için Germiyan beylerine haraç ödemişlerdi. Ama denize kıyıları yoktu; bazıları bir zamanlar Germi-

yan vasalı olan diğer beyler, Anadolu'nun batı kıyısına doğru, hâlâ Bizans toprakları olan yerlerde kendi küçük devletlerini kurmaya başlayınca güçleri azaldı.

1282 ile 1300 arasındaki felaketli yıllarda, gittikçe daha çok sayıda gazi tepelerden inip Bizans sınır bölgelerine girdikçe ve kıyıya ulaşım sağlayan ırmak vadilerini keşfettikçe Türk fetihleri biçimlenmeye başladı. Anadolu'nun tam güneybatı köşesinde, Karia bölgesinde, saldırıyı Menteşe denen bir bey yönetmişti. İşgal ettiği topraklar Menderes ırmağının güneyinde idiyse de, etkinlikleri Miletos'a kadar uzanıyordu. Yeniden inşa edilen Tralles kentini 1282'de kuşatıp zapt eden, akrabalarından biriydi. Menteşe beyleri korsanlık ederek denize ilk açılanlar oldular. Bir Bizans donanması olmadığı için de, işsiz kalmış Bizans denizcilerinin hizmetlerinden çok büyük yarar sağladılar. 1300 dolaylarında, kıyının açığındaki Rodos adasına saldırdılar. Ama burada ilk gerçek direnişle karşılaştılar; Kıbrıs'tan atıldıkları zaman bu adayı kendilerine *fief* olarak versin diye boş yere Bizans imparatoruna ricada bulunmuş olan St. Jean Şövalyeleri, 1308'de yasayı kendi ellerine aldılar ve Rodos'u yeni karargâhları olmak üzere zapt ettiler. Böylece, Menteşe beylerinin Ege Denizi'nin diğer adalarına da korsan saldırısı seferleri düzenlemesi engellenmiş oldu.

Menteşe Beyliği'nin kuzeyinde, önceleri Germiyan vasalı olan Aydın Beyliği uzanıyordu. Aydınoğulları, görünüşe bakılırsa, ilk baskınlarını ve fetihlerini Menteşe'nin Sasa Bey denen bir hısmıyla işbirliği içinde yapmışlardı. 1304 Ekim'inde Ephesos'un zaptıyla sonuçlanan seferlerine bu kişi komuta etmişti; işte Benedetto Zaccaria'nın Khios adasını sahiplenmesi Aydınoğullarını adadan uzak tutmak içindi. Ancak, çok geçmeden, Sasa Bey'in, Aydın Bey'in en büyük oğlu Mehmed'le arası bozuldu ve 1308'de öldürüldü. Geçen zaman içinde Mehmed Bey, Germiyan'dan bağımsızlığını açıkladı ve kendi beyliğini kurdu. 1317 dolaylarında, Mehmed Bey'in savaşçıları İzmir'in akropolisini, yani yukarı hisarını zapt ettiler; birkaç yıl boyunca, Mehmed Bey Khios adasındaki Zaccaria ailesinin ve Rodos şövalyelerinin donanmalarıyla kıyı açıklarında köşe kapmaca oynadı. Kendisinden daha ünlü olan oğlu Umur Bey

kendi beyliği olarak İzmir'i aldı ve sonunda, aşağı kent bölümünü ve limanı Latinlerden 1329 yılında zapt ederek kentin Türklerce fethini tamamladı.

Beyliği, 14. yüzyılın ilk yarısında kıyıdaki Türk beyliklerinin en başarılısı ve en belalısı olan Aydınoğlu Umur'un yaptıkları sonradan, Enveri adlı şairin yazdığı manzum destanda kutlanıp övülmüştür. 1460'larda Enveri'nin yazdığı destan Anadolu'daki bir Türk beyliğinin tarihini anlatan ve Bizanslı ya da Hıristiyan bakış açısından değil, Türklerin bakış açısından yazılmış bir yapıt olarak kendi türünün tek örneğidir. Destan, 1307'den 1348'e kadar geçen yılları, II. Andronikos'un egemenliği döneminde Batı Anadolu'da Bizans direnişinin çökmesi ile daha kuzeyde Osmanlı Beyliği'nin kurulması arasındaki, büyük sonuçlara gebe dönemi anlatmaktadır. Gazi devletlerinden birinin, Aydınoğlu Mehmed Bey ile oğlu Umur'un yiğitçe baskınlarının ve fetihlerin tarihçesini dramatik ve çoğu kez de eğlendirici biçimde anlatmaktadır. Sürekli hareket halindeki, ayakta kalabilmek için fetih yapmak zorunda olan ve gaza düşüncesinden esinlenmiş küçük, ama dinç bir askeri toplumun canlı bir tablosunu sunmaktadır. İman uğruna gaza eden savaşçıların, kendilerine özgü bir mertlik töreleri vardı ve talan yürüterek geçimlerini sağlamalarının karşılığında beylerinin buyruğunu dinlerlerdi. Öykünün baş kahramanı, Aydın beyi, destanda Gazi Umur diye, keza Umur Paşa diye tanıtılır; bu paşa unvanı, 14. yüzyılda yalnız askeri yönden değil dinsel yönden de anlam taşıyordu. Umur imansızlara, yani kâfir Hıristiyanlara karşı adil ve kutsal bir fetih savaşına öncülük eden "Tanrı'nın aslanı"dır.[3]

İzmir'in kuzeyinde, Saruhan ve Karesi beylikleri vardı. Saruhan Bey Lidya bölgesini, Manisa ve Bergama kentleriyle birlikte fethetmişti; Karesi, Mysia bölgesine ve Çanakkale Boğazı'nın güneyinde kalan topraklara egemendi. Bu beyliklerden ne biri, ne de öteki Aydın ve Menteşe beylikleri kadar başarı sağlayabildi. Ama işin başında, her ikisi de Osmanlı Beyliği'nden daha önemliymiş gibi görünüyorlardı. 13. yüzyıl sonundaki gazi beyliklerinin en küçüklerinden biri, Anadolu'nun kuzeybatısında, Doğu Bitinya'daki Sangarios ırmağından geçen Bizans sınırının gerisinde-

kiydi. Başında, Bizanslıların Atman diye tanıdığı Osman vardı. Soyu konusunda güvenle söylenebilecek şey, Ertuğrul adlı birinin oğlu olduğundan ibarettir. Sonraki dönemlerde, ona daha şanlı bir soy ağacı yakıştırmak için birçok destan yaratılmıştır. Çünkü Osman ne de olsa, evrensel Konstantinopolis İmparatorluğu'nun mirasçısı olmuş ve 15.-16. yüzyıllarda Batı Avrupa'ya dehşet salmış bir hanedanın kurucusuydu. Avrupalı olsun Osmanlı olsun daha sonraki tarihçiler bu nedenle Osman'ın Peygamber'e [Muhammed'e], hatta Nuh'a kadar uzandığı söylenen yiğit geçmişine ve soyuna ilişkin anlatımlarla hem kendilerini, hem de okurlarını tatmin etmişlerdir. Bu efsaneler tümüyle önemsiz değillerdir, çünkü 15. yüzyıl öncesinde Osman'ın ve halkının tarihçileri yoktu. Gerçekten de Osmanlıların, Bizanslılarla temasa geçinceye kadar bir tarihlerinin bulunmadığı bile söylenmiştir. Ancak, onlarla çağdaş Bizanslı tarihçiler bu halkın kökeni ve ataları hakkında pek az şey söylemişlerdir. Bizanslı tarihçiler, daha çok Osman'ın ve savaşçılarının sınır boyunda yapıp ettiklerine ilgi duyuyorlardı; Osman'ın soyundan gelenlerin, sonunda bütün Bizans İmparatorluğu'nu fethedeceğini bilmeleri ise beklenemezdi.[4]

Osman'ın babası Ertuğrul, söylendiğine göre, son Selçuklu sultanının hizmetinde bir gazi birliğine komuta ediyordu. Bizans sınırında, Dorylaion, yani Eskişehir yöresinde bir Bizans ve Moğol ordusunu yenmişti. Sultan da onu, Eskişehir'i ikta olarak vererek ödüllendirmişti. Daha sonraki söylence, Ertuğrul'un sonuncu sultan tarafından, kendisine ardıl olacak kişi diye belirlendiği yolundadır; bu da soyağacı yazarlarına, Osmanlılarla Selçuklular arasında yasal bir bağlantı kurmak olanağını sağlamıştır. Ertuğrul 1288'de kendi egemenliği altındaki yörenin çoğunu Osman'a, diğer bir deyişle Gazi Osman bin Ertuğrul'a bırakarak öldü. Birkaç yıl içinde Osman, Sangarios ırmağının yukarı vadisine ve Bursa ile Nikaia arasındaki topraklara akınlar yaparak, yavaş yavaş Bizans'ın Bitinya ili içlerine doğru ilerledi. İşte bu bölgedeyken adı Bizanslılarca ilk kez duyuldu. Osman, 1302 Temmuz'unda, Bafeus'ta bir Bizans ordusunu yendi. Kısa süre sonra Melangeia/Yenişehir hisarını işgal etti ve burası onun gelecekteki harekâtının üssü

oldu. Bu kent Bursa ile Nikaia arasındaydı, dolayısiyle Konstantinopolis'ten Bitinya'ya karadan gidiş yolunu denetliyordu. Artık Bizans yönetimi, Nikaia ve komşusu kentlerle sadece deniz yolundan bağlantı kurabiliyordu. Bu koşullar altında, İmparator Andronikos'un Katalanları gökten inme nimet sayması pek de şaşılacak şey değildir. Katalan Birliği'nin 1304'teki seferleri, her ne kadar ilke olarak daha güneydeki yöreye, Aydın ve Menteşe beylerine yönelmiş idiyse de, Osman'ın beyliğini de az çok etkiledi. 1307'de Nikaia'yı kurtarmaya gönderilen Moğol ordusu, Osmanlıları o yöreden temizlemekte daha etkili olmuşa benziyor. Ancak bu ordu gider gitmez Osman bütün çevre toprakları, Marmara Denizi'ne kadar fethetti ve Nikaia, Bursa, Nikomedia kentleriyle diğerlerinin hem birbirleriyle hem de Konstantinopolis ile bağlantıları kesildi.

Bu kentlere sahip olmak uğrunda yürütülen mücadele uzun sürdü ve acımasız oldu, ama kentleri aslında sadece kendileri savunuyorlardı. Bizans imparatorunun Avrupa'daki dertleri, Anadolu'nun savunmasına aklını fazla yoramayacağı kadar çoktu. İmparatorluk Katalanların getirdiği yıkımdan ve sonuçlarından dolayı bitkin düşmüştü. Birkaç yıl boyunca, gücü Avrupa'daki bir avuç Türkle uğraşıp onları yenmeye zar zor yetti, karşı kıyıya geçip Asya'daki Türkleri yenecek bir ordu oluşturmaya hali kalmamıştı. Ama daha enerjik ve olanakları da daha zengin bir imparator bir şeyler yapabilirdi. Oysa II. Andronikos yeni düşüncelerden yoksundu ve artık iyice yaşlanmıştı. 1321'de yönetici sınıfın daha genç kuşağından bazı kişiler ona karşı baş kaldırdı ve bir iç savaş patlak verdi. Yedi yıl boyunca Bizanslılar ara ara birbirleriyle savaştılar ve düşmanlarının eli serbest kaldı. Bu zor yıllarda Osman, Sangarios ile Boğaz arasındaki ve yukarıda Karadeniz kıyısına kadar olan bölgeye sürekli akınlar düzenleyerek beyliğini büyüttü. 6 Nisan 1326'da, oğlu Orhan Bursa'yı zaptetti. Bu kent bir ay kuşatma altında kalmıştı, ama işin gerçeğinde yıllardır Bizans dünyası ile bağlantısı yoktu. Ertesi yılın Mayıs ayında, yakınlardaki Lopadion kenti de surları bir deprem sonucunda hasar gördükten sonra Osmanlıların eline düştü. Bitinya'da Bizans egemenliğinin sona ereceği artık görülüyordu. Bursa, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni

başkenti oldu; Osman 1326'da öldüğünde oraya gömüldü. Yerine geçen oğlu Orhan başlıca Bizans kentlerini birer birer fethetmeye ve çok geçmeden Anadolu'daki bütün diğer beyliklerle yarışıp hepsini yutacak olan bir Türk devletini kurmaya girişti.[5]

Osmanlılar, mütevazı kökenlerinden nasıl olup da Anadolu'daki daha büyük ve daha güçlü gazi beyliklerinin herhangi birinden daha büyük ün ve şan kazandılar, bu, tarihçilerin karşısına bilmece gibi çıkmış bir sorudur. Buna birçok yanıt önerilmiştir, ancak yanıtların en sade olanı gerçeğe en yakınıdır. Osmanlılar, beyliklerin Konstantinopolis'e en yakın olanıydı. Dolayısıyla, Bizanslıların büyük bir direnişiyle karşılaşmışlardı ve yenmek zorundaydılar. Savaş ve fetih, Umur Paşa destanının açıkça gösterdiği üzere, gazilerin damarlarındaki kan gibiydi. Direniş gördüklerinde canlanıyorlardı; ortada artık direniş görülmeyince ve yeni fetihler yapmak olanağı bulunmayınca çöküntüye uğruyorlardı. Menteşe ve Aydın beyleri, bir kez kıyıya eriştiklerinde, Anadolu'da fetihler yapmak için gittikçe daha az fırsat buldular, gittikçe daha az direniş gördüler. Aydınoğlu Umur adamlarının savaşçı ruhunu, Rodos Şövalyelerine ve onların batılı bağlaşıklarına karşı yürütülen savaşlarla, bir yandan da adaları ve Yunanistan kıyılarını talan ederek beslemişti. Ama böyle etkinliklerin bir sınırı vardı; diğer beylikler fetih ve talanın sınırlarına geldikçe, gazileri Osmanlı güçlerine katılıyordu, çünkü Osmanlı'nın Bizanslılarla önce Anadolu'da, sonra Avrupa'da yürüttüğü ölüm kalım savaşı, kutsal savaşa neredeyse sınırsız olanaklar vaat eder görünüyordu. Bu gelişme Osmanlıların işine geldi, çünkü böylece sayıları artmaktaydı. Gerçekten, diğer Türk beylerinden çoğunun tersine, Osman'ın soyundan gelenler bir devlet yaratmayı ve istikrarlı süreklilik gösteren yönetim kurumları oluşturmayı erkenden akıl ettiler. Nüfusun huzursuz kesimlerine her zaman sınırlara gazi olarak gitme işi verilebilirdi. Eski gaza geleneği böylece sürdürülebilir, talan hırsı da merkezden yönetilen örgütlü bir devletin kurulması amacına zarar vermeksizin tatmin edilebilirdi.[6]

Bu nedenle, Osmanlılar önlerine çıkan her "imansız" Hıristiyanı kılıçtan geçirmediler. Böyle yapmaktansa, kırsal alandaki ve kent-

lerdeki Hıristiyan ahaliyi kendi taraflarına geçmeye teşvik ettiler. İslam hukuku ve geleneği, teslim olun önerisine uyan düşmanlara iyi muamele edilmesini buyuruyordu. Bitinya Hıristiyanları, kendi varlıklarının hoş görülmesine karşılık haraç ödemek zorunda bırakıldılar, ama bu vergi kendi çıkarlarını umursamayan Bizans yönetimine ödedikleri vergilerden daha fazla değildi. Bir kez teslim olma ya da din değiştirme kararını verince, Bizanslı ahali efendilerinin değişmiş olmasını pek de sıkıcı bulmadı. Teşvikler çoğu kez güçlüydü, çünkü Osmanlılar sayılarını artırmak istiyorlardı. Hatta bir Katalan çetesi bile 1304'te Osmanlılara katıldı. Bazı Hıristiyanlar tamamen fatihlerin tarafına geçti ve Müslümanlığı kabul ettiler. Ama bunu talep edildiği için yapmadılar, çünkü Osman'ın hizmetine giren herkes, Türk olsun Rum olsun, aynı devletin bireyi oluyor ve Osmanlı diye anılıyordu. Günü gününe yaşamaktansa geleceğe bakmaya başladıkları için Osmanlılar zenginleşti, diğer beylikler ise çöktü. Daha sonraki yıllarda, onlarınkiyle kıyaslanabilecek bir yönetim biçimine ve örgütlenmeye sahip tek beylik, Karaman Beyliği'ydi. Nice kez, Bizans imparatorları, Osmanlıların dikkatini başka yana çekiyorlar diye Karamanlılara minnet duymuşlardır. Ancak, 14. yüzyılın başında Osmanlılar Konstantinopolis'in ve bütün Bizans İmparatorluğu'nun fethedileceğini görüyor olamazlardı.

III

BİZANS'IN ÖLÜMCÜL HASTALIĞI: İÇ SAVAŞLAR ÇAĞI 1321-1354

10

Veraset Sorunu ve İlk İç Savaş

II. Andronikos her zaman birinci eşi Macaristan Prensesi Anna'dan doğma en büyük oğlu Mikhael'in kendi yerine geçmesini istemişti. Mikhael'e 1294'te ortak imparator olarak taç giydirilmişti. Uzun süre boyunca, onun Konstantinopolis Latin imparatoriçesi unvanını lafzen de olsa taşıyan Catherine de Courtenay ile evleneceği ve böylece Batı'nın Bizans üzerindeki hak talebi sorununun da çözüleceği umulmuştu. Yıllarca, ilgili taraflar arasında pek çok elçi gelip gitti, armağanlar sunuldu. Ama bu plan, Aziz Petrus kayasına çarptı. Gerek dinsel gerek siyasal nedenlerle, papalar Latin imparatoriçenin sapkın bir imparatorla evlenmesine karşı çıktılar. 1301'de Catherine, Fransa kralının kardeşi Charles de Valois ile çok daha tatmin edici bir evlilik yaptı. Aynı engel, Mikhael'in Kıbrıs'taki Fransız kralın kızıyla evlenmesine de engel oldu; sonunda 1295'te, Mikhael Ermenistan kralının kızı Rita ya da Maria ile evlendi. Bu kadın ona iki oğul ve iki kız çocuk verdi. Büyük oğula, Bizans geleneğine uyularak, dedesinin adı verildi ve İmparator III. Andronikos oldu; küçüğüne de Manuel adı kondu. İmparatorun birinci evliliğinden doğma diğer oğlu Konstantinos,

despot unvanını aldı. Konstantinos'un, yaşlı imparatorun iyice çökmüş olduğu yıllarda pek içten sevdiği, Mikhael Katharos adlı bir evlilik dışı oğlu olduğu halde, tahtın vârisi olabilmesi ancak daha sonraki yıllarda düşünülür oldu.[1]

İmparatorun ikinci eşi, 1284'te evlendiği Yolanda ya da Monferrato'lu Eirene, doğurduğu üç oğlu, İoannes, Theodoros ve Demetrios için büyük umutlar besliyordu. Kanısınca, gerek kendi oğulları gerek sevmediği üvey oğlu IX. Mikhael imparatorun mirasından birer pay almalıydılar; imparatorluk topraklarının aynı babanın kanından gelme bütün prensler arasında eşit bölüşülmesini öneriyordu. Batı'da uygulama böyle olabilirdi, ama bu, hiç de Bizans geleneğine uygun düşmüyordu. Tarihçi Gregoras bu düşünce karşısında başına tokmak yemiş gibi olmuştu. İmparator bu düşünceyi dinlemek istemedi ve aile içinde bir tartışma patlak verdi. Andronikos karısına, "Hiçbir imparatorun, Romalıların *monarkhia*'sını [monarşisini], bir *polyarkhia*'ya [çok hükümdar egemenliğine] dönüştürebilecek güçte olmadığını" açık seçik anlatmaya çabaladı.[2] Ama Eirene onun bu tutumunu, sadece ilk doğmuş oğlunu kayırma amacına bağladı ve böylesine ahmak, inatçı bir kocayla artık yaşayamayacağına hükmetti. Üç oğlunu yanına alarak Konstantinopolis'ten ayrıldı, Thessalonike'ye gitti. Orada hiç değilse, 1299'da Sırbistan Kralı Stefan Milutin'e gelin verilerek kurban edilen kızlarının küçüğü Simonis'e daha yakın olabilecekti. Eirene, Thessalonike'de, hıncını çıkarmak için kocasına karşı Milutin ile, hatta Charles de Valois ile ve Katalanlarla birtakım entrikalar tezgâhladı; 1317'de, Thessalonike yakınındaki yazlığında içi kin dolu, ama son derecede zengin bir kadın olarak öldü. Oğlu Theodoros, Monferrato markisi unvanının miras yoluyla sahibi oldu, Cenovalı bir hanımla evlendi ve Lombardia'ya yerleşip orada bir Palaiologoslar hanedanı kurdu. Bizans'a ancak arada sırada, hısımlarından para tırtıklamak için dönüyordu. Eirene'nin oğullarından İoannes, hiç istemediği halde, imparatorun nazırı Nikephoros Khoumnos'un kızlarından biriyle evlendi ve çocuk bırakmaksızın öldü. Eirene üçüncü oğlu Demetrios'u Sırbistan'da Milutin'in sarayında yaşasın, böylece belki Sırbistan'da bir prens-

lik edinebilir diye ikna etmeye uğraştı. Ama Demetrios'un kanısınca, Sırbistan'da yaşamanın güçlükleri ve can sıkıcılığı katlanılacak gibi değildi. Yerleşmek üzere Thessalonike'ye döndü, bu kentte evlendi ve üç çocuğu oldu.[3]

Veliaht yokluğunda vâris olan IX. Mikhael devlet adamı olarak bahtsızdı. Anadolu'da Türklerce yenilgiye uğratılmasından sonra, Trakya kentleri olan Didymoteikhon ve Hadrianopolis'e yerleşmişti. Trakya'da, Halil'in komutasındaki Türklerce yenilgiye uğratılması sonrasında da Thessalonike'ye gönderilmişti; orada üvey anası Eirene ile gergin bir ilişkiye katlanmak zorunda kaldı. Özel yaşamı da daha bahtlı olmadı. İki oğlundan büyüğüne, Andronikos'a 1316'da, 19 yaşındayken ortak imparator olarak taç giydirildi. Böylece, ortak imparatorların en kıdemlisi II. Andronikos, kendisinden önce VIII. Mikhael'in yapmış bulunduğu gibi, gelecek iki kuşak boyunca imparatorluk tahtına kimin geçeceğini, kendisinden sonra oğlu IX. Mikhael'in ve sonra da torunu III. Andronikos'un tahta geçmesiyle sağlama bağlamayı ummuştu. Ama umduğu çıkmayacaktı.

Genç Andronikos sarayda dedesi tarafından, daha genç olan kardeşi Manuel ile birlikte büyütülmüştü. Önceleri yaşlı imparatorun gözdesiydi. Ama delikanlılık çağında serkeşliği huy edindi. Umursamaz ve aşırı müsrif bir gençlik yaşamaya başladı; arkadaşları hiç uygun değildi ve Galata'daki Cenevizlere bile borç takmıştı. İhtiraslıydı ama ömrünün, kendisi gelecekte tahta geçecek diye yapılan ince hesap kitaptan yararlanmasına olanak bırakacak kadar uzun olmayacağını seziyordu. Yaşlıları ve aklı başında yakınları, onun iç huzursuzluğunu yatıştırır umuduyla, bağlantıları sağlam bir Alman hanımefendisiyle evlenmesini ayarladılar. Bu hanım, Brunswick-Grubenhagen Dükü Heinrich'in kızı Adelaide von Brunswick, Bizanslıların ona verdiği adla Brunswick'li Eirene idi. Düğün 1317 Ekim'inde yapılmıştı. Eirene daha pek küçükken ölen bir erkek çocuk doğurdu. Ama görünüşe bakılırsa, kocasını ıslah etmeyi başaramadı. Andronikos, anasının yurdu Ermeni Krallığı'nda, yahut Morea'da veya Ege adalarından birinde kendine bir prenslik edinmeyi düşünüyordu. Babasıyla dedesi genç adamın gidişatı karşısında düş kırıklığına uğramışlardı.

Ailenin acıları feci bir olaydan sonra doruğa çıktı. III. Andronikos Konstantinopolis'te soylu aileden doğma, ama ilişkilerinde dile düşmesine yol açacak kadar özgür bir hanıma tutulmuştu. Bir gece bu hanımın evi yakınında, rakiplerinden birine pusu kurdurdu. Gece karanlıktı. O yoldan ilk geçen kişi, rastlantı bu ya, öz kardeşi Manuel oldu. Kiralık katiller kıyacakları kişide yanıldılar ve Manuel öldürüldü. Bu son skandal IX. Mikhael için bardağı taşıran son damla oldu. Zaten Epeiros despotunun eşi olan kızı Anna'nın bir süre önce ölmesinden dolayı hâlâ yastaydı. Sağlığı bozuktu ve uğradığı sarsıntı onu hiçbir zaman şifa bulamayacağı bir çöküntüye sürükledi. Thessalonike'de 12 Ekim 1320'de öldü. Yaşlı imparator bunun üzerine, artık torunu Andronikos'un hareketlerine hoşgörü gösteremeyeceğini ve vârisi olmadığını açıkladı. Veraset dizilişinde onun yerini, ölen IX. Mikhael'in kardeşi Despot Konstantinos ya da daha güçlü görünen olasılıkla onun evlilik dışı çocuğu Mikhael Katharos alacaktı. İşte, 14. yüzyılda imparatorluğu yıkılışın eşiğine getirecek taht savaşları dizisinin ilkine bu olaylar yol açtı.[4]

Bizanslı tarihçiler, II. Andronikos ile torunu III. Andronikos arasındaki iç savaşın patlak vermesini bize hemen hemen sadece kişisel bir kan davası gibi aktarıyorlar. Ortada bir kişilik çatışmasının da bulunduğundan kimse kuşku duyamaz. Ama bu, çekişmenin tek nedeni değildi. 1321'e gelindiğinde, II. Andronikos tahtta neredeyse 40 yıldan beri oturmaktaydı. 60 yaşını geçmişti. Egemenlik döneminin son yıllarında işler daha kötülemiş görünüyordu. Bizans Anadolu'su Türklere kaptırılmış sayılırdı ve elde kalan birkaç kent sırf kendi güçleriyle pek uzun süre dayanamazlardı. Trakya Katalanlar ve Türkler tarafından yakılıp yıkılmıştı. Konstantinopolis sığınmacı nüfusu ne besleyebiliyor, ne de barındırabiliyordu. Ticaret, hatta kentin gıda ihtiyacı İtalyanların insafına kalmıştı. Böyleyken, hâlâ elinde toprağı, serveti ve görece güvenliği bulunanlardan sırf var olan durumu sürdürebilmek için gerekli parayı sağlamak üzere katlanılamayacak kadar ağır vergi alınıyordu. İmparatorluk hazinesine giren gelirin çoğu, imparatorluğun düşmanlarına yıllık haraç ve komşularına yıllık destek

parası diye ödeniyordu. Kuzey Trakya'daki ve Makedonya'daki, şimdiye dek büyük felaketlere uğramaktan uzakta kalmış toprak sahipleri sırf Katalanları ya da Türkleri "satın almak" ya da İtalyanlara tahsisat bağlamak için gittikçe artan vergileri vermek istemiyorlardı. Bu yöntemin, bir ordu ve donanma oluşturup elde tutmaktan kurtulmak için tek seçenek olduğuna inanmıyorlardı. Bunun daha çok kendi yöneticilerinin izleyebileceği herhangi bir diğer olumlu ya da yapıcı politikaya alternatif olduğu kanısındaydılar. Yaşlı imparator olaylara yenik düşmüştü. Belki daha genç kuşakların egemenliği devralması zamanı gelmişti.

1320 dolaylarında II. Andronikos yeni bir vergi artışını kamuya duyurdu. Bu vergi artışı öylesine bir şiddetle uygulandı ki bir zaman için imparatorluğun ekonomisi canlanıyormuş gibi göründü. İmparatorun vergi toplayıcıları, diye yazıyor Gregoras, imparatorun çıkarlarına olduğu kadar kendi çıkarlarına da hizmet eden bu kazançlı işi yürütmekte birbiriyle yarışıyorlardı. Böylece, kısa süre içinde, her ne kadar devlet sınırları her yanda daralıyor idiyse de hazineye giren gelir binlerce ve binlerce [altın] arttı. İmparator bu gelirlerle düşmanlarının tehdit ettiği denizlerde ve kıyı bölgelerinde devriye gezecek 20 savaş gemisinden oluşan bir donanmanın yapılmasını ve 1000'i Bitinya'da, 2000'i Trakya ile Makedonya'da konuşlandırılacak sürekli bir süvari gücünün elde tutulmasını önerdi. Paranın geriye kalanı, çevrede yaşayan uluslara gönderilecek elçilerin, yardım paralarının ve diğer bin bir türlü yönetim giderinin ödeneği olarak kullanılacaktı. "Ama Tanrı, bizce bilinemez gerekçeleriyle başka türlü olsun istediğinden, her şey sanki bir zar atışının sonucunda böyle oluvermiş gibi birdenbire kargaşaya dönüştü."[5]

Zarlar, genç III. Andronikos ve destekleyicileri dedesine karşı savaş açtıklarında atılmıştı. Aile faciası ile IX. Mikhael'in ölümünü izleyen dönemdeki aile içi anlaşmazlık ve III. Andronikos'un dedesi imparatorca tahta vâris olmaktan yoksun edilmesi, aristokrasinin daha genç kuşağınca önceden tasarlanmış bir ayaklanmaya bahane sağladı. Bunlardan kimi, III. Andronikos'un taht üzerindeki iddiasını destekleyerek onun çevresinde kümelendiler. Belki de haklıydılar. Ama yaşlı imparator uzun süren inatçı bir direniş gösterdi;

üstelik zaman Bizans'ın bir iç savaşa bulaşmasına hiç uygun değildi. Savaş, III. Andronikos'a yapılan haksızlıkları düzeltmek iddiasıyla açılmıştı ve başlıca destekleyicileri toprak sahibi soylulardı. Bu, sömürülen ve aşırı ağır vergilerin altında ezilen köylülerin ya da kentlilerin, başlarındaki yeteneksiz yönetime karşı ayaklanması değildi. Ancak, ayaklananların ilk yaptığı işlerden birinin, Trakya'daki bütün kasabaları ve köyleri vergilerden bağışık tuttuklarını kamuya duyurmak olmasının, üzerinde önemle durmaya değer. Kasaba ve köylerin desteğini kazanmanın daha güvenli bir yolu yoktu. Hepsi, Konstantinopolis'in dış mahallelerinden batıda Khristoupolis'e kadar hemen silaha sarıldı ve genç imparator için dedesine karşı savaşmaya can attı. O sıralarda Trakya'da olan vergi toplayıcıları tutuklandı ve acımasızca işkenceden geçirildi; topladıkları paralara el kondu, ayaklananların davası için kullanıldı.[6]

Ayaklanmanın elebaşılarından çoğu III. Andronikos'un yaşıtlarıydı. Ancak, ayaklanma nedenleri değişikti; ayrıca, hepsi de öncelikle devleti kurtarmaya ilgi duyuyor değildi. Olayla en doğrudan ilgili olan üçü, İoannes Kantakouzenos, Syrgiannes Palaiologos ve Theodoros Synadenos idi. İoannes Kantakouzenos 1320'de 25 yaş dolaylarındaydı. Zengin ve eski bir aileden geliyordu. Babası, Morea'daki Bizans ilinde valilik yapmıştı. Onu tek çocuğu olarak yetiştiren anası Theodora, imparator ailesi Palaiologoslara hısımdı. İoannes Makedonya, Trakya ve Tesalya'daki uçsuz bucaksız mülklerin vârisiydi. Genç III. Andronikos'un çocukluk arkadaşıydı; onun iç savaş sırasındaki en akıllı ve nüfuzlu destekleyicisiydi ve 14. yüzyılın geri kalan kısmının çoğunda perde arkasında ipleri elinde tutan kişi olacaktı. Aynı zamanda, siyasetten elini eteğini çektikten sonra anılarını yazmıştır ki, bu da ona karşı haksızlık edilmesine yol açmıştır. Gerçekten de, hiç değilse Bizans'ın daha sonraki tarihçileri, İoannes Kantakouzenos'un çağının tarihini yazmaktaki amacının, kendi kusurlarını en uygun ışık altında göstermek olduğunu varsaymışlardır. Bilginler bu yüzden Kantakouzenos her nerede kusurlu olduğu olayları gizlemiş ya da bağışlanır göstermişse bunlara işaret etme keyfini yaşamak için, onun kusurlarını büyütmeye eğilimli olmuşlardır; böylece, Bizans döneminde Yunan dilinin edebi

üslubunda yazılmış yapıtlardan dili en duru, en sade olanın satırları arasında çarpık ve dürüst olmayan bir akıl görebilmişlerdir. Hiç kuşku yok ki Kantakouzenos'un anıları, bir anlamda kendi savunmasını içerir. Ama kendinden yana söyledikleri çoğu kez haklıdır, çünkü onun çağdaşlarından hiçbiri, bir asker olarak, bir yönetici ya da bir yazar olarak aynı ölçüde yetenekli değildi. Buna rağmen, 1320'de, sarayda sadece küçük bir görevi vardı.[7]

Syrgiannes pek de dengeli biri değildi. Baba tarafından belki de Moğoldu, ama anası İmparator II. Andronikos'la kardeş çocuğuydu ve Kantakouzenos ailesinin de akrabasıydı. Makedonya'da askeri valiyken ayaklanmacı diye ün kazanmıştı. Syrgiannes kimseyi umursamazdı ve ihtiraslıydı, ama III. Andronikos'un candan, vefalı bir dostuydu veya öyle görünüyordu. Theodoros Synadenos biraz daha yaşlıcaydı ve ölen IX. Mikhael'in arkadaşı olmuştu. İoannes Kantakouzenos gibi o da askeri ve toprak sahibi aristokrasiden geliyordu. 1320 yılına kadar Trakya'da bir komutanlık görevindeyken, yaşlı imparator ortada neler döndüğünü sezerek onu Sırp sınırında bir göreve vermişti. Ayaklanmacı gizli örgütün, çok farklı bir geçmişi ve aile kökeni olan bir dördüncü üyesi daha vardı. Adı Aleksios Apokaukos idi. Onun, soylu ya da mal mülk sahibi aileden gelme gibi bir iddiası yoktu. Türedinin teki, istikrarsız gidişatın tepelere fırlatıverdiği yeni zenginlerden biriydi; elindeki bütün servet ve saygınlığı onu dost edinmiş, ona güven göstermiş olan İoannes Kantakouzenos'a borçluydu. Utanmazın, kurnazın biri olan Apokaukos, bu işten ben ne kaparım diyerek komplonun içine girmişti. İşin başında eline az bir şey de geçse, razıydı.[8]

1320'de dedesi tarafından torunluktan reddedildiğinde III. Andronikos'un çevresinde kümelenenler işte bunlardı. İoannes Kantakouzenos ile Syrgiannes, hoşnutsuzluğun arttığı ve IX. Mikhael ile oğlu III. Andronikos'un adlarının belki de yaşlı imparatorun adından daha çok saygı uyandırdığı Trakya'da, yerel yöneticilere komuta edebilmek için rüşvet vererek eylemin zeminini hazırladılar. Aşırı vergi yükü altında ezilen halkın sıkıntısını sömürerek ve devlet gelirlerine el koyarak, II. Andronikos'u devirmek üzere çarpışacak ordular kurabildiler. Kantakouzenos anılarında, o za-

man ne olup bittiğini neredeyse adım adım anlatır. Ona göre, hem kendi dostu olan, hem de haksızlığa uğramış bir prensten yana, kendiliğinden bir ayaklanma çıkmıştı. Anlatımı daha az duygusal olan Gregoras, olayı II. Andronikos'u tahttan indirmek için yürütülen, önceden tasarlanmış bir komplo diye yorumlar. Her iki anlatım da doğrudur. Başarılı olabilmesi için, Kantakouzenos'un da içtenlikle kabul ettiği üzere, girişilecek işin önceden planlanması gerekiyordu. Ama bir yandan da, yapılmış bir haksızlığın düzeltilmesi gerektiği yolunda genel bir kanı ve bu haksızlığa uğramış genç imparatorun, dedesinin neredeyse yıkıntıya sürüklediği imparatorluğu kurtarmayı becerebileceği yolunda bir umut vardı.

Kendisine karşı komplo kurulduğu haberi II. Andronikos'a ulaşınca, torununu tutuklattı ve onu patrik, kilisenin üst düzey yöneticileri ve senatörler önünde sorguya çektirdi. Ama 1321 Paskalya'sında genç Andronikos, bir av partisine gidiyoruz bahanesiyle, yanında yandaşlarından bazılarıyla Konstantinopolis'ten kaçtı. Hadrianopolis yakınında, dostları İoannes Kantakouzenos ile Syrgiannes'in onu bekledikleri ordugâha ulaştı. Trakya'da imparator olarak karşılandı ve bol keseden vaatlerle, armağanlar saçarak bir sadakat heyecanı yarattı. Yaşlı imparator, pek haklı olarak, ayaklanma havası Konstantinopolis'e de bulaşacak diye tedirgindi. Bağırdı, çağırdı, tehditler yağdırdı. Patriğe komplocuları aforoz ettirdi ve yüksek yöneticilerinden bağlılık andı içmelerini istedi. Ama Syrgiannes komutasındaki bir ordunun başkente doğru ilerlemekte olduğu haberi gelince boyun eğdi. Oğlunu Selymbria yakınlarında görmeye giden Syrgiannes'in annesinin de arabuluculuğuyla, 6 Haziran 1321'de bir uzlaşmaya varıldı. İmparatorluk, iki imparator Andronikos arasında bölüşülecekti. Bunlar birlikte egemenlik süreceklerdi: III. Andronikos Hadrianopolis'te, II. Andronikos Konstantinopolis'te. Henüz kan dökülmemişti.

Halkın çoğunlukla III. Andronikos'un yanında olduğuna pek kuşku yoktur. Ama çeşitli nedenlerle, destekleyicileri kendi aralarında anlaşamıyorlardı. Syrgiannes, genç imparatorun açıkça İoannes Kantakouzenos'u tutmasına sinirleniyordu, ayrıca, kendi eşinin onurunun da incitildiğini iddia ediyordu. Aralık 1321'de taraf

değiştirdi ve II. Andronikos'u, yeniden savaşa girişsin diye kışkırttı. Yaşlı imparator, torununa bir ders vermeye ve uzlaşmayı çiğnediğini öne sürmeye zaten yeteri kadar hazırdı. Savaş patlak verdi ve aşağı yukarı altı ay süreyle Trakya'da çatışmalar oldu. III. Andronikos çok geçmeden çaresizce parasız kaldı, paralı askerlerine ödeme yapamadı ve kaldırdığı vergileri yeniden koyarsa halk arasındaki desteğini yitireceğinden korktu. Ancak İoannes Kantakouzenos ile annesi imdadına yetiştiler ve Kantakouzenos onun paralı askerlerinin parasını kendi kesesinden ödedi. Ama genç imparatorun davasına katılanlar sürekli artıyordu. Thessalonike, ardından da Lemnos adası onu desteklediğini açıkladı.[9]

1322 Temmuz'unda, iki imparator arasında ikinci bir uzlaşmaya varıldı. İmparatorluk topraklarını bölüşme deneyimi başarısız olmuştu ve Andronikos istemeye istemeye, torununun bütün imparatorlukta kendi ortağı sıfatıyla egemenlik sürmesine ve kendinden sonra da ardılı olmasına rıza gösterdi. Genç Andronikos'a yıllık ödenek olarak 35.000 *hyperpyra* verilecek ve buyruğu altındaki birlikleri devlet sağlayacaktı. II. Andronikos daha kıdemli otorite olmayı sürdürecekti ve böylece genç Andronikos ile danışmanları içte yahut dışta yeni bir politikayı, imparatorluğun çıkarı bundadır diye uygulayamayacaklardı. Şimdi başkentte imparator olarak tanınmış bulunmasına rağmen, III. Andronikos Trakya kenti Didymoteikhon'da kalmayı yeğledi. Beş yıl boyunca iki imparator, dışa karşı bir işbirliği görüntüsü sunarken, birbirlerinin ne yapıp ettiğini gözetleyip durdular.[10]

Uzlaşmanın metnine harfiyen riayet edildi. 2 Şubat 1325'te III. Andronikos'a Ayia Sophia'da imparator tacı giydirildi. 1326 Ekim'inde de, ikinci eşi olarak Savoie Kontu V. Amadeo'nun kızı Giovanna yahut Anna'yı almakla dedesinin isteklerine boyun eğmiş oldu. Yapay bir sükûnet hüküm sürüyordu, ama gerçekte iki taraf birbirine pek az güveniyor, inanıyordu; son iç savaşta her iki tarafı desteklemiş olanlar, bir onlar kadar da elebaşılar, görünüşe bakılırsa, entrikalar çevirmeye öyle dalmışlardı ki imparatorluğun refahına ya da korunmasına özen göstermeye vakitleri olmamıştı. İki imparatorun uzlaşmasıyla kendi kişisel planları alt üst olan Syrgiannes,

II. Andronikos'u öldürüp tahtı eline geçirmek için komplo tezgâhlamaktayken yakalandı. Yargılandı ve müebbet hapse mahkûm edildi. İmparatorluğun düşmanları işlerin felce uğramasından yararlandılar. 1324 dolaylarında çaresiz duruma düşen II. Andronikos, neredeyse 30 yıl önce Anadolu'da ihanet suçundan hüküm giyen komutan Aleksios Philanthropenos'u bağışladı ve onu Türklerin kuşatması altındaki Philadelphia'yı kurtarsın diye gönderdi. Philanthropenos kör ve yaşlıydı; bağlılık andı içmesine rağmen imparator ona güvenip komutası altına bir ordu vermedi. Ama Lidya bölgesindeki Türkler için adı hâlâ bir efsaneydi ve bir zamanlar nice yengi kazanmış bulunduğu yöreye döndüğü haberi, söylendiğine göre, Philadelphia bölgesinden Türklerin darmadağın çekilmelerine yol açmıştı. Ancak, Türk korsan çetelerinin Trakya kıyılarına akınlar yapmasını önleyebilecek hiç kimse yok gibi görünüyordu. Her iki imparatorun birlikte verdiği buyrultuyla *Megas Domestikos,* yani başkomutan atanan İoannes Kantakouzenos bu koşullarda ne yapabilecekse hepsini yaptı. III. Andronikos'un Bulgarlar ve Altın Ordu Moğollarının yinelenen saldırılarına karşı kuzey geçitlerini tutmasına yardımcı oldu. Hellespont ötesindeki Türklere karşı çatışma ve zaferle sonuçlanan bir seferi dolayısıyla, bilgi kaynaklarımızdan birinde göklere çıkarılmıştı. Ama 1326 Nisan'ında Osmanlılar Bursa halkını teslim olmak zorunda bıraktılar ve görünüşe bakılırsa hiçbir Bizans ordusu oraya, kuşatmayı kaldırmaya gitmemişti.[11]

O sıralarda her iki imparatorun aklı, batı illerindeki yeni gelişmelere takılmıştı. II. Andronikos'un yeğenlerinden biri olan Thessalonike'deki vali İoannes Palaiologos imparatorluktan koptu ve bağımsızlığını kamuya duyurdu. Sırbistan sınırındaki iki Makedonya kalesinin komutanınca destekleniyordu; ayrıca, Sırbistan Kralı Stefan Deçanski, onun Thessalonike'de özerk bir prenslik oluşturmasına yardımcı olmak üzere bekliyordu. İoannes, kızını Deçanski ile evlendirdi. Onun baş kaldırması, kısa bir süre için imparatorlukta büyük tedirginliğe yol açtı, ne var ki bu tedirginlik 1326'da ölmesiyle sona erdi. Yine de Sırbistan'ın Bizans politikasına ilgisini uyandırmayı becermişti ve bu, gelecekte sıkıntı getirecek bir gelişmeydi.[12]

II. Andronikos ile dedesi arasındaki iç savaşın üçüncü ve sonuncu aşaması, 1327 sonbaharında başladı. Bu aşama, Sırbistan ve Bulgaristan hükümdarlarının da, olayı kışkırtmış değillerse bile, karşıt yanlarda yer almalarıyla, kendine özgü bir nitelik göstermişti. Bulgar Çarı Mikhail Şişman, öncülü Svetoslav'ın dul eşiyle 1323'te evlenmişti. Bu hanım, III. Andronikos'un kız kardeşlerinden biriydi. 1327 Mayıs'ında Andronikos yeni enişteşiyle Bulgaristan sınırında bir hafta geçirdi ve onunla bir antlaşma yaptı. Üzerinde uzlaşılan koşullara göre, eğer dedesine karşı mücadelesinde Şişman ona destek verirse, o da Şişman'ı Sırbistan'a karşı savaşta destekleyecekti. Hemen hemen tam o sırada, II. Andronikos da kendi hesabına bir bağlaşıklık kurmak üzere Sırbistan Kralı Stefan Deçanski ile haberleşmekteydi. Bu, imparatorluğun düşmanlarını iç çekişmelerde bir yanı tutmaya çağırmanın tehlikeli bir örneğini teşkil ediyordu. Ama şimdi bu yol açılmıştı.[13]

1327 Ekim'inde III. Andronikos ile saray halkı, Didymoteikhon'dan Selymbria'ya taşındı. Burada karşılarına çıkan yaşlı imparatorun ulakları, Andronikos verdiği sözleri çiğnediği için Konstantinopolis'e girmeye kalkışmamalarını söylediler. İki ay boyunca imparatorlar arasında nezaketsiz iletiler gitti geldi. II. Andronikos, torununu akıl yoluna davet etmek ve çeşitli suçlamalarda bulunmak amacıyla piskoposlardan, keşişlerden ve senatörlerden oluşan bir kurul gönderdi. Suçlamalardan bazısı, olasılıkla yerindeydi, ama bu yapılanın amacı sadece yaşlı imparatora, torununun taht üzerindeki hakkını bir kez daha tartışma konusu etmek için geçerli neden sağlamaktı. Patrik Esaias'tan III. Andronikos'u aforoz etmesi istendi. Patrik reddetti ve bir manastıra kapatıldı. Yaşlı imparator artık ölçüyü tutturamıyordu; 1327'ye varıldığında, yaşam boyunca dostu olmuş kişiler dışında herkesin güvenini yitirmişti. *Megas Logothetes* Theodoros Metokhites sonuna kadar ona bağlı kaldı.

1327 kışında, imparatorlukta, hatta Konstantinopolis'te III. Andronikos'tan yana olanların sayısı iyice artmıştı. III. Andronikos da propagandasıyla bunu körüklüyor, yeni bir imparatorun egemenliği altında yeni bir düzenin kurulacağı, halka daha az vergi

yükleneceği ve askerlere daha yüksek ücret ödeneceğini vaat ediyordu. Trakya'da onun tarafını tutmuş olan İoannes Kantakouzenos ile Theodoros Synadenos, ona, savaşa girişerek bu işi bitirmek zamanının artık gelmiş olduğunu şiddetle öğütlüyorlardı. Ocak 1328'de Thessalonike ona teslim oldu. Makedonya'daki çeşitli başka kentler ve kaleler bunu izledi. Sırbistan kralı kenarda bekliyor, Konstantinopolis'teki imparatorla bağlaşıklık sözleşmesininin gereğini yerine getirmek için hiçbir şey yapmıyordu. Buna karşılık, Bulgaristan Kralı Şişman taraf değiştirmek önerisinde bulundu. Gizlice yapılan bu öneriyi II. Andronikos mutlulukla kabul etti ve 3000 Bulgar atlısı Konstantinopolis surlarının dışında mevzilenmek üzere çıkageldi. 1328 baharında III. Andronikos, kentin savunması için Bulgar birliklerinin girişebileceği yeni harekâtı engellemek amacıyla, ordusunu başkente doğru sürdü. Bulgar atlılarının komutanını yolundan çekilmeye ikna etti ve Mikhail Şişman'a, aralarında yapılmış bağlaşıklık antlaşmasının ilkelerini anımsatmak üzere, sert bir nota gönderdi. Yol artık onun Konstantinopolis'e girebilmesi için açılmıştı.

1328 Mayıs'ında başkent halkı çektikleri çilelerden kendilerini kurtaracak her ne olursa olsun kabullenmeye neredeyse razıydı. Birkaç hafta boyunca, 40 gemiden oluşan bir Venedik filosu, Cenevizlere misillemede bulunmak üzere, Galata ile Boğaz'ı ablukaya almıştı. Konstantinopolis yaşamı üzerinde İtalyanların denetimi hiçbir zaman bu olayda olduğu kadar açık seçik ortaya çıkmamıştı. Bizans tahtı üzerinde iç savaş fırtınası eserken, Venedik ile Cenova hiçbir şeyi umursamadan Boğaz'da kendi kavgalarını sürdürüyorlardı. Erzak gemileri kente gelmeyince yiyecek kıtlığı dayanılmaz boyuta çıktı. III. Andronikos bu durumu kendi lehine çevirmek amacıyla Venedikli donanma komutanına çekilmesi için bir miktar para önerdi. Ama Venedikliler sadece Cenevizlere kaptırdıklarını geri almakla ilgileniyorlardı.

Yine de, 23 Mayıs gecesinde, daha önceden kentteki destekleyicileriyle ilişki kuran III. Andronikos, Kantakouzenos ve Synadenos, muhafızlardan birine rüşvet vererek Konstantinopolis'e girdiler. Aziz Romanos kapısı [Topkapı] yanındaki surdan aşağıya

bir ip merdiven sarkıtıldı ve yukarıya tırmanan ilk askerler kapıyı içeriden açtılar. Genç imparator, yaklaşık 800 kişilik bir birliğin başında, kentin içine yürüdü. Askerler kimseyi rahatsız etmemek, hiçbir kimseye zor kullanmamak, kimsenin malına zarar vermemek komutunu almışlardı. III. Andronikos, dedesi VIII. Mikhael (67 yıl önce) gibi, sadece Tanrı ona bu kentin sahipliğini bahşetmiştir diye düşünülmesini istemekteydi. Sokaklardaki gürültü yüzünden uykusundan uyanıp kalkan yaşlı imparator, pek anlaşılabilir olarak, canından korkmaktaydı. Ama kendisine nezaketle ve insanca muamele edildi. Her ne kadar torunu yararına tahttan feragat etmek zorunda kaldıysa da, imparatorlara özgü simgeleri taşımasına ve sarayda yaşamını sürdürmesine izin verildi, kendisine bir de aylık bağlandı. III. Andronikos'u aforoz etmeyi kesinlikle reddetmiş bulunan Patrik Esaias, yaşa varol sesleri arasında kapatıldığı manastırdan çıkarılıp getirildi. Halkın gerginlik sonrasında belki de ferahlık duymasını gösteren tuhaf bir sahne ortaya çıktı. Patrik imparatora ait arabalardan biriyle sarayına götürülmekteydi. Yol boyunca kendisine, piskoposlardan ve papazlardan değil, çalgıcılardan ve çengi kızlardan oluşan bir alay eşlik etti; kızlardan biri erkek gibi ata binmiş, yaptığı soytarılıklarla ve ettiği müstehcen laflarla, patriği ve onun yanı sıra yürüyen diğer kişileri, kahkahalarını zapt edemez hale getirmişti.[14]

[Genç] İmparatorun verdiği emirlere rağmen, özellikle zengin evleri asker ve halk tarafından biraz yağmalandı. Nikephoros Gregoras kendi evinin de soyulduğunu iddia ediyor. Ancak, tümüyle talan edilip yakılan yıkılan tek ev *Megas Logothetes* Theodoros Metokhites'inkiydi. Bu kişi, haklı ya da haksız, dostu ve efendisi II. Andronikos'un başarısızlıklarından sorumlu sayılıyordu; günah keçisi olmuştu. Pek büyük olan servetine el kondu ve sürgüne gönderildi. İki yıl sonra, yaşlı imparator bir manastıra tıkıldı ve Antonios adını alarak keşiş oldu. Son yıllarında görme yetisini de yitirdi. 13 Şubat 1332'de, 30 yıl önce daha çocukken Sırbistan Kralı Stefan Milutin'e eş olarak verdiği kızı Simonis ile akşam yemeği yedikten sonra öldü. 74 yaşındaydı ve neredeyse tam yarım yüzyıl egemenlik sürmüştü. Bir ay sonra, sadık danışmanı

Theodoros Metokhites de bir keşiş olarak öldü. Metokhites'in, kendi kesesinden pek cömert harcamalarla restore ettirdiği Khora Manastırı'nda kalmak üzere Konstantinopolis'e dönmesine izin verilmişti. Nikephoros Gregoras, her ikisinin cenaze töreninde yapılacak konuşmayı kendi hazırladı ve okudu. Dindar İmparator II. Andronikos'un göreve getirip azlettiği 8 patrikten sonuncusu olan Patrik Esaias aynı yılın Mayıs ayında öldü. Sanki bir çağ son bulmaktaydı.[15]

Gerçekten de birçok yönden öyleydi. Kuşkusuz, bir imparator olarak II. Andronikos'un verdiği kararlarda, devlet adamlığında, diplomasi konularında, askeri yetenek yönünden ve geleceği görebilmekte kusurları olmuştu. Yine de edebiyat ve sanatın aydın ve candan bir koruyucusuydu. Çağdaşları sarayındaki ortamı ilkçağın *akademia*'sına, *stoa*'sına ve *lykeion*'una benzetirlerdi.[16] Onun "çağ"ı bir kültür, öğrenim ve bilim çağıydı. Edebiyatla, felsefeyle, ilahiyatla ve fenle ilgili çok çeşitli konularda ders verilen, tartışmalar yapılan toplantılara başkanlık ederdi. Theodoros Metokhites gibi aydın kişilerin 14. yüzyıl başı Konstantinopolis'indeki havayı hem kendilerine uygun hem de verimli bulmaları rastlantı değildir. Khora Manastırı'nın kilisesi (Kariye Camii) nefis mozaikleriyle ve dramatik duvar resimleriyle, onun zevkine ve imbikten geçmiş inceliğine tanıklık eden bir anıt olarak ayakta duruyor.[17] Metokhites bir keşiş olarak Khora'nın duvarları arasında öldü; belki de öldüğünde, servet biriktirmeye eğilim gösterdiği için pişmanlık duymaktaydı. Yine de parasını yerinde harcamıştı; para sadece manastırın yapısına ve süslemelerine değil, bir yandan da onu bir öğrenim kurumu haline getirebilmek için manastır kitaplığına yazma alınmasına da harcanmıştı.

Daha erken çağın Mikhael Psellos'u gibi, Metokhites de çok yönlü bir bilgindi. Öğrencisi Nikephoros Gregoras ona "canlı kütüphane" diyor.[18] Bilgisi ansiklopedikti. Eski Yunan edebiyatının ihmal edilmiş hazinelerinin yeniden keşfedilmesi, Bizans'ta daha eskiden başlamıştı. Bu harekete kilise kuşkuyla bakmakta ve inanç sahiplerine, gerçek felsefenin putperest yazarların düşüncelerinde değil, kutsal kitaplarda ve Hıristiyan kilise babaları ile azizlerinin

anlattıkları gerçeklerde bulunabileceğini anımsatmaktaydı. Metokhites, Aristoteles'in yorumlarını yazdığı ve astronomi alanında yaptığı araştırmalardan gurur duyduğu halde, belki de kilisenin 11. yüzyılda yaşamış Mikhael Psellos ile öğrencisi İoannes İtalos'a karşı güvensizliğini aklında bulundurduğu için, pagan geçmişin bilim adamlarına ve filozoflarına karşı duyduğu hayranlığı açığa vururken çizgiyi geçmemeye özen göstermişti. Hıristiyan inancının Khora Kilisesi'ndeki görsel imgeleri ışıltılı görkemleriyle, onun entelektüel ve estetik önceliklerini ortaya koymaktadır. Bu iş için görevlendirdiği sanatçıların adları hiçbir zaman bilinmedi. Onlar Tanrı'nın, bir de hamileri, imparatorun *Megas Logothetes*'i ve dostu Theodoros Metokhites'in adı bilinmeyen hizmetkârlarıydılar; Metokhites ise, onların tersine, kendi dindarlığını ve cömertliğini, kilise girişinin üstüne koydurduğu etkileyici portresi ile cümleye duyurmuştur.[19]

14. yüzyılın başı bir sanat koruyuculuğu dönemiydi. Yaşam zordu ve belirsizlikler içindeydi, yiyecek kıttı, para azdı. Yine de Konstantinopolis ve Thessalonike kentlerinde, dindar oldukları kadar bilime hayranlık duygularını göstermek isteyen ve gösterebilen zengin erkek ve kadınlar vardı. Başkentteki dinsel sanat ve mimarlığın bir diğer koruyucusu hem VIII. Mikhael'e hem de II. Andronikos'a seçkin bir ordu komutanı olarak hizmet etmiş, Thessalonike'yi karargâh edinerek batı illerinde valilik görevini yürütmüş olan Mikhael Glabas Tarkhaniotes'ti. Onun savaş alanlarındaki başarıları, dostu Andronikos'un saray şairi Manuel Files'in dizelerinde övülmüştür. Bu kişinin adı, bazı vakıfların kurulmasıyla ilişkili olarak, ama özellikle de Konstantinopolis'teki Bakire Pammakaristos Manastırı'nın (Fethiye Camii) onarımı ve süslenmesiyle bağlantılı olarak anılıyor; buradaki mozaikler Khora Kilisesi'ndekilere benzerlik göstermektedir. Mikhael Tarkhaniotes 1305 dolaylarında öldü ve hayır işlerinde ona destek olan eşi, kocasının cenazesini Pammakaristos Manastırı'nın bir yan şapeline gömdürdü.[20]

O çağın şaşırtıcı ölçüde bilgin bir hanımefendisi, İmparator VIII. Mikhael'in yeğenlerinden biri ve o çağın yazarlarının birço-

ğunun dostu olan Theodora Kantakouzena Raoulaina idi. Theodora, kendisiyle kardeş çocuğu olan II. Andronikos'un tahta geçişine dek, sarayda *persona non grata* [istenmeyen kişi] idi. Lyon Birliği'ne pek ateşli biçimde karşı çıktığı için hapsedilip sürgüne gönderilmişti. Bir yandan da, kilise siyasetinde bir Arsenios'çu idi. Ama 1282 sonrasında dul kaldığında, Konstantinopolis'e geri gelmiş, kendini Krisis [Kocamustafapaşa] semtindeki terk edilmiş Ayios Andreas Manastırı'nın [Koca Mustafa Paşa Camii] yeniden geliştirilip bir kadınlar manastırına dönüştürülmesi işine adamıştı. Theodora, dindar bir rahibe, aynı zamanda kültür ve bilgi birikimi pek sıra dışı olan bir kadındı. Eski yazmaları kendi eliyle kopya ediyor ve bunların resimlendirilmesi için yetenekli sanatçıların çalıştığı bir atölyenin giderlerini karşılıyordu. Bilgi birikimi, aydın dostlarından pek çoğunun hayranlığını çekmişti; bunlar arasında, 1289'da görevden ayrılmak zorunda bırakılınca onun manastırının yanı başına sığınan Kıbrıslı bilgin Patrik Gregorios da vardı; Theodora'ya klasik edebiyat sevgisini aşılayan öğretmen belki de oydu. Theodora bir rahibe olarak 1300'de öldü.[21]

Aynı çağda yaşamış olup da ünlerini biraz da İmparator II. Andronikos'un dostluğuna ve himayesine borçlu olan bilginler, Nikephoros Khoumnos, Georgios Pakhymeres, Nikephoros Gregoras, Maksimos Planudes, Thomas Magistros ve Demetrios Triklinios idi. Khoumnos, imparatorun *mesazon*'u (günümüzün başbakanı gibi) olmuştu ve kızını, imparator ailesinin oğullarından biriyle evlendirmişti. Metokhites'in saraydaki etkinliğini ve bilgin kişiliğini çekemiyordu, ikisi arasında sert bir akademik tartışma sürmekteydi. Edebi, felsefi ve bilimsel yazılarından, incelemiş olduğu eski Yunan örneklerini izlediği ve bunlara pek çok şey borçlu bulunduğu anlaşılmaktadır.[22] Kızı Eirene, Theodora Raoulaina gibi, kocası ölünce rahibe olmuştu; ancak Eirene'nin zevk aldığı şey, bilim yolunda ilerlemekten çok, dindarca hayır işleri yapmaktı.[23] Metokhites'in öğrencilerinden biri olan tarihçi Nikephoros Gregoras, bir diplomat olarak II. Andronikos'a hizmet etti ve o sihirli aydınlar çevresinin en bilgili mensuplarından biri kimliğiyle onun sarayına girip çıktı. Bir bilim adamı olarak ilgisi matematik ve astronomide

yoğunlaşmıştı. Ama aynı zamanda ilahiyatçıydı ve ileri yaşlarında ilahiyat akademik çalışmalarının önüne geçti.[24] Çağının daha eski bir tarihçisi, 1310 yılında ölen Georgios Pakhymeres de birçok şeye ilgi duyan bir bilgindi; güzel konuşma sanatına ya da ilahiyata ilişkin risaleler, bunların yanı sıra Aristoteles felsefesi üzerine bir özet ve dört bilim (*Quadrivium*), yani aritmetik, müzik, geometri ve astronomi üzerine de bir elkitabı yazmıştı.[25]

Pakhymeres'in genç çağdaşı Maksimos Planudes ilkçağ klasiklerinin daha da üretken bir hayranıydı; Plutarkhos ile Ptolemaios'un yapıtlarının, ayrıca epigramların yazma metinlerini arayıp bulmuş, üzerlerinde çalışmıştı. Pek az kişide bulunan, Latince bilmek ayrıcalığına sahipti ve böylece Cicero ile Caesar'dan başlayıp Aziz Augustinus'a ve Boethius'a kadar Latince metinleri Yunancaya çevirebilmişti.[26] Metokhites ve Gregoras gibi, böylesine kapsamlı bilgisi olan saygın kişilerin tek kelime Latince bilmemeleri tuhaf görünebilir. Adil olmak için anımsatmalı ki, çağdaşları batılı aydınlar da Platon ya da Aristoteles'in başyapıtlarını Yunanca özgün metinlerinden okuyabilmekte bir o kadar acizdiler. İşte, Bizans bilginlerinden bazılarında, bu başyapıtlar sadece bize aittir düşüncesini besleyen olgu buydu. Bunların tek sahibi olmak ve eski Yunan ya da Helen edebiyatıyla felsefesinin mirasını anlıyor olabilmek, onlara, Batı'daki Latinlerin asla erişemeyeceği bir üstünlük vermişti. Bizanslıların öteden beri, putperest ya da Hıristiyanlık öncesi anlamında kullandığı Helen sözcüğü artık yeni ve daha şanlı bir anlam edinmekteydi.

Bilgin bir keşiş olarak Planudes çizgi dışıydı, çünkü Bizanslı keşişler her zaman dünyevi yazını ya da iddiaya göre Helen kökenli uygarlık geleneğini tasvip ediyor değillerdi ve onların bu gibi işlerle oyalanmaktan haz etmemeleri, çok geçmeden haddinden fazla ateşli bir putperest geçmiş hayranlığını frenledi. Bağnaz Patrik Athanasios, Helen sözcüğünün sadece bir tek anlamını biliyordu ve öyle anılmak istemiyordu.[27] Pagan bilimine keşişçe dalıp gitmek onu ilgilendirmiyordu. Yine de Planudes tek örnek değildi. Athanasios'un bir diğer çağdaşı da Thomas Magistros'tu. Planudes gibi o da öğretmen ve filologdu. Bir Yunanca sözlük derledi ve Yunan

tragedya yazarları üzerine yorumlar yazdı. Öğrencisi Demetrios Triklinios aynı zamanda Planudes'in arkadaşıydı; filoloji meşalesini taşımayı sürdürdü, Helen klasiklerinden birçoğunun yazmaları üzerinde, kendisini de klasik yazının en büyük uzmanlarından biri saydıracak derecede incelik ve kavrayışla çalıştı. Gerek o gerek ustası Thessalonike'nin yerlisiydiler. II. Andronikos'un destek çıktığı öğretim-eğitim canlanması başkente özgü değildi.[28]

Kendinden önceki ve sonraki birkaç imparatorun tersine, Andronikos kâğıt üzerinde kalem oynatmışa benzemiyor. Edebiyat ya da sanatta yaratıcılığa düşkün değildi, bu alanlarda başkalarının yeteneğine destek olmayı yeğlemişti. Ancak, kusur denecek kadar aşırı dindardı ve bir zaman için, tümüyle Patrik Athanasios'un büyüsü altına girmişti; oysa, bu patrik saraya gidip gelen çok yüksek düzeyde eğitimli aydınlardan biri değildi ve onlardan hoşlanmıyordu. Bizansta "rönesans," yani ilkçağ Helen uygarlığının yeniden keşfedilmesi, besbelli ki imparatoru, konunun paganlıkla bütün bağlantısına rağmen, mestediyordu. Eğer o ve onun korudukları daha az tutucu ve daha gözü pek, daha az kendi içlerine kapalı ve daha az çekingen olsalardı, bu gelişme gerçek bir rönesansa uzanabilirdi. Bu kişiler, gerçek düşünürler olmaktan çok, kitap okuma düşkünüydüler. İçlerinden fen bilimleriyle uğraşanlar, matematiğe ya da astronomiye pek az yeni katkı getirebildiler. Filozoflar, ilkçağ bilgelerince aydınlatılmak konusunda ürkektiler. II. Andronikos döneminin siyasal, ekonomik ve askeri felaketleri, Bizans toplumunda her zaman güçlü olan, gerçek diriliş ve tek gerçek aydınlanış ancak Ortodoks Hıristiyan inancının katı reçetelerine ve uygulamalarına dönmekle gerçekleşebilir kanısını pekiştirdi. Patrik Athanasios'un mesajı buydu. İlahiyat, Tanrı'yı tanıma bilimi, hümanizmadan, yani eski Helenlerin peşine düştüğü, insanı tanıma biliminden kıyas kabul etmez ölçüde daha önemliydi. Andronikos'un ölümünü izleyen yarım yüzyıl içinde insanların akıl ve ruh enerjileri, birçok Bizanslının daha heyecan verici, daha kurtarıcı saydıkları uğraşıya, Tanrı ile insan arasında gerçek ilişki sorununun incelenmesine yönelecekti. Helenizm sözcüğüne yeni bir anlam yüklendi. Batı Avrupa'daki

anlamıyla hümanizma kavramının karşılığı olacak bir sözcük, Bizans Yunancasında yoktur. Buna karşılık, *theosis* kavramını, insanın tanrılaşabileceği kavramını anlatmanın çeşitli yolları vardır. Bizans sanatını inceleyenler, Khora Manastırı'ndaki mozaiklerde "hümanist" öğe olarak gördüklerini seçip çıkarmayı pek severler. Orada betimlenmiş sahneler içinde en derin anlamları olanın, kilisenin yan şapelindeki Anastasis, yani ölülerin dirilmesi sahnesi olduğu tartışma götürür. Bu resmin adı bilinmeyen ressamının, Giotto Padua'daki Arena şapelinde resimlerini yaptığı sırada resim yapıyor olması, Tanrı ile insan arasındaki ilişkide hümanist görüşle Tanrı'yı merkez edinmiş görüş arasındaki yol ayrımını gözler önüne serer; bu ayrım Bizans toplumunun son yüzyılında daha da belirginleşecektir.[29]

11

III. Andronikos'un Saltanatı (1328-1341)

Daha genç kuşak üstün gelmiş, ama maliyet çok ağır olmuştu. Eğer II. Andronikos ile torunu arasındaki iç savaş bu tür savaşların sonuncusu olsaydı ya da başka koşullar altında yapılsaydı Bizans İmparatorluğu yeni düşünceleri olan yeni adamların üstün gelmesinden bazı yararlar sağlayabilirdi. Ama savaş pek çok kişi arasındaki rekabeti ve kıskançlıkları kışkırtmıştı ve sona erdiği zaman, dış dünyadaki taraflardan pek çoğu bu rekabeti canlı tutmakta kazanç bulunduğunu keşfetmişti. 1321 ile 1328 arasında Sırplara ve Bulgarlara, Konstantinopolis'e giden kapıyı aralık tutmanın kolay yolu gösterilmişti; aynı sıralarda İtalyanlar ve onlardan daha da fazla Türkler, imparatorluğun çöküş içinde olmasından yarar sağlamışlardı.

III. Andronikos 1328 Mayıs'ında imparatorluğun tartışmasız efendisi durumuna geldiğinde 31 yaşındaydı. O sırada, başından iki evlilik geçmiş olmasına rağmen, çocuğu yoktu. Bu nedenle, öncüllerinin yerleştirdiği modeli izlemesi ve taht için bir ortak imparator ya da ardıl belirlemesi henüz söz konusu değildi. Andronikos can sıkıcı yönetim işleriyle uğraşmaktansa eylem yapmanın heyecanını yeğli-

yordu. Kendi komutası altındaki askerlere savaşta öncülük ediyordu ve genellikle bir komutan olarak babasından daha başarılıydı; askerleri onu, imparator sıfatiyle nadiren bizzat komutanlık yapmış dedesinden her zaman daha çok sevmişlerdi. Ava çıkmaktan büyük zevk alıyordu; söylendiğine bakılırsa 1000 avcı, 1000 şahin ve 1000 zağardan oluşan bir av örgütü besliyordu. Ama Bizanslılara yabancı olan, at üstünde [Batı şövalyeleri gibi] mızrakla karşılaşma oyununda marifetini göstermekten hoşlanıyordu; bu, batılılarda yaygın bir vakit geçirme yöntemiydi ve Bizans sarayına ikinci eşi Savoie'lı Anna'nın İtalya'dan getirdiği maiyeti tarafından sokulmuştu. Genç imparator, karısının maiyetini pek kafa dengi buluyordu. 1332'de ilk oğlu İoannes'in doğumunu kutlamak için Didymoteikhon'da bir turnuva düzenledi ve bu mızrak yarışmalarında yabancıların bazılarıyla karşılaşırken mızrak kırarak izleyicilerin büyük heyecana kapılmasına yol açtı.[1] Yaşlıca saraylılar, böyle işlere kalkışmanın gereksiz yere tehlikeyi göze almak olduğunu, ayrıca bir imparatora yakışmadığını düşünüyorlardı. Yaşlı kuşaktan bazıları, III. Andronikos'un tahta çıkışının saraydaki davranış kurallarını da başka nedenlerle bozduğu kanısındaydılar. Çünkü genç Andronikos teşrifat kuralları konusunda hiç de özenli değildi ve hayli erişilmez dedesine kıyasla, tebaasının ona daha kolayca sokulabilir olması hoşuna gidiyordu. Belki onlardan korkusu daha azdı.

İç savaşta ona yardımcı olanlar savaş bittiğinde ödüllerini aldılar. Theodoros Synadenos kentin merkez komutanı oldu. Syrgiannes, İoannes Kantakouzenos'un öğüdüyle, zindandan çıkarıldı ve bağışlandı, Thessalonike valiliğine getirildi. O zamana dek rolünü ihtiyatla, arka planda kalarak oynamış olan Aleksios Apokaukos imparatorluk sekreteryasının, hazinenin ve gelirlerin denetleyiciliğine [*mesazon*] atandı. Bu, o güne değin İoannes Kantakouzenos'un III. Andronikos hesabına yürütmekte olduğu görevdi ve görevi Apokaukos'a devreden de o oldu. Kantakouzenos'un kendisi, *Megas Domestikos* olmak dışında hiçbir görev ya da unvan almadı. Ama yeni oluşturulan hükümette *mesazon* olarak kabul görüyordu. Hemen hemen bütün atamalar ondan çıkıyordu; hemen hemen bütün devlet işleri onun ellerinden geçiyordu. Bazen,

bir makama getirmekle zengin ettiği kişilerin, ona minnet duyacaklarını ve bağlı kalacaklarını sanmak yanlışına düştüğü oldu. Bu açıdan, Syrgiannes ile Apokaukos ona çok acı dersler vereceklerdi. Ama imparator ona her bakımdan güveniyordu ve aralarındaki dostluğun atasözlerine geçmesi yersiz değildi. Andronikos Kantakouzenos'a, ortak imparator ya da hiç değilse imparator naibi unvanını kabul etsin diye birçok kez ısrar etti. Ama o bir unvan taşımaksızın iktidarı kullanmayı ve tahttaki imparatorun hakkını desteklemeyi yeğledi.[2]

Yüksek makamdakiler arasında, İoannes Kantakouzenos'un imparator üzerindeki etkisini çekemeyen birçok kişi vardı. İmparatoriçe Savoie'lı Anna'ya göre, Kantakouzenos kocasını pek fazla etkiliyordu. İmparatorun anası, IX. Mikhael'den dul kalmış Maria, Kantakouzenos nedeniyle arka plana itildiği için daha da hınçlıydı. Üstelik, zenginliği ve ihtirasıyla Kantakouzenos'un oğlu yükselişinde o kadar etkili olmuş bulunan annesi Theodora'ya karşı çılgıncasına bir kıskançlık beslemekteydi. Maria, Thessalonike'de bir rahibe olarak yaşamayı yeğlemişti, dolayısıyla ayak altında değildi. Ama alttan alta süren entrika, iç savaş artık bitmiş gibi görünüyorduysa da, hâlâ güçlüydü.

İmparator yabancı düşmanlarına işlerin artık değiştiğini göstermekte gecikmedi. 1328 Haziran'ında Bulgar Çarı Mikhail Şişman, Kuzey Trakya'yı istila edip Bulgarlarla Moğollardan oluşan ordusunu, Hadrianopolis'i görebilecekleri bir yere kadar getirmekle, bir kez daha yaptığı antlaşmaları çiğnedi. III. Andronikos buna, kendi ordusunun başına geçip orduyu sınıra kadar getirip bir Bulgar kalesini zapt etmekle karşılık verdi; Şişman yaptığını iki ay sonra tekrarlayınca da imparator, onun karşısına çıkacak bir orduyu hazır ettirdi. Şişman görüşmelere girişmeyi yeğledi ve Hadrianopolis'te yeni bir antlaşma imzalandı. Antlaşma 1330'da onaylandı ve Bulgarlar III. Andronikos'un egemenlik döneminin geri kalanı boyunca, başka sıkıntı vermediler. Bizans ordusunun iç savaş nedeniyle harap olduğunu bitkin düştüğünü sananlar, bu yeni yönetim altında yapılana karşılık verebilecek yeni bir canlılık ve güç edindiğini anlayıp şaşkınlığa uğradılar.[3]

Avrupa'da, Bulgarlar gibi daha aşağı sayılan uluslara gözdağı verme olanağı hâlâ bulunabilirdi. Ama Anadolu'da artık hiçbir şey Bizanslıların itibarını kurtaramazdı. Bursa 1326'da Osmanlıların eline geçmişti. II. Andronikos kentin yitirilmesinden dolayı yasa girmiş, ama torununun kenti kurtarmaya gitmesine izin vermemişti. Bursa Osmanlıların ilk başkenti oldu; aynı yıl babasının yerine geçen Orhan, Bitinya'daki diğer Bizans kentlerinin, özellikle de birkaç yıldır diğer kentlerle bağlantılarını kopardığı Nikaia ile Nikomedia'nın fethine başladı. III. Andronikos ile Kantakouzenos, hiç değilse Nikomedia körfezi boyunca Konstantinopolis'e doğru Türk ilerleyişini durdurarak durumu kurtarmak gayreti içindeydiler. 1329 Mayıs'ında başkentten alelacele 2000, Trakya'dan da ancak bir o kadar asker eskilerini toplayıp bir ordu oluşturdular. 1 Haziran'da, geri çekilme komutu verildiğinde kullanılsın diye el altında tutulan küçük bir filo bu orduyu denizin öte yakasına, Khrysopolis, yani Üsküdar'a geçirdi. İmparator ve *Megas Domestikos*, ordunun başına geçip Nikomedia körfezi boyunca yürüyerek üçüncü gün Pelekanon'a vardılar. Burada, Orhan'ın 8000 savaşçısıyla kıyıya inen yamaçlarda ordugâh kurmuş olduğunu gördüler. Koşullar hiç de Bizanslılardan yana değildi. Yine de, 10 Haziran'da Türkleri çatışmaya zorladılar. Orhan üstün durumundan olabildiğince yararlandı. Asıl ordu yamaçlarda beklerken, atlı okçularından 300'ü düzlükte Bizans ordusuna saldırdı. Akşama doğru Türklerin daha büyük iki saldırısı püskürtüldü. Ama gece çökerken Kantakouzenos imparatora, Türkler yamaçlardan inip eşit koşullar altında yapılacak çatışmayı kabullenmediklerine göre Bizanslıların kendi ordugâhlarına çekilip ertesi gün düzenli bir geri çekilişe geçmelerinin yerinde olacağı öğüdünü verdi. Ne var ki, geri çekiliş sırasında Türkler ordunun artçı birliklerine saldırdılar ve imparator dizinden yaralandı. Aldığı yaranın öldürücü olduğu yolunda bir söylenti yayıldı ve gece vakti Bizans askerleri dehşetli korkuya düşüp ordugâhtan kaçtılar, kıyıya indiler. Kantakouzenos düzeni yeniden kurmak için boşu boşuna uğraştı. İmparator bir sedye üzerinde Philokrene/Tavşancıl limanına taşındı ve burada Konstantinopolis'e gidecek

bir gemiye kondu. 11 Haziran'da başkente vardı. Ancak bu sırada Türkler kıyıya doğru kaçan orduyu takip etmişlerdi ve 11 Haziran'da gün doğarken Philokrene surlarının dışında bir muharebe yapıldı. Her ikisi de Kantakouzenos'un hısmı olan iki yüksek rütbeli subay dövüşürken öldürüldüler. Kantakouzenos'un kendisi, ordudan geriye kalanları bir araya toplamayı ve az çok düzenli denebilecek bir yürüyüşle, kendilerini denizden karşıya geçirecek teknelerin bulunduğu Khrysopolis'e getirmeyi başardı.[4]

Pelekanon muharebesi, bir Bizans imparatoruyla bir Osmanlı beyi arasında ilk yüz yüze karşılaşmaydı. Bu savaş, Türk sorununa hiç değilse Anadolu'nun o bölgesinde bir askeri çözüm getirilebileceği varsayımının boş olduğunu kanıtladı. 1329 sonrasında, Bitinya'da Bizanslıların gösterdiği direniş hızla ve toptan çöktü. Nikaia 2 Mart 1331'de Orhan'a teslim oldu. Nikomedia 1337'ye kadar dayandı.[5] Ama bu tarihten hayli zaman önce imparator gururundan fedakârlık ederek Osmanlılarla anlaşmıştı. 1333 Ağustos'unda, o sırada Orhan'ın şahsen yönetmekte olduğu Nikomedia kuşatmasını kaldırmak bahanesiyle Anadolu'ya geçti. Ancak, savaşacak yerde, nasıl bir antlaşma yapacaklarını konumak üzere Orhan'ı buluşmaya çağırdı. Bu, imparator ile bey arasında ilk diplomatik buluşma ve Türk sorununa Bizanslıların yeni yaklaşımının ilk işaretiydi. Bu politikanın ardında İoannes Kantakouzenos'un yönlendirici elini görmek, çekici bir yorumdur. Ama Kantakouzenos bu antlaşmanın içeriğini suskunlukla geçiştiriyordu, çünkü antlaşma, Bizanslılar için onun anlatımının ima edebileceğinden çok daha haysiyet kırıcıydı. Antlaşmanın bütün koşulları, sadece bir tek kronikte aktarılıyor: İmparator, Bitinya'da elde kalmış üç beş Bizans bölgesini elde tutmayı sürdürmek için Osmanlılara yılda 12.000 *hyperpyra* tutarında haraç ödemeye razı olmuştu.[6]

Diğer yandan, imparatorluğun Batı Anadolu'yu yeniden fethetmek için gereken güçlü bir orduyu oluşturup donatabilecek durumda bulunduğunu boş yere iddia etmektense, Orhan ile bir uzlaşmaya varmak daha gerçekçiydi. Ayrıca Bizanslılar yeniden fetih eninde sonunda Tanrı'nın uygun göreceği bir zamanda ger-

çekleşecek düşüncesiyle daima teselli bulabilirlerdi. Ama Osmanlılar öylesine barışçı bir fatih örneği gösterdiler ki kurbanlarından pek çoğunun güvenini kazandılar. Örneğin, Nikaia ellerine düştüğünde, Orhan isteyen herkesin ellerindeki dince kutsal kalıntıları yanında götürererek kentten çıkıp gitmesine izin verdi. Verilen bu fırsattan pek az kişi yararlandı. Direniş gösterenlerden öç alınmadı ve kentin kendi iç işlerini yürütmesine izin verildi. Aslında kent çok geniş ölçüde, Nikaia surlarının sağlamlığı ve Konstantinopolis'ten yardım gelecek diye umut beslenmesi sayesinde direnebilmişti. 1329'daki Pelekanon muharebesinden sonra kentin surları yerli yerinde kalmakla birlikte kurtarmaya gelinmesi umudu sönüp gitmişti. Kent halkı açlıktan kırıldıkları ya da yenildikleri için değil, asıl çıkarlarının nerede olduğunu hesapladıkları için teslim oldular ve gelişip büyüyen Osmanlı devletiyle çabucak bütünleştiler. Nikaia'nın düşmesinden sadece sekiz yıl sonra, bir zamanların bu büyük Hıristiyan kentindeki yerlilerden birçoğunun Ortodoks inançlarını bırakıp İslamiyet'i benimsediği haberini alan Konstantinopolis patriği dehşete düştü. 1339'da ve 1340'ta, ruhlarını kurtarmak için patriklik genelgeleri yolladı, ama artık çok geçti.[7]

Nikaia ile Nikomedia'nın ele geçirilmesiyle, Bitinya'nın ve Anadolu'nun kuzeybatı köşesinin Osmanlılarca fethi artık tamamlanmıştı. 1336 yılında Orhan, Mysia'daki Karesi Beyliği topraklarını da devraldı ve böylece egemenliği altındaki toprakları Marmara Denizi güney kıyısı boyunca Hellespont'a ve Pergamon'a kadar güneye yaydı. Birkaç yıl boyunca, Orhan'ın topraklarını büyütme hırsı bundan ibaret kaldı. Ancak, Batı Anadolu'nun her yanından gelme Türk korsanları adaları ve Trakya kıyısını talan seferlerini sürdürmekteydiler; güneydeki Menteşe Beyliği'nin ve İzmir yöresindeki Aydın Beyliği'nin beyleri, Ege Denizi'nde giriştikleri eylemler yüzünden, daha geniş bir dünyanın dikkatini çekmeye başlıyorlardı. III. Andronikos, Bizans donanmasının yeniden kurulmasını ve Batı Anadolu kıyısı boyunca dizilen adalardaki savunma mevzilerinin berkitilmesini kendine iş edindi. 1329'da Khios adası yeniden imparatorluğun eline geçti. Khios'a, 1304'te serüvenci Ceneviz Benedetto Zaccaria tarafından el konmuştu.

II. Andronikos adayı ona *fief* olarak bırakmıştı; Benedetto'nun ardılı Martino Zaccaria da 1328'de adayı elinde tutuyordu. Martino küçük, ama zengin bir adada büyük bir lorddu, Türkler de ona saygı gösteriyorlardı. Konstantinopolis'i fethetmek için onun desteğini uman Taranto hükümdarı Philippe, Martino'ya "Batı Anadolu'nun Kralı ve Despotu" diye hitap etmekten hoşlanıyordu. Ama 1329'da ada halkı, onun çilesini yeteri kadar çektikleri kanısına vardılar ve ayaklandılar. Ayaklanmaya, içlerindeki soylulardan biri, İoannes Kantakouzenos'un eski dostu olan Leon Kalothetos önderlik ediyordu. Martino'nun kardeşi II. Benedetto Zaccaria'nın ihaneti de ayaklanmaya yardımcı oldu. O yılın sonbaharında III. Andronikos, donanmasıyla ada halkının yardımına geldi ve Martino tutsak edilip Konstantinopolis'e götürüldü. Kalothetos, Khios adasında Bizans valiliğine atandı. Adanın yıllık geliri, söylenene bakılırsa, 120.000 *hyperpyra* idi. O nedenle, ekonomik açıdan değerliydi. Ama Türklerin de çok iyi bildiği üzere, stratejik önemi daha da büyüktü.[8]

Artık III. Andronikos için Bizans egemenliğini, Khios adası karşısındaki anakarada yeniden kurmak olanağı doğmuştu. 1329 sonunda yelken açıp Ceneviz kenti Yeni Phokaia'ya dayandı ve kent hükümdarı Andreolo Cattaneo orada bulunmadığı için, temsilcisinin teslim olmasını değilse bile sadakat sözünü kabul etti. Ama imparatorun yolculuğunun tek amacı bu değildi. Aynı sıralarda, Saruhan ve Aydın beylerini, gelip şöyle ya da böyle bir uzlaşmaya varmak üzere görüşme yapsınlar diye çağırmıştı. Saruhan Bey'in kendisi geldi. Aydınoğlu Mehmed hastaydı, ama imparatora armağanlarla ulaklar gönderdi. Bu olayı hem Enveri, hem de İoannes Kantakouzenos kaydetmişlerdir. Enveri bunu, kahramanı Umur'un babası karşısında imparatorun boyun eğmesi diye görmekteydi; Kantakouzenos ise Bizans İmparatorluğu yararına bir sözleşmenin yapılması diye gördü. Sözleşmenin içeriği her ne olursa olsun, bu, Bizans İmparatorluğu'nun Türkler karşısında yeni bir politika izlemek üzere attığı bir diğer geçici adım diye yorumlanabilir ve birkaç yıl sonra Orhan'la anlaşmaya varılmasında olduğu üzere bunda da girişim, pekâlâ İoannes Kantakouzenos'tan gelmiş

olabilir. Eğer Bizans, başlıca Ege adalarını güneydeki Türk beyliklerinin desteğiyle ya da hiç olmazsa yansız kalmasıyla denetleyebilecek olursa, Osmanlı yayılışına dur demek ve diğer beyleri onlarla savaşmaya kışkırtmak olanağı bulunabilirdi. Hatta İtalyanların, özellikle Cenevizlerin Bizans karasularında yeni topraklar elde etmesini engellemek olanağı da bulunabilirdi.[9]

Ne yazık ki, imparator ile *Megas Domestikos*'unun, dünyanın bu bölümünde kendi politikalarını izlemelerine izin verilmedi. Rodos Şövalyeleri, Venedikliler, Cenevizler, Kıbrıs'ın Fransız kralları ve Yunan adalarındaki birçok daha küçük hükümdarın Doğu Akdeniz'de kaybedecek birçok şeyi vardı. Türklerin elinde olan yazgıları yüzünden, Batı Avrupa'nın bütün Katolik devletleri kaygı duyuyorlardı. Daha 1327'de bile, Venedikliler Türklere karşı, Bizans imparatoruyla Rodos Şövalyelerini de kapsaması gereken bir Hıristiyan devletleri birliğinin kurulmasını düşünmeye başlamışlardı. Ancak, birliğin kuruluşunun örgütlenmesi girişimini Papa XXII. Ioannes üstlendi. Bu işle ilgili taraflar iki kategoriye ayrılıyorlardı. Bir yanda, Papa'nın kendisi gibi, Fransa kralı gibi, Türk beylerine karşı yapılacak seferi daha geniş bir kapsam içinde Anadolu'dan geçip Kutsal Topraklar'a ulaşacak yeni bir haçlı seferinin parçası olarak düşünenler vardı. Diğer yandan, o yörede çoktan beri yerleşmiş olanlar bulunmaktaydı. Bunların düşüncesi, daha yakın bir hedefle, kendi ticaretlerini ve mülklerini gitgide artan Türk korsanlığı belasından ve tehlikesinden korumakla sınırlanmıştı.

Batılıların bu serüveninde Bizanslıların ne gibi bir rol oynayabilecekleri ya da oynamaları gerektiği hakkında bir hükme varmak zordur. 1282'de Ortodoksluğun ihyasından beri Bizans imparatoru ile Papalık arasında herhangi bir iletişim olmamıştı, ancak 1324'te II. Andronikos Avignon'daki Papalık sarayına, birkaç elçiden ilkini saygılarını sunmak üzere gönderdi. Kiliselerin birleşmesi sorunu bir kez daha gündemdeydi. İmparator ayrıca, Fransa Kralı IV. Charles ile temas kurdu. 1326'da Papa ile Fransız Kralı, yapılan bu girişimlerin içtenlikli olup olmadığını araştırmak ve Bizanslıların Roma Kilisesi'ne nasıl geri döndürülebileceğini görmek üzere bir Dominiken keşişini Konstantinopolis'e gönderdi-

ler. Bizanslıların, gün gelip de bir Hıristiyan bağlaşıklar birliğine katılmaya çağrılabilmeleri için, önce gerçek anlamda Hıristiyan olmaları gerekirdi. Papa'nın desteğindeki bir girişime, sapkınların ortak alınması olacak iş değildi. Hem II. Andronikos, hem de onun *Megas Logothetes*'i Theodoros Metokhites, Fransa kralına saygılı mektuplar yazdılar. Ama kiliselerin birleştiğini ilan etme tasarısı konusunda pek kötümserdiler. İç savaş son aşamasındaydı ve yaşlı imparator, ortalığı alevlendirecek böyle bir konuya kendisinin de ilgi duyduğunu açığa vurarak, halk arasında az da olsa sahip bulunduğu itibarı tehlikeye atamazdı.[10]

1332'de Hıristiyan devletleri birliği şekil almaya başladı. Naksos dukası ile akrabalığı olan ve Doğu ile ilgili işlerde uzman düzeyinde bilgisi bulunan Venedikli soylu Marino Sanudo Torsello, vakit çok geç olmadan Türklere karşı bir haçlı seferine girişmek üzere Katolik Batı'yı ayağa kaldırmak için diplomaside ve propagandada mucizeler yarattı. Belki de onun etkisi altında kalınarak, 1332 Eylül'ünde, III. Andronikos Venedik ve şövalyelerle bir deniz gücü birliğinin oluşturulması için işbirliğinde bulunmaya çağrıldı. Ancak Papa, Sanudo'nun *skhizma*'cı Bizanslılar hakkındaki görece daha sevecen tutumunu paylaşmıyordu. Türk karşıtı birlik, 1334'te Avignon'da kurulmuş biçimiyle, Bizanslıların da katılmasına bir ölçüde kapıyı açık bırakıyordu. Ne var ki, birliğin yol gösteren ışıkları Papalık, Fransa, Venedik, Rodos ve Kıbrıs'tı. O sırada işler daha acilleşmişti, çünkü 1332 ve 1333'te Aydınoğlu Umur, Ege Denizi'nin karşı kıyısına ilk korsan akınlarını gerçekleştirmiş ve hem Venediklilerin elindeki Negroponte adasına, hem de Yunan anakarasına saldırmıştı. Birliğin ilk askeri hedefi, besbelli ki Umur'un çıkış üssü olarak kullandığı İzmir limanı olmalıydı. 1334'te, birlik üyelerinin katkılarıyla oluşturulan 40 gemilik bir donanma Doğu Akdeniz'e yelken açtı. Türklere karşı, özellikle de Karesi Beyliği'nin gemilerine karşı, Adramyttion açıklarında bazı sınırlı başarılar kazandı, ama İzmir'e ulaşamadı ve yılın sonunda geriye çekildi. Aralık'ta Papa XXII. Ioannes öldü; bir zaman, birlik battal kaldı. Mensupları bozuştular ve Aydınoğlu Umur kârlı korsanlık faaliyetlerine yeniden girişti.[11]

Bizanslılar, Batılı devletlerin asıl derdinin Konstantinopolis'i savunmak değil, Ege Denizi'ndeki ve Anadolu kıyısı açığındaki, aslında Bizans İmparatorluğu'na ait olması gereken mülklerini savunmak olduğunun farkındaydılar. Papa XXII. Ioannes ile ardılları, imparatoru da aralarına alma çabasını gösterdiler, ama bunu her zaman ve mutlaka, kiliseler ayrılığını lanetlemeye razı olması koşulunu öne sürerek yaptılar. Dedesine kıyasla III. Andronikos konuyu Papa'nın temsilcileriyle konuşmaya hazırdı, ama bunu yaparken de olabildiğince dikkatli davrandı ve olan biteni kamuya olabildiğince az duyurdu. Ancak, VIII. Mikhael gibi tebaasını boyun eğmeye zorlayarak Batı'nın beğenisini kazanmak niyetinde değildi ve imparatorluğunu en yakın düşmanlarından, yani Osmanlılardan korumanın çaresinin, batılı devletler birliğinin karşı çıktığı diğer Türk beyleriyle bağlaşıklıklar kurmak olduğunu düşünüyordu.

Cenevizlerin etkinlikleri sonunda onun bu düşüncesini doğruladı. Khios adası 1329'da elinden alınan Martino'nun kardeşi Benedetto Zaccaria 1335'te Galata'daki dostlarından ödünç birkaç gemi aldı ve adayı yeniden zapt etmeye kalkıştı. Başaramadı, ama aynı yıl daha sonra, Phokaia'nın Ceneviz lordu Domenico Cattaneo onun bu davranışını taklit etti; Cattaneo imparatora ettiği bağlılık yemininden döndü ve Lesbos adasına saldırdı. Cattaneo, Cenova'dan ve Rodos'tan kiraladığı gemilerle, Mitylene/Midilli kentini ve adanın çoğunu işgal etti. Her iki girişime destek vermiş bulunan Galata'daki Cenevizler, imparatorun öç almaya kalkışabileceğinden çekinerek, kendi yerleşimlerinin çevresindeki surları berkittiler. Ama Cenevizlerin Mitylene'yi zapt ettiği haberi başkente ulaşınca, imparator Galata'daki savunma mevzilerinin yıkılması buyruğunu verdi ve sonra da yanına İoannes Kantakouzenos'u ve bir filoyu alarak olay yerine doğru yola çıktı.

III. Andronikos, Türk beylerinin İtalyanlardan çok daha güvenilir bağlaşıklar olduğu hükmüne varmıştı. Saruhan ile Umur beylerin yardımını istemesi, Osmanlılara karşı olduğu kadar Cenevizlere de karşıydı. 1335'in sonunda, birkaç gemiyi Lesbos adasını abluka altında tutmayı sürdürsün diye bırakarak, Phokaia'yı

kuşatmak üzere yelken açtı. Saruhan Bey ona bir miktar yardımcı kuvvet gönderdi ve kent teslim oluncaya dek, kuşatma sürerken onun askerlerine yiyecek içecek sağladı. Buna karşılık, Aydınoğlu Umur imparatorla görüşmeye kendi geldi. Khios adasıyla İzmir arasındaki Erythrai burnunda, yani Karaburun'da buluştular ve orada, imparatorlukla Aydın Beyliği arasında o güne dek yapılmış olanların tümünden daha resmi ve daha bağlayıcı bir bağlaşıklık antlaşması yapıldı. Buluşmada hazır bulunan İoannes Kantakouzenos, hiç kuşkusuz, bu işin ayarlanmasından kendine pay çıkarmayı hak etmiştir; ayrıca, Umur'u, Lesbos adasının Cenevizlerden geriye alınması için ödünç gemi vermeye de razı etmişti. Mitylene, imparatorun Konstantinopolis'e dönmesinden sonra, 1336 kışında Bizans güçlerine teslim oldu.[12]

İmparatorun Karaburun'da Umur ile görüşmesi yine hem Kantakouzenos hem de Enveri tarafından anlatılmıştır; ne var ki, olay hakkında her ikisinin getirdiği yorumlar farklıdır. Bu görüşme, İoannes Kantakouzenos ile Umur Bey arasında uzun süren bir dostluğun başlangıcı oldu. Dört günü, karşılıklı ziyafetler vererek geçirdiler. Daha sonraları, Nikephoros Gregoras, onların dostluğunu Pylades ile Orestes'inkine benzetecektir. Bu görüşmelerin ürünü olarak ortaya çıkan, Bizans ile Aydın Beyliği arasında, İtalyanlara olduğu kadar Osmanlılara da karşı bir savunma işbirliği antlaşmasıydı. Buna göre, Bizans, Aydın Beyliği'ni kalıcı bir yapı olarak görüyordu ve imparator, Umur'a 100.000 *hyperpyra* ödemek zorundaydı. Ama bu düzenleme, Bizans ile Saruhan ve Aydın beylikleri arasında barışı, hiç değilse III. Andronikos'un 1341'de ölümüne kadar güvenceye bağlamıştı ve Umur, imparator Avrupa'da kendi savaşlarını yürütürken ona memnuniyetle çok sayıda asker sağlamıştı. Bunlar belki de tehlikeli taktiklerdi; ama İtalyanların düşmanlığı ve Hıristiyan devletleri birliğine Bizanslıların katılması için Papa'nın talep ettikleri göz önünde tutulursa, akla uygundular.[13]

Doğu'da bu olaylar olup biterken, Balkanlar'da ileride çok önemli sonuçlara yol açacak değişimler gerçekleşmekteydi. Bizans ile Bulgaristan arasındaki barış, 1328'de Mikhail Şişman'ın yatıştırılmasından beri bozulmamıştı. Ama Şişman'ın Sırbistan'daki

komşuları ile ilişkileri dostça olmaktan pek uzaktı. 1330'da savaş patlak verdi ve 28 Temmuz'da Stefan Deçanski'nin güçleri, Bulgar ordusunu Velbuzd'daki (şimdi Köstendil) savaşta yok etti. Mikhail Şişman ölümcül bir yara aldı. III. Andronikos'un kız kardeşi olan eşi Theodora ülkeden sürüldü ve muzaffer Sırp kralı kendi ailesine hısım olan birini Bulgaristan hükümdarı yaptı. Velbuzd savaşı Bizanslılara pek kazanç sağlamadı. Andronikos, kız kardeşi Theodora'ya yapılanın öcünü almak bahanesiyle, Bulgaristan sınırında bazı kaleleri işgal etti ve Karadeniz kıyısındaki limanlardan Mesembria ile Ankhialos'u zapt etti. Ama bunları kısa süre sonra bırakmak zorunda kaldı.

Savaş sonrasının gelişmeleri her iki ülkede saray devrimlerine yol açtı. Bulgaristan'da, Sırbistan'ın himaye ettiği kişi kovuldu ve Mikhail Şişman'ın yeğenlerinden İvan Aleksander Stracimir tahta geçti. Sırbistan'da, savaşın neredeyse hemen sonrasında, Stefan Deçanski'ye karşı bir ayaklanma baş gösterdi. Bu ayaklanmaya, kral zaferden yararlanmalıydı diyen bazı soylular öncülük ediyordu. Bu kişiler kralın oğlunu, babasının öldürülmesinde işbirliğine ve sonra, 1331'de tahta geçmeye razı ettiler. Söz konusu kişinin adı Stefan IV. Uroş'tu, ama Stefan Duşan diye tanındı. Babasının Velbuzd'daki zaferinden yararlandı; Bulgaristan'ı yakıp yıkacağına, Bulgar ve Sırp çıkarlarını bağdaştırdı, bu sayede de Bizans'ın Makedonya ilinin fethine girişebilmek için serbest kalabildi. Duşan, Bulgaristan Kralı İvan Aleksander'in kız kardeşlerinden biriyle evlendi ve onun egemenliği altında Sırplar, geçmişte Bulgarların gördüğü rüyayı, Konstantinopolis'i başkent edinip Slavların Bizanslıları egemenlik altına alacağı yeni bir imparatorluk kurma rüyasını görmeye başladılar.[14]

Thessalonike'nin Sırp sınırına yakınlığı 14. yüzyıl boyunca Bizans için hep bir tehlike olmuş ve Sırbistan hükümdarları için ise boy ölçüşülecek bir sınav olmuştur. İç savaştan sonra Kantakouzenos oraya vali olarak arkadaşı Syrgiannes'i atamıştı. Syrgiannes akıllı bir askerdi, ama çok da güvenilir biri değildi. Thessalonike'ye gelişinin üzerinden henüz çok zaman geçmemişken, Ana İmparatoriçe Maria ile İoannes Kantakouzenos'a karşı entrika-

lar çevirmeye girişti. Maria, Syrgiannes'in öylesine etkisi altına girmişti ki, onu evlat edindi. 1333'te öldüğünde, Syrgiannes'in kuşku çeken tutumu, o sıralarda yörede bulunan imparatorun bilgisine sunuldu. İmparator Tesalya'da yürüttüğü, dikkate değer ölçüde başarılı bir harekâttan henüz dönmüştü ve bu harekâtı, Stefan Duşan'la yaptığı bir o kadar başarılı görüşmeyle tamamlamıştı; bu görüşmenin sonucunda, Sırbistan ile Bizans birbirini anlamış görünüyorlardı. İmparator kazandığı başarıların, Thessalonike'deki bir kumpas yüzünden berbat edilmesini istemedi. Syrgiannes, ihanetten dolayı yargılanmak üzere Konstantinopolis'e getirildi. Yargılama hiçbir zaman yapılamadı, çünkü tutuklu gece vakti Galata'ya kaçtı ve ortadan yok oldu. Sonradan, Negroponte'ye gidebildiği ve oradan da Tesalya üzerinden Sırbistan'a geçtiği öğrenildi. Stefan Duşan'ın önüne bir sığınmacı olarak çıktı; Duşan onun komutasına birlikler verdi ve 1334'te Syrgiannes Bizanslı muhafız birliğinin elinden Kastoria'yı zapt edip, Sırp ordusuna Makedonya'daki birçok Bizans kalesinin ele geçirilmesi için yol gösterdi. Duşan, kısa süre önce İmparator Andronikos ile vardığı uzlaşmayı unutuverdi ve kaderin lütfuyla kendisine gönderilen bağlaşığından olabildiğince yararlandı.

Bu kadar yetenekli ve seçkin bir kaçağın bir Sırp ordusunun komutanı olarak Thessalonike'nin bir adım ötesinde bulunması, hemen karşı eyleme geçilmesini gerektiriyordu. İmparator hiç gecikmeden askerlerinin başında oraya gitmeye hazırlandı. Ama subaylarından biri, Sphrantzes Palaiologos, ilerleyerek Sırp arazisine girme, Syrgiannes'in güvenini kazanma, sonrada onu tutuklama önerisinde bulundu. Ona bu girişimi yapma izni verildi; aynı sırada imparator ile *Megas Domestikos*'u Thessalonike'ye doğru yürüyüşe geçtiler. Sonunda, Sphrantzes, Syrgiannes'i öldürmekle, kendine verilen emirleri aşmış oldu. Ama bu cinayet istenen sonucu doğurdu. Stefan Duşan imparatora, yeni bir barış için görüşmeler yapmak üzere elçiler gönderdi ve 1334 Ağustos'unda Andronikos, Thessalonike'den çok uzakta olmayan bir nehir kıyısında, Sırp kralıyla yeniden buluştu. Syrgiannes'in yardımıyla zapt edilmiş olan sınır boyundaki yerlerin imparatorluğa geri ve-

rileceğinde anlaştılar. Duşan Sırbistan'a, Bizans altınlarıyla daha zenginleşmiş olarak döndü ve çok geçmeden kendi kuzey sınırını Macaristan kralına karşı savunmak üzere Andronikos'tan destek isteyebildi.[15]

İşte, III. Andronikos'u Bizans tahtına getiren iç savaşı çıkaran ve savaş nedeniyle yarar sağlayanların başında gelenlerden biri olan Syrgiannes'in sonu böyle oldu. Gregoras, ölüm onun hak ettiğinden fazla bir ceza olmamıştı, der ve döneme özgü biçimde, onun Sırplara kaçışını, Themistokles'in Perslere kaçışıyla kıyaslar.[16] Başkaları ona, Bizanslı Alkibiades demişlerdir. Her ne kadar soy yönünden yarı barbar idiyse de, Syrgiannes'in karakterinde tipik Yunan yahut Bizanslı olan bir özellik vardır. Onun ölümü, Bizans ile Sırbistan'ın bozuk ilişkilerini sadece bir süre için de olsa düzeltti. Çünkü Sırp İmparatorluğu'nun başkenti olarak Çargrad düşü, Stefan Duşan'ın hayalinde pek canlıydı.

III. Andronikos'un Cenevizlere, Bulgarlara, Sırplara, hatta Türklere karşı kazandığı askeri ve siyasi başarılar, 1328'i izleyen yıllarda, Bizanslıların yitirdiği özgüvenin az çok geri gelmesine yol açtı. Ama onların gözünde, imparatorun en büyük becerisi, 1204'ten beri imparatorluktan ayrılmış bulunan Kuzey Yunanistan'daki illeri yeniden almasıdır. Epeiros ile Tesalya'daki ayrılıkçı devletlerin imparatorluğa meydan okuyan yöresel vatanseverliği, yıllar geçtikçe bir miktar gevşemişti. Doğrudan doğruya kurucularının soyundan gelme hükümdarların egemenliği her iki devlette tam aynı yılda son bulmuştu. Tesalya'da, Yunanistan üzerine Katalanlar fırtınasını çeken genç II. İoannes Doukas 1318'te ölmüştü. Vârisi yoktu, arkasında bir hevesliler ve hak iddiacıları kalabalığı bırakmıştı. Tesalya'da anarşi çıktı. Bu devlet üzerinde İmparator II. Andronikos da hak iddia ediyordu, çünkü II. İoannes'in dul kalmış eşi onun kızıydı; böylece, Thessalonike'den harekete geçen Bizans birlikleri ülkenin kuzey sınırındaki bazı bölümlerini ilhak ettiler. Tesalya'nın güney topraklarından çoğu Katalanlarca işgal ve ilhak edildi. Atina'nın Katalan Dukası Alfonso Fadrique, 1319'da Thebai'den yürüyüşe geçti ve Neopatras'ta ordugâh kurdu. Venedikliler, doğu kıyısında Demetrias ya da Volos körfezindeki liman-

ları işgal etmek için harekete geçtiler; ülkenin orta bölümündeki düzlüklerde ise yerel büyük mülk sahiplerinden birçoğu bağımsız feodal lord oldular ve hem Katalanlara hem de Bizanslılara karşı direndiler. Kuzeyden göçebe Arnavut göçmenlerin ilk dalgasının Tesalya'ya varmasıyla kargaşa daha da ağırlaştı.

Ülkenin Trikkala/Tırhala'dan Kastoria'ya kadar uzanan kuzeybatı köşesinde 1318'den sonra Stephanos Gabrielopoulos adlı bir büyük toprak sahibi egemenlik sürmüştü. Bu kişi, Bizans'ın *sebastokrator* unvanını taşıyordu, yani Konstantinopolis'teki imparatorlardan biriyle yaptığı anlaşmaya dayanarak hüküm sürmüş olmalıdır. Ama bu kişi 1333'te öldüğünde, Kuzey Tesalya yönetimsiz ve komşularının insafına kaldı. Epeiros'ta fiilen egemenlik süren Despot Giovanni Orsini bu fırsattan yararlanıp Pindos dağlarını aştı ve Trikkala ile başka yerlere kendi savunma birliklerini yerleştirdi. O sırada İmparator III. Andronikos Makedonya'da bulunuyordu. Sadece Stephanos Gabrielopoulos'un elindeki toprakları değil, Tesalya'nın tümünü yeniden Bizans egemenliğine alma fırsatının doğduğunu gördü. Komutanlarından Mikhael Monomakhos'a, Thessalonike'den bir orduyla aşağıya yürümesini buyurdu. İmparator da kendi komutasındaki birliklerle onu izledi ve birkaç hafta içinde güneyde, Katalanların sınırına kadar bütün Tesalya yeniden ele geçirildi. Epeiros despotunun gönderdiği askerlerin kendi yurtlarına dönmelerine izin verildi. Tesalya ile Konstantinopolis arasındaki acı rekabet ve mücadele döneminin uzun tarihçesi artık sona ermişti. Ülke tam anlamıyla teslim olmuştu. Hatta sayıları 12.000 civarında olan Arnavutlar, imparatora bir elçi gönderip kendilerini korumasını istediler ve ona sadakat önerisinde bulundular. Mikhael Monomakhos, Bizans ili Tesalya'nın valiliğine atandı; imparator zafer kazanmış olarak Thessalonike'ye döndü.[17]

Tesalya'nın imparatorluğa eklenmesi, Sırbistan'a direnme gücünü büyük ölçüde artırdı. Ama bu başarı, ancak bütün Kuzey Yunanistan Konstantinopolis'in doğrudan yönetimi altına alınabilseydi tamamlanacaktı. Epeiros'un yeniden fethi ikinci adım olmalıydı. 1333'ten sonra birkaç yıl boyunca böyle bir fırsat doğmadı, ama doğar doğmaz da imparator bu fırsatı hızla değerlendirdi.

Epeiros Despotluğu'nda egemen hanedanın soyundan son erkek, Nikephoros ile Anna'nın oğlu, 1318'de ölen Despot Thomas'tı. Beş yıl önce, III. Andronikos'un kız kardeşlerinden bir diğeri olan Anna ile evlenmişti. Maria adlı ablası 1294'te, Thomas 10 yaşlarındayken, Kephalonia'nın İtalyan Kontu Giovanni Orsini'ye varmıştı. Yunanistan'daki diğer Latin devletleri, prenslikleri birkaç kez elden ele geçtiği halde, Kephalonia adasındaki İtalyan Kontluğu göze çarpacak kadar istikrarlı kalmıştı. Sahipleri, ta 12. yüzyılın sonundan beri bir tek ailenin, Orsini ailesinin mensuplarıydılar. Hemen hemen baştan beri denizin karşısındaki Epeiros ile ilgili sorunlara bulaşmışlardı. 1300 sıralarında Kephalonia kontları, Napoli'deki Anjou Krallığı'nın, özellikle de gerek Akhaia Prensliği üzerinde, gerek Epeiros'un kıyı kentlerinde süzerenlik iddiasında bulunan Tarantolu Philippe'in vasalları sayılıyorlardı.

1318'de Niccolo Orsini babası Giovanni'nin yerine geçti. O sırada gerçek anlamda bir Akhaia prensi bulunmuyordu. Niccolo, Tarantolu Philippe'e baş kaldırmaya ve Yunan anakarasında Anjou'lara ait toprakları zapt etmeye karar verdi. 1318 yılında Epeiros Despotu Thomas'ın öldürülmesini el altından destekledi, Thomas'ın dul kalan eşiyle evlendi ve kendisini "Tanrı'nın inayetiyle, Romania'nın Despotu" ilan etti. Bu unvan, onun yalnızca Epeiros'u değil, Yunanistan'ın bütününü elde etmek niyetinde olduğunu gösteriyordu. Ama aslında, egemenliği sadece Akarnania ya da Epeiros'un güneyiyle sınırlıydı. İoannina/Yanya kenti dahil kuzey bölüm hâlâ Bizans birliklerinin işgalindeydi ve o bölümün ahalisi, görünüşe bakılırsa, imparatorluğa bağlı olmayı yeğliyorlardı. II. Andronikos'un bir metropolitlik merkezi durumuna yükselttiği İoannina, imparatorun bahşettiği özel ayrıcalıklara sahipti ve Niccolo Orsini önceleri bu duruma saygı gösterdi. Ne var ki, Bizanslı eşi ölünce ve 1321'de imparatorlukta iç savaş patlak verince, Kuzey Epeiros'u zapt edebileceğini düşünmek cesaretini buldu. Bütün kalelerinde San Marco'nun sancağını dalgalandırma önerisinde bulunarak, Venediklilerden yardım almaya çalıştı. Ama Venedik o sırada Bizans ile barıştaydı ve Niccolo Orsini'nin ihtiraslarını körüklemeye hevesli değildi.

Belki de onun mahvına ihtirası neden oldu. 1323'te Niccolo kardeşi Giovanni tarafından öldürüldü. II. Giovanni Orsini'ye Epeiros'taki, sayıları gitgide artan Bizans ile ilişkileri güçlendirme yanlıları destek vermiş olabilir. İlk iş olarak, Konstantinopolis ile anlaştı. İmparator, Epeiros'u bir imparatorluk toprağı olarak yönetmesi koşuluyla, ona despot unvanını verdi. Kardeşi gibi, Giovanni de Ortodoks inancını kabul etti ve Kuzey Epeiros'taki Bizans komutanlarından biri olan Andronikos Palaiologos'un bir kızıyla evlendi. Ne var ki, Napoli'deki Anjou'lar, Yunanistan üzerindeki hak iddialarında ısrar etmeyi sürdürüyorlardı. Tarantolu Philippe 1332'de öldü, bütün unvanları dul eşi Catherine de Valois'ya geçti; diğer yandan Epeiros'ta, tıpkı 13. yüzyıldaki gibi, Anjou'larla işbirliği yapmayı Konstantinopolis'e boyun eğmekten daha az onur kırıcı bulanlar vardı. Belki de Giovanni Orsini'nin 1333'te Tesalya'ya asker göndermesine yol açan, bunların etkisi olmuştu. Ama bir kez Tesalya yeniden Bizans İmparatorluğu'na katılınca, Epeiros'taki Bizans yanlısı hizip tekrar güç kazandı. Giovanni'nin eşi Anna, bu hizbin önderlerindendi.[18]

1335 sıralarında Anna kocasını zehirleyerek öldürdü ve henüz küçük olan oğlu Nikephoros'un naibeliğini üstlendi. Sonra, Bizans imparatorunun otoritesini tanımaya hazır olduğunu Konstantinopolis'e duyurdu. Birkaç ay sonra, 1337'de, III. Andronikos ile Kantakouzenos, bir bölümü bağlaşıkları Aydınoğlu Umur'un dostluk göstererek gönderdiği 2000 Türk askerinden oluşan orduyla, Kuzey Epeiros'a vardılar. Arnavutların yinelenip duran saldırıları nedeniyle Berat ve Kanina yöresinde olaylar çıktığı bildirilmişti. Kantakouzenos'un gözlemlediği üzere, Arnavutlar izlendikleri zaman genellikle dağlarda gizlenmeyi başarıyorlardı.[19] Türkler bu tür savaşmaya alışkındılar ve kısa zamanda bu derde son verdiler. Türkler binlerce Arnavutu öldürdü ya da köle edip götürdüler. Berat'ın ve yöredeki diğer Bizans hisarlarının yerlileri, tehlikeden kurtarıldıkları için minnettardılar, ayrıca imparatoru görmekten de hoşnut olmuşlardı. Çünkü neredeyse iki yüzyıldan beri bir imparator, ülkesinin bu en batı ilini ilk kez ziyaret ediyordu.

İmparatorun Arnavutluk'ta bulunması, Epeiros'taki karşıt görüşlü hizipler arasında tartışmalara yol açtı. Despotun dul eşi Anna bu fırsattan yararlanıp onurlu bir uzlaşma için görüşmelere girişmek istiyordu, koşulu da oğlu Nikephoros'un zamanı gelince despotluk makamına geçmesinin sağlanmasıydı. Berat'taki Andronikos'a bir elçi gönderdi. Ancak imparatordan, artık uzlaşma olanağı bulunmadığı yolunda yanıt geldi. Eğer Epeiros halkı kayıtsız şartsız teslim olmazlarsa, ordusunu kuzeyden onların üzerine sürmeye hazırdı. Hiç kuşkusuz, Türk askerlerin Arnavutlara nasıl muamele ettiğine dair haberler çevreye yayılmıştı. Anna imparatorun taleplerine boyun eğmeye razı oldu. Bunun üzerine Andronikos, ordusundaki Türk paralı askerlere yol verip Thessalonike üzerinden yurtlarına gönderdi ve yanında İoannes Kantakouzenos ile Berat'tan Epeiros'a indi. Epeiros'un büyük bölümü, görünüşe bakılırsa, yeni durumu yakınmaksızın kabullenmişti. İmparator başlıca kentleri ziyaret etti ve ileri gelen kentlileri onurlandırdı, unvanlar verip aylık bağlayarak sadık kalmalarını teşvik etti. Theodoros Synadenos, merkezi Arta olmak üzere Epeiros'un genel valiliğine atandı ve Andronikos, Kantakouzenos'un söylediği üzere, sevinç içinde, bir yandan da IV. Haçlı Seferi'nden beri imparatorluktan ayrılmış olan büyük bir toprak parçası kan dökülmeksizin yeniden ülkeye katıldı diye Tanrı'ya şükürler ederek yola çıktı.[20]

Anna'yı ve onun iki küçük kızını yanında götürüyordu. Kendilerine Thessalonike'de bir ev ve topraklar verildi. Ayrıca, Anna'nın oğlu Nikephoros, İoannes Kantakouzenos'un kızlarından biriyle nişanlanacak diye de anlaşıldı. Ama imparator Epeiros'tan ayrıldığı sırada, genç Nikephoros ortadan kayboldu. Yapılan soruşturma sonucunda, Epeiros'lu aristokratlardan bazılarının, onu Konstantinopolis'ten bağımsızlıklarının elde kalmış son simgesi diye İtalya'ya kaçırdıkları anlaşıldı. Nikephoros Taranto'ya, hâlâ Latin imparatoriçesi unvanını taşıyan Catherine de Valois'nın sarayına götürüldü. Nikephoros burada sıcak bir karşılama göreceğinden kuşku duymuyor, belki de kaybedilmiş miras hakkını geri alabilmek için askeri yardım dahi sağlayabileceğini umuyordu. 1338'in sonuna doğru Catherine, Epeiros olaylarını izlemenin daha kolay

olacağı, Morea'daki prensliğine taşındı, buradan da Nikephoros'u kendi ihtirasları için kullanarak, Epeiros'ta Bizans egemenliği karşıtı bir halk ayaklanmasını kışkırtmak için elinden geleni yaptı. Ayaklanma Arta'da başladı. Theodoros Synadenos tutuklandı ve zindana atıldı. Ayaklanma, kuzeydeki İoannina dahil, birçok başka kente de yayıldı. Nikephoros 1339'da Morea'dan karşı kıyıya, Catherine'in sağladığı bir Anjou filosunun eşliğinde gönderildi. Epeiros kıyısında kendi büyük amcasının yaptırdığı bir kale olan Thomokastron'a yerleşti; oradan Morea ve İtalya ile teması sürdürebiliyordu.

Görünüşe bakılırsa ayaklanma Epeiros'ta herkesin desteğini kazanmamıştı. Ama valinin tutuklanması ve Catherine de Valois'nın bu işe bulaşması karşılıksız bırakılamazdı. İmparator 1339 sonunda, Tesalya Valisi Mikhael Monomakhos'un ve Kantakouzenos'la kardeş çocuğu olan İoannes Angelos'un komutasında bir ordunun Thessalonike'den Arta üzerine yürümesini buyurdu. 1340'ta kendisi de Epeiros'a geldi; yanında, daha önce olduğu üzere, *Megas Domestikos*'u İoannes Kantakouzenos vardı. Silah gücünden çok, asilerle teslim olsunlar diye görüşen Kantakouzenos'un diplomasisi ve inandırıcı konuşma becerisi sayesinde, birkaç ay içinde düzen yeniden kuruldu. Kantakouzenos anılarında, silahlarını bırakmaya ikna etmek için asilerin önderlerine sayıp döktüğü gerekçeleri ayrıntılarıyla anlatıyor. Eski Despotluk merkezi Arta diğer merkezlerden daha uzun süre direndi ve imparatorun birliklerince kuşatmaya alındı. Sonunda teslim oldu. Synadenos özgür bırakıldı ve bir genel af ilan edildi. İmparator Arta kuşatması sırasında hastalanmıştı; böylece oyunun son sahnesinde Kantakouzenos yalnız başına kaldı. Thomokastron'a gidip Nikephoros'u tahtta hak iddia etmekten vezgeçmeye ikna eden o oldu. Catherine de Valois'nın gönderdiği Anjou gemileri kıyının açığında demirli duruyorlardı ve Nikephoros'un ancak idrak edebilecek yaşta olduğu davanın destekleyicileri, takviye güçlerinin gelmesiyle cesaret bulmuşlardı. Sonunda Kantakouzenos onları, batılıların sömürgecilik serüveninde piyon olmaktansa, imparatora baş eğmelerinin kendi yararlarına olacağı konusun-

da ikna etti. Çünkü Latinler Epeiros'u, oradaki Yunan halkının yararına değil, kendileri için fethetme peşindeydiler ve Yunanlar, Latinlerin kölesi olmak ne demektir, çok iyi biliyorlardı. Bunun üzerine, Kuzey Yunanistan'daki son direniş merkezi Thomokastron boyun eğdi ve Nikephoros teslim edildi. Kantakouzenos hâlâ görünür uzaklıkta duran Anjou donanmasının cesaretini kırmak için bir muhafız birliği bıraktı ve Nikephoros'u da yanına alarak Arta'daki imparatorun yanına gitti.[21]

Sefer 1340 Kasımında sona ermişti. İmparator ve saray halkı kışı geçirmek için Thessalonike'ye döndüler. Nikephoros, *panhypersebastos* unvanıyla onurlandırıldı ve Kantakouzenos'un kızı Maria ile nişan töreni yapıldı. Kantakouzenos'la kardeş çocuğu olan İoannes Angelos, Arta'da vali olarak bırakıldı. Synadenos, Thessalonike valisi oldu. Kuzey Yunanistan'daki illerin imparatorluğa yeniden katılması, bir bakıma Bizans Anadolu'sunun yitirilmesini dengelemiş gibi düşünülebilir. Bu gelişme, imparatorluğun güçlü bir Avrupa devleti olarak kendini yeniden toparlayabileceği hakkında büyük umutlara yol açtı. Ekonomik ve askeri kaynaklarına büyük ölçüde katkı getirebilirdi. Ama umulanlar gerçekleşmedi ve kaynaklar değerlendirilmedi. III. Andronikos başarılarını Tanrı'nın belirlediği kaderine bağlamıştı. Ama Konstantinopolis'teki Ortodoks imparatorun elini yöneten aynı kader, sadece birkaç yıl sonra, Epeiros ile Tesalya'yı bir diğer Ortodoks hükümdarın, Sırbistan Çarı Stefan Duşan'ın egemenliğine geçirecekti.

III. Andronikos bir devlet adamı olmaktan çok, eylem adamıydı. Yine de imparatorluğun nasıl kendini toparlayabileceğini görebiliyordu; oysa dedesi en azından yaşlılığında bu yeteneğini kaybetmişti. II. Andronikos kendini olayların gidişatına bırakmıştı; III. Andronikos daha ataktı ve olayları kendine göre şekillendirmeye kararlıydı. İmparatorluğun düşmanlarına karşı zafer kazanmak önemliydi; ama bir yandan da imparatorluğun iç yönetimine yeniden güven duyulmasını sağlamaya çalışıyordu. Egemenlik döneminin daha başlangıcında, iç savaş karışıklıkları sırasında el değiştiren topraklar üzerindeki mülkiyet hakkını düzenleyici yasalar çıkarmıştı. Artık ülkeye yasalar egemen olacaktı.[22] Ne var

ki, yasaların uygulanma mekanizması anarşi yılları sırasında çökmüştü. İllerdeki mülk sahipleri ve kentlerdeki önde gelen aileler yasaları kendi işlerine gelecek biçimde yorumlamak alışkanlığı edinmişlerdi. Sistem, başkentteki merkezi hükümetle bağlantısını yitirmişti ve yöneticiler rüşvete alışmışlardı. Gittikçe daha çok kişinin, yansız bir yargılama yapılacağı ve adil bir hüküm verileceği umudunu daha çok duyabilecekleri kilise mahkemelerinde, yani piskoposluk mahkemelerinde dava açmayı yeğlemesi o çağın hastalığının belirtisiydi.

1329'da Andronikos hukuk yönetiminde tam bir reform gerçekleştirdi. "Romalıların Genel Yargıçları" diye yeni bir unvanla, dört baş yargıç görevlendirildi. Bunlardan ikisi din adamı olmayan kişilerdi, ikisi rahipti. Bunlara, bütün ülkede geçerli olmak üzere, hukukun uygulanmasını sağlayacak davalara, özellikle de imparatorluk memurlarının rüşvet alması davalarına ve büyük mülk sahiplerinin vergi kaçırmalarıyla ilgili davalara bakma yetkisi verildi. Yargıçların hükümleri kesin olacak, bozulamayacaktı. Yüksek makamlarda rüşvet alma ve yiyicilik yeni bir sorun değildi. Patrik Athanasios bu yüzden bağırmış çağırmış, rüşveti ve yiyiciliği imparatorluğun zayıflamasının ana nedenlerinden biri diye kınamıştı. II. Andronikos 1296'da mahkemelerde bir reform gerçekleştirmek için girişimde bulunmuş, bu amaçla yüksek rütbeli din adamlarından, senatörlerden seçilmiş 12 yargıcın oluşturduğu özel bir temyiz mahkemesi kurmuştu. Bu yüksek mahkemenin işlerliği çok geçmeden, Gregoras'ın söylediği üzere, tıpkı bir çalgının tellerindeki gevşeme gibi son buldu. İoannes Kantakouzenos gibi seçkin bir devlet görevlisi bile 1320'de yetkili makamlara rüşvet yedirerek Trakya'da bir komutanlığı satın aldığını itiraf ettiğine göre, imparatorlukta rüşvetin ne kadar yaygın olduğu anlaşılıyor. Theodoros Metokhites çok yüksek ilkelere sahip ve ahlak felsefesinde uzman bir kişi olmasına rağmen, *Megas Logothetes* görevini, makam satışlarını yöneterek servetine servet katmak için kullanmıştı. Rüşvet ve yiyicilik bütün ülkeyi sarmıştı ve bulaşıcıydı. Yozlaşmaz sanılan "Romalıların Genel Yargıçları"nın da rüşvet yediği çok geçmeden anlaşıldı. 1337'de bunlardan üçü

Ayia Sophia'da imparator ile patriğin önüne, özel bir yargılama yapılmak üzere getirildiler ve rüşvet almaktan hüküm giydiler. Görevlerinden atıldılar, sürgüne gönderildiler.[23]

Ama yerlerine başkaları atandı; diğer yandan, III. Andronikos'un Bizans halkına, toplumlarının hâlâ İustinianos'un ardıllarının gelecek kuşaklara bıraktığı, uyarladığı ve yorumladığı biçimiyle Roma Hukuku ilkelerine göre yönetildiğini anımsatmış olması, onun olumlu işleri arasına kaydedilmelidir. "Romalıların Genel Yargıçları" kurumu imparatorluğun son günlerine dek varlığını sürdürdü. Bu kurum, Thessalonike ve Morea gibi yerlerde, benzer yetkilere sahip yerel yargıçların da atanmasıyla genişletildi; hiç kuşkusuz, 14. yüzyılın büyük hukuk bilginlerinden ikisinin, Mathaios Blastares ile Konstantinos Armenopoulos'un yapıtlarında, bu kurum etkisini göstermiştir. Blastares'in 1335'te yazdığı *Syntagma* [Düzen] adlı yapıtı gerek din hukuku gerekse kamu hukuku kararlarının bir derlemesiydi; on yıl sonra derlenen, Armenopoulos'un *Eksabiblos* [Altı Kitap] adlı yapıtı ise altı kitap içinde kamu hukukuyla ceza hukukunun bir özetlemesidir. Her iki yapıtın, Bizans İmparatorluğu'nun yörüngesindeki ülkelerde hukukun gelişmesine derin etkisi vardır. Blastares'in *Syntagma*'sı yayımlanmasından pek kısa süre sonra, Stefan Duşan'ın buyruğuyla, Sırpçaya çevrildi ve Konstantinopolis'in düşmesinden çok daha sonraları bile Slav dünyasında yaygın olarak tanınıyor ve kullanılıyordu.[24]

12

İkinci İç Savaş (1341-1347)

İmparatorluk 1328-1340 arasında yeniden canlanmaya doğru hayli yol almış görünüyordu. Hükümdarlarınca, Batı Anadolu'nun Türklere kaptırıldığının artık kabul edildiği, Sırbistan ile Bulgaristan'ın kuzey sınırlarını hâlâ tehdit ettiği, Orta Yunanistan'ın hâlâ Katalanların denetiminde bulunduğu ve İtalyan ailelerinin hâlâ Ege adalarından birçoğunu ellerinde tuttukları doğrudur. Ama Kuzey Yunanistan yeniden kazanılmıştı ve 1340'ta Morea'yı Fransızlardan geri almak üzere bir sefere girişilmesi için planlar öneriliyordu. Eğer Yunanistan yarımadasının bütünü Bizans egemenliği altında birleştirilebilirse, o zaman imparatorluk yine homojen bir yapıya kavuşur, Sırplara, İtalyanlara ve diğer düşmanlarına karşı durabilirdi. Küçük, ama [Morea'daki] Matapan burnundan Thessalonike'ye ve Konstantinopolis'e kadar uzanan, derli toplu ve yönetilebilir bir ekonomik ve idari birim olurdu. III. Andronikos'un izlediği politikalardan nicesini öneren ve gerçekleştiren İoannes Kantakouzenos'un umudu ve tasarısı buydu. Düşmanları bile, Kantakouzenos'un, imparatorunun ona beslediği güvene hiç ihanet etmediğini ya da bu güveni kötüye kullanmadığını itiraf etmek zorunda kal-

mışlardı. 1341 başlarında, o sırada 16 yaş civarındaki en büyük oğlu Mathaios imparatorla kardeş çocuğu olan kızlardan biriyle, Eirene Palaiologina ile evlendi. Düğün Thessalonike'de yapıldı. Böylece, Kantakouzenos ailesi Palaiologos hanedanıyla daha yakın hısım oldu. Ama bu hısımlık, İoannes Kantakouzenos'un ya da onun ailesinden herhangi birinin imparatorun ölümü halinde tahta geçme hakkını ya da olasılığını mümkün kılmıyordu.

Aynı yılın baharında, Andronikos ile Kantakouzenos Konstantinopolis'e dönmek üzere Thessalonike'den birlikte yola çıktılar. Birkaç ay geçmişti ki, 1341 Haziran'ının 14'ünü 15'ine bağlayan gece, imparator kısa bir hastalık sonrasında öldü. 45 yaşındaydı. Öncüllerinin her ikisi, hem II. Andronikos hem de VIII. Mikhael, gelecekteki birçok yıllar boyunca tahta kimin çıkacağının belirlenmesi için özenli önlemler almışlardı. Oysa III. Andronikos önceden böyle bir belirleme yapmamıştı. Üç oğlu vardı, ama en büyüğü İoannes Palaiologos bile ancak 9 yaşındaydı. İoannes birinci vâristi, ama henüz veliahtlığı ilan edilmiş ya da kendisine ortak imparator olarak taç giydirilmiş değildi. Pek çok kişiye, ölmüş imparatorun en yakın arkadaşı ve danışmanı İoannes Kantakouzenos'un duruma el koyması ve naip diye kabul edilmesi doğru ve doğal görünüyordu. İmparator öldüğünde Kantakouzenos, dul kalmış imparatoriçe Anna de Savoie ile çocuklarının rahatlık ve refahını sağlamak, cenazenin devlet töreniyle kaldırılmasını ayarlamak benim işimdir diye kendiliğinden kabullenmişti. Uzun vadede devleti yönetmeyi sürdüreceğinden ve çocuk yaştaki imparator İoannes'in vasisi sıfatiyle hareket edeceğinden emindi. İmparatorluk sarayına taşındı ve bütün illerin valilerine mektuplar yazarak onları bağımsızlık ya da ayaklanma hevesine kapılmamaları için uyardı. Vergi toplayıcılara da, imparator sağ olsaydı kendilerinden nasıl hesap sorulacak idiyse aynı şekilde hesap vermek yükümlülüğü altında bulundukları anımsatıldı. Düzen ve barış korunmalıydı.

Niyetler ve hedefler ne olursa olsun, İoannes Kantakouzenos naipti. İmparator Andronikos'un da ölmeden önce böyle istediğini açık seçik belirtmemiş olması talihsizlikti. Ama bazıları, daha önce, 1330'un Ocak ayında imparator ağır hastalandığında, eğer iyile-

şemezse Kantakouzenos'un imparator ilan edileceğini, reddettiği takdirde naip olacağını açıkça söylemişlerdi. Çünkü o sırada İoannes Palaiologos henüz doğmamıştı. İmparator başka vesilelerde de Kantakouzenos'u kendisinin ortağı, yani ortak imparator olmaya ikna etmek için uğraşmıştı. Kantakouzenos'un kendi kalemiyle kaydedilmesi yüzünden bu önerilerin yapıldığından kuşku duyınaya gerek yoktur, çünkü başka kaynaklarca da doğrulanmaktadır. Bu öneriler Kantakouzenos'un sanmış olabileceği kadar ona şanda kazandırmamıştı, çünkü onun silik tavrı ve alçakgönüllü tutumu bir kararsızlık ve duraksama duygusunu örtüyordu. Kantakouzenos 1341 Haziran'ında dizginleri daha saldırganca ve daha az sinirli bir tavırla eline geçirseydi imparatorluğu pek çok dertten kurtarabileceği söylenebilir.[1]

Diğer yandan, İoannes Kantakouzenos'a karşı hem kişiliğinden dolayı, hem de Konstantinopolis ve başka yerlerdeki belirli bir kesimin çıkarlarının temsilcisi olması yüzünden güçlü bir muhalefet olduğundan da kuşku duyulamaz. İmparatoriçe Anna yaslı günlerinde onun koruyuculuğunu ve sağladığı huzuru kabullenmeye hazırdı. Ne de olsa bu kişi kocasının en yakın dostuydu; hatta, kiminin söylediğine göre, kendisi bile kocasıyla o derecede yakın dost olamamıştı; ayrıca, Andronikos ölüm döşeğinde ona Kantakouzenos'un yardımına ve aklına güvenmesi öğüdünü vermişti. Ama Anna hiçbir zaman Kantakouzenos'tan hoşlanmadı, ona güvenmedi. O, Konstantinopolis Patriği İoannes Kalekas'ın etkisi altındaydı. Kalekas, Patrik Esaias'ın ölümünden neredeyse iki yıl sonra, 1334'te, Patrik XIV. İoannes olarak göreve atanmıştı. Mütevazı bir piskoposluk makamından patrikliğe yükselişine Kantakouzenos destek olmuştu.[2] O, sözde makam sahibi olmakla yetinecek bir patrik değildi. Öncülleri Athanasios ve Arsenios gibi, imparatorluğun dinsel olduğu kadar siyasal işlerinde de söz söylemeye kararlıydı; ama onda, adı geçen öncüllerinden ne birincisinin ahlaki duyarlığı, ne de ikincisinin tutarlılığı vardı. O da çocuk yaştaki İmparator İoannes'in naibi olarak çalışmanın kendi hakkı olduğunu iddia ediyordu. İddiasını, gerçekten de tartışılmaz olan şu olguya dayandırıyordu: İmparator Andronikos 1334'te Syrgi-

annes'in ayaklanmasına karşı harekete geçmek üzere Konstantinopolis'ten ayrılırken yerine onu naip atamıştı; daha sonra imparator Kuzey Yunanistan'dayken yine aynı görevi üstlenmişti.

Kantakouzenos, imparatoriçe ve patriğin devlet işlerini yürütmek amacıyla kendi aralarında şu ya da bu türde bir uzlaşmaya varmaları olanağı herhalde vardı; gerçekten de, Kantakouzenos'un söylediğine bakılırsa, bunun için çabaladılar, hatta bir zaman için bunu başardılar. Ama birinci iç savaş sırasında dördüncü taraf rolünü oynamış bulunan kişi şimdi aynı rolü çok daha etkin biçimde oynayabileceğini görmüştü. Aleksios Apokaukos, Kantakouzenos'un çıkarlarının sadık hizmetkârı imiş gibi görünerek, 1328'den itibaren başkentte büyük güç kazanmış ve sessiz sedasız muazzam bir servet oluşturmuştu. Geçmişte, eline geçen fırsatlardan olabildiğince yararlanmanın ustası olmuş, III. Andronikos'un ölümüyle selin yeni bir yöne aktığını sezmişti. Epibatai'de her olasılığa karşı, eğer tasarladıklarında bir terslikle karşılaşırsa sığınabileceği, kendine ait bir kale yaptırmıştı. Apokaukos, İoannes Kantakouzenos'un yarattığı bir insandı; o olmasaydı, bütün yeteneklerine rağmen, elde ettiği rütbeye, üne ve servete asla ulaşamazdı. Kantakouzenos, çok kısa bir süre önce, Apokaukos'u *Megas Duks,* yani amiral yapsın ve Hellespont'u Türklere karşı koruyacak bir donanmanın komutanlığını ona versin diye, müteveffa imparatoru ikna etmişti. Andronikos, onun elindeki erkin daha da güçlenmesine karşıydı; ama İoannes Kantakouzenos'un, destek sağladığı kişilerin minnettarlığını kazanacağına dair aşırı iyimserlik gibi bir kusuru vardı.

İmparatorun ölümünden sonra Apakoukos, Kantakouzenos'u imparator olmaya razı etmek için uğraştı. Bu gerçekleşseydi III. Andronikos zamanında Kantakouzenos gibi imparatorluğun *mesazon*'u ve *megas domestikos*'u olarak, kendi ihtiraslarına doyum sağlayabilirdi. Ama Kantakouzenos bu öneriyi dinlemek istemedi. Onun kanısınca, tahtta bulunan Palaiologos hanedanının haklarını ve çıkarlarını korumak ve onlara hizmet etmek kendisinin göreviydi. Bu nedenle, Apokaukos onun aleyhine döndü. Eğer ihtiraslarının doruğuna tırmanması velinimetini yüceltmekle olamayacaksa, aynı amaca onu mahvederek ulaşacaktı. Patrik ve

imparatoriçenin hak iddialarının başta gelen destekleyicisi oldu. Her iki tarafın söylediğine göre, sorun tahtın meşru vârisinin, İoannes Palaiologos'un haklarının nasıl savunulacağından ibaretti. Palaiologos hanedanı, 80 yıl kesintisiz egemenlik sürdükten sonra, artık taht üzerinde başkasına devredilemeyecek bir hakkın sahibi sayılıyordu. Arsenios'çuların ve Laskaris ailesinin gücü çoktan tükenmiş gitmişti. Daha önceki dönemlerde tahtın verasetle geçeceği ilkesi her zaman bu kadar genel bir kabul görmüyordu; yine de bir imparatorun, taht iddiaları yüzünden iç savaş çıkması olasılığını önlemek için kendisinin yerine geçecek kişiyi belirlemesi her zaman makbul bir davranış sayılıyordu. Kantakouzenos, naip olma ya da devlet işlerini yönetme iddiasını kabul ettirmek için baskı yapmak tehlikesini göze almaktansa, kamu görevlerinden tümüyle çekilme önerisinde bulunduğunu söylüyor. İmparatoriçe Anna ve patrik ile uzun görüşmeler yapmıştı. Söylenenlere bakılırsa imparatoriçe gözyaşlarına boğulmuş ve tam kendisine gereksinme duyduğu sırada onu ve çocuklarını bırakıp gitmemesi için yalvarmış, böylece, ilgili üç taraf arasında bir uzlaşmaya varılmıştı.[3]

Bu uzlaşma, Kantakouzenos Konstantinopolis'te bulunmayı sürdürseydi, yürüyebilir ve etkili olabilirdi. Ama, hep olduğu gibi, imparatorun öldüğü haberi yayılınca Bizans'ın düşmanları bu ara dönemden yararlanmak için ellerine geçen fırsata sarıldılar. Stefan Duşan yeniden Makedonya'yı istila etti; Saruhanlılar Trakya kıyılarına akınlar yaptı ve Bulgarlar kuzeyden saldırıya geçecek gibi tehdit edici tutum bir takındılar. Bulgaristan Çarı İvan Aleksander, Konstantinopolis'e sığınan rakibi Mikhail Şişman'ın kendisine teslim edilmesini istedi; böylece Kantakouzenos, *Megas Domestikos* ve imparatorluğun savunma güçlerinin komutanı olduğundan, 1341 Temmuz'unda başkentten ayrılmak zorunda kaldı. Aleksios Apokaukos, *Megas Duks* olmanın kendisine verdiği yetkiyle, kenti koruyacak donanmanın başında bırakılmıştı. Birkaç hafta içinde Kantakouzenos bütün kuzey sınırlarında düzenin geri gelmesini sağladı. Türk akıncı birlikleri Trakya'dan sürüldü. Kıyıyı talan etsin diye bir filo göndermiş bulunan Aydınoğlu Umur, gemilerini Karadeniz'den Tuna ağzına, Bulgarları

korkutup boyun eğmeye zorlamak için göndermeye razı oldu. Bunun sonucunda, İvan Aleksander birliklerini geriye çekti ve Bizans ile antlaşmasını yeniledi. Stefan Duşan dahi barışa yanaşmak zorunda bırakıldı; bu sırada Kantakouzenos, diplomatik zaferlerini, Osmanlı Beyi Orhan ile bir antlaşma imzalıyarak tamamladı. Gelecek umut dolu görünüyordu. Kantakouzenos 1341 yazında Didymoteikhon'dayken Morea'dan gelen bazı elçiler, Akhaia'daki Fransız Prensliği'nin imparatorluğa teslim olmasını sağlama önerisinde bulundular.

Naipliği üstlenmesinde haklı olup olmaması bir yana, imparatorluğun dış ilişkilerine İoannes Kantakouzenos'un hükmettiğine kuşku yoktur. Konstantinopolis'e 1341 Eylül'ünde, Yunanistan'ın daha başka bölümlerini de yeniden Bizans egemenliğine alma fırsatı konusunda iyimserlik besleyerek döndü. Ama başkentteki düşmanları onun yokluğu sırasında boş durmamışlardı. Donanmanın başında bırakılan Apokaukos, Türklerin Trakya'ya geçmelerine besbelli kasten göz yummuştu. Daha kötüsü, genç İoannes Palaiologos'u, imparatoriçe bir kurtulmalık parası ödeyinceye kadar rehin tutmak üzere kaçırmaya kalkışmıştı. Ama başaramadı ve kalesine çekildi. Kantakouzenos onun orada gözetim altında tutulmasını sağladı. Bu son kalkıştığı serüveni, Apokaukos'un bütün yetkilerini elinden almak için gerekçe saymak hiç kuşkusuz akıllıca bir tutum olurdu. Ancak, konuyu imparatoriçeyle konuştuktan sonra, Kantakouzenos suçlunun bağışlanmasına ve ona bir fırsat daha tanınmasına razı oldu. Aynı zamanda, genç İoannes Palaiologos'un şimdi törenle imparator tacını giymesinin gidişata yararı olacağını ileri sürdü. Ayrıca, İoannes'in Kantakouzenos'un kızlarından biriyle evlenmesi de önerilmişti. İki öneri de gerçekleştirilmedi.

23 Eylül 1341'de İoannes Kantakouzenos, Morea'nın teslimi önerisini hayata geçirmek ya da kabul etmek için hazırlıklar yapmak üzere ordusunu alarak ikinci kez Konstantinopolis'ten ayrıldı, Trakya'ya geçti. Başkente ancak beş yılı aşkın bir süre sonra dönecekti. O gider gitmez Apokaukos, kendi davasına hizmet etsinler ve Kantakouzenos'u vatan haini ilan etsinler diye bir hizip oluştur-

maya koyuldu. Apokaukos adamlarını iyi tanıyordu. Patrik Kalekas siyasi rakibini lanetlemeye çoktan hazırdı. Diğerlerine ise, her biri için hangisi uygun idiyse, ya rüşvet yedirildi ya pohpohlandılar ya da tehdit edildiler. Aralarında Kantakouzenos'un kayınbabası, Bulgar hanedanı Asenlere mensup Andronikos da vardı. Apokaukos, İmparatoriçe Anna'yı Kantakouzenos'un bütün güzel sözlerine rağmen gerçekte ona ve oğluna karşı komplo kurduğuna inandırmak için bütün ikna sanatını kullandı. İmparatoriçenin gerçeği bulması güçtü, ama kocasının en iyi arkadaşı hakkında söylenen bu kötü sözlere inanmaya hazırdı. Apokaukos'u kentin *Praefectus*'u [merkez komutanı ve emniyet müdürü] yaptı; bu görev ona, Kantakouzenos'un bütün düşmanlarına onur unvanları, rütbeler dağıtmak yetkisini sağladı. Patrik kendi kendini genç imparatorun naibi ilan etti ve kentte Kantakouzenos'un hısımlarına, destekleyicilerine karşı eziyet ve kovuşturma furyası başladı. Annesi Theodora ev hapsine alındı. Konstantinopolis'teki bütün malına mülküne ya el kondu ya da bunlar yakılıp yıkıldı; çalışma arkadaşlarından 40 kadarı kaçıp onun Trakya'da Didymoteikhon'daki ordugâhına sığındılar. İmparatoriçe ondan komutanlık görevinden istifa etmesini ve ordusunu dağıtmasını isteyen bir fermanı imzaladı. Savunma yapmasına bile izin verilmedi.[4]

26 Ekim 1341'de İoannes Kantakouzenos Didymoteikhon'da imparator ilan edildiği sıradaki koşullar bunlardı. İmparatoriçenin onunla görüşme yapmayı reddetmesi, ona ve daha da saldırgan olan yandaşlarına eyleme geçmek için her türlü bahaneyi sağladı. Eğer tahtı gasp etmeyi tasarlasaydı, ki kendisi bunu hep hararetle yalanlamıştı, tasarladığını merhum imparatorun ölümü anında yapabilirdi. Diğer yandan, imparator unvanını kabul etmesi devleti kurtarmak için duyduğu bir zorunluluktan ileri gelmişse, düşmanlarını kendilerini mahvetmeleriyle sonuçlanacak bir yola soktuğu söylenebilirdi. Gerçekten de, bu durumda, en azından yanlış bir yola girilmesini ilk başlatanların karşısındakiler olduğunu öne sürebilecekti. Kantakouzenos'un anılarında pek çok sayfa, 1341 Ekim'indeki eyleminin ahlaki açıdan haklı çıkarılmasına ayrılmıştır. Bunları okumak epeyce acıdır, çünkü

anlatılanlar, bir kez daha, kararlarını belirli koşulların etkisiyle almak zorunda kalmış, ama umutsuzca, bunun böyle olduğunu herkesin bilmesini isteyen bir insanın utangaçlığını ve tereddütünü açığa vurmaktadır. Olasıdır ki, bu, yanlış ya da zamansız bir karardı. Yapılan işi kutsaması istendiğinde, Didymoteikhon piskoposu, Romalıların imparatoru olmak kuşkusuz Tanrı'nın belirlediği bir şeydir, ama olmamış incirleri yiyenler, mutlaka dudaklarının kabarmasına katlanacaklardır görüşünü öne sürdü.[5] Bu bilmece gibi mütalaa, İoannes Kantakouzenos'un imparatorluk meyvasını pek erken kopardığı ve bunun sonuçlarına katlanması gerektiği anlamında yorumlanabilir. Didymoteikhon piskoposu, kehanet yeteneğiyle ünlüydü. Ama Kantakouzenos'un taç giymesi sırasında bazı tuhaf uğursuz olaylar da görüldü. Daha o gün yeni imparator imparatorlara özgü giysileri giymek istediğinde görüldü ki, ölçü alınarak yapıldıkları halde içteki giysi pek dar, dıştaki ise pek boldu. Bu, Kantakouzenos'un yakınlarından birinin, senin egemenlik döneminin başlangıcı sıkıntılı ve katlanılması güç geçecek, ama sonra işler daha rahat ve barış içinde yürüyecek diye bir kehanette bulunmasına yol açtı. Bu olayın öyküsünü, Kantakouzenos'un kendisi anlatıyor; ne var ki, bunu yazdığı sırada, kehanetin bütünüyle gerçekleşmediğinin ve terzisinin acemiliğinin tümüyle doğa ötesi güçlerin etkisine bağlanamayacağının bilincine varıp hüzünlenmiş olsa gerek.[6]

Aziz Demetrios yortusuna denk düşen 26 Ekim'de Didymoteikhon'da yapılan tören, imparator ilan edilme ve imparator giysilerinin giydirilmesi töreniydi. Taç giydirilmemişti. Ama Bizans geleneğinde bir kişinin imparator ilan edilmesi, hiç değilse onu imparator ilan eden kilise, devlet ve ordu temsilcilerinin gözünde, o kişinin imparator olarak kabul edilmesi için yeterliydi. Böyle iken, Kantakouzenos kendisinin hâlâ tahtın meşru vârisi İoannes Palaiologos'un haklarının koruyucusundan başka bir şey olmadığının açıkça belirtilmesinde ısrar etti. Törende, yeni imparatorun alkışlarla selamlanması sırasında, İmparatoriçe Anna ile oğlu İoannes'in adları, imparator-imparatoriçe olan İoannes Kantakouzenos ile eşi Eirene'nin adlarından önce anıldı. Diğer yandan, Kantakouzenos

artık kendisini ölmüş imparator III. Andronikos'un "kardeşi" diye tanımlamaya başladı. Tahttaki hanedan ile özel bir yakınlığının bulunduğu bilinsin istiyordu.[7]

Ama protokolün bütün inceliklerine ve imparator unvanını takınmakta gösterdiği bütün isteksizliğe rağmen, Kantakouzenos'un imparator ilan edilmesi, Konstantinopolis'teki yönetim için savaş ilanı anlamına geliyordu. Kuşkusuz, patrik ile Apokaukos olayların bu hale geleceğini ummuşlardı, çünkü böylece Kantakouzenos'u tahtı gasp etmeye kararlı biri ve barış yolundaki bir tehlike diye suçlamaları kolaylaşıyordu. Artık Kantakouzenos'u, imparatorluğu isteyerek bir diğer iç savaşın eşiğine getirmiş kişi diye gösterebileceklerdi. Savaşın kısa süreceğine güveniyorlardı. Bu savaşın, sonradan Kantakouzenos'un yazdığı gibi, "Romalıların şimdiye dek görüp geçirdikleri en kötü iç savaş, hemen hemen her şeyi yok ederek ulu Roma İmparatorluğu'nu eski benliğinin cılız bir gölgesi haline getiren bir çatışma"ya[8] dönüşeceğini öngöremediler.

Bizans'taki ikinci iç savaşın, birincisine göre çok daha yıkıcı ve yok edici olmasının birçok nedeni vardı. İşe karışan dış güçler öncekinden daha etkin ve daha hesaplıydı; imparatorluğun ekonomisi, birincisinin üzerinden çok az zaman geçmişken yaşanan ikinci bir çatışmanın gerginliği altında hemen hemen çökmüştü; ayrıca, kendi yöneticilerinin birbirlerine karşı bir kez daha savaş ilan ettikleri haberinin yayılması, Bizans halkı arasında yöneticilere karşı düşmanca tepkilere yol açmış ve toplumu, şimdiye kadar hiç görülmemiş biçimde karşıt kamplara bölmüştü. Olayın baş aktörleri bile, pek az denetleyebildikleri toplumsal ve siyasal güçleri zincirlerinden boşandırdıklarının farkına varmış görünüyorlar. Apokaukos Konstantinopolis'teki ayaktakımını, Kantakouzenos ile destekleyicilerinin malına mülküne saldırsınlar, yakıp yıksınlar diye kasten kışkırtmıştı; böylece, yoksulların aristokrasiye karşı derinlere işlemiş hıncını kendi siyasal kazancı için kullandı. Ama başka kentlerde, sıradan halk yasayı kendi ellerine alarak hınçlarını boşalttılar. Kantakouzenos, zenginlik ve nüfuzlarını Trakya ve Makedonya kentlerinin halkına tahakküm etmek için kullanan

toprak sahibi soyluların çıkarlarını temsil ediyordu. Yaşanmış acı deneyimler, imparatorluğun çıkarı için en iyi olan nedir konusunda toprak sahibi soyluların iddialarına güvenmemeyi halka öğretmişti. İoannes Kantakouzenos'un amacının toplum yararını gözetmek olduğuna pek az kişi inanabilirdi.[9]

Azınlığın zenginliği ile çoğunluğun yoksulluğu arasındaki apaçık çelişki, birinci iç savaşta ve onun sonuçlarında keskinleşmişti. Bir başka iç savaşın dengeyi doğrultmaya yardımı dokunması olası görünmüyordu. Kantakouzenos'un annesi Konstantinopolis'te tutuklandığı zaman evinde bulunan bol miktarda altın ve gümüş eşya, mücevherler, yığın yığın buğday ve yiyecek, üst sınıfların halkın refahını ne kadar az umursadığını göstermiş gibiydi.[10] Apokaukos, kendi propaganda amaçları için, böyle açıklamalardan geniş ölçüde yararlandı. Taşra illerinde bulunan Kantakouzenos'a ait ne kadar mal mülk olduğunun öğrenilmesi de bir başka keşifti. Kantakouzenos, Makedonya'daki mülkleri iç savaş sırasında kamulaştırılınca 5000 baş sığır, 1000 çekim hayvanı, 2500 kısrak, 200 deve, 300 katır, 500 eşek, 50.000 domuz ve 70.000 koyun yitirdiğini kabulleniyor.[11] Kıt kanaat geçim düzeyleri *zeugaria*, yani bir çift öküzle sürülebilecek arazi miktarına göre ölçülen ve vergilendirilen, hareket ve bir yerden başka yere göçme özgürlükleri böylesine akıl almaz ölçekte mülklerdeki kiracı çiftçi statülerine göre belirlenen köylülerin, kaçınılmaz olarak, Kantakouzenos gibi toprak sahiplerinin saikleri hakkında kuşku duymaları kaçınılmazdı. Daha önce, vergilerden bağışık tutulmak vaatleriyle aldatılmışlardı. Gelirleri toplayan memurlardan kiminin, devlet yöneticilerinin göz yumması ve işbirliğiyle devşirdiği, devşirmeyi hâlâ da sürdürdüğü servetlerin farkındaydılar. Böyle kişilerden biri de Patrikiotes adlı bir adamdı; 1341'de, ordu mensuplarının gecikmiş ücretlerinin ödenebilmesi ve imparatorun vaktiyle *pronoia* olarak verdiği mülklerin yeniden oluşturulabilmesi için servetini Kantakouzenos'un kullanımına vermişti. Kırsal alanda halkın bu düzene itiraz etmesi zordu. Ama aristokrasinin her dediğinin yasa demek olduğu kasabalarda ve kentlerde halkın harekete geçmesi örgütlenebilirdi.[12]

İşte, Aleksios Apokaukos'un kendi siyasal yararına sömürebildiği huzursuzluk rüzgârları böyleydi. Apokaukos, imparator olacak kişinin seçilmesi ve tahta geçtiğinin ilan edilmesi konusunda halkın anayasal hakkı olduğuna ve bu hakkın çiğnendiğine dikkati çekmekte gecikmedi. Böylece, Kantakouzenos ile naiplik arasındaki sorun, sanki Konstantinopolis'teki meşru imparatorun tevarüs ettiği haklarla başkent halkına hiç danışmadan imparator ilan edilmiş bir gasıpın suçları arasındaki bir sorunmuş gibi gösterilebilecekti. Böylece Apokaukos halkta coşku uyandırmaya ve yoksullarla ayrıcalıkları olmayanların sadakatini güvenceye almaya çabaladı. Ancak, taşra kentlerindeki ayaklanmalar kendiliğindendi ve başlangıçta anayasal sorunlarla ilgili değildi.

Yolu açan Hadrianopolis halkı oldu. 27 Ekim 1341'de, Hadrianopolis soyluları halkı toplayıp, yakındaki Didymoteikhon'dan gelen ve İoannes Kantakouzenos'un imparator ilan edildiğini haber veren bir mektubu okudular. Soylular haberden memnun oldular, ama halk olmadı; bazıları Kantakouzenos'a ve onun temsil ettiği her şeye açıkça lanet okudu. Sözünü esirgemezlikte fazla ileri gidenlerden birkaçı tutuklandı ve kırbaçlandı. Ama aynı gece Branos adlı bir amele, kendisi gibi yoksul iki kafadarıyla, evleri bir bir dolaşıp herkesi zalimlere karşı ayaklanmaya kışkırttı. İsyan patlak verdi. Kantakouzenos'tan yana olduklarını açıklamış bulunan zengin soylulara saldırıldı, malları yakılıp yıkıldı yahut el konuldu. Birçoğu kaçtı, ama diğerleri bir yere toplatılıp başlarına nöbetçi dikildi. Kalabalık öfkeyle sokaklara dökülüp zengin evlerini talan etti, kırdı döktü. Şimdi basitçe Kantakouzenos'çuluk diye anılan tarafın güçlerine karşı halkı korumak için devrimci bir hükümet oluşturuldu. Halkın gözünde İoannes Kantakouzenos'un çıkarları soyluların çıkarlarıyla işte bu ölçüde özdeşleştiriliyordu. İsyancılar, Kantakouzenos'çuluk deyiminin bir siyasal slogan olarak kendi davalarına yarar sağlayabileceğini gören Apokaukos ve Konstantinopolis'teki hükümet tarafından Hadrianopolis'in yasal yöneticileri diye tanındılar. Apokaukos kendi oğlu Manuel'i naiplik yönetiminin Hadrianopolis'teki valisi ve temsilcisi atadı.[13]

Hadrianopolis örneğini çok geçmeden Trakya ve Makedonya'nın diğer kentleri izlendi. Ayaklanmanın biçimi duruma göre değişiyordu, ama genellikle mülk sahibi sınıflar Kantakouzenos'u desteklediklerini açıklıyor, diğerleri ise yasayı kendi ellerine alıp Konstantinopolis'teki İoannes Palaiologos'tan yana olduklarını duyurarak, eylemlerine meşruiyet kazandırıyorlardı. Kantakouzenos ayaklanmanın nasıl yayıldığını anımsıyor. "İğrenç ve korkunç bir hastalık gibi yayıldı" diye yazıyor, "daha önce ılımlı ve aklı başında olan insanlarda bile aynı aşırılıkların görülmesine yol açtı... Bütün kentler aristokrasiye karşı girişilen bu ayaklanmaya katıldılar ve geç kalanlar yitirdikleri zamanın acısını çıkarmak için daha da aşırı davrandılar. İnsanlık dışı işler, hatta kıyım bile yapıldı. Akıldışı anlık davranışlar yiğitlik sayıldı ve aynı toplumun insanı olma duygusunun ya da insani hoşgörünün yokluğu imparatora bağlılık diye nitelendirildi."[14]

Kantakouzenos, Didymoteikhon'u karargâh edindi. Kendisine burada imparator diye biat edildi ve birlikleri burada konakladı. Didymoteikhon halkına ayaklanma fırsatı ya da seçeneği verilmedi; kent surları dışında yaşayan köylülerden bazıları, sonradan, sonuçsuz bir başkaldırı girişiminde bulundular. Artık Kantakouzenos Morea'yı teslim alma planlarını gerçekleştiremezdi. 1341 kışını, Konstantinopolis'teki naiplikle bir uzlaşmaya hâlâ varılabilir umudunu besleyerek, Didymoteikhon'da geçirdi. Ama Apokaukos ile Patrik İoannes Kalekas onun başkentte propaganda yapmasını engellediler. Patrik onu aforoz etti ve 19 Kasım 1341'de, imparator tacını genç İoannes Palaiologos'a giydirdi. Şimdi Kantakouzenos kilisenin ve devletin bütün güçlerince lanetleniyor, yasa dışı sayılıyordu. Apokaukos'un adamlarından hakaret ve kötü muamele gören annesi bir hastalığa yenik düştü ve 1342'nin Ocak ayında Konstantinopolis'te öldü. Bu sırada devrim heyecanı başkent dışında yayılmaktaydı ve Makedonya ile Tesalya'daki valilerden bazıları Kantakouzenos'un aleyhine dönmüşlerdi. İçgüdüleri bu kişileri onun yanında yer almaya götürebilirdi, ama Konstantinopolis'teki ya da başka yerlerdeki hısımlarına ya da mülklerine karşı cezalandırma eylemlerine girişilecek korkusu yüzünden karşı tarafa sürük-

lenmişlerdi. Kantakouzenos yanlısı olduğunu –o da gizlice– açıklayan tek kişi, o sırada Thessalonike valisi olan, Kantakouzenos'un eski arkadaşı ve siyasetteki bağlaşığı Theodoros Synadenos oldu. Synadenos Kantakouzenos'a, geldiği ve istediği takdirde kentin kapılarını açma önerisinde bulundu.

Thessalonike'ye egemen olan kişi, imparatorluğun elinde ne kalmışsa onun neredeyse yarısına egemen olmuş sayılabilirdi. Bu fırsat kaçırılmazdı. 1342 Mart'ında Kantakouzenos, karısı Eirene'yi Didymoteikhon'daki muhafız birliğinin başında bıraktı ve ordusuyla kente doğru yürüdü. Ama daha oraya varmadan, isyan salgını Thessalonike'de de yapacağını yapmıştı. Synadenos kentten sürülmüş, Kantakouzenos'un gelişine sevinecek olan yandaşları ya saklanmış ya da kaçmışlardı. Thessalonike'de aristokrasiye karşı ayaklanma, kusursuz örgütlenişiyle özellik gösteriyordu. Ayaklanmayı yürütenler sadece ameleler ya da sokaktaki ayaktakımı değildi; bir reform programına da sahip bulunan, siyasal parti türünde bir örgüt halindeydiler. Kendilerine Zelotlar (*zelotes**) diyorlardı ve 1342 yazının başında, Bizans İmparatorluğu'nun tarihinde başka hiçbir kentte emsali bulunmayan bir rejim kurdular. Bu rejim Thessalonike'yi iç ve dış işlerini kendisi yöneten bir cumhuriyete dönüştürdü. Zelotların başlangıçtaki saikleri Hadrianopolis'teki yahut herhangi bir başka yerdeki devrimcilerinkinin benzeriydi. Halkı aristokrasiye karşı ayaklandırıyorlardı; Kantakouzenos'un yazdığı gibi, "İki üç gün boyunca, Thessalonike düşman işgali altında bulunan bir kent gibiydi ve böyle kentlerin başına gelen bütün felaketlere uğramıştı. Zafer kazananlar gece gündüz sokaklarda bağıra çağıra talan yürüterek dolanıyorlardı; buna karşılık, yenilenler kiliselerde gizleniyor ve sağ kalabildikleri için kendilerini bahtlı sayıyorlardı. Düzen yeniden kurulunca, yoksulluktan, onursuzluktan birdenbire zengin ve etkin kişi durumuna yükselivermiş olan Zelotlar her şeyin denetimine el koydular ve kentlilerin orta

* Yunancada, içi ateşli olmak (buradan: a. Bir amacın peşine ateşli olarak düşmek; b. Çok beğenmek, imrenmek; c. Kıskanmak) anlamlarına gelen *zeloo/zeleuo* fiilinden türetilmiş ad. İngilizcedeki *zeal, zealous, zealot*; Fransızcadaki *zèle, zélé, zélateur* sözcükleri buradan geliyor -çev. n.

sınıf mensubu olanlarını kendi yanlarına çektiler, onları ılımlı ve tedbirli davranışın her türünü "Kantakouzenos'çuluk" diye tanımaya ve nitelemeye zorladılar."[15]

Başka yerlerdeki gibi, devrimcilerin zaferi Konstantinopolis'teki naiplik yönetimince bir olgu olarak kabul edildi. Apokaukos bir destek ordusu gönderdi ve çok geçmeden kendisi de 70 gemiden oluşan bir donanmayla Thessalonike'ye geldi. Konstantinopolis'teki karısı ve ailesinin kendi eylemleri yüzünden eziyet görebileceğini fark eden Theodoros Synadenos taraf değiştirmeyi akıllıca buldu ve Apokaukos oğlu İoannes'i kentte imparatorluk hükümetinin valisi, diğer oğlu Manuel'i de Adramyttion valisi yaptı. Böylece, Thessalonike'nin Palaiologos hanedanına bağlı olduğu varsayımı sürdürüldü; aslında da öyleydi, kent Kantakouzenos ailesini değil, Palaiologosları yeğlemekteydi. Ama kentin asıl yöneticileri Zelotların elebaşılarıydı ve yedi yıldan daha uzun süre, Thessalonike'yi Bizans İmparatorluğ'unun kalbinde, neredeyse bağımsız bir komün gibi yönettiler.[16]

İoannes Kantakouzenos'un durumu tehlikeliydi. Thessalonike ve Epeiros'taki dostlarına katılmayı düşünüyordu. Ama Konstantinopolis'ten ordu ve donanma gelince neredeyse kuşatıldı ve Didymoteikhon'daki karargâhıyla bağlantısı tümüyle kesilmiş oldu. Görünüşe bakılırsa, tek kaçış umudu, Sırp sınırına doğru bir yarma hareketi yapıp Stefan Duşan'dan yardım istemekti. Komutasındaki askerlere, isterseniz benimle gelin, isterseniz karşı yana katılın diye seçenek sundu. Sadece 2000 kadar asker onunla birlikte Sırbistan'a doğru harekete geçmeyi seçti. Kantakouzenos'un erdemlerinden biri de etkili dostlar edinmek ve bunlarla dostluğu sürdürmek yeteneğiydi. Birkaç yıl önce III. Andronikos ile birlikte geldiğinde Stefan Duşan ile tanışmış ve dostluğunu sürdürmüştü. Dostlukları şimdi sınanacaktı. Kuşkusuz bu iki adamın birçok ortak yanı vardı, ama Kantakouzenos bile, Duşan'ın dostluk kurarken hiç çıkar gözetmediği iddiasında bulunamazdı. Sırbistan kralı, Bizanslıların iç işlerine böylesine doğrudan karışmak fırsatını hiç kaçırmayarak destek ve koruma sözü verdi. Kantakouzenos'un yine daha önce bir vesileyle tanıştığı bir Sırp soylusunun,

İvan Oliver'in aracılığıyla bir buluşma ayarlandı. Duşan, Üsküp yakınındaki Priştine'ye geldi ve orada 1342 Temmuz'unda, Kantakouzenos'u onurlandırarak törenlerle ağırladı. Kuracakları bağlaşıklığın gelecekte taşıyabileceği değeri taraflardan her biri değişik hesaplıyordu; bu bağlaşıklığın bedeli olarak Duşan'ın istediği, Bizans Makedonya'sının büyük bir bölümünün ona bırakılmasıydı ki bu, Kantakouzenos'un ödemeye razı olabileceğinden daha yüksek bir bedeldi. Ancak o an için, Sırbistan kralının onurlandırarak ağırladığı konuğu ve mahmisiydi.

1342 yazının sonunda Kantakouzenos Didymoteikhon'a dönüş yolunu dövüşerek açmak için, Duşan'ın sağladığı paralı askerlerle yola çıktı. Serez kentinden öteye gitmedi. Serez halkı ona boyun eğmeyi reddetmişti; yolun doğuya doğru ilerisindeki Khristoupolis [Kavala] geçidini Konstantinopolis'ten gelen bir ordunun tuttuğu söyleniyordu; üstelik, Serez'i kuşatan askerleri arasında salgın çıktı ve bu hastalık askerlerinden yaklaşık 1500'ünün canına mal oldu. Yanında kalan 500 civarındaki askeriyle yeniden Sırbistan'a çekilmek zorunda kaldı. Talihi dönmüştü. Konstantinopolis'teki naiplik, Kantakouzenos yakalanırsa iç savaştan zaferle çıkılacağından emin görünüyordu. Apokaukos ile patrik tarafından kışkırtılan İmparatoriçe Anna konuğunu tutuklayıp teslim etsin diye rüşvet önermek üzere Stefan Duşan'a iki kez haberci gönderdi. Ancak Duşan, Yunanlar arasındaki kavgada Makedonya Kralı Philippos rolünü oynadığı takdirde çok kazançlı çıkacaktı. Onların birbirleriyle savaşması, amacına uygun düşüyordu. Eğer Kantakouzenos'a ihanet edecekse bile, bunu kendi işine gelen zamanda yapacaktı.[17]

Geç Bizans tarihinde pek az olay 1341-1347 arasındaki ikinci iç savaş kadar belgelenmiştir. Aristokrasiden yana olan Gregoras olayları taraf tutmadan anlatmaya çalışır. Kantakouzenos, anılarının üçüncü kitabının tümünü, basılmış metinde aşağı yukarı 600 sayfayı mücadelesinin aşamalarını anımsatmaya ve karşısındaki aşılmaz güçlüklere rağmen işin sonunda kesin zaferi nasıl kazandığını anlatmaya ayırmıştır. Köşesine çekilmiş birçok asker gibi, o da her stratejik engeli ve ilerleyişi, çok zengin, canlı ay-

rıntılarla betimlemiştir. Aslında her iki yandaki bir avuç askerin ufak tefek çatışmalarından başka bir şey olmayan muharebeler, uğrunda savaşılan amaç, yani Roma İmparatorluğu'nun ele geçirilmesi açısından bakıldığında destansı bir renge bürünüyorlar. İnsanın, iktidar uğruna yapılmış çirkin bir mücadele diye kınamak eğiliminde olabileceği şey, Thukydides'in ya da Ksenophon'un diliyle anlatıldığında bu çirkinliği yok eden bir soyluluk kazanmış gibi oluyor. Ama Kantakouzenos'un ya da Gregoras'ın edebi üslubu, bu savaşın aslında her iki yanın ortak düşmanları, yani Sırplar ve Türkler eliyle yönetildiği, çarpışmaya girenlerin onlar olduğu ve zaferi de onların kazandığı olgusunu örtemez. Gerçekten, onca yıl süren savaşın ardından toz duman durulunca görüldü ki, Bizans İmparatorluğu'na acı veren yaraların hepsi Bizanslıların kendilerince açılmış değildi.

1342 yılının sonuna gelindiğinde, Kantakouzenos'un durumu umutsuzdu. Duşan'ın yardımı olmaksızın ayakta duramazdı. Bahtının ilk dönüşü, Tesalya ilinin kendiliğinden boyun eğmesiyle kendini gösterdi; bu ilin ileri gelenleri ona, Sırbistan'a bir temsilciler heyeti gönderdiler. Tesalya'daki mülk sahipleri, doğal olarak, kendilerinden birinin davasına sempati besliyorlardı ve Kantakouzenos ile ailesi Tesalya'da hiç tanınmıyor değildi. Thessalonike'de aristokratların başına neler geldiğini duymuşlardı ve buna benzer bir iş kendi başlarına gelmesin diye İoannes Kantakouzenos'a umut bağlamışlardı. Eski Epeiros valisi, kendisine sadık kuzeni İoannes Angelos'u Tesalya'da ömür boyu naibi ve ilin genel valisi atayarak soyluların isteğine yanıt verdi. İoannes Angelos çok geçmeden otoritesini Epeiros'a da yaymayı becerdi; böylece, Makedonya dışında bütün Kuzey Yunanistan Kantakouzenos'un arkasına geçti. İç savaş, imparatorluğun –geri alınması için Kantakouzenos'un o kadar uğraştığı– Yunanistan'daki illeriyle, imparatorluğa daha eskiden beri bağlı olan ve Konstantinopolis tarafından yönetilen Makedonya ve Trakya arasında bir çatışma görünümüne büründü. Ancak Kantakouzenos, Tesalya ile Epeiros'un kendisine bağlanmasından pek elle tutulur bir

yarar sağlayamadı; diğer yandan, eğer zapt edebilseydi dengeyi kendisinden yana değiştirecek olan Thessalonike kenti, Zelotların yönetiminde yansızlığını değilse bile özerkliğini sürdürdü.[18]

Kantakouzenos'un durumu yeteri kadar umutsuzdu, ama Didymoteikhon'da bıraktığı karısının ve muhafız birliğinin durumu daha beterdi, çünkü Konstantinopolis'ten gelen birlikler çevreyle ilişkilerini kesmişler ve onları kuşatmışlardı. Kantakouzenos bir kez daha yanlarına gitmek üzere savaşarak yolunu açmak istedi, ama yine Sırbistan'a çekilmek zorunda bırakıldı. Stefan Duşan hâlâ onu desteklemeye gönüllüydü, ancak sağladığı desteğin Sırbistan'ın çıkarlarına uygun düşecek düzeyde kalması için inceden inceye hesap yapmıştı. Ama Kantakouzenos'un başka ve daha eli açık dostları da vardı. Yedi yıl önce dostluk kurduğu, İzmir'deki Aydınoğlu Umur ile temasa geçmeye çalıştı. Umur sözünün eri bir adamdı, kaypak barbarlardan değildi. Gregoras onun birçok yönden bir Helen olduğunu söylemiştir ki, bu gerçekten yüceltici bir övgüydü.[19] Umur III. Andronikos'un Arnavutluk'taki seferleri için asker sağlamıştı. Dostu İoannes Kantakouzenos'un hatırı için Avrupa'ya, ordusunun başında gelmeye hazırdı. 1342 kışında Meriç ırmağının ağzına kadar bir donanmayla gelip, sonra ordusunun başında vadi boyunca yukarıya çıkarak Didymoteikhon'u kurtarmaya geldi. Türkler iç savaşa ilk kez böyle büyük çapta karışıyorlardı ve Umur'un askerlerinin öyle bir şöhreti vardı ki, çok kişi bu son müdahaleleri olsun dileğinde bulundu. Umur, İzmir'e dönmeden önce kentin savunulması için gerekli önlemleri alacak ve orada bir muhafız birliği bırakacak kadar kentte kaldı. Batıya yürüyüp Kantakouzenos ile bağlantı kurmayı ummuştu, hatta bunu gerçekten de denemişti. Ancak, askerleri Trakya'daki görülmemiş ölçüde sert kıştan sağ çıkacak donanıma sahip değillerdi. Yine de onun sırf gelmesi bile Kantakouzenos hesabına büyük bir diplomatik zaferdi.

Bundan böyle yurtlarının tekrar tekrar Türklerce yakılıp yıkılacağı düşüncesi, Trakya ahalisi ve Konstantinopolis'teki naiplik için pek tedirginlik vericiydi. İmparatoriçe Anna imparatorluğunu kâfirlerden kurtarsınlar diye Batı dünyasının vicdanına seslendi.

O sırada Papa VI. Clemens'in Hıristiyan devletleri arasında Türk düşmanı bir birlik örgütlemekle uğraştığı biliniyordu. Daha önce olduğu üzere, bu birliğin amacı, batılıların Anadolu'daki sömürgeci çıkarlarını savunmak, özellikle de İzmir'i Aydınoğlu Umur'un elinden geri almaktı. Ama şimdi Konstantinopolis'in İtalyan bir imparatoriçe, yani Savoie'lı Anna tarafından yönetilimesi, Bizans İmparatorluğu'nun da bu birlik tarafından korunmaya layık sayılmasını eskisine göre çok daha olası kılıyordu. Anna bu olasılığın gerçeğe dönüşmesi uğrunda elinden geleni yaptı. 1343 yazında kendi şövalyelerinden birini, yazdığı mektuplarla Avignon'a gönderdi; bu mektuplarda hem kendisinin hem de oğlu İoannes'in, Aleksios Apakoukos'un, hatta Patrik İoannes Kalekas'ın Papalığa kişisel olarak boyun eğdiğini açıklıyordu. Oğlu henüz bu konuda kendi başına bir karar oluşturabilecek yaşa gelmemişti. Ama Apokaukos ile patriğin Katolikliğe geçmiş olması mümkün değildir. Ne var ki aynı sırada, imparatoriçe Batı'dan, önce Cenova'dan, sonra Venedik'ten daha pratik yardımlar istedi. Ama gerek Cenova gerekse Venedik sağlayabilecekleri yardımların ödüllendirilmesini bekliyordu. Ancak, imparatorluğun iç savaş ve devrim ayaklanması yüzünden çöken ekonomisi artık bu tarz ödemeleri yapacak durumda değildi. Kantakouzenos ailesinin ve destekleyicilerinin mülklerine el konması hazineye bir şeyler getirmişti ve Apokaukos elde olduğu kadarıyla parayı kullanırken hiç de budalaca davranmıyordu.1343 Ağustos'unda imparatoriçe, ancak çaresiz kalınca başvurulacak bir yolu seçti, Bizans'ın imparatorluk mücevherlerini Venedik Cumhuriyeti'ne rehin verdi. Oğlu İoannes'e, usulüne uygun biçimde, imparator olarak taç giydirilmişti. İşler yolunda giderse, bir kuşak boyunca mücevherlere yeniden gereksinme olmayacaktı; o süre içinde de rehin edileni geriye almak için borç aslını ve faizlerini ödemek olanağı bulunabilirdi. Venedikliler 30.000 duka altını ödediler ve bu da naiplik yönetimine ilaç gibi geldi. Ama taç mücevherleri hiçbir zaman geriye alınamadı ve bu, sonraki yıllarda Venedik ile Konstantinopolis arasında pek çok çekişmenin nedeni olacaktı.[20]

1343 Nisan'ında, Güney Makedonya kentlerinden bazıları, Tesalya'nın izinden gidip İoannes Kantakouzenos'u imparator

ilan ettiler. Kantakouzenos'un talihi açılmaya başlamıştı. Ama bu değişim onu Stefan Duşan'ın desteğinden etti; Duşan ona emanet verdiği birliklerini geriye çağırdı. Çok uzun zamandan beri Duşan'ın Kantakouzenos'a ihanet etmesini bekleyip duran Apokaukos, bir filonun başında Thessalonike'ye geldi; Kantakouzenos Makedonya'da abluka altına alınmış, neredeyse kıyı şeridine sıkıştırılmıştı. Ama Tesalyalılar hâlâ ona bağlıydılar ve hâlâ Türk bağlaşığını çağırıp düşmanlarının içine dehşet salabiliyordu. Aydınoğlu Umur bir kez daha onu kurtarmaya geldi, aşağı yukarı 200 gemilik bir donanmanın başında Thessalonike körfezine girdi. Apokaukos ile donanması, Türklerin yola çıktığını duyar duymaz ortadan yok olup Konstantinopolis'e kaçmışlardı. Ancak, Umur'un ve getirdiği 6000 askerin yardımıyla dahi Kantakouzenos, Thessalonike'nin direnişini kırmayı başaramadı. Surlar delinemeyecek kadar sağlamdı; ayrıca, Zelotlar kent içindeki Kantakouzenos yandaşlarının, kahramanlarını desteklemek için parmaklarını bile kaldırmamalarına dikkat ediyorlardı.[21]

Ancak, Umur'un işe karışması, sonunda Kantakouzenos'un Didymoteikhon'daki karargâhına dönebilmesine olanak verdi. Bundan sonra savaş, Konstantinopolis'teki naiplik ile Makedonya'ya kaçmış bir gasıp arasında kedi-fare oyunu gibi yürümeyecek, tersine Trakya'nın çokça çiğnenmiş savaş meydanlarında, karşıt güçlerin doğrudan muharebesi biçiminde geçecekti. Kantakouzenos, oğullarının küçüğü Manuel'i Thessalonike'nin batısındaki Berroia'da komutanlık görevinde bıraktı. Ama Doğu Makedonya düpedüz Stefan Duşan'ın insafına terk edilmişti ve sadece Thessalonike ile Konstantinopolis arasında daracık bir iletişim yolu açık bulunuyordu. Aydınoğlu'nun Türk askerleri Kantakouzenos'a, Trakya'daki kasabalardan birçoğuna boyun eğdirmesi ya da kimini zaptetmesi için yardımcı oldular. Ama yaptıkları hizmet karşılığında ödettikleri bedel ağırdı. Anadolu'ya asla eli boş dönmüyorlardı ve Trakya'nın çoğu bölümü yine "İskit çölü" olmuştu. Konstantinopolis'teki imparatoriçe, Stefan Duşan'dan olduğu kadar, Bulgaristan Kralı İvan Aleksander'den de çok şeyler bekliyordu. Ama bu bağlaşıklarının her ikisi de ilke olarak kendileri hesabına kalıcı

toprak kazanmak amacında olduğundan, imparatoriçeye verilen hizmet, verdikleri bütün ziyana rağmen kendi hesaplarına Avrupa'da kalıcı fetihler yapmak eğilimini henüz göstermeyen Türk dostlarının Kantakouzenos'a ettikleri hizmet kadar iyi olmadı.

Kantakouzenos Trakya'daki egemenliğini pekiştirdikçe rakipleri bundan rahatsız olmaya başladılar. Konstantinopolis'te yiyecek, yalnız Türkler Trakya'daki kırsal alanları yakıp yıktığı için değil, Karadeniz'deki bazı limanlarla pazar yerleri geçici olarak kapatıldığı içinde kıttı. Yük gemileriyle başkente hayati ihtiyaçları getirmeyi sürdüren Cenevizler, Kırım'daki kolonileri için Altın Ordu Tatarlarıyla savaşa girmişlerdi. Gregoras'ın da tekrar tekrar gözlemleyip işaret ettiği üzere, dünyanın her köşesinde, Cenova Cumhuriyeti'nde, Mısır'da, İspanya'da ve Asya'da bir iç savaşlar, devrim ayaklanmaları ve karışıklıklar çağı söz konusuydu. Gregoras hatta daha uzak Batı'dan, "Britonlar donanmalarını ana karaya, Keltlerin üzerine gönderdiler, büyük bir savaş var" haberini duymuştu. Crécy savaşının,* her ne kadar Bizanslıların iç savaşıyla karşılaştırıldığında önemsiz görünse de, Konstantinopolis'te öğrenildiğini bilmek rahatlatıcıdır, ama Bizanslılar bunu, Tanrı'nın isteği böyle tecelli ettiği için, dünyanın tümünü etkileyen felaketlerin bir diğer belirtisi saydılar.[22]

Gidişat Kantakouzenos'dan yana döndükçe, naipliğin en sadık subaylarından bazıları bile davayı terk etmeye başladılar. Evlenme nedeniyle hem patrik, hem de Apokaukos'un hısmı olan ve Trakya'da bir komutanlık görevinde bulunan İoannes Vatatzes, 1344'te Kantakouzenos tarafına geçti. Apokaukos'un oğlu, Hadrianopolis valisi Manuel bile görevini bıraktı ve taraf değiştirdi. Hadrianopolis halkı kısa bir süre daha direndi. Ama ayaklanma ruhu sönmüştü; böylece, 1345 başlarında savaşmaktan vazgeçip Kantakouzenos'a teslim oldular.[23]

Apokaukos, iktidarının elinden kayıp gittiğini görüyordu. Kendisine karşı tepkiyi kaynağında kurutmak için Konstantino-

* 26 Ağustos 1346'da, Yüz Yıl Savaşları'nın başlangıç döneminde, Fransız ordusuyla İngiliz ordusunun Fransa'da Crécy ormanı yakınında yaptığı, Avrupa'da topun ilk kez kullanıldığı savaş -çev. n.

polis'te öteye beriye sürgüne gönderileceklerin listelerini astırdı; bu listelerde, kendisine karşı olduğu bilinen ya da karşı olduğundan kuşkulanılan herkesin adı vardı. Bir tutuklama furyası daha başladı ve özellikle zenginler tutuklandı. Apokaukos, kendini bir muhafız birliğiyle güvenlikte tutuyor ve beklenmedik bir durum çıkarsa diye Haliç'te bir savaş gemisini hazır bulunduruyordu. Artan siyasal tutuklu sayısına yetsin ve hepsini barındırsın diye, kendi konağının yakınında, Konstantinos'un Sarayı* denen yerde yeni bir zindan inşa edilmesi buyruğunu verdi ve inşaat bitmek üzereyken denetlemek amacıyla orayı görmeye gitti. Tutukluların içinde yüksek rütbeli olanların saray avlusunda gezinmelerine izin veriliyordu. Bu kişiler, onları ömür boyu hapse mahkûm ettiren adamın avluya, yanında muhafızları olmaksızın girdiğini görünce şaşırdılar. İçlerinden biri bir odun parçası kaptı ve Apokaukos'u odunla vurarak yere yıktı. Ötekiler de inşaatta çalışan işçilerin, onların el atabileceği yerlerde bıraktıkları aletleri ve malzemeyi alıp cinayete katıldılar. Adamın kafasını baltayla gövdesinden ayırdılar ve kafayı saray duvarlarındaki bir direğe astılar.

Avlunun dışında bekleyen zindan bekçileri, olan biteni görünce, dehşet içinde öteye beriye dağıldılar. Ama tutuklular kaçma girişiminde bulunmadı. Güvenle, kenti bir zorba yöneticiden kurtardıkları için halk kahramanı ilan edilip alkışlanmayı ummuşlardı. Hesaplarında yanıldılar. İmparatoriçe yapılanlar karşısında dehşete kapılmıştı; en yetenekli yöneticisinden ve komutanından böylesine vahşice yoksun bırakılmaktan hiç de hoşnut kalmadı. Apokaukos'un hizmetkârlarına ve denizci olarak ona hizmet eden Gasmulilere, efendilerini öldürenlerden öçleri alma izni verdi. Çoğunun olan bitenle hiçbir ilişkisi bulunmayan tutukluların hemen hemen tümü, yaklaşık 200 kişi, kılıçtan geçirildi. İçlerinden birkaçı yakındaki Nea Moni Manastırı'na sığındı, ama tıpkı ötekiler gibi öldürüldüler ve kutsal yapı kan gölüne döndü. Aleksios Apokaukos ölmüş, ama kurbanlarından birçoğunu da kendisiyle birlikte felakete sürüklemişti.[24]

---

* Eski Blakhernai Sarayı külliyesinden günümüze ulaşmış tek kalıntı olan, Tekfur Sarayı dediğimiz yapı -çev. n.

Öldürüldüğü tarih 11 Haziran 1345'tir. Bu tarihte imparatorluktaki zorbalık, dökülen kanlar ve dehşet sona ermemişti, ama iç savaşın sona ermeye başlamasının işareti olduğu söylenebilir. O sırada Kantakouzenos, Serez'in Stefan Duşan ordusunca zapt edilmesini engellemeye çabalıyordu. Haberi alınca aceleyle Konstantinopolis'e doğru yola çıktı, ama imparatorla patrik tarafından düzenin yeniden sağlandığını ve duruma hâkim olduklarını öğrenince canı sıkıldı. Ne var ki, Apokaukos'un öldürülmesi savaşın en önemli elebaşısını sahneden yok etmiş ve başka yerlerde de zincirleme tepkileri harekete geçirmişti. Apokaukos'un kâğıt üzerinde Thessalonike valisi olan oğlu İoannes Apokaukos, uzun zamandan beri Zelotlara otoritesini kabul ettirmeye çalışıyordu. Önderlerini öldürtmek için bir komplo örgütlemişti; 1345 Haziran'ında, babasının öldürüldüğü haberini alan İoannes, Kantakouzenos yandaşlığına geçtiğini ilan etti ve kenti teslim etmeyi önerdi. Thessalonike'de pusuya yatmış bekleyen Kantakouzenos'çular ona destek verdiler ve Kantakouzenos'un Berroia'daki oğlu Manuel'e haber gönderildi. Ne var ki, Zelotlar çok çabuk hareket ettiler. Manuel ya da babası karşı devrime yardımcı olmak için harekete geçemeden, İoannes Apokaukos ile yandaşları sarıldılar ve kıyımdan geçirildiler. Yine oluk oluk kan döküldü ve sonunda Zelotlar, Thessalonike'deki egemenliklerini daha da pekiştirdiler. Devrimci idealleri az çok lekelenmişti; yönetim adeta ayaktakımının elindeydi, Palaiologos hanedanına bağlı olduklarını iddia etmeyi sürdürmelerine rağmen, kenti kendi çıkarları doğrultusunda yönetiyorlardı.[25]

İç savaş sırasında, Thessalonike'de olup bitenler her iki tarafın denetiminden çıkmıştı. Konstantinopolis'teki naiplik, Apokaukos'un ölümü üzerine, örgütleyicisini yitirmiş bulunuyordu. Ama imparatoriçe ile patrik hâlâ önemli sayıda destekçiye sahipti ve teslim olmayı düşünmek bile istemiyorlardı. Buna karşılık Kantakouzenos, onları gitgide kuşatma altına almaktaydı ve başkente zorla girme planları yapmaya başlamıştı. 1345 sonrasında, davasına o kadar yardım etmiş Umur, artık aynı cömert yardımı sunabilecek durumda değildi. Çünkü Papa VI. Clemens'in oluşturduğu batılı devletler birliği, sonunda 1344 Ekim'inde Umur'un donanmasını

yok etmeyi ve İzmir limanını ele geçirmeyi başarmıştı. Umur kentin yukarı bölümüne hâlâ egemendi ve 1345'te Trakya'ya bir ordu geçirecek zamanı bile buldu. Ama daha sonraki yıllarda kendi beyliğini gittikçe daha çok savunmak zorunda kaldı ve 1348'de İzmir'de savaşırken öldürüldü.[26] İmparatoriçe Anna, artık Kantakouzenos'un Umur'dan gelecek yardıma bel bağlayamayacağının iyice farkındaydı ve bundan yararlanmak için çeşitli yollara başvurdu. Kantakouzenos'u öldürtmek için Konstantinopolis'ten ordugâhına ajanlar gönderildi. Ama Türkler arasındaki tek dostu, Aydınoğlu Umur değildi. Lidya yöresinin beyi Saruhan da ona yardım etmek üzere asker göndermişti; ayrıca 1345'te Kantakouzenos Bitinya bölgesinin beyi ve Osmanlıların önderi Orhan'la temasa geçti. Orhan Trakya'ya görece daha kolay ulaşabilirdi ve Bizanslıların çekişmesinde taraf tutmaya çağrılmaktan mutluluk duydu. Kantakouzenos yararına Umur'un askerlerince başlatılan olan iş, Orhan'ın sağladığı Osmanlı askerlerince tamamlandı.

Tarihçiler, İoannes Kantakouzenos'un Türkleri Avrupa'ya çağırış biçimine karşı dindarca bir hoşnutsuzluk dile getirmişlerdir. Hatta kendisi bile böyle yaptığı için özür dilemek gereksinimini hissetmiştir. Özellikle de batılılar ve papalar bu tutumu rezalet diye niteliyorlardı, çünkü onlar, kâfirlerle müzakerelere ya da bağlaşıklığa girilmesini Bizanslılardan daha fazla utanç verici sayıyorlardı. 1345'in başlarında Kantakouzenos, Galata'daki Cenevizler tarafından ordugâhına gönderilen iki Fransisken rahibine tutumunu açıkladı. Rahiplerden biri Savoie'dan geliyordu ve İmparatoriçe Anna'nın ailesiyle hısımlığı vardı. Kantakouzenos, bu kişilerin çatışmayı sona erdirmek üzere arabuluculuk edeceklerini umuyordu. Ama onlara, Osmanlılarla kurduğu bağlaşıklığın sırf askeri açıdan karşılaştığı bir zorunluluk olduğunu anlatmak zorunda kaldı; ayrıca, Türklerin yardımına ilk başvuranın kendisi olmadığını anımsatabilirdi ve anımsattı. İmparatoriçe boş yere Orhan'la ve Karesi Beyi ile bağlaşıklık kurmaya çalışmıştı. Türklerin, kendilerine böylesine yoğun talep olmasından dolayı koltukları kabarıyordu. Hangi yana katılacaklarına kendileri karar verebiliyorlardı.[27]

Diğer yandan, Türklerin Avrupa toprağında şu ya da bu biçimde kullanılması ilk kez bu vesileyle olmuştur diye de kimse iddia edemezdi. Bu açıdan, Katalanlar örnek oluşturmuşlardı. İlk iç savaş sırasında II. Andronikos Türklerden paralı askerler tutmuştu, ancak belirgin bir fayda pek sağlayamamıştı. Oysa ikinci iç savaş sırasında taraflar Türk beyliklerine, asker gücü sağlamak için değerli bir kaynak gözüyle bakıyorlardı. Kantakouzenos'un sunduğu önerilerin Konstantinopolis'ten gelen önerilere göre Türklere daha çekici görünmesinin nedeni, olasılıkla Kantakouzenos'un Türk beyleriyle, özellikle de Umur ve Orhan ile mükemmel kişisel ilişkiler kurmuş olmasıydı. Türk savaşçılarının korkunç şeyler de yaptıklarını o da biliyordu. Sözcüğün teknik anlamıyla barbar olduklarının ve gazilerin kendilerini Hıristiyanlara karşı kutsal savaş ülküsüne adadıklarının bilincindeydi. Ama beylerin akıllı ve hiç de mantıksız düşünmeyen insanlar olduğunu takdir ediyordu, dilleri hakkında bir şeyler öğrenmek zahmetine bile girmişti; hiç değilse iddiası buydu.[28]

Umur'la dostluğu eskiydi ve Gregoras'ın bildirdiğine göre[29] 1348'de Umur ölünce gerçek bir dostu yitirmiş olmanın yasını tuttu. Orhan'la dostluğu daha sonraki dönemin bir gelişmesiydi, ama o dahi çabucak öyle bir noktaya ulaştı ki, 1346'da ikinci kızı Theodora'yı Orhan'la evlendirdi. Enveri, Kantakouzenos'un hepsi de huriler kadar güzel üç kızı olduğunu kaydediyor. İçlerinden biri, belki Theodora daha eskiden Umur'a eş diye verilmek istenmişti. Şurası kesin ki kızların güzelliği nam salmıştı; Gregoras'a bakılırsa, Orhan Theodora Kantakouzena'ya çılgınca tutulmuştu ve kendisini onunla evlendirsin diye Kantakouzenos'a yalvarıp yakarmış, tehdit etmiş, kızını verirsen bundan böyle bütün ordumla sana bir vasalın olarak hizmet edeceğim diye söz vermişti. Düğün töreni Marmara Denizi kıyısının Avrupa yakasında, Selymbria'da yapıldı ve Theodora'nın bütün ailesi hazır bulundu. Elbette ki bu, evliliği kilise onaylamamıştı, ama bir Bizanslı prensesin evlenmesinde uyulagelen bütün geleneklere her yönden özenle uyulmuştu. Theodora, beyin hareminde sıradan bir odalık da olmadı. Ortodoks inancına bağlı kalmayı sürdürdü ve kocasının topraklarındaki yoksullarla Hıristiyan köleleri teselli edip yardımda bulundu.[30]

Ahlakçılar, Kantakouzenos'un kızının sözde böyle duygusuzca bir barbar aşiret beyine kurban edilmesi karşısında dehşete düşmüşlerdir. Ama ilke olarak bu, her ne kadar Milutin bir Hıristiyan sayılmışsa da, II. Andronikos'un beş yaşındaki kızı Simonis'in Sırbistan Kralı Stefan Milutin ile evlendirilmesinden daha beter değildi. VIII. Mikhael'in kızlarının Moğol ilhanlarıyla ya da II. Andronikos'un kızının 1297'de Altın Ordu Hanı Tohtu ile evlendirilmesi karşısında hiç kimse dehşete düşmemişti. 1344'te Kantakouzenos'un yandaşlığına geçen İoannes Vatatzes, diğer çocukları Aleksios Apokaukos'un bir oğluyla ve Patrik İoannes Kalekas'ın bir kızıyla evli olduğu halde, kızını Karesi beyine vermişti.[31] Batı Avrupalı Hıristiyan prenslerin bile bir Bizanslı prensesle evlenebilmek için yeterince denk sayılmadıkları büyük günlerden bu yana, Bizanslıların böyle konularda gözettikleri ölçülerin eksildiği doğrudur. Ama Konstantinopolis'te olup bitenler, Trabzon'da gözetilen ölçülerle karşılaştırıldığında yine de iyiydi: Trabzon'da 1330'da ölen İmparator II. Aleksios en az üç "kâfir" kadınla evlenmişti ve yerine geçen İmparator Basileios da kızlarından ikisini yerel beylere gelin vermişti. Trabzon İmparatorluğu ancak komşularıyla bu çeşit ilişkiler kurarak varlığını koruyabiliyordu. Konstantinopolis İmparatorluğu henüz o aşamaya gelmemişti.[32]

İç savaşın son aylarında, Kantakouzenos Trakya'da Konstantinopolis'e girmek üzere hazırlıklarını yürütürken, Sırplar Bizans Makedonya'sında da ilerilere kadar yayılmak için serbest kalmışlardı. O zamana kadar herkese direnmiş bulunan iyice berkitilmiş Serez kenti, sonunda 25 Eylül 1345'te Stefan Duşan tarafından alındı. Duşan, Thessalonike'nin çevrilip fethedilmesini ikinci adım olarak görüyordu. 1345 yılı sona ermeden, Duşan, Sırpların ve Yunanların İmparatoru unvanını takındı. Böylece yalnız Thessalonike'yi değil, kendisini Roma İmparatorluğu'nun hâkimi haline getirmek için Konstantinopolis'i de fethetmek niyetinde olduğunu açığa vuruyordu. Paskalya Pazarına rastlayan 16 Nisan 1346'da, patrikliğe yükselttiği Sırp kilisesi başpiskoposuna, Skopje'de imparator olarak kendine taç giydirtti. Stefan Duşan'ın taç giymesi, Bizans'ta imparator unvanı üzerinde hak iddia eden her iki kişiye

de doğrudan bir meydan okumaydı. Çünkü bu, Tanrı dünyada sadece bir imparator olacağını buyurmuşken, var olan imparator sayısını üçe çıkarmak anlamındaydı.[33]

Birkaç hafta sonra, 21 Mayıs 1346'da Kantakouzenos beş yıl önce verdiği bir sözü başına imparator tacı giydirilmesine izin vererek yerine getirdi. Bu adımı, Nisan ayında Duşan'ın taç giymesinden etkilenerek attığını ne kendisi ne de çağdaşları söylemiştir. Ama mantık açısından bu sonuç çıkarılabilir. Kendi anlattıklarına bakılırsa, bu düşünce aklına birden gelmişti. Kudüs patriği bir süre önce Konstantinopolis'ten kaçıp onun ordugâhına sığınmıştı; bu da onu bu davranışa yönlendiren bir diğer etkendi. Hadrianopolis'teki taç giyme törenini bu patrik yürüttü. Tacını, beş patrikten birinin eliyle giymiş bir kimsenin gerçek imparator olup olmadığını kimse sorgulayamazdı. Ancak, her ne kadar Kantakouzenos hem taç giymiş hem de Romalıların İmparatoru unvanını almış idiyse de, en büyük oğlu Mathaios'u da ortak imparator ilan etmesinin doğru olacağı önerisine şiddetle direndi. Palaiologos hanedanının haklarını korumaya hâlâ niyetliydi. Bu nedenle, zafer kazanılır kazanılmaz Mathaios Kantakouzenos değil İoannes Palaiologos ortak imparator ilan edilecekti.[34]

1346 yazında, zafer neredeyse ufukta gözükmüştü. Bunu çok kişi içten istiyordu ve Trakya halkı da isteyenler arasındaydı; Trakya halkının ayaklanıp daha iyi şeyler için besledikleri umutlar, topraklarının, hatta kentlerinin Türklerce yakılıp yıkılması yüzünden sönmüş gitmişti. Sonunda İmparatoriçe Anna, kendi davasını desteklemek üzere bir Türk ordusunun yardıma gelmesini ayarlayabilmişti. Saruhan Bey'in gönderdiği 6000 asker Trakya'da, Konstantinopolis yakınlarında kalmış ne varsa talan ederek, Bulgar sınırının yanı başına kadar uzanmışlardı. Her iki taraf da tükenip iflas etme noktasına yaklaşmaktaydı. Kantakouzenos Trakya'nın yoksul, duygularını yitirmiş halkından pek az şey bekleyebilirdi. İmparatoriçe, Konstantinopolis kiliselerindeki ikonaların süslerini çıkartıp satacak ve servet yığıp durmakta olanları ya tehditlerle ya da taciz ederek kendisine para vermeye zorlayacak hale düşmüştü. Bu gibilerden birçoğu kaçmış, Galata'daki Cenevizlerin yanına

sığınmıştı. Gregoras bu dönemde başkentte yaşayan Bizanslıların yoksulluğunu ve düşkünlüğünü pek iç karartıcı bir anlatımla betimlemektedir. Ona göre, Kantakouzenos eline geçen bunca fırsatı oyalanarak ve bugünün işini yarına bırakarak heba etmeseydi, Bizanslıların çilesi daha çabuk sona erebilirdi. Hasımlarına karşı bu kadar alçaktan alır, özür diler gibi bir tutum takınacak yerde, büyük öncüllerinden Aleksios Komnenos gibileri kendine örnek alsaydı daha iyi ederdi. Ancak Gregoras, bir yandan da, başa gelen felaketlerin çoğuna Hıristiyanlık ilkelerinin savaş nedeniyle yozlaşmasının yol açtığı kanısındaydı. Bunun hiç kuşku götürmez bir belirtisi, büyük Ayia Sophia Kilisesi'nin bakımsız bırakılıp 19 Mayıs 1346 günü yapının güney ucundan bir bölümün olduğu gibi çökmesiydi. Bu, akıldan çıkmayacak bir trajedi ve korkunç bir gelecek belirtisiydi. Kısa sürede, zengin ya da yoksul, erkek ya da kadın hep birden çalışan gönüllü işçi ordularınca kilise onarıldı. Ama Bizanslı düşüncesine göre, bu olay Tanrı'nın niyetinin değiştiğini gösteriyordu. Bu haber, Kantakouzenos'un iki gün bile geçmeden törenle taç giymeye karar vermesine yardımcı olmuş mudur diye düşünülebilir. Şurası kesin ki, seçtiği gün olan 21 Mayıs hayırlı bir gündü, çünkü Aziz Constantinus ile anası Elena'nın anıldığı yortu gününe rastlıyordu.[35]

1346'nın daha sonraki aylarında Kantakouzenos, Trakya'daki işleri oğlu Mathaios'a emanet etti ve Selymbria'da ordugâh kurdu; buradan, Konstantinopolis'teki gelişmeleri daha yakından takip edebilecekti. Kış yaklaşırken, onu kente imparator olarak sokmak yanlısı hizip güç kazandı. Bu işin nasıl gerçekleştirilebileceğini düşünmek üzere bir araya gelindi, çünkü imparatoriçe hâlâ bir uzlaşmaya varılması için görüşmelere başlanmasını inatla reddediyordu. Hatta ordugâhına gönderilen casuslarca Kantakouzenos'u öldürtmek için iki girişimde daha bulunuldu. İçerideki komplocuların gönderdiği görevli Phakeolatos adlı biriydi; bu kişi, belirlenmiş bir günde Altın Kapı önünde hazır bulunursa, Konstantinopolis'e girmesinin ayarlanabileceği haberini ulaştırmayı becerdi.

Kapı örülmüştü. Ama komplocular sözlerinin eriydiler ve 2 Şubat 1347 gecesinde, İoannes Kantakouzenos duvarda açılmış bir

delikten kente alındı. Yanında yaklaşık 1000 askerden oluşan bir ordu vardı. Herhangi bir direnişle karşılaşmadılar ve 3 Şubat'ta gün doğarken, birliklerini Blakhernai Sarayı duvarlarının dışına getirmiş bulunuyordu. İmparatoriçe, kentteki Kantakouzenos'çulara uzlaşmacı bir tutumla yaklaşarak, olup bitecekleri önlemek üzere elinden geleni yapmıştı. Daha bir gün öncesinde, metropolitlerinin bir sinoduna başkanlık etmiş, bu toplantıda Patrik Kalekas azledilmişti. Ama kendisiyle ve oğluyla ilgili olarak Kantakouzenos'un beslediği niyetler hakkında öyle şeylere inandırılmıştı ki, artık teslim olmak istemiyordu. Cenevizler onu kurtarmak için iki gemi gönderdiler, ama bu gemiler fark edildi ve geri dönmek zorunda bırakıldı. Kantakouzenos, saygılarını sunmak üzere gönderdiği elçilerle, onu akıl yoluna davet etmek istedi. Ama sarayın kapıları sürgülü kaldı. Sonunda, subaylarından kiminin sabrı tükendi ve emir verilmesini beklemeden kapılardan birini ateşe verip saray surlarından içeri daldılar. Bunun üzerine imparatoriçe boyun eğdi ve barış yapılması için temsilciler gönderdi. 8 Şubat 1347'de bir uzlaşmaya varıldı. Koşulları, altı yıl önce de pekâlâ üzerinde anlaşılabilecek türdendi. İoannes Kantakouzenos ile şimdi hemen hemen 15 yaşında olan genç İoannes Palaiologos'un ortak imparatorlar olarak birlikte egemenlik sürecekleri, Kantakouzenos'un on yıl süreyle kıdemli imparator sayılacağı ve o süre bitince her ikisinin eşit konumda hüküm sürecekleri üzerinde anlaşmaya varılmıştı. Kantakouzenos, karşıtlarından öç almayacağına ve imparatoriçe ile oğluna karşı hınç beslemeyeceğine söz vermişti. Bütün siyasal tutuklular özgür bırakılacaklar ve yakın geçmiş olabildiğince unutulacaktı.[36]

O dönemde yaşayan birçok kişi, Kantakouzenos'un eski düşmanlarına gösterdiği merhameti ve cömertliği anlatmıştır. Sonradan onun mesazon'u ve 14. yüzyılın geri kalan bölümü boyunca Bizans'ın önde gelen devlet adamı olan Demetrios Kydones bu vesileyle iki söylev yazmıştı. Ona göre, Kantakouzenos'un kazandığı zafer, bu kadar yakın bir geçmişte onun kanına susamış olan kimselere gösterdiği iyilik ve hoşgörüye kıyasla, o kadar önemli değildi. Kydones iç savaşı, gerçek ile yalan dolan arasında, adil

olanla olmayan arasında, insanlıkla vahşet arasında, iyi ile kötü arasında bir çekişme olarak görüyordu yahut gördüğünü söylüyordu; iç savaşın sonucunda, iyi olanın, hakiki olanın işin sonunda her zaman üstün geldiği kanıtlanmıştı. Kydones soylu doğmuştu; babası, III. Andronikos ile Kantakouzenos'un yakın çalışma arkadaşıydı ve bu yüzden gerek ailesi gerek Thessalonike'deki mülkleri çok zarar görmüştü; konuşurken bunu belli ediyordu. Aristokratların davasına gösterdiği bağlılık için ödüllendirileceğini umuyordu. Söylevlerinin üslubu, güzel konuşma sanatının süslemeleriyle doludur; hiç de gerçeğin yalan dolan karşısındaki üstünlüğünü anlatmaz. Ama kıyıma ve kan dökülmesine bir son verilsin dediği için Kantakouzenos'u öven sözlerine ve sonunda savaş bitti haberini alınca halkın birdenbire ne kadar ferahladığını bildirmesine, hiç kuşkusuz inanılabilir.

Kydones, İmparator İoannes Kantakouzenos'un ordusuyla kentte birdenbire belirdiği ve borazanların, hiçbir şeyden kuşkulanmayan düşmanları için bu kötü haberi ilan ettiği unutulmaz geceyi bütün canlılığıyla hatırlatmıştır:

> Gün ışımadan kentteki herkes, sanki o hayli zamandır yitirilmiş bir dostmuş gibi, imparatoru görmek, ayaklarına sarılmak ve onu sevinçle kucaklamak için sokaklara dökülmüştü; imparator ise bunca felaketten sonra nasıl da değiştiklerini görüp hüzne kapılmasına rağmen, genel mutluluğu paylaşıyordu. Ama başarısının büyüklüğü kararlılığını etkilemedi; kalabalık akropolise kadar onun yanı sıra yürüyüp kendilerini oraya kapatan vahşi hayvanların kanı dökülsün diye bağırıp çağırdığı halde, cinayet işlemektense bir uzlaşmaya varılmasının doğru olacağını düşündü ve zaten korkudan neredeyse ölmüş bulunanların canlarını esirgemeye söz verdi. ... Sonunda, kendisine karşı o kadar haksızlık edenleri, fethin verdiği hakla kendi insafına kalmışken, bağışladı... Böylece, sizler çektiklerinizin yükü altında yıkılmış ... ve şimdi yaşama döndürülmüş olanlar, işte imparatorunuz burada, mutluluğunuz burada. Bugünü gördüğünüz için, tıpkı Mısırlıların Anka Kuşu uçunca sevindiği gibi sevinin; çünkü bugün, sizin için daha iyi bir bahtın simgesi olacaktır.[37]

13

VI. İoannes Kantakouzenos'un Saltanatı (1347-1354)

İoannes Kantakouzenos genellikle, hiç değilse çağdaşımız tarihçilerce, bu adı taşıyan Bizans imparatorlarının altıncısı olarak gösterilir. III. Andronikos ile Savoie'lı Anna'nın oğlu olan İoannes Palaiologos'a V. İoannes denir. Bu numaralandırma, iki imparator arasındaki ilişki hakkında da bir şeyler anlatır; gerçekten, VI. İoannes, V. İoannes karşısında kendisinin daha kıdemli imparator sayılmasını istemiş ve kabul edilmişti, ama ondan önce tahta geçmiş olmak iddiasında değildi. Merhum III. Andronikos'un "manevi kardeşi" olarak, kendisinden daha genç imparatorun yanında sanki *in loco parentis* [babası yerinde] duruyordu ve hiç değilse V. İoannes reşit olana dek bu böyle kalacaktı. Kantakouzenos'un 1341'de öne sürdüğü III. Andronikos'la ve onun ailesiyle özel yakınlığı, VI. İoannes ile V. İoannes'i ortak imparatorlar yapan 1347 uzlaşma anlaşmasına da yazıldı. Uzlaşmadan kısa bir süre sonra, Kantakouzenos'un kızı Elena'nın V. İoannes ile evleneceğinin açıklanmasıyla, bu iddia daha bir gerçek oldu.[1]

Bizans hanedanlarının tarihinde böyle düzenlemeler görülmüştür. En ünlü örnek, 10. yüzyılda tahtı gasp eden Romanos Lakapenos'tur. Bu kişi 919'da, kendisini çocuk yaştaki İmparator VII. Konstantinos Porphirogennetos'un naibi saydırmıştı ve bunu, sözde tahttaki hakkını sürdürmek ve korumak iddiasında bulunduğu Makedonya hanedanının çıkarı için yapmıştı. Romanos, kızını Konstantinos ile evlendirdi ve 920 yılında ortak imparator olarak kendisine taç giydirildi. Böylece egemenlik süren imparatorun kayınpederi, yani *basileopator* oldu. Kantakouzenos, aklında Romanos Lakapenos örneği olduğuna dair bir ipucu vermez, V. İoannes ile ilişkisini *basileopator*'dan daha manevi, ama belirleyici olmayan kelimelerle anlatır. Ama bu iki adamın anayasal konumları, veraset yoluyla tahta geçmiş kişinin haklarını koruyan daha kıdemli imparatorlar olarak, çarpıcı ölçüde birbirine benzemektedir.[2]

Varılan uzlaşma birçok kesimce çeşitli nedenler yüzünden beğenilmedi. Palaiologos ailesini destekleyenlerin çoğu, bütün itirazlarına rağmen, Kantakouzenos'u bir gasıp ve bir riyakâr sayınayı sürdürdü. Kendi destekleyicilerinden birçoğu, onun zafer kazanmış, ama gönlü yüksek kişi rolünü abarttığını düşünmekteydi. Kantakouzenos, Palaiologos'lar yerine yeni bir hanedan kurma fırsatını artık kullanmalıydı, hatta imparatora sadakat andı içmeleri istendiğinde, önce iki imparatora birden biat etmek istemediler. Son olarak, Kantakouzenos'un V. İoannes'ten birkaç yaş daha büyük olan en büyük oğlu vardı ki, pek haklı olarak babasının elde ettiği tahtın kendisine miras kalmasını bekleyebilirdi. Mathaios üstüne düşeni yapmakta kusur etmeyen bir oğuldu, ama V. İoannes'in yanında gölgede kalmayı gittikçe daha fazla sinir bozucu buluyordu. Sözünü esirgemeyen Kantakouzenos'çular arasında birçok yandaşı vardı; bunlar, babasının tutumu yüzünden elde edemedikleri bazı yararları yahut makamları onun sayesinde ele geçirmek umudunu besliyorlardı.

VI. İoannes bu kesimler arasında ortalama bir rotada dümen tutmak için elinden geleni yaptı. Önemli olan, imparatorluğa ve halkına bir barış dönemini ve iç savaşın, çatışmaların açtığı yaraları iyileştirebilecek bir süreyi sağlamaktı. Bütün siyasal hasımları

için genel af ilan etmesinin amacı buydu. Bir kişi af dışında bırakılmıştı. Onu 1341'de aforoz eden, baş düşmanı, Patrik İoannes Kalekas ne onu bağışlamayı ne de bağışlanmayı kabul etti. Kantakouzenos bir uzlaşma gerçekleştirmeye çalıştı, ama patriğin gururu son olup bitenlerden dolayı incinmişti. 1347 Şubat'ında, Kantakouzenos'un kente girmesinin hemen öncesinde, imparatoriçe ve metropolitler kurulu tarafından azledilmişti. Ayrıca, 1346'da VI. İoannes'in taç giyme töreni sırasında Hadrianopolis'te bir diğer metropolitler kurulu onun hakkında, *in absentia* [gıyabında] aforoz kararı vermişti. Böylece her iki taraf da onu mahkûm etmişti. Kalekas büyük bir ilahiyatçı değildi, ama mahkûm edilmesinin nedenleri her iki olayda da sadece siyasal değildi.[3]

III. Andronikos'un egemenlik döneminin son yıllarında, Bizans Kilisesi geçen yüzyıldaki Arsenios'çu ayrılıkçılık kadar bölücü olan, hatta eski ikona kırıcılık bunalımı kadar devlet için tehlikeli olan bir ilahiyat tartışmasına girmişti. Tartışma, *hesykhiastes* diye bilinen ve çoğu Athos Dağı'nda bulunan küçük bir keşişler takımının öğütleri ve uygulamalarıyla ilgiliydi. Bunların ünü ve etkinliği, sayılarıyla orantılı olmayı çok geçiyordu. *Hesykhiast*, *hesykhia,* yani sükûnet halinde yapılan bir dua yöntemini geliştirmekle uğraşıyorlardı; bu yöntemle edilen dua kendini Tanrı'ya adamış kişinin Tanrısal ışığı algılama gücünü artırıyordu. Hiçbir şey bu öğretiden daha gizemli ve iç savaşın siyasal rekabetinden daha uzak olamaz diye düşünülebilir. Ama Bizans'ta ilahiyat ile siyaset her zaman birbirine geçmiştir. *Hesykhia*'cıların bu öğretiyi savunmalarına yol açan etkenler tartışılamazdı. Hepsi keşişti ve istihare yöntemleri, en iyi biçimde, dünyanın ve bedenin çekiciliklerinden, eğlendiriciliklerinden olabildiğince uzak ıssız yerlerde uygulanabilirdi. Ama bu ilahiyat öğretisinin doğruluğundan kuşku duyan bazı kilise adamları vardı; *hesykhia*'cıların bazıları dahi savundukları öğretinin anlamını ancak yarım yamalak anlamışlardı; bir de, kendini Tanrı'ya adamış kişinin soluk alışını belli bir düzene sokmasını ve tuhaf bazı duruş biçimlerine uymasını gerektiren dua yöntemleri, kuşkucu kişilerin pek kolaylıkla gülünç sayabileceği nitelikteydi.[4]

Hesykhia'cıları alaya alanların ilki, Güney İtalya'daki Calabria'dan, Barlaam adlı bir keşiş oldu. Barlaam bir bilgindi ve bilimdeki birikimi, ona 1330'larda Konstantinopolis üniversitesinde ders versin diye kadro sağlayan İoannes Kantakouzenos tarafından pek takdir ediliyordu. Barlaam'ın Ortodoksluk bilgisi kusursuz gibiydi. Hatta III. Andronikos onu gizli bir görevle 1339'da Avignon'daki Papa XII. Benedictus'a, kiliselerin birleşmesi konusunda Bizanslıların görüşünü açıklamaya göndermişti.[5] Ama o, Bizans'ın yerlisi değildi ve Ortodoksluk hakkında Ortodoksların kendilerinden daha çok şey biliyor olma iddiası çok geçmeden öfke uyandırdı. Nikephoros Gregoras, kamu önünde yapılan bir tartışmada, onun felsefesinde gedikler bulunduğunu gösterebildi. Ancak, Barlaam'ın ilahiyatına karşı çıkan kişi, *hesykhia*'cılık öğretisinin önde gelen açıklamacılarından biri olan, Athos Dağı'ndaki keşişlerden Gregorios Palamas'tı. İşte bu vesileyle Barlaam, *hesykhia*'cılara ve uygulamalarına saldırmaya, bunları alaya almaya koyuldu. Öğretilerindeki zımni tanrısal ışığı algılayabilme iddiasını kınadı ve onları Patrik İoannes Kalekas'a sapkın diye ihbar etti. *Hesykhia*'cıları savunmaya Gregorios Palamas koştu ve Athos Dağı'ndaki bütün keşişlerce onaylanıp imzalanan bir bildiri düzenledi. Bu bildiri, Bizans İmparatorluğu'nda baki kalmış en büyük ve en etkin manastırlar yerleşimi bakımından, iç dayanışmanın etkili bir belgesiydi. İoannes Kantakouzenos, her ne kadar Barlaam'daki bilgi derinliğine hayran idiyse de, *hesykhia*'cıların öğretisinin ve ilahiyat görüşlerinin Ortodoks geleneğine kusursuz biçimde uyum gösterdiği kanısındaydı; böylece, aslında da öyle midir değil midir sorununu karara bağlamak üzere bir kilise kurultayı toplanması için İmparator III. Andronikos'un ikna edilmesine yardımcı oldu. Patrik pek de istekli olmayarak onay verdi ve 10 Haziran 1341'de Ayia Sophia'da toplanan bir kilise kurultayında, Calabria'lı Barlaam ve bütün yapıtlarının lanetlenmesi kararı çıktı. Metropolitlerin önünde kendi davasını savunan Palamas'ın Ortodoks olduğuna hükmedildi. Kurultaya Thessalonike'den başkente henüz dönmüş bulunan imparator başkanlık etmişti.

Hastalığı bir yıl önce başlamıştı, yolculuğundan hemen sonra ortaya çıkan bu işin verdiği sıkıntı ve harcattığı gayretin beş gün sonraki ölümünü çabuklaştırdığı söylendi. Barlaam Bizans sahnesinden çekilip yurdu İtalya'ya döndü; bir süre sonra da Roma Katolik Kilisesi'ne katıldı.[6]

Ama konu hiç de kapanmamıştı. Çünkü *hesykhia*'cıların öğretisine karşı Barlaam'ın öne sürdüğü suçlamalar, Bizanslıların bazı ünlü yerli ilahiyatçıları özellikle de Palamas'ın arkadaşı keşiş Gregorios Akindynos tarafından savunuluyordu. Patrik Kalekas, kendi başına bir ilahiyat tartışmasına girmeye hevesli değildi. Ama insanlar coşmuştu artık ve 1341 Ağustos'unda Konstantinopolis'te ikinci bir konsil toplandı; Palamas bir kez daha aklandı, Akindynos ise mahkûm edildi. Sinoda başkanlık edecek bir imparator yoktu, başkanlık koltuğuna İoannes Kantakouzenos oturdu. Böylece olaya, Kantakouzenos ile patrik arasındaki siyasal rekabet karışmış oldu. Çünkü Kalekas, doğal olarak, naiplikte rakibi olan kişinin yönettiği bir konsilin kararlarını desteklemek istemiyordu. Bundan kendisine siyasal sermaye çıkarma eğilimini Gregorios kışkırttı; Palamas'ın döndüğü ya da sapkın olduğundan kuşkulanan birçok başka kişi, bu arada Nikephoros Gregoras da Akindynos'u desteklemekteydi. İmparatoriçe Anna, her ne kadar Palamas'a hayran idiyse de, Ortodoksluğun mistik ilahiyatının inceliklerinden pek anlamıyordu. Ama patriğin iradesinin ve kişiliğinin etkisi altındaydı.[7]

III. Andronikos'un ölümü esnasında Konstantinopolis'te bulunan Gregorios Palamas, İoannes Kantakouzenos'un naiplik haklarını hararetle savundu. Ama saygınlığı ve manevi etkisi öylesine büyüktü ki patrik onu susturmak için bir şeyler yapmayı göze alamadı ve bir zaman için Palamas'ın Boğaz'daki bir manastıra bağlı bir çilehanede kalmasına izin verdi. Ancak, 1343'te Palamas'ı, öğretisine ilahiyat açısından karşı çıkışlarıyla bahane sağlayan Akindynos'un ve başkalarının desteğiyle tutuklattı ve zindana koydurttu. 1344 Kasım'ında Metropolitler Kurulu onu aforoz edip karşıtı Akindynos'un, her ne kadar 1341 Ağustos'undaki konsilde sapkın sayılarak mahkûm edilmişse de rütbece yükseltilmesini önerdi.

İç savaş sırasında, *hesykhia*'cıların, diğer deyişle Palamasçıların tümünün Kantakouzenos yanlısı olduğu ve Palamasçılık karşıtlarının tümünün de naiplik yanlısı olduğu bazen söylenmiştir. Ama aradaki çizgi böylesine basit değildi. Elbette ki Gregorios Palamas'ın, dolayısıyla Athos Dağı keşişlerinden çoğunun gösterdiği yakınlığın Kantakouzenos'un davasına yararı olmuştu. Ama Nikephoros Gregoras gibi siyasal açıdan Kantakouzenos yanlısı olan aydın kişilerden birçoğu, dinsel nedenlerle Palamas'a ve *hesykhia*'cılara karşı çıkmak zorunluluğunu duymuşlardı. Kantakouzenos'un yakın arkadaşları olan Demetrios Kydones ile Nikolaos Kabasilas gibi başkaları savaş sırasında bu ilahiyat sorunu bakımından yan tutmamışlardı. Hatta Aleksios Apokaukos, Palamas'ın zindana atılışında patriğe karşı çıkmıştı. İmparatoriçe Anna da Palamasçılık çekişmesinin patrik tarafından kendi dünyasal erkini güçlendirmek için sömürüldüğünün, böylece o zamana kadar naiplik yönetimini desteklemiş birçok kişiyi dışladığının bilincindeydi. Palamas'ın koruyucusu diye Kantakouzenos'un tarafını tutmaya başlayanları yeniden kazanmak için imparatoriçe 1347 Şubat'ının başında bir sinod topladı. Metropolitler, patriği daha önceden toplanmış konsillerin kararlarına saygı göstermemekle suçladılar ve onu azlettiler. Palamas yeniden aklandı ve zindandan çıkarıldı. Ne var ki imparatoriçe, İoannes Kantakouzenos'u destekleyen Palamasçıları kendi yanına çekmek için bu son dakika jestini yapmakta çok gecikmişti. Çünkü ertesi gün Kantakouzenos ordusuyla başkente girdi. Ama imparatoriçenin saraydan ona gönderdiği arabuluculardan biri, Gregorios Palamas'ın kendisiydi, çünkü hiç kimse, Palamas'ın ömrü boyunca barıştan başka bir şeyin özlemi içinde bulunduğunu söyleyerek onu suçlayamazdı.[8]

Öyle görünüyor ki, iç savaş koşulları olmasaydı Calabria'lı Barlaam'ın çıkardığı *hesykhia*'cılık tartışması Bizans toplumunu bu kadar bölmeyecekti. Patrik Kalekas'ın bu konuda sorumluluğu çoktur. Çünkü kilisenin mahkûm ettiği bir kişiyi, Gregorios Akindynos'u, Palamasçılık karşıtı propaganda yapsın diye meydana salan oydu; ayrıca kendi siyasal amaçlarına erişebilmek için Palamas'ın ve *hesykhia*'cıların öğretisine Kantakouzenosçuluk

damgasını vurmaya kalkışan da oydu. Palamasçıların Kantakouzenosçularla özdeşleştirilmesinin ne kadar yanlışlara yol açtığını görmek için bir tek olaya, Eirene Khoumnaina olayına bakmak yeterlidir. Eirene, merhum Nikephoros Khoumnos'un kızıydı ve II. Andronikos'un oğlu Despot İoannes Palaiologos ile evlenmişti. Kocasının 1308'deki ölümünden sonra rahibe oldu, Eulogia adını aldı. Çok dindardı, zenginliği dillere destandı ve tanıdıkları çoktu. Dinsel öğrenimini Philadelphia Piskoposu Theoleptos'tan almıştı; Theoleptos *hesykhia*'cılar tartışmasının ortaya çıkmasından önce ölmüştü, ama Bizans'taki manevi kültürün canlanmasına pek büyük katkısı olmuştu ve bir anlamda Palamas'ın bir öncülüydü. Eirene soylu oluşu ve zenginliği yüzünden İoannes Kantakouzenos'un tarafını tutabilirdi; dini eğitimle yetiştirilmiş olması ve dindarlığı *hesykhia*'cılar davasını benimsemesine yol açabilirdi. Ama Eirene ayrılıkların tümünden uzak durdu. İç savaş sırasında günah çıkarıcısı olarak Gregorios Akindynos'u seçti, onu korudu ve Palamasçılık karşıtı düşüncelerini yayması için teşvik etti. Bulunduğu manastır, Kantakouzenos'a karşı sürdürülen siyasal etkinliklerin merkezlerinden oldu. Eirene Khoumnaina olayı hem bütün zengin soyluların iç savaş sırasında İoannes Kantakouzenos'un tarafını tuttuğu varsayımının, hem de Palamasçılığın Kantakouzenosçulukla özdeşleştirilmesinin yanlışlığını kanıtlamaktadır.[9]

Kantakouzenos'un *hesykhia*'cılık davasını sırf siyasal nedenlerden dolayı yahut sadece Athos Dağı'ndaki etkin ahlaki ve manevi gücünün ve keşişlerin kendisine arka çıkmasını sağlamak için savunduğu hükmüne varmak da yanıltıcı olurdu. Elbette ki Kantakouzenos, savaşın erken aşamalarında, bulabileceği bütün yandaşlara gereksinme duyuyordu. Ama o samimi bir dindardı ve dini inançları siyasi amaçlı olmaktan çok vicdanının sesiydi. Manastıra çekilmeye niyetliydi ve nitekim tahttan ayrıldıktan sonra keşiş oldu, yaşamının son otuz yılı boyunca keşiş kaldı. Palamas'ın ve *hesykhia*'cıların öğretisini savunmak için dogmacı risaleler yazmıştır ki, bunlar, her iki tarafın savlarını incelediğini ve anladığını gösteriyor. Ama 1347 Şubat'ında, Konstantinopolis'e girdiği ve kıdemli imparator olarak kabul edildiği sırada, kendi amaçları uğruna din adam-

larını karşıt siyasal kamplarda yer almaya zorlayan Patrik Kalekas olayını nasıl çözeceği hakkında karar vermek zorundaydı.

Patrik herhangi bir uzlaşma konusunda görüşmelere girişilmesinden kaçınıyor ve kendi konumunu savunacağı bir sinoda katılmayı reddediyordu. 1347 Şubat'ında önce Kantakouzenos'un, sonra da imparatoriçenin başkanlığında toplanan sinod, İoannes Kalekas'ın mahkûm olduğuna ve azledildiğine ilişkin kararını, bu yüzden onun yokluğunda aldı. Sinodun kararları Mart ayında, VI. İoannes'in çıkardığı bir buyrultuda yayımlandı ve birkaç hafta sonra da daha önce Hadrianopolis'te Kantakouzenos'un sarayında bulunan Kudüs patriğinin ve diğer metropolitlerin katıldığı bir başka sinodda onaylandı. Böylece, 1347 yılında birkaç haftalık bir süre içinde İoannes Kalekas üç kez mahkûm edilmiş ve Palamas'ın öğretisi üç kez Ortodoks inancına uygun diye hükme bağlanmış oldu. Bir kez daha kınanan Gregorios Akindynos kentten kaçtı ve çok geçmeden sürgünde öldü. Aynı yılın Mayıs ayında İsidoros Boukheiras, Didymoteikhon'a sürgün edilen Kalekas'ın yerine Konstantinopolis patriği seçildi. İsidoros, *hesykhia*'cı bir keşişti ve Palamas'ın arkadaşıydı, onun inançları yüzünden eziyet çekmişti. Bu seçimin pek de yerinde olmadığı kanısını besleyen bazı Palamasçılar vardı. Ancak, onun patrikliğe seçilmesini her iki imparator da onayladı ve İsidoros hemen bazı yeni metropolitlerin atanmasına girişti; yeni metropolitler arasında, Thessalonike metropolitliğine atanan Palamas da vardı.[10]

İoannes Kalekas'ın Kantakouzenos'u aforoz hükmünü kaldıran İsidoros oldu; Kantakouzenos'un Blakhernai Sarayı yakınındaki Bakire Meryem Kilisesi'nde yapılan ikinci taç giyme törenini yönetme ayrıcalığı da ona düştü. Tarih 21 Mayıs 1347, yani Hadrianopolis'teki ilk taç giyişinin bir yıl sonrasıydı. Bu büyük olaya iki imparatorun yanı sıra üç imparatoriçede katıldı; alaylar ve şölenler de düzenlenmişti. Ama binanın harap durumu yüzünden törenin Ayia Sophia'da yapılamaması, imparatorluğun yoksulluğunun ve düşkünlüğünün bir işaretiydi; izleyiciler hüzne kapılarak imparatorluk mücevherlerinin camdan, şölenlerde yemek sunulan tabakların kalaylı madenden ve pişmiş topraktan yapılma olduğunu

gözlemlediler. Asıl imparatorluk mücevherleri hâlâ Venedik'te rehindi, imparatoriçe savaş sırasında gereksinmeleri karşılamak için saraydaki altın ve gümüş tabakların da çoğunu satmıştı. Bir hafta kadar sonra, V. İoannes'le Elena Kantakouzena'nın düğün töreni aynı kilisede yapıldı ve İoannes, Bizans geleneğine uygun biçimde, eşine kendi imparatoriçesi olarak tacını giydirdi.[11]

Bu olup bitenler bahtı açık bir geleceğe işaret ediyordu. Ama hâlâ düzeltilecek pek çok haksızlık, iyileştirilecek pek çok yara vardı. V. İoannes'in Elena ile evlenmesinde simgelenen Palaiologoslar ailesiyle Kantakouzenos ailesi arasındaki barışma yüzeyseldi. Taraflardan hiçbiri henüz silahlarını bırakmış değildi. İmparatoriçe Anna'nın destekleyicileri, İoannes Kantakouzenos'un hoşgörüsü ve bağışlaması sayesinde yaşıyor olmaktan hoşnutsuzdu. Oğlu İoannes'i, mücadeleyi Galata'dan sürdürmeye kandırmak için komplolar düzenlendiği söylentileri vardı. Buna karşılık, Kantakouzenos'un destekleyicilerinden bazıları, Mathaios Kantakouzenos'un kulağına, vakit çok geç olmadan tahta çıkma hakkı uğrunda savaşması ve Hadrianopolis'te bağımsız bir hükümdar olarak yerleşmesi gerektiğini fısıldamaktaydılar. Bir sonraki kuşağın iç savaşı sürdürmesi tehlikesi gerçekten vardı. Ama Kantakouzenos Doğu Trakya'da Didymoteikhon'dan deniz kıyısındaki Khristoupolis'in dış mahallelerine kadar yayılan toprakları *pronoia* diye vererek oğlunu yatıştırdı. Buradan, imparatorluğun batı sınırını Sırplara karşı koruyabilecekti. Kendisine bir unvan verilmedi; sadece, imparatorun altında ama despotun üzerinde bir makam ve rütbenin işaretleriyle donatıldı. Bu pek de sağlam bir uzlaşma değildi. Kantakouzenos'un, Stefan Duşan kendisini Makedonya'dan sürünce Thessalonike'ye sığınmış olan ikinci oğlu Manuel 1347'de Konstantinopolis'e çağrıldı ve kendisine despot unvanı verildi. O, ağabeyi Mathaios'tan daha kazançlı çıkmıştı.[12]

VI. İoannes'in saltanatı, Bizans İmparatorluğu'nun durumunu pekâlâ daha iyiye götürebilirdi. Naiplik iddiasını, yönetim ve savunmadaki uzun deneyimini vurgulayarak ve imparatorluğu eski zenginliğine, saygınlığına kavuşturmak için izleyeceği tasarımlarından söz ederek gerekçelendirmişti. Bir kez imparator olarak

Konstantinopolis'e yerleşince, deneyimlerinden çıkardığı dersleri uygulamaya koyacak ve tasarımlarını gerçekleştirmeye başlayabilecekti. Kuşkusuz, aklında reformlar ve imparatorluğu eski düzgün haline kavuşturmak konusunda uygulanabilir planlar vardı. Nikephoros Gregoras bile, Kantakouzenos'un, Palamas sapkınlığına düşmeseydi bütün Bizans imparatorlarının en büyüklerinden biri olabileceğini itiraf etmektedir.[13] İşi dine bağlamak bir yana, şunu söylemek daha doğru olur: VI. İoannes fikir yoksunu değildi, ama bunları eyleme dökecek kararlılık onda yoktu; sanki hemen hemen her şey onun iyi niyetine karşıydı.

İç savaş yüzünden sanki ülke harap olmamış, onca insan yitirilmemiş ve Türkler her yeri İskit çölüne çevirmemiş gibi, VI. İoannes'in daha ilk egemenlik yılında Konstantinopolis ve imparatorluğun diğer bölgelerini Kara Ölüm [veba salgını] ziyaret etti. Ortaçağın bu en ünlü ve en ölümcül salgınının nasıl geliştiği ve etkilerinin neler olduğu konusunda Bizanslıların ne kadar az şey anlattığını görmek ilginçtir. Onlar böyle salgınları ve felaketleri Tanrı'nın ziyareti saymaya alışkındı. Şu halde yakınmanın anlamı yoktu. Ama Kara Ölüm görülmedik kırıcılıkta bir ziyaretçiydi. Bir batılı kronikçiye bakılırsa Konstantinopolis nüfusunun dokuzda sekizi ölmüştü.[14] Bu kuşkusuz bir abartmadır, ama Bizanslı tarihçiler ve kronikçiler hiçbir sayısal bilgi vermiyorlar. Kantakouzenos hastalığın belirtilerini ve kurbanlarının çektiklerini ayrıntılarıyla anlatıyor. Ama bunları yazdığı sırada, gözü Perikles döneminde Atina'da çıkan veba salgını üzerine Thukydides'in verdiği betimlemelerin metnine takılmıştı. Bizanslı yazarlar klasik bir modeli taklit edince ayıplanmayı değil, takdir görmeyi umarlardı. MÖ 5. yüzyılda Atina'da da bir veba salgını olmuştu. 14. yüzyıl Bizans'ı daha önemli bir veba salgını görüp geçirmiş bulunduğunu iddia edemezdi.[15] Ancak Gregoras, doğru olarak, salgının Konstantinopolis'e Maiotis gölü yani Azak Denizi civarındaki İskit ya da Tatar ülkesinden ve Don ırmağının denize döküldüğü yerden geldiğini kaydediyor. Klasik Batı kaynakları, salgının yayılmasını, 1346 yılında Kırım'daki Ceneviz kolonisi Kefe'nin Moğollarca kuşatılmasıyla bağlantılandırır. Hastalık oradan Ceneviz gemileri

tarafından taşınmıştı. 1347 Eylül'ünde Trabzon'a erişti, ama o zamana kadar çoktan Konstantinopolis üzerinden yayılmış, yıl sonu geldiğinde Marsilya'ya dek Batı'ya doğru yol almıştı.[16]

Kara Ölüm asıl kentlere felaket getirdi. Demetrios Kydones, mektuplarından birinde, vebanın Konstantinopolis'te yol açtığı dehşeti betimler.[17] Ancak, Thessalonike ya da Hadrianopolis gibi diğer kentlerdeki etkisi ya da Anadolu'daki Türk beyliklerinde nasıl yayıldığı konusunda bir kayıt görülmüyor. Osmanlı tarihçileri, vebanın Avrupa'da neden olduğu nüfus azalması sayesinde Osmanlıların Trakya ve Makedonya'ya yayılabildiğini varsaymışlardır. Ama bu tarihçiler, Türklerin nasıl olup da hastalıktan kurtulduklarını açıklamıyorlar. Bizans İmparatorluğu'nda Kara Ölüm'ün etkisinin yarısı bile anlatılmamıştır. O dönemde sağ olan tarihçilerin her ikiside [Kantakouzenos, Gregoras], Kantakouzenos'un en küçük oğlu Andronikos'un bu hastalık yüzünden 1347'de Konstantinopolis'te öldüğünü kayda değer saymışlardır. Ama bunun dışında sayısız erkek, kadın, çocuk ve hayvanın ölümlerinden sadece genel olarak söz ederler. Gerek maddi gerekse psikolojik açıdan ortaya çıkan gerçek sonuçların neler olduğunu kestirmek bize kalıyor. Besbelli ki veba salgını geri gelecek diye çok tedirgin bir bekleyiş vardı; gerçekten de sonraki yüz yıl içinde veba birkaç kez geri geldi, ama ilk defasındaki kadar öldürücü olmadı.[18] Ancak, 1347 salgını, iki iç savaşın sonunda Bizanslıların düştüğü umutsuzluk ve duygusuzluğu çok büyük ölçüde artırmış olmalıdır. Bir zamanlar, ayaklanıp devrim yapmakla durumlarını düzeltebilecekleri gibi pek yüce umutları bulunan kentlerdeki halk, soyluların zaferine asık suratla boyun eğmişti. Kara Ölüm canlı kalabilenleri umutsuzca yazgıya boyun eğdirmişti. Çatışmanın bitmesinden sevinç duyuyorlardı. Ama toplumlarının geleceği hakkında içlerinde bir iyimserlik duygusu uyandırmak çok zor olurdu; diğer yandan, Kantakouzenos'un 1341'de tasarladığı planı gerçekleştirmek, yani Makedonya ve Trakya'ya Yunanistan topraklarını da ekleyerek yeniden derli toplu ve bütünleşmiş bir imparatorluk oluşturmak artık neredeyse olanaksızdı.

1347'de Bizans egemenliğinde kalmış olan topraklar, birbirinden ayrı düşmüş kentler ve iller halindeydi. Thessalonike'de hâlâ

Konstantinopolis'ten gönderilen bütün buyruklara aldırmayan veya umursamayan ve Gregorios Palamas'ın piskoposu olarak görevine başlamasına izin vermeyen Zelotların hükmü geçiyordu. Bunlar, İoannes Kantakouzenos yerine Sırbistan Çarı Stefan Duşan ile ilişki kurmayı yeğ tutmaktaydılar. Ama bütün çevre toprakları zapt etmiş bulunan Duşan, Thessalonike'yi kendi belirleyeceği kurallarla istiyordu; Serez'i işgal etmesi yüzünden de, Konstantinopolis'teki imparatorlar Thessalonike'ye sadece deniz yoluyla gidebiliyorlardı. Kantakouzenos, Duşan'ı daha önce üzerinde anlaşılmış sınırlara çekilmesi için boş yere ikna etmeye uğraştı; sonra onu bir Türk ordusunun saldırısına uğrarsa başına gelebilecek felaketlerle tehdit etti. 1348 baharında damadı Orhan, Kantakouzenos'a en büyük oğlu Süleyman'ın komuta ettiği büyük bir ordu verdi. Mathaios Kantakouzenos komutasında Sırbistan'a doğru ilerleyen bir diğer ordu da onlara katılacaktı. Ancak Türkler, Khristoupolis'ten batıya gitmediler ve orada kendilerinden geçmişçesine talana dalıp muazzam bir ganimetle ülkelerine geri döndüler. Aynı yıl, daha sonra, iki Sırp ordusu Makedonya üzerinden Yunanistan'a indi. Tesalya ve Epeiros'un Bizanslı valisi, Kantakouzenos'un kuzeni İoannes Angelos veba salgınında ölmüştü. Bölge yeni istilacıya açıktı ve yılın sonuna gelinmeden Kuzey Yunanistan'ın tümü Sırp egemenliği altına girmişti. III. Andronikos'un en büyük başarılarından biri, birkaç ay içinde heba edilmişti; Sırp imparatorunun hüküm sürdüğü, şimdi Tuna'dan Adriyatik Denizi'ne ve Korinthos Körfezine kadar uzanan ülke, Konstantinopolis imparatorlarının ülkesinden birkaç kat büyüktü.[19]

Tesalya ile Epeiros'u Sırplar fethedince, Bizans İmparatorluğu'nun toprakları hiç olmadığı kadar küçülmüştü. Çekirdek bölge artık Konstantinopolis ile Trakya idi ve bu ülkede yaşamsal öneme sahip Didymoteikhon ile Hadrianopolis kentleri bulunuyordu. Ancak, Trakya kıyıları da sürekli Türk korsanların akınlarına uğramaktaydı, hatta ülkenin iç bölümlerinde, artık yüklendikleri ganimetle ülkelerine dönme isteğini yitirmiş görünen soyguncu Türk çeteler vardı. Kantakouzenos 1348'de Trakya'dan geçerken 2000 Türk atlısından oluşan bir güçle karşılaştı ve ancak kaçıp canını

kurtarabildi. Suyun öte yakasında, Anadolu'da kıyıdaki birkaç kale hâlâ Türklere direnmekteydi; bütün iç bölge kentleri içinde sadece Philadelphia, tek başına, iğreti bir bağımsızlığı sürdürüyordu. İzmir hâlâ Latinlerin elindeydi. III. Andronikos'un 1329'da geri aldığı Khios adası, iç savaş sırasında 1346'da yine Cenevizlere kaptırılmıştı. İmparatorluğun eski gücünü gösterebileceği olası bir merkez Morea idi; önemli bir bölümü hâlâ Yunanların elindeydi; diğer yandan VI. İoannes hâlâ Güney Yunanistan'ın bütünü elde edilebilir ve Balkan yarımadasının geri kalan yerlerinin yeniden fethedilmesi için üs işlevi görebilir umudunu beslemekteydi.

Ancak, Kara Ölüm'ün getirdiği felaketler ve Yunanistan'ın Sırplarca istilası gerçekleşmeseydi bile, iç savaş yüzünden imparatorluğun kaynakları ölümcül ölçüde kıtlaşmış ve ahalisi ruhsal olarak yozlaşmıştı. Kantakouzenos'un, imparatorluğa yitirdiği toprakları ve saygınlığı yeniden kazandırmak için tasarladıklarından bazıları, kendisinin kısa süren egemenlik döneminde gerçekleştirilecekti. Ama bu tasarıların tümünü gerçekleştirmek için ne olanak ne de yeterli azim vardı. Bizans halkı, imparatorluğu yeniden yaratmak için işbirliği yapmaya, zenginiyle yoksuluyla yine isteksizdi. Gregoras'a bakılırsa, imparatorluk hazinesinde Epikuros'un atomlarından başka bir şey kalmamıştı.[20] Kantakouzenos bütün servetini savaşta harcamış ya da yitirmişti. İmparatoriçe Anna Konstantinopolis'i Venediklilere ve Cenevizlere ağır borçlu hale sokmuştu. Ticaret neredeyse bitmişti, Trakya'daki tarım arazileri de savaşlar ve özellikle Türklerin yakıp yıkması yüzünden hemen hemen tümüyle çoraklaşmıştı. Başkent bile harabeye dönmekteydi, onarım için gerekli para bulunamıyordu. Aslında, Ayia Sophia'nın onarımı için, kendini Ortodoksluğun koruyucusu farz eden Moskova Büyük Dükası Simeon tarafından bir miktar para sağlanmıştı. Ama onun bu cömert katkısı, zorunlu olarak, hizmete alınan Türk askerlerinin parasını ödemeye ayrıldı.[21]

Her yanda yoksulluğun, ihmalin ve değer yargılarındaki yozlaşmanın belirtileri görülüyordu. Bir yandan da, Konstantinopolis'te ve başka yerlerde savaş artık bitti diye genel bir rahatlama duygusu vardı; Kantakouzenos da eski düşmanlarını affederek bu duy-

guyu beslemek akıllılığını gösterdi. Naipliğin kışkırtmasıyla Kantakouzenos'u soyluların zulmünün aracısı sayan sıradan halk bile, işleri düzeltebilecek mi diye ona bir şans tanımaya hazırdı. İkinci iç savaşın belirgin niteliği olan sınıf çatışması bir zaman için yatıştı; ama Kantakouzenos'un vaatlerini yerine getiremediği açıkça ortaya çıkarsa yeniden patlak verecekti. Yoksullar yeni yöneticilerine güvenmeseler de hiç değilse çatışmaların son bulmasının keyfini sürebiliyorlardı. İşbirliğine yanaşmayanlar, bunalımdan çıkar sağlamış olan ya da herkesin serveti yok olup giderken kendi servetlerinin bir bölümünü kurtarabilmeyi becermiş olanlardı. Kantakouzenos bu tür servetlerin var olduğunun ve iller yoksullaşırken iç savaşın yol açtığı en kötü yıkımlardan başkentin kurtulabildiğinin bilincindeydi. Ama hâlâ servet sahibi olanların devletin iyiliği için bu servetlerinden gönüllü olarak vazgeçebileceğini sanmak gibi bir saflığa düşmekteydi.

1347'de alışılmadık bir adım attı ve Konstantinopolis'te bütün sınıflardan kentlilerin, sıradan halkın yanı sıra, tacirlerin, gemicilerin, zanaatkârların, manastır keşişlerinin ve kilise önderlerinin katılacakları bir toplantı çağrısı çıkardı. Bu toplantıda uzunca bir söylev çekti; son savaştan ve Türk bağlaşıklarının verdiği zararlardan dolayı kendi hesabına özür diledi; ayrıca, herkesi devleti yeniden ayağa kaldırabilmek için kullanılabilecek neleri varsa bir havuzda toplamaya çağırdı. Savaş yüzünden her şeylerini yitiren seçkin kentlilerden kimi, herkesin katkıda bulunacağı bir fona gönüllü katkılar yapılması akla yakın bir istektir ve imparatorluğun savunulmasını güvenceye bağlamanın tek yoludur diye kabul etti. Ama düzenden çıkar sağlayanlar, özellikle bankerler ve tefeciler servetlerinden kırıntı bile vermeyi inatla reddettiler. İoannes Kantakouzenos zaten bütün illeri mahvetti, şimdi de bu süreci başkentte tekrarlamayı öneriyor diye karşı çıktılar. O gün onların nüfuzu ve gerekçeleri üstün geldi ve Kantakouzenos'un zenginlerin vicdanına başvurma girişimi hiçbir olumlu sonuca ulaşamadı.[22]

Bu zengin takımı içinde kaç kişi parasını Galata'daki Cenevizlerin işlerine yatırmak âdetindeydi, bunu bilmek ilginç olurdu. Cenevizler iç savaşa fiilen katılmamış, ama Konstantinopolis'ten

gelen zengin sığınmacılara barınma olanağı sağlamış, İmparatoriçe Anna ile ailesine yakınlık göstermişlerdi. Kantakouzenos'un Konstantinopolis'e girişini tezgâhlayan Phakeolatos, 1346 yılında Ceneviz gemilerinden birini bir deniz savaşında batırarak onları öfkelendirmişti, bu yüzden kente buğday ulaştırmayı bir zaman için askıya almışlardı. Kantakouzenos'un iyi bildiği üzere, canlarının istediği anda Karadeniz'den yiyecek gelişini keserek başkenti haraca bağlayabilirlerdi. Böyle bir şey yapmak istemiyorlardı, çünkü o zaman değerli bir ticareti yitireceklerdi. Ancak, imparatorun öncelikler listesinin en başlarında hem ticaret hem savaş gemilerinden oluşan yerli bir Bizans donanmasının kurulması vardı. Çünkü Konstantinopolis'in ticareti ve iaşesi Cenevizlerin insafına bağlı bulunduğu sürece, durumun düzelmesi umudu yoktu. Gregoras, Galata'nın ticari mallardan aldığı harçlar ve gümrük vergileri nedeniyle sağladığı yıllık gelir, Konstantinopolis'in yıllık gelirinin yaklaşık yedi katıydı diye hesaplıyor, oysa Galata'nın nüfusu Konstantinopolis nüfusunun yanında pek azdı.[23]

Cenevizler son birkaç yılda oluşturmalarına izin verilen sorunsuz tekelin Konstantinopolis'teki yeni imparator tarafından kırılması olasılığını görmeye başlamışlardı. Galata'da daha çok arazi edinerek yerleşimlerini genişletmelerine izin verileceğini ummuşlardı. Oysa kendilerine yeni kısıtlamalar getirildiğini gördüler; bir de Kantakouzenos'un Bizans donanmasını yeniden oluşturma önerisinde bulunduğu söylentisi yayılınca ticari çıkarlarının tehlikeye düşmesinden korktular. İmparator yüklerini Konstantinopolis'teki kıyı ambarlarına boşaltan gemilerden alınan harçları kasten indirip gemi trafiğiyle gümrük gelirlerini Galata'dan kente çektiği zaman tedirginlikleri arttı. Gerginliği gittikçe ağırlaştıran bir dizi olay çıktı ve sonunda, 1348 Ağustos'unda, Ceneviz gemileri birkaç gün boyunca kent kıyılarında dolandılar, bütün demirli yük gemilerini ve hâlâ elde bulunan birkaç savaş gemisini yaktılar. Zamanlamayı iyi yapmışlardı, çünkü imparator uzakta, Trakya'daydı ve ağır hasta olduğu bildiriliyordu. Kent, [eşi] İmparatoriçe Eirene tarafından savunuldu. Bu durum imparatoriçeye, iç savaşın başlarında Didymoteikhon'u yönettiği günleri anımsatmış olmalı. Danışmanları ve

danıştığı halk oybirliğiyle Latinlerle masaya oturmaktansa savaşmaktan yana olduklarını bildirdiler; oğlu Manuel ile damadı Nikephoros, henüz pek genç oldukları halde, kent surlarını ve kapılarını Cenevizlerin yinelenen saldırılarına karşı savunurken yiğitçe hizmet ettiler ve Galata surları dışındaki depoları ateşe vererek Cenevizlerden öç aldılar.[24]

Cenevizler böylesine güçlü direnişle karşılaşınca şaşırdılar, Bizanslılar Haliç'i aşıp Galata'ya ve gemilerine taş fırlatmak üzere mancınıklar yapınca da korktular. Gregoras "Konstantinopolis'te öyle bir hava vardı ki" diye yazıyor, "herkes silahlar, atlar getirerek kentin savunulmasına yardımcı oldu. İnşaat işçileri, terziler, maden işleyen zanaatkârlar, hepsi silaha sarıldı; ameleler, ücretli asker yazılmış kanal kazıcıları bir de baktılar küreklere asılmışlar, denize açılıyorlar. Kölelere bile efendileri tarafından silah verilip okçuluk öğretildi. Gerçekten, beklenmedik bunalım herkesi gayrete getirmişti."[25] Cenevizlerin sanki sınırsız savaşçı ve malzemesi vardı. Khios'tan takviye güçler geliyordu ve denize açılan en büyük gemilerinden bazısı limana dönmüştü. Bunlardan ikisini, üzerlerine kendi mancınıklarını yerleştirmek için platform olarak kullandılar; üçüncü bir geminin üzerine de surları aşmak için, baştan aşağı kalkanlarla korunan büyük bir kule kondurdular; bu kule, kentin deniz surlarından daha yüksekti. Dikilen bu kule dokuz destekleme gemisinin eşliğinde karşı kıyıya ulaştırıldı ve surların dibinde kahramanca bir çatışma oldu. Savunmacılar kulenin koruyucu kalkanlarına öylesine taş ve ok yağdırdılar ki, sonunda bütün kule çöktü, Cenevizler de çok kayıp vererek çekilmek zorunda kaldılar.

Kolay bir zafer kazanmak umutları boşa çıkan Cenevizler barış antlaşması için görüşmeler yapmak üzere elçiler gönderdiler. Ama Bizanslılar artık bu konuyu görüşecek havada değillerdi. Haklı olduklarını biliyorlardı. Tanrı'nın kendi yanlarında olduğuna dair kanıtları da vardı. Aleksios Makrembolites, Gregoras ile Kantakouzenos'un daha cilalı anlatımlarıyla karşılaştırılınca sanki bir gazetecininkine benzeyen üslubuyla Bizans ile Galata arasındaki

savaşın nedenleri ve gelişmesi üzerine bilgi veriyor. Ceneviz mancınıklarının, Blakhernai'deki Bakire Meryem Kilisesi'ne ve Kurtarıcı İsa Manastırı'na kayalar fırlattığı biliniyordu. Ama herkes bu kaya parçalarının hiç zarar vermeksizin yapıların kurşun kaplı damları üzerinden kayıp gittiğini görmüşlerdi. Makrembolites de işin sonunda Cenevizlerin "kavgada yenilmiş horozlar gibi" surlardan çekildiklerini ve "Romalıların mucizevi şekilde işe karıştığı için Tanrı'nın Anasına şükran ilahileri söylemeye koyulduklarını" görmüştü. Ayrıca, Cenevizler hınçlarını yöredeki savunmasız Bizans kasabalarından çıkarmışlar, bu kasabaların gemilerini yakmışlar, hatta halkından binlercesini köle diye satmışlardı.[26]

1 Ekim 1348'de İmparator İoannes Kantakouzenos, hâlâ hasta olduğu halde, Trakya'dan Konstantinopolis'e döndü. Hemen, daha çok gemi yapılması için buyruk verdi. O sırada, halk artık bu işin geciktiğini biliyordu. Ama imparator ders alınacak olaydan tam zamanında yararlanmak için halkı yine çağırdı ve başlarına gelenlerin hep kendileri yüzünden olduğunu anımsattı. Eğer önceki yıl, olanaklarını bir araya getirip gemi inşa etseydiler, Latinler asla onlara saldırmak cesaretini gösteremezlerdi. Gregoras'ın anlatımıyla:

> Bu sözler üzerine herkes bir ağızdan Latinleri lanetledi ve bu işi ihmal ettikleri, tedbirsiz davrandıkları için kendilerini kınadılar; herkes ortak dava uğrunda malını mülkünü vermeye hazırdı; gemiler ve küçüklü büyüklü mancınıklar yaptırmak için, keza kara ordusuna ve donanmaya asker devşirmek için gösterilen coşku büyüktü. Her ne iş için para gerekiyorduysa, o para Konstantinopolis halkından toplandı. Bu paranın bir bölümü isteyerek, ama çoğu gönülsüzce ve söylenerek verildi; ayrıca, vergi toplayıcılar da Trakya kentlerine gitmek üzere yola çıkarıldılar.[27]

Gemi yapımı için para toplanması işi, Konstantinos Tarkhaniotes adlı bir özel görevliye verildi; bu kişi, görevini yan tutmaksızın, gayet iyi yaptı. Ancak, gemiler için gerekli kereste, deniz ulaşımı yolları Ceneviz denetimi altında bulunduğu için Trakya dağlarından öküzlerle çekilerek karadan getirildi.

Bu sırada Cenevizler besbelli geniş kapsamlı bir savaş için kendi hazırlıklarını yürütmekteydiler. Surlarını berkittiler ve Galata tepesinin doruk noktası yakınında bir kule yapmaya giriştiler. Görüşmelere girişilmesi için kendilerine bir şans verilsin diye birkaç kez istekte bulundular, ama her defasında imparatorun yanıtı surları yıkmaları gerektiğiydi. Hospitalier Şövalyeleri Rodos'tan bir gemi gönderdiler ve arabuluculuk önerisinde bulundular. İtalya'daki Cenevizler ise kendi dertleriyle uğraşmaktaydılar ve Galata'daki Cenevizlere yardım sağlayamıyorlardı. 1349 baharına gelindiğinde, Bizanslıların yeni donanması hazırdı. 9 büyük savaş gemisi ve 100 kadar daha küçük tekne vardı; bazıları zengin vatandaşlarca donatılmış ve silahlandırılmıştı. Donanmanın komutası Phakeolatos ile *Megas Duks* Tzamplakon'a verildi. Plan, Cenevizleri bir deniz savaşına çekmekti; bu sırada bir ordu da arkadan Galata'yı kuşatmak üzere yürüyecekti. Ancak, gemilerin süvarileri ve mürettebatı denizcilik hakkında pek az şey biliyorlardı. Bazıları Haliç ağzında nöbete başladı. Gemilerin geri kalanları, kentin güneyindeki, inşa edildikleri gemi tezgâhlarından yelken açıp kenti dolanacaklardı. 5 Mart akşamında bu gemiler, Marmara Denizi'nden gelmekte olan Ceneviz gemilerinin en büyüklerinden birini yakalayıp ateşe vererek umulmadık bir zafer kazandılar. Ama bu, Bizanslıların ilk ve son zaferi oldu.

Kantakouzenos asıl saldırı 6 Mart'ta gün doğarken yapılsın diye buyruk vermişti. Gün doğarken esen rüzgâr sis getirmişti ve bu sis Bizanslıların şevkini kırdı, Latinlere ise cesaret verdi. Donanma, akıntıların çok tehlikeli olduğu Konstantinopolis burnunu [Sarayburnu] dönerek göründü. Gemiler doğru dürüst ilerleyemiyorlardı, çünkü sintinelerinde safra işlevi görecek yeteri kadar kum yoktu; süvarileri de Cenevizlerle çatışmaya girmek için bir saf oluşturmayı bekleyecek yerde, birinin pruvası ötekinin kıçında, kıyının hemen yanı başından ağır ağır ilerlediler; düşman hepsini görebiliyordu. Eğer buradan Haliç'in ağzına doğru ilerleselerdi, Gregoras'ın söylediği üzere, donanmanın geri kalanıyla birleşip düzenli biçimde burnu dönebilirlerdi. Ama birdenbire dehşetli korkuya kapıldılar. Oysa daha bir tek ok bile atılmamıştı. Kendi gemilerini Galata limanının dışına çıkarmış bulunan Cenevizler, Bizans gemilerindeki askerlerin

ve tayfaların öbek öbek denize atlamaya başladığını görünce şaşkına döndüler. Yüzebilenler silahlarını üstlerinden atıyor ve kıyıya ulaşmayı beceriyordu. Ama çoğu, giydikleri zırhın ağırlığı yüzünden denize gömüldüler ve suda balık ya da yengeç gibi çırpındılar; düşmanın yanına doğru sürüklenenlerden kimi, kurbağa ya da denize düşmüş hayvan gibi Cenevizlerce bir bir avlandılar. Makrembolites, "ve bu büyük donanmadan" diye yazıyor, "geride bir kabarcık bile kalmamıştı; bir şimşek hızıyla geldi geçti."[28]

Sancak gemisinden bu pek olağandışı görüntüyü gözlemleyen Ceneviz amirali, doğal olarak, ortada bir çeşit dalavere yahut numara dönüyor kuşkusuna düştü. Ama daha yakına sokulma komutunu verdiğinde gördü ki, Bizans gemileri gerçekten boştu; ona sadece gemileri halatla art arda bağlayıp Galata'ya çekmek kaldı. Diğer Bizans savaş gemilerinin süvarileri, denizci yoldaşlarının balıklama denize atlayışlarını ve gemilerinin bomboş çekilip götürülmesini gördüklerinde ne olup bittiğini anlayamadılar. Ama panik ve dehşet Konstantinopolis kıyısında ve surlarının üzerinde duranlara da bulaşmıştı.

> Çünkü surların ve sur kapılarının gerek içinde gerekse dışında her yer tıklım tıklımdı. Bir borazancı ya da bir davulcu onlara birazcık mücadele azmi verebilirdi. Oysa hepsi canlı cenaze gibi dikilip durdular, sonra birden birbirlerini çiğneyerek, darmadağın kaçmaya koyuldular; düşman ise şaşkınlık ve hayret içinde onları seyrediyor, kazandığı zaferden sevinç duyacak yerde bu felaket yüzünden acı duyuyordu, çünkü kendilerini kovalayan hiç kimse yokken insanların canlarını böylesine umursamazca feda etmesi şeytani bir zekânın eseri olsa gerekti.[29]

Galata'ya arkadan saldırsınlar diye gönderilen askerler de donanmanın başına ne geldiğini görünce dehşete kapıldılar. Bütün donanımlarını fırlatıp atarak aklını kaçırmış yaratıklar gibi kaçmaya koyuldular ve Konstantinopolis surlarına ulaşıncaya dek hiç durmadan koştular.

Tanrı'nın kendilerinden hoşnut olmadığının bu belirtisini açıklamak için Bizanslılar çeşitli nedenler ileri sürerler. Gregoras kötü-

lükten iyilik çıkmaz teması üzerinde birçok ahlaki düşünceler öne sürer; gemi yapımı giderlerinin karşılanması için dullarla yetimlerin elindekini avucundakini zorla aldı diye hükümeti suçlar. Hem İoannes Kantakouzenos, hem de Aleksios Makrembolites, yeni Bizans donanması tam saf tutmak için hareket halindeyken patlak veren büyük bir kasırgadan söz ederler. Kantakouzenos'a göre, bu, Tanrı'nın cezasıdır; Makrembolites'e bakılırsa, bu baht değiştiren bir rüzgârdı, başlarının üzerindeki zafer ışıltısını üfleyip söndürdü ve yüzlerine utancın, onursuzluğun lekesini sürdü.[30] Her ne kadar Gregoras bundan söz etmemiş ise de, en büyük olasılık, çoğu daha önce denize hiç çıkmamış Bizanslı tayfaların birdenbire çıkan güçlü bir rüzgârın gemileri önüne katıp götürmesiyle paniğe kapılmış olmalarıdır. Panik bir kez kendini gösterince, artık denetim altına alınamamış ve yayılmıştır; Makrembolites Bizanslı komutanların ihaneti, kendi burnunun dikine giderliği ve habisliği üzerine anlatacak ne bulursa bulsun, besbelli ki bu komutanlar kitle psikolojisi konularında eğitim görmemişlerdi.

Ertesi gün Cenevizler deniz surları boyunca, baştan başa süsledikleri gemileriyle Blakhernai Sarayı'ndan görünecek biçimde ilerlerken Bizans bayraklarını artlarından sürüyüp tahkir ettiler. Arkasından, imparatora ulaklar gönderdiler ve kendi koyacakları kurallara göre bir anlaşma yapılmasını istediler. Ancak, birkaç gün sonra Cenova'dan gelen bir gemi, Cumhuriyet'in doğru dürüst bir antlaşma yapılması için yetkilendirilmiş elçilerini getirdi. Bizanslıların şansı vardı. Cenevizlerin, Galata tepesi üzerinde kendi sınırlarının ötesinde işgal ettikleri yerleri geri vermeleri üzerinde anlaşıldı; Cenevizler, savaş giderleri yüzünden imparatora verdikleri zarar dolayısiyle 100.000 *hyperpyra*'dan fazla bir tazminat ödeyeceklerdi, bir daha da Konstantinopolis'e saldırmayacaklarına ant içeceklerdi. Gregoras bu "utanç verici barış"ı, MÖ 386'da Peloponnesoslularla Atinalılar arasında yapılan ve koşullarını Pers kralının Atina'nın zararına belirleyip buyurduğu Antalkidas barışına benzetiyor. Ancak, benzetme pek yerinde değildir; Bizanslılar bu işten umabileceklerinden çok daha iyi bir sonuçla çıktılar.[31]

Kantakouzenos'a gelince, felaket onu ticaret ve savunma açısından Konstantinopolis'i kendi kendine yeterli hale getirmek üzere daha büyük çaba harcamaya kışkırtmış görünüyor. Ama bu, zorlu bir yoldu. Kentlilerden çoğu, yitirilen gemiler için gerekli gideri ödemek üzere imparatorun görevlendirdiği Konstantinos Tarkhaniotes'in kullandığı yöntem dolayısıyla öfkeye kapılmışlardı. Halktan muazzam tutarlarda parayı zorla aldı deniyordu. Bir kamu soruşturması başlatıldı ve Tarkhaniotes hesap vermeye çağırıldı. Ama topladığı vergilerin pek mütevazı bir tutarda kaldığı ve tümünün de donanmaya harcandığı ortaya çıktı. Hüzün verici gerçek şuydu: Vatandaşlar ortak bir tehlike kapıya dayandığında kendi savunmaları için işbirliği yapmaya hazırdılar, ama tehlike geçer geçmez yurtseverlikleri yok olup gidiveriyordu. Galata ile yapılan savaştan Kantakouzenos'un öğrendiği ders, Bizanslıların kendi başkentlerini bayındır tutmak ve savunmak uğruna özgür iradeleriyle para vermeye artık yanaşmayacaklarıydı. Gerekli giderler onlardan yasa zoruyla alınmalıydı.

Bu nedenle, iç piyasayı yabancı malların rekabetine karşı koruyarak ve ticaret mallarının limanlara girip çıkması karşılığında alınan harçları İtalyanlara kaptırmayıp devlet hazinesine çekerek Bizans ekonomisine yeni bir canlılık kazandırmak amacı güden yeni bir vergilendirme programını yürürlüğe koydu. Vergiler ödeme gücü en yüksek olanlardan alınsalar da, Konstantinopolis'in ticaret dengesini geliştirmekte işe yarasalar da, imparatorluk tarihinde emsali görünmeyen biçimlere bürünmüşlerdi. Malını Galata yerine kente getiren tacirlerin ödeyeceği harç, % 10'dan % 2'ye indirilmişti, ancak dış ülkelerden satın alınmış buğdayın her kilesi için küçük bir ek harç ödemek gerekiyordu. İmparatorlukta hâlâ en kazançlı iş olan şarap ihracatına da vergi kondu. Şarap üreticileri sattıkları her 50 ölçek şarap başına bir *hyperpyron* ödeyeceklerdi; ancak, emek harcamadan onların satışlarından kazanç sağlayan aracılar, hazineye bu miktarın bir kat fazlası tutarında vergi vereceklerdi.[32]

Alınan bu önlemler halkın hiç hoşuna gitmedi. Ama Kantakouzenos, III. Andronikos döneminde maliye işlemlerinin denetleyicisi

görevinde edindiği deneyim nedeniyle, imparatorluğun ekonomik sorunları hakkında gerçekçi bir görüş edinmişti. Koyduğu yeni vergilerin hasılatıyla, hem Konstantinopolis'i ve Bizans sularını koruyacak bir donanma, hem de bir ticaret filosu kurulmasını tasarladı ve çok geçmeden elinin altında 200'e yakın gemi oldu; en azından kendisi bu iddiadadır. Egemenliğinin daha sonraki döneminde, Marmara Denizi'ni aşarak kıyıları vurmak âdetinde olan Türk korsanlarına karşı yürütülecek harekât için deniz üssü olarak kullanmak üzere, kentin güney kıyısındaki eski Heptaskalon* limanında dip taratma ve temizletme çalışması yaptırdı.

Cenevizler, imparatorun yakın zamanda uğradığı yenilgiye rağmen kendileriyle iş yapmak istediğini gördüler ve davranışlarını düzelterek ilişkileri geliştirmeye gayret ettiler. 1349'da Kantakouzenos, Cenevizlerin iç savaş sırasında işgal ettiği Khios adasının imparatorluğa yeniden katılması konusunu görüşmek üzere Cenova'ya elçiler gönderdi. On yıl sonra Khios adasının Bizans egemenliğine yeniden gireceği üzerinde anlaşıldı; o gün geldiğinde orada yerleşmiş Latinler Konstantinopolis'e yıllık kira olarak 12.000 *hyperpyra* ödeyeceklerdi. Kentte Bizans bayrağı dalgalanacak, bir Ortodoks metropolit atanacak ve adada her cumartesi günü iki imparatorun [VI. İoannes Kantakouzenos ile genç İmparator V. İoannes Palaiologos] adları anılacaktı. Adanın geri kalanında yaşayan halk, Bizanslı bir memur tarafından yönetilecekti. Khiossenyörü Ceneviz Simone Vignosi, bu kurallar çerçevesinde uzlaşmaya varılmasına kızdı, bunları ona kabul ettirmek için zor kullanılması gerekti. Vignosi çatışmada öldürüldü, ama anakaradaki Phokaia limanı Bizanslıların eline geçti ve III. Andronikos döneminde Khios'u yöneten Leon Kalothetos, Phokaia ile adanın Bizans'a ait bölümünde valilik görevine yeniden atandı.[33]

Aynı sıralarda, zaten daha önce İoannes Kantakouzenos'u V. İoannes ile ortak imparator diye tanımış olan Venedikliler, Bizans ile aralarındaki antlaşmayı yenilemekte yarar gördüler. Bu antlaşma son olarak 1342 Mart'ında, V. İoannes ile İmparatoriçe Anna

---

* Yedi İskele: şimdiki Kadırga semtinde bulunan deniz girintisi. -çev. n.

tarafından imzalanmıştı. 9 Eylül 1349'da, Venedik'ten gelen bir elçiyle uzun boylu görüşüldükten sonra, belirlenen içerikle, antlaşma 5 yıllık bir süre için yenilendi ve her iki imparator tarafından ayrı ayrı imzalandı. Kantakouzenos böylece imparatorluğun her iki İtalyan cumhuriyetine karşı korunmasını güvenceye bağladığını düşünmüş olabilir. Önceden göremediği, bu antlaşmayla imparatorluğu Venediklilerle Cenevizler arasındaki rekabete şimdiye kadar hiç olmadığı ölçüde bulaştıracağıydı.[34]

Bu tür diplomasi, Kantakouzenos'un dünyanın geri kalanının gözünde Bizans'ın saygınlığını ve şanını eski durumuna getirme kararlılığını göstermektedir. Kader ya da koşullar kendisinden yana olduğunda, sunulmuş bu fırsatları yakalamakta gecikmiyordu. 1350'de Thessalonike'yi imparatorluğu ile yeniden birleştirmeyi başardı. İoannes Apokaukos'un 1345'te kenti Kantakouzenos'a teslim etmek isteyip de başaramaması ve bunun sonucu olarak bütün yandaşlarının kıyımdan geçirilmesi sonrasında, Thessalonike Zelotların en aşırı hizbinin denetimine geçmişti. Halk kendi kent meclisini örgütlemiş ve kökenleri bilinmeyen belirsiz iki adamı Andreas Palaiologos ile Georgios Kokalas'ı devrimci önder diye kabul etmişlerdi. Ayaktakımının öfkesini ne biri ne de öteki zapt edebildi, karşı devrimi desteklemiş yukarı sınıflara mensup kentlilerden gaddarca öç aldılar. Kıyımdan pek az kişi sağ çıktı. Aralarında Nikolaos Kabasilas da vardı; bu facianın ardından, ailesi giderilmez zararlara uğrayan Demetrios Kydones, Thessalonike'de ölenler için ünlü bir ağıt yazdı.[35]

Kantakouzenos'un 1347'deki yengisi, Zelotların mukavemetini daha da sertleştirmişti. Önderleri hâlâ Palaiologos hanedanına bağlılık iddiasındaydılar, ama tahtı gasp eden VI. İoannes'i kesinlikle istemiyorlardı. Thessalonike metropolitliğine atanan Gregorios Palamas, kente varmışken geriye çevrilmiş, görevine başlayamamıştı. Zelotlar, Konstantinopolis'ten gelecek bütün fermanları herkesin gözü önünde yakacağız diye propaganda yapıyorlardı; hatta kenti Sırbistan'ın himayesine teslim etmek tehdidini savuruyorlardı. Bu sözler, samimi olsa da olmasa da, Stefan Duşan'ın kulaklarına pek tatlı geldi ve Thessalonike'yi kuşatmak üzere bir

ordu gönderdi. İşte bu olay, Zelotların halktan gördükleri desteği yitirmelerine yol açtı. 1350'de, kendi önderleri arasındaki anlaşmazlık, Andreas Palaiologos'un sürgün edilmesi ve onun yerini Konstantinopolis'teki imparatorluk hükümetinin çıkarlarını temsil etmek iddiasındaki Aleksios Metokhites'in almasıyla sonuçlandı. Aleksios Metokhites, eski yapının temel direklerinden Theodoros Metokhites'in oğullarından biriydi. Kantakouzenos fırsat bu fırsattır diyerek Thessalonike'yi kurtarmak üzere bir ordu ve donanma gönderdi. Orduya oğlu Mathaios komuta ediyordu, ama ordu, esas itibariyle, Orhan Bey'in en büyük oğlu Süleyman'ın komutasındaki 20.000 atlıdan oluşuyordu.

Kantakouzenos'un kendisi de deniz yoluyla oraya gitti; yanına damadı ve ortak imparator olan V. İoannes'i de almıştı. İoannes'in anası İmparatoriçe Anna'nın karşı çıkmasına rağmen, niyeti kentte egemenlik kurar kurmaz İoannes'i imparator olarak Thessalonike'ye yerleştirmekti. Sefer az kalsın başarısızlıkla sonuçlanacaktı, çünkü Süleyman'ın komutası altındaki Türk atlıları, hedefe ulaşılmadan Anadolu'ya geri çağırıldılar ve Mathaios Kantakouzenos'un yanında kendi başına ilerlemesine yetmeyecek kadar az adam kaldı. Ancak imparatorun şansına, hain bir Sırp subayının ve Strymon/Struma ırmağının ağzında rastlantı sonucu demirli duran 22 Türk korsan gemisinin yardımını sağlamak mümkün oldu. Onların sayesinde Thessalonike'ye zorla girebildi. O sırada, Zelotlar devrimi ömrünü doldurmuştu ve kent ahalisinden çoğu, sadece imparator olarak tanıdıklarını iddia ettikleri genç adamı yanında getirdiği için olmasa bile, Kantakouzenos'u imparator olarak karşıladılar. O da bir konuşma yapmak ve yeni durumu açıklamak üzere kentlileri toplantıya çağırdı. Yaptığı konuşma, Zelotları yasal imparatora bağlılığı sürdürmüş yurtseverler değil, gerçek yüzleriyle, her şeyi yıkan devrimciler ve hainler diye göstermek amacını güdüyordu. Anlaşıldığına göre, kentte kalmış Zelot elebaşıları bir direnişle karşılaşmaksızın hemen tutuklandı. Bazıları yargılanmak üzere deniz yoluyla Konstantinopolis'e, kalanlar sürgüne gönderildi.[36]

Hemen ardından, Gregorios Palamas metropolit görevine başlamak üzere Thessalonike'ye vardığında, Zelotlar rejiminin kötü-

lükleri hakkındaki resmi yorum güç kazandı. Palamas, varışından üç gün sonra Ayios Demetrios Kilisesi'nde verdiği vaazda sözünü esirgemeden asi elebaşıları lanetledi ve onları, Thessalonike'yi düşman işgali altındaki bir kente dönüştürmüş, evlerini ve mallarını talan edip yağmalamış, kentlilerini hiç acıma ya da insanlık göstermeksizin aşağılamış, öldürmüş, vahşi hayvanlardan hiç de daha iyi olmayan kişiler diye niteledi. Ama halkı, imparator gibi, öç almaya ve birbirlerini suçlamaya değil, barışa ve iyi geçinmeye çağırdı; çünkü devrimin gerçekleşmesine yol açan toplumsal adaletsizlikleri imparatordan daha derinlemesine görebiliyordu.[37]

Büyük bir kent olan Thessalonike, sekiz yıl boyunca ya da daha fazla ayrı düştüğü imparatorluğun yeniden ikinci başkenti olmuştu. Sırplar kenti güç kullanarak ya da entrikayla almayı beceremişlerdi ve kent şimdi, komşu kasabalardan kimini işgal etmiş bulunan Sırp koruyucu birliklerini sürmek için bir üs olarak kullanılabilirdi. 1350'nin sonuna doğru Kantakouzenos, birliklerine destek sağlamak için ırmak ağzından yukarıya doğru yelken açan Türk korsan gemilerinin yardımıyla, Berroia'yı geri almayı başardı. Kent iyi berkitilmişti ve Stefan Duşan hizmetindeki bir Alman paralı askerler birliğince yaman savunuluyordu. Ama neredeyse hiç çarpışılmadan teslim oldu. Bundan sonra Kantakouzenos, vaktiyle Duşan ordularına karşı 11 yıl boyunca başarıyla direnmiş bulunan, daha da zapt edilmez Edessa hisarı üzerine yürüdü. Çok geçmeden Edessa da teslim oldu, bu haber yayılınca da yöredeki diğer kentler ve kaleler Kantakouzenos'u imparator diye tanıdılar. Tesalya sınırındaki Serbia kalesini, Duşan'ın en yetenekli komutanlarından biri, Grigor Preljub savunuyordu ve kale zapt edilemez gibi görünüyordu. Ama Sırp İmparatorluğu'nun hayli içerilerindeki yerlerden bile teslim olma önerileri geldi ve bazı Sırp subayları Duşan'ı terk edip Kantakouzenos'un hizmetine girdiler.[38]

Ne var ki, Makedonya'nın Bizanslılar tarafından geriye alınışı gerçek değil, görünüşteydi. Stefan Duşan çok daha büyük askeri gücüyle o anda o noktada olsaydı bu iş becerilebilir miydi, orası kuşkuludur. O sırada Duşan, egemenliği altındaki toprakların öteki ucunda, Macaristan ile savaşıyordu. Ama Kantakouzenos'un

kazandığı zaferlerin haberi ulaşınca acele güneye indi, Sırbistan ile Bizans arasında yapılmış antlaşmanın ve kendisini Bizans imparatoruna bağlayan dostluğun çiğnenmesi diye yorumlamayı yeğlediği bu işi protesto etti. İki hükümdar arasında bir görüşme düzenlendi, her biri yanında sadece bir muhafızla, anlaşmazlıkları üzerinde konuşmak için Thessalonike yakınında buluştular. Bu anlaşmazlıkları çözüme bağlayabilme umudu pek yoktu. Kantakouzenos yaptıkları konuşmayı ayrıntılarıyla kaydetmiş, doğal olarak da hep kendini haklı çıkarmıştır. Ama Stefan Duşan'ın artık geceleri uyuyamayacak kadar endişe içinde olduğuna ya da sırf Kantakouzenos'tan korktuğu için Venedik'e yaltaklandığına, Cumhuriyet'in de bu yüzden onu vatandaş yaptığına inanmak zordur. İşin aslı, Duşan Venediklilere, eğer Konstantinopolis'te imparator olmasına yardımcı olurlarsa Galata'yı ve Epeiros'un tamamını vermeyi önermişti.[39] Kantakouzenos, Sırpların köle ettiği Yunan kentlerini "kurtarmak" konusundaki yurtseverlik ilkesi üzerinde çok durmuştu; bu amaç uğrunda zorunlu olarak Türk birliklerinden yararlanacaktı, ancak ne de olsa Yunanlarla aynı dinden olan bir halkın üzerine barbarları sürmesi tedirginlik verici bir tutumdu. Sonunda bir uzlaşmaya varıldı ve Kantakouzenos'a inanacak olursak, toprakların yeniden paylaşılmasını ve Makedonya'da yeni bir Sırp sınırı tanınmasını öngören bir antlaşma iki taraf arasında imzalandı. Epeiros ile Tesalya yeniden Bizans egemenliğine geçeceklerdi. Bu antlaşma, eğer gerçekten yapılmış idiyse bile, neredeyse derhal çiğnendi. Duşan ordusunun başına geçip Tesalya üzerine, Edessa'yı kuşatmaya yürüdü, kent kısa süre sonra düştü; 1351 başlarında Kantakouzenos, yaklaşık üç ay ayrı kaldıktan sonra, Konstantinopolis'e döndü. Thessalonike'yi, kâğıt üzerinde, genç ortağı V. İoannes'in sorumluluğuna bırakmıştı; bu davranışının Zelot yandaşlarından geriye kalanları yatıştırmaya yarayacağı hesaplanmıştı. Ne var ki, aslında kentin yönetimi Kantakouzenos'un kayınbabası Andronikos Asen'e emanet edilmişti.[40]

Kent halkının Palaiologos hanedanından yana olması ve yörenin entrikalar çevirmekte olan Sırp çarına yakınlığı göz önünde

tutulduğunda, genç V. İoannes'in Thessalonike'de bırakılması belki de akıllıca bir tutum değildi. Birkaç ay içinde Duşan, İoannes'i destekleyenlerden bazılarını ayaklanmaya kışkırtabildi. Ancak, görünüşe bakılırsa, Kantakouzenos imparatorluğun birbirinden ayrı düşmüş bölümleri arasında eşgüdüm sağlamanın en güvenli yolunun bu toprakları imparatorluk ailesinin bireyleri ya da hısımları arasında bölüştürmek olduğuna inanıyordu. Bu, daha eski bir dönemde, İmparator II. Andronikos'un oğulları yararına da olsa reddettiği bir düzendi ve bu düzen, olasılıkla, imparatorluğun birliğine hizmet edecek yerde dağılmasına yol açacaktı. Ama hiç değilse kısa vadede bu düzeni uygulamanın yararları vardı ve belli bir örnekte göze çarpacak kadar iyi işledi.

Kantakouzenos'un üç oğlu vardı. En küçüğü Andronikos veba salgını sırasında, 1347'de Konstantinopolis'te ölmüştü. Ortanca oğlu Manuel önce 1347'de Duşan tarafından kentten çıkartılıncaya kadar Berroia valisi olarak, sonra da Cenevizlerle savaşta Konstantinopolis'in savunulması sırasında, genç yaşta bir asker ve bir yönetici olarak gelecek vaat ettiğini kanıtlamıştı. Babası, savaş biter bitmez, Manuel'i Morea'daki Bizans ilini yönetmeye göndermişti. Manuel oraya 1349 Ekim'inde vardı. Henüz 20'li yaşlarının başındaydı, ama o zamana dek yasaların tanınmadığı, uygulanmadığı bir ilde çabucak düzeni sağladı ve Morea'nın isyan düşkünü Yunan büyük toprak sahiplerine boyun eğdirdi; bir de, yarımadanın kuzey bölümündeki Latin beyleriyle uygun koşullarda bağlaşıklık antlaşmaları yaptı. Manuel, 1380'de ölünceye kadar, Mistra'da despot olarak kaldı ve onun yönetimi altında, Morea Despotluğu denen bölüm, daha sonraki yıllarda Bizans İmparatorluğu'nun en başarılı uzantısı haline geldi. Manuel kendisine bırakılan topraklarda, yeteneklerine uygun düşen ilerleme ve yükselme yolunu bulmuştu.[41]

Ağabeyi Mathaios'un talihi o kadar yaver gitmedi. İmparatorluk topraklarında ona bırakılan pay, merkezi Didymoteikhon olmak üzere Trakya'nın bir bölümünden oluşuyordu. Ama babası ona tahta vâris oldu diye yorumlanabilecek herhangi bir sıfat veya unvan vermeyi reddediyordu; böylesine koşullar altında Matha-

ios'un babasının davasına sadık bir hizmetkâr olmayı ne kadar sürdürebileceği bilinemezdi. Toprak paylaşımından yararlanan üçüncü bir kişi de, Kantakouzenos'un damadı Epeiros'lu Nikephoros'tu. Ona da 1347'de despot unvanı bahşedilmişti ve 1351'de, karargâhı deniz kıyısındaki Ainos/Enez limanı olmak üzere, Hellespont yöresindeki Trakya kentlerinin valiliğine atanmıştı.[42]

Damatları V. İoannes ve Nikephoros sırasıyla ortak imparator ve despot, oğlu Manuel Morea'da despot ve diğer oğlu Mathaios Trakya'da yöneticilikte iken, öteki kentlerin ve illerin kıdemli imparatorun egemenliği altında birbirine sımsıkı bağlı bulunduğu görüntüsü ortaya çıkmış olmalı. Kantakouzenos ayrıca kızının [Theodora'nın] Osmanlı Beyi Orhan'la ve hısımlarından [bir diğer] Theodora'nın da Trabzon'daki İmparator III. Aleksios ile evli bulunmasından dolayı huzur duyabilirdi.[43] Ama imparatorluğu bir aile şirketiymiş gibi yönetmek, kendisini erken Bizans dönemindeki mutlak imparator modeline göre çok daha küçük ölçeğe indirgemek olurdu. Hırslı akrabalarının ve kendi sınıfına mensup soylu destekçilerden bir hizbin kuşattığı VI. İoannes, bir mutlak hükümdardan çok, bir *primus inter pares* idi. Bizans'ın eski mutlak hükümdarlık geleneği [eşitler arasında birinci] belki de II. Andronikos'un tahttan çekilmesiyle tarihe karışmıştı. Şurası kesin ki, Kantakouzenos bunu sürdürmeyi çok güç buluyordu. Ardılları, kendi rolleri hakkında daha da alçakgönüllü ve daha iddiasızdılar. Halk Kantakouzenos'a uzun süre saygı ve bağlılık göstermeyecekti; o da bunun bilincindeydi. Halkın çoğunluğunun bağlılığı hemen hemen sadece Palaiologos hanedanınaydı ve meşru hükümdarları V. İoannes'in kayınbabasını istemeye istemeye tanımaktaydılar.

Patrik İoannes Kalekas'ın 1347'de azledilmesi ve yerine *hesykhia*'cı, keşişin, İsidoros'un seçilmesi, Bizans Kilisesi'nde *hesykhia* bir öğretisi ve uygulaması üzerine süregiden görüş ayrılığını tümüyle çözmüş değildi. Thessalonike'deki Zelotların Gregorios Palamas'ın metropolit atanmasına karşı çıkışı, dinsel olmaktan çok, siyasal nedenlere dayanıyordu, çünkü Zelotlar, Palamas'ın Kantakouzenos tarafından yükseltilip korunan biri olduğu inancındaydılar. Ama Palamas'ın savunduğu öğretiye karşı duran din adamları da hâlâ

vardı. 1347 sonrasında görüş ayrılığının, eskisinden daha çok entelektüel ve daha az duygusal düzeyde tartışmalarla yürütüldüğünü söylemek doğru olabilir; ne var ki, bu tartışma hâlâ ateşliydi, toplumda da ayrılık yaratıyordu. 1348'de önce İoannes Kalekas'ın, arkasından da Gregorios Akindynos'un sürgüne gönderilmeleri ve ölümlerinin ardından, bilgin ve tarihçi Nikephoros Gregoras *hesykhia* karşıtlarının başta gelen sözcüsü oldu. Nikephoros Gregoras iç savaş sırasında Konstantinopolis'te kalmış ve sık sık saraya kabul edilmiş olmakla birlikte, politika yönünden bir Kantakouzenos yanlısıydı. Ancak, Palamas'ın öğretisine karşı çıkışı, bağnaz bir aşırılıktaydı. 1346'da İmparatoriçe Anna onu, Palamasçılık karşıtı bir kitapçıkla konuya ilişkin ilk yayınını yapmaya teşvik etmişti. Gregoras'ın görüşleri kilisenin bazı ileri gelenlerinin, özellikle Ephesos Piskoposu Mathaios, Ganos* Piskoposu İosef ve Tyros Piskoposu Arsenios'un gözünde takdir kazanmıştı. Ama kişisel değerlendirmeleri yargılarını etkiliyordu. İoannes Kantakouzenos'a saygısı, eski bir arkadaşlığın ürünüydü. Bunun doğal sonucu olarak, kendisinin sapkınlık saydığı görüşleri dostu destekleyince, hem incinmiş, hem düş kırıklığına uğramıştı. Beri yandan, Palamas'tan hoşlanmaması da kişisel sebeplere dayanıyordu. Bu hoşlanmazlığın altında bir ölçüde, ilimin hiçbir işe yaramadığını açık açık savunan bir sofuya karşı bir âlimin duyduğu düşmanlık yatıyordu.[44]

Kantakouzenos 1351'de, Thessalonike'den dönüşünün hemen ardından, sorunun kilise büyüklerince ilk ve son kez olmak üzere çözümlenmesi gerektiğine hükmetti. *Hesykhia* öğretisinin aklandığı ve karşıtlarının sapkın değil, ama yanılgı içinde olduklarına karar verildiği 1341 ve 1347 sinodlarının aldığı bu kararları inceleyip yeniden doğrulayacak yeni bir toplantı yapılmalıydı. Bu sinod, imparator olarak İoannes Kantakouzenos'un, patrik olarak da –İsidoros'un ölümü üzerine– 1350 Haziran'ında atanan Kallistos'un buyruğuyla toplandı. Kallistos Athos Dağı manastırlarından gelme bir keşiş, ünlü bir *hesykhia*'cı ve Palamas'ın dostuydu. Böylesine ön yargılı kişilerin toplamasıyla yapılmış bir sinoddan çıkacak kararın ne olduğu önceden belliydi denebilir. Ancak Kanta-

* Tekirdağ ili Şarköy ilçesi Mürefte bucağına bağlı Ganos/Gaziköy -çev. n.

kouzenos, içlerinde Gregoras'ın da bulunduğu Palamas karşıtı görüşün temsilcilerine, görüşlerini uzun uzadıya açıklamakta hiçbir sınırlamaya bağlı tutulmayacakları güvencesini verdi. Oturumlar 28 Mayıs 1351'de, Blakhernai Sarayı'ndaki, duvarları –uygun düşeceği üzere– eski sinodları canlandıran resimlerle süslü bir mekânda başladı. Başkanlığı Kantakouzenos yapıyordu ve din dışı kesim de kayınbiraderi, *sebastokrator* rütbesindeki Manuel Asen tarafından, ayrıca soylular takımının ve senatonun diğer mensuplarınca temsil ediliyordu. İmparatorluk ortağı V. İoannes hâlâ Thessalonike'deydi. Piskoposların sayısı fazla değildi, ama katılanların çoğunluğu *hesykhia*'cılığı destekliyor diye tanınmaktaydı; Gregorios Palamas kendi öğretisini savunmak üzere hazır bulunuyordu. Dört oturumun sonuncusunda, 9 Haziran'da, 1341 ve 1347 sinodlarında verilen hükümler ve Palamasçılık karşıtları hakkında o zaman çıkarılmış mahkûmiyet kararları yüksek sesle okundu. Patrik Kallistos, bir kez daha, karşıt görüşte olanları tövbe etmeye çağırarak işi toparlamak istedi. Ancak onlar reddedince Patrik, Ephesos piskoposuyla Ganos piskoposunu azlettiğini açıkladı. İki piskoposu destekleyenler ya zindana ya da ev hapsine kondular.

Birkaç gün sonra, 1351 Temmuz'unda, aynı sarayda yeni bir sinod toplantıya çağırıldı. Bu kez Palamas karşıtları çağrılı değillerdi. Palamas öğretisinin altı noktası incelendi. Ardından, sinoda katılan herkese kanısının ne olduğu soruldu. Kantakouzenos sonuncu konuşmacıydı ve kesin hükmü açıkladı: Gregorios Palamas inançlarında Ortodoksluğa tümüyle bağlı kalmıştı, öğretisi de kilise babalarının bize aktardığı gelenekle tam uyum halindeydi. Bu kararları açıklayan ve karşıt görüş yandaşlarını aforoz eden *Tomos*, yani açıklama belgesi, Herakleia/Ereğli Piskoposu Philotheos tarafından hazırlandı. Sonunda, 15 Ağustos'ta* Ayia Sophia'da yapılan bir törende, İoannes Kantakouzenos kendi eliyle imzaladığı bu belgeyi Patrik Kallistos'a teslim etti ve belgenin içeriği üç kez okundu. Bir devlet kararı belgesi olarak 1351 *Tomos*'u, ortak İmparator V. İoannes'in de onayının ve imzasının varlığını gerek-

* Ortodoksların en saygın yortularından birinin, Meryem Ana'nın uykuya varışı yortusunun günü. -çev. n.

tiriyordu. O da Konstantinopolis'e ilk gelişinde, 1352 Şubat veya Mart'ında, belgeye adını koydurttu; ancak, Gregoras'a bakılırsa, bunu sırf kayınbabasının baskısı nedeniyle yaptığına inanmalıyız.

1351 sinodunun, oluşumu yönünden, ekümenik [inananlar toplumunu kapsayan, bu anlamda evrensel] olduğunu iddia etmek bir abartmaydı. Gregoras, sinodun bu nitelikte olmadığına ve bütün Hıristiyanları etkileyen böylesine ağırlıklı konuların bu kadar az sayıda ve gövdenin bütününü temsil etmekten bu kadar uzak bir kurulca hükme bağlanamayacağına hemen işaret etmişti. Ancak, orada hazır bulunan piskoposlar, sayıları az da olsa, hemen hemen tüm Bizans kilise örgütü adına, onun sesi ve otoritesi ile konuşmuş görünüyorlardı; 1351 *Tomos*'unda yazılı kararlar da çok geçmeden Ortodoks inancındaki bütün toplumlarca bağlayıcı olarak kabul edildi. Başlangıçta, Rusya ve –Tyros Piskoposu Arsenios'un zindandan kaçıp sığınmayı becerdiği– Antakya Patrikliği biraz karşı çıktı. Ama 14. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Palamas'ın öğretisi Ortodoks Kilisesi'nin yaygın olarak kabullenilen öğretisine girmişti.[45]

Ancak, Nikephoros Gregoras bir eşkıya sinodu tarafından kilisesine zorla kabul ettirilen bir sapkınlık öğretisi olduğuna inandığı bu öğretiye karşı çıkmayı hiç bırakmadı. Manastır yemini etti ve kendini, risaleler, broşürlerle, Palamasçılığın kötülüklerini açıklamaya adadı. Olan bitenler, İoannes Kantakouzenos ile arasındaki dostluğu zehirledi. Önce evinde hapis tutuldu, sonra müteveffa üstadı Theodoros Metokhites tarafından onarılıp eski haline getirilen Khora Manastırı'nda hapsedildi. Kantakouzenos onunla bir anlaşmaya varmak istedi, ama o dinsel inancı uğrunda eziyet görenlerden olmayı yeğledi ve savunduğu din görüşünün doğruluğunu akıl dışı bir saplantı haline getirdi. 1354'ten sonra kendisine özgürlüğü yeniden verildi. Vaaz vermeye, sapkınlığı lanetlemeye yeniden başladı, hatta Palamas'la yüz yüze bir tartışma yaptı; bu tartışma hakkında hiç nesnel sayılamayacak anlatım bırakmıştır. Bu anlatım, *İstoria*'sının [Tarih] üçüncü cildinin 16 kitabından ikisini doldurmaktadır. Cildin geri kalan bölümleri, geniş ölçüde aynı konuya ayrılmıştır. Felsefeci ve tarihçi Gregoras'ın yaşlılığın-

da atıp tutan bir polemikçiye dönüşmesi düş kırıcıdır. Hiç değilse düşmanı Palamas'ın acılar içinde, can çekişerek ölümünü yapıtında kaydetmek doyumuna erişmiş, daha sonra kendisi de 1360 civarında ölmüştü. Eğer daha yaşasaydı, Gregorios Palamas'ın 1368 yılında Ortodoks Kilisesi'nce kutsandığını ve azizler arasına alındığını öğrenip dehşete düşebilirdi. Ancak, kendi Palamas düşmanı çevresinden birinin, İoannes Kyparissiotes'in anlattıklarına inanacak olursak, *hesykhia*'cılar baş düşmanlarına karşı, cesedini Konstantinopolis sokaklarında sürüyerek, Hıristiyanlığa hiç uygun düşmeyen bir hınç sergilemişlerdi.[46]

İlahiyat alanında Bizanslılar hâlâ kendi aralarında, yabancıların işe karışmasından çekinmeksizin döğüşebiliyorlardı. Türkler Palamasçı öğretiyle ilgilenmiyorlardı. Batılılar bu öğretiyi Ortodoks Kilisesi'ndeki sapmanın yeni ve üzücü bir belirtisi sayıyorlardı, ama işe karışma eğiliminde değillerdi. Bizanslılar arasında Demetrios Kydones gibi birkaç kişi Latin ilahiyatına yakınlık duyuyordu; ancak, Kantakouzenos Roma Kilisesi'yle ilişkisinde siyasal ya da askeri yararlar sağlamak uğruna Ortodoks inancından ödün vermeye razı olmadığını göstermişti. Egemenlik döneminin başlarında, kiliseleri birbirinden ayıran görüş ayrılıklarını tartışmak üzere bir konsil düzenlenebileceği düşüncesini Papa VI. Clemens'e iletmiş ve Papa'nın kâfirlere karşı düzenleteceği haçlı seferine katılma önerisinde bulunmuştu. Papa oluşturduğu Türk düşmanı birliğin içine Bizanslıları da katmak istiyordu; bu birliğin İzmir'deki eylemleri 1348'de Aydınoğlu Umur'un ölümüne yol açmıştı. Ancak, birliğin nihai hedefi Kutsal Topraklar'ın geri alınmasıydı; bu ise Bizanslılara gerçekçi olmayan, pek uzak bir hedef gibi görünmüş olmalıdır; diğer yandan, Papa tedirginlikle farkındaydı ki, Kantakouzenos yola gelmez bir *skhizma*'cı olduktan başka, Umur ve diğer Türk beyleriyle pek iyi ilişkiler sürdürmekteydi. Üstelik papalar, Bizanslıların *skhizma*'yı çözümlemenin yollarını ve çarelerini tartışmak için bir konsil düzenlenmesindeki ısrarını hiçbir zaman anlayamamışlardı. Roma'daki kutsal makam tarafından bir kez ve geçerliliği sürekli olmak üzere karara bağlanmış inanç ve öğreti sorunlarının artık tartışılamayacağı görüşünü benimsiyorlardı. Bu nedenle Bi-

zanslılar gururlarından fedakârlık etmek ve Roma kucağına "geri dönmek" konusunda ikna edilmeliydiler. Yanılgılarında ve sapkınlıklarında direndikleri sürece, onların Hıristiyan sayılmaları bile mümkün değildi, nerede kalmış ki bir haçlı seferine katılsınlar ya da Batı dünyasının askeri yardımından yararlanabilsinler... Bizans ile Papalık arasında bağlaşıklık ve işbirliği 14. yüzyılın ortasında tarafların her ikisine yarar sağlayabilirdi. Kantakouzenos ile VI. Clemens arasında yazışmalar ve elçi teatisi Papa'nın 1352'de ölümüne dek aralıklarla sürdü. Ama bunlardan hiçbir şey çıkmadı. Çünkü imparator papa ile, bir ricacı değil, kendi kilisesinin inanç ilkelerinin saygınlığına ve gücüne inanmış biri olarak pazarlık etmekteydi. Bütün kiliseyi ilgilendiren sorunların ancak bütün Hıristiyan âlemi piskoposlarının katılacağı, tam anlamıyla temsil edici bir konsilde çözüme bağlanabileceğine inanan geleneksel Bizanslı görüşünden vazgeçmiyordu; ayrıca, VIII. Mikhael gibi halkını papalığın buyurduklarına boyun eğmeye zorlamayı inatla, ama nezaketle reddetmekteydi. Onun önderliği altında Bizans Kilisesi bütünlüğünü ve yabancılara karşı bağımsızlığını korudu.[47]

Ne var ki, İoannes Kantakouzenos'un aldığı bütün koruyucu önlemlere rağmen siyasal ve ekonomik açıdan Bizans, imparatorluğun zenginliklerine göz dikmiş yabancıların insafına kalmıştı. 1350 sonunda Thessalonike'de bulunduğu sırada, Kantakouzenos'un yanına Venedik'ten bir elçi geldi ve aynı yılın Ağustos'unda patlak vermiş Cenova-Venedik çatışmasında kendilerine destek vermesini istedi. İmparator, İtalyan cumhuriyetleri arasındaki sürekli çekişmeye bulaşmak niyetinde değildi. Ama çekişmenin nedeni Bizans sularının denetimi olunca ve Cenevizler Konstantinopolis'in hemen kapı komşusu Galata'daki ticaret kolonilerine böylesine yerleşmişken yansız kalmak da zordu. 1351 Mayıs'ında bir Venedik filosu Galata'ya saldırınca, iki taraf da imparatorun harekete geçmesini istediler. O, taraf tutmayı reddedince, Venedikliler misilleme olarak Konstantinopolis'teki temsilcilerini geri çektiler. Bunun üzerine Galata'daki Cenevizler mancınıkla surların üzerinden kaya parçaları yağdırarak kente saldırdılar. Bir kez daha, Kantakouzenos koşulların kurbanı olmuştu. Venedik elçi-

sini geri çağırdı ve istemeye istemeye Cenevizlere savaş ilan etti. Sözde bağlaşıkları Kantakouzenos'u pek de desteklemediler; Venedikli amiral Cenova'dan Galata'nın yardımına gelen bir donanmanın yolda olduğunu öğrenir öğrenmez, Galata'ya saldırmaktan vazgeçti. Bizanslılar ne planladıkları, ne de istedikleri bir savaşta kendi başlarına çarpışmak zorunda kaldılar. Cenevizler Bizans donanmasını 28 Temmuz 1351'de yendi.

Ekim'de, 60 kadar gemiden oluşan ve Cenova'dan Galata'ya gitmekte olan bir donanma, Herakleia/Marmara Ereğlisi'nde güya erzak almak için konakladı. İtalyan denizcilerle kentin ahalisi arasında kavga patlak verdi ve kent Cenevizlerce ele geçirilip talan edildi. Olay ve acıklı sonuçları, Herakleia Piskoposu Philotheos tarafından canlı ayrıntılarla betimlenmiştir. Olay sırasında kendisi orada değildi, ama hemen sonra görev yerine dönüp imparatoru sağ kalabilmiş kentlileri vergiden bağışık tutmaya razı etmişti. Herakleia gafil avlanmıştı. Ama Konstantinopolis iyice hazırlıklıydı. Kantakouzenos, bütün deniz surlarının onarılması ve bütün gemilerin kentin güney kıyısındaki Heptaskalon limanına getirilmesi için buyruk vermişti. Kentliler surların içinde toplanmışlar, ordu Trakya'dan geri çağırılmıştı. Ayrıca, Karadeniz kıyısındaki kentlere kendi savunmalarını sağlasınlar diye buyruklar gitmişti. Bu nedenle, Cenevizler fazla zarar veremediler. Ancak, gemileri Boğaz'dan yelken açıp, imparatorun uyarısını umursamamış tek Bizans kentine, Sozopolis'e saldırdı. Kent İtalyanlarca 1351 Kasım'ında ele geçirildi.

Bu sırada yeni oluşturulmuş bir Venedik donanması, Amiral Niccolo Pisani komutasında, İtalya'dan yelken açmıştı. Buna Messina'da, Aragon Kralı Pedro'nun sağladığı 26 İspanyol gemisi katıldı; Pedro ile hem Venediklilerin hem de Bizanslıların diplomatik ilişkisi olmuştu. Venedik ve Aragon gemileri fırtınalar yüzünden oyalandılar ve Konstantinopolis'e gelip güçlerini Konstantinos Tarkhaniotes'in komuta ettiği Bizans donanmasıyla birleştirmeleri ancak 1352'nin Şubat'ında mümkün olabildi. Gemileri Pera surları altına sığınmış bulunan Cenevizler, 13 Şubat'ta bağlaşıklara saldırdılar. Gece çökesiye dek çetin bir çatışma oldu. Sabah, de-

nizin üstüne gemi parçalarının ve cesetlerin yayılmış bulunduğu görüldü. Ancak, taraflardan hiçbiri kesin bir zafer kazanmış değildi. En ağır kaybı, kaptanları bu yöredeki kayalıklar ve akıntıları hiç bilmeyen Aragon gemileri vermişlerdi. Sağ kalan Katalan denizcilere Bizanslılar baktılar, sonra da yurtlarına gönderdiler; ancak bunlardan 300 kadarı Konstantinopolis'te kalıp ücretli asker olarak imparatorun hizmetine girmeyi seçti. Venedik amirali yeni bir çatışmaya kalkışmadı ve haftalar boyunca oyalandıktan sonra, gemileriyle yurduna dönmek üzere yelken açtı. Buna karşılık Cenevizler çatışmayı sürdürme cesaretini bulmuşlardı. Bitinya bölgesine egemen olan Orhan Bey'e yanaştılar ve Orhan onlara, Galata'yı savunmak üzere bir Türk birliği yolladı. Bir kez daha bağlaşıklarınca yalnız bırakılan Bizanslılar düşmanla ya savaşıp bir sonuca varmak, ya da elde edebilecekleri koşullar çerçevesinde anlaşmak seçeneği karşısında kalmışlardı. Kantakouzenos, Venediklilerin antlaşmaya uymadıklarına inanarak, 6 Mayıs 1352'de Cenevizlerle ayrı bir antlaşma yaptı.[48]

1352 Şubat'ının deniz savaşı, Venedik ile Cenova arasındaki sürekli mücadelenin ancak bir bölümündeki bir tek olaydı. O bölümün geri kalanı batı denizlerinde bir dizi çatışmayla sürdü ve 1355'te bir duraklamayla son buldu. Bunu izleyen bölüm kısa bir aradan sonra başladı ve sorun bir kez daha Bizanslılara da bulaştı. Bu kaçınılmaz görünüyordu, çünkü İtalyan cumhuriyetleri arasındaki çekişme, geniş ölçüde, Boğazlar'ın ve Konstantinopolis ile Karadeniz'deki pazarların denetimiyle ilgiliydi; çok geçmeden, İtalyanlar savaşla elde edemediklerini Bizanslılar arasında siyasal entrikalar yürüterek elde etmeyi öğrendiler. Konstantinopolis'teki imparatorun taraflardan birini tutması ya da ona borçlu bulunması, o tarafa büyük bir üstünlük sağlayacaktı. Elde edilebilecek kazancın böylesine büyük olduğu bir durumda, bu çeşit dolaplar çevirmenin Bizanslılar arasında yeniden iç savaş çıkmasına yol açabileceğini umursayan yoktu. Kısa zaman sonra Venedikliler genç V. İoannes'e yeniden borç para vererek kayınbabasına karşı açacağı savaşta destek olmayı önerdiler; karşılık olarak da Hellespont girişini denetleyen küçük Tenedos Adası/Bozcaada'nın kendilerine

verilmesini istediler. Bu sırada V. İoannes, Ainos/Enez'deydi. Onu destekleyenlerin kışkırttığı ayaklanmaya Sırbistan Çarı Duşan da yardımcı olacaktı; Duşan da, Venedikliler gibi, Bizanslıları devletler arası politika oyunlarında piyon diye görmekteydi. Olup bitenlerin haberi Konstantinopolis'e, 1351 yazında, Andronikos Asen tarafından getirildi. O günkü koşullar altında imparator Konstantinopolis'ten ayrılamazdı, ama dul İmparatoriçe Savoie'lı Anna'yı oğlunun aklını başına getirsin ve Stefan Duşan ile de iletişim kursun diye Thessalonike'ye gönderdi. Savaş tehlikesinin atlatılması Anna'nın çabaları sayesinde oldu. Duşan destek önerisini geri çekti ve hiç değilse o sıralarda, Venedik'in işe karışmasıyla ilgili bir şey de duyulmadı. Ancak, o sırada Konstantinopolis yolunda olan Cenevizler, söylendiğine bakılırsa, imparatoriçeye, istediği takdirde hizmet sunmayı ve onu korumayı önermişlerdi.[49]

Savoie'lı Anna başkente hiç dönmedi. 1365'te ölümüne kadar, Thessalonike'de, imparatorluğun ona bırakılmış bölümünde yaşayıp hüküm sürdü. Oğlu V. İoannes 1352'nin başlarında Konstantinopolis'e dönmeye razı edilmiş, kendisine Trakya'nın bir bölümünün verilmesi önerisini kabul etmişti. Öyle görünüyor ki, İoannes Kantakouzenos, yeni bir iç savaşın patlak vermesini önlemek için Palaiologos hizbine cömertçe ödünler vermiş ve imparatorluk topraklarını kendisi, damadı ve İmparatoriçe Anna arasında bölüştürmüştü. En büyük oğlu Mathaios, bir kez daha, hesabın dışında tutulduğu duygusuna kapılmıştı. V. İoannes'e verilen topraklar Didymoteikhon ve Mathaios'un Trakya'daki prensliğinden büyük bir bölümü kapsıyordu. Yitirdiği karşılığında Mathaios'a Hadrianopolis kenti ve yakın yöresi verilecekti. Aslında bu değiş tokuşta o kazançlıydı, ama hem kendinin hem de başkalarının, babasının V. İoannes'e iltimas yapması diye yorumladığı bu iş karşısında sabrı artık tükenmişti. İki prens [V. İoannes ile Mathaios Kantakouzenos] arasındaki rekabetin, Trakya'da böylesine yakın komşu olduklarında belaya yol açacağı kesindi; nitekim açtı da. Mathaios'un anası, İmparatoriçe Eirene ikisini barıştırmak için elinden geleni yaptı. Ama taraflardan hiçbiri herhangi bir uzlaşmayı yazıya dökmeye yanaşmadı.

1352 yazında V. İoannes, Mathaios'un topraklarını istila etti ve Hadrianopolis hisarını kuşattı. Kentlilerden gördüğü destek, halkın kimden yana olduğunu gösteriyordu. Cenevizlerle hesaplaşmayı bitirmiş bulunan imparator, oğlunu kurtarmak için Türklerden oluşan bir orduyla alelacele kuzeye gitmek zorunda kaldı ve bir çatışmadan sonra Hadrianopolis'e girdi. Türklere, yakın yöre kentlerini talan edip oralara dehşet salmak izni verilince halk sindi, Mathaios'un prensliğinde düzen yeniden kuruldu. V. İoannes, Sırplarla Bulgarları yardıma çağırarak karşılık verdi. Ekim'de, Venedikliler V. İoannes'e parasal destek sağlamaya razı oldular, Stefan Duşan da 4000 atlıdan oluşan bir birlik verdi. Patrik Kallistos arabuluculuk etmeye çabaladı, ama işler çok ileri gitmişti, çünkü Orhan Bey, imparatorun çağrısına uyarak, kendi oğlu Süleyman'ın komutasında 10.000 yahut 12.000 atlı daha göndermişti. Bizanslıların taht savaşı yeni bir aşamaya girmişti. Savaşanlar, taraflardan bağımsız olarak, artık her birinin bağlaşıklarıydı. Üstün gelen Türkler oldu: Sırp ve Bulgar ordularını 1352 kışında Meriç ırmağı boyunda yapılan savaşta ezdiler. Talan ettikleri mallarla Anadolu'ya dönmeden önce, Hadrianopolis'te Mathaios'un durumunu güven altına alan da Türklerdi.

Bu taktikler ve yol açtıkları gelişmeler, halkın Kantakouzenos ailesini desteklemesi açısından pek işe yaramadı. Daha sonra imparator, damadının mantık dışı talepleri ve eylemleri yüzünden Türklere başvurmak zorunda kaldığını iddia etti. Aşağılanmış ve onuru kırılmış taraf olarak Mathaios Kantakouzenos'un yanında hâlâ kendini destekleyenler vardı. Bu koşullar altında paralı Türk askerlerin kullanılması meşru görülebilirse de, halka dehşet salmak için kullanılmalarını kimse haklı çıkaramazdı. V. İoannes halkın kendisini artık daha çok tutmaya başladığının farkındaydı. 1353'ün başlarında, imparator onu Trakya'dan ayrılıp eşi ve ailesiyle Tenedos'a taşınmak zorunda bıraktı; ancak, oraya bir hükümdar olarak mı, yoksa bir siyasal tutuklu olarak mı gitti, bunu söylemek kolay değildir. Mart ayında, güç kullanarak Konstantinopolis'e ulaşmak için umutsuz bir girişimde bulundu ve gece vakti küçük bir filoyla Tenedos'tan yola çıktı. Girişimi başarısız-

lığa uğradı ve sürgün olarak yaşadığı adasına geri döndü. Ama V. İoannes'in çok geçmeden Thessalonike'ye vardığı, anası İmparatoriçe Anna'nın ona nasihat verip teselli ettiği bildiriliyordu.[50]

İoannes Kantakouzenos için, V. İoannes'in taht üzerindeki meşru hakkının koruyucusu olmak ilkesini, hatta varsayımını sürdürmek gittikçe zorlaşıyordu. İçtenlikle itiraf ettiği üzere, Konstantinopolis'in sıradan halkı artık çoğunlukla genç imparatoru tutuyordu. Ama soylular kime bağlılık gösterecekleri konusunda bölünmüşlerdi, aralarındaki Kantakouzenos yandaşları da önderlerinin V. İoannes'in haklarını elinden alması ve kendi oğlu Mathaios'u hem ortak imparator hem de veliaht yapması için yeterli nedenlerin var olduğu kanısındaydılar. Kantakouzenos bu kararı vermekte zorlanıyordu. Patrik Kallistos'a danıştı. Patrik, Kantakouzenos'un uymaya ant içtiği 1347'deki anlaşmadan cayacağını düşünerek dehşete düştü ve Mathaios imparator ilan edilirse istifa edeceğini bildirdi. Çok geçmeden bu sözünün arkasında durup duramayacağı belli olacaktı, çünkü 1353 Nisan'ında sarayda bir bir törenle Mathaios ortak imparator ilan edildi. Çıkarılan buyrultuya göre, bundan böyle Mathaios Kantakouzenos'un adı, saraydaki ve kilisedeki ayinlerde İoannes Palaiologos'un adı yerine anılacaktı. Ama aynı zamanda İmparatoriçe Anna'nın, hatta V. İoannes'in oğlu Andronikos'un adları da anılacaktı. Suçlu bulunmuştu. Meşru ardıllara saygı gösterme ilkesi de bir yana bırakılmamıştı.[51]

Böyle ödünler vermekle –zaten ödün vermeye eğilimliydi– Kantakouzenos kendisinden başka kimseyi hoşnut edemiyordu. Anılarında, bu tutumu için sunduğu gerekçe seli arasında imparator, kesin karar almakta ne kadar aciz olduğunu açığa vurmaktadır.[52] Damadının tahriklerine kapıldığını söylemiş; senato üyelerinin ve subaylarının oybirliğiyle ısrarının kendisine seçenek bırakmadığını öne sürmüş; bütün suçu başkalarına yükleyerek kendi amaçlarını örtmüştür. Palaiologos hanedanı yerine Kantakouzenos hanedanını geçirmek için durumdan yararlandığını itiraf etmeye dili varmamıştır. Böyle bir değişim yıllar önce gerçekleştirilseydi kabul edilebilir ve imparatorluğa yarar sağlayabilirdi. Oysa 1353 yılında artık iş işten geçmişti, çünkü o sırada Kantakouzenos, 1347'de ne ölçüde

halkın sevgisini kazanmış olursa olsun, o sevgiyi yitirmişti. Şurası kesindir ki, V. İoannes'i Tenedos'a ya da başka bir yere kapatıp destekleyicilerinden hep ayrı tutmak, anası Thessalonike'de imparatoriçe sıfatiyle hüküm sürerken çok zor olurdu.

Mathaios Kantakouzenos'a imparator olarak taç giydirilmesiyle artık işlerin kesin olarak değişmesine dek birkaç ay geçti. Patrik Kallistos töreni yönetmeyi reddetti ve bir manastıra çekildi. Onun baskılar yüzünden istifasının kabul edilmesi için bir piskoposlar sinodu toplandı; ama patrik önce kendisini bu hale düşüren adamı aforoz ettiğini açıkladı. Toplantı sonrasında, Kantakouzenos'un usulde hata yapmamaları talimatı verdiği piskoposlar yeni bir patrik seçtiler. Usulüne uygun olarak, üç ad İmparator Kantakouzenos'a önerildi, o da Herakleia Piskoposu Philotheos'u seçti; Philotheos 1353 Kasım'ında kutsama töreniyle Konstantinopolis patrikliğine getirildi. Tahmin edilebileceği üzere, Kantakouzenos yandaşı olduğu biliniyordu ve Gregorios Palamas'ın hem öğrencisi hem de hayranıydı. Bahtsız Kallistos çok geçmeden Cenevizlere sığınmak üzere Galata'ya kaçtı. Cenevizler onun Tenedos'a geçmesine yardımcı oldular; Kallistos orada iyi karşılandı ve bu arada Thessalonike'den adaya dönmüş bulunan V. İoannes'e bağlılığı dolayısiyle ödüllendirildi. 1354 Şubat'ında Mathaios Kantakouzenos, taç giydirilme törenleri için eşi Eirene'yi Hadrianopolis'ten başkente getirtti. Mathaios'un babasının [İmparator İoannes Kantakouzenos'un] da hazır bulunduğu, Blakhernai'deki Bakire Meryem Kilisesi'nde yapılan töreni yeni patrik yönetti, ama Bizans geleneği uyarınca Mathaios, eşinin başına tacı kendi elleriyle koydu. Bu vesile için, patrik adaylarını gösteren kısa listeye adı konmuş üç kişiden biri olan Nikolaos Kabasilas bir övgü duası yazdı. Duada babasının davranışları yüzünden pekâla hınç duyabilecek olan bir oğulun sabrını ve tahammülünü işliyordu. Aynı törende, artık imparator olan Mathaios, 1351'deki *hesykhia* yanlısı konsilin düzenlediği *Tomos*'a imzasını ekledi.[53]

Artık Bizans tahtını kuşaklar boyunca Kantakouzenos ailesi üyelerinin tevarüs edeceği kesin görünüyordu. Mathaios yaklaşık 30 yaşındaydı ve iki oğlu vardı. V. İoannes'in bebek yaştaki

oğlu Andronikos Palaiologos'un da hâlâ imparatorlar arasında sayılması olağandışı değildi; çünkü Andronikos, Elena Kantakouzena'nın çocuğuydu, dolayısıyla İmparator VI. İoannes'in torunlarından biriydi. Hanedanın durumu kâğıt üzerinde iyi görünüyordu. Ancak, bu yeni hanedanı alkışlaması beklenen halk, ücretleri o hanedanın kurucusu tarafından ödenen Türk eşkıyanın yakıp yıktığı çiftliklerinin, mülklerinin derdine düşmüş, saray manevralarını umursamaz olmuştu.

Osmanlılar yıllardır, Konstantinopolis tahtı ya da ticareti uğrunda yapılan savaşlarda ücretlerini ödeyebilen herkesin hizmetinde kullanılmışlardı. Anında hizmete koşabilen, her seferin bitiminde yurtlarına, Anadolu'ya döneceklerine güvenilebilecek, elverişli ve neredeyse bitmez tükenmez bir asker kaynağı gibi görünüyorlardı. 1352'de Venediklilere karşı Cenevizlere yardımcı olmaktan bile yeterince mutlu olmuşlardı. Gerçekten, Cenevizler Orhan Bey'e yalnız para değil, ayrıca, senatolarında ve cumhuriyetlerinde büyük hayır işleri yapmış kişileri gösteren listelerde bir onur yeri de vermişlerdi. V. İoannes, Trakya'da Mathaios Kantakouzenos'a ilk saldırısında Türkleri yardıma çağırmıştı; aynı sırada Mathaios'un babası o yıl Hadrianopolis'i kurtarmak üzere binlerce Türk atlının gelmesini sağlamıştı. Bu atlılara, Orhan'ın oğlu Süleyman komuta ediyordu ve V. İoannes'in bağlaşıkları olan Sırplarla Bulgarlara karşı Meriç nehri kıyısında kazandıkları zafer, Türklerin Bizanslı işverenlerinden bağımsız olarak hareket etmeyi öğrendiklerini gösteriyordu. Süleyman'ın harekâtı, bir akına komuta eden ve görevi tamamlanır tamamlanmaz üssüne dönmeye hazır bir akıncı reisinin yaptığı türden değildi.

Osmanlıların sonunda araziyi öğrenip Avrupa yakasında kendi memleketlerindeymiş gibi rahat etmeleri kaçınılmaz bir gelişmeydi. Kantakouzenos damadı Orhan'a pek fazla güveniyordu. Orhan sözünün eriydi, ama oğlu ve veliahdı Süleyman, kendini Bizans imparatoruna kişisel dostluk bağlarıyla bağlı saymıyordu. Hatta babasının imparatorla kurduğu bağlaşıklığa, ileride kendisi için tehlike yaratabilir diye düşünerek güvensizlik duymuş olabilir. Şurası kesin ki, Kantakouzenos'u rahatsız eden işleri ilk başlatan o oldu. 1352

seferlerinde onun komutasındaki birlikler Khersonnesos/Gelibolu yarımadasında birçok yeri işgal etmişti; Gelibolu yakınlarındaki Tzympe hisarı da bunlar arasındaydı. Savaş bitince hisardan çıkmayı reddettiler. Süleyman, Tzympe'nin fetih hakkıyla kendisinin olduğunu iddia ediyordu. Kantakouzenos, ödül olarak elinde tuttuğu Tzympe hisarını teslim etmesinin tazminatı olmak üzere ona 10.000 *hyperpyra* ödemeyi önerdi ve konuyu Orhan'a götürdü. Pazarlıklar sürerken bu süreci başarısızlığa mahkûm eden bir olay gerçekleşti.

Bir deprem 2 Mart 1354 gecesinde Trakya'nın bütün kıyı çizgisini yıkıntıya çevirdi. Bazı yerler tamamen toprak altında kaldı. Bazıları tümüyle yıkıldı ve terk edildi ya da surlarının çökmesi yüzünden savunmasız, güvenliksiz kaldı. Kantakouzenos felakete uğramış kasabalarda, kentlerde halkın nasıl gece vakti bütün taşınabilir mallarıyla, deprem geçirmemiş kentlere sığınmak için yollara döküldüğünü anlatıyor. Bu felakete şiddetli tipi ve sağanaklar eklendi. Pek çok kişi, özellikle kadınlarla çocuklar açıkta kaldıkları için öldüler; birçoğu da yerle bir olmuş kasabaların yıkıntılarına gün doğarken baskın veren Türk askerlerince tutsak edildi. Yarımadanın en büyük kenti olan Gelibolu neredeyse tümüyle yıkılmıştı, ancak halkı gemilerle oradan uzaklaşabilmişti ve Morea'ya gitmekte olan bir Yunan gemisinin kaptanı, felaketten kurtulup sağ kalmış bir tekne dolusu insanı denizden toplayıp Konstantinopolis'e geri dönmüştü. Süleyman deprem haberini duyduğunda Pegai'deydi. Hemen Osmanlılardan büyük bir kalabalığı, eşleri ve çocuklarıyla, terk edilmiş kasabaları ve köyleri sahiplensinler diye yanında götürerek Gelibolu yarımadasına geçti. Kısa sürede yeni gelenler zararı onarmışlar, pek çok yerde surları yeniden eski haline getirmişlerdi. Gelibolu'ya özel önem verilmişti. Büyük bir Türk savunma birliği orada yerleştirilmiş, surlar yeniden inşa edilmiş ve kent denizin karşı kıyısından gelme her sınıftan yerleşimciler sayesinde yeniden bir nüfusa kavuşmuştu.[54]

Gelibolu, Hellespont'ta Asya'dan Avrupa'ya geçişi denetlemekteydi. Yitirilmesi Bizanslılar için bir felaket oldu. Ele geçirilmesi Osmanlılar için başarıydı ve Avrupa topraklarında fetih ve yerleşimler için yeni ufuklar açtı.

Sonraki yıllarda oluşan bir efsaneye göre, Süleyman'a gördüğü bir düş esin vermiş, bu düşte bir anakaradan ötekine geçişini ay ışığı aydınlatıyormuş. Venedikliler, Türklerin Gelibolu'ya Ceneviz gemileriyle taşındığı söylentisini yaydılar.[55] Kesin olan, Osmanlıların kazandıklarını artık rüşvet verilerek ya da sırtları sıvazlanarak geri vermeyecekleriydi. Süleyman, Bizans imparatorunun resmi protestolarına, kaderin kendisine teslim ettiği şeyi elden çıkaramayacağı yanıtını verdi. Askerleri, sadece Bizans halkının terk ettiği bazı yerleri sahiplenmişlerdi. Gelibolu zorla değil, Tanrı'nın iradesiyle eline geçmişti. İmparator çaresizlik içinde, daha önce öne sürdüğü tazminat tutarının dört katını Süleyman'a önerdi, durumu konuşmak için de Orhan'la bir buluşma düzenledi. Nikomedia yakınında buluşacaklardı. Ama Kantakouzenos belirlenmiş yere gemiyle gittiğinde bir ulak onu karşıladı ve Orhan'ın hasta olduğunu, yola çıkamadığını bildirdi. İmparator Konstantinopolis'e eli boş döndü. Artık neredeyse gücü tükenmişti ve dünya dertlerinden elini eteğini çekip dini yaşama geçmeyi iyice düşünüyordu.[56]

1354 yazında diğer damadı V. İoannes ile aralarındaki anlaşmazlıkları çözüme bağlamak umuduyla bir yelkenli gemiye binip Tenedos'a geçti. Ama bundan bir şey çıkmadı. Tenedos halkının konukları imparatora bağlılığı saldırganlık gösterme derecesindeydi, hatta Kantakouzenos'un gemilerinin adadan su almasına engel olmaya kalktılar. V. İoannes ne konuşup görüşmeye ne de savaşmaya yanaştı. Artık koşulların kendisinden yana olduğunu biliyordu. Konstantinopolis'e girip kenti ele geçirmek için bir girişimde daha bulunmanın tam zamanıydı. Bir kez kente girince halktan destek göreceğinden emin olabilirdi, ama geri sürülmemek ya da tutuklanmamak için sur kapılarındaki nöbetçilere baskın vermeliydi. 29 Kasım'da birkaç gemiyle Tenedos'tan gizlice ayrıldı. Gece karanlıktı, fırtınalıydı, ama fark edilmeksizin Heptaskalon limanına ulaşmayı becerdi. Çok daha sonraki bir anlatıma göre, bir süre önce hizmetine giren Francesco Gattilusio adlı bir Ceneviz korsanı da yanındaydı. Gattilusio, gemisinden surlara boş yağ küplerini fırlatıp dikkatlerini çekerek Konstantinopolis'teki nöbetçileri aldatmıştı. Sonra batma tehlikesi içindeki masum bir yük teknesinin

sahibi gibi davranıp giriş iznini almıştı. Bir kez sur kapılarından girer girmez, gündoğumuna, halk Hipodrom'da toplanıp V. İoannes'i hükümdar diye ilan edinceye dek "Yaşasın İmparator İoannes Palaiologos!" diye bağırmaya başlamıştı. Anlatılan renkli bir öyküdür, ama o dönemde yaşamış olan iki tarihçiden [Kantakouzenos, Gregoras] hiçbirinde doğrulanmamıştır.[57]

Bu doğru olsun ya da olmasın, V. İoannes 29 Kasım'ın erken saatlerinde Konstantinopolis'e girmeyi becermişti. Kente varışının haberi çabucak yayıldı ve gün doğarken kentte gürültü patırtı başladı. Kantakouzenos acilen karısı Eirene ve nazırı Demetrios Kydones'e danıştı. Danışmanlarından daha militan olanı onu hiç değilse görünüşte bir direniş göstermeye ikna etti; o da oğlu Mathaios ile Trakya'daki diğer komutanlarına, kente takviye birliklerini tez elden göndersinler diye acil buyruklar gönderdi. Bu sırada, halk kitleler halinde V. İoannes'e bağlılıklarını göstermek üzere sokakları doldurmuştu. Bazıları, Kantakouzenos'un hısımlarının ve dostlarının evlerini yakıp yıkmaya, talan etmeye koyuldu. Diğerleri, limandaki devlete ait silah deposunun denetimini ele geçirdi ve çatışmaya katılmak üzere silahlandı. V. İoannes, halkın gösterdiği tepkiden cesaret alarak sarayın yakınlarına geldi ve Porphirogennetos'un Sarayı denen yapıda karargâh kurdu. Kalabalık, coşku içinde, onun Blakhernai semti surlarına saldırmasına yardımcı oldu. Ne var ki, önceleri Kantakouzenos'un ücretli Katalan askerleri karşısında pek ilerleyemediler, bu askerler onları geriye sürüp sarayın önündeki evlerden bazılarını ateşe verdi. Kargaşanın ortasında, Patrik Philotheos kaçıp Ayia Sophia Kilisesi'nde gizli bir odacıkta saklandı. Rüzgârın hangi yandan estiğini fark etmişti ve kızgın kalabalık onu patriklik makamını gasp etmekle suçlayacak, öncülü Kallistos'un yeniden göreve getirilmesi için bağırıp çağıracak diye, pek yerinde olarak, korkmaktaydı.

1 Aralık'ta, Konstantinopolis'e girişinden sonraki üçüncü günde, V. İoannes üzerinde anlaşmaya varabilecekleri koşulları önermek üzere Kantakouzenos'a bir haberci gönderdi. Çatışmayı uzatmak isteğinde olmayan Kantakouzenos, askeri danışmanlarının hoşnutsuzluğunu göze alarak teslim oldu. Artık, hiç değilse kendi

iddiasına göre, olaya bir son vermeye ve tahttan feragat etmeye kesinlikle niyetliydi. Her iki imparatorun ant içerek kendini bağladığı uzlaşma, genel af ilan edilmesini ve hükümdarlık ortakları olarak birlikte egemenlik sürmelerini öngörüyordu. V. İoannes, daha genç imparator olarak, kayınbabasının önceliğine saygı gösterecekti, ama bunun dışında yönetim yetkisi, kaynaklar ve gelirler paylaşılacaktı. Mathaios Kantakouzenos ölünceye dek kendisine bırakılan Hadrianopolis ilinde bağımsız bir imparator olarak kalacaktı ve V. İoannes ona karşı savaş açmamaya ant içmekteydi. Son olarak, Kantakouzenos yakın zamanda yenilediği, yeniden berkittiği, kendisine bağlı Katalan ücretli askerlerden bir alayın koruduğu surlardaki Altın Kapı burcunu V. İoannes'e devredecekti. Bu antlaşma sarayda imzalandıktan sonra, V. İoannes, Theodoros Metokhites'in evinde kalmak üzere çekildi. Mathaios Kantakouzenos'a ve Trakya'daki diğer ordulara gönderilen buyruklar iptal edildi; ne var ki, Konstantinopolis'te olan bitenleri duyunca kendiliğinden Kantakouzenos'a yardıma gelen bir Türk birliğinin çekilmesi, ancak imparatorun kent surları üzerine çıkıp kendisini onlara göstermesinden sonra sağlanabildi.[58]

Düzen yeniden sağlanınca iki imparator, Metokhites'in evinde senatörlerle ve ileri gelen yöneticilerle bir devlet konseyi toplantısı yaptılar. İmparatorluğun en acil sorunu, Türklerin Gelibolu'ya ve Trakya'ya yerleşmeleriydi. Bu sorunun güç kullanarak mı, görüşmeler yoluyla mı çözümleneceğinde görüş ayrılığı vardı. Kantakouzenos, ısrarla, bir kez başladı mı Asya'nın bütün barbar sürüleriyle toptan bir savaşa dönüşecek bir sefere girmek için imparatorluğun askeri ve ekonomik gücünün pek yetersiz olduğunu savundu. Kendi aktardığı konuşması, devlet gücünün bunca zayıflamasına yol açan kendi yönetiminin mahkûmiyet kararı diye de okunabilir:

> Ben, Türklerin bize yaptıklarının hepsine uysal uysal boyun eğelim demiyorum. Ama aptallar gibi kendimize güvenme yanılgısına düşmemeliyiz. Bize para ve düşmanımızın gücüne eşit bir gücü bulunan bir yabancı bağlaşığın veya ordunun yardımı gerekiyor. ... Dahası, denizi denetimimiz altında bulundurmak ve düşmanın yardım almasını engellemek

için bir donanma gerekiyor, çünkü eğer onlar deniz yollarına egemen olmayı becerirlerse, yalnız Trakya'da Orhan ve adamları ile değil, onun yardımına gelecek olan Asya'daki bütün barbarlarla çarpışmak zorunda kalacağız. Sapkınların başı, bize karşı çarpışırken ölecek savaşçılarına ölümsüzlük ödülü vaat etmiştir. ... Aramızda yapılmış, yürürlükteki antlaşmaları doğrulamak ve görüşmeler yoluyla onları Trakya'da zapt ettikleri yerleri bırakmaya razı etmek için elçi yollamak daha akıllıca olur; böyle bir olasılık hâlâ vardır. Onları böylece bir kez sınırlarımızdan öteye sürünce savaşmak daha kolay olur, yeter ki denizi egemenliğimiz altında tutmak için gemilerimiz olsun.[59]

İmparatorun sözleri hoş karşılanmadı. Daha genç ve daha gözü kara soylulardan kimi, kızı Orhan'la evli olduğu için Türklerle savaşarak işi çözümlemekten kaçınıyor diye onu suçladılar. V. İoannes görüş bildirmedi. Ama görünüşe bakılırsa, çoğunluk diplomasiye başvurmaktansa eyleme geçilmesinden yanaydı ve Kantakouzenos kendi planları hakkında daha ayrıntılı açıklamalar yapmadan toplantıya son verdi. Üç gün sonra, devretmek üzere genç imparatorla birlikte, Altın Kapı burcuna gitti. Bunun sıradan bir işlem olması gerekirdi, ama kaledeki Katalan muhafız birliği, Kantakouzenos'un silahları teslim etme komutuna önce uymak istemedi. İç savaş boyunca Kantakouzenos'a kesin bir bağlılıkla hizmet etmiş olan komutanları Juan de Peralta, askerlerinin iyi silahlanmış olduklarını ve savaşmaya can attıklarını söyleyerek karşı çıktı. Katalanlar, Kantakouzenos'un burcu teslim etmeye zorlandığını ve buna direnerek ona büyük bir hizmette bulunmuş olacaklarını sanıyorlardı. Kantakouzenos ancak İspanya'daki krallarına yazı göndererek hepsini asi oldular diye ihbar edeceğini söyleyip tehdit savurarak, Katalanları sonunda özür dilemeye ve burcun anahtarlarını teslim etmeye ikna edebildi. Böylece V. İoannes ile yaptığı anlaşmanın gereğini yerine getirmiş oldu; V. İoannes ise Katalanların işine son verdi ve oraya, burç yıkılıp terk edilinceye dek kendi adamlarından bir muhafız birliği yerleştirdi.

Kent sakin olmaktan çok uzaktı. İoannes Kantakouzenos'a suikast hazırlandığı söylentileri vardı. Bir sabah, iki imparator V.

İoannes'in taşınmış olduğu Aetos denen evde toplantı halindeyken, V. İoannes'in destekleyicileri şiddetli bir gösteri yaptılar, binayı sarıp Kantakouzenos'un adamlarına ait atları alarak savuştular. Bu olay işleri ciddileştirdi. Ertesi gün Kantakouzenos damadını Blakhernai Sarayı'na taşınmaya davet etti ve tahttan çekilme niyetini açıkladı. Bu plan bir hayli zamandır aklında oluşmaktaydı. Konstantinopolis halkının kendisine gösterdiği âşikâr düşmanlık karşısında, bu çekilme işini ertelemenin ya da yürütülemeyecek bir ortak imparatorlar yönetimini uzatmaya çabalamanın hiç gereği yoktu. 10 Aralık 1354'te sarayda yapılan bir törenle, VI. İoannes Kantakouzenos üzerindeki imparatorlara özgü bütün simgeleri çıkardı ve keşiş cübbesi giydi. Eşi ve imparatoriçesi Eirene, Eugenia adını alıp örtünerek manastır rahibesi oldu. Bundan sonra, uzun yaşamının geri kalanı boyunca Kantakouzenos, manastırda taşıdığı ad olan İoasaf diye yahut saygı gösterisi olmak üzere kullanılan biçimiyle, "İmparator ve keşiş İoasaf Kantakouzenos" diye anıldı. Önce Mangana semtindeki* Ayios Georgios Manastırı'na, eşi de Kyra Martha kadınlar manastırına çekildi.[60]

O dönemde V. İoannes'in Kantakouzenos'u tahttan çekilmeye zorladığına yaygın olarak inanılıyordu ve o zamandan beri de bu tekrar tekrar söylenmiştir. Kendisinin bu suçlamayı şiddetle reddetmesi ve feragat etmesinin kendi isteğiyle olduğunu vurgulaması, nice itirafı gibi, ona karşı kullanılmıştır.

Gibbon şöyle yazıyor: "Tarihinde öne sürdüğüne göre (inanılmasını bekliyor mu?) dinin ve kendi felsefesinin sesine özgür iradesiyle boyun eğerek tahttan inmişti ve manastır keşişi giysisine isteyerek bürünmüştü. Bir hükümdar olmaktan böylesine çabuk ayrıldığı için, ardılı, onun ermişliğe yükseltilmesine karşı çıkmadı."[61] İoannes Kantakouzenos asker, devlet adamı, edebiyatçı, dil bilgini (Batı dillerinin yanı sıra Türkçeyi de öğrenmişti) ve bir ilahiyatçı olarak, çok yönlü ilgileri, yetenekleri ve nitelikleri bulunan bir insandı. Aynı zamanda, doğası gereği, şaşılacak kadar kararsızdı. Belki 1354 Kasım'ında V. İoannes Konstantinopolis'e girer girmez

* Konstantinopolis'in suriçi bölümünün doğu ucunda, deniz kıyısına yakındı. -çev. n.

tahttan çekilmesi daha doğru olurdu. Belki imparator unvanını hiç üstlenmese daha iyiydi. Ama ant içtikleri anlaşmayı çiğneyerek onu tahttan çekilmeye zorladığı suçlamasına karşı damadını savunurken, elbette ona inanmak gerekir. Koşulların kurbanı olana kadar ödün vermeye çalışır ve kararını ertelerdi. Egemen toprak sahibi soylular sınıfının çıkarlarını temsil ettiğinin her zaman bilincinde olmuştur. Bu sınıfın, her ne kadar sevilmezlerse de, kamu yönetimini iyi bilmesinin onlara geleneksel olarak kamu yönetimini üstlenme hakkı verdiğine inanan yalnızca o değildi. Ancak, o ve onun sınıfı Hadrianopolis'teki ve Thessalonike'deki devrim ayaklanmalarından çıkarılan dersi unutmuş görünüyor. Onlar bu talihsiz olayları, ayaktakımının egemenliği bir zaman için ele geçirmesi saymışlar, bu ayaklanmalar bir kez ezilince yeniden patlak vermez sanmışlardı. Bu olayları, kendi toplumlarındaki çok daha derinlere inen ve tedavi edilmesi de o kadar kolay olmayan bir hastalığın belirtileri olarak görmediler. 1354'te Konstantinopolis halkının Kantakouzenos'a karşı ayaklanması, onu şaşkınlık içinde bırakmasa da acı vermişti. Ama barbar Türkleri imparatorluk çıkarlarını savunmak için değil, kendi ayrıcalıklı sınıfının çıkarlarını savunmak için Avrupa'ya [Rumeli'ye] geçirdiği kuşkuları nedeniyle halkın kendisine güven duymadığını pek anlayabilmiş görünmüyor. Toplumun Konstantinopolis'teki bir imparator tarafından yönetilmesi düşüncesine iyice şartlanmış olan Bizanslılar, doğal olarak rakip imparatoru bir panzehir gibi gördüler. Ama Kantakouzenos'u tahtı bırakmaya zorlayan V. İoannes değildi. Onu tahtı bırakmaya zorlayan, günümüzde kamuoyu baskısı denecek şey, bir de feodal aristokrasinin tanrısız Türklerle yaptığı hiç de kutsal olmayan bağlaşıklığa halkın karşı çıkmasıydı.[62]

Eski imparatorun, tahttan çekildikten sonra anılarını yazmaya girişince (1369'da tamamlamıştır), davranışını imparator unvanını almak ya da elinde tutmak için devamlı isteksiz olduğunu vurgulayarak haklı çıkarmaya çalışması doğaldı. Bu özel kendini savunmanın belirtilerini ayırt etmek kolay oluyor. Ama bu yüzden davalıyı hemen ikiyüzlülükle suçlamak gerekmez. Kendisinin kamu görevlerinden çekilme niyeti besbelli ki içindeki keşiş olma

isteğiyle bağlantılıydı. 1341 gibi erken bir tarihte, Athos Dağına kapanma düşüncesinin etkisi altında kalmıştı ve çekileceği yer olarak Batopedi Manastırından bir arazi satın almıştı. Dostu Patrik Philotheos, Kantakouzenos'un bir grup arkadaşıyla birlikte sık sık bir manastıra kapanmayı düşündüğünü doğruluyor. 1350 yılında Mangana semtindeki Ayios Georgios manastırına gizlice bağışta bulunduğu sırada, bu plan aklındaydı; 1354 Aralığında Keşiş İoasaf olarak işte bu manastıra kapandı. Kantakouzenos'un keşiş olma isteğinin ve dinsel inançlarının içtenliği, tıpkı tahttan kendiliğinden çekilmesi gibi, çok eleştirilmiş ve alaya alınmıştır. Onu eleştirenler belki de fazla peşin fikirli olarak, onun ilahiyat inançlarını siyasal hesapları nedeniyle duyduğu zorunluluk yüzünden benimsediğini varsayıyorlar. Kuşkusuz, Athos'taki ya da başka yerdeki, geniş ölçüde feodal toprak sahibi konumunda olan büyük manastırları desteklemek, onlara bağışlarda bulunmak, kendi yararınaydı. Yine kuşkusuz, Gregorios Palamas gibi ermişler ve onların izleyicileri tarafından sağlanan manevi destek, onun siyasal davasına hizmet etmişti. Ancak, Kantakouzenos'un *hesykhiast*'lık ve manastır yaşamından yana çıkmasının sırf kendi siyasal amaçları uğruna yapıldığını öne sürmek ona haksız yere kara çalmak olur. Kendisi içten ve derinden dindar bir adamdı; inanç ve dinsel öğreti konularına ilgisi ve bu konuları anlayışı yazılarında kanıtlanıyor; üstelik, yaşamının son otuz yılını saygın ve kusursuz bir keşiş olarak geçirmiştir. Dinsel bağnazlığı yüzünden onunla düşman olan [eski] dostu Nikephoros Gregoras bile, Kantakouzenos'un Palamas'ın "sapkın" öğretisine kapıldığı ve öğretiyi Ortodoks Kilisesine zorla kabul ettirdiğini söylemenin dışında, Kantakouzenos'un ahlaki karakteri hakkında hiçbir kusur bulamamaktadır.

Yetenekli pek çok kişi gibi İoannes Kantakouzenos da ihtiraslıydı. Ama ihtirası kendini başında bulduğu ve yeniden eski haline getirmeyi umut ettiği imparatorluğa yönelikti; diğer yandan, ihtiraslı hükümdarların birçoğu gibi, halkı için en iyi şeyin ne olduğunu halkın kendisinden daha iyi görebildiğine belki gereğinden fazla güveniyordu. Fazla olmasa da, J. B. Bury'nin İustinianos'da bulduğu şu büyük kusur onda da vardı: "Devletin yayılmasının, saygın-

lığının, onurunun yüceltilmesinin kendi başına bir amaç olduğu ve devleti oluşturan erkeklerle kadınların mutluluğuna hiç önem verilmeksizin bunlara değer verilmesi gerektiği teorisi." 1354'te tahttan çekilmesi üzerine yaptığı açıklamaya göre, hayli zaman istemeye istemeye imparatorluk yaptıktan sonra, "Romalıların akla uygun ya da kendilerinin çıkarına en iyi hizmet edecek biçimde düşünebileceklerinden ya da davranmayı gün gelip becerebileceklerinden umudunu kesmiş bir insan olarak, tahttan çekilmek için bulduğu ilk gerçek fırsatı kaçırmamış"tı. Egemen sınıfın mensubu olarak doğmuş, ancak yaptığı bütün fedakârlıklara karşı nankörlükle ödüllendirilmiş biri için bu hiç de alçakgönüllü bir savunma değildir.[63]

Kantakouzenos, Mangana Manastırı'nda birkaç hafta geçirdikten sonra daha önce tasarlamış bulunduğu üzere, Athos Dağı'na çekilmeyi düşündü. Ancak, V. İoannes, kayınbabasının desteğine ve öğütlerine daha bir süre gereksinme duyabileceğini fark etti ve onu Konstantinopolis'te kalmaya ikna etti. Kantakouzenos Nea Periblepta denen Bakire'ye adanmış daha küçük bir manastıra taşındı; bu manastır, kurucusunun adı dolayısiyle, Kharsianites Manastırı diye de anılıyordu. İoannes Kharsianites, Kantakouzenos'un sadık bir dostu ve destekleyicisiydi; Kantakouzenos da onun kurduğu manastır için bir imparator fermanı çıkarmıştı. 1354'teki halk taşkınlıkları sırasında birçokları gibi o da Kantakouzenos yandaşı olmasından dolayı zarara uğramıştı. Ayaklananlar onun da evini talan etmiş, yakıp yıkmış ve o da Ayia Sophia'ya sığınmak zorunda kalmıştı. Manastırı da zarar görmüştü, çünkü V. İoannes önce Kantakouzenos'un bu manastıra bağışladığı bazı mallara devlet adına el koydurmuştu. Ama keşişler eski imparatorlarının manastıra gelişine sevinmişler, koltukları kabarmıştı; ona bir ayrıcalık yaparak manastır başkeşişinin dairesini onun olan kullanımına verdiler. Zaman içinde, bir zamanların imparatoru keşiş de Kharsianites Manastırı'nın yenilenmesi için cömertçe katkıda bulundu; olasıdır ki, anılarını orada tamamladı ve dini yapıtlarını da orada yazdı.[64]

V. İoannes, Mathaios Kantakouzenos'un ne yapmak niyetinde olduğu belirsiz kaldıkça kayınbabasını başkentten ayrılmaması için ikna etmekle doğru bir iş yapmıştı. Anlaşmaya göre, Matha-

ios, Hadrianopolis'te imparator sıfatıyla hüküm sürmeye devam edecek, ama bu sıfatını oğullarına devretme hakkı bulunmayacaktı. Bir süre taraflar bu anlaşmaya saygı gösterdiler. Ancak, kendisinden daha genç eniştesinin nice kez gölgesinde kalmaya mecbur bırakılan Mathaios huzursuzdu, V. İoannes de çok geçmeden kalıcı bir çözüm sağlamanın ancak güç kullanmakla gerçekleşeceği kanısına vardı. 1355 baharında, Kantakouzenos ve Palaiologos aileleri arasındaki hanedan çekişmesinin son sahnesinin ilk çatışması çıktı. Trakya'daki bazı çatışmalardan sonra, yeni bir anlaşmaya varıldı. Her ikisinin de imparator unvanı kalacak, ama Mathaios Trakya'da kendisine bırakılan topraklardan vazgeçecek, unvanını Morea'da kullanacaktı. 1349'dan beri Morea valisi olan kardeşi Manuel'in kaybı da, kendisine Lemnos adası bağışlanarak giderilecekti.

Ne var ki, yılın sonunda çatışmalar yeniden patlak verdi ve 1356 başlarında, Orhan Bey ile Osmanlı ordusunun desteklediği Mathaios Konstantinopolis üzerine yürüdü. Batı Trakya kentlerindeki Sırp valiler de onu desteklediler. Ancak, daha önce olduğu gibi, Sırplarla Türkler kendi aralarında çarpışmaya koyuldular ve hem Rum hem de Türk askerlerin ortada bıraktığı Mathaios, Sırplarca tutsak edildi. Onu tutsak eden Drama'nın Sırp komutanı Vojihna idi ve böylesine seçkin bir tutsak için çok yüklü bir kurtulmalık parası koparacağını umuyordu. V. İoannes istenen bedeli sunmaktan mutlu oldu, ancak, Vojihna Mathaios'un gözlerini çıkarmayı önerince dehşete düştü. Böylece Mathaios, kendisine bir zarar verilmeksizin eniştesine teslim edildi. Bir süre Tenedos'ta tutuklu kaldı, ancak 1357'de eşiyle birlikte gözetim altında tutulmak üzere Lesbos'a taşındı. Öykü bitmemişti, çünkü Mathaios Lesbos'dayken Konstantinopolis'teki yandaşları, onun özgür bırakılması için V. İoannes'in ailesini rehin almak üzere sarayı bastılar. Ancak, baskını örgütleyenler bir bir toparlanıp tutuklandılar. Sonunda, özellikle babasının işe karışmasıyla, Mathaios imparator unvanından feragat etmeye, istemeye istemeye razı oldu. 1357'nin Aralık ayında Epibatai'de, imparatorların ve imparatoriçelerin, Konstantinopolis ve Kudüs patriklerinin ve senatörlerle piskopos-

lardan oluşan bir topluluğun da hazır bulunmasıyla, resmi bir tören yapıldı. Mathaios hazır bulunanların tümünü V. İoannes'e biat andı içtiğine tanık olmaya çağırdı. Artık kendisi hiçbir anlamda imparator değildi; ancak, bütün imparatorluk ailesi içinde –veliahtlığı herkesçe kabul edilen Andronikos Palaiologos hariç– önceliği olacaktı; oğulları İoannes ile Demetrios da sırasıyla despot ve *sebastokrator* unvanları verilerek onurlandırıldılar.[65]

Epibatai'deki tören, 16 yıl önce III. Andronikos'un ölümüyle başlamış bir dönemin bitişine işaret ediyordu. Bir daha ne Mathaios ne de Kantakouzenos ailesinin herhangi bir üyesi imparatorluk hevesine düştü. 1361'de Konstantinopolis yeniden bir veba salgınına uğradığında, Mathaios babası ve bütün ailesiyle birlikte Mistra'da kardeşi Despot Manuel'in yanına, Morea'ya gitti. Mathaios orada, otuz yıl kadar sonraki ölümüne kadar, görece gölgede yaşadı; ilin yönetimi işlerinde kardeşine yardım etti ve felsefeye, dine ilişkin birçok yapıt üretti; bunlardan bazılarını memnuniyetle kızlarından en büyüğü olan Theodora'ya ithaf etti. Babası 1363'te Konstantinopolis'e döndü; ancak, anlaşılan Morea'ya sonradan birkaç kez daha gidip gelmişti; 1383'te, ileri bir yaşta öldüğünde de Mistra'da idi.[66] Ancak, 1357'de varılan anlaşmadan sonra ailesi, Konstantinopolis'te 7 yıl 9 ay ve 22 gün boyunca işgal ettiği taht üzerindeki her türlü haktan vazgeçti. Palaiologos hanedanının Romalıların imparatorları olma hakkı, imparatorluk 1453'te Türklerin eline geçip yok olana dek bir daha asla tehdit edilmedi ve tartışma konusu yapılmadı.

IV

OSMANLILARIN VASALI OLARAK BİZANS: SON YÜZ YIL (1354-1453)

14

V. İoannes Palaiologos'un Saltanatı (1354-1391)

Bizans İmparatorluğu için 1354 yılı artık dönüşü olmayan noktaya gelindiğini gösteriyor sayılabilir. Bir kurum olarak ya da bir kurumun gölgesi olarak, daha doksan dokuz yıl varlığını sürdürecekti. Bu yıllar, yakıtını tüketmiş, ilerletici gücünü yitirmiş kocaman bir makinenin yokuş aşağı gittiği yıllardır. Bu yıllar, aynı zamanda, bir evrensel imparatorluk biçiminden başka bir evrensel imparatorluk biçimine geçiş yıllarıdır. Bizans İmparatorluğu'nun son yüzyılı, bir bir onun illerini ve sonunda 1453'te de başkentini ele geçirip devralacak olan Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihine giriş dönemidir. Çöküş keyif kaçırıcı bir olaydır. 14. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Bizanslı tarihçilerden hiçbiri kendi çağının mutsuzluk verici olaylarını anlatma heyecanını bulamamıştır. Bizans tarihyazıcılığının uzun ve canlı tarihçesi, 1360 dolaylarında, Gregoras ile Kantakouzenos kalemlerini bırakınca sona ermiştir. Son Bizanslı tarihçilerin tümü, 15. yüzyılda Konstantinopolis'in Türklerin eline geçmesinden sonra yaşamıştır. 1460'larda ölmüş olan

Doukas, 1341'i başlangıç noktası almıştır, ama ancak 1389 yılına geldikten sonra yapıtı ayrıntılara iner. Son üç Bizans imparatoruna kâtip ve elçi olarak hizmet edip 1477 sonrasında ölen Georgios Sphrantzes, olayları ancak 1401'den başlayarak kaydeder. Onun kroniğinin çok genişletilmiş bir biçimini 16. yüzyılda Markarios Melissenos adlı biri hazırlamıştır ve o metin, 1285'ten 1481'e kadar uzanan dönemi, bir hayli yanlışlara düşerek ve güvenilemeyecek bir içerikle işlemektedir. İmbros'lu Kritoboulos, 1451-1467 arasını kapsayan, beş kitaba bölünmüş bir tarih yazmıştır. Kendisinin açıkça söylediği amacı, Türklerce Konstantinopolis'in ve Bizans İmparatorluğu'nun fethedilmesinin Tanrısal kaçınılmazlığını ortaya koymaktı; yapıtını da kendisini İmbros'a yönetici atayan Fatih Sultan II. Mehmed'e adamıştır. Son Bizanslı tarihçi Atinalı Laonikos Khalkokondiles, 1480 dolaylarında yazmıştı; her ne kadar yapıtına dünya tarihinin bir gözden geçirilmesiyle başlamışsa da, işlediği ana konu, muzaffer hükümdarlarını Sultan-Basileus, Bizans imparatorlarının meşru ardılı olarak gördüğü Osmanlı halkının kökenleri ve iktidara gelmesidir. Tarihinin bir bölümü 14. yüzyılı da kapsar, ama sistematik biçimde değil. Bu nedenle o yüzyılın ikinci yarısının olayları, başka kaynaklardan çıkarılarak yeniden kurgulanmalıdır; bu kaynaklar arasında devlet adamı Demetrios Kydones'in ve İmparator II. Manuel'in mektuplarıyla, Kısa Kronikler'deki cılız bilgiler özellikle önemlidir.

Askeri ve ekonomik potansiyel açısından 1354'te sahnedeki en büyük devlet ne Bizans devleti ne de bir Türk devletiydi. Doğu Avrupa'da, Bizanslıların yıllarca egemenlikleri altında tuttuğundan çok daha geniş bir ülkeyi kapsayan, Stefan Duşan'ın Sırp Çarlığı idi. O dönemde yaygın olarak söylendiğine göre, Türklerin daha fazla ilerlemesini durdurabilecek, zamanın tek adamı Duşan'dı. Ama onun gözü Çargrad'a, yani Konstantinopolis'e dikilmişti ve ihtirası Bizans dünyasında bir Sırp egemenliği yaratmaktı. Kendi ülkesini ve fethettiği ülkeleri Sırbistan ve Romania [Romalıların Ülkesi] diye ikiye ayırmıştı. Oğlu V. Uroş'u, Sırbistan bölümünde kral sıfatiyle hüküm sürmeye bırakmıştı. Ancak, "Romania'daki Grek topraklarının", yani Makedonya ve Kuzey Yunanistan'da

ele geçirdiği Bizans İmparatorluğu topraklarının imparatoru unvanını ve erkini kendine ayırmıştı; ayrıca, bu illerdeki Yunan halka kendini hoş göstermek için de elinden geleni yapmıştı. Kanunları, yani Zakonik, ona bağlı bütün ülkelerde Yunanlarla Sırpların eşitliğini ilan ediyordu ve Duşan'ın, öncülü imparatorlar saymaktan keyif duyduğu, geçmişin Bizans imparatorlarının Bizans kentlerine tanıdığı ayrıcalıkların geçerli kalacağını doğruluyordu. Yöneticilerine *despot*, *kaisar* ve *sebastokrator* gibi Bizanslılara özgü unvanlar verilmişti ve sarayı, Konstantinopolis'teki sarayın modelindeydi. Bizanslılarınki gibi bir gümüş sikke kestirmişti; imparatorluğunun Yunan illerinde olduğu kadar Slav illerindeki kiliseler ve manastırlar da en üst düzeyde Bizans ekolünden sanatçılarca tezyin ediliyordu.[1]

Duşan, geçmişteki Slav hükümdarlardan nicesine musallat olan düşü, Konstantinopolis kentini bir Slav imparatorluğunun merkezi yapmayı neredeyse gerçekleştirecekti. Onun bir büyük devletin hükümdarı gibi yürüttüğü dış politikası bu amaca yönelmişti. Kente karşı girişilecek bir saldırı için kendisine ödünç gemi versin diye Venedik'i razı etmeye çalıştı. Türklere karşı düzenlenecek bir haçlı seferi planına ilgi duyduğunu ve eğer kendisi bu seferin başkomutanlığına atanırsa Sırp Ortodoks Kilisesi'nin Roma Kilisesi'yle birleşmeyi düşünebileceğini Papa'nın aklına soktu. Papa'nın temsilcilerinden Pietro Tomaso 1354'te Sırbistan'a gönderildi, ancak, misyoner olarak duyduğu aşırı heves onun gözünü köreltmişti, Sırp kanunlarının Roma Kilisesi'ne bağlı Katolikleri sapkın ve ikinci sınıf vatandaş saydığını, beri yandan Papa'nın planlarına Duşan'ın gösterdiği ilginin sadece bir haçlı seferinde kendini Konstantinopolis'i Türk tehlikesinden "kurtarmış" kişi diye gösterebileceği düşüncesinden kaynaklandığını göremedi. Sonuçta ne Konstantinopolis ne de Thessalonike Sırp yayılmacılığına kurban oldu. Yıllarca Bizans imparatorlarıyla kedinin fareyle oynadığı gibi oynayan Stefan Duşan 1355'in Aralık ayında öldü. Tam Konstantinopolis'in fethini denk getirecekken ölmesindeki dram çabucak Sırp efsaneleri arasına girdi. Oysa Avrupa topraklarındaki Bizans İmparatorluğu, başkentindeki bir Sırp imparatorun yönetimi altında dirilebilir miydi,

işte bu tartışmalıdır. Makedonya'daki Berroia ve Edessa gibi Yunan kentleri bile, 1350'de fırsat bulur bulmaz tekrar Bizans egemenliği altına girmeye hazırdılar. Konstantinopolis'te yahut Thessalonike'de ise Duşan kadar deneyimli bir siyasetçi bile Bizanslıların barbarlıktan sadece bir kuşak önce çıkmış bir halk diye gördükleri Sırplara duyduğu nefretin üstesinden gelemezdi.[2]

Büyük İskender gibi Duşan da öleceğini hiç beklemiyordu ve İskender gibi o da ardında gerçek bir vâris değil, bir ardıllar kalabalığı bıraktı. Yarattığı imparatorluk, onun denetimi ortadan kalkınca çabucak parçalandı. Oğlu V. Uroş ülkenin birliğini korumayı beceremedi. Uroş'un Epeiros'a despot yaptığı üvey kardeşi Simeon Uroş, Tesalya'daki Trikkala'yı başkent edinerek Kuzey Yunanistan'da, "Sırpların ve Yunanların İmparatoru" unvanı üzerinde hak iddiasında bulundu. Hısımlarından ya da subaylarından bazıları, başka yerlerde birer bağımsız yerel hükümdar oldular: Vukaşin, Prilep/Pirlepe ile Ohri arasındaki bölgede despot sıfatiyle egemenlik sürmeye başladı, kardeşi İvan Ugljeşa Serez kentini sahiplendi, bu sırada Dragaş ve Konstantin Dejanoviç kardeşler Strumica ve Velbuzd yöresini denetimleri altına aldılar.[3]

Bizanslılar Duşan'ın bu dünyadan göçtüğünü öğrenince rahatladılar. Kantakouzenos, Sırbistan'daki soyluların 10.000 hizbe* bölündüğünü zevkle kaydediyor, halkının da bu olgudan yararlanamayacak durumda bulunmasına hayıflanıyor.[4] Ancak Türkler, Sırp İmparatorluğu'nun çökmesini, Avrupa'daki fetihlerini yaymak için bir şans olarak gördüler; üstelik, Türkler şimdi Trakyanın eşiğinde, Gelibolu'da güvenlik içinde yerleşmiş bulunuyorlardı. Önderlerinin henüz Konstantinopolis üzerine bir saldırıda bulunmayı aklından geçirdiğine inanmak zordur, ama gazileri talan edilecek neredeyse sınırsız yeni alanların varlığını görebiliyorlardı ve 1356'da Mathaios'un yardımına canla başla koşmuşlardı. Mathaios'un babasının tahttan çekilmesi ve Konstantinopolis'te egemen hanedanın değişmesi Türklerin Bizans ile ilişkilerini doğal olarak etkiledi. Ne de olsa başlarındaki bey, tahtından edilmiş imparato-

* Gerek eski Helen dilinde gerek Yunancada *myrio[n]* sözcüğü hem 10.000 sayısı, hem de "sayısız kalabalık" anlamına gelir. -çev. n.

run damadıydı ve Orhan'ın pek karmaşık olmayan bakış açısından hısmına haksızlık edilmişti. Gizlice V. İoannes'i öldürtme önerisinde bulundu. İoannes Kantakouzenos ile Osmanlılar arasında bir tür karşılıklı güven ve anlayış vardı, ancak, güven çok geniş ölçüde kişisel ilişkiye bağlıydı ve Süleyman'ın Gelibolu'yu teslim etmeyi reddetmesi yüzünden ciddi biçimde sarsılmıştı. Yeni imparator V. İoannes, Avrupa'da Türklerin varlığı sorunu için yeni ve değişik bir çözüm arayışındaydı.

V. İoannes Palaiologos, Aralık 1354'te tek imparator olduğunda 23 yaşındaydı. Henüz dokuz yaşındayken taç giymişti, eğer onun imparator sıfatıyla hüküm sürdüğü yılları 1341 Kasım'ında taç giymesinden başlayarak hesaplarsak, egemenlik dönemi, Konstantinopolis'in kurulmasından beri başa geçmiş Bizans imparatorlarının en uzun hükümdarlık yılları arasındadır: Büyük dedesi II. Andronikos'un 46 yıllık döneminden (1282-1328) ya da VII. Konstantinos'un 46 yıllık döneminden (913-959) daha uzundur. Hatta egemenlik dönemini 1354'ten başlayarak hesaplasak bile, yine de 37 yıl tutar ki bu da I. Aleksios'unkiyle I. Manuel'inkine (1081-1118 ve 1143-1180) eşit olur, çünkü V. İoannes 1391 Şubat'ında ölmüştü. Gerçi oğlu IV. Andronikos tarafından (1376-1379) ve torunu VII. İoannes tarafından (1390'da) iki kez yönetimin elinden alındığı doğrudur. Ancak, yarım yüzyıllık bir sürenin çoğunda tahtta kalmıştır ki bu, Büyük II. Basileios'un egemenlik süresine (976-1025) neredeyse eşit uzunluktadır; beklenirdi ki, tek kişinin egemenlik sürdüğü böylesine uzun bir sürede kararlı bir politika izlenmiş ve durmuş oturmuş bir yönetim yürütülmüş olsun. Hüzün verici gerçek ise V. İoannes'in kendisine miras kalmış koşullara denk düşecek çaptan pek uzak bulunduğu ve uzun hükümdarlık yaşamı sonunda, başlangıçta var olana göre, gösterilebilecek daha az şeyin olduğudur.

Tıpkı kayınpederi gibi o da imparatorluğunun yabancı bağlaşıkların yardımına muhtaç olduğuna inanıyordu. Ne var ki Türklerin Avrupaya yerleşmesinin, Batı dünyasını Hıristiyan Doğu'nun imdadına koşmaya teşvik edeceğine pek fazla güveniyordu. Onun görüşünce kurtuluş Türklerle ilişkilerin yumuşatılmasında

ya da onlarla bir uzlaşmaya varılmasında değil, tersine, Osmanlılara karşı vaktiyle Aydınoğlu Umur'a karşı olduğu gibi bir Hıristiyan devletleri birliğinin oluşturulması için batılı güçleri esinlendirecek bağlaşıklıkların kurulması ve görüşmelerin yapılmasındaydı. V. İoannes başarıya tek başına ulaşabilmekten her türlü umudu keserek egemenliğinin daha başında, imparatorluğunu parça parça batılılara dağıttı. 1355 yazında kız kardeşini Ceneviz serüvenci Francesco Gattilusio'ya eş olarak verdi ve onu Mitylene'nin, yani Lesbos adasının lordu yaptı. Aynı yıl, Kantakouzenos'un 1349'da yaptığı antlaşmaya ters düşer biçimde, Khios adasını Cenevizlere bıraktı. Khios adası şap ve sakız ticaretinden sağladığı büyük kazançla, 16. yüzyılın ortasına kadar bir Ceneviz ticaret şirketince yönetildi. Şirket Giustiniani ailesinin Maona'sı* diye ün kazandı ve faaliyetleri, hayli yerinde olarak, daha sonraki Doğu Hindistan Kumpanyası'nın faaliyetlerine benzetildi. Ancak, bu ortaklığın elde ettiği kazanç Bizans ile bölüşülmüyordu. Böylesine değerli iki adayı Cenevizlere devretmekle, V. İoannes bir iki ay içinde, öncüllerinin Bizans ekonomisini perişan edenlerin başı saydıklarına karşı izlediği bütün politikayı tersine çevirdi.[5]

V. İoannes, İtalyan annesi Savoie'lı Anna dolayısıyla, Batı Avrupa'nın çeşitli seçkin aileleriyle akrabaydı. Ama kendisinden önceki VIII. Mikhael gibi, Batı'da en etkin kişinin Papa olduğunu varsayıyordu, çünkü sadece Papa kâfirlere karşı bir haçlı seferi düzenlenmesine yetki verebilirdi. Papalığın Avignon'da bir tür Babil tutsaklığı sürdürdüğü o dönemde böyle bir kanı yerinde miydi, o ayrı konudur. Ama herhalde Bizans'ta –İzmir'i Türklere [Aydınoğullarına] karşı savunmak için [Papa] VI. Clemens'in oluşturduğu türden– bir Hıristiyan devletleri birliğini yeniden oluşturmak düşüncesinin Papa VI. Innocentius'un aklından geçmekte bulunduğu öğrenilmişti. V. İoannes, Bizans'ın varlığını sürdürmesi Batı ile işbirliğine bağlıdır diye düşünen tek kişi değildi, çünkü siyasal destekçilerinden küçük, ama güçlü bir grup da aynı düşüncedeydi. Aralarında amcası, ken-

* Maona, ortaçağ Akdeniz liman kentlerinde, özellikle Cenova'da, sömürge kurmayı amaçlayan ticaret ortaklıklarını anlatmak üzere yerleşmiş bir sözcüktür. Arapça Muavene[t]'den (yardım etme, yardımlaşma) bozmadır. -çev. n.

tin *Praefectus*'u Thomas Palaiologos ile merhum Theodoros Metokhites'in üç oğlu da bulunmaktaydı: yeniden Thessalonike valiliğine getirilen ve şimdi *Megas Domestikos* rütbesine yükseltilmiş bulunan Aleksios; şimdi *Megas Logothetes* olan Nikephoros; bir de, şimdi *megas stratopedarkhes** olan Demetrios Metokhites. Daha sonraları Batı ile dostluk kurmanın, hatta Roma Kilisesi'yle birleşmenin en açık sözlü ve belagatli savunucusu olan biri de, eskiden İoannes Kantakouzenos'un mesozon'luğunu yapmış olan Demetrios Kydones'ti. Ancak, dostu ve hükümdarı olan kişinin 1354'te tahtı bırakması, Kydones'in bir süre Mangana'daki manastıra çekilip sessizce yaşamasına yol açmıştı. Aquino'lu Tommaso'nun *Contra Gentiles* adlı yapıtını çevirmeyi orada, 24 Aralık 1354'te tamamladı. Latin ilahiyatına ve bilim birikimine karşı gittikçe artan hayranlığı, onda şimdiden ileride kendisini Ortodoksluktan Katolikliğe geçirecek olan vicdan bunalımını yaratmaktaydı.[6]

V. İoannes'in kendisi büyük bir ilahiyatçı değildi. Görünüşe bakılırsa, *hesykhia*'cılığın yanlışlığı doğruluğu konusunda yapılan tartışmalara katılmamıştı. Yardım sağlamak üzere Papa'ya yapılacak herhangi bir başvurunun, Bizans Kilisesi'ni Papalığın otoritesi altına sokma önerisiyle desteklenmesi gerektiğini kabullenmekte zorluk çekmedi. Daha nice konuda olduğu gibi bu yönden de görüşleri ve politikaları, Papalıkla eşit düzeyde ilişki yürütme dışında yahut kiliseler birleşmesinin tartışılmasını ancak tüm Hıristiyan dünyasını temsil eden bir ekümenik konsil zemininde yapmak dışında herhangi bir tutumu, cesurca ve kararlılıkla reddeden kayınbabası İoannes Kantakouzenos'un benimsediklerine ters düşmüştü. V. İoannes çok dindar bir Ortodoks değildi. Kendisinden önceki Bizans imparatorlarından birçoğu gibi, o da kiliselerin birleştirilmesi konusunu, papalarla yazışmalarında güçlü bir pazarlık öğesi saymıştı. Gençti ve büyük bir jest yapmakla büyük sonuçlar elde edilebileceğine inandırılmıştı.

15 Aralık 1355'te, Avignon'daki Papa VI. Innocentius'a yazılmış bir mektuba imzasını ve altın yaldızlı mürekkeple basılmış

---

* Ordu levazımatının başındaki yüksek rütbeli subay.

mührünü koydu. Papa'dan, Konstantinopolis'e 15 nakliye gemisi, 5 kalyon, 500 şövalye ve 1000 piyadelik destek güçlerinin gönderilmesi isteğinde bulundu. Bu destek güçleri, altı aylık bir süre için imparatorun komutasında yalnız Türklere karşı değil, onun kişisel Yunan düşmanlarına karşı da çarpışacaklardı. Bu süre boyunca Papa'nın bir temsilcisi Konstantinopolis'te kalacak ve Bizans Kilisesi'yle Latin Kilisesi'nin birleştirilmesi taraftarı olan kilise büyüklerinin göreve atanmasını düzenleyecekti. Batı'nın maddi desteğinin başkente ulaşmasından sonra, davanın gerçekleşmesi uğrunda gelişme kaydedilebilirdi. Gerçekten de imparator kendisine minnettar kalacak halkının kendiliğinden ve derhal mezhep değiştireceğini öngörüyordu. Yapılan öneri, ayrıntılarıyla anlatılmış güvencelerle desteklenmişti. İmparatorun o sırada ancak beş yaşında olan oğlu Manuel, Avignon'daki Curia'ya [Papalık sarayına] rehin gönderilecekti; babası yükümlülüklerini yerine getiremezse orada kalacaktı, Papa'nın istekleri doğrultusunda öğrenim görecek ve evlendirilecekti. Hatta Papa, Manuel'in manevi babası sıfatıyla, vesayeti altındaki çocuk reşit olana dek, Bizans İmparatorluğu'nu denetleyebilecekti. İmparatorun en büyük oğlu, veliaht addedilen Andronikos Latin dili ve yazınında özel öğrenim görecekti ve Bizanslı soyluların oğulları arasında Latince öğreniminin yayılıp geliştirilmesi için üç kolej kurulacaktı. İmparatorun yükümlülüklerini yerine getirememesi halinde, Papa'ya, kendisine ödenecek tazminatı kendisi almak üzere imparatorluk mülklerinin belirlenmiş bir kısmına el koymasını sağlayacak yazılı yetki belgesi verilmişti. Buna karşılık her şey yolunda giderse, imparatorun, Türkleri fethettikleri yerlerden sürüp çıkaracak büyük bir Hıristiyan ordusunun gönderilmesi gibi, kendisine yeni ve daha da esaslı yardım sağlanmasını isteme hakkı saklı bulunacaktı. Bu ordu, "Kutsal Ana Kilisesi başkomutanı ve alemdarı" unvanıyla anılmak isteyen imparatorun komutası altında çarpışacaktı. Bir sonuncu olasılık daha öngörülmüştü. İmparator bütün iyi niyetine rağmen, söz verdiklerinin yerine getirilmesi konusunda halkının tamamının işbirliğini sağlayamamış olabilirdi. Böyle bir durumda, şahsen Papa'ya boyun eğecekti.[7]

Bu sonuncu cümle, hiç de gerçekçi olmayan bir belgedeki tek gerçekçi öneridir; yine de imparator, bütün bir halkın kök salmış geleneklerini ve inançlarını değiştirmenin ne kadar güç olacağını daha önerilerinin başında özenle Papa'ya anımsatmıştı. Diğer yandan, o zamana dek hiçbir başka Bizans imparatoru iyi niyetini göstermek için kendi kilisesini Roma'nın otoritesi altına sokmayı önermemişti; hiçbir Papa da, bir imparatorun *ad limina* [eşiğine kadar gelerek] ziyaret önerisinden etkilenmemiş olamazdı. Bu belgenin, o zamandaki Ortodoks düşünce yapısını ve Bizans'taki siyasal durumu bilen bir batılı piskoposun yardımı ve öğütleriyle düzenlenmiş olması da önemlidir. İzmir'deki Latin Başpiskoposu Paulus, rastlantı sonucu, 1355'te Konstantinopolis'teydi ve hem V. İoannes'i hem de eski imparator İoannes Kantakouzenos'u iyi tanıyordu. 1339'da durumu Papa'ya pek iyi açıklayan Calabria'lı Barlaam gibi, İzmirli Paulus da Bizanslıların Batı desteğinin maddi kanıtları karşısında Batı'ya karşı dinsel önyargılarından daha çabuk vazgeçebileceklerini anlamıştı.[8]

Bu mektubu Avignon'a Paulus götürdü; yanında, tasarıyı destekleyen ve Papa'ya gönderilen daha önceki elçi kurullarında da yer almış olan Bizans elçisi Nikolaos Sigeros vardı. Mektup 1356 Haziran'ında gönderildiği yere ulaştı. Papa VI. Innocentius, İoannes Kantakouzenos'la da mektuplaşmıştı, ama V. İoannes'le ilişkisi olmamıştı. İmparatorun değiştiği haberleri, onda Konstantinopolis'te siyasal işlerin önceden kestirilemez nitelikte ve istikrarsız olduğu kanısını uyandırmış olmalı. Yeni imparatorun dileklerini ve vaatlerini pek de ciddiye alma eğiliminde değildi. 1356 Temmuz'unda yazılmış olan yanıtı, genel geçer sözlerle ve Bizanslıların, dünyada var olan tek Çoban [=Papa] yönetimindeki gerçek Hıristiyanlar sürüsüne dönmeye istekli görünmelerinden duyduğu hoşnutluğu belirten deyişlerle sınırlı kalmıştı. İmparatorun yaptığı bunca ayrıntılı öneriyi, vaadi, verdiği güvenceleri bilinçli bir suskunlukla geçiştiriyordu. İmparatorun oğlunu rehin diye elinde tutması, Konstantinopolis için kara ve deniz takviye birlikleri sağlanması söz konusu edilmiyordu. Onu en çok heyecanlandırdığı besbelli olan öneri, V. İoannes ile yüz yüze görüşme önerisiydi; bunun arkası getirilsin

diye, Papa, Konstantinopolis'e iki temsilci göndermekte olduğunu bildiriyordu. Bunlardan biri, bir süre önce Sırp Çarı Stefan Duşan'a benzer bir görevle gönderilmiş bulunan Karmelit Piskopos Pietro Tomaso idi; diğeri de Sozopolis'te Latin piskoposluğu görevine atanmış bulunan bir Dominiken, Guglielmo Conti idi. İmparatorun Papa'ya gönderdiği mektubun yazılmasına yardımcı olan İzmir Başpiskoposu Paulus, elçiler kuruluna dahil edilmemişti. Pietro Tomaso ile meslektaşı Konstantinopolis'e 1357 Nisan'ında vardılar. Görevleri, kiliselerin birleşmesi için propaganda yapmak ve her şeyden önce, imparatorla Bizans sarayı mensuplarından olabildiğince çok kişinin Roma [Katolik] inancına geçmesi için çalışmaktı.[9]

Pietro Tomaso'nun misyonu konusunda bilinenlerin hemen hemen tümü, Kıbrıs'taki Fransız Krallık şansölyesi Philippe de Mézières'in yazdığı yaşam öyküsü yahut daha doğru bir adlandırmayla ermiş yaşamı öyküsüne [hagiografya] dayanır.[10] Onun anlatımına inanacak olursak, Pietro Tomaso din konusunda imparatoru eğitmiş ve onu Roma Kilisesi'ne kabul etmişti; ne var ki, imparator halkın kendisine karşı ayaklanmasından korktuğu için, Roma ile birleşme düşüncesini halkına zorla kabul ettiremeyeceğini söylemişti. V. İoannes'in 1357'deki "mezhep değiştirmesi"nin niteliği tartışma götürür. Kilisesi ve halkı bu konuda hiçbir şey bilmiyordu; hatta papalar bile bu konuda açık seçik bilgi sahibi görünmüyorlar. O sırada Konstantinopolis'te patrik olan kişi, Kantakouzenos'un dostu Philotheos 1354'te görevden çekilince yeniden atanan Kallistos'tu. Philotheos gibi o da ateşli bir *hesykhia*'cıydı ve yapısı gereği Latin inançlarına olumlu gözle bakmazdı. Bütün Hıristiyan dünyasını temsil edecek bir piskoposlar kurultayı zemininde kiliselerin birleşmesi olanaklarının araştırılmasına karşı değildi. Ama Roma Kilisesi'nin öğretisel yanılgıları ve kendisinin işgal ettiği patriklik makamının üstün konumu hakkında kesin görüşleri vardı; üstelik bu görüşlerini, tam da imparatoru planlarını Papa'ya bildirirken, Bulgar başpiskoposuna yazdığı bir mektupta dile getirmişti. Patrik Kallistos, eğer imparator inançlarıyla oynamaya kalkarsa ona karşı ayaklanması beklenecek dindar Bizanslıların duygularını temsil etmekteydi.[11]

Pietro Tomaso, son çare olarak tövbekâr olmayan sapkınlara karşı bir engizisyon başlatma konusunda yetkilendirilmiş bulunduğu halde, çok geçmeden umudunu yitirdi ve Kıbrıs'a geçti. Papa'nın ufukları bir kez daha, Türklere karşı oluşturulacak bir batılı devletler birliğiyle sınırlı kalmıştı. Bu birliğin son aşamadaki amacı, Kutsal Topraklar'ın kurtarılması olması gerekirdi, ama uygulamada benimsenen hedef Kıbrıs'ın, Venedik'in ve Rodos Şövalyelerinin Güneydoğu Akdeniz'deki kolonileri ve ticaretlerinin savunulmasıydı. Birlik, 1357'de İzmir'de yeniden kuruldu. İki yıl sonra, Papa'nın doğudaki temsilcisi olarak atanan Pietro Tomaso, bu birliğin etkinliklerini bir haçlı seferi boyutlarına çıkarmak için kahramanca bir gayret gösterdi. Hatta 1359 yazında, Hellespont kıyısındaki Lampsakos'ta bulunan Türkler üzerine bir baskın düzenlemeyi becerdi. Ama bu, Bizans imparatorunun Papa'ya önerilerinde öngördüğü destek olmanın pek uzağındaydı. İmparator, Türklere karşı girişilecek bir genel kapsamlı haçlı seferinin başkomutanlığı kendisine verilsin istemişti. Kendini hesap dışında bırakılmış buldu. VI. Innocentius'a gönderdiği son ileti, 7 Aralık 1357 tarihliydi. Buna hiçbir zaman yanıt verilmedi. Innocentius 1362'de öldü ve Bizans ile Papalık arasında doğrudan pazarlıklar 1364'e kadar yeniden ele alınmadı. V. İoannes'in pek aşırı önerilerinden hiçbir şey çıkmamıştı.[12]

Ne var ki, bu arada kendi durumu az çok düzelmişti. Mathaios Kantakouzenos taht üzerindeki iddiasından vazgeçmişti. Sırp Çarı Stefan Duşan ölmüştü ve Bulgar çarı kızını mutlulukla imparatorun en büyük oğlu Andronikos'la evlendirmişti. Lesbos adası, Khios adası ve bazı başka yerlerde olanlar gibi, Galata'daki Cenevizler de V. İoannes'in sadık yandaşlarıydılar, hatta onun öncelini yeğleyen Venedikliler bile sonunda, 1357 Ekim'inde Bizans ile son olarak 1349'da imzalanmış antlaşmayı bir beş yıl için daha yenilemeye razı oldular. Türkler sürekli tehlike oluşturuyorlardı. Ama baharda V. İoannes'in Osmanlılara küçük bir hizmette bulunması fırsatını sağlayan bir olay gerçekleşti. Orhan'ın en küçük oğlu Halil Phokaialı korsanlarca kaçırılmıştı. İmparator çocuğun bırakılmasını sağlamak için Phokaia valisi Leon Kalothetos'a baskı yap-

mayı önerdi. Bu iş pek pahalıya çıktı, çünkü ömrü boyunca Kantakouzenos yandaşı kalmış olan Kalothetos, imparator kendisine 100.000 *hyperpyra* ödemedikçe işbirliğini reddetti. Ancak bundan sonra Halil babasına teslim edildi ve 1358 başlarında V. İoannes, bir uzlaşmaya varılması konusunu görüşmek üzere gemiye binip bir adada Orhan Bey ile buluşmaya gitti.[13]

Ancak, Türklerin baskısının en yoğun biçimde duyulduğu yer Trakya idi. Türkler Gelibolu yarımadasından bölgenin içlerine doğru ilerliyorlar ve gittikçe daha çok toprak onların eline geçiyordu. Osmanlılar orada bir üs kurdular; burası, daha önce Aydınoğlu Umur'un, Saruhan ya da Karesi beylerinin komutasında Avrupa yakasına geçmiş, gezgin Türk savaşçılarından oluşan çetelerin toplanma noktası haline geldi. İlk kez Umur ile birlikte gelmiş olan Hacı İl Bey gücünü Orhan oğlu Süleyman'ınkilerle birleştirdi. Diğer gazi sergerdeleri Trakya'da kendi hesaplarına akınlar yapıp bölgeyi talan ettiler. Osmanlı birleşik güçlerinin Doğu Avrupa'ya doğru ilerlemesi 1354-1360 arasında henüz başlamamıştı. Trakya'daki durum, tarih kitaplarından genellikle edinilen izlenime kıyasla çok daha karışıktı. Ne var ki, iletişim koptu ve Bizanslı çiftçiler eşit olmayan koşullardaki mücadeleyi bırakıp en yakın kentlerin surları arkasına çekildiler. Floransalı kronikçi Matteo Villani, Türklerin 1359'da Konstantinopolis surlarına ulaştığını bildiriyor. Aynı yıl Didymoteikhon geçici olarak alındı, 1361'de de kesin olarak Türklerin eline düştü. Ama kenti ele geçiren ya da Konstantinopolis surlarının dışında görülen "Türk"lerin Osmanlılar olup olmadığını söylemek olanaksızdır.[14]

İşte, Pietro Tomaso'nun Lampsakos'taki Türklere 1359'da baskın vermesi bu koşullar altında ve dünyanın böylesine bir bölümünde gerçekleşmişti; bir haçlı ordusuna da İzmir yahut Kıbrıs'ta değil, Trakya'da gereksinme vardı. Gelibolu harekâtının mimarı Süleyman 1359'da ölmüştü. Babası Orhan 1362'de öldü. Ama o zamana dek Türkler Trakya'nın ikinci büyük kenti Didymoteikhon'u ele geçirmişlerdi ve Meriç vadisine doğru yaklaşıyorlardı. Bu bölgede saldırılarını yöneten, söylendiğine göre, Süleyman'ın gaza yoldaşı olan ve 1363'te Philippopolis/Filibe'yi alıp onu ken-

dine karargâh edinen Lala Şahin Paşa'ydı. Kendisine Rumeli Beylerbeyi unvanının verildiği sanılıyor, çünkü Türklerce Avrupa'daki Roma/Rum yani Bizans illerine bu ad veriliyordu.[15]

Orhan'ın yerine Osmanlı tahtına oğlu Murad geçti. Birkaç yıl boyunca, Murad rakiplerine karşı Anadolu'daki durumunu güvenceye almakla uğraştı. Yine de Trakya'daki Türk akınları sürdü. Bir Bizanslı tarihçinin söylediğine bakılırsa, daha 1362 gibi erken bir zamanda, V. İoannes Avrupa'daki Türklerle bir antlaşma yapmak zorunda kalmıştı.[16] Ancak, Türk akınları merkezi bir yönlendirmeden yoksundu ve iyi düzenlenmiş bir karşı saldırı hâlâ etkili olabilirdi. Zor olan, konuyla ilgili taraflara ortak bir tehlike karşısında bulunulduğu duygusunu ve bir ortak amacı aşılayabilmekti. V. İoannes, Avrupa ile Asya arasındaki Boğazlar'da devriye gezmek konusunda işbirliği yapmaya Venediklilerle Cenevizleri neredeyse razı etmişti. Venedik ile antlaşmasının geçerliliğini 1363'te uzattı. Karadan gelecek takviye güçleri göndermeleri için Sırplara umut bağladı. Patrik Kallistos, Serez'de yaşamakta olan Duşan'ın dul eşine diplomatik bir görevle gitti. Ama 1363'te hiçbir şey başaramadan orada öldü; ortalığa yayılan zehirlendiği söylentisi Bizans-Sırp dostluğuna hizmet etmedi. Birkaç yıl önce, hükümdar aileleri arasında bir evliliğin gerçekleşmesiyle Bizans'a karşı iyi niyetlerini ilan eden Bulgarlar dahi, Bizans Trakya'sına yapılan Türk saldırılarını kendilerini ilgilendirmeyen bir iş diye görmeyi yeğlediler. İmparator, Sırp çarını Türklerle işbirliğine girmekten caydırmak için önlem almak zorunda kaldı; hatta 1363'te, Bizanslıların elinde kalmış pek kıt kara ve deniz gücü olanaklarının Bulgarlara karşı girişilen bir seferde kullanılması gerekti. Bulgaristan'ın Karadeniz'deki limanlarına deniz yolundan saldırmak, karadan gerçek düşmanın ordularının karşısına çıkmaya göre daha kolaydı.[17]

İmparator 1363'te Bulgaristan'dan geriye döndüğünde Batı'dan yeni ve daha etkileyici bir haçlı seferinin hazırlıklarının yürütüldüğü haberini aldı. Girişim iki yıl önce seçilmiş bulunan Papa V. Urbanus'tan geliyordu. Komutanlık, Kıbrıs ile Macaristan'ın Katolik hükümdarlarına verilecekti. V. İoannes daha önce de düş kırıklığına uğramıştı: Anlaşılan haçlı seferini planlayanlar Bizans impara-

torunu hemen hemen hiç hesaba katmıyorlardı. Ama yeni papanın öncelinden daha fazla yardımcı olabileceğini sezdi ve hiç kuşkusuz, bu girişime en coşkuyla katılanlardan birinin de kendi dayı oğlu, Savoie Kontu Amadeo olduğunu öğrendi. Avignon'daki Curia'ya yaklaşmayı denedi. Papa önce hayli mesafeli bir tutumla, sonra 1365 Nisan'ında ise daha büyük bir ilgi göstererek ona yanıt verdi, hatta haçlı seferini Bizans İmparatorluğu topraklarındaki Türklere karşı yönlendirmeyi amaçlayan bir plan bile önerdi. Kuşkusuz, V. Urbanus Konstantinopolis'teki Latin dostu ya da Katolikliğe geçmiş seçkin azınlığın bazı mensuplarıyla yaptığı temaslar dolayısiyle, Bizanslılara sempati duyuyordu. Temasta bulundukları arasında, anlaşıldığına göre 1364'te artık çekildiği köşeden çıkmış ve politikaya önceleri V. İoannes'in sarayında mesozon olarak yeniden başlamış bulunan Demetrios Kydones de vardı. Ama oluşturulan plan hiçbir zaman uygulanmadı. Haçlı ordusu Konstantinopolis'te değil, Rodos'ta bir araya geldi ve hedefi de Mısır'dı. Artık bu iş Bizans'ı ilgilendirmiyordu. Plan, 1365 Ekim'inde İskenderiye'ye yapılan çılgınca ve felaketle biten bir baskınla son buldu.[18]

İşin sonunda Macaristan Kralı Büyük Layoş bu seferin dışında kalmıştı. Onun dindarlık anlayışı, kendisini bu sefer yerine Bulgaristan'daki Hıristiyan komşuları üzerine bir kutsal savaş açmaya yönlendirmişti. 1365'te Macar askerleri bir sınır ili olan Vidin'i işgal etti ve İvan Aleksander'in oğlu Stracimir'i tutsak aldı. Macaristan Kralı Layoş'un, Ortodoksların mezhep değiştirmesini ve yeniden vaftiz edilmelerini sağlamanın Türkleri geri püskürtmelerini teşvik etmeye kıyasla daha önemli olduğu inancında olduğu anlaşılıyor. Bulgaristan'a gönderdiği orduyu hemen Fransisken misyonerler izledi ve bunlar, aşağılanan sapkınlara toplu vaftiz törenleri yaptılar. V. İoannes yine de Macar Kralı Layoş'un yardımının hâlâ sağlanabileceğine safça inanıyordu. Layoş, Bizans'ın en yakın Katolik komşusuydu, kâfire karşı bir haçlı seferine girişmek de istiyordu. Bu nedenle, İskenderiye üzerine yapılan haçlı seferinin fiyaskoyla bitmesinden sonra V. İoannes hiç emsali bulunmayan bir iş yaparak, yabancı bir hükümdara ziyarette bulunmak üzere başkentinden ayrıldı. Bunun emsali yoktu, çünkü daha önceki Bi-

zans imparatorlarından hiçbiri gururunu bu ölçüde feda etmemiş, onurunu ayaklar altına almamıştı. Daha alt düzeydeki hükümdarların, Konstantinopolis'teki tek gerçek imparatora saygılarını sunması gerektiği her zaman kabul edilmişti. Ama zaman değişmişti, emsal bir kez oluşunca, ileride pek çok vesilede izlenecekti.

İmparator kara kışta Karadeniz'de yelken açıp Tuna'ya yönelerek yola çıkmıştı. Maiyetinden birkaç kişi, bir de ortanca ve küçük oğulları Manuel ile Mikhael ona yoldaşlık ediyordu. En büyük oğlu Andronikos, anlaşıldığına göre, Konstantinopolis'te yönetim sorumluluğunu üstlenmek üzere bırakılmıştı. Papa ne olup bittiğini öğrenmişti ve hiç kuşkusuz Hıristiyanlığın birliği davasına yararı dokunması gereken bir buluşmayı tümüyle onaylamaktaydı, ama o da Kral Layoş'un gözettiği öncelikleri doğru buluyordu, yani ona göre de önce Bizanslılar mezhep değiştirmeliydi, destek ancak bundan sonra sağlanabilirdi; diğer yandan, kral ile aralarındaki özel bir konuşmada, ona Bizanslıların dürüstlüğünden duyduğu kuşkuyu dile getirmişti. Aynı sıralarda Macarlar hakkında Bizanslıların ne düşündüğünü Demetrios Kydones belirtmiştir. Bu görüş de bir o kadar dolambaçsızdı. Kydones, Macarların zalim bir halk olduğunu söylüyordu, ama zahmetinin karşılığını alacağından az çok umudu olmasaydı imparator bu kadar uzun ve yorucu bir yolculuğa kalkışmazdı.[19]

Umutlar boşa çıktı. Buda'da ne olup bittiği hakkında açık seçik bilgi veren bir kayıt günümüze ulaşmamıştır. Ancak, Macar kralının, imparatoru oğlunu rehin bırakma zorunda bırakması, duyduğu güvensizliğin ölçüsünü açıklayan bir göstergedir. İmparator eli boş halde, ülkesine dönüş yolculuğuna çıktı. Ama bir önceki yıl Macarların işgal etmiş bulunduğu, Vidin'deki Bulgar sınır karakolundan öteye geçemedi. Bulgarlar imparatorun ülkelerine girmesine izin vermiyorlardı ve o da yolculuğunu sürdüremiyordu. Bulgar çarı, akla yakın bir düşünceyle, Bizans ile Macaristan arasında imparatorun gerçekleştirmek istediği türden bir bağlaşıklık antlaşmasının pek de kendi yararına olmadığı kuşkusunu duymuş olabilir. İmparatorun çarın kızıyla evli ve babasından yana işe karışması beklenebilecek olan oğlu Andronikos, işe karışmaya

niyetli değil gibiydi. Böylece, horlanmış, güvenilmeyen ve yurdundan uzakta kalmış Romalıların tek gerçek imparatoru, kendisini Hıristiyan komşularının tutsağı durumunda buluverdi. Türklerin Doğu Avrupa'da kolayca ilerlemelerine şaşmamalı.[20]

Ama imparatorun Batı dünyasına yaptığı çağrıya candan kulak vermiş biri vardı. Savoie Kontu Amadeo, kısmen aile bağlarından, kısmen de kendi gönlünde pek etkin olan haçlı ruhundan esinlenerek Konstantinopolis'ten de geçecek olan kendi haçlı seferini düzenlemişti. Savoie Kontu VI. Amadeo, Yeşil Kont diye ünlüydü; İmparator V. İoannes'in kuzenlerinden biriydi. Babası Aimon, İmparatoriçe [V. İoannes'in anası] Savoie'lı Anna'nın üvey kardeşiydi ve anası, Monferrato ailesinin Palaiologos adı üzerinde hak iddia eden kolundandı. Papa'nın düzenlediği haçlı seferine, Kıbrıs Kralı Pierre ve Macaristan Kralı Layoş ile birlikte katılmak istemiş, 1363'te haçlı olmuştu. Ancak, o lanetli seferin bütün şaşkınlığı ve oyalanmaları sırasında, Amadeo kuzenine Türkler karşısında az çok destek sağlayabilmek üzere Macaristan yolundan ya da Konstantinopolis yolundan gitme olanağını hiç göz ardı etmemişti. Sonunda, Mısır'ı hedef alan haçlı seferi onsuz yola çıkmıştı. Ama 1366 Mayıs'ında Amadeo, Konstantinopolis'e gitmek üzere 15 gemilik bir filoyu ve 1500 ya da 1800 kadar askeri hazır etmiş bulunuyordu. Papa, Amadeo'nun Bizans imparatorunu ve halkını Katolik Kilisesi'ne katmak için elinden geleni yapması koşuluyla bu girişimi kutsadı. Pek olasıdır ki, Amadeo işin bir aşamasında Macaristan'dan gelecek takviye birliklerinin ona katılacağını bekliyordu. Besbelli ki, 1366 Haziran'ında Venedik'ten ayrılırken, kuzeni V. İoannes'in Macaristan ile Bulgaristan arasındaki sınırda, işin aslında bir tutsak durumunda bulunduğundan habersizdi.[21]

Amadeo'nun küçük armadası Ağustos ayında Hellespont'a ulaştı. Orada bu filoya V. İoannes'in eniştesi [kız kardeşlerinden birinin kocası] olan Lesbos adasının Ceneviz lordu Francesco Gattilusio ile bazı Bizans birlikleri katıldı. Kuşkusuz onların öğüdüne uyarak, Amadeo önce Gelibolu'nun Türklerden geriye alınmasını hedefledi. Direniş çok yaman oldu ve çatışma iki gün boyunca sürdü. Ama sonunda Türkler çekildiler ve 23 Ağustos'ta Amadeo ile

adamları surlardan içeri girip kenti işgal ettiler. Gelibolu, 1354'ten beri Trakya'daki Türk harekâtının köprü başı olmuştu. Geri alınması, Hıristiyanlık davası için önemli bir zaferdi. Bu zafer, Bizanslıların önyargılarını ortadan kaldırıp gönüllerini kazanmak için şu ya da bu sayıda papa temsilcisinden çok daha büyük başarı sağlayacak olan maddi desteğin nasıl yapılması gerektiğini gösterir bir örnekti. Buna rağmen Konstantinopolis'te Amadeo'nun kente yaklaştığı haber verilince sur kapılarını bir batılı orduya kapatmayı yeğleyecek olanlar vardı. Latinlerin getireceği yardımı minnet duyarak karşılamaktan yana bir konuşma yapan Demetrios Kydones'in belagati sayesinde bunların üstesinden gelindi. 2 Eylül 1366'da Amadeo Konstantinopolis'e girdi.[22]

Kuzeni imparatorun başına gelenleri orada öğrenmiş olsa gerek. Bir kurtarma harekâtı düzenlemeye başladı. Amadeo, bir ay boyunca hazırlık yaptıktan sonra, Ekim'de, imparatorun ülkeden geçmesine izin versinler diye Bulgarlara dehşet salmak üzere Karadeniz kıyısında yelken açtı. Bulgar limanlarından Mesembria ile Sozopolis'e saldırdı, işgal etti; Varna'yı kuşatmaya aldı. Buradan, Trnovo'daki Çar İvan Aleksander'e bir elçiler heyeti gönderildi ve İsa'nın Doğumu [Noel] yortusundan az önce, imparatora en sonunda Bulgar sınırını aşmak izni verildi; o da deniz kıyısındaki Mesembria'da kuzeninin yanına varabildi. Baharı ikisi bir arada Sozopolis'te geçirdiler, Konstantinopolis'e ertesi yılın Nisan'ında döndüler.

Başkentinden bu kadar uzun süreyle ayrı kalmış bulunan imparatorun, oraya dönüşünü bir dört ay daha geciktirmesi tuhaf görünebilir. Kuşkusuz, Macaristan'daki acı deneyimlerinden sonra bir kendine gelmek istiyordu ve Konstantinopolis'e döndüğünde orada naip bıraktığı oğlu Andronikos'un onu nasıl karşılayacağı konusunda da duraksamakta haklı olabilirdi. Ancak, bütün bu aylar boşa geçirilmiş değildi, çünkü Savoie'lı Amadeo'nun daha yapılacak işleri vardı. Artık parasal olanaklarını neredeyse tüketmişti. Giderlerinin kendisine ödenmesi sorunu vardı. Ele geçirdiği kentlerin, o arada Gelibolu'nun korunması için yerleştirdiği askerler çok pahalıya mal oluyordu ve ordusunun gelecekte Türklere karşı herhangi bir başka eyleme geçebilmek için gerekli olan toplu

gücünü sarsabilecekti. Ancak, Konstantinopolis'e sadece askerliğe ilişkin nedenlerden dolayı gelmemişti. Papa, kiliseler arası birleşme konusunun peşinden gitmeyi Amadeo'nun vicdanına bırakmıştı; yanında, Papa'nın temsilcisi olarak, vaktiyle 1355'teki önerilerin hazırlanmasında imparatora yardımcı olan eski İzmir Katolik Piskoposu Paulus'u da getirmişti. Paulus, Konstantinopolis'in Latin patriği makamına yükseltilmişti, görevi de bu kentin halkının Roma [Katolik] Kilisesi'ne katılmasını güvenceye bağlamaktı.

Sozopolis'te başlayan görüşmeler, 1367 Paskalya'sından sonra Konstantinopolis'te sürdürüldü. On yıl önce Pietro Tomaso ile Papa VI. Innocentius ne düşünmüş olurlarsa olsunlar, belli ki ne Latin Patriği Paulus ne de Papa V. Urbanus, İmparator V. İoannes'i Roma Kilisesi'nin tam inançlı bir mensubu sayıyordu. Bizans sahnesini iyi tanıyan Paulus, Konstantinopolis'in Ortodoks patriği onunla buluşmayı ya da konuşmayı reddetti diye şaşırmış olamaz. V. İoannes'in kendisi, gerekli iman ikrarına ve yeminlerini etmeye pekâlâ hazırdı, ama bunları kendi kilisesi ve halkı adına değil, yalnızca kendi hesabına yapabileceğini de biliyordu. Patrik ortada görünmediğine göre, Bizans'taki durumu Papa'nın temsilcisine usulü dairesinde anlatacak biri ortaya çıkarılmalıydı. Bu nedenle imparator kendi kayınbabası, eski imparator, şimdiki keşiş İoasaf'ı, yani İoannes Kantakouzenos'u Paulus'la bir görüşme yapmaya çağırdı. Bu ikisi 1367 Haziran'ında sarayın bir odasında bir araya geldiler. Yapılan konuşmaları dinlemek üzere hazır bulunanlar arasında [imparatorun eşi, Kantakouzenos'un kızlarından] İmparatoriçe Elena, oğullarından ikisi, üç de Bizanslı piskopos vardı. Kallistos'un 1363'te ölümünden sonra yeniden göreve getirilen Patrik Philotheos gelmek istememişti ve Ortodoksluğun savunulmasını eski dostu Kantakouzenos'un muktedir ellerine bırakmayı sevinerek kabullenmişti.

Sarayda yapılan ikili görüşmenin içeriğini anlatan ayrıntılı bir yazılı metin günümüze ulaşmıştır.[23] Konuşulan konu, sade anlatımla söylersek, kilisenin bölünmüş parçaları [Katolik Kilisesi ile Ortodoks Kilisesi] arasında gerçek bir birleşmenin hangi yollardan gidilerek, hangi çarelere başvurularak gerçekleştirileceğiydi. İoannes Kantakouzenos'un söylemek zorunda olduğu şeyler, kendisinin

1350'de Papa VI. Clemens'in gönderdiği papalık temsilcilerine söylediklerinin genişletilmiş ve üzerinde çalışılmış bir yeni anlatımından ibaretti. Hıristiyanlar arasında birliğin kendisinin de içten isteği olduğunu, ancak Roma Kilisesi'nin bu birliği eşitlik temelinde gerçekleştirmek için konuyu her iki yanın piskoposlarından oluşacak bir ortak kurultayda ortaklaşa ele almak yoluna hiçbir zaman gitmek istemediğini belirtti. Böyle bir kurultayın gerçekten de bütün Hıristiyan âlemini kapsaması için, orada yalnız Papa'nın değil, kendine bağlı bütün metropolitlerle birlikte Konstantinopolis patriği ve keza İskenderiye, Antakya ve Kudüs patriklerinin; ayrıca Sırbistan, Bulgaristan ve Gürcistan'daki Ortodoks kiliselerinin başlarının da hazır bulunması gerektiğini söyledi. Bulgaristan'daki Ortodoks Kilisesi hakkında, mensuplarının yeniden vaftiz edilmelerini düşünecek kadar çarpık bir kanıya sahip bulunan Macaristan'ın Hıristiyan kralının eylemleri üzerine iğneli sözleri oldu; bir de, herhangi bir imparatorun halkına Roma ile birleşmeyi zorbalıkla kabul ettirebileceğini sanmanın ne kadar boş olduğunu belirtmek için, VIII. Mikhael'in zorbalıklarını örnek gösterdi. Batı'daki yaygın yanlış kanıya göre *Caesaropapist* olan Bizans imparatorları uyruklarının yalnız bedenlerine değil, ruhlarına da egemendiler ve böyle olunca da iman sahiplerinin Ortodoks inancı, basit bir imparator fermanıyla düzeltilebilirdi; Bizanslıların kafa yapısını o kadar iyi bilmesine rağmen Latin Patrik Paulus'un da bu yanılgıdan kurtarılması zaman aldı. Ne var ki sonunda, eğer Yunanca raporun aktardığı bilgi doğru ise, Paulus'un gelecek iki yıl içinde Konstantinopolis'te bir ekümenik kurultayın toplanması gerektiği görüşünü kabul etmesi sağlandı. Hiç de beklenmedik gibi görünmesine rağmen, bu sonuç hiç kuşkusuz Bizans Kilisesi'nce bağlayıcı kabul edilmişti. Patrik Philotheos yapılacak kurultay için çağrıları göndermeye hemen başladı. İskenderiye ve Kudüs patrikleri onay verdiler. Konstantinopolis'teki kilise ve manastır büyüklerinin temsilcileri, Papa V. Urbanus'a saygılarını sunmak üzere Savoie'lı Amadeo ile birlikte İtalya'ya gitmek üzere görevlendirildiler. Siyasal nedenlerden değil, dinsel nedenler yüzünden kiliselerin birleşmesi tasarısı hiçbir zaman bu kadar umut verici olmamıştı.[24]

Ancak, Papa'nın temsilcisi Konstantinopolis'te ne söylemeyi uygun görmüş olursa olsun, onun sözü Avignon'daki yahut Roma'daki Papa'nın sözü değildi. Temsilci ile eski imparator en idealist bir düzeyde uzlaşmaya varılmasını gerçekleştirmek için çabalarken, V. İoannes ile Savoie'lı Amadeo buna kıyasla bayağı ve maddi bir alışverişi düzenlemekle uğraşmaktaydılar. Artık yurduna dönmek üzere bulunan Amadeo, imparatoru Batı'dan daha fazla yardım sağlamanın tek çaresinin kendisinin Papa'ya boyun eğmesi olduğuna ikna etmeyi başarmıştı. İtalya'ya yolculuğu birlikte yapabilirlerdi. Bu olayları anlatan Savoie'lı kronikçi, İoannes halkın kendisini tahttan indirebileceğini söyleyip yakındığında, Amadeo'nun Gelibolu'yu Türklere geri verip askerlerini de Bizans topraklarına salıverme tehdidinde bulunduğunu bile söylüyor. Amadeo sonunda kendisine bazı mücevherlerin ve nakit olarak da hatırı sayılır bir miktarın emanet olarak verilmesiyle yetindi. Bunları, imparatorun söz verdiği ziyaret için rehin olarak İtalya'da yahut Galata'daki Cenevizlerde tutacaktı. Böylece bir tür manevi şantaj yaptıktan sonra, Amadeo İtalya'ya dönmekte kendini özgür saydı. Latin Patrik Paulus'u, keza Papa'ya gönderilen Bizans elçilerini de yanına almıştı. İmparator zamanın uygun olduğuna hükmeder etmez onu izleyecekti. Bunu yaptığı ve Papa tarafından tövbekâr olarak Katolikliğe geçen biri diye huzura kabul edildiği zaman emanetlerini geriye alabilecekti.[25]

Papa'ya gönderilen Bizanslı elçiler 1367 Ekim'inde İtalya'ya vardı. Bu, neredeyse son bir yüzyıl boyunca görülmüş en etkileyici heyetti. Sekiz üyesi arasında imparatorun, Doğu patriklerinin kişisel temsilcileriyle Konstantinopolis'teki keşişlerin ve halkın temsilcileri vardı. Papa Urbanus heyeti Viterbo'da huzuruna kabul etti ve kendisi 16 Ekim'de Roma'ya girerken yanı sıra gelmelerine izin verdi. Burada dört hafta kaldılar. Yurtlarında da kalsalar olurdu. 6 Kasım'da Papa, Doğu ve Batı kiliselerinin birleşmesiyle ilgili herkese, o arada İoannes Kantakouzenos'a, imparatoriçeye ve oğullarına, Demetrios Kydones'e ve Francesco Gattilusio'ya, keza Konstantinopolis'teki din adamlarıyla halka ve Doğu'nun Katolik hükümdarlarına hitap eden 23 mektubu imzaladı. İtalya'ya gön-

derilen Bizanslı delegeler, bütün kiliseyi kapsayacak bir kurultay toplanması planını tartışmak konusunda büyük umutlar besleyerek yola çıkmışlardı. Papa'nın mektupları onların ne kadar düş kırıklığına uğradıklarını açığa çıkarıyor. Mektuplardan teki bile hiç olmazsa bir kurultayın toplanması olasılığından söz etmez. Mektuplar bir yandan da Bizanslılara imparatorlarının olabilirse doğulu patriklerle birlikte Roma'ya gelme sözü verdiğini hatırlatarak, Bizanslıların Roma Kilisesi'ne "dönmeleri" halinde elde edecekleri yararlar üzerine dindarca genel sözler söylemenin dışına çıkmaz. Bu istenmeyen ve düş kırıcı iletiyi Konstantinopolis'e götürüp muhataplarına teslim etmekle görevlendirilen kişi, Latin Patrik Paulus idi. Görevi hiç de imrenilecek gibi değildi. Ancak, Papa ona Hıristiyanlığın Roma güdümünde birleşmesi uğrunda yaptığı işin, Tanrı yolunda yapılmış bir iş olduğuna, ödülünü de başka bir yerde değilse bile cennette mutlaka alacağına dair güvence verdi.[26]

Türkleri Trakya'dan sürüp çıkarmak için Doğu ile Batı'nın işbirliği yapmasının aciliyeti, kilise sorunlarının hayal dünyasında yitip gitmişti. Bizanslılar da atalardan kalma inançlarının kusurlarını ikrar ettikten sonra, anlaşılan ancak cennette ödüllendirileceklerdi. Zira Papa V. Urbanus, Konstantinopolis'i kurtarmak için şu ya da bu biçimde bir haçlı seferini gerçekleştiremeyecekti. Yine de Bizanslıların morali Savoie'lı Amadeo'nun yardımı nedeniyle yükselmişti. Gelibolu yaklaşık on yıl boyunca Bizans egemenliğinde kaldı ve Türklerin Anadolu'dan takviye ya da yeni yerleşimciler göndermesi engellendi. Ancak Bizanslılarda elde ettikleri üstün konumdan olabildiğince yararlanmak için ne irade ne de bu iş için gerekli güç olduğu anlaşılıyor. Kadere boyun eğmişlikleri ve tutuculuklarına gömülmüş olan Bizanslılar daha önceden Trakya'ya yerleşip Didymoteikhon'u ve diğer bazı kentleri ele geçirmiş bulunan Türklerin canlılık ve coşkularıyla asla başa çıkamayacaklardı. 1367'de V. İoannes, Konstantinopolis ile Selymbria arasındaki bazı toprakların kamulaştırılıp buralara askerleri ve ailelerini yerleştirmek yoluyla ordusunu büyütmeyi önerdi. Ama mülkler kiliseye aitti ve patrik ile sinodu mülkü elden çıkarmakla kilise hukukunu çiğnemeyi kesinlikle reddetti. Papa ile ilişkileri yüzünden patrik

gözünde, hiç de sevmediği V. İoannes kilisesinin büyüklerine karşı çıkacak ya da onlara eğer imparatorluğun savunulması için işbirliği yapmazsanız kiliseniz de yakında Müslüman hükümdarların insafına kalır diye ihtarda bulunacak çapta adam değildi.[27]

1369'da imparator en sonunda Roma'ya gitme vaadini yerine getirmeye ikna edildi. Onun İtalya'ya geleceği, bu gelişi gerçekleştirmek için çok çalışmış olan papa temsilcisi Paulus tarafından ve imparatorun Papa'ya boyun eğme belgesinin çevirisini yapan Demetrios Kydones tarafından açıklandı. Bu belgedeki ikrar, her ayrıntısıyla, 1366'da Papa V. Urbanus'un istediği gibiydi. İmparator, Roma inancını hiçbir koşul ya da çekince söz konusu olmaksızın kabullenmesi ve papalığın ekümenik kiliseye üstünlüğünü tanıması gerektiğini baştan beri biliyordu. Yola çıkmadan önce, İmparator IV. Andronikos olarak şimdiden tanınmış bulunan büyük oğlu Andronikos'u Konstantinopolis'te naip bıraktı ve ikinci oğlu Manuel'i de Thessalonike valisi görevine getirdi. Uzun yolculuğunda Demetrios Kydones, eniştesi Francesco Gattilusio ve Roma ile birleşme yanlısı diğer bazı Bizanslılar onunla birlikteydi. Ancak bu, nice büyük umutlarla 1367'de yola çıkanlardan değişik türde bir elçiler heyetiydi. Konstantinopolis halkı bu heyette temsil edilmiyordu ve Bizanslı din adamlarının bir teki bile heyete katılsın diye ikna edilememişti.

İmparator Ağustos başlarında Napoli'ye vardı ve burada Sicilya kraliçesinin konuğu sıfatiyle kısa süre kaldıktan sonra denizden Roma'ya doğru yolculuğunu sürdürüp oraya geçti. Papa birkaç hafta sonra kente girdi ve orada 18 Ekim'de, bu iş için seçilmiş bulunan kardinaller imparatordan iman ikrarını alarak, Yunanca ve Latince yazılmış sonuç belgesini hazırladılar; imparator buna imzasını koydu, altın mührünü bastı. Üç gün sonra, 21 Ekim Pazar günü daha görkemli bir tören yapıldı. Bütün kardinalleriyle çevrelenen Papa, San Pietro Katedrali merdivenlerinin en üstündeki bir tahta oturup "Bizanslıların imparatoru"nun naçiz boyun eğişini kabul etti. İmparator Papa'nın önünde üç kere yere diz çöküp Papa'nın ayaklarını, ellerini ve ağzını öptükten sonra* Papa ayağa

* Bu, aslında, Roma imparatorlarına kişisel gösteriyle biat işlemidir; yalnızca, Bizanslılarda üçüncü olarak dudak değil, yanak öpülürdü. -çev. n.

kalktı ve *Te Deum* duasını okudu. Bundan sonra katedrale birlikte girdiler ve Papa imparatorla onun bütün maiyeti huzurunda, Katolik ayinini yönetti. Kardinallerin tümünün hazır bulunduğu bir akşam yemeğiyle gün sona erdi.[28]

V. İoannes Roma'da beş ay kadar kaldı. Zahmetleri için hemen aldığı ödül, Papa'nın Cenevizlere ve Savoie Kontu Amadeo'ya, ellerinde rehin tuttukları parasal olan olmayan emanetleri geri vermelerini buyurmasıyla gerçekleşti. Yolculuk giderlerini ödemek için imparatorun yardıma ihtiyacı vardı. Papa, Amadeo'ya, kuzeni imparator şimdi tam bir Katolik olduğundan artık kendisine destek olunmasını da hak ettiği öğüdünü verdi. Kasım'da aynı öğüdü bütün Katoliklere verdi ve nasıl bir zamanlar sayısız putperest Büyük Constantinus'u izlemiş idiyse, diğer birçok sapkının da kendi imparatorlarının öncülüğünü izleyecekleri umudunu dile getirdi. İmparator daha önceki açıklamasında görülebilecek herhangi bir muğlaklığı ortadan kaldırmak üzere Ocak 1370'de ikinci bir imparatorluk fermanı çıkardı ve artık "Kutsal Roma Kilisesi"ne ve onun yüce Papası Urbanus'a inandığını doğruladı. Hemen sonra, Papa imparatora yanında taşınabilir bir sunak bulundurma izni verdi; ancak bunu kullanacak kişi, ayini Roma Kilisesi usulüne göre yöneten bir Latin rahibinden başkası olamayacaktı.

Bu ayrıcalık, V. İoannes'in mezhep değiştirmesinin sadece kişisel bir nitelik taşıdığını vurgulamak içindi. Hiç kimse, hatta Papa Urbanus bile bundan bir "kiliselerin birliği" doğduğu iddiasında değildi. Papa'nın söyleyebileceği, olsa olsa, imparatorun bir örnek oluşturduğuydu. Patrik Philotheos, Savoie'lı Amadeo'yu uyararak eğer imparatorları inançlarını Roma piskoposuna satacak olursa Bizans halkının hiç kuşkusuz imparatoru tahttan indireceğini söyledi. Ama bir birey olarak imparator kendi vicdanının sesini dinleyebilirdi; böyle yaptı diye de ne patrik ne kayınbabası İoannes Kantakouzenos onu kınayabilirdi. Elbette ki, artık bütün Hıristiyan dünyasını temsil edecek bir konsil toplanmasının sözü edilmiyordu. 1370 Şubat'ında Papa Urbanus, imparatorlarının davranışını izlesinler diye Konstantinopolis'in ve Yunanistan'ın din adamlarına çağrıda bulunduğu zaman, böyle bir toplantının

yapılması gerekir görüşünü hâlâ savunan bazı kişiler var diye epeyce şaşkınlık ifade etmişti. Onun görüşüne bakılırsa, Papalığın uzun süre önce saptadığı imanın gerçeklerini tartışmaktan hiçbir yarar gelmezdi. Bizanslıların kendilerini Türklerden kurtarmasının tek çaresi, Batı Hıristiyanlığının cemaatine katılmaktı. Bunlar hoş sözlerdi. Ama V. İoannes'in Roma'da kaldığı sırada herhalde fark etmiş bulunduğu üzere, batılı Hıristiyanlar aynı cemaatten olmanın çok uzağında idiler. Bütün Yunanlar onların din kardeşi olsa bile Konstantinopolis'e ortaklaşa destek sağlamalarına olanak verecek havada ve durumda değillerdi. Türklere karşı bir birlik oluşturulmasının her zaman baş savunucularından olmuş Kıbrıs Kralı Pierre 1369'da öldürülmüştü. Macaristan Kralı Layoş Avrupa'da bir haçlı seferi düzenlenmesine bir zamanlar coşkuyla ilgi duymuş olsa bile artık o ilgiyi yitirmişti. Papa, Rodos Şövalyelerini ya da Cenevizleri kendi dar ufuklarının ötesinde bir eyleme yönlendirebilmek bakımından güçsüzdü. Sadece Venedikliler Bizans imparatoru ile iş ilişkisi sürdürmeye ilgi duyar görünmekteydiler, ama onlar da bunu kendilerine göre yürütmeyi yeğliyorlardı.[29]

V. İoannes'in Konstantinopolis'ten ayrılması öncesinde Venedikliler Bizans sarayına bir elçi gönderip, başkentte mallarına verilen zararların tazminatı diye hâlâ hak iddia etmekte oldukları paranın ödenmesini istemişlerdi. Alacak iddiası, 25.663 *hyperpyra*'ya ulaşıyordu. İmparator 1368'de bu tutardan 4500 *hyperpyra*'yı ödemek zorunda bırakılmıştı. Ama ek olarak bir de Bizans taç mücevherlerinin rehin bırakılması karşılığında Savoie'lı Anna'ya 1343'te borç verilmiş 30.000 duka altını sorunu vardı. O mücevherler hâlâ Venedik'teki San Marco Kilisesi'nin hazine bölümünde rehin durmaktaydı ve ana paranın faizi de borcun üstüne eklenmekteydi. 1368'de Konstantinopolis'e gönderilen Venedikli elçi, borç ödenerek rehinden kurtarılmazsa bu mücevherlerin açık artırma ile satılacağını kabaca ima etmişti. Olayı daha beter hale getiren bir de şu vardı: Aynı elçi Üsküdar'da bir ambar kiralamak için Osmanlı Beyi Murad ile görüşme talimatını almıştı; bu depo yeri, Galata'daki Ceneviz kolonisinin işlevini Venedikliler için görecekti.

Bu tehditlerin hiçbiri henüz gerçekleşmemişti. Ancak imparator, kendisi tam da İtalya'dayken Venediklilerle hesabını tasfiye etmeye çalışmanın yerinde olacağına hükmetti. Daha İtalya'da toprağa ayak basar basmaz Napoli'den Venedik dukasına bir mektup yazdı. Yanıt, kendisi Roma'dayken geldi; sonuçta, bir hayli sıkı pazarlıktan sonra, Venedik'le yapılmış ve 1368'de süresi dolmuş bulunan antlaşma, 1 Şubat 1370'te beş yıllığına yenilendi. Antlaşma imparatorluğun hiç de iyi olmayan durumu nedeniyle verilmiş bazı ödünler içeriyordu. Taç mücevherleri Venedik'te kalacak ve tazminatın geri kalanı yıllık taksitlerle ödenecekti. İoannes yurduna dönüş yolculuğu sırasında Venedik'e uğramaya teşvik edilmişti. Sonunda, 1370 Mart'ında, geldiği gemilerle Roma'dan ayrıldı. Napoli'de bir kez daha kaldıktan sonra, Adriyatik Denizi'nde yelken açıp önce Ancona'ya, arkasından Venedik'e geldi. Aslında bu durum, görkemli törenlere vesile olabilirdi. Daha önce hiçbir Bizans imparatoru Venedik'i ziyaret etmemişti. Ancak, Venedik dukası zaten kendisine hayli borçlu olan bir ziyaretçi yüzünden fazlaca masraf etmek eğiliminde değildi. Çok geçmeden, imparatorun Konstantinopolis'e dönüş yolculuğunun giderini karşılayacak kadar bile parasının olmadığı söylentisi yayıldı.[30]

Ancak, imparatorun Venediklilere yapacağı, onların da son derecede çekici bulduğu bir önerisi vardı. Çoktandır göz diktikleri Tenedos'u onlara devretmeyi önerdi. Tenedos, Hellespont girişindeydi; ona sahip olmak, Üsküdar'ı Türklerden almak girişimlerinin başarısızlığını giderebilirdi. Böylesine değerli bir mülk için Venedikliler, Bizans'a taç mücevherlerini geri vermeyi, imparatora 6 savaş gemisiyle nakit 25.000 duka altını vermeyi vaat ettiler; 4000 altın ön ödeme olarak Temmuz'da teslim edildi. Bu alışveriş sonuçlandırılsaydı, her şey yolundaydı. Ama imparatorun Konstantinopolis'te naip olan oğlu IV. Andronikos kendisine verilen buyruğa uyarak adayı teslim etmeyi reddetti. Hiç kuşkusuz, ticaretteki rakiplerini Hellespont girişinde yerleşmiş görmek istemeyen Cenevizlerin kışkırtması buna neden olmuştu. İmparator son derecede utanmış ve aşağılanmıştı. Ne parası ne de ödünç bulmasını sağlayacak güvenilirliği vardı. Sonuçta, borcunu ödeyemeyen bir kişi

olarak dukanın tutuklusu oldu. Bizans Kilisesi'ne ait hazinelerden birkaç mal satıp özgür bırakılması için gerekli parayı devşirsin diye oğluna başvurdu. Dindar Andronikos bu öneriyi reddetti. Sonunda imparator, Thessalonike'den aceleyle Venedik'e gelen ve yanında sadece babasının özgür bırakılmasını sağlayacak parayı değil, yeni bir borç alınması için gerekli güvenceleri dahi getiren ikinci oğlu Manuel tarafından kurtarıldı. Görüşmelere yeniden başlandı ve 1371 Mart'ında artık imparator yurda dönme olanağına kavuştu. Yeni borç aldığı 30.000 duka altını nedeniyle, Venedik'i ardında bırakırken geldiğinden daha zengindi. Avans diye alıp şimdiden harcadığı 4000 altın hesaptan silinmiş ve kendisine yol için erzak verilmişti. Manuel'e kişisel armağan olarak 300 duka altını verildi, ama Venedik'in elinde rehin olarak daha birkaç ay boyunca İtalya'da kalması istendi.[31]

İmparator 1371 Ekim'inden önce Konstantinopolis'e varamadı. Neredeyse iki yıl süreyle yurt dışında kalmıştı. Katolik Hıristiyan toplumuna kabul edilmesinden sonra alacağı ödüller hakkında büyük umutlarla yola çıkmıştı. Bitkin ve düş kırıklığına uğramış olarak geriye döndü. Onunla birlikte yolculuk eden Demetrios Kydones Roma ve Venedik kentlerine zaten hayran kalmaya hazırdı. Gördükleri ve karşılaştığı bilginler onu düş kırıklığına uğratmadı. Ama varılan sonuç yüzünden efendisinin düş kırıklığını o da paylaşıyordu. Bir dostuna yazdığı üzere, her şey imparatorluğa hiçbir yarar sağlamayan boşuna bir çabadan ibaret kalmıştı.[32]

Kydones yolculuğun bir aşamasında imparatorun yanından ayrıldı ve Konstantinopolis'e ondan önce ulaştı. Sultan Murad'ın Gelibolu'nun Türklere geri verilmesini görüşmek üzere gönderdiği elçi başkente geldiğinde oradaydı. Kydones'in cesareti, Batı'daki dostları işbirliğine daha çok heves göstermiyorlar diye kırılmış olabilirdi. Ancak, onların yardımıyla Bizanslıların geri aldıklarını sımsıkı elde tutmanın akıllıca olacağı konusunda kuşkusu yoktu. Büyük olasılıkla, Gelibolu'nun teslim edilmesine karşı çıkan ve metni günümüze kadar ulaşmış söylevini bu sırada hazırladı.[33] Bir Latin dostu olarak Kydones, Papa'nın eninde sonunda kendilerine

yardım sağlayacağına yurttaşlarının çoğundan daha büyük inanç beslemekteydi. Ancak, batılı şövalyelerin fethettiği, yaşamsal öneme sahip bir hisarı Bizanslılar kendi istekleriyle geri verirlerse Batı Avrupa'nın dehşete kapılacağı ve bundan öfke duyacağı noktasını vurguladı. Kanısınca ortak düşmana karşı Sırbistan'daki komşularıyla işbirliği etmeleri çok daha iyi olurdu. O sırada Bizans ile Sırp prenslerinden bazıları arasında bir bağlaşıklık kurulması önerisinin gündemde olduğu anlaşılıyor. Doğal olacağı üzere, Ortodoks Kilisesi ve Patrik Philotheos bunu doğulu Hıristiyanlar arasında bir birlik kurulması sayarak onaylıyorlardı. Duşan'ın imparatorluğundan kalan bir parçada, merkezi Makedonya'daki Serez olan bölümde egemenlik süren İvan Ugljeşa bu tasarımın öncüsüydü. İvan, Bizans Patrikhanesi'nin Sırp Kilisesi üzerinde üstünlüğünü tanımaya, hatta imparatorluğa yardıma istekliydi; diğer yandan, Prilep, Skopje ve Ohrida yöresinin efendisi olan kardeşi Vukaşin'in de ona katılacağı yolunda güçlü bir beklenti vardı.[34]

Kydones, Gelibolu konusunda kendi savını kabul ettirdi. Ancak, bir Bizans-Sırp bağlaşıklığı düşüncesi kök salmadı. 1371 yazında Konstantinopolis'teki durum, eşgüdümlü ya da kesin sonuç alıcı herhangi bir eyleme izin vermeyecek kadar kararsızdı. Birbirine ters düşen pek çok görüş ve pek çok hizip vardı. İmparator V. İoannes hâlâ yurtdışındaydı. Oğlu ve naibi IV. Andronikos, Türklere direnmektense onları yatıştırmak yanlısıydı. Zaten şimdiden babasının buyruklarına karşı gelmişti ve geniş kapsamlı bir savaş patlak verirse yaptıkları ticaret bundan hiç kuşkusuz olumsuz etkilenecek olan Cenevizlerin dostuydu. Gelibolu'yu bir Bizanslı muhafız birliği denetledikçe, Osmanlılar ve önderleri Murad Avrupa'ya zor geçerdi. Ama şimdiden oraya geçmiş bulunan çok sayıda Türk, öyle görünüyor ki, takviye gücü gönderilmesine gereksinme duymadan zafer kazanıyorlardı. Bu zaferlerin zaman içindeki sıralamasını yapmak hiç de kolay değildir. Ancak, olasılıkla çoğunluğu Osmanlı kökenli olmayan Türklerden karma bir gücün 1369'da Trakya'nın en önemli kenti Hadrianopolis'i ele geçirdiği anlaşılıyor. Didymoteikhon'un altı yıl önce yitirilmesinden sonra şimdi de Hadrianopolis'in elden çıkması, Türklerin artık [Rumeli'nde] yerleşeceklerini

birçok Bizanslının sezmesine yol açmış bulunsa gerek. Konstantinopolis'in ya da bağlaşıklarının bu süreci tersine çevirmeye yetecek kadar gücü herhangi bir zamanda oluşturabileceğini iddia etmektense onlarla uzlaşmak daha doğru görünüyordu.[35]

Sırplar ya daha coşkuluydu ya da basiretsizdiler. Türkler bir kez Hadrianopolis'e egemen olunca, batıya, Sırp Makedonya'sına doğru sızmaya başladılar. Serez'deki Despot İvan Ugljeşa, Bizanslıları işbirliğine ikna edeceğim diye vakit kaybetmeye gerek görmedi. Kardeşi Vukaşin ile istilacılara karşı kendilerini savunmak için güçlerini birleştirdiler. 1371 Eylül'ünde birleşik ordularını Hadrianopolis'e doğru ilerlettiler. Türk gaziler sert direnişle karşılaşınca daha da yaman çarpışıyorlardı. Sırpları kentin yaklaşık 30 km batısında karşıladılar. Meriç ırmağı kıyısındaki Çernomen'de (Çirmen), 26 Eylül'de, Doğu Avrupa'nın Türklerce fethinin gerçekten kesin sonuçlu ilk muharebesi yapıldı ve Hıristiyanlar yenildi. Çok daha sonraları, Osmanlı vakanüvislerinin anlattığına bakılırsa, kendilerinin 4000 askerine karşılık Sırpların 60.000 askeri vardı. Ancak, sayılar ne olursa olsun, bunun Osmanlılar tarafından kazanılmış bir zafer olduğunu savunmak zordur. Murad orada değildi. Türklere Hacı İl Bey ile Lala Şahin komuta etmekteydiler. Yönettikleri birlikler karmaydı. Diğer yandan, Sırplar ve bütün Doğu Hıristiyanlığı felakete yol açacak kadar ağır bir yenilgiye uğramışlardı. Sırp prenslerinin her ikisi, hem Ugljeşa hem Vukaşin çatışmada öldürülmüşlerdi ve adamları öylesine büyük kıyımdan geçirilmişlerdi ki ırmak onların kanı yüzünden kıpkızıl akmıştı.[36]

Meriç boyunda 1371'de yapılan belki de 1453 öncesi dönemde Türklerin kazandığı Çirmen muharebesi diğer zaferlerden çok daha önemli sonuçlar doğurdu. Makedonya'ya, Sırbistan'a, Yunanistan'a giden yolun kapısı artık Türklere açıktı. Sağ kalan Sırp prensleri, o arada Vukaşin'in oğlu Marko Türk efendilerinin vasalı oldular, haraç ödemek ve istendiğinde kendi feodal bağımlılarıyla birlikte Türklerin yanında çarpışmak zorunda bırakıldılar. Hıristiyanların Türklere vasal olmasının örneği oluşturulmuştu. Marko Kraljeviç'in Prilep'teki küçük krallığında egemenlik sür-

mesine izin verildi. Marko, Sırp folklorunun en çok adı geçen yiğidi, Balkan destanlarının Odysseus'u sayılan Digenis Akritas'ı oldu. Türkleri 1912'de Prilep'ten sürüp çıkardıklarında Sırp ordusunun başında yeniden göründüğü söylendi. Oysa gerçekte Marko, sağ kalabilmek için ulusunun düşmanlarına karşı değil, bu düşmanların yanında, onlar için çarpışmak zorunda olan bir Türk vasalıydı. Çok geçmeden, 1371 sonrasında, aynı şey Balkanlar'daki diğer Hıristiyan prenslerin, hatta Bizans imparatorunun da başına gelecekti.[37]

İmparator [İtalya yolculuğundan] Konstantinopolis'e 28 Ekim'de, Meriç boyundaki muharebeden hemen hemen bir ay sonra dönmüştü. Olan bitenin önemi artık belli olmuştu. İmparatorluğu canlandırmak için Batı'dan bir haçlı ordusunun çıkagelmesi planı bulunsaydı bile, bu ordu şimdi kilometrelerce uzanan düşman topraklarından geçerek çarpışa çarpışa kendine yol açmak zorundaydı. Konstantinopolis kentinin Batı Avrupa ile kara bağlantısı şimdiden kesilmişti. Başkentteki gergin durum ve belirsizlik, bir Bizanslı kronikçinin İmparator V. İoannes'in gelir gelmez birçok tutuklama yapılması emrini verdiğini aktardığı acı kayıtta yansıyor. Tutuklananların hepsi seçkin kişilerdi; içlerinden kimi, Kantakouzenos hanedanının eski yandaşlarıydı. Olasıdır ki, aralarında imparatorun oğlu Andronikos'u, babasının buyruklarını dinlemesin diye kışkırtanlar vardı. Andronikos da pek kısa süre sonra babasının gözünden düşecekti.[38]

Çirmen muharebesinden yararlanan tek Bizanslı ileri gelen, o sıralarda Venedik'ten Thessalonike'ye dönmüş bulunan, imparatorun küçük oğlu Manuel'di. Manuel, İvan Ugljeşa'nın yenilgisini ve öldürülüşünü fırsat bilip 1371 Kasım'ında Serez'i işgal etti ve Sırplarca 1345'ten bu yana elde tutulan bölgedeki çok zaman önce yitirilmiş toprakların bir bölümünü geri aldı. Türkler tepki göstermekte gecikmediler. Serez'i kuşattılar ve 1372 Nisan'ında Thessalonike üzerine saldırdılar. Ancak, en azından bir süre için geri püskürtüldüler. İmparator buyrultusuyla egemenlik bölgesi onaylanan Manuel babasından daha gözü pek çıktı. Kilisenin hoşnutsuzluğunu ve düşmanlığını göze alarak dört yıl önce V. İoannes'in

yapamadığını yaptı, kilise mülklerine el koydu. Kendi hükümdarlık bölgesinde manastırlara ait mülklerin yarısı askerlere verilecek küçük araziler olarak değerlendirilmek üzere kamulaştırıldı; keşişler de kendilerini hem pek çok bağışıklıklarından yoksun bırakılmış, hem de savunma giderlerine katkıda bulunmak üzere, otlaklarından ve elde ettikleri ürünlerden dolayı vergi yükümlülüğü altına konmuş buldular.[39] Belki kendisi de Thessalonike'li olan Nikolaos Kabasilas'a, Tanrı'ya ait olanı imparatorun amaçları uğruna kamulaştırmaya kalkışanlara karşı ünlü söylevini hazırlatan, bu gözü pek ve emsali görülmedik önlem olmuştu.[40]

Konstantinopolis'e dönüşünün üzerinden ancak bir yıl geçmişti ki, V. İoannes kaçınılmaz yazgısına boyun eğdi ve Murad ile barış antlaşması yaptı. Tarihçiler içinde sadece, yapıtını 15. yüzyılda vermiş olan Khalkokondiles imparator ile sultan arasında 1372/1373'te yapılmış resmi bir antlaşmanın sözünü ediyor. Kaynaklarda antlaşmadan pek az söz edilmesi, imparatorun bu antlaşmaya niçin razı olduğunu kesinlikle ve açık seçik belirlemeyi zorlaştırıyor. Çeşitli nedenler öne sürülmüştür. 1371'in Ocak ayında V. Urbanus'un yerini alan Papa XI. Gregorius, Yunan toprağında ortak direniş örgütlemek bakımından ne yapılabileceğini konuşmak üzere 1372 başlarında Thebai'de bir zirve toplantısı düzenlemek düşüncesini aklında evirip çeviriyordu. Ama bundan hiçbir şey çıkmadı. İmparator yaptığı bunca fedakârlığa karşın Batı'dan şu ya da bu zamanda yardım gelebileceğinden umudunu kesme noktasına getirilmişti. Kalan tek seçenek düşmanla barış yapılmasına çalışmaktı. Belki de aklında, oğlu Andronikos'un Türklerle temas kurup entrikalar çevirmesinin önüne geçmek vardı. Belki de sadece, düşmanı yenemeyeceğine göre onun yanında olmayı düşünmüştü. Ancak V. İoannes'in Murad'ı Trakya ve Makedonya'daki birçok Türk akıncı topluluğuna gerçekten sözünü geçirebilecek tek kişi sayması anlaşılabilir bir şeydir.[41]

Artık "sultan" diye tanınmak isteyen Murad üstün durumda olduğunu biliyordu. Bir zamanlar İoannes Kantakouzenos ile Orhan arasında var olan anlayış burada söz konusu değildi. Bu ilişkinin niteliği Murad tarafından, bir vasal ile efendisi arasındaki

ilişki diye belirlenmişti; 1373 başlarına gelindiğinde de V. İoannes kendini Anadolu'da, sultanın ordugâhında, buyruklarına uymak zorunda olduğu bir efendi için çarpışır buldu. Bizans hızla Türklerin vasalı olma yolundaydı. Daha önce değilse bile, 1374'te, Papa ile Venedikliler imparatorun artık bir Katolik hükümdar olmasına rağmen Papa'nın sözleriyle kâfirlerle "dinsizler bağlaşıklığı" yaptığını öğrenmişlerdi.[42]

Başkentten ayrıldığı sırada, V. İoannes oğlu IV. Andronikos'u yine yönetimin başında bıraktı. Ancak, bu kez Andronikos babasına muhalefetini ve hoşnutsuzluğunu açıkça baş kaldırarak gösterdi. Koşullar o dönemde Bizanslılarla Türkler arasındaki ilişkiler üzerine düşünmeye yol açıyordu. Sultan Murad'ın da Savcı Çelebi adlı, söz dinlemez, babasına karşı gelen bir oğlu vardı. Mayıs 1373 başında Andronikos, Konstantinopolis'teki naipliği bırakıp asi Savcı Çelebi ile güçlerini birleştirmek üzere başkentten ayrıldı; Savcı'yı Rumlardan ve Türklerden oluşan kalabalık sayıda yandaş desteklemekteydi; kısa bir süre için, yeni kuşak gözünde Hıristiyanla kâfirin "dinsiz bağlaşıklığı" değişik bir anlam kazandı. V. İoannes, oğlunun Mayıs sonunda teslim olmasını sağlamayı becerdi. Ama Savcı'nın babası tarafından dize getirilmesi ancak 1373 Eylül'ü sonunda gerçekleşebildi. Sultan bu baş kaldırma örneği karşısında gazaba gelmişti. Oğlunu kör ettirip zalimce öldürttü; V. İoannes'in de oğlu Andronikos'un ve onun küçük yaştaki oğlu İoannes'in gözlerine mil çektirmesi için ısrar etti. Böyle insanlık dışı davranışlar imparatora göre değildi, ama seçeneği yoktu. Andronikos ile oğlu, geleceğin VII. İoannes'ine mil çekildi, ama işlem öylesine uygulandı ki her ikisi de görme yeteneğini fazla yitirmediler yahut sonradan iyileştiler. Ancak, tutsak olarak Konstantinopolis'te tutuluyorlardı ve imparator en sonunda, Andronikos'un kendisini pek sık sinirlendirdiğini iyice açığa vurdu. Andronikos'un tahta vâris olma hakkı elinden alındı ve 25 Eylül 1373'te Thessalonike'den getirtilen küçük kardeşi Manuel'e, [ortak] imparator ve veliaht olarak törenle taç giydirildi.[43]

Oğulların babalarına karşı giriştiği bu tuhaf ortaklaşa ayaklanmanın ardında yatan gerçekler, 15. yüzyıl tarihçilerinin

belirsizlikler içindeki anlatımlarında gömülüdür. Ancak, bu ayaklanmanın sonuçları, Bizans'ın Türk ve İtalyan düşmanlarına, Bizanslı Palaiologos ailesi içindeki hınç ve kıskançlıkları körükleyerek amaçlarına ulaşmakta yeni olanaklar gösterdi. IV. Andronikos ile oğlu VII. İoannes, yeniden ve daha kararlı isyan edecek kadar yaşadılar; Türkler ise tıpkı Venedikliler ve Cenevizler gibi, topraklarını ele geçirmek yahut sömürmek istediklerinin aralarındaki iç çekişmeleri sürekli besleyip kışkırtmayı kendi çıkarlarına uygun buldular. 1374 Ekim'inde Papa XI. Gregorius'un gönderdiği bir temsilciler heyeti, yine bir haçlı seferi planını açıklamak üzere Konstantinopolis'e geldi; bu haçlı seferine Hospitalier Şövalyeleri, Macar Kralı Layoş, Venedik, Cenova ve Sicilya Krallığı katılacaklardı. Sefer baştan başarısızlığa mahkûmdu. Macaristan ve Sicilya hükümdarları, görünüşe bakılırsa, Papa'nın çağrısına yanıt bile vermediler; İtalyan cumhuriyetleri ise neredeyse on yıl süreyle onları uğraştıracak olan Venedik-Cenova savaşı hazırlıklarını sürdürerek şimdiden takışmaktaydılar. Aralık'ta Konstantinopolis'ten gelen bir elçinin gerçek durumu Papa'ya açıklaması gerekti. Bizans imparatoru Türklerin buyurduğu koşulları kabul etmek ve kendi oğluyla torununu kör ettirmek zorunda kalmıştı. Katı gerçekler bunlardı. Papa'nın, Bizanslıların ancak Roma Kilisesi'yle birleşerek kurtuluşa ulaşabilecekleri uyarısını yinelemesi boşunaydı.[44]

Venedik ile Cenova arasındaki asıl çekişme noktası Tenedos'tu. V. İoannes 1370'te adayı Venedik'e bırakmaya söz vermişti. 1376 Mart'ında 10 Venedik gemisi Konstantinopolis'e, bu alışverişi sonuçlandırmaya geldi. Tenedos'a sahip olmanın Venedik için önemi büyüktü, dolayısıyla sağlanacak karşılık da cömertçeydi. İmparator, Bizans taç mücevherlerinin yanı sıra, 30.000 duka altını daha alacaktı. Ada halkı, Konstantinopolis patrikliğinin nüfuz alanı içinde kalacak ve imparatorun sancağı San Marco haçının yanında dalgalanmayı sürdürecekti.

Galata'daki Cenevizler neyin tezgâhlandığını hemen anladılar ve önlemek için harekete geçtiler. Temmuz'da IV. Andronikos'un zindandan kaçmasını sağladılar. Andronikos çabucak Galata'ya

geçirildi. Buradan Murad'la bağlantı kurdu; Murad onun hizmetine süvarilerden ve yaya askerinden oluşan bir güç gönderdi. Bazılarının dediğine bakılırsa, Bulgar Çarı III. İvan Şişman ile Sırp hükümdarı Marko Kraljeviç de Andronikos'a arka çıktılar. Ama onu en çok destekleyenler, Cenevizlerle Türkler oldu. Onların etkin yardımıyla Konstantinopolis'i kuşattı. 12 Ağustos 1376'da savaşarak kente girdi, imparator babası ile kardeşleri Manuel ve Theodoros'u tutuklatıp hepsini zindana attırdı. İki hafta geçmeden Tenedos'u velinimetine, Cenevizlere bıraktı.[45]

Andronikos artık Konstantinopolis'e egemendi ve tek başına imparatordu. Kör edilen kişinin imparator olamayacağı yolundaki geleneği yıkmıştı. Gerçekten de Cenevizler onu tedavi etmişler, böylece sakatlığı bir ölçüde hafiflemişti. Patrik olarak Makarios'u atadı; yeni patrik 18 Ekim 1377'de imparatorluk tacını onun başına yerleştirdi. Küçük oğluna, ortak imparator VII. İoannes olarak taç giydirildi. IV. Andronikos'un tutumunda ve çevirdiği işlerde, iktidara yönelmiş çığ bir hırstan ve babasına karşı beslediği, içine kök salmış bir hınçtan başka, az çok tutarlı bir amaca yönelmişlik de seçilebiliyor. Venediklilere güvenmiyordu. Altı yıl önce Tenedos'u onlara teslim etmeyi reddetmişti. Şimdiden Batı Ege ile İyon adalarına egemen olmuş Venediklilerin sömürgeci çıkarlarını Konstantinopolis'in daha da yakınına sokmaya karşıydı. Kentteki Venedikli tacirlerden çoğunu tutuklatacak ve mallarına el koyacak kadar ileriye gitti. Belki de haklıydı. Ama darbesinin başarılı olması için yalnız Cenevizlere değil, Osmanlılara da çok borçlanmıştı. Her iki taraf da artık ödülünü beklemekteydi.

Cenevizler için ödül, uğrunda çekişilen Tenedos olacaktı. Onu devralmak üzere bir öncü güç gönderdiler. Ancak, V. İoannes'e bağlılığını sürdüren muhafız birliği komutanı, saldırıya rağmen teslim olmadı ve adayı kesinlikle yitirmek istemiyorlarsa hemen eyleme geçmeleri gerektiğini gören Venedikliler, valinin de işbirliğiyle, 1376 Ekim'inde adayı işgal ettiler. O sıralarda Konstantinopolis'te bulunan ve asi Andronikos ile hiçbir ilişkiye geçmeyen Demetrios Kydones mektuplarından birinde durumu pek canlı biçimde betimlemiştir:

> İmparator zindandan kaçtıktan sonra Cenevizlerin yanında iken Tenedos'u onlara vermeyi vaat etmişti. Ama Venedikliler ondan önce davranıp adayı ele geçirdiler; şimdi de adayı ve hisarını surlarla, yiyecek depolayarak, askerlerle, silahlarla ve bir kaleyi alınmaz kılan her şeyle berkiterek bir muhafız birliği bırakıp ülkelerine döndüler. Baharda daha çok gemiyle dönmeyi umuyorlar. Ne var ki, Cenevizler, rakipleri Tenedos adasını işgal ederken boş duramazlar; çünkü denize çıkış yollarının kesildiği ve deniz ticaretinden elde ettikleri kazançtan yoksun bırakılacakları kanısındadırlar; böylesine bir olasılık onlar için kendi ülkelerinden zorla atılmaktan daha korkunçtur. O nedenle, adayı gemilerle ve her çeşit savaş makinesiyle ablukaya almayı tasarlıyorlar; imparatoru da kendileriyle işbirliğine zorluyorlar, çünkü, dediklerine göre, yoksa Venediklilerin eşkiyalığına göz yummuş ve onlara yandaşlık etmiş olurmuş. Kendini böyle bir kuşkudan beri tutmak için imparator onların bağlaşığı olmayı kabullendi ve şimdi, bütün yoksulluğumuza rağmen, silah, cephane ve gemileri hazır etmektedir, ayrıca ücretli askerler ağır da olsalar tutmak zorundadır ki, bu onun için uçmaktan bile daha güçtür. Ancak, bu felaketler dahi, bizim kendi iç hastalıklarımızla karşılaştırıldığında katlanılır sayılabilir. Çünkü imparatorun babasıyla kardeşleri hâlâ kaçış olanağı bulunmayan zindanlarda tutuluyorlar. ... Her akşam insanlar şafakla birlikte yeni bir gelişme olacağını bekliyor ve her sabah, akşamın bir korkunç bir bela getirmesinden korkuyorlar. Sanki fırtınalı bir denizdeyiz ve hepimiz boğulma tehlikesi içindeyiz.[46]

Bizanslıların da istemeyerek karıştığı Tenedos'u ele geçirme çekişmesi, Venedik ile Cenova arasında öncekilerden çok daha geniş kapsamda bir savaşın başlangıç noktası oldu. 1377 Temmuz'unda, adadan gelen bir Venedik filosu Konstantinopolis'e saldırdı ve Kasım'da IV. Andronikos bir misilleme harekâtında Cenevizlerle işbirliği yapmak zorunda bırakıldı. Ancak Venedikliler Tenedos'ta tutundular ve 1378'de Phokaia'yı rakiplerinden almayı, ayrıca Ceneviz sömürgesi Khios'u talan etmeyi becerdiler. Ama savaş sahnesi daha sonra İtalya sularına aktarıldı ve orada her iki taraf 1381'de bitkin düşünceye kadar çarpıştı durdu.[47]

Osmanlıların Andronikos'a verdikleri hizmet karşılığında aldıkları ödül Gelibolu'nun kendilerine teslim edilmesi oldu. Böyle bir

talebin geleceği önceden belliydi. Sultan Murad o talebi 1371'de ve olasılıkla o zamandan beri de birkaç kez ileri sürmüştü. Eğer Trakya ve Makedonya'da Türklerce fethedilen topraklar, Anadolu'da egemen Türk topraklarına bağlanacaksa, Gelibolu limanının onun olması gerekirdi. Andronikos, hiç duraksamadan Gelibolu'yu bıraktı. Devir işini düzenlemek için Murad'ı görmeye kendisi gitti ve hem yıllık bir haraç ödemeyi, hem de Konstantinopolis surları içinde yaşayan Türklere koruma sağlanmasını kabul etti. Gelibolu, daha önce değilse bile, 1377'de, on yıl Bizans işgalinde kaldıktan sonra yeniden Türklerin egemenliğine geçmişti. Murad bu olayı kutlayarak Trakya'ya geçti ve Hadrianopolis kentini resmen devraldı. Hadrianopolis/Edirne bundan böyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki ilk başkenti olacaktı. Kydones "Türkler" diyor, "her şeye egemen, bizler de ya onlara her konuda boyun eğeceğiz ya da itaatsizliğimizden dolayı ceza göreceğiz. Onlar gücün böylesine bir doruğuna çıktılar, biz de böylesine bir kölelik içine düşmüş bulunuyoruz."[48]

IV. Andronikos'un kısa süren egemenlik dönemi iyi belgelenmemiştir. Andronikos olayların gidişini denetim altında tutmak konusunda babasının yapabildiğinden daha fazlasını yapamadı. Konstantinopolis'te siyaset, güvenlik, ekonomi, hatta iaşe artık İtalyan cumhuriyetlerinin ve Osmanlı Türklerinin insafına kalmıştı; diğer yandan, imparatorluk ailesinin tahtta bulunan ya da tahta geçmeye heves eden mensupları, İtalyan açgözlülüğünün ya da Osmanlı emperyalizminin kuklaları olmanın pek ötesine geçmiyorlardı. 1376'dan yaklaşık üç yıl sonra, başkentte yaşayan ve taç giymiş en az dört imparator vardı: IV. Andronikos ile oğlu VII. İoannes ve V. İoannes ile oğlu Manuel. Ama ikisi zindandaydı. Daha sonraki Rum tarihçiler, Murad'ın Andronikos'a, bunları yolunun üzerinden kaldır diye akıl öğrettiğini ima ediyorlar, ama böyle bir şey pek olası görünmüyor. Bizans tahtı için birden çok iddia sahibinin bulunması sultanın çıkarınaydı. Andronikos babasıyla kardeşlerini ne öldürebiliyor, ne de özgür bırakabiliyordu. Öyle görünüyor ki, Venedikliler V. İoannes'in zindandan bırakılması için birden çok girişimde bulunmuşlardı. Manuel, o daha

sonraki yıllarda, sırada ömrü boyunca bir daha özgürlüğüne kavuşmak umudu görmediği Anemas zindanında çektiklerini anımsayacaktır.[49]

Fırsat 1379 Haziran dolaylarında çıktı. Olayların hangi koşullarda gerçekleştiği belirsizdir, ama ya Venediklilerin yardımıyla ya da kendi girişimleriyle V. İoannes ile oğulları kaçtılar ve bir tekneyle karşı kıyıya, Üsküdar'a geçtiler; oradan da dosdoğru Murad'ın sarayına gittiler. Gerçekten de gidebilecekleri başka hiçbir yer yoktu. Sultan böylece kralın kim olacağını belirleyen kişi durumuna geldiği için keyiflenmiş olsa gerek. Anlatıldığına göre, ulak gönderip Konstantinopolis halkının kimden yana olduğunu soruşturdu. Ancak, V. İoannes'in onunla yaptığı anlaşma, Türk desteğini kendisinden yana ve oğlu Andronikos'un karşısına yerleştirmek için yeterliydi. Çünkü İoannes, tahtına yeniden oturması sağlanırsa sultana şimdiye kadar ödenmiş olanlardan daha yüksek tutarda haraç ödemeyi, ne zaman istenirse yardımcı birlikler göndermeyi, bir de öyle anlaşılıyor ki, Anadolu'da elde kalmış tek Bizans toprağını, Philadelphia'yı devretmeyi kabul ediyordu. IV. Andronikos'tan kurtulmayı istemek için kendilerine özgü nedenleri bulunan Venedikliler, Konstantinopolis'e saldırıda kullanılmak üzere gemiler sağladılar. Türkler bir ordu gönderdiler; böylece, 1 Temmuz 1379'da V. İoannes ile Manuel kente yeniden girdiler. Ceneviz askerlerden oluşan bir muhafız birliğinin güçlü direnişine rağmen, Andronikos Galata'ya kaçtı; yanında rehin olarak anası İmparatoriçe Elena'yı, onun kız kardeşlerini ve artık yaşlanmış olan babası İoannes Kantakouzenos'u da götürmüştü.[50]

Ama sorun henüz çözümlenmemişti. Bir yılı aşkın süreyle Konstantinopolis ve Galata arasında yeni türde bir iç savaş yürütüldü. V. İoannes Haliç'in bir yanında Venedikliler ve Türkler tarafından destekleniyordu; Andronikos da diğer kıyıda Cenevizler tarafından destekleniyordu. İoannes ile bağlaşıkları Galata hisarını kuşatmaya aldılar. Galata'yı savunanlar açlık çekiyorlardı; hastalık baş gösterdi ve rehin imparator ailesi mensupları zindanda çok çile çektiler. Çatışmalar 1381 Nisan'ına kadar sürdü ve Mayıs'ta çekişen taraflar bir uzlaşmaya vardılar. Andronikos bağışlanacak,

yeniden veliaht olacaktı. Taht ondan sonra oğlu VII. İoannes'e geçecekti. Kendisine merkezi Selymbria olmak üzere Trakya'da bir arazi verilecekti. Zaten Konstantinopolis yakınlarında onun egemen olabileceği başka toprak pek kalmamıştı. Bu uzlaşma V. İoannes'e biraz baskıyla da olsa kabul ettirildi. Manevi zaferi elde eden Andronikos olmuştu. Ancak varılan uzlaşma, neredeyse on yıldır gelecekte imparator olacağı umuduyla beslenen kardeşi Manuel'in aleyhineydi. Bu işe Manuel'in ne tepki gösterdiğini ya da zararına karşı ona ne ödün verildiğini tarih yazmamıştır. Manuel'in 1382 yazında Konstantinopolis'te olduğu anlaşılıyor. Ama kısa süre sonra acele ve gizlice olduğu anlaşılan koşullar içinde Konstantinopolis'ten ayrıldı, yılın sonuna doğru da vaktiyle yönetip savunduğu kente, Thessalonike'ye dönmüştü. Ancak, bu kez orada babasına sadık oğul ve babasının Türklere karşı yürüttüğü politikanın soru sormayan uygulayıcısı olarak değil, imparator olarak egemenlik sürecekti. Hemen hemen beş yıl boyunca Manuel, Thessalonike'yi yeni bir direniş merkezi ve geri alınmış Bizans illerinin, Makedonya ile Tesalya'nın başkenti durumuna getirmek için mücadele verdi.[51]

1381 uzlaşmasının diğer tek umut verici sonucu V. İoannes'in dördüncü oğlu Theodoros Palaiologos'un Morea'ya despot olarak atanması oldu. 1349'dan beri gittikçe artan başarılarla Güney Yunanistan'daki Bizans illerini yöneten Manuel Kantakouzenos 1380 Nisan'nda ölmüştü. Ona ardıl olabilecek çocuğu yoktu. Ağabeyi, eski [ortak] imparator Mathaios Kantakouzenos bir süre için onun görevini devralmış görünüyor. Ama besbelli ki, Konstantinopolis'teki imparator için, bunca zamandır Kantakouzenosların yönetiminde kalmış bulunan bu önemli uç bölgesi üzerinde Palaiologosların ortak kabul etmez hakkını vurgulama zamanı gelmişti. Bu nedenle, V. İoannes oğlu Theodoros'u Mistra'ya gitmekle ve Morea despotluğu görevini devralmakla görevlendirdi. Anlaşıldığına göre, Galata'daki zindandan henüz salıverilmiş bulunan yaşlı İoannes Kantakouzenos bu düzenlemeyi yerinde bulmuş ve kendisi de Konstantinopolis'in sağlığa hiç elverişli olmayan koşullarından uzaklaşıp son yıllarını Mo-

rea'nın görece daha huzurlu havası içinde geçirme fırsatını değerlendirmeye karar vermişti. Yaşlı imparator-keşiş, Mistra'da 15 Haziran 1383'te 78 yaşında öldü. Ancak torunlarından biri, Morea'yı kendi ailesinin toprağı olarak gören Mathaios Kantakouzenos yeni düzenlemelerden memnun olmamıştı. Neredeyse iki yıl boyunca, yeni atanan despota karşı kendi hakkını savunmak için gerek Türklerden gerek Yunanistan'daki Latin prenslerden destek aldı. Theodoros Palaiologos Mistra'da vali olarak yerini ancak 1383'te sağlamlaştırabildi.[52]

Dolayısıyla Bizans İmparatorluğu'nu oluşturan parçalar kâğıt üzerinde bir kez daha aynı hanedanın yönetimine girmişti. V. İoannes imparator olarak Konstantinopolis'te egemenlik sürüyordu. Oğlu IV. Andronikos ile torunu VII. İoannes'in her ikisi, [ortak] imparator sıfatiyle, Marmara Denizi'nin kuzey kıyısında egemendiler. Diğer oğulları, sırasıyla [ortak] imparator unvanıyla Thessalonike'de ve despot unvanıyla Morea'da egemenlik sürmekteydiler. Ancak her biri, onları kendi aralarında işbirliği yapmaya teşvik etmektense çekişmeye kışkırtmakla daha fazla bir şeyler kazanmayı uman İtalyanlarla Türklerin şu veya bu ölçüde kuklası durumundaydı. İtalyanlar yine Bizans politikasına karışabilecek durumdaydılar. Tenedos'un kime ait olacağı sorunu yüzünden patlak veren, Venedik ile Cenova arasındaki uzun çekişme sonunda 1381'de tavsamıştı. O yılın Ağustos'unda Torino'da Savoie Kontu Amadeo'nun arabuluculuğuyla bir antlaşma yapılmıştı. Tenedos'ta Venediklilerin yaptığı surlar yıkılacak ve ada Amadeo'nun gözetimi altında tarafsız bir bölge sayılacaktı. Yaptıkları kötülükleri bağışlatmak için hem Venedikliler hem Cenevizler, Bizans imparatoru ile halkının Katolik olması için çalışmaya ve V. İoannes ile oğlu Andronikos'un barışması uğrunda ellerinden geleni yapmaya söz vermişlerdi.

Bu yüce ideallere hizmet için ne yapılabileceğini görmek üzere 1382 yazında iki Ceneviz elçisi Konstantinopolis'e geldi. Uzun süren görüşmeler, 2 Kasım'da sarayda imzalanan resmi bir antlaşmayla sonuçlandı. Bu antlaşma çok öğretici bir belgedir. Antlaşmanın tarafları, bir yanda iki imparator, İoannes ile Andronikos,

diğer yanda ise Galata'daki Cenevizlerdi. V. İoannes, Andronikos'a ya da oğluna karşı artık savaşmamayı ve onların Trakya'daki bölgeleri üzerindeki haklarına saygı göstermeyi kabul ediyordu, ayrıca Murad ve Türkler dışında her kim onlara saldırırsa yardıma geleceğine söz veriyordu. Cenevizler ise oğlunun saldırması halinde V. İoannes'i destekleyeceklerdi; Murad ve Türkler dışındaki saldırganlara karşı da yardıma geleceklerdi. Antlaşmanın maddeleri hareket alanını daraltıyordu. İki taraf da Sultan Murad'ı antlaşma kapsamının dışında tutmak zorunda kalmıştı, çünkü her ikisi de varlıklarını sürdürebilmek için sultana şu ya da bu anlamda bağımlıydılar; ayrıca iki imparator Murad'a bağımlılık andı içmiş kişiler olarak hareket özgürlüklerini sınırlamış durumdaydılar. Antlaşma Manuel Palaiologos'tan söz etmiyordu. Ancak, bu antlaşmanın ön görüşmeleri yapıldığı sırada, Manuel babasının çoktan beri vazgeçtiği girişimi üstlenmek üzere Thessalonike'ye geçivermişti. Bu, yiğitçe bir tutumdu, ama artık çok geçti. Gelibolu'nun teslimi, inisiyatifin artık Bizans tahtı üzerinde hak iddia edenlerde değil, sultanda olduğunu gösteriyordu.[53]

1376'dan 1381'e kadar, IV. Andronikos'un egemenliği ve Konstantinopolis ile Galata arasındaki bütün iç savaş yılları boyunca Murad, Avrupa toprağındaki yerini rahatça sağlamlaştırabildi. Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki temellerinin gerçekten atıldığı söylenebilir. Murad egemenliğinin ilk yıllarını, esas itibariyle Anadolu'daki diğer Türk beyleri üzerinde egemenliğini kurmak ve yaymakla geçirdi. Bunu, bir yandan bağlaşıklıklar kurmakla, bir yandan da fetihlerle yaptı. Egemen olduğu topraklar bir tarafta Ankara'yı, diğer tarafta Anadolu'nun güneyindeki Attalia/Antalya limanını kapsayacak kadar genişlemişti; ayrıca, siyasal evlilikler yoluyla, Germiyan Beyliği ve ondan da güçlü olan Karamanlılar Beyliği ile barış yaptı. Osmanlı devleti iyi örgütlenmiş bir Doğu despotizmi niteliğini almaya başlamıştı. Gerek Asya'da gerek Avrupa'da, savaşta yenilenler ya da kendiliğinden teslim olanlar, Bizanslı, Slav, Türk olsunlar, Osmanlı halkı içinde özümlendiler. Balkanlar, bilinçli bir politika güdülerek Türk göçmenleri ve kolonizatörleriyle iskân edildi; ayrıca yeni kazanılmış toprak-

lar, zeamet veya timar olarak askerlere tahsis edildi, ya da feodal topraklar (has) olarak komutanlara verildi. Murad Osmanlı ordusunda da kökten bir değişikliği gerçekleştirdi. Bundan böyle piyade gücü, savaş tutsaklarının devşirilmesiyle güçlendirilecekti; savaş tutsaklarının beşte biri, doğrudan sultana bağlı özel bir alay oluşturacaklardı. Sultan'ın bu özel ordusu, daha sonraları Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde öylesine önemli bir rol oynayan, [Çandarlı] Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasına doğru ilk adım niteliğindeydi.[54]

Murad'ın komutanlarının çoğu, gazilik geleneği içinde yetişmişlerdi ve Avrupa'daki seferlerine kâfirlere karşı kutsal savaş gözüyle bakmaktaydılar. Önde gelenleri Gazi Evrenos Bey ile Murad'ın veziri Hayreddin Paşa idi. Ancak, 1371'de Meriç boyunda yapılan savaştan sonra, Sultan'ın buyruğu altında ayrıca, Sırbistan, Bulgaristan ve Konstantinopolis'teki Hıristiyan vasallarından çağırıp getirtebileceği çok sayıda birliği vardı. Murad'ın fetih ve asimilasyon yöntemleri o kadar eksiksiz ve o kadar etkiliydi ki, dünyadaki en güçlü irade ile dahi Balkanlar'daki Hıristiyan halkların ona karşı birleşmesi son derecede zor olurdu. Zaten ortada böyle bir irade de yoktu. Demetrios Kydones olsun, başkaları olsun, Bizanslı işbirlikçilerin, yandaşların ve satın alınmışların düşmana sağladığı kolaylıklardan yakınmışlardır; birçoğu Türklerin iaşe görevlileriyle kârlı işler yapmaktaydılar, hatta kendi halkları arasındaki Türk düşmanı faaliyetleri Türklere ihbar ediyorlardı. Diğer yandan, İslam hukukunun bir kentin yağma edilip yakılmasına, yıkılmasına ancak o kentin halkı direniş gösterirse izin verdiği de yaygın biçimde biliniyordu. Bu nedenle, teslim olmak yeğlenecek bir tutumdu. Trakya ve Makedonya'daki birçok mülk sahibi, servetlerini elde tutabilmenin en güvenli çaresi olarak Müslümanlığı kabul etmişlerdi. Ancak, korunacak malı mülkü olmayan köylülerin pek çoğu dehşet içinde Ege adalarına kaçmışlardı.[55]

Sultan Murad Edirne'deki stratejik ve idari karargâhından, Bizans Makedonya'sı, Sırbistan ve Bulgaristan'dan geriye kalan topraklara giren ordularının harekâtının eşgüdümünü sağlama olanağını bulmaktaydı. Bu ordular, önceden planlanmış biçimde ve düzenli olarak ilerlemekte, ırmak vadilerini izlemekteydiler. Sırbis-

tan'da, Duşan'ın imparator unvanı üzerinde hak iddia eden oğlu V. Uroş Aralık 1371'de ölmüş, böylece Sırp topraklarındaki merkezî yönetimin son kalıntısı da gitmişti. Henüz sultanın vasalı durumuna düşmemiş Sırp prensleri arasında bir iktidar çekişmesi patlak verdi. Türkler için çok kolaylaşmıştı. Onlar da Vardar ırmağı vadisinden gelip, 1380'de Ohri'ye ve Pirlepe'ye girdiler, oradan da Arnavutluk'a doğru yola koyuldular. Hemen hemen tam o sıralarda, başka Türk birlikleri Meriç ırmağı boyunca ve ırmağın ötesine ilerlemekteydi. Sofya 1385'te, Niş 1386'da düştü. Batı Avrupa'dan Bizans'a giden karayolunun kapıları tamamen kapanıyordu. Murad, Konstantinopolis'i aslında kendi denetimi altına girmiş sayıyordu. Kentin fethi daha sonraya kalabilirdi. Andronikos Konstantinopolis yakınındaki bir kaleyi sahiplenerek bölgesini büyütmeye kalkınca, V. İoannes ile Andronikos arasındaki uzlaşmanın 1385 başlarında bozulduğunu öğrenmek Murad'ın keyfini kaçırmış olabilir. Doğru dürüst savaşmaya yetecek sayıda askeri ne babanın ne de oğulun çıkarabilmeleri ikisinin de lehine değildi. Kuşkusuz bu durum sonuncu da olmayacaktı. Ne var ki, aynı yılın 28 Haziran'ında IV. Andronikos hastalanıp öldü.[56]

O sıralarda Demetrios Kydones'in yazmış bulunduğu üzere, V. İoannes'in diğer oğlu Manuel başkentte olsaydı bu hüzün verici gelişmeler hiç ortaya çıkmazdı. İmparatorluğun kaynaklarının iç savaşta böylesine israf edilmesi yüzünden, Manuel gerçek düşmana karşı direnişi örgütlemek için bağımsız tutum takınarak Thessalonike'ye yerleşmişti. Varlığı, onu vasallık yemininden dönmüş sayan sultan için can sıkıcıydı. Thessalonike, denizden takviye kuvvet alabilen ve iaşesi mümkün olan, iyice tahkim edilmiş bir kentti. Bu durum, pek az gemisi bulunan Türklerin kenti kuşatmasını zorlaştırıyordu. Ancak Murad, Manuel'in tutumunu Konstantinopolis'teki babasının onaylamadığını biliyordu. 1383'te Hayreddin Paşa'ya, Thessalonike'yi zapt etmesi ve asiyi kendisine getirmesi buyruğunu verdi. Verilen görev, bu kadar deneyimli ve başarılı bir asker için bile kolay değildi. Birinci adım, Manuel'in 1371 gibi erken bir tarihte aldığı Serez'in fethi oldu. Bu kent Thessalonike yolu üzerindeydi ve bir kuşatmadan sonra, 19 Eylül 1383'te düştü.

Türkler kenti yağmalayıp halkından piskopos dahil birçoğunu esir alıp götürdüler. Çok geçmeden Thessalonike surlarının dışında göründüler. 1387 Nisan'ına kadar kent Hayreddin Paşa'nın kuşatması altında kaldı.[57]

Kydones, dostu Manuel'e moral verici bir mektup göndererek, ona Babil, Roma ve Atina gibi birçok büyük kentin geçmişte sur kapılarını barbarlara kapatıp yakılan tarlaların, yıkıntıya dönüşen pazar yerlerini, eli kolu bağlı nasıl seyrettiklerini anımsattı. Mektubunda diyordu ki, tarih uzun süren ve çok çileler çektiren kuşatmalara gösterilen direnişin başarıyla sonuçlandığının örnekleriyle doludur.[58] Ancak, ne yazık ki İmparator Manuel yiğitçe tutumunda kentlilerin tam desteğine sahip değildi. Hayreddin Paşa Serez'i ele geçirdikten sonra son bir ihtarda bulundu. Kendilerine bir seçenek sunuluyordu: Ya sultana haraç ödeyecek, ya da kıyımdan geçirileceklerdi. Birkaç gün sonra, 26 Ekim 1383'te, Thessalonike Metropoliti İsidoros Glabas kentin büyük kilisesinde bir vaaz verdi. O gün, geçmişte nice kez kenti düşmanlarından kurtaran, kentin koruyucusu Aziz Demetrios'un yortusuydu. Piskopos, kiliseye gelenlerin günahları yüzünden azizin yeniden bir mucize gerçekleştirmekte yavaş davrandığını söyledi. Türklerin son ihtarı, onları korkunç bir seçenekle karşı karşıya bırakmaktaydı; bu yüzden hepsini, Tanrı'nın imparatorları Manuel'in kişiliğinde onlar için atadığı koruyucunun öğütlerine saygı göstermeye ve emirlerine uymaya çağırdı. Manuel zaten son ihtarı aldıktan sonra halka öğüt vermişti. Hepsini kent meydanında toplamış ve uzun bir söylev çekerek halkı direnişi sürdürmeye, barbarların tehditlerini umursamamaya, hâlâ onurlu bir barış antlaşması için görüşmelere başlanması olanağının yitirilmiş olmadığı umudunu beslemeye çağırmıştı. Edebi ve belagatli bir *tour de force* [şaşılacak hüner gösterisi] olarak Manuel'in konuşması kayda değerdir. Kendisi de konuşmasından o kadar hoşnut kalmıştı ki, metnin bir kopyasını Konstantinopolis'e, Kydones'e gönderdi. Ama Thessalonike sakinleri konuşmadan fazla etkilenmemişlerdi. Birçoğu bu politikayı eleştiriyordu; bazıları Türklere teslim olmayı yeğlediklerini herkesin ortasında açıkladılar.[59]

Bu bıçak sırtındaki yıllarda Thessalonike'nin yazgısı dış dünyanın umurunda değildi. Konuyla ilgilenmesi beklenebilecek olan Macar Kralı Büyük Layoş 1382'de ölmüştü. Askeri ve ekonomik yardım sağlasınlar diye Manuel'in 1385'te kendilerine başvurduğu Venedikliler, bu başvuruyu reddettiler. Aynı yıl, Manuel'in bir elçi gönderdiği Roma'daki Papa VI. Urbanus diplomatik bir gaf yapıp Konstantinopolis'e daimi bir temsilci gönderdi; temsilci orada, oğlunu isyankâr oldu diye kınamayı sürdüren Manuel'in babasınca pek soğuk karşılandı. Temsilci 1386'da Thessalonike'ye geçebildi, ama önerebildiği tek şey, Roma Kilisesi'yle birleşmenin getireceği manevi kazançtı. Yine de, Manuel ile Mistra'daki kardeşi Theodoros arasında işbirliği yapıldığının az buçuk belirtisi vardır; diğer yandan, Makedonya'daki ve Kuzey Yunanistan'daki Yunan ya da Sırp-Yunan dünyası doğal olarak onun faaliyetleriyle ilgilenmekteydi. Thessalonike'yi her zaman kendi bölgelerinin ana kenti diye gören Tesalya ili 1381'de Sırp yönetiminden Yunan yönetimine geçmişti. Duşan'ın Trikkala'da imparator unvanıyla egemenlik süren üvey kardeşi Simeon Uroş 1371 dolaylarında ölmüş ve küçük krallığını oğlu İvan'a bırakmıştı. Ancak, İvan Uroş çok geçmeden tahtından feragat edip keşiş olmayı yeğledi; o da keşiş İoasaf [İoannes Kantakouzenos] gibi, Tesalya ovasının kuzey ucunda kayalıkların burç misali yükseldiği Meteora yöresinin manastırlarından en büyüğünde baba gibi sayılan bir kişi oldu. Yerini, evlenme yoluyla aralarında hısımlık kurulmuş bulunan, Aleksios Angelos adlı biri aldı. Aleksios, Bizanslılara özgü Kaisar unvanını almıştı. Bir olasılıkla bu unvanı ona İmparator Manuel vermişti; 1382'den 1387'ye kadar Thessalonike'de egemenlik süren Manuel'in vasalı olduğuna kuşku yoktu. Tesalya'dan Pindos dağları ile ayrılan Epeiros'ta, Duşan'ın imparatorluğundan kalma bu parçayı 1367'de tevarüs eden Sırp Despot Tomas Preljuboviç dahi Manuel'i efendisi olarak tanımış ve aldığı Bizanslılara özgü despot unvanının Thessalonike'de onaylanmasına özen göstermişti. Bu nedenle Manuel, Epeiros ile Tesalya'da da az çok sözünü geçiriyordu ve Kuzey Yunanistan'ı Bizans yönetimi altında birleştirebilirdi.[60]

Bu gerçekleşmeyecekti. Manuel, konuya ilişkin düşüncelerinde, uğradığı başarısızlığa yol açan kusurun çoğunu Thessalonike'nin bencil, kavgacı, yüze gülüp arkadan bıçaklayan ve her şeyi engelleyen halkına yükler. 6 Nisan 1387'de onları ne haliniz varsa görün diye bıraktı ve gemiyle kentten ayrıldı. 9 Nisan'da Türk askerleri, sonunda onlar için ardına kadar açılmış bulunan kapılardan kente girdiler. Böylece kent halkı, tehditte sözü geçen kıyımdan ve talandan esirgenmiş oldu. Manuel ile yandaşları önce Lesbos adasına geçtiler; orada, kuzeni Francesco Gattilusio onu pek de istemeden ağırladı; oradan da boşaltılmış bulunan Tenedos'a gittiler. O yılın yazında, Sultan Murad'ın Bursa'daki ordugâhına gitti. 1379 yılında babasıyla birlikte Konstantinopolis'ten kaçtıkları sırada olduğu gibi, gidebileceği başka hiçbir yer kalmamıştı. Kamçı Sultan'ın elindeydi. Manuel'e duyduğu öfkenin acısını çıkarabilirdi, ama ona düşkün bir ricacı gibi davranmadı, bir konuk sayarak ağırladı. Kanıtlara göre, onu Bursa'ya davet eden de kendisiydi. Thessalonike hemen hemen hiç kan dökülmeden teslim olduğuna göre, Manuel'i vasal statüsünü kabullenmenin sağlayacağı yararlar konusunda ikna etmek gerekiyordu. Murad, onu bu fikre razı ederek Konstantinopolis'te babasının yanına gönderdi. V. İoannes onu Konstantinopolis'e almayı pek reddedemezdi. Ama bir tür cezalandırma olarak, Manuel'i Lemnos adasında sürgün ya da emekliliğe gönderdi; Manuel elinden bir şey gelmediği için bir süre orada vakit öldürdü. Demetrios Kydones, görünüş başka türlü olsa bile babasının hâlâ kendisinden sonra Manuel'in tahta geçmesini istediğini yazarak onu teselli etmeye çalıştı.[61]

Manuel'in Thessalonike'deki egemenliğinin son yıllarında, aslında, Balkanlar'ın diğer bölgelerindeki Türk fetihlerinde de bir duraklama olmuştu. 1386'da Niş'in ele geçirilmesinden sonra Murad, Karaman beyinin giriştiği bir istilaya karşı sınırlarını savunmak için Anadolu'ya dönmek zorunda kalmıştı. Bu, Avrupa'daki Hıristiyan hükümdarların birleşik bir karşı saldırıya geçmesi için fırsat olabilirdi. Ama sultanın vasalı olan Bizans imparatorları ile diğer prensler parmaklarını bile kıpırdatmadılar. Bir kez daha, işi sonuca bağlayabilecek tek gayret Sırplardan geldi. 1371 sonrasın-

da başlıca Sırp lideri olarak ortaya çıkan Lazar'ın komutasında bir sefer yapıldı. Lazar diğer Sırp prenslerinin, özellikle Kosova yöresinin hükümdarı Vuk Brankoviç'in katıldığı bir karma güç oluşturmuştu. Bu birliğe, henüz Türk istilasının şokunu tam yaşamamış olan Bosna'nın hükümdarı I. Tvrtko da katıldı. Sırplar 1386'da ve ardından 1388'de, Bosna'ya yapılan bir Türk saldırısını püskürterek bazı cesaret verici başarılar kazandı. Bunların haberinin yayılması, Balkanlarda daha genel kapsamlı bir ayaklanmanın tohumlarını atar gibiydi. Bulgarlar sultandan bağımsızlıklarını ilan etmeye cüret ettiler; Bulgarların Tuna karşısındaki komşuları olan Ulahlar çarpışmaya hazırlandılar.

Murad bu sorunu yine ona özgü metodik biçimde ele aldı. İlk cezalandırılacak olanlar Bulgarlardı. 1389 başında Trnovo, ardından da Nikopolis/Niğbolu, boyun eğmek sorunda bırakıldı ve Tuna'ya kadar uzanan topraklar Türk birlikleri tarafından sistemli biçimde istila edildi. Bulgar Çarı İvan Şişman bir kez daha sultanın vasalı oldu, ancak kendisine şimdilik krallığının bir köşesini elinde tutma izni verildi. Bu sırada Murad birleşik ordularıyla Sırbistan'a sefer etmek üzere Avrupa'ya bizzat gelmişti. Hedefleri, Vuk Brankoviç'in karargâhının bulunduğu Kosova idi. Sultan yolu üzerindeki çeşitli Hıristiyan vasallarından, sefer giderine katkı yapmalarını ya da ordusuna destek göndermelerini istedi; bunlar arasında Köstendil'deki Sırp prensi Konstantin ile, Serez'i elinde tutmakta olan Konstantin Dragaş da bulunuyordu. Lazar, komutasındaki Sırp ve Boşnak birlikleriyle Türkleri 15 Haziran 1389'da bir karatavuk alanı olan Kosova Ovası'nda karşıladı.

Kosova Savaşı çok geçmeden Sırp ulusal folklorunun bir parçası ve kahramanlık destanı haline geldi. Günümüzde, bu olay çevresinde oluşturulmuş hayali hikâyeleri gerçeklerden ayırt etmek zordur. Ancak şu kadarı açıktır ki, Lazar ile bağlaşıkları arasında tam da savaşın yapılacağı günden bir önceki akşam uyuşmazlık çıkmıştı; saflarında hainler vardı, askerleri arasında karamsarlık ve umutsuzluk kol geziyordu. Her iki tarafta kaç savaşçının bulunduğu konusunda Sırp ve Türk kaynaklarının birbirine aykırı anlatımlarına pek inanılamaz. Ancak, Sırplarla bağlaşıklarının

daha az sayıda olduğunu varsaymak yerindedir; ayrıca, disiplin, özgüven ve moral yönünden hasımları karşısında zayıf kaldıkları kuşkusuzdur. Ne var ki, işin başında şans onlardan yana gibiydi. Lazar Osmanlı saflarını yarıp geçti. Ama ilerleyişi Murad'ın oğlu Bayezid tarafından durduruldu; sonucu belirleyecek anda ise, anlatıldığına göre, Vuk Brankoviç yaklaşık 12.000 askeriyle savaş meydanından kaçtı. En heyecan verici öykü, çatışmanın en kızgın zamanında Murad'ın öldürülmesidir. Bir anlatıma göre, onu Lazar'ın hainlik suçlamasından aklanmak isteyen damadı Miloş Obiliç öldürmüştür. Ordudan kaçmış bir soylu kisvesine bürünerek sultanın huzuruna alındığı, bu sırada bir hançeri onun yüreğine sapladığı söylenir. Olay başka türlü de anlatılır. Ancak, şu kesindir: Murad Kosova'da öldürülmüştür. Ama bu yüzden bir şey değişmedi; çünkü Murad'ın oğlu Bayezid komutayı hemen ele aldı, ordu tam ve ezici bir yengi kazandı.

Lazar tutsak alındı ve idam edildi. Canını yitiren yalnızca o değildi. Hiç değilse Sırp efsanesi kendi ölülerini 77.000, Türklerinkini ise 12.000 olarak gösteriyor. Ancak, ölen Sırpların çoğu, Bayezid'in savaştan sonra verdiği buyruk gereğince kılıçtan geçirilmiş Sırp soyluları ve halkı olsa gerektir. Lazar'ın bağlaşığı, Bosnalı Tvrtko felaketten önce kaçmış ve Murad'ın öldürüldüğü haberini yaymıştı; bu haber Batı Avrupa'da bazı tuhaf sonuçlara yol açtı. Sultanın ölümünün, hiç kuşkusuz kâfirlere karşı Hıristiyanların kazandığı büyük bir zafer olduğu varsayılıyordu. Kosova'dan ilk haberler Floransa'ya ulaştığı zaman, halk *Te Deum* duasını okumak üzere kent katedralinde toplanmıştı. Paris'te, Kral VI. Charles Notre Dame Kilisesi'nde Tanrı'ya şükretti; ayrıca, Philippe de Mézières yalnız Murad'ın değil, oğlunun da öldürüldüğünü resmen kaydedip Türk ordusunun tam bir yenilgiye uğratıldığını açıkladı.[62]

Kısa süre sonra gerçek öğrenilince kayıt düzeltildi. Sırplar bakımından sonuç hemen belli olmuştu. Kosova muharebesi, onların bir ulus olarak düşmana son meydan okumalarıydı. Yarım yüzyıl önce Stefan Duşan'ın tahta geçmesiyle tarihlerinde açılmış olan kahramanlık sayfalarının son faslı kapanmıştı. Kosova,

1371'de Meriç kıyısında yapılmış ve yitirilmiş Çirmen muharebesinin uzantısıydı. Tekrarlanması asla mümkün olmadı. Yeni sultan Bayezid böyle bir şeyin olmaması için gereken bütün önlemleri almıştı. Sağ bırakılan Sırp soyluları tek tek ona sadık kalacaklarına yemin etmek, haraç ödemek ve ordusunda hizmet etmek zorunda kaldılar. Lazar'ın oğlu Stefan Lazareviç (1389-1427) Sırp tahtına bu koşullarla vâris kabul edildi ve ömrünün son gününe kadar bu koşullara özenle uydu. Anası Milica, Türk yayılmasının korkunç sonuçlarını hafifletmek için çok şey yaptı ve en küçük kızı Olivera'yı eş olarak Bayezid'e verdi. Artık bütün ülke Türklerin hükmü altındaydı. Müslüman olmayan herkes, yaşamını sürdürmesine izin verilmesinin karşılığı olarak Osmanlılara cizye [baş vergisi] ödemek zorundaydı. Bu yükümlülük kısa zamanda bütün Balkan yarımadasını ve Türk egemenliği altındaki Bizans topraklarını da kapsamına alacak biçimde yaygınlaştırıldı. Daha önce bir kişi ya da kuruluş, ne çeşit bağışıklıklardan yararlanıyor olursa olsun, hiçbir istisna tanınmadı. Çok sayıda köylüyü çalıştıran toprak sahipleri özellikle ağır darbe yediler, çünkü vergisini ödemeyen çıkarsa bundan kendileri sorumlu tutuluyordu. Kilise, özellikle de büyük mülklere sahip bulunan manastırlar çok ağır yük altında kaldılar. Athos Dağı'ndaki manastırlar 1386'da doğrudan doğruya sultanın yetkisine bağlanmışlardı. Keşişler basiretli davranarak, işler yolunda giderken sultana bağlılıklarını açıklamışlardı. Kendi işleri hakkında karar verme yetkilerine saygı gösterildi. Ancak, onlar da yalnız kendi hesaplarına değil, bir de Kutsal Dağın çok ötelerine kadar uzanan mülkleri dolayısıyla vergi ödemek zorundaydılar. Bir aksama olursa, mülkün bulunduğu yerdeki egemen kişi onların hesabına ödemede bulunmak zorundaydı.[63]

Sırpların Kosova'daki yenilgisiyle, Konstantinopolis'in Batı'yla ilişkisi tamamen kesilmişti. Artık, Avrupa'da Türklere karşı direniş, Anadolu'dakine kıyasla daha da etkin biçimde ezilmişti. Ancak yeni sultan Bayezid, Anadolu'da da kendi sözünün yasa yerine geçmesini sağlamakta kararlıydı. Güttüğü siyaset, varlığını sürdüren Türk beyliklerinin topraklarını kendi egemenliği altındaki ülkeler arasına, babasının yaptığı gibi diplomasi ya da evlilikler yoluyla

değil, doğrudan doğruya fetih yoluyla katmaktı. Bayezid Karamanlılarla savaşa tutuştu ve kararlılıkla Aydın, Saruhan, Menteşe beyleriyle öteki beylerin ülkelerini ellerinden alıp kendi topraklarına kattı. Murad'ı Osmanlı İmparatorluğu'nun mimarı sayarsak, Bayezid onun ilk imparatorudur. Murad, sultan sanını takınmıştı. Bayezid ise vaktiyle Anadolu'daki Selçuklu hükümdarlarının kullandığı meşru Sultanü'r-Rum [Roma/Rumların Sultanı] unvanını üstlendi. Onun gözünde Konstantinopolis'in fethi, mantığın buyurduğu, alnına yazılmış bir olaydı. Murad'ın öldürülmesi her ne kadar birçok Hıristiyanın Tanrı'ya şükretmesine neden olmuşsa da, bir doğulu mutlak hükümdarın kafa yapısına daha yakın olan ve yalnız Balkanlar'ın değil, bütün Hıristiyan dünyasının fethini aklından geçiren bir Türk hükümdarına yolu açmıştı. Bayezid bir yerden ötekine yıldırım gibi gitmesiyle ünlüydü ve bu ünü ona Yıldırım sanını kazandırmıştı. Bizanslılar, çok geçmeden, bu sanın yalnız onun eylemlerindeki hızı değil, mizacını da anlattığını öğreneceklerdi.[64]

Bayezid hüküm süren hanedandan birini diğerine karşı kışkırtarak Bizanslıların direnişini zayıflatmakta babasından da usta ve acımasızdı. IV. Andronikos'un 1385'te ölmesi, tahta aday olan kişilerden birini eksiltmişti. Ama onun oğlu, daha önce yasalara uygun biçimde [ortak] imparator ilan edilmiş, kendisine taç giydirilmiş bulunan VII. İoannes, dedesi V. İoannes'e ve amcası Manuel'e güvenmemesi telkiniyle yetiştirilmişti. Görünüşe bakılırsa Cenevizler, babasına sahip çıktıkları gibi ona da sahip çıkmışlardı ve 1389 sıralarında kendisi de Cenova'da bulunmakta, tahta çıkışı için destek aramaktaydı. Ama Sultan Bayezid çok daha güçlü bir dosttu ve besbelli ki VII. İoannes'i, Manuel'e kıyasla, kendi amaçları için daha uygun saymaktaydı. İoannes 1390 başlarında Cenova'dan döndüğünde, Bayezid, Konstantinopolis'e zorla girmesi ve dedesini sürgüne göndermesi için gerekli askeri desteği ona sağlayıverdi. Sultan, meşru Bizans imparatorunun savunucusu tutumunu takınıyordu; sonunda, 1390 Nisan'ında, VII. İoannes sarayı ele geçirmeyi başardı. Rus Kilisesi'nin yüksek rütbeli bir din adamı, Smolensk'li İgnatios, rastlantı sonucu o sırada bir hac yol-

culuğu dolayısiyle Konstantinopolis'te bulunuyordu ve o heyecanlı günlerin birinci elden anlatımını bize bırakmıştır. Gözüyle gördüğü üzere, yollar boyunca dizilmiş kalabalıkların İmparator Andronikos'un oğlu için "Çok yaşa" diye bağırmaları aslında daha çok, askerlerin çekilmiş kılıçlarından korkmaları yüzündendi.[65] Ne var ki, İoannes'in zaferi tam değildi, çünkü babası kent surlarının Altın Kapı burcuna kapanmış ve oradan oğlu Manuel ile bağlantı kurmuştu. Bunun dışında, yaklaşık dört ay boyunca, VII. İoannes Konstantinopolis'i kendi denetimi altında tuttu. Bayezid ilk hilesini ustaca uygulamıştı. Venedikliler onun bugün yarın ortada görünüp kenti ele geçirmesini beklemiş, kendi temsilcilerine de buna göre davranma talimatını vermişlerdi. Ancak yazın, Manuel babasının çağrısına uyarak küçük bir filoyla onu kurtarmaya geldi; bu filoda Rodos Şövalyelerinin sağladığı iki gemi de bulunuyordu. Üçüncü girişiminde, babasını yeniden imparator tahtına oturtmayı başardı. VII. İoannes kaçtı ve sultana sığındı; o da İoannes'in –ancak, şimdi bir Türk vasalı olarak– Selymbria'daki eski topraklarına dönmesini buyurdu.[66]

Bayezid'in istediği bu değildi. V. İoannes ile Manuel onun planlarını altüst ettikleri için ağır bir bedel ödeyeceklerdi. Daha saraydaki çekişmenin tozu dumanı tam yatışmamışken sultandan gelen birçok kesin taleple karşılaştılar. Olağan haraç hemen ödenmeliydi ve Manuel rehin olarak Anadolu'ya geçmeli, yanında da Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'ya yayılmasına faydası dokunacak askerler getirmeliydi. Manuel sultanın ordugâhına ulaştığı sırada, yeğeni VII. İoannes de benzer bir çağrı almıştı. Böylece, Bizans tahtı üzerinde hak iddia eden rakiplerden ikisinin sultanın kanatları altına girmesi sağlama bağlanmıştı. 1390 sonbaharında, her ikisinden, teslim olmayı sürekli biçimde reddeden ve Türklerce fethedilmiş ülke içinde bir Bizans adası durumunda bulunan, Anadolu'da kalmış tek Bizans kenti Philadelphia'yı kuşatmakta sultana yardımcı olmaları istendi. 15. yüzyıl tarihçisi Khalkokondiles, ya üzüntüyle ya da istihzayla, Asya'da ayakta kalmış sonuncu Helen kenti kâfirlerce zapt edilmekte iken "Helenlerin iki imparatoru"nun surlara tırmanıp ilk içeri girenler arasında bulunarak öne çıktıklarını belirt-

miştir.[67] Başka seçenekleri de yoktu. Kısa süre sonra sultan, Konstantinopolis'teki yaşlı imparatora bir ultimatom gönderdi. Onun da boyun eğmekten başka seçeneği yoktu. İoannes, Türklerin kente saldıracaklarından çekinerek Altın Kapı yanındaki hisarı berkitmişti. Şimdi kendisine bunları yıktırması buyuruluyordu. Eğer buyruğu yerine getirmezse oğlu Manuel zindana atılacak ve kör edilecekti.[68]

V. İoannes gücü tükendikçe Bayezid'in ona reva gördüğü darbeler ve aşağılamalardan daha çok etkilenir olmuştu. O da sarayına kapandı ve 16 Şubat 1391'de öldü. Henüz 60 yaşına bile gelmemişti. V. İoannes'in imparatorluk dönemini doyurucu biçimde değerlendirmek zordur. Onun döneminde hiçbir tarihçi, İoannes'in dünyasının ve toplumunun parçalanması sürecini anlatacak kadar yürekli olmamıştır. Diğer yandan, İoannes babası gibi düşüncelerini yazıya da dökmemişti. O nedenle, bir imparator olarak hakkında bilinenler sadece resmi belgelerin kuru açıklamalarından ya da beylik övgülerinden, birkaç yıllığın ve kroniğin verdiği kısıtlı bilgiden, bir de onun çağdaşlarından ya da dostlarından birkaçının, özellikle Demetrios Kydones'in mektuplarından çıkarılmaktadır. Daha sonraki dönemin Rum tarihçileri onu sefih bir gençlik dönemi ve çapkınlıkla geçen bir ileri yaş dönemi geçirmiş olmakla suçluyor. Hiç değilse ikinci suçlama dayanaksız görünüyor. Gerçi evlilik dışı bir oğlu olmuştu. Ama ondan daha dindar ve daha tedbirli imparatorların da evlilik dışı ilişkileri olmuştu. Damla hastalığı çekmişti. Ancak, bir tarihçinin "Onun aşağılık yaşamını üzüntü ve aşağılanmış olmanın etkisinden çok, damla hastalığı ve sefahat sona erdirdi" demesi[69] hakça değildir.

V. İoannes 1354 sonunda öyle koşullar devralmıştı ki, bunlarla başa çıkabilmek için İustinianos ile Belisarius'un niteliklerine bir arada sahip olmak gerekiyordu. Ama tahtın vârisi olması tesadüf değildi. Tek başına imparator olmak istiyordu, halk arasında yandaşı çoktu ve hırsını tatmin etmek uğrunda Bizans dünyasını yeni bir iç savaşa atmaya hazırdı. O zamandan sonra, 37 yıl boyunca, hiç kimse onu tahtından edemedi. Oğlu Andronikos böyle bir işe kalkıştığı için onun düşmanlığını çekecek yerde, gözüne girdi. Tersine, onu kendi aptalca işlerinin sonuçlarına katlanmaktan iki kez

sadakat göstererek kurtaran ve Thessalonike'deki yiğitçe tutumu yüzünden biraz minnet duyulmayı hak eden ikinci oğlu Manuel pek de teşekkür almadı. Politikaları pek çok kez olayların akışına göre zorda kalınarak izlenmiş ya da o an sıcağı sıcağına akıl edilmiş politikalardı. Çapı daha büyük ya da daha bilgili bir devlet adamı aklına esiverince ve karakışta Macaristan sarayına gitmek üzere asla yola çıkmazdı; ya da eve dönüş yolculuğuna yetecek parası bulunup bulunmadığını hiç düşünmeksizin Venedik'i ziyaret etmeye kalkışmazdı. Dostluklarını ve desteklerini elde etmeyi umduğu Batı dünyasının papaları ve hükümdarları böyle saygın olmayan tutumlardan pek etkilenmemişlerdir. Onun umudunu boşa çıkardıklarında İoannes düşmanla uzlaşma arayışına dönüvermiştir. Sırpların 1371'de uğradığı yenilgi onu Türkleri yatıştırmanın onlarla baş edebilmek için elde kalan tek çare olduğu kanısına götürmüştü; hakkını yememiş olmak için şunu da söylemeli ki bu politikayı hiç de yaratıcı olmayan bir tutarlılıkla, ömrünün geri kalan 20 yılı boyunca izlemiştir.

Ama niçin Meriç'te ya da 18 yıl sonra Kosova'da Sırpların yanında çarpışan hiçbir Bizans askeri yoktu sorusu akla gelebilir. V. İoannes ile oğulları ya da torunu arasında taht uğrunda girişilen ufak tefek itiş kakışlarda taraflardan birinin ya da diğerinin safında çarpışmak yahut sultanın ordusuna destek sağlamaya gönderilmek üzere, pek çok kez yerli birliklerin ya da paralı birliklerin olduğu görülüyor. Buna verilecek yanıt şu olmalıdır: Daha yaşlı imparator girişim yetisinden ve halkına bir direnme ruhu aşılayabilecek yüreklilikten yoksundu; onda, var olan tek gerçek Ortodoks imparator sıfatıyla sahip bulunduğu manevi otoriteden yararlanıp, ayakta kalmak için Balkan Hıristiyanları arasında bir ortak irade yaratabilecek ileri görüşlülük de yoktu. Bir zamanlar Doğu Avrupa'da ortaya çıkmış ayrılıkçı Ortodoks kiliselerinin çoğuna Konstantinopolis patrikliğinin üstünlüğünü başarıyla yeniden tanıtmış olan kendi patriklerinden Kallistos ile Philotheos'tan ders alabilse iyi olurdu. Egemenlik yıllarının sonuna doğru, artık kilisesinin din adamları onun vaktiyle Roma inancına geçmek yanılgısına düşmesini bağışlamış ya da unutmuş görünüyorken, İoannes'e, Bizans

kilisesinin liderliğini yeniden üstlenme şansı tanınmıştı. İmparatorun, din savunucusu olarak, kilise üzerindeki anayasa hukuku gereğince var olan haklarını ayrıntılı biçimde belirten geniş kapsamlı bir belge düzenlenmişti. Ancak V. İoannes, böylece karşısına çıkan, Ortodoks Hıristiyanlar dünyasını ortak bir meydan okuyuşta birleştirmek fırsatını ne görebildi, ne de yakalayabildi. Bizans İmparatorluğu'nu hiç değilse Avrupa illerinde yine eski haline getirmek umudu, onun ufkunun ötesindeydi. Onun gözünde dava, durumu eski hale getirebilme konusunda kendi halkının gücünün derecesini ölçmeye kalkışmadan elde tutulabilecek olanı elde tutmaya çalışmak davasıydı; bu amaçla başvurabileceği iki çare vardı: Ya Batı'dan yardım ya da Türklerden merhamet dilenmek. O, olan bitenlerin büyüklüğü ve trajedisi karşısında yutulmuş gitmiş, ufacık ve sıradan bir adamdı. Eşi, müteveffa imparator ve keşiş İoannes Kantakouzenos'un kızı Elena ondan daha uzun süre yaşadı. Kendi anası Eirene ile kız kardeşi Maria'nın da çekildikleri, Konstantinopolis'teki Kyra Martha kadınlar manastırında rahibe oldu. Manastırdaki adı İpomone, yani Sabır idi; bu erdemi kusursuz denecek kadar iyi öğrenmişti. 1396 sonunda öldü.[70]

15

II. Manuel'in Saltanatı: İlk Bunalım (1391-1402)

Manuel babasının ölüm haberini aldığında, Bursa'daydı. Hiç oyalanmadan, gece vakti Sultan'ın ordugâhından kaçıp yeğeni VII. İoannes ondan önce davranma olanağını bulamadan çabucak Konstantinopolis'e vardı. Anlaşıldığına göre, kent sakinleri gelişinden hoşnut kalmışlardı; böylece, 1391 Mart'ında, en sonunda, İmparator II. Manuel olarak tek başına tahta geçti. Daha önceki bir çağda Mikhael Psellos'un yapmış olduğu gibi nice imparatorun geliş gidişini gözlemleyen yaşlı Demetrios Kydones hayli zamandır beklenen fiozof hükümdarın başa geçmesine alkış tuttu.[1] Böyle bir niteleme, kuşkusuz Manuel'e babasına uyduğundan daha iyi uymaktaydı. Artık kırk yaşına gelmişti. Kişiliği oluşmuş ve nice deneyimlerden geçmişti. Yakışıklıydı, sakallıydı ve soylu hali tavrı ile sultanı bile etkilemişti. Tanrı vergisi sağlam bir bedensel yapıya, kolay tükenmez bir beden ve akıl gücüne sahipti. Sabırlılığı bakımından babasından çok anasına çekmişti; gerçekten de, Manuel her ne kadar babasına bağlı bir oğul idiyse de, birçok yön-

den, V. İoannes'in oğlu olmaktan çok İoannes Kantakouzenos'un torunuydu. Dedesinin ilahiyata ve edebiyata düşkünlüğü, savaşa yatkınlığı ona da geçmişti. Ancak, edebi metinleri ve söylevleri kaleme alma merakı, ona olasılıkla dostu ve danışmanı Demetrios Kydones tarafından aşılanmıştı; sıkıntılar içine düştüğü ya da işsiz güçsüz durmak zorunda bırakıldığı zamanlarda nice kez saatlerini alan yapıtlarının suretlerini ona göndermekten hoşlanırdı. Gerçekten, her ne kadar Manuel babasından daha büyük bir insan ve daha büyük bir imparator idiyse de, sık sık yaşamının istikrarlı gitmediği olmuştu ve kendisine miras kalan imparatorluğun pek sınırlı ve kısıtlı olması dolayısiyle yeteneklerini kullanma fırsatını pek seyrek bulabilmişti.

Sultan, Manuel'in ordugâhından kaçtığını öğrenince küplere bindi. Yeni imparatoru kendi seçme fırsatı elinden kapılmıştı. Muhtemelen VII. İoannes'i değil Manuel'i seçerdi. Ancak, Bayezid atlatılmaktan hoşlanmazdı. O sırada Avrupa'ya geçebilmek olanağını bulamayacak kadar meşguldü, ama gecikmeden Konstantinopolis'e buyruklarını gönderdi. Bizanslılar artık üst üste binen aşağılayıcı muamelelere ve cezalara katlanmak zorundaydılar. Müslüman halkın işlerine bakacak bir kadı kente yerleşecek, Türk tacirler için de Konstantinopolis'te özel bir mahalle ayıracaklardı. Sultana ödenmesi gereken haraç, Kydones'in deyişiyle, o kadar ağırlaştırılmıştı ki Bizans hazinesinin bütün gelirleri bile bunu karşılayamazdı; bu haraç devamlı olacaktı ve imparator, her ne kadar artık rehin değilse de, hâlâ sultanın vasalıydı. Bayezid "Eğer benim buyruklarımı kabul etmez, buyurduğum gibi yapmazsan" diyordu, "o zaman kentinizin sur kapılarını kapa ve o surların arkasında ne varsa onu yönet; çünkü sur kapılarının dışında kalan her şey benimdir."[2]

Sadece üç ay geçmişti ki Manuel sultanın Anadolu'daki ordugâhına dönmesi için çağrı aldı. Yapabileceği ancak, titreye titreye boyun eğmekti. Anası Elena'yı Konstantinopolis'te naibe olarak bıraktı ve 8 Haziran 1391'de yola çıktı. Ertesi Ocak ayına kadar geri dönme özgürlüğüne sahip olamadı. Geçen bu aylar boyunca duyduğu acı ve mutsuzluk duygusu, başkentteki dostlarına yazdığı

birçok mektupta yansıtılmıştır. Manuel'in, yeğeni VII. İoannes ile birlikte katlanmak zorunda kaldığı Bayezid'in seferi, Anadolu'nun bağrına ve Karadeniz kıyısında Kastamonu ile Sinop'a kadar uzanmıştı. Manuel'in yazdığı üzere, ordu, Türk palasının şimdiden destanlaşmış dehşetinden kurtulmak için ormanlara ve dağlara kaçan ahalisinin ıssız bıraktığı, yaban ve bomboş topraklardan geçerek yürümüştü. Ülkenin bazı bölümleri öylesine yakılıp yıkılmış, harap edilmişti ki Manuel nerede bulunduklarını anlayamamıştı. Yol boyunca gördüğü, bir zamanlar bayındır olan kentlerin ıssız ve adsız yıkıntıları içine hüzün doldurmuştu. Bu yıkılmış kentlerin eskiden hangi adla anıldığını şimdi hiç kimse anımsayamıyordu. Manuel'in antikçağ düşkünü kafa yapısı için, hâlâ tanınabilen bazı eski Helen kentleriyle karşılaşıp da bunların adının yabancı ve barbar dilden bir adla değiştirilmiş bulunduğunu görmek özellikle üzüntü kaynağı olmuştu.[3]

Ancak, Anadolu'daki bu mutsuz ikametin bir bölümü Ankara'da görece rahatlık içinde geçti. Orada, 1391 kışında, bir Müslüman müderrisle Hıristiyanlık ve İslam öğretileri ve akideleri konusunda tartışmalar yaptı; o arada özellikle Muhammed'in peygamberliği üzerinde duruldu. Hıristiyanların hüzün verici çöküşüne kıyasla Peygamber'in ardından gidenlerin elde ettiği görünür başarı, Müslüman tartışmacıya daha baştan bir avantaj kazandırmıştı. Yahudiler nasıl Tanrı'nın İsa aracılığıyla yaptığı açıklamalara kulak asmamak yüzünden çile çekmişse, Hıristiyanlar da Tanrı'nın daha sonra Muhammed aracılığıyla yaptığı açıklamaları reddetmelerinin sonuçlarına katlanmaktaydılar. Doğal olarak tartışanlar bir uzlaşmaya varamadılar, ama her iki taraf da birbirine karşı hoşgörülüydü. Manuel daha sonra aralarında geçen bu tartışmaları 26 diyalogluk bir dizi içinde işledi; bunun metnini, Mistra'da bulunan küçük kardeşi Theodoros'a gönderdi. Anlaşıldığına göre, Konstantinopolis'e 1392'nin Ocak ayında dönmüştü.[4]

Bir ay sonra, Serez'deki Sırp Beyi Konstantin Dragaş'ın kızı Elena ile evlendi. O sırada 42 yaşına gelmiş bulunmasına rağmen evlenmemişti. Her ne kadar böyle evlilikle hısımlıklar kurmak için artık çok geç idiyse de –çünkü gerek Manuel gerek kayınbabası

sultanın bağımlıları idiler– iki Ortodoks halkın çıkarlarını birleştirmek gibi bir siyasal neden üzerinde düşünmüş olabilir. Sonuçta bu evlilik hem mutluluk getirdi, hem de meyvelerini verdi. Elena ona altı çocuk doğurdu. Düğün 10 Şubat 1392'de yapıldı. Ertesi gün imparatora Ayia Sophia'da Patrik Antonios tarafından taç giydirildi ve kendisi de İmparatoriçe Elena'ya taç giydirdi. Taç giyme töreni usulleri en küçük ayrıntısına kadar uygulandı. Hâlâ Konstantinopolis'te bulunan, Smolensk'li Rus arşimandriti törene tanık oldu ve o günkü tantanayı, kendinden geçerek, hayranlıkla anlatmaktadır. Din adamlarının göz kamaştıran giysileri, imparatorun muhafız birliğinin zırhlar içindeki askerleri, olan bitenlerdeki heybet, kilise müziğinin güzelliği yüzünden zevkten neredeyse dili tutulmuştu. Kentte gezgin bir hacı olarak bulunan Smolensk'li İgnatios, besbelli ki yaygın felaket havasının farkında değildi; o koşullarda imparatorun taç giymesi vesilesiyle sahte bir debdebe yaşanması acaba yerinde midir diye bir düşünceye de dalmamıştı. Mücevherler işlenmiş kadife giysileri içinde törene katılan Ceneviz ve Venedik temsilcileri akıllarından başka düşünceler geçirmiş olabilirler. Ancak, İmparator Manuel ile Patrik Antonios, hiç kuşkusuz bir tür güç gösterisi yapmak istemişlerdi. Taç giyme töreninin anonim Bizanslı bir anlatımında, Rus hacının hayran gözlerinden kaçmış daha ince ayrıntılar da verilip boşluk doldurulmaktadır. Taç giyme töreni bitince imparator ile imparatoriçe at üzerinde kiliseden saraya geçtiler. Atlarının dizginlerini despotlar, *sebastokrator*'lar, *kaisar*'lar tutmaktaydı. Sarayda kırmızı halılar kaplı bir yükselti hazırlanmıştı ve imparator ile imparatoriçe, buraya yerleştirilen tahtlarına oturmuşlardı. Bir perde savrularak açılınca, âdetlere göre "yaşa" diye bağıran kalabalığa göründüler. Sonra perde kapandı. Hükümdar çift kendilerine en yüksek rütbeli devlet görevlilerinin hizmet ettiği bir şölen için sofraya oturmadan önce giysilerini değiştirmeye çekildiler. Bunun üzerine, *protobestiarios*'lar geleneksel bahşişi halka saçtı ve ertesi gün sarayda, kentin bütün ileri gelenlerinin katıldığı bir şölen düzenlendi.[5]

Gösteri hiç de yüzeysel değildi. Gerçek taç mücevherleri, bilindiği kadarıyla, hâlâ Venedik'teki San Marco Katedrali'nin hazine

dairesinde tutuluyordu. Ama Manuel'in taç giyme törenlerindeki debdebe ve resmiyet, Bizans inancında yer alan ve varlığını hâlâ sürdüren bir kanıyı belirtiyordu. Bu kanıyı taç giyme törenini yöneten Patrik IV. Antonios güçlü ifadelerle açıklamıştı. 1393'te patrik, Bizans imparatorunun daha düşük seviyedeki krallar ve prensler üzerinde evrensel egemenliğini yeniden açıklamayı üstlenmişti. Moskova Büyük Dukası I. Vasili, ülkesindeki kiliselerde imparatorun adının anılmasını yasaklamaya kalkışmıştı. Böyle yapması, Ortodoks inancından sapması yüzünden değildi, imparatorun artık Ortodoks Kilisesi'nin başı sayılmak hakkını yitirdiği kanısındaydı. "Bizim bir kilisemiz var" diyordu, "ama bir imparatorumuz yok." İşte, Konstantinopolis'teki patrik durumun böyle yorumlanmasına karşı çıkmıştı. Konstantinopolis'teki büyük kilisenin, Rusya Kilisesi ve Slav ülkelerindeki diğer Ortodoks kiliseleri üzerinde otoriteye sahip bulunduğu ilkesine hâlâ saygı gösterilmekteydi. Ancak, Bizanslıların görüşüne göre kilise örgütünün otoritesi ile imparatorun otoritesinin birbirbirinden ayrılması düşünülemezdi. Evrensel kilisenin var olması, evrensel bir imparatorun da var olması koşuluna bağlıydı. Bunlardan biri, diğeri yokken var olamazdı.

Patrik, Büyük Duka'nın itirazlarına, Bizans efsanesini bütün güzel sadeliğiyle anlatan uzun bir mektupta yanıt verdi. Sanki Photios'un* ya da II. Basileios'un günlerinden beri hiçbir şey değişmemişti. İmparatorluk neredeyse sadece Konstantinopolis kentinden ibaret bir alana indirgenmiş olabilirdi. Düşman, kentin sur kapılarını dövüyor olabilirdi. Ama imparator hâlâ bütün diğer Hıristiyan hükümdarların *paterfamilias*'ı idi; Tanrı tarafından kutsanmıştı ve bütün patrikler, piskoposlar ve Ortodokslar tarafından Tanrı'nın dünya üzerindeki naibi olarak tanınmıştı. Türkler imparatorun oturduğu yeri kuşatmış olabilirler, diye yazıyordu Patrik Antonios, ama bu yüzden Hıristiyanların onu küçümsemesi gerekmezdi. Havarilerin en önemlisi Aziz Petrus "Tanrıdan korkun, hükümdarı sayın" derken nasıl bir tek Tanrı varsa, bunun gibi, evrende bir tek hükümdar bulunduğunu ve

* Photios, imparatorluğun güçlü bir döneminde, 858-867'de ve 877-886'da görevde bulunan ekümenik patriktir -çev. n.

onun da Romalıların İmparatoru olduğunu apaçık belirtmişti. Kendi kendilerine imparator sanını takınan bütün diğer Hıristiyan sözde krallar, böyle yapmakla dünyadaki doğal ve yasal düzeni çiğnemişlerdi. Bu ünlü belgenin önemi, Bizanslıların çoğunun hâlâ ebedi gerçek saydığı şeyleri belirtmesinden çok, o gerçeklerin Konstantinopolis'teki patrik tarafından öne sürülmüş bulunmasındadır. Bizans Kilisesi, Türk fetihlerinin getirdiği bütün felaketlere ve aşağılanmalara rağmen, devlete kıyasla daha çabuk kendine gelebiliyordu. Ortodoks halkın geri kalanı arasında Konstantinopolis patriğinin saygınlığı, imparatorun saygınlığından daha derindi. Patriğe gösterilen bu saygı ve kilisenin kendini derleyip toplama yeteneği sayesindedir ki, Antonios'un mektubundan sadece 60 yıl sonra, gerçekten de artık bir kiliseye sahip, ama bir imparatordan yoksunlarken, doğulu Hıristiyanlar arasında Bizanslılık ruhu sürebilmiştir.[6]

1392 Şubat'ında yapılan taç giyme töreni sonrasında İmparator Manuel, görünüşe bakılırsa, sultanın vasalı olarak askeri yükümlülüklerinden bir süre muaf tutuldu. Ancak, bütün bu süre boyunca Balkanlar'da Türk egemenliği daha da güçlenmekteydi. Bayezid, Macaristan kralının Konstantinopolis'i kurtarmaya gelsin diye hâlâ ikna edilebileceğinin bilincindeydi. 1393'te Bulgar Çarı İvan Şişman, Macaristan'daki komşularının kışkırtmasıyla baş kaldırdı ve kendisine zorla kabul ettirilen Türk bağımlılığından kurtulmaya çabaladı. O sırada sultan Anadolu'daydı, ama ayaklanmanın yayılmasına olanak verilmedi. Bir Türk ordusu 17 Temmuz 1393'te Bulgaristan'ın başkenti Trnovo'yu ele geçirdi; Şişman, Nikopolis'te (Niğbolu) tutsak alındı ve iki yıl sonra idam edildi. Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki ilk düzenli oluşturulmuş paşalığı oldu. Bulgarlar artık sultanın vasalları değil, tebaasıydı. Sadece ülkenin en batı ucunda, Macaristan sınırındaki Vidin'de yerli bir prensin biraz daha egemenlik sürmesine izin verildi. Bu kişi, Şişman'ın üvey kardeşi, baş kaldırmaya katılmamış olan Stracimir'di. Ama ülkenin geri kalanında bütün siyasal ve dinsel özerklik sona ermişti. Bulgaristan Avrupa'daki diğer Türk eyaletlerinde yönetim için örnek oluşturdu.[7]

Olasılıkla Bulgaristan'ın fethinden sonra, bu amaçla Anadolu'dan ayrılmış bulunan Bayezid, Balkanlar'da geri kalan Hıristiyan hükümdarlara duruma kimin egemen bulunduğunu göstermeye karar verdi. Sultan 1393-1394 kışında, o sırada kaldığı Serez'e hepsini huzuruna çağırdı. Çağrılar her birine ayrı ayrı ulaştırılmıştı; bu nedenle, hiçbiri diğerlerinin de çağrılı olduğunu bilmiyordu. Çağrıya uyan ve reddetmeyi göze alamayanlar, İmparator II. Manuel, kardeşi Morea Despotu Theodoros, yeğenleri İmparator VII. İoannes, Manuel'in kayınbabası Konstantin Dragaş, Sırbistan hükümdarı Stefan Lazareviç'ti. Bunlar, böylesine olağandışı koşullarda orada karşılaşınca şaşırdılar ve doğal olarak, sultanın hepsini birden öldürtmek için bir araya topladığına hükmettiler. Manuel, o sırada aklından geçenleri daha sonra şu sözlerle anlatmıştır:

> Zorba [Bayezid] uzun zamandan beri niyetlendiği kıyımı gerçekleştirmek için uygun zamanın geldiğini düşündü; böylece, onun kendi sözlerine göre, toprağı dikenlerden (yani bizden) arındırmış olacaktı ve o sayede kendi halkı, ayaklarını yaralamadan Hıristiyan toprağında oynayabilecekti. ...O nedenle, bir hadım olan komutanına, geceleyin hepimizi öldürmesi buyruğunu verdi; buyruğu yerine getirmezse onu öldürteceği tehdidini de savurdu. Ama Tanrı celladın elini tuttu, Sultan da onu itaatsizliğinden dolayı cezalandıracak yerde, buyruğunun yerine getirilmesini erteledi diye hizmetkârına teşekkür etti. Ancak, bu karanlık ruh, tabiatının karasını tümüyle yıkayabilmiş değildi. Hıncını bazı subaylarımızdan aldı, gözlerini çıkarttı ve ellerini kestirdi.

Sultan belli ki paranoyanın eşiğindeydi. Çılgınca bir öfkeden sonra, tatlı tatlı konuşan aklı başında bir adam oluyor ve "tıpkı bir çocuğu dövdükten sonra onun ağlamasını yatıştırmak için yapıldığı gibi" armağanlar vererek Manuel'in gönlünü kazanmaya çalışıyordu.[8]

Bir psikolojik savaş yöntemi olarak Serez'deki bu buluşma büyük bir başarıydı, çünkü çağrılanların içine dehşet saldı. Ancak, bu oyunun sonunda, sultanın Despot Thedoros dışındaki vasallarının özgürce gitmesine izin verildi. Theodoros'un, Bayezid'in

tasarladığı Tesalya seferinde sultanın yanında bulunmasına karar verilmişti; yine de Theodoros kaçmayı ve Morea'ya dönmeyi becerdi. İmparator Manuel de hiç zaman yitirmeden Konstantinopolis'e döndü. Artık Bayezid gibi bir adamla hiçbir aklı başında ilişki sürdüremeyeceğine iyice hükmetmişti. Aralarındaki efendi-vasal ilişkisi bile artık herhangi bir güvence sağlamaktan çıkmıştı. Tek seçeneği, başka bir yerlerden yardım gelesiye kadar sabırla Konstantinopolis'te oturup beklemekti. İmparatorluğu ancak bir mucize kurtarabilirdi. Ancak, Konstantinopolis Bizanslıların elinde kaldıkça, Osmanlı İmparatorluğu Bizans İmparatorluğu'nun yerini aldı denemezdi. Sultan da bu gerçeğin iyice farkındaydı. Ama Manuel, Konstantinopolis surlarının hâlâ yarılamayacak kadar güçlü olduğuna ve Batı dünyasının da kapıya dayanmış tehlikeyi hemen görüp yardım göndereceğine inanmanın verdiği bir cesarete sahipti. Bayezid onu bir kez daha huzuruna çağırdığında, Manuel bu çağrıyı umursamadı.

Bayezid oyun oynanacak adam değildi. 1394 Eylül'ünde Konstantinopolis'in dış semtlerini yakıp halkı boşaltmak ve kenti kuşatmak üzere büyük bir ordu gönderdi. Kuşatma bazen pek yoğun, bazen hafif, yaklaşık 8 yıl sürdü. Kent surlarının dışındaki her şey yakılıp yıkıldı, oturulmaz hale getirildi; sur kapılarından kimse ne içeri girebiliyor, ne dışarı çıkabiliyordu; tarlalar ekilip biçilemiyordu; kent halkı buğday, şarap, yağ ve diğer zorunlu yaşam malzemesinin kıtlığı yüzünden umutsuzluğa düşmüştü. Ekmek yapabilmek için fırıncılar, külhanda odun yerine yakmak üzere evleri yıkıp kerestelerini çıkartıyorlardı; yakacak bulmanın başka yolu yoktu. İtalya'da, Venedik senatosu İmparator Manuel ile tebaasının başındaki bela dolayısiyle onlardan yana duygularını belirten bir karar tasarısını oylayıp kabul etti. Senatörler ona, boyun eğmemesini, Papa ile Batı Avrupa'nın Hıristiyan hükümdarlarına yardım çağrıları göndermesini öğütlediler. Ancak, kuşatmanın sürdüğünü görünce, ona deniz yoluyla kaçma olanağı sağlamayı ve Venedik'te sığınabileceği bir yer göstermeyi önerdiler. Daha gerçekçi olarak, ayrıca daha işe yarar olarak, yılın sonunda aç halkını doyurabilsin diye, Konstantinopolis'e gemi yüküyle buğday gönderdiler. Türk

kuşatmasını denizden delmek hâlâ olanaklıydı. Kuşatıcı ordunun karada yenilip yenilemeyeceğini ise zaman gösterecekti.[9]

Bulgaristan'ın fethedilmesi, ardından da Konstantinopolis'in kuşatıldığı haberi, komşu Macaristan'da ve Eflak'ta geç kalmış bir tepki dalgasına yol açtı. Eflak hükümdarı Yaşlı Mircea, Macar Kralı Sigismund'un desteğiyle, Türklerle Rovine'de* 17 Mayıs 1395'te savaşa tutuştu. Türk tarafında, devletin vasalları sıfatiyle Sırp prensleri Stefan Lazareviç, Konstantin Dragaş ve Vukaşin oğlu Marko çarpışıyordu. Dragaş ile Marko çatışmada öldürüldüler. Askeri bakımdan çatışmanın sonucu kesin değildi, ama siyasal sonuç olarak, Eflak hükümdarı Mircea da sultanın vasalı konumunu kabullendi. Türkler Dobruca'yı işgal ettiler ve Tuna üzerinden geliş geçiş yerlerini elde tutmak üzere birlikler konuşlandırdılar. Aynı sıralarda, diğer bir Türk ordusu Kuzey Yunanistan'a girmekteydi. Tesalya'nın istila edilmesine 1393'te başlanmıştı ve oradaki harekâtı yöneten, artık çok yaşlanmış olan komutan Evrenos Bey'di. Yakın zamana dek bir Yunan-Sırp Prensliği'nin başkenti durumundaki Trikkala/Tırhala 1395'te düştü ve Tesalya'yı yönetecek uzun bir paşalar silsilesinin birincisinin, Turahan Bey'in karargâhı oldu. Çok geçmeden Türkler Atina'ya ulaşmışlardı.[10]

Orta ve Güney Yunanistan'daki durum, bir istilacıyı kışkırtacak nitelikteydi. 1383'ten, Manuel'in kardeşi Theodoros'un Morea Bizans Despotluğu'nda yönetimi ele almasından itibaren geçen yıllarda ülkenin geri kalanına göz dikmiş yabancı hak iddiacıları arasında sürekli savaş vardı. Akhaia'daki Fransız Prensliği parçalanmıştı. Korinthos ile yöresinde egemenlik bir Floransalıya, ataları oraya 50 yıl kadar önce Latin İmparatoriçesi Catherine de Valois'nın görevlileri olarak gelmiş bulunan Nerio Acciajuoli'ye geçmişti. Patras kenti bir süre, harekât için gereğinde üs olarak benimsenecek bir yer arayışında olan Rodos Şövalyelerinin elinde kalmıştı. Atina'daki ve Thebai'deki Katalan Dukalığı, Aragon Krallığı'nın koruması altına alınmıştı. Ama, 1380'den kısa süre önce, Navarra'lılar Birliği denen,

* Şimdi, Rovinari. Eflak'ta, yani şimdi Romanya'nın güney batısında, Transilvanya Alpleri güney eteğinde, Jiu Irmağı kıyısındaki Tirgu Jiu kentinin güney yakınında kasaba ve çevresindeki ova. -çev. n.

ücretli askerlerden oluşan bir ordu Yunanistan'a varınca her şey daha da karıştı. Kendilerinden önceki Katalan Birliği gibi, bunlar da kendilerine iş verecek efendi ve fethedilecek topraklar arıyorlardı. Navarra'lılardan kimi, Akhaia Prensliği tahtında hak iddia eden Anjou ailesinden birinin verdiği görevi kabul etti. Diğerleri, Orta Yunanistan'daki Katalanlara saldırdı ve 1379'da Thebai'yi zapt etti; ancak, Atina Nerio Acciajuoli'nin eline düştü. Bu ikisi arasında Navarra'lılar Katalan yönetiminin yıkılmasına sebep olmuşlardı ve Theodoros Palaiologos Morea'da despotluk görevini üstlendiği sırada artık Akhaia'nın büyük bir bölümünü denetimleri altına almış bulunuyorlardı. Topraklarının kuzey sınırındaki bu düşmanla baş etmek üzere, Theodoros, Nerio Acciajuoli'nin yardımını istedi ve onun güzel kızı Bartolomaea ile evlendi. Yunanistan'da birbiriyle çekişen tarafların hemen hemen tümü, Yunanlar olsun Latinler olsun, şu ya da bu zamanda, kendilerini desteklesin diye Türkleri çağırmışlardı. Nerio 1394 Eylül'ünde öldüğü zaman, ülkesi Theodoros'a değil, öteki damadına, Kephalonia'nın İtalyan Kontu Carlo Tocco'ya geçti; Carlo, dedeleri Orsini'ler nedeniyle Epeiros bölgesindeki eski prensliğin mirasçısı olma iddiasındaydı. Buna karşı çıkan bacanağı Theodoros'la çekişmesinde kendisini desteklesinler ve miras hakkını ele geçirmesine yardımcı olsunlar diye Türklere başvurdu.[11] Dolayısıyla Türkler oraya geldiklerinde nasıl bir durumla karşılaşacaklarını biliyorlardı. Ortak bir direniş gösterilmesinden çekinmeleri gerekmezdi. Evrenos Bey, Atina'yı yağmaladıktan sonra, askerlerini Korinthos kıstağının ötesine sürdü ve Navarra'lıların candan desteklemesiyle, Morea Despotluğu topraklarına girip yarımadanın tam ortasındaki iki Bizans kalesini, Akova ile Leontarion'u teslim aldı. Bu bir cezalandırma seferiydi, kalıcı bir fetih değildi; Türkler neredeyse hemen geriye çekildiler. Ama bu, yakında başa gelecekleri habercisiydi. Olanlar, Yunanistan'daki yabancıların gözünü açtı; yurtlarındaki akrabalarına, dostlarına gönderdikleri tedirgin mektuplar, Batı Avrupa'daki, kâfirlere karşı şöyle ya da böyle harekete geçmek gerektiği kanısına önemli ölçüde pekiştirdi.[12]

Macar Kralı Sigismund Balkanlar'da bir karşı saldırı düzenleme girişiminin öncüsü oldu. En yakından tehdit altında bulu-

nan krallık onunkiydi. Avrupa'daki bütün hükümdarlara çağrı gönderdi. Her iki papanın, yani Roma'daki IX. Bonifacio'nun ve Avignon'daki XIII. Benedictus'un sağladığı destek, olayı bir haçlı seferine dönüştürdü. Fransa'daki şövalyeler çağrıya coşkuyla yanıt verdiler. 10.000 mevcutlu orduları Burgonya dükünün oğlu Nevers Kontu Jean'ın komutasındaydı. Almanya da 6000 şövalye göndermekteydi. Venedikliler, ticarete elverişli yellerin ne yandan eseceğini görmek için beklentideydi, ama sonunda onlar da Hellespont'ta devriye gezecek birkaç gemi sağlamayı kabullendiler. Lesbos ve Khios'taki Cenevizler ile Rodos Şövalyeleri, Karadeniz kıyısında ve Tuna ağzında nöbet tutmayı üstlendi. Batılıların orduları, 1396 Temmuz'unda, Buda'da bir araya geldi. Eflak Beyi Mircea yaklaşık 10.000 askerle daha önce gelmişti; Sigismund da 60.000 kadar Macardan oluşan bir ordu devşirmişti. Lehistan, Bohemya, İtalya, İspanya ve İngiltere'den gelme daha küçük birlikler haçlı ordusunun toplam gücünü yaklaşık 100.000 askere çıkarıyordu. Daha önceki haçlı ordularından hiçbiri bu boyuta ulaşamamıştı. Bu ordunun Macaristan'da toplanmakta olduğu haberini alır almaz Bayezid ordularını topladı ve Tuna'ya doğru yürüdü. Konstantinopolis, Türk kuşatmasının cenderesinden kurtulmuştu.

Ağustos'ta, haçlılar Tuna vadisinden aşağıya doğru yola koyuldular. Önderleri daha şimdiden harekât planı hakkında uyuşmazlığa düşmüşlerdi. Sigismund tedbirli davranmak ve savunmaya ağırlık vermek yanlısıydı. Eski zamanların büyük haçlı seferlerine ilişkin masallarla büyütülmüş olan Fransızlar, Türklere bir dayak atıp onları Avrupa'dan kovmak ve Kutsal Topraklar'a ulaşana dek her şeyi önlerine katmak istiyorlardı. Sigismund onların romantizmine boyun eğmek zorunda kaldı. Vidin'de Bulgar prensi Stracimir, sultana sadakat yeminini çiğneyerek hisarın kapılarını haçlılara açtı. Tuna'yı geçtikten sonraki ilk konak yeri olan Rahova'da, Türk garnizonunu ele geçirip halkı kılıçtan geçirdiler. Eylül geldiğinde, Türklerin iyice berkitip savunmaya hazırlandıkları Nikopolis/Niğbolu'ya varmışlardı. Niğbolu hisarını kuşatma altında tuttukları sırada, sultanın komutasındaki Osmanlı ana ordusu onlara ulaştı. Bir kez daha, Sigismund ile bağlaşıkları arasında uygun strateji ne

olmalıdır konusunda ölümcül bir görüş ayrılığı kendini gösterdi. 25 Eylül 1396 sabahında Fransız şövalyeler, Niğbolu'nun 4-5 km kadar uzağındaki, Türk ordusu diye sadece küçük bir hafif süvari birliği görebildikleri bir yamaca saldırıya geçtiler. Türk süvarilerinin geri kalanları, Stefan Lazareviç'in komutasındaki bir süvari bölüğüyle birlikte, tepenin arkasına gizlenmişti. Fransızlar önce yemi kapmaya heves ettiler, ama bir kan tufanı içinde geriye püskürtüldüler. Şövalyelerden yalnızca birkaçı sağ kalmış ya da yüksek rütbeli oldukları için sağ bırakılmışlardı; aralarında komutanları Nevers Kontu Jean da vardı. Haçlıların geri kalanları, Fransızların bozguna uğratıldığını görünce kaçmaya başladılar. Sigismund ilerlemek için yiğitçe bir çaba gösterdi, ama askerleri Türkler tarafından püskürtüldü ve o da kaçmayı seçti. Meydan savaşı sona ermişti.

Sultan, zafer sonrasında soylu ya da zengin olup kurtulmalık parası almak üzere elde tutulmaya değer komutanlardan birkaçı dışında, bütün Hıristiyan tutsakların öldürülmesini buyurdu. Bağlaşıkların yanında çarpışmış bulunan Vidin Beyi Stracimir azledildi ve Bulgaristan'da bağımsızlığın son kalıntısı da silindi. Macar Kralı Sigismund bir Venedik gemisiyle Tuna'nın aşağısına doğru kaçtı. Onun Konstantinopolis'te konaklayıp İmparator Manuel'i ziyaret etme olanağını bulabilmesi, denizdeki Osmanlı güçsüzlüğünün bir ölçütüdür. Türkler onun gemiyle Hellespont'tan geçmesini de engelleyemediler; ne var ki, karaya kendilerinin egemen bulunduğunu vurgulamak amacıyla, gemiyle geçip giderken kendisini utandırmak için bütün tutsaklarını kıyılara dizdiler.[13]

Niğbolu haçlı seferi büyük çaptaki uluslararası haçlı seferlerinin sonuncusuydu. Düzenlenmesi ve sonuçları, Bizans'tan çok Batı Avrupa'yı ilgilendiren konulardır. Şurası gerçektir ki, II. Manuel, Macaristan Kralı Sigismund ile temas halindeydi ve ondan, Bizanslıların davasını batılı devletler önünde savunmasını dilemişti. Ama batılılar hazırlıklarını yürütürken Manuel'i pek hesaba katmadılar. Asıl amaçları, Katolik Macaristan'ı korumak ve kâfirleri Avrupa'dan kovmaktı. Kutsal Topraklar'ın özgürlüğüne kavuşturulması belki de haçlılardan bazılarının aklında ikinci planda bir amaçtı, Konstantinopolis'in kurtarılmasından ise açıkça söz edil-

memişti. Niğbolu savaşı, Batı devletleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasında ilk gerçek güç sınaması olmuştur; uğrunda savaşılan ise Macaristan ve Balkanlar'ın kaderiydi, yoksa Bizans İmparatorluğu'nun yaşamını sürdürmesi ya da yeniden oluşturulması değil. Konstantinopolis'in bu işten sağladığı tek yarar, sultanın kent kuşatmasını bir zaman için gevşetmek zorunda kalmasıydı. İmparator Manuel'in umutları, savaşla ilgili haberler ona ulaştığı zaman büsbütün kırıldı; yine de Macaristan'ın yenilmiş kralını ağırlamaktan ve teselli etmekten geri kalmadı.[14]

Ortalık yatışır yatışmaz, Bayezid Konstantinopolis'e döndü ve kenti alma hazırlıklarına girişti. Abluka tam bir kuşatma haline geldi. Şimdi yedekte tutabileceği birlikleri, Morea'yı istila etmeye gönderdi. Daha önceki gibi Evrenos Bey'in komutasındaki 50.000 askerden oluşan bir ordu Tesalya'dan Yunanistan'a daldı. Atina ele geçirildi, ama elde tutulamadı. Despot Theodoros Venedik'e başvurup Korinthos kentini satmayı önerdi, ama bu öneri boşuna yapılmış oldu. 1397 Haziran'ında Türkler Argos'u zapt ve talan ettiler. Kent yerle bir edildi. Kıyımdan sağ çıkanlar (belki 30.000 kadardılar) köle olarak Anadolu'ya götürüldü. Birkaç hafta sonra, despotun ordusu Leontarion yakınında yapılan meydan savaşında yenildi. Türkler bütün Morea'yı bir baştan ötekine geçip Venedik'in elindeki Modon ve Koron limanlarına dek güneye uzandılar, sonra da Tesalya'ya döndüler.[15]

Venedikliler artık Bizans'ın ve kendi çıkarlarının karşısındaki tehlikenin eskisinden daha da büyük olduğunu anlamışlardı. 1396'nın sonuna doğru, Konstantinopolis'i koruyacak bir donanmanın hazırlanması için gerekli ödeneği çıkardılar. Galata'daki kolonileri şimdiden topun ağzında olan Cenevizler de kendi gemileriyle bu işe katkıda bulunmayı üstlendiler. Sultan öfkeyle kentin teslim olmasını istedi. Ama imparator ve halkı, kendi tarihçilerinin söylediği üzere, hâlâ Tanrı onların günahlarını bağışlayacak ve yardım sağlayacak beklentisinde olduklarından, boyun eğmeyi reddettiler. Çok geçmeden, surlarının üzerinden, Boğaz'ın Anadolu kıyısında büyük bir kalenin şimdiki Anadolu Hisarı'nın inşasına başlandığını gördüler. Sultan Konstantinopolis'in ele geçirilmesi

harekâtını buradan yürütmeyi planlıyordu. Bir yandan da, hâlâ rehin tuttuğu VII. İoannes'i meşru imparator diye tanıyacağı tehdidini sürdürüyordu; böyle bir girişim Manuel'in pasif direniş politikasından dolayı umutsuzluğa kapılmaya başlayanlarca uygun karşılanabilirdi. Surları içine tıkılıp kalan, yiyecek kıtlığı çeken ve yiyecek satın alma olanakları da kısıtlı olan Konstantinopolis halkı artık sinir küpü haline gelmişti. Birçoğu açlıktan ölüyordu; kimi de Batı'ya kaçıyor yahut Türklere sığınıyordu. Bazıları bir şeyler değişsin de nasıl değişirse değişsin, hayırlı olur düşüncesindeydi. Doukas "Bir kile buğday" diye yazıyor, "20 altın sikkeye satılmakta; beri yandan altın nereden bulunacak ki?" Şarap ve diğer mallar için de aynı şey söz konusuydu. Yokluk, halkı yöneticilerine saygı duymamaya ve devlete ihanet etmeye götürüyordu; imparatorları da geçen her günün her saatinde şu duayı ediyordu: "Efendimiz İsa Mesih, Hıristiyan halklarının, Kent, Manuel'in imparatorluğu zamanında inancımızın bütün kutsal ve saygın anıtlarıyla birlikte kâfire teslim edildi diye bir haber duymasına izin vermeyesin."[16]

1397'de, ilk saldırıdan sonra, kuşatmanın şiddeti az çok gevşedi. İmparator Manuel soğukkanlıydı. Sinirleri bozulmamıştı. Venedikliler ona hâlâ Batı'dan yeni yardım yakında gelecek güvencesini verip duruyorladı; oysa perde arkasında, görevlileri için, "Konstantinopolis'in sultanın eline geçmiş olup olmadığına göre" iki değişik talimat metni düzenliyorlardı. Diğer Hıristiyan hükümdarlara yardım çağrısında bulunmayı sürdürsün diye imparatoru teşvik ediyorlardı, Manuel de öğütlerine uydu. 1397'de ve 1398'de, Papa'ya, Fransa kralına, İngiltere kralına ve Aragon kralına, keza Moskova büyük dukasına elçiler gönderdi. Bu sırada Patrik Antonios, kiliselerin birleşmesi konusunda kendisine danışan Lehistan kralından, yeni bir haçlı seferi için ordusunu Macaristan kralının ordusuyla birleştirmesini diledi. Ancak Macaristan Kralı Sigismund, bütün umutlarına ve vaatlerine rağmen, bir daha haçlı olmadı.[17]

Roma'daki Papa IX. Bonifacio yine de duygulanıp Batı'nın Katolik hükümdarlarını ya bir haçlı seferinin düzenlenmesine ya da Konstantinopolis'in savunması için oluşturulacak bir parasal destek fonuna katkıda bulunmaya çağırmıştı. Alışılagelmiş şekil-

de, katkıda bulunan herkesin günahlarının bağışlanacağını söyledi ve kiliselere, yardım parası toplama kutularının yerleştirilmesini buyurdu. Böyle bir kutu Londra'daki St. Paul Katedrali'ne de yerleştirilmişti, çünkü Manuel, İngiltere Kralı II. Richard'a iki kez elçi göndermişti. Besbelli ki, Richard'ın bu işe ayıracak askeri yoktu, ama Doğu Hıristiyanlarını rahatlatmak için cömertçe davranmaktan geri kalmadı. Privy Council [Danışmanlar Meclisi], bu amaç için ödenek ayrılmasını kabul etti ve krallıktaki her bir piskopos, her bir lord bu ödenek için kendi olanakları ölçüsünde para vermek talimatını aldı. Hatta Richard Bizanslı elçilerden birine Lichfield'da şövalyelik unvanı verdi. 3000 mark ya da 2000 sterlin tutarında para kral tarafından İmparator Manuel'e yardım amacıyla ayrıldı. Para bir Ceneviz tefecinin elinden öteye gidemedi.[18]

Fransa sarayı imparatorun yardım çağrısına daha işe yarar biçimde yanıt verdi. Fransa Kralı VI. Charles, 1396 yılında Cenova Cumhuriyeti'ni ve dolayısıyle Bizanslılar dünyasındaki Ceneviz kolonilerini kendine bağımlı kıldığından bu yana, Konstantinopolis'in yazgısıyla daha yakından ilgilenmekteydi. Hatta bir söylentiye bakılırsa, VII. İoannes 1397'de Ceneviz aracılar kullanarak, Bizans tacı üzerindeki hakkını Fransız kralına satmayı önermişti.[19] Hiç kuşkusuz Niğbolu'da tutsak düşüp de savaşın neredeyse bir yıl sonrasına kadar muazzam kurtulmalık paraları ödenemeyen Fransız şövalyeler ülkelerine anlatılacak pek korkunç öykülerle dönmüşlerdi. Aralarında Niğbolu'da tedbirli olmayı pek umursamadan kahramanca çarpışan, Mareşal Boucicaut sanıyla tanınmış, Jean le Meingre de vardı. Boucicaut Müslümanlarla savaşmak için geri dönmeye ve İmparator Manuel'in başkentinde VI. Charles'ın elçisi olarak hizmet görmeye hevesliydi. Ona 1399 başlarında Konstantinopolis'e denizden 1200 asker götürmek yetkisi verildi. 33 yıl önce Savoie Kontu Amadeo'nun yaptığı gibi, Mareşal Boucicaut da çarpışarak Türklerin Boğazlardaki ablukasını geçti ve yazın, küçük ordusunu Konstantinopolis'te karaya çıkardı. Perişan durumdaki kent ahalisi onu pek candan karşıladı. İmparator ona *Megas Konostavlos* unvanını verdi ve onunla birlikte düşmana karşı kent surları dışında, hatta Anadolu'daki bazı kıyı kentlerine yapılan akınlardan birkaçı-

na katıldı. Ama bu eylemler sorunu çözücü olmaktan uzaktı. Deneyimli bir asker olarak Boucicaut çok daha büyük bir ordunun ve çok daha fazla gayretin gerekli olduğunu görebiliyordu. Şu sonuca vardı: İmparator onunla birlikte Batı'ya gitmeli ve bu düşünceyi vurgulamalı, davasını Fransız kralına kendisi anlatmalıydı.[20]

Manuel'in, artık bir hapishane haline gelmiş kentten kaçmak için kendisine böylece sunulan fırsata hemen sarılıverdiğini düşünmek belki de acımasızca olur. Ama yola çıkmakta hiç gecikmemişti. Tek güçlük, kendisi uzakta iken işleri üstlenecek birini bulmaktaydı. Hemen akla gelen kişi yeğeni VII. İoannes'ti, ama o, amcasıyla konuşmuyordu. Ne var ki, Mareşal Boucicaut askerlerde pek görülmeyen bir diplomatlık yeteneği sergiledi. Selymbria'ya, İoannes ile görüşmeye gitti ve onu Konstantinopolis'e gelmeye, amcasıyla barışmaya ikna etti. Mareşal başka hiçbir şey yapmamış olsaydı bile, bir kuşaktır süregiden aile içi bir düşmanlığın taraflarını bir araya getirdiği için kendi kendini kutlayabilirdi. VII. İoannes ile II. Manuel'in barışması, her birinin Konstantinopolis'teki yandaşları arasındaki gerginliği gevşetti ve Manuel'e kentten ayrılma, Batı Avrupa'da kendi elçisi olarak yolculuk etme olanağını sağladı. Böylece, VII. İoannes Konstantinopolis'te naip-imparator oldu; Mareşal da, yaveri Jean de Chateaumorand'a, donanımlı yüz askerle geride kalma görevini verdi. Tarih, Sultan Bayezid'in, her iki Bizans imparatorunu kukla gibi oynatmasını sağlayan ipleri kesmiş görünen bu oyuna nasıl bir tepki gösterdiğini kayda geçirmemiştir.[21]

Manuel 10 Aralık 1399'da, Boucicaut ile birlikte Konstantinopolis'ten yola çıktı. Ancak üç yıl sonra dönebildi. Eşi Elena ile ondan doğma iki küçük oğlunu yanına almıştı, çünkü her ne kadar yeğeni İoannes ile resmen barışmış olsa da, ailesinin başka yerde daha güvenlikte olacağı kanısındaydı. Elena ile iki küçük oğlu Morea'daki Modon'da karaya çıktılar, imparatorun kardeşi Despot Theodoros'a emanet edildiler. İmparator ile yanındakiler, Yunanistan'dan Venedik'e yelken açıp 1400 Nisan'ında kente vardılar. Mareşal Boucicaut yolculuğunu sürdürerek Paris'e, Manuel'in karşılanması hazırlıklarını yapmaya gitti; imparator ise ağır aksak,

Padua, Vicenza, Pavia ve Milano üzerinden geçerek onu izledi. Milano'da Gian Galeazzo Visconti tarafından pek itibar edilerek ağırlandı; Fransa yolculuğuna rehberler, armağanlar ve muhafızlarla uğurladı. Bazıları, Manuel'in yolculuğu sırasında İtalya'dan geçerken Papa IX. Bonifacio'yu da gördüğünü söylüyor. Bunu destekleyecek fazla kanıt yoktur, ama Papa'ya 1400 Mayıs'ında, haçlı seferi yapılsın ya da para yardımında bulunulsun diye çağrısını yenileten bir esin geldiğine kuşku yoktur.[22]

Manuel, babasından Batı'daki acı ve küçük düşürücü deneyimlerinin öykülerini pek çok kez dinlemiş olsa gerek. Bu nedenle, İtalya kentlerinde kendisine gösterilen sıcak karşılama onu hem şaşırtmış, hem de mutlu etmiş olmalı. [Babası] V. İoannes'in Roma ile Venedik'i ziyaret etmesinden bu yana durum çok değişmişti. Değişiklik, sadece Doğu'dan gelen tehlikenin şimdi artık çok daha gerçek olmasında değildi. Ayrıca, geçen 30 yıl içinde bile, aydın batılıların klasik Helen dünyası üzerine bilgi edinme açlığı neredeyse doyurulmaz hale gelmişti. Eski Yunan yapıtlarının aktarıcısı olan Bizanslıların dostluğunu kazanmaya çalışmak moda olmuştu. 1396'da, imparatorun dostu Demetrios Kydones'in öğrencisi olan Manuel Khrysoloras, Helen dilini öğretmesi için Floransa'da görevlendirilmişti. 1400'de, yeni kültürü yaymak üzere Milano'ya taşınmıştı ve imparator Fransa yolculuğu sırasında bu kentten geçerken onu görünce pek sevinmişti.[23] Manuel, babasına kıyasla daha kentli, bilgili bir adamdı ve hem daha yakışıklı hem de daha etkileyiciydi. O, İtalya'nın *literati*'since bir Yunanda bulunması beklenecek niteliklerden pek çoğu için iyi bir örnekti. İnsanların Yunan kültürü edinmeye eğilimli ve onun etkilerine açık bulunduğu bir dönemde Batı Avrupa'ya gelmişti. Gezisi böylelerinin ilgisini daha da artırmış olsa gerek. Bu nedenlerle, onunki babasından çok değişik bir gezi oldu. Manuel Batı'ya bir dilenci olarak gelmiş olsa da, dilenci gibi davranmadı, hali tavrı da dilenci gibi değildi. Bir ödün olarak Roma Kilisesi'ne bağlanmayı da önermedi. Sadece, saygıdeğer bir temsilcisi olduğu saygıdeğer bir davanın savunulması için dindaş Hıristiyanların koşulsuz yardımını istemekteydi.

Manuel Paris'e 1400 Haziran'ında vardı. VI. Charles büyük zahmetlere girip bu seçkin konuğunu karşıladı ve ağırladı; ayrıca, Mareşal Boucicaut komutasında yeni bir seferi kuvvet gönderilmesini sağlama sözünü verdi. Manuel yaz aylarında Paris'te Castilla ve Aragon krallarıyla bağlantı kurdu, İngiltere'yi ziyaret etme olanaklarını da araştırmaya başladı. İngiliz sarayı ile en son yazışmalarından bu yana, IV. Henry II. Richard'ı tahttan indirmişti. Belki de, öncülü kralın vaat ettiği, ancak hiçbir zaman verilmemiş paranın başına ne geldiğini Henry biliyor olabilirdi. Manuel, Hospitalier Şövalyelerinin büyük üstadı Peter Holt aracılığıyla el altından durumu yoklattı. Eylül'de, Manş'ı geçmek üzere Calais'ye geldi. O sırada Paris'te yapabileceği pek az şey vardı, çünkü VI. Charles zaman zaman gelen delilik nöbetlerinden birine tutulmuştu. Aralık ayında, Kral IV. Henry'nin İskoçya'ya yaptığı seferden geri döndüğü ve onu konuk etmek istediği haberini alır almaz, imparator karşı kıyıya, Dover'a geçti. Canterbury'de İsa'ya adanmış kilisenin baş rahibinin konuğu olarak kısa süre kaldıktan sonra, Manuel ile yanındakiler oyalanmadan Londra'ya geçtiler. 21 Aralık'ta IV. Henry onları Blackheath'da karşıladı ve kente kadar yol boyunca yanlarında geldi.

İmparator Londra'da çok ilgi çekti. Giyim biçeminin sade soyluluğu, o zamanlar İngiltere'de moda olan –kendisinin, söylendiğine bakılırsa, uygun bulmuyorum dediği– cicili bicili giyimin tam tersiydi. Yanında yolculuk eden Ortodoks rahiplerin uzun sakalları ve saç biçemlerine, keza imparatorun ve yanındakilerin dindarlığına, her gün kilisedeki ayine gitmelerine hayretle bakılıyordu. Kâfirler yüzünden yabancı bir ülkede yardım istemek zorunda bırakılmış, "Doğu'dan gelen bir Hıristiyan hükümdar" olarak halkın sempatisini kazandı. İsa'nın doğum günü kutlaması için IV. Henry, Manuel'i Eltham'daki yeni sarayına götürdü; orada onuruna bir turnuva yapıldı. Daha sonra Londra belediyesi yöneticileri onu eğlendirmek için bir maskeli balo düzenlediler. Manuel ağırlamadan o kadar etkilenmişti ki, anlaşılan aşırı iyimserliğe kapıldı. Londra'dan dostu Khrysoloras'a yazdığı bir mektupta, Konstantinopolis'in kurtarılması için bir ordu ve bir donanma sağlayacak olan âlicenap Kral Henry'nin erdemleri ve cömertliği üzerinde duruyor. Bunlar

boş umutlardı. 1401 Şubat'ında anakaraya dönerken imparatorun ardından hiçbir İngiliz okçusu, İngiliz donanmasından hiçbir gemi gelmedi. Ancak, kendisine verilen 3000 mark sayesinde şimdi daha zengindi; bu nedenle İngiltere kralına duyduğu minnettarlığı, tüm Hıristiyanlara hitap eden bir mektupta dile getirmiştir. Aslında bu, II. Richard'ın verileceğini vaat ettiği paradan daha yüksek tutarda değildi. Bu paraya Henry'nin herhangi bir eklemede bulunduğu kuşkuludur. Gerek Henry gerekse onun maliye memurları, Papa'nın savunma fonu için kiliselerde toplanmış olması gereken paranın peşine birkaç yıl sonra düşmüşlerdi. Ele geçirebildikleri para, İmparator Manuel'e verilen 3000 mark ya da 2000 sterlin tutarındaki yardımın ödenebilmesi için maliye bakanının ödeneğine aktarılabilmişti. Manuel ve Papa İngiltere'den bundan başka tek bir peni bile alamadılar.[24]

Manuel 1401 Şubat'ının sonunda Paris'e ulaştı ve Kral VI. Charles'ın konuğu olarak Fransa'ya yerleşti. Diğer Hıristiyan hükümdarlarla, Portekiz ve Aragon krallarıyla, keza Avignon'daki Papa ile bağlantı kurup mektuplaştı; hiç belirti olmadığı halde, İngiltere'ye yaptığı ziyaretin önemli yararlar sağlayacağı konusunda umut beslemeyi sürdürdü. Sonradan patrik olmuş arkadaşı Euthymios'a Paris'ten yazdığı bir mektupta, gerek İngilizlerin gerek diğer yüce gönüllü bağlaşıkların sağlayacağı birliklerden oluşacak büyük bir ordunun bir araya getirilmesi için şimdiden Avrupa'da hazırlıklar yapılmakta olduğunu yazdı. Konstantinopolis'e dönüşünden az sonra ardından, bütün umutlarını gerçekleştirecek, hatta onların üzerinde olacak büyüklükte bir uluslararası haçlı ordusunun geleceği kehanetinde bulundu. Demetrios Khrysoloras'a yazdığı bir diğer mektupta, Avrupa'daki birçok hükümdarın hummalı biçimde asker devşirdiğini ve Mareşal Boucicaut'nun toplanacak bu ordunun başına geçip onu Konstantinopolis'e getireceğini bildiriyordu. Bu bir hayaldi. Manuel yavaş yavaş gerçeği anlamaya başladı. Batı Avrupa'daki bütün taçlı başlar başka konularla uğraşmaktaydı. Papalar eyleme geçemiyordu. Venedikliler ancak, diğer devletlerin de kendilerine düşeni yapacağı konusunda güvence verilirse harekete geçeceklerdi. Mareşal Boucicaut,

yeni bir haçlı seferi için zırhını kuşanıp tokalarını bağlamak şöyle dursun, 1401 yılında Fransa'dan ayrılıp Cenova'daki Fransa valisi görevini üstlenmişti.[25]

1402 başlarında Manuel Konstantinopolis'teki yeğenine haber gönderip, İngiltere Kralı Henry'nin, bütün iyi niyetine rağmen asker ya da para vererek yardım sağlayacak durumda olmadığını üzüntüyle bildirdi. Bu sırada Manuel aşağı yukarı bir yıldır Paris'teydi. Hani neredeyse, yurduna, mutsuz kentine gitmeyi göze alamıyor gibiydi. Sürüp giden görüşmeler arasında kalan zamanlarda, vaktinin bir bölümünü pek hoşlandığı türden yazınsal denemelerle geçiriyordu. Bize ulaşan denemelerinden biri, Louvre Sarayı'nda asılı bir duvar halısının şakacı bir dille betimlenmesidir.[26] Bir diğer –ve daha ciddi– yazısı, Kutsal Ruh'un görünmesi ve Papa'nın ruhani başkanlığı konularına ilişkin 156 bölümden oluşan bir risaledir. Bu risale, sözü geçen konularda Latinlerin görüşünü belirtmek üzere bir Fransız rahibinin kaleme alıp kendisine verdiği küçük bir dini risaleye yanıt olarak yazılmıştı.[27] Manuel'in risalesi Ortodoksluktan hiçbir ödün vermemektedir. Çünkü her ne kadar el ülkesinde, ince siyasal konularda pazarlıklarla uğraşan bir yabancı durumunda idiyse de, maddi çıkar uğruna kendi Ortodoks inancından ödün vermeyi reddediyordu. En azından Fransa kralı onun tutarlılığını takdir etmiş görünüyordu, hatta imparatoru birlikte St. Denis Kilisesi'nde Katolik ayinine katılmaya davet ederek kendi tebaasını gücendirmişti.

Manuel Paris'te vakit öldürürken, yeğeni VII. İoannes çok uzaklardaki Konstantinopolis'te kenti savunuyordu; ona, Jean de Chateaumorand'ın komutasındaki Fransız askerler yiğitçe yardım ediyordu. Kent hâlâ kuşatma altındaydı. Anonim yazarlar, Sultan Bayezid'in nasıl uzaklardan kentin yapılarını seyrettiğini ve zafer beklentisi içinde bu yapıları beyleri arasında bölüştürdüğünü anlatır. Büyük Ayia Sophia Kilisesi, saray olarak kullanılmak üzere kendisine ayrılacaktı. Bizanslılar sağ kalabilmeyi ve kurtuluşu ancak ve ancak Meryem'den umut ediyorlardı.[28] Yazarlardan bir teki bile, Mareşal Boucicaut'nun ya da yaverinin savunmaya katkısını anmıyor. Ancak, mareşalin yaşam öyküsü o ölüm kalım yılların-

da kentteki durumun ne olduğunu canlı biçimde anlatmaktadır. Şu anlatılanlara kolayca inanılabilir: Komutan Chateaumorand, "görev gereği yapması gerekeni yaptı, çünkü Tanrı'dan korkan bir adam ve yiğit bir savaşçıydı ... Ancak, imparatorun gidişinden sonra öylesine kıtlık çekildi ki, halk açlık yüzünden iplerle surdan aşağıya inip Türklere sığındı." Chateaumorand zaman zaman, Türklerin gevşeklik gösterdiği sıralarda, adamlarıyla sur kapısından çıkıp yiyecek bulmaya gidiyordu, kentliler bu sayede sağ kalmıştı. Deniz yolundan ulaşım hâlâ açıktı, çünkü Türkler gemilerinin Venedikliler ya da Cenevizler tarafından batırılacağından çekiniyorlardı. Mareşalin yaşam öyküsünü yazan kişi, "İşte böylece" diyor, "Chateaumorand kenti Müslümanların gücüne karşı üç yıl süreyle savundu ... Onun ve komutasındaki erdemli Fransız askerlerinin sayesinde, soylu ve çok eski Konstantinopolis kenti tümüyle viran edilmekten kurtarıldı. Hiç kuşkusuz Tanrı da bunu istiyordu ve gerek Fransa kralı için, gerek orada erdemliliklerini kanıtlayan Fransızlar için bu bir onurdu, Hıristiyanlığın da çıkarınaydı."[29]

İmparator VII. İoannes'in faaliyetleri konusunda pek az şey biliniyor. Onun, 1401 yazında Bayezid ile bir uzlaşmaya varmak için yaptığı girişimlerden söz eden, doğruluğu kuşkulu bazı anlatımlar bulunmaktadır. Galata'daki Cenevizlerin sultana yıllık haraç ödemeyi kabul ettiğine dair bir söylenti vardı. Vatana ihanet, umutsuzluk aşından besleniyordu. Patrik Mathaios bile düşmanla gizlice ilişki yürüttüğü kuşkusu altındaydı, ne var ki kilise örgütüne yayımladığı bir genelgede, halkın moral bozukluğunu kınayıp eğer acılarından kurtulmak istiyorlarsa tövbe etmeleri gerektiğini söyleyerek, kendisine yöneltilen suçlamayı reddetmekte gecikmedi.[30] Bilindiği üzere, VII. İoannes kendi adına ve hesabına İngiltere Kralı IV. Henry'ye 1402 Haziran'ında mektup yazıp yardım istemiş ve o sıralarda Konstantinopolis savunmasına etkin katkıda bulunan bazı İngiliz soylularına övgüler sıralamıştı. Ama bunun dışında kentteki sessizlik fırtınadan önceki durgunluk gibiydi. Fırtına 1402 yazında patlak verdi.[31]

Manuel'in Londra'da olduğu sırada, yani 1401 Şubat'ında bile, İngiltere'ye uzaklardaki Doğu'da cesaret verici gelişmelerin oldu-

ğu haberleri ulaşmaktaydı. Londra'ya gelen tacirler, Doğu'nun bir büyük hükümdarının halkından 60.000 kişiyle birlikte Hıristiyanlığı kabul edip savaşta Türklerin hükümdarını öldürdüğünü anlatıyorlardı. Zamanın İngiliz kronikçileri bu anlatılana bire bin katarak mucizevi, akla durgunluk veren bir olay haline getirmişlerdi. Söylentiler ve gelen haberler uydurmalarla karışıktı ve pek abartmalıydı, ama bir ölçüde gerçek payı içeriyordu. Doğu'nun Büyük Hükümdarı, Moğol Hanı Timurlenk'ti. Timur 1400 Ağustos'unda, Bayezid'in Asya'daki topraklarının doğu ucunda ilk kez görünmüş ve ilk zaferini kazanmıştı.[32]

Timur o sıralarda 64 yaşına gelmiş ve Ortadoğu'da destansı bir kişiliğe bürünmüştü.[33] Cengiz soyundan geldiği iddiasındaydı, ama aslında Moğol olmaktan çok, Türktü. 1369 dolaylarında, 13. yüzyılın büyük Moğol İmparatorluğu'nu yeniden kurma sürecini başlattı. Değişmez başkent olarak Semerkand'ı kullanıp, egemenliği altındaki toprakları her yönde genişletti. Orduları güneyde ve doğuda, İran'a egemen Moğol ilhanlarının topraklarını çiğneyip geçtiler, Afganistan ve Hindistan içlerine daldılar. Kuzeyde, Rusya'daki Altın Ordu Moğollarıyla çarpıştılar, Moskova'ya kadar ilerlediler. Seferlerindeki vahşet herkesçe bilinirdi; önlerine çıkanı ayırım gözetmeksizin kılıçtan geçiriyor, her şeyi yakıp yıkıyorlardı ve söylenenlere göre arkalarında çölden başka hiçbir şey bırakmazlardı. 1390 dolaylarında Gürcistan'ı ve Ermenistan'ı zapt etmelerinden sonra, Timur Osmanlı Türkleriyle ilk kez doğrudan karşı karşıya geldi. Osmanlı dünyasının bu doğu ucunda, Bayezid'in imparatorluğu tarafından henüz yutulmamış birkaç bağımsız Türk Beyliği vardı. Bazıları Trabzon imparatorlarının bağlaşığıydı; Trabzon hükümdarları Bizans uygarlığının bu ileri ucunu koruyabilmek için düşmanları arasından dostlar edinmeyi öğrenmişlerdi. Trabzon İmparatoru III. Aleksios (ö. 1390) kızlarından dördünü, imparatorluğunun dağlık bölümlerine komşu Türkmen beyleriyle evlendirmişti. Damatlarından biri, Erzincan Beyi Mutahharten idi. Mutahharten, Bayezid'den kurtulmak için, Timur'un vasalı olmuştu. Böylece, yaklaşık 1399'da, Bayezid Erzincan'dan haraç istediği ve beyliği istila edeceği tehdi-

dinde bulunduğu zaman, Timur bu tehdidi kendisine yapılmış bir hakaret saydı. Ordusu 1400'de Erzincan'a girdi, oradan Osmanlı topraklarındaki –eski Rum kenti Sebaste olan– Sivas'a saldırdı. Bayezid, oğlu Süleyman komutasında takviye birlikleri göndererek, oğluna kenti savunmasını buyurdu, ama kent Timur'un eline geçti; Timur kent halkını kılıçtan geçirdi ve kenti yıktı. Bu düpedüz sultana bir uyarı idi. Timur Anadolu'dan çekildi ve Suriye'ye saldırmak üzere güneye döndü. İşte, ertesi yılın yazında İngiltere'ye Bayezid ile ondan daha da büyük bir hükümdar arasındaki bu ilk çatışmanın haberi ulaşmıştı.[34]

Alınan bu haber Konstantinopolis'te fazla heyecan uyandırmadı. Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusunda, bağlaşıklık kurulabilecek biri olarak Timur'un varlığı birkaç yıldan beri biliniyordu. Hatta İmparator Manuel 1399'da İtalya'ya geçmeden önce onunla ilişki kurmuş olabilir. Batı dünyasında, Cengiz Han zamanından beri Moğollar Müslümanlara karşı Hıristiyan dünyasının bağlaşıkları olacaklar diye dindarca bir umut vardı. Batı'nın misyoner tarikatları, özellikle de Dominikenler bu umudun gerçekleşmesi için çalışmaya hevesliydiler. Fransa Kralı VI. Charles, daha 1396'da bile, Dominiken misyonerler aracılığıyla Timur ile doğrudan doğruya haberleşiyordu. Semerkand ile Paris arasında mektuplar gelip gidiyordu; ayrıca, bir ticaret antlaşmasının, hatta bir barış antlaşmasının yapılması önerilmişti. Cenova'nın Fransa egemenlik alanı içine alınmasından bu yana Fransızların Doğu ticaretine gösterdikleri ilgi çok artmıştı. Timur'un keza Galata'daki Cenevizlerle de elçi teati ettiği biliniyor. 1401 Ağustos'unda VII. İoannes, Timur'a bir Dominiken keşişini elçi gönderdi; elçi Timur'a saygılarını sunacak ve eğer Moğollar Bayezid'i yenerse, Bizanslıların daha önce Türklere ödemekte bulunduğu yıllık haracı Timur'a ödeyeceklerini söyleyecekti.[35]

Moğolların Sivas'ı talan edip yakıp yıkması Bayezid'i gazaba getirdi. Dünyada hiç kimsenin, hele Timurlenk gibi bir türedinin, âlemin efendisinin öfkesini ve hıncını bu kadar umursamazca tahrik edemeyeceğini söylüyordu. 1401 kışı boyunca, Türk ile Moğol arasında gidip gelen mektuplarda her ikiside birbirini alaya aldı, hakaretler yağdırdı. Timur bu meydan okumayı ölümüne

kararlılıkla kabullendi. Anadolu'ya doğudan girip kapsamlı bir istilaya girişmeyi planladı. Galata'daki Cenevizlere haber gönderip Türklerin Avrupa'ya kaçmasını engellemek için gemilerini kullanmalarını istedi. Basiretli davranıp Timur'un vasallığını kabul eden Trabzon imparatorundan, aynı amaçla 20 gemi donatması istendi. Venediklilere de başvuruldu; söylendiğine bakılırsa, Cenevizler o kadar hevesliydi ki, Galata surları üzerinde Moğol sancağını dalgalandırdılar. Fırtına 1402 yazında patlak verdi. Timur, Sivas'tan Kayseri'ye uzanan yolu izleyerek, Batı'ya doğru Osmanlı topraklarını istilaya başladı. Kesin sonucu belli eden meydan savaşı 28 Temmuz 1402'de, Ankara yakınındaki Çubukabad'da yapıldı. Bayezid büyük bir ordu getirmişti. Bu ordunun sağ kanat komutanı Sırp Stefan Lazareviç, sol kanadınki de sultanın en büyük oğlu Süleyman'dı. Bayezid 10.000 yeniçeriden oluşan kendi özel birliğine komuta ederek, merkezi ve arka yanı diğer oğullarıyla birlikte tutmaktaydı. Osmanlı askerleri yiğitçe çarpıştılar, ama çarpıştıkları düşmanın kâfir değil, Müslüman olduğunun farkındaydılar. Moğol saflarını yarıp geçmek için yapılan bir saldırıda 15.000 kadar Türkle Hıristiyanın can verdiği söyleniyor. Ordusunun geriye kalanı kaçtığında, Bayezid ile artçı birlikleri, gecenin geç saatlerinde ezici sayı çokluğu karşısında yenilinceye dek çarpıştılar. Bayezid kaçmak isterken yakalandı. Elleri bağlı olarak Timur'un otağına getirildi. Oğullarından dördü savaş yerinden uzaklaşmayı becerebilmişlerdi. Ama büyük sultan, muzaffer düşmanının eline tutsak düşmüştü. Efsaneye bakılırsa, geceleri zincire vuruluyor, gündüzleri de demir parmaklıklı bir kafes içinde taşınıyormuş. Kuşkusuz Timur'un Osmanlı topraklarında canı istediği gibi dolandığını görmenin acısını duyuyordu. 9 Mart 1403'te, belki de kendi canına kıyarak, utançtan öldü; yine de Timur onun Bursa'daki camide onuruyla gömülmesini sağladı.[36]

Ankara Meydan Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'daki bölümünü darmadağın etti. Moğol sürüleri yolları boyunca ırza geçerek, talan ederek imparatorluğu bir uçtan ötekine aştılar. Meydan savaşından kısa süre sonra Timur, Batı Anadolu'da Hıristiyanların elinde kalmış tek kente, hâlâ Rodos Şövalyelerinin sa-

vunmakta olduğu İzmir'e yürüdü. Hisarın güçlü surları Bayezid'in nice kez tekrarlanan saldırılarına karşı durabilmişti, ama uzun bir kuşatmadan sonra, Aralık 1402'de hisar Timur'un eline düştü ve o da deniz yolundan kaçamamış olanları kılıçtan geçirdi. Ephesos'ta kışladı. Timur'un politikası, eğer buna politika denebilirse, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmış parçalarının yeniden birleşmemesini sağlama bağlamaktı. Beylikleri Bayezid tarafından isteyerek ve zorla Osmanlı topraklarına katılan, çoğu da Moğollara sığınmış bulunan diğer Anadolu beyleri geri dönmeye teşvik edildiler. Saruhan Beyi 1402 Ağustos'unda Manisa'ya gelmişti. Menteşe Beyliği, Aydın Beyliği ve diğerleri eski beylerine ya da onların mirasçılarına verildi. Özellikle Karamanoğulları, sultanın yenilgisinden büyük yarar sağladılar ve yeniden Anadolu'da Osmanlıların başlıca rakibi durumuna yükseldiler. Bayezid'in oğullarına gelince, Timur her birinin taht kavgasına girişme eğilimini kışkırttı, hepsine babasının yerine sultan diye onu tanıyacağı umudunu verdi. İçlerinden en büyüğü olan Süleyman, kardeşlerinden önce davranıp Rumeli'ye geçti. 20 Ağustos 1402'de Gelibolu'ya vardı ve çok geçmeden Bizanslılarla uzlaşıp Edirne'ye yerleşti. En gençleri olan Çelebi Mehmed, Anadolu'daki Osmanlı topraklarının kuzeydoğu parçasını Timur'un vasalı olarak eline geçirdi. İmparatorluk topraklarından geriye yalnızca Bursa yöresi kalıyordu; burada da kimin egemen olacağı konusunda Bayezid'in diğer iki oğlu, İsa ile Musa çekişmekteydiler.[37]

Ancak Timur çok geçmeden Türk kuklalarla oynamaktan sıkıldı ve 1403 baharında Anadolu'dan ayrılıp, tanımadığı daha batıdaki ülkeleri fethetme tasarısını da bir yana bırakmış oldu, ordularını geriye, Semerkand'a getirdi. İki yıl sonra, Çin'i fethetmeye giderken yolda öldü. Onun fetihlerinin tufanına kapılmış olanlar o ölür ölmez, çabucak yeniden yüzeye çıktılar. Timur ardında, Hindistan dışında hiçbir yerde, bir efsane ve kâbusunun anısı dışında kalıcı hiçbir şey bırakmadı.

Tarihçiler 1402 yılında Ankara'daki Moğol zaferi sırasında tüm Hıristiyan dünyasının, darbe yemiş Osmanlı İmparatorluğu'nu tümüyle yıkmak için bir fırsat yakaladığını söylemeyi se-

verler. İddiaya göre, Niğbolu üzerinden yapılacak yeni bir haçlı seferi Türkleri sonsuza dek ezebilirdi. Bu pek olası görünmüyor. Artık, Büyük Sultan Yıldırım Bayezid yoktu, ama onun komutasında Avrupa'da Hıristiyanlara karşı nice zafer kazanmış çok sayıda birliği hâlâ Avrupa'da idi. Ankara Meydan Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'daki örgütlenmesini ve gücünü yıkmıştı, ama Avrupa eyaletleri hâlâ sımsıkı Osmanlı'nın elindeydi. Hatta Moğolların önünden kaçan Türk askerleri ve aileleri dalgalar halinde bu topraklara sığınıp yerleşmişlerdi. Çünkü meydan savaşı sonrasındaki karışıklık döneminde, Timur'un ordularını Avrupa'ya sürüp sürmeyeceğini hiç kimse bilemezdi; bu yüzden sözde Timur hesabına Boğazlar'da bir yakadan ötekine geçişi denetleyecek olan Cenevizler ticaretle politikayı bir arada yürütüp binlerce Türk sığınınacıyı gemilerle Trakya'ya taşımışlardı. Venedikliler, hatta Bizanslılar da onlara yardımcı olmuştu. Moğollar Avrupa'yı istila etmeye kalkışacak olurlarsa orada olabildiğince çok asker bulundurmanın zararı olmazdı. 1402 Temmuz'undan sonraki birkaç ay boyunca Moğol korkusu Türk korkusundan daha yaygındı. Bugün bu korkunun yersiz olduğunu söylemek kolaydır; zaten, şöyle ya da böyle, Bizanslılarla Hıristiyan bağlaşıkları çok geçmeden Ankara Savaşı'nın asıl önemli sonucunun Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesi olduğunu gördüler: İmparatorluğun Rumeli'deki toprakları, Anadolu'daki eyaletlerden tümüyle kopmuştu. Bizanslıların varlıklarını sürdürebilme umudu, işlerin böyle sürüp gitmesini sağlamaya bağlıydı; bir süre için, bu olanaklı gibi göründü. Ancak o sırada, 1402 Ağustos'unda, Bizanslılar Tanrı'nın kendilerine sağladığı kazançları saymakla uğraşıyorlardı. Sekiz yıldır süren Konstantinopolis kuşatması kaldırılmıştı; ayrıca, Osmanlıların yenilmesi ve sultanın utanç içine düşmesi dahi öylesine beklenmedik gelişmelerdi ki, Hıristiyanlar hiç duraksamadan bunları İsa'nın ve Meryem'in işe karışmasına bağlıyorlardı. Mucize işte gerçekleşmişti. Geleceği de Tanrı belirleyecekti.[38]

16

Son Sükûnet (1402-1425)

Ankara'dan gelen iyi haberler Paris'te İmparator Manuel'e 1402 Eylül'ünde ulaştı. Chateaumorand senyörü, o ay dönüp hikâyeyi birinci elden anlattı. Haber Venedik'e de aşağı yukarı aynı sırada ulaştı. 22 Eylül'de Venedik Senatosu, Konstantinopolis'teki çıkarlarını korumak için ne gibi önlemlerin alınması gerektiği konusunu tartıştı. 9 Ekim'de Venedikliler Paris'teki Manuel'e mektup yazarak kurtuluşundan dolayı kutladılar ve mümkün olduğu kadar çabuk yurduna dönmesi için teşvik ettiler. Venedikliler Türklerle varılacak yeni bir uzlaşmada kendilerine düşebilecek rolü oynamaya can atıyorlardı ve bağlantının da VII. İoannes ile değil Manuel ile yapılmasından yanaydılar, çünkü İoannes'in rakipleri Cenevizleri tuttuğundan kuşkulanıyorlardı.

Manuel, VI. Charles'ın bağladığı küçük bir yıllık gelirle cesareti artmış olarak Chateaumorand komutasındaki 200 askerden oluşan bir birliğin koruyuculuğunda Aralık 1402 sonunda Paris'ten ayrıldı. Cenova üzerinden gitti; orada, 1403'ün Ocak ayında, Mareşal Boucicaut kendisini hükümdarlara yakışan saygı ile karşıladı. Mart sonunda Venedik'teydi. Ancak, Konstantinopolis'e dönme konusunda

acelesi yok gibi görünüyordu. Venedikliler, imparator yolculuğunu hızlandırsın diye ellerinden geleni yaptılar. Ama kendisi, yolculuğuna Morea'da bir ay süreyle ara vermek ve oradaki sorunları çözmek istediğini açıkladı. Hiç kuşkusuz, Manuel bu kadar uzun süren yokluğundan sonra yeğeni VII. İoannes'in kendisine nasıl bir karşılama hazırlayacağı hakkında kuşkuluydu. Venedikliler onu ve 40 kişiden oluşan maiyetini alıp Morea'ya, oradan da Konstantinopolis'e götürmek için 3 savaş gemisi sağladılar; böylece Manuel, en sonunda, 5 Nisan 1403'te Venedik'ten ayrıldı. Adriyatik Denizi'ndeki yolculuğu sırasında Ragusa [Dubrovnik] limanında konaklama yapması bekleniyordu. Onu karşılamak için büyük hazırlıklar yapılmıştı, ama gemileri Morea'da Venediklilerin elinde bulunan Modon limanına varasıya dek hiç durmadan yolculuğu sürdürdüler. Orada imparator eşiyle ve ailesiyle buluştu, ilin iç sorunları hakkında kardeşi Theodoros ile uzun uzun konuşmalar yaptı. Mayıs sonuna doğru yolculuğuna yeniden başladı; önce Gelibolu'ya geçti, oradan da Konstantinopolis'e doğru yelken açıp 9 Haziran'da kente vardı.[1]

Ankara Savaşı'ndan bu yana neredeyse bir yıl geçmişti ve Manuel'in Paris'teyken bu savaşla ilgili haberleri aldıktan sonra başkentine varması on ay sürmüştü. Doğuda olayların içinde bulunanların, yani İmparator VII. İoannes ile Venediklilerin ve Cenevizlerin bu aylar içinde kendilerini değişen koşullara uydurmalarında şaşılacak bir şey yoktur. Manuel'in Fransa'dan bunca uzun süren geri dönüşünü bekleyemezlerdi. 1402 Ağustos'unda, Bayezid'in oğullarından en büyüğü, Süleyman Çelebi, Rumeli'de yönetime el koymak umuduyla Gelibolu'ya varmıştı. Uzlaşma müzakereleri Süleyman ile yapılmalıydı. Süleyman babasına benzemiyordu. Yumuşak tabiatlı, zevk ü safa düşkünüydü; saldırganlıktan çok, hoşgörüye eğilimliydi. Doğu Avrupa'daki Hıristiyanlardan korkacak bir şey yoktu, ama onlarla dostça bir uzlaşmaya varmasının gerekli olduğunu biliyordu, çünkü bir yandan, şimdi Rumeli Anadolu'dan kopmuş durumdaydı, bir yandan da Timur'un ve komutasındaki Moğolların bundan sonra ne yapacakları konusunda onlardan daha da endişeliydi. Muhtemelen Gelibolu'da bir zirve toplantısı yapıldı. Görüşmeler üç aydan fazla sürdü. 1403'ün Ocak ayında ya

da Şubat başlarında bir antlaşma metni hazırlandı. Bunu Süleyman Çelebi, VII. İoannes, ayrıca Venedik, Cenova ve Rodos temsilcileriyle, Süleyman gibi Ankara'da savaş meydanından kaçabilmiş olan Stefan Lazareviç imzaladılar. Antlaşmanın içeriği, inanılamıyacak kadar Bizanslılar ve Hıristiyan devletleri yararınaydı. Bizanslılar Bayezid'e ödedikleri haracı artık vermeyeceklerdi ve Türklere vasallık yükümlülükleri kaldırılıyordu. Thessalonike ve yöresi, Athos Dağı dahil onlara geri verilecekti, keza Karadeniz kıyısında Konstantinopolis'ten Mesembria ya da Varna'ya kadar uzanan bir kıyı şeridi, ayrıca Ege adalarından Skiathos, Skopelos ve Skyros geri veriliyordu. Dahası Süleyman, Doukas'ın çok iyi anlattığı kurallarla imparatorun vasalı olmayı kabul ediyordu. İmparatorun ayaklarına kapanarak şöyle demişti: "Sen benim babam olmayı kabul edersen ben sana oğul olacağım. Bundan sonra artık aramızda çekişme ya da ayrı gayrı kalmasın. Sen sadece beni Trakya'nın ve atalarımdan bana kalmış öteki toprakların beyi diye ilan et, yeter."[2]

Bu, neredeyse gerçek olamayacak kadar güzeldi. Süleyman Edirne'ye yerleşmek üzere yola çıktı; Bizanslılar da Thessalonike ve kendilerine bırakılan diğer yerlerin Türk muhafız birliklerince teslim edilmesini beklemeye başladılar. Durum şimdi tersine dönmüştü. Görünüşe bakılırsa, Bizanslılar Türklerin tebaası iken şimdi onların efendisi olmuşlardı. İtalyanlarla Sırplar da çeşitli yönlerden yarar sağlamışlardı, ama en kazançlı çıkan Bizanslılardı. Bu antlaşma VII. İoannes'in eseriydi. İmparator Manuel, 1403 Mart'ında Venedik'e varıncaya dek antlaşma hakkında bir şey bilmiyordu. İşte kısmen bu nedenledir ki, Venedikliler onun gecikmeden yolculuğunu sürdürmesini istiyorlardı; onun da imzasını koyarak antlaşmanın geçerliliğini sağlaması gerekiyordu. Ama Manuel oyalandı. Gelibolu'ya Mayıs'tan önce varamadı. VII. İoannes onu karşılamak üzere Gelibolu'ya gelmişti. Süleyman da gelmiş olabilir, Manuel de orada ya da Konstantinopolis'te aynı antlaşmanın bir başka metnini 1403 Haziran'ında imzaladı. Belki yine o sırada, bir yeğenini eş olarak Süleyman'a vermekle, oluşturulan yeni bağlaşıklığı güçlendirdi. Gelin, Manuel'in kardeşi Theodoros'un evlilik dışı doğmuş bir kızıydı.[3]

Amcasının uzun süren gezisi boyunca Konstantinopolis'i yöneten VII. İoannes'ti. Gerek Moğollarla gerek Türklerle içinde bulunulan koşullara göre en elverişli uzlaşmaya varabilme fırsatını değerlendiren o olmuştu. Elde ettiği ödül beklediğinden küçük çıktı. Kendisine Thessalonike valiliği sözü verildi. 1403 yazında amcası onu Lemnos adasına gönderdi; orada, Türkler tarafından antlaşma gereğince kentin kendisine devredilmesini bekleyecekti. İoannes beklemekten sıkıldı; ya da belki aklına kendisinin gerçekte sürgüne gönderildiği kuşkusu girdi. Eylül ayında, komşu Lesbos adasının Ceneviz lordu II. Francesco Gattilusio ile ilişki kurdu ve onu Thessalonike'yi ele geçirmek için işbirliğine ikna etti. Francesco İoannes'in kayınbabasıydı. Herhalde güç kullanılacağı tehdidi, ortalıktaki dumanı temizlemeye yetmiş olmalı, çünkü İoannes'in ve Ceneviz dostlarının Thessalonike'ye saldırdığına dair hiçbir belirti yoktur. Ancak, bu sorunla ilgili olarak hâlâ çözülmeyi bekleyen pek çok muamma vardır. Haklı bir nedeni bulunmadıkça yeğenine karşı böyle kötü davranmak II. Manuel'in kişiliğine uygun düşmüyor. Her zaman VII. İoannes'i desteklemiş olan Cenevizlerin bir komploya ne kadar bulaştıkları da belli değildir. Vaktiyle Manuel'in yeğenini yeğlemiş kesimin, Manuel'in kente dönmesine nasıl tepki gösterdiği hakkında da bir kayda rastlamıyoruz. Öne sürüldüğüne göre, VII. İoannes, amcası kentte değilken çocuk yaştaki oğlu Andronikos'u V. Andronikos diye –taç giydirmese bile– veliaht ilan etmiş, böylece tahtta kendisinin de iddiası olduğunu açığa vurmuştu.[4]

1403 Ekim'inde Semerkand'a gitmekte olan bir İspanyol elçisi Lesbos adasında konakladı. Ruy Gonzalez de Clavijo, Kastilya Kralı III. Enrico'nun büyük Timur'a gönderdiği temsilciler heyetinin üyesiydi ve 1403-1406 arasında yaptığı yolculukta ünlü günlüğünü kaleme almıştır. VII. İoannes ile Francesco Gattilusio arasında Thessalonike'yi alma konusunda yapıldığı varsayılan işbirliği anlaşmasının tek anlatımını ona borçluyuz. Clavijo, Lesbos adasında her ikisiyle de karşılaşmıştı. Ona anlatılanlara göre, yaşlı İmparator Manuel'in yeğeniyle arası, Ankara Savaşı'ndan önce gizli bir antlaşmanın yapıldığını öğrenince bozulmuştu. VII. İoannes Bayezid'e, eğer Timur'u yenersen Gelibolu'yu sana devredece-

ğim diye söz vermişti. Bunun anlatılması üzerine Manuel yeğenini Lemnos'a sürmüştü. Bu anlatılanda da bir gerçek payı olabilir. Tam hikâye olasılıkla hiçbir zaman bilinemeyecektir. Ama her şey gösteriyor ki, Manuel'in kendi topraklarına dönmesi onunla yeğeni arasındaki, Mareşal Boucicaut'nun dört yıl önce o kadar diplomatça yatıştırdığı gerginliği yeniden canlandırmıştı. İster siyasal sebepler, ister hanedan çekişmesi, ister öfkelenivermek gibi kişisel nedenlerden olsun, II. Manuel ile VII. İoannes bir türlü birlikte aynı kentte yaşayamıyorlardı.[5]

Yıl sonu gelmeden önce, aralarındaki çekişmeleri yeteri kadar bastırıp bir uzlaşma noktasına ulaşmışlardı. VII. İoannes, "bütün Tesalya'nın İmparatoru" unvanıyla, resmen Thessalonike'yi yönetmek üzere vali atandı ve beş yıl sonra ölünceye dek orada kaldı. Thessalonike, Manuel 1387'de bıraktığından beri Türklerin elindeydi. Bazı yapıtlarda Bizanslıların kenti 1391'de ya da 1394'te, bir süre için geri aldıkları öne sürülür, ama böyle bir olgunun kanıtını göstermek zordur.[6] On altı yıllık yabancı egemenliğinin ilk dönemi görünüşe bakılırsa halk için katlanılabilir olmuştu. Kuşatma sırasında görevinden ayrılmış, ama yönetim Türklerin eline geçince kente dönmüş olan kent metropoliti İsidoros Glabas, Sultan Bayezid'in kent halkına özel lütuflarına dikkati çekmişti. 1393'te kentte hâlâ bir ölçüde de olsa Bizanslı görevliler ve yargıçlar iş görüyordu. Vergi ve sultana ödenecek haraç konusunda da bazı bağışıklıklar tanınmış olabilir. Her ne ise, Metropolit İsidoros verdiği vaazlarda başlarına daha fena belalar gelebilecekken öyle olmadı diye Tanrı'ya şükretmeleri gerektiğini söylemişti. Diğer yandan, sultanın yeniçeri ocağına asker yetiştirilmek üzere Hıristiyan çocuklarının devşirildiğini ilk kez ondan duyuyoruz; devşirme sistemi, bundan böyle Osmanlı yönetimi altındaki Hıristiyan aileler için çok ağır bir yük olmuştu. İsidoros 1396'da öldü. Thessalonike metropoliti olarak yerine geçen ardılı Gabriel, anlaşılıyor ki, Türklerin saygısını kazanmış ve bizzat Bayezid'e başvurarak kendi cemaati için ayrıcalıklar sağlamıştı; öyle ki, hiç değilse onun yaşam öyküsünü yazan kişi bu ayrıcalıkları "daha katlanılabilir bir kölelik" diye tanımlıyordu.[7] 1403'te ise kölelik sona ermişti. Thessalonike halkının başında,

Konstantinopolis halkının başında olduğu üzere, yine bir Bizanslı imparator vardı. Doukas "Bunun gibi" diyor, "imparator bütün diğer kentlere ve kasabalara vali olarak ünlü Bizanslıları atadı; her yerde yönetim bunlara devredildi ve Türkler sürüldü. Trakya ilinde baştan başa barış ve sükûnet vardı. Ama doğuda tam bir kargaşa yaşanıyordu ve hükümdarlar sürekli değişiyordu."[8]

Bu, 15. yüzyıl başında Bizans dünyasının ve Türk dünyasının içinde bulunduğu koşulların, gerçeğe uygun genel bir anlatımıdır. Bayezid'in ölümünü ve Timur'un çekip gitmesini, Türkler arasında zaman zaman kesintiye uğrayarak on yıl süren iç savaş izledi. Konstantinopolis'teki İmparator Manuel önceleri, Rumeli'de hüküm süren Süleyman'ın saygı gösterdiği süzereni ya da "baba"sıydı; sonra, Edirne'de Süleyman'ın yerini alan kardeşi Musa'nın öç alma tehlikesi karşısında kaldı; daha da sonra, taht üzerinde hak iddia eden Osmanlı ailesinden üçüncü kişinin, 1413'te Bizanslıların desteğiyle sultan olan I. Mehmed'in [Çelebi] koruyucusu ve dostu oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği bu bunalım yıllarında, Murad ile Bayezid nasıl kendi çıkarları için Bizans'ın iç işlerine karışmışlarsa, Manuel için de Bizanslılar yararına Osmanlı iç işlerine karışma olanağı doğmuştu. Bir kez olsun hakem ya da arabulucu olma sırası Bizans imparatorundaydı.

İşin başında, Manuel'in asıl kaygısı Süleyman'ın kendisine bıraktığı kentlerin ve bölgelerin devralınmasıydı. Bir zamanlar dedesi İoannes Kantakouzenos imparatorluğun Avrupa'daki topraklarını yeniden birleştirmeyi düşlemişti. Şimdi ise Thessalonike ile Trakya'nın çoğu bölümü yeniden Bizanslıların yönetimine girdiğine göre, bu toprakları Morea Despotluğu ile birleştirmek olanağı bulunabilirdi. Ancak Manuel, imparatorluğundan elde kalanları Konstantinopolis'teki merkezi yönetim sayesinde bir araya getirme umudundaydı. Bu ideali, 1408 Eylül'ünde VII. İoannes ölünce neredeyse gerçekleşecek gibi oldu. İoannes'in aile içi çekişmeyi sürdürebilecek bir ardılı yoktu, çünkü kendisinden olduğu bilinen gayri meşru oğlu daha önce ölmüştü. Bu yüzden Manuel kendi oğlu Andronikos'u Thessalonike despotu yapabildi. Birkaç ay önce, 1407'de, kardeşi Theodoros Mistra'da ölmüştü; onun ardılı

da Manuel'in başka bir oğlu, II. Theodoros oldu ve bu kişi Morea despotu yapıldı. Ne var ki, Theodoros ancak sekiz yaşında, Andronikos ise daha da küçük olduğundan, imparatorluğun elinde kalan iller Konstantinopolis'teki baba-imparatorun dizginleri sımsıkı tutan yönetiminde görünüyordu. Manuel mutlak otorite bakımından babası kadar gevşek değildi ve buyruğundakilerin tümüne makamlarını, saygın konumlarını ve unvanlarını sağlayanın kendisi olduğunu vurgular dururdu. Ancak, Türklerle uzlaşma döneminin süreceği hayaline kapılmıyordu. Onlara karşı bağlaşık aramaktan hiç vazgeçmedi; her şeyden önce de, dedesi gibi, şu gerçeğin farkındaydı: Denizlere egemen olmak, Bizanslıların Türkler karşısında sahip bulunduğu en önemli stratejik üstünlüktü.

Bayezid'in oğulları arasındaki kardeş kavgasının ilk dönemi kısa sürede sona ermişti. Bir ara VII. İoannes'in Konstantinopolis'e sığınmacı olarak aldığı, daha sonra Anadolu'ya dönen İsa, kardeşi Mehmed tarafından öldürtülmüştü ve Mehmed böylece ailenin Anadolu'da en üstün durumda bulunan mensubu olmuştu. Ancak 1404'te, artık Mehmed'in koruyuculuğu altında bulunmaktan hazzetmeyen Musa, Süleyman'a savaş açtı. Önceleri Süleyman üstün geliyordu, ama çekişme daha altı yıl sürecekti.[9] Bu hal, Manuel'in, Edirne'deki Türk sultanın dostluğuna her zaman için bel bağlayamayacağı görüşünü doğruluyordu. Batı dünyasında tanıdığı kişilerin Doğu'da olan bitenler hakkında sürekli bilgilendirilmesini sağlamalıydı. 1404'te Aragon ve Fransa krallarına elçiler yolladı. 1406'da Venedik ile antlaşmasını yeniledi. 1407'de Venediklilerden, "iyi Hıristiyanlar olarak" Cenevizlerle uzlaşmalarını ve Türklere karşı işbirliği yapmalarını diledi. 1409 sonunda, tam Musa'nın Süleyman'ı yenilgiye uğratacak gibi göründüğü korkunç bir anda, Manuel daha da acil bir durum karşısında olduklarını bir kez daha Venediklilere yazdı ve onlardan Hellespont Boğaz'ında bir yakadan ötekine geliş gidişi denetlemek üzere birkaç savaş gemisi göndererek iki sultanı birbirinden ayrı tutmaya yardımcı olmalarını istedi. Bu isteğe verdikleri yanıt, Venediklilerin kaypaklığını belirtmek bakımından pek öğreticidir. Senato 10 Ocak 1410'da, Türkleri birbirinden ayrı tutmak ve Boğazlar'da devri-

ye gezmek her ne kadar iyi bir düşünce olsa da, kendiliklerinden harekete geçmeye hazırlıklı olmadıkları yolunda karar aldı. Diğer batılı ulusların da bu işte kendilerine düşen rolü oynamaları sağlanmalıydı. İmparator, işin gerçeğinde Venedik gemilerinin Türkleri Hellespont Boğaz'ında öteki yakadan bu yakaya, bu yakadan ötekine taşıyıp durduğunu söyleyerek yakınıyordu. Senatörler ise bunu önleyemeyiz diye yanıt veriyorlardı. Denizden gidiş gelişi daha etkin biçimde denetlemek Manuel'e düşerdi. Ayrıca şunu da belirtiyorlardı: Bizans imparatorluk ailesinden herhangi biri Konstantinopolis'ten ayrılmak isterse Venedikli kaptanların onu gemilerine alma yetkileri vardı, ama yolcuların ücretlerini ödemesi gerekiyordu. Venediklilerin kaçamak cevap ustalığı dikkate alındığında, bazılarının Konstantinopolis sokaklarında Bizanslılarla kavgalara karıştığını öğrenmek insanı şaşırtmıyor.[10]

Bu sırada Manuel, Fransa kralı ile arasındaki kişisel dostluktan yine kendisine çıkar sağlamaya ve kendisine söz verilmiş parasal ya da başka türlü yardımdan bir bölümünü elde etmeye çabaladı. Mürekkep yalamış bir insan ve Yunan kültürünün temsilcisi olarak Batı'da şimdiden yaygın bir ünü bulunan dostu Manuel Khrysoloras'ı elçi seçti. Bu kişi İtalya'ya belirli dönemlerde yaptığı ziyaretlerin birinden Konstantinopolis'e henüz dönmüştü. Manuel'in Batı Avrupa'daki genel elçisi ve tam yetkili temsilcisi oldu. 1408 başlarında Venedik üzerinden Paris'e vardı. İmparatorun armağanı olarak yanında, Areopagos* üyesi Dionysios'un muhteşem bir yazmasını götürüyordu; altın ve fildişi ciltli, minyatürlerle bezeli eserin içinde İmparator Manuel'in, İmparatoriçesi Elena ile ve üç büyük oğlunun göz alıcı bir portresi de vardı. Bu armağan, Paris'teki, imparatorun iyi bildiği Aziz Dionysios ya da Fransızların kullandığı adıyla St. Denis Manastırı'nın kitaplığına verilecekti. Bu, hoş bir jestti ve Kral VI. Charles'ın çok hoşuna gitti. Khrysoloras İngiltere'ye de geçti; orada Londra ve Salisbury'yi ziyaret etti, ardından da efendisinin işlerini kovuşturmak üzere İspanya'ya gitti. Ancak kimsede ona verecek bir şey kalmamıştı, bir zamanlar

* Eski Atina'da yüksek meclis. -çev. n.

bu ülkelerde Konstantinopolis'in savunulması için toplanmış olabilecek paralar da buhar olmuş gitmişti. Düş kırıklığını imparatora 1409 dolaylarında bildirdi. Manuel ona yanıtında, vaatlerden başka hiçbir şey alamamanın ne kadar cesaret kırıcı olduğunu söyledi. "Bu işin oralarda nasıl düzenlendiği konusunda bana anlattığın" diyordu, "umutlarımızı artıracağına, tersine azaltmaktadır."[11]

Yine de 1408'de Manuel koşulların Güney Yunanistan'a bir ziyaret daha yapmasına yetecek kadar uygun olduğu kanısına varmıştı. Morea'daki despotluğa büyük umutlar bağlamıştı; güvenliğini ve Konstantinopolis ile bağlantılarını sağlam tutmak istiyordu. Kardeşi Despot Theodoros 1407'de ölmüştü. Manuel'in Mistra'ya gidişindeki bir amaçda çocuk yaştaki oğlunu ardıl diye orada kabul ettirmekti. Oradayken, ölen kardeşinin cenaze töreni için uzun bir söylev yazmak istedi. Kanıtlara göre, ayrıca da söylevin çok uzun olmasının açıkça doğruladığı üzere, bu söylev hiç değilse bizim elimizde var olan biçimiyle, Theodoros'un mezarı başında asla okunmadı. Ancak, diğer edebi ürünleri gibi, imparator bunu da suretlerini dostlarına gönderecek kadar beğenmişti.[12] Despot Theodoros anılmayı hak etmişti. Latin saldırısı ve Türk istilası fırtınalarını hemen hemen tek başına savuşturabilmişti. 1397'de Morea'nın baştan başa talan edilmesinden ve Argos'un yağmalanıp yıkılmasından sonra neredeyse umutsuzluğa düşmüştü. Mistra ile Konstantinopolis arasında iletişim Osmanlı ablukası nedeniyle engellenmişti. İyice düşünüp taşındıktan sonra, kardeşinin de onayıyla, Korinthos'u Rodos Şövalyelerine satmaya razı olmuştu. Bu alışveriş 1400'de yapılmıştı. Sonra Şövalyeler onu daha çok toprak vermesi için zorlamışlardı. Ancak, yerel halk Latinlere toprak satışına karşı sert bir mücadele vermişlerdi; Türkler de bunu tehlikeli bir gelişme sayarak uyarı göndermişlerdi. Yeni müzakereler sonucunda, Korinthos'u 1404 yılında Şövalyelerden geri satın aldı. Akhaia'daki Navarra'lılara karşı başarıyla savaşırken Carlo Tocco'nun desteğini kazanmıştı; yaşamının son yıllarında artık kuzeyden saldırı gelecek korkusunu sürekli duymaksızın, kendini despotluk bölgesinin örgütlenişi ve yönetimi çalışmalarına verebilmişti. Ölümü, Yunanistan'da Bizanslılık davası bakımından

büyük bir kayıptı. Manuel Morea'daki koşulların düzelmesinden o kadar cesaret bulmuştu ki, Manuel Khrysoloras'a talimat gönderip Venedikliler oradaki toprak kazanımlarından bazılarını bıraksınlar, imparatorluğa geri versinler diye onlarla pazarlığa girişmesini istedi. Söylemeye hiç gerek yok, Venedik böyle bir düşünceye yüz vermeyecekti. Ancak, yapılan öneri imparatorun Morea'ya ne kadar önem verdiğini göstermektedir.[13]

VII. İoannes'in 1408 Eylül'ünde Thessalonike'de öldüğünü duyduğunda hâlâ oradaydı. Bu olay onun için yas nedeni olmaktan çok, Tanrı'ya şükretme vesilesiydi. İmparator kuzeye, bir zamanlar kendisinin olan kente, çocuk yaştaki oğullarından üçüncüsü Andronikos'u vali olarak yerleştirmek üzere koştu. Oradayken, henüz pek kısa süre önce Türk denetiminden kurtulmuş olan Athos Dağı'ndaki manastırların durumunu inceleme fırsatını değerlendirdi. Keşişler artık Osmanlı efendilerine haraç ödemek yükümlülüğünde değillerdi, Osmanlıların el koyduğu mülklerinden birçoğu imparatorluğa geri verilmişti. Ama imparator, içinde bulunduğu tehlikeli ekonomik durumda bu mülklere, vaktiyle yararlandıkları bağışıklıkların tümünü yeniden tanıma olanağı göremiyordu. Manastırlara mülklerinin yalnızca üçte ikisi geri verildi; onlar da, Makedonya'daki diğer mülk sahipleri gibi, gelecekte Konstantinopolis'teki hazineye, eskiden sultana ödedikleri tutarın üçte biri kadar vergi ödeyeceklerdi. Bu vergi için hâlâ haraç adının kullanılması, onu daha yenir yutulur hale sokmamıştı. Ama hiç değilse Athos Dağı'ndaki keşişlerle Makedonya halkı Türk egemenliği altında bulundukları döneme kıyasla biraz daha iyi durumdaydılar.[14]

İmparator Konstantinopolis'e döndüğü zaman, Osmanlıların iktidar mücadelesinde ikinci dönemin başladığını öğrendi. 1410'da Süleyman, kardeşi Musa tarafından Edirne'de baskına uğratılmıştı. Bir zaman için Bizanslıların desteğiyle direndi. Ama kendi askerleri ona karşıydılar ve 1411 Şubat'ında onu terk ettiler. Kardeşi onu boğdurdu. Bizanslılar için bundan kötüsü olamazdı. Görünüşe bakılırsa Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ve Asya'daki toprakları, hem de rakibini destekleyen herkesi cezalandırmaya niyetli bir sultan tarafından birleştirilmişti. Musa, halim

selim Süleyman'dan çok değişik karakterdeydi. Zaferini kısmen kardeşinin Hıristiyanlara karşı izlediği yumuşak politikaya gazilerin gösterdiği tepkiye borçluydu. Musa bir kez Edirne'ye yerleşince öcünü aldı. İlk olarak, kardeşi için çarpışmış olan Stefan Lazareviç'i aşağıladı. Sonra, 1403'te Süleyman'ın Bizanslılara ödün olarak verdiklerinin tümünü geri almak niyetini açıkladı. Ordularını, yol boyunca kırsal bölgeyi yakıp yıkarak Konstantinopolis üzerine sürdü ve kenti hem karadan hem denizden kuşatmaya aldı. Bazı birlikleri de Thessalonike'yi kuşatmaya gönderildiler. Bunlar Struma vadisine ve daha aşağıya, Tesalya'ya, kovandan fırlayan arılar gibi aktılar.

Manuel bu olasılıkları daha önceden görmüştü. Konstantinopolis kuşatma için iyi hazırlanmıştı. Halk surların içine çekilmişti ve yeterli yiyecek stoku vardı. Bizanslılar karşı saldırıya bile geçebildiler. Musa araya bir mesafe koymak zorunda kaldı; aynı sırada imparatorun kardeşinin komutasındaki bir filo tarafından gemileri yenilgiye uğratılarak uzağa sürüldü. Musa bunun üzerine muazzam bir haraç ödenmesini istedi. Ama Manuel'in daha iyi bir düşüncesi vardı. Bayezid'in yaşayan diğer oğlu, Bursa'daki Mehmed ile ilişki kurdu; ona, eğer gelip kardeşiyle hesaplaşmayı düşünüyorsa, Hellespont Boğazı'nı geçirmeyi önerdi. Öneri Mehmed'e çekici geldi; böylece 1412 başlarında Manuel Üsküdar'a geçip onunla buluştu, birlikte Konstantinopolis'e döndüler ve Manuel, Mehmed'i üç gün boyunca ağırladı. Dördüncü gün Mehmed 15.000 askeriyle birlikte kardeşi Musa ile çarpışmak üzere kentten çıktı. Yenildi ve Anadolu'ya döndü. Ancak Manuel, onu daha büyük bir ordu hazırlamaya ikna etti; bu orduya Bizans birlikleri ve ayrıca Stefan Lazareviç'in Sırp ordusu destek verecekti. Mehmed'in ikinci saldırısı daha başarılı olmadı. Ama üçüncü denemede, bağlaşıklarıyla birlikte Musa ile askerlerini Edirne'ye kadar geri sürdü, sonra da Balkanlar'da çok uzaklara kadar kovaladı. Son ve kesin çatışma Sırbistan'da Çamurlu denen yerde 5 Temmuz 1413'te yapıldı. Musa tutsak edildi ve boğduruldu. I. Mehmed Rumeli ile Rum'un Sultanı oldu.[15]

Çelebi Mehmed iyi eğitim görmüş, akıllı bir adamdı. Sözünün de eriydi. Kardeşini yenmesi için Bizanslılarla bağlaşıklarının yaptı-

ğı yardımı unutmadı. İmparator kartlarını yerinde oynamıştı. Elde ettiği ödül bir antlaşma oldu; bu antlaşma ile sultan on yıl önce Süleyman'ın Manuel'e bahşettiği bütün arazileri ve ayrıcalıkları tümüyle geri veriyordu. Zaferinden sonra Manuel'in ona yolladığı ulaklara, efendilerine dönüp şunları söylemeleri buyurulmuştu:

> Gidin ve babama, Romalıların İmparatoruna deyin ki, Allah'ın inayetiyle ve babam İmparatorun işbirliğiyle, atalarımdan kalan topraklarımı geri aldım. Bu günden öte, artık tıpkı bir çocuğun babasına hep bağlı kalması gibi ona bağlıyım ve daima bağlı kalacağım. İyiliğinin kadrini bileceğim ve nankörlük etmeyeceğim. Ne istiyorsa bana buyursun, onun isteklerini bir hizmetkârı gibi yerine getirmekten çok memnun olacağım.

Mehmed'in huzuruna çıkmak için bekleyen Sırp, Bulgar, Eflak ve Yunan [Yunanistan'ın Bizans egemenliğinde olmayan parçaları] elçileri de böyle karşılandılar. Çelebi Mehmed hepsine şölen verdi ve onları şu sözlerle uğurladı: "Efendilerinize söyleyiniz ki, herkese barış öneriyorum ve herkesin barış önerisini kabul ediyorum. Kim hainlik edip barışı bozarsa, barışı seven Allah onun cezasını versin." En azından Bizanslı tarihçi Doukas'ın anlatımı böyledir.[16]

Mehmed'in zaferi Bizanslıların artık görüp göreceği barış dönemlerinin sonuncusunu muştuluyordu. Bu barışın sürmesi, yine bir sultanla bir imparator arasındaki kişisel ilişki ile güvenceye bağlanmıştı. Birinin ya da ötekinin ölümü halinde durumun böyle devam etmesi pek olası değildi. Manuel, hakkını verelim ki, bu gerçeğin tümüyle bilincindeydi. Gelecek hâlâ Tanrı'nın ellerindeydi. Tanrı şimdiye kadar çok lütfetmişti. Ama işin sonunda, Bizanslılar Türklerin iyi niyetinden yararlanacaklardı, tersi değil. Eğer pek makbule geçen bu ferahlama döneminde bir şey yapılacaksa, bu yüzden, çabucak ve şevkle yapılmalıydı. Manuel artık 60 yaşlarına gelmişti. Geç evlenmişti ve her ne kadar en büyük oğlu İoannes 1413'te 20 yaş dolaylarında idiyse de, diğer oğulları babalarına yardım edebilecek kadar büyümemişlerdi. Yine de 30 yaş daha genç iken Thessalonike'de gösterdiği enerjinin bir kısmı kalmıştı; böylece, 1413'ten sonraki yıllarda, kazanımlarından olabildiğince

yararlanmak için, bir yandan da Konstantinopolis ile iller arasındaki bağlantıyı güçlendirmek için bu enerjiyi kullandı; amacı, rüzgâr yine yön değiştirdiğinde imparatorluğunun ayakta kalabilmek için daha güçlü ve daha birleşik bir iradeye sahip olabilmesiydi.

Manuel 25 Temmuz 1414'te kendisine bağlı topraklarda bir geziye çıktı. Konstantinopolis'te naip olarak oğlu VIII. İoannes'i bıraktı. Thessalonike yolculuğunun ilk uğrağıydı, ama oraya gidişi sırasında, Lesbos adasının efendisi Gattilusio'nun oğullarından birinin üzerinde hak iddia ettiği Thasos/Taşoz adasında egemenliğini pekiştirme fırsatını değerlendirdi. Eylül'de, oradan gemiyle Thessalonike'ye geçti; kışı bu kentte, küçük oğlu Despot Andronikos'un yanında geçirdi. 1415 baharında Morea'ya gitmek üzere oradan ayrıldı.[17] Negroponte adası üzerinden yol almaktaydı; orada Venedikli vali tarafından nezaketle karşılandı; 29 Mart'ta Korinthos'tan uzakta olmayan, Saronikos körfezindeki Kenkhreai'ye vardı. Manuel, Thessalonike'deki bazı dostlarına yazdığı bir mektupta, Morea'nın kuzeyden gelecek bir istilaya karşı savunulması için aklını pek meşgul eden bir plandan söz etmişti. Bu plan şimdi gerçekleştirilecekti. Yarımada kıstağında, Saronikos körfezinden Korinthos körfezine kadar 10 km uzunluğunda bir sur yapılacaktı. Bu sur sayesinde, şimdi geniş ölçüde Bizans egemenliğinde bulunan Morea, karadan herhangi bir Türk saldırısına karşı savunulabilecek ve deniz yolundan kendi kendine yeterli durumda bir Bizans adasına dönüşecekti. Plan yeni değildi. Korinthos kıstağında böyle bir sur antikçağda birkaç kez inşa edilmiş, 6. yüzyılda İustinianos sura kendisinin bütün mühendislik projeleri gibi kalıcılık kazandırmıştı. Manuel'in yaptırdığı Eksamilion denen sur, İustinianos'un mimarlarınca yapılmış sağlam temeller üzerinde yükseliyordu. Bu yapıt, Türkler haberini almadan, çabucak inşa edilmeliydi; 25 gün içinde tamamlandığı söylenir. 153 burçla ve her iki uçta birer kaleyle berkitilmişti. Manuel Venediklilere bu plandan söz ettiğinde, onu bu girişiminden dolayı kutladılar; ne var ki, surun yapım masraflarına katkıda bulunma önerisine karşı çekimser kaldılar. İşin maliyeti çok fazlaydı. İmparator para ve işçi bulabilmek için Morea ahalisine özel vergiler yüklemek zorunda kaldı ve yerel toprak sahipleri buna

pek öfkelendiler. Bazıları bir ayaklanma tezgâhladı, ama Manuel bu meydan okumayı kabul etti ve ayaklanmayı 1415 Temmuz'unda Kalamata yakınında ezdi. Elebaşılar tutsak edildi ve Konstantinopolis'e götürüldü. İmparator yılın geri kalanını Mistra'da geçirip 1416 Mart'ında başkente döndü.[18]

Eksamilion suru, Bizans-Türk ilişkilerinin aslında ne olduğunu elle tutulur, gözle görülür biçimde açıklıyordu. İmparator ile sultan resmen barıştaydılar. Ama Manuel işi şansa bırakmıyordu. Barış zamanı, savaş için hazırlanma zamanıydı. Sultan Mehmed vaktinin çoğunu Anadolu'daki kargaşayı yatıştırıp düzeni kurma çabasıyla geçirdiği için Manuel şanslıydı. Mehmed önce Aydınoğullarından asi Cüneyd Bey'le, sonra da Karamanoğullarıyla savaşmakla uğraştı. İki ayaklanmayla baş etmek zorunda kaldı.* Bir de, 1416 dolaylarında, Bayezid'in Ankara Meydan Savaşı'ndan beri ortalıkta görünmeyen, uzun süredir kayıp oğlu Mustafa olduğunu iddia eden birinin ortaya çıkması gibi bir tehditle karşılaştı. Bizanslılar da bu olaya bulaştılar. Düzmece Mustafa, önceleri, başvurduğu Venediklilerce desteklenmişti. Rumeli'ye geçmesini anlaşılan Venedikliler sağlamıştı; orada sultanın İzmir'den kovduğu Cüneyd'in varlığında kendine bir bağlaşık buldu; saltanatta hak iddia eden bir rakip olarak Bizanslıların da ilgisini çekiyordu. İmparator Manuel, onun hesabına Stefan Lazareviç ve Karaman Beyi ile komplo kurmaya bile girişti. Mehmed'in yeni kurduğu donanma olaya karışmak isteyince 1416 Mayıs'ında Venediklilerce Gelibolu'da denizin dibine gönderildi.

Ne var ki, Düzmece Mustafa ile dostu Cüneyd çok geçmeden sultanın ordusunca köşeye sıkıştırıldılar. Thessalonike'ye kaçtılar; oradaki Bizanslı vali, çocuk yaştaki Despot Andronikos adına kendilerine sığınma hakkı tanıdı. Bu, Bizans devletiyle meşru sultan arasındaki geçerli antlaşma açısından düşmanca bir tavırdı ve Mehmed Konstantinopolis'teki imparatora başvurdu. Manuel siyasal nedenle kendisine sığınan kişileri teslim etmeyi nezaketle reddetti; ama eğer sultan masrafları için yıllık bir ödeme sağla-

* Şeyh Bedreddin halifelerinden Börklüce Mustafa'nın Karaburun yarımadasında ve Torlak Kemal'in Manisa'daki ayaklanmasının ezilmesi kastediliyor. -çev. n.

mayı üstlenirse, Mustafa ile Cüneyd'i bütün yaşamları boyunca elinde tutsak bulundurmaya söz verdi. Mehmed bu koşulları kabul etti. Mustafa Lemnos adasına götürüldü, Cüneyd Konstantinopolis'teki bir manastıra kapatıldı. Bu olan bitenler, imparator ile sultan arasındaki ilişkinin iğretiliğini ortaya koymaktadır. Aralarında bir centilmenlik anlaşması vardı. Ama ne biri, ne de öteki bu anlaşmanın düpedüz savaşa girişilmesiyle bozulmasını isteyecek kadar gücüne güvenebiliyordu. Mehmed imparatorun Osmanlı tahtında hak iddia eden ve bir gün gelip kendisi için çok yararlı olabilecek birini el altında bulundurduğunu çok iyi biliyordu. Ama iki adam birbirini anlıyordu ve olay, aralarındaki anlayışa şaşılacak ölçüde az zarar vermiştir.[19]

Bu olayın Bizanslılar için değerli bir yan ürünü, Türk donanmasının 1416'da Venedikliler tarafından yok edilmesi olmuştu. Bu, Mehmed'in kıta imparatorluğunu yeniden canlandırma umuduna indirilmiş ağır bir darbeydi. Ama sanki planlanarak değil de tesadüfen gerçekleşmiş görünüyor. Venedikliler hâlâ nazlanarak Konstantinopolis'e tek taraflı yardım sağlamayı reddediyorlardı. Bu yardımı sağlamaları için, kendilerine önceden öteki Avrupa devletlerinin de işe karışacakları konusunda güvence verilmeliydi. İmparator Manuel, Türklerle çatışmanın tavsamasına rağmen diğer Avrupa devletlerine diplomasiyle sokulma çabalarını hiç gevşetmedi. Ancak, Venedik 1402'den beri Macaristan ile savaştaydı ve gerek denizden gerek karadan Bizans'a yardım edebilecek iki batılı devlet başka işlerle uğraşıyorlardı.[20] Papa kendi bölünmüş kilisesinin sorunlarına öylesine dalmıştı ki, bu konuda bir girişime öncülük edebilecek halde değildi. İmparatorun Batı ülkelerindeki gezgin elçisi Manuel Khrysoloras, Papa'yı mutsuz hac yolculuklarında izlemekteydi, hatta Batı Kilisesi'ndeki çatışmaları çözüme bağlamak için 1414 Kasım'ında Konstanz'da toplanan konsilde de hazır bulunmuştu. Kendisi de Roma Kilisesi'ne bağlanıp Katolik mezhebine geçen Khrysoloras, Konstanz'da, 1415 Nisan'ında hummadan öldü. Ancak, geniş ölçüde Macaristan Kralı Sigismund'un çabasıyla bu konsil, Manuel'e kendisine yardım sağlasın diye etki altına alınabilecek bir toplantı olma umudunu verdi.

Morea'da bulunduğu sırada Konstanz'a elçiler gönderip Macaristan'la Venedik arasında arabuluculuk etmeyi ve kiliselerin birleşmesi için formüller ileri sürmeyi önerdi. Ama Konstanz Konsili'nin gündeminde çok daha acil işler vardı ve Papa V. Martinus'un Bizanslıların önerilerine aklını verebilecek duruma geldiği sırada artık neredeyse çok geç kalınmıştı.[21]

Konstanz'a Bizanslıların elçi göndermesinin iki tuhaf sonucu olmuştur. Biri, Papa Martinus'un Eksamilion surunun yapılmasına katkıda bulunan bütün Hıristiyanların günahlarını bağışlamasıydı. İkincisi de, kiliseler arasındaki ilişkileri düzeltme amacı güden bir jest olmak üzere, imparator ailesinden bazı kişilere Katolik prenseslerle evlenme izninin verilmesiydi. Manuel'in oğulları İoannes ile Theodoros için uygun gelinler seçildi ve bu gelinler 1420 yılında Venedik'ten Konstantinopolis'e getirildiler. Morea despotu olan ve o sırada aşağı yukarı 25 yaşında olan Theodoros, Rimini kontunun kızı Cleope Malatesta ile evlendi. II. Manuel'in veliahdı İoannes, Monferrato'lu Sophia'yı aldı. Nikâh töreni 19 Ocak 1421'de Ayia Sophia'da yapıldı ve bunu, İoannes'in babasıyla birlikte saltanat sürecek ortak imparator olmak üzere taç giymesi izledi. İoannes daha önce, Moskova Büyük Dukası I. Vasili'nin kızı Anna ile evlenmişti. Ancak, Anna daha 15 yaşında iken ve sadece 4 yıl evli kaldıktan sonra 1418'de ölmüştü. İoannes'in yaptığı ikinci evlilik daha işin başında başarısızlığa mahkûmdu. Monferrato'lu Sophia insanın içine dokunacak kadar çekicilikten yoksundu. Görünüşü, söylendiğine göre, ön taraftan Perhiz, arka taraftan Paskalya'ya benziyordu. İoannes bu kadından o kadar tiksiniyordu ki, onu gözüne görünemeyeceği bir yerde, sarayın uzak bir köşesinde tutuyordu. Zavallı kız 1426'da İtalya'ya kaçtı.[22]

1421 yılında yapılan nikâh ve taç giyme törenleri, VIII. İoannes'in veliaht olduğunun dünyaya resmen ilan edilmesi anlamına geliyordu. Manuel kendi yükselişinin ilk aşamalarında çilesini çektiği veraset konusundaki belirsizlik ileride yine ortaya çıkmasın diye işi sağlama bağlamak istiyordu. Oğlu İoannes'i gelecekte kendisini bekleyen görevler için yetiştirdi ve eğitti. İoannes için bir prensin eğitimi ve ahlaki davranışları nasıl olmalıdır konularını işleyen

eğitici kitapçıklar ve hayli sıkıcı risaleler kaleme almıştı.[23] Kendisi uzakta, Yunanistan'da iken onu naip yaparak hükümdarlığın tadına varmasını sağlamak istemiş ve 1416'da onu, kardeşi Theodoros ile birlikte il yönetimi deneyimi kazansın diye yaklaşık iki yıllığına Morea'ya göndermişti. Şimdi, 1421'de, artık 71 yaşında ve sağlık durumu kötü olan İmparator Manuel sahneden ayrılmanın ve işleri VIII. İoannes'e devretmenin zamanı geldiğini sezmekteydi.

İoannes'in kuşağından olup Türklere karşı daha saldırgan bir politika izlenmesi için bu anın gelmesini bekleyenler vardı. İmparator Manuel ile yaptığı uzlaşma sayesinde sultanın da Bizanslılardan daha fazla değilse bile onlar kadar kazançlı çıktığı bir sır değildi. Kiminin kanısınca zaman boşuna akıp gidiyordu; centilmenlik anlaşmasının günleri artık son bulmuştu ve şimdi eyleme geçme zamanıydı. 1421'de Mehmed Manuel'e başvurarak, Rumeli'den Anadolu'ya Konstantinopolis üzerinden geçmesine izin verilmesini istedi. Söylentiye göre niyeti kente saldırmadan önce doğudaki işlerini tamamlamaktı. Manuel'in bazı danışmanları sultanı yakalayıp öldürmek için Tanrı'nın nasip ettiği bir fırsat çıktığı kanısına vardılar. Ancak, Manuel yemini ilk çiğneyen olmak istemedi. Mehmed'i karşılamak üzere bir refakatçi birliği gönderdi, Boğaz'ı geçerken gemisiyle onun bindiği geminin yanında gitti ve Üsküdar'da onun otağında yemek yedi. İmparator onurlu bir insanın davranacağı gibi davranmıştı, ama tutumu kendi halkından bazılarınca değişik yorumlandı. Sultan herhangi bir kaza bela çıkmadan Edirne'ye döndü. Ancak, birkaç gün sonra, 21 Mayıs 1421'de öldü. Bir av kazasında mı, zehirlenip mi, yoksa kanlı basurdan mı öldüğü hakkında çeşitli rivayetler vardır. Hatta dış dünya birkaç hafta öldüğünü bilmedi, çünkü oğlu Murad Edirne'ye gelip tahta geçebilmek için yeterli zamanı bulabilsin diye ölümü veziriazam tarafından gizlenmişti.[24]

Mehmed'in öldüğünün haber alınması, Konstantinopolis'teki görüş ayrılıklarını daha ciddi hale getirdi. Manuel II. Murad'ı saltanatın meşru vârisi olarak tanıma yanlısıydı. Sultan Murad meşruiyetinin tanınmasıyla tatmin olurdu. Ama ortak imparator VIII. İoannes hâlâ Bizanslıların gözetiminde bulunan Düzmece Mustafa'yı ona karşı kullanmak akıllıca olur diye düşünüyordu.

Kardeşleri ve onların kuşağından bazı başka kişiler de İoannes'in düşüncesine katıldı. Merhum sultan vasiyetinde Manuel'i biri 7, diğeri 8 yaşındaki en küçük iki oğluna vasi atamıştı. Ancak, bu çocukları Konstantinopolis'e getirmek üzere Murad'ın sarayına ulaklar gönderildiğinde, söylendiğine göre, yeni sultanın veziri, Müslüman çocukların kâfir elinde yetiştirilmesi caiz değildir diyerek onları teslim etmeyi reddetmişti.[25] Bu olay, eğer doğru ise, Konstantinopolis'te eyleme geçilmesi umudu besleyenlerin elini güçlendirmiş olmalıdır. İmparator Manuel, oğlu İoannes'i paldır küldür girişilecek tehlikeli bir plandan vazgeçirmeye çabalamak dışında bir şey yapamayacak kadar yaşlı ve yorgundu. Ancak, sonunda bu işten elini çekti ve nasıl yönetim sorumluluğunu ortak imparatora bıraktıysa, bu işteki sorumluluğu da ona bıraktı.

Mustafa 1421 sonbaharında Lemnos adasında hapisten çıkarıldı ve Osmanlı tahtı için Bizanslıların tercihi olarak gösterildi. Eğer zafer kazanırsa birtakım ödünler vereceğini vaat etmesi sağlanmıştı, ama zafere asla ulaşamadı. Birkaç hafta Rumeli'ni denetimine almış gibi göründü. Ancak, 1422 Haziran'ında Murad Anadolu'dan bir ordu getirdi ve dengeyi yeniden kurdu. Mustafa yakalanıp asıldı. Bizanslıların bütün hesapları yanlış çıkmıştı. Düzmece başarı kazanmış olsaydı bile, Bizanslılar bu işten zararlı çıkacaktı. Çünkü Mustafa verdiği sözleri tutacak kadar dürüst değildi. Şimdi gerek Rumeli'de gerekse Anadolu'da tartışmasız padişah konumunda olan Murad çok öfkeliydi. Kendisini yatıştırmak üzere gönderilen Bizanslı elçilerle harcayacak zamanı yoktu. Konstantinopolis'e saldırmak üzere hemen hazırlığa girişti. Haziran'da harekât alanına kentin kuşatılması çalışmalarını yönetmeye geldi. Aynı sırada başka bir Türk ordusu Thessalonike'yi ablukaya almak için gönderilmişti. Bir kez daha, Bizanslılar yaptıklarının cezasını çekiyorlardı. Şimdi hepsi için açıktı ki, barış günleri son bulmuştu ve 1413 yılında Sultan I. Mehmed tahta geçmeden önce hangi noktada iseler, yine o noktaya dönmüşlerdi.[26]

Konstantinopolis'in 1422'de kuşatılması, sultanı öfkelendirenlere karşı girişilmiş basit bir cezalandırma seferi değildi. Murad halkın direnişini kırmak ve kenti almak için elinden gelen her şeyi

yaptı. Kuşatmanın bir görgü tanığı, İoannes Kananos, sultanın nasıl Marmara Denizi'nden Haliç'e kadar kara surlarının önüne yığına topraktan muazzam bir siper yaptırdığını anlatıyor. Osmanlı askerleri bu siperden mancınıklarla surlara yahut içeriye ateş ve taş fırlatmaktaydılar. Türk ordugâhı, köle tacirleri ve dervişlerle doluydu; kent ele geçirildikten sonra kendilerine vaat edilen talan malını devşirmek, köleleri almak üzere buraya gelmişlerdi. Büyük bir din otoritesi olan Seyyid Buhari, Konstantinopolis'in 24 Ağustos'ta düşeceği kehanetinde bulunmuştu. Büyük saldırı söylenen günde yapıldı. Surları ele geçirmek için uzun süre, yaman bir çatışma yürütüldü. Ama birdenbire Türkler yılgınlığa düştü, ordugâhlarında ne varsa yakıp arkada sadece küçük bir birlik bırakarak geri çekildiler. İoannes Kananos'un gözünde, Bizanslılar kent surlarının İmparator VIII. İoannes komutasında yiğitçe savunulması sayesinde zafer kazanmıştı; bu savunmaya erkekler kadar kadınlar da katılmıştı. Ancak, Türklerin birdenbire çekilmesi ve kentin kurtuluşu, tıpkı 20 yıl önce olduğu üzere, kentin koruyucusu Meryem'in işe karışması sayesindeydi.[27]

Ne var ki, o dönemin daha meslekten tarihçileri, kentin kurtuluşunda yaşlı İmparator Manuel'in de katkısı olduğu düşüncesini öne sürüyorlar. Mehmed'in onun vasiliğine bıraktığı iki küçük şehzadeden birini ağabeyi Murad boğdurmuştu, bu olay daha sonraki Osmanlı hükümdarları için kötü bir emsal oluşturmuştur. Ama Mustafa adındaki diğeri, Murad'ın Anadolu'daki rakiplerinden epeyce destek görmüştü. Konstantinopolis kuşatması sürerken, Manuel küçük Mustafa'nın Bursa'da bulunan lalasına eğer Mustafa taht üzerinde hak iddia ederse onu destekleyeceği haberini iletmeyi becerdi. Gerçekten de, suyun öte yanında Mustafa padişah ilan edildi. Hükümranlığının tehdit edilmesi, Manuel'inde planladığı üzere, Murad'ın kuşatmayı bırakıp bu işle uğraşmasını gerektiriyordu. 6 Eylül 1422'de Konstantinopolis önünden ordusuyla birlikte ayrıldı. Bu, Bizanslıların bir Osmanlı şehzadesini ötekine karşı kullanmak fırsatını bulabildiği son olaydı. Mustafa'nın çevresi kolayca sarıldı ve kendisi boğduruldu. Ama Bizanslıların ikili oynamasının bu yeni kanıtı Murad'ın öfkesini artırdı. Konstantinopolis önünden çekil-

mesi de Türklerin Runeli harekâtının gevşediği anlamına gelmiyordu. Thessalonike'nin abluka altında tutulması sürdü; 1423'te Osmanlı orduları Arnavutluk'u istila etti, Tesalya'dan girerek Morea'ya da saldırdılar. Manuel'in o kadar gururlandığı, kıstaktaki Eksamilion suru, sultanın yarımadayı viran eden komutanı Turahan'la askerlerini engeleyemedi.[28]

İşler daha beter olnuştu. Thessalonike'nin karayla iletişimi kesilmişti. Konstantinopolis kuşatmasına yeniden başlamak Murad'ın aklına her an esebilirdi Fiilen bütün sorumluluk üstünde olan VIII. İoannes Batı dünyasının vicdanını galeyana getirmek için şahsen bir girişimde daha bulunmaya karar verdi. Venedik ile Macaristan sonunda, 1420'de savaşa son vermişlerdi. Ama aralarında diplomatik ilişki yeniden kurulmamıştı. Venedikliler, Türklerin Arnavutluk'u istila etmesiyle Adriyatik Denizi'nden gelebilecek tehlikeden dolayı çok tedirgindi. Macaristan Kralı Sigismund, Konstantinopolis'e yapılacak askeri yardımı örgütleyebilecek bir kişiydi. Bu nedenle VIII. İoannes Venedik'e ve Macaristan'a gitmek üzere yola çıktı. 1423 Kasım'ında Venedik'e doğru yelken açtı. Orada bir aydan fazla kaldı. Başvurularına aldığı yanıt nazikçeydi, ama alışılagelmiş içerikteydi: Venediklile, işbirliği edilecek herhangi bir başkası da varsa Bizans'ın savunumasına memnuniyetle katılacaklardı. Ama kendilerinin Negroponte'deki, Morea'daki ve Yunan adalarındaki deniz ticareti çıkarlarını savunmak zorunda kalmadıkça, oralara tek başlarına gidemezlerdi İoannes, Milano üzerinden Macaristan'a geçti. Eğer Macaristan ile Venedik arasında bir arabulucu olarak herhangi bir ağırlığınınolacağını sanmışsa, fena halde yanılmıştı. Kral Sigismund'un da genç imparatora, eğer bahtsız Bizanslılar Roma Kilisesi'yle birleşmeyi kabul ederlerse hak edecekleri hayır duadan başka verebileceği bir şeyi yoktu.[29]

İoannes Konstantinopolis'e 1 Kasım 1424'te geri döndü. Çabaları meyve vermemişt. Ancak o arada, babası Manuel ile danışmanları sultanla yeni bir anlaşma hazırlamışlardı. Tarihçi Sphrantzes'in de katıldığı elçi heyetlerinin birkaç kez gidip gelmesinden sonra, 22 Şubat 1424'te yeni bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşma Konstantinopolis'e barış getiriyordu. Ancak bu, 15. yüzyılın ilk

yıllarındaki barıştan çok farklıydı. İmparatorluk şimdi hemen hemen sadece başkentin dış mahallelerine indirgenmişti ve imparator da sultana yılda 100.000 duka altını haraç karşılığında tahtında kirayla oturan biri durumundaydı. Süleyman'la ve I. Mehmed'le yapılmış antlaşmalar sayesinde kazanılan topraklardan geriye bir karış bile kalmamıştı.[30]

Bir istisna Thessalonike'ydi. Kent 1422'den beri kuşatma altındaydı. Savunulması Despot Andronikos'un eline bırakılmıştı, ama düşmemesi Konstantinopolis gibi sağlam surları ve kentin dış dünyayla iletişiminin deniz yolundan hâlâ açık olması sayesindeydi. Ancak surların içindeki koşullar çok geçmeden katlanılamıyacak hale geldi. Karayoluyla çevreden yiyecek gelişi ve her türlü ulaşım kesildiği için ahali açlık çekmeye başladı. Tehlikeli olmasına rağmen açık tutulan liman bomboştu. Ticaret durmuştu. Halkın çoğu neyi var neyi yoksa toparlıyor, kentten kaçıyordu; kent nüfusu belki sadece 25.000 dolayına inmişti. Bu umutsuz koşullar içinde, herhangi bir yerden yardım gelecek beklentisi de olmayınca Andronikos çaresizce bir çözüm arayışına girdi. Ancak 23 yaşındaydı. Filhastalığı onu sakat bırakmıştı. Yeteneklerini çok aşan bir sorumluluk sırtına yüklenmişti. 1423'te, kentini Venediklilere emanet etmeyi önerdi. Bu bir satış değildi, bir teslim ediş de değildi. Yapılan işlem, kentin ve halkının refahına tam bir özen gösterilerek bir iş anlaşması gibi düzenlendi.[31]

Andronikos doğrudan doğruya Venedik ile değil, Negroponte'deki Venedikli yöneticilerle görüşmüştü. Onlara temsilciler gönderip Thessalonike'nin umutsuz durumunu anlattı; gerek kendi gerekse kent halkı adına, kenti Venedik Cumhuriyeti'nin yönetimine vermeyi önerdi; karşılığında Venedikliler kenti düşmanlarına karşı savunacaklar, halkın kendi işlerini kendi belediye yönetimi içinde yürütmesine izin verecekler ve gerek halkın, gerek kilisenin mülkiyet haklarına saygı göstereceklerdi. Yapılan öneri hemen Venedik'teki Senato'ya iletildi. 1423 Temmuz'unun ilk haftası boyunca senatörler konuyu enine boyuna tartıştılar ve durumu bilen birçok tacire sorular sordular. Öneriyi kabul etmeye karar verdiler ve Andronikos'a bu içerikte bir yanıt yazdılar.[32] Bundan sonra,

Negroponte'deki valilerine, ayrıca –neyin olup bittiğini imparatora anlatacak olan– Konstantinopolis'teki balyosa talimat gönderildi. Bütün işlem II. Manuel'in her şeyi bilip her yapılana onay vermesiyle sonuçlandırıldı. Türkler de yapılan devirden resmen haberdar edildiler ve kendilerine Venedik'in sultanla barış içinde yaşamak istediği güvencesi iletildi. Türklere, Venedik'in Thessalonike'yi "öteki Hıristiyanların eline düşecek korkusundan dolayı" güvenceye almak istediği söylendi.[33] Kent yönetimini resmen devralmak üzere iki Venedikli temsilci atandı. Bunlar, 1423 Eylül'ünde, aç ahali için erzak getiren 6 gemiyle kente vardılar. Kurtarıcılarımız diye karşılandılar ve hemen kentin ana meydanıyla Thessalonike surlarına San Marco bayrağını çektiler.

Anlaşmanın kuralları Despot Andronikos'a mülklerinin kirası adı altında yıllık bir gelir bağlanmasını gerektiriyordu. Kentin satın alınması bedeli diye bir paranın ödeneceğinden söz edilmiyordu. Andronikos kendisini utandırmayacak en kısa süre içinde kentten ayrılıp çocuk yaştaki oğluyla Morea'ya gitti; oradaki iklimin sağlığına daha iyi geleceğini umuyordu. Dört yıl sonra bir keşiş olarak orada öldü. Daha geç döneme ilişkin bir Venedik kaynağında haksız yere söylenene bakılırsa Andronikos, Türklerle birlik olup Thessalonike üzerine bir karşı saldırı yapmış, Venedikli yöneticilerce tutuklanması gerekmiş ve sürgüne gönderilmişti. Ama bunda gerçek payı yoktur. 1424 başlarında, Venedik'ten gelen talimata uyarak, kentin yöneticileri Edirne'deki sultana antlaşma yapılmasını sağlamak için bir temsilci gönderdiler. Ama Murad temsilciyi zindana attırdı. Diplomatlar ne kadar becerikli olursa olsun Venedik'in Thessalonike'deki varlığı kabul edilemezdi. Kentin ablukası kaldırılmadı.[34]

21 Temmuz 1425'te İmparator II. Manuel 75 yaşında öldü. Üç yıl önce beyin kanaması geçirip felç olmuştu ve yaşamının son aylarını Mathaios adı altında, bir keşiş olarak geçirmişti. Onun ölümüne, öncüllerinden herhangi birinin ölümüne kıyasla çok daha derinden ve içten yas tutulduğu söylenir. Konstantinopolis'te Pantokrator [Zeyrek] manastır kilisesine gömüldü. Daha sonra Nikaia piskoposu olan Trabzonlu Bessarion cenaze töreninde bir

konuşma yaptı.[35] Manuel, başka herhangi bir neden olmasa bile, halkını otuz yılı aşkın süre boyunca Latin Batı'ya şöyle ya da böyle gereksiz ödün vermeksizin düşmanlarının saldırılarından koruduğu için tebaası tarafından seviliyordu. Batı'yı ziyaret etmişti ve batılı elçilerle, Papalık temsilcilerini ağırlamıştı. Ama onurunu hiçbir zaman ucuz ödünler karşılığında satmamıştı; hiçbir zaman yüzsüzlük etmemiş ya da Papa'yı hoşnut bırakmak yahut bir Katolik kralın kendisine lütufta bulunmasını sağlamak için kilisesinin saygınlığına leke sürmemişti. Vaktiyle babasının yapmış olduğu gibi, Latinlerden bir nebze rahatlatıcı destek sağlayacağız diye Papalığın üstünlüğünü tanıyıp önünde eğilmek gibi bir tavrın lafı bile pek edilmemişti. 1422 Eylül'ünde Papa V. Martinus'un gönderdiği bir Papalık temsilcisi Konstantinopolis'e vardı; bu kişi, Fransiskenlerin yöneticilerinden Antonio da Massa idi. Yanında Bizans ve Latin kiliselerinin birleşmesi için dokuz maddelik bir plan getirmişti.

Bizanslıların efsane bulutlarında kaybolup içinde bulundukları gerçekleri hiçbir zaman göremediklerini söyleyenler vardır. Acaba papalar ve temsilcileri daha mı gerçekçiydiler, o da kuşkuludur. Antonio da Massa'nın Konstantinopolis'e varışı, Osmanlı sultanının askerlerini kent surları dibinden geriye çekmesinden yalnızca 4 gün sonraydı. Ortak imparatorlar ve patrik tarafından Massa'nın önerilerini dinleyecek zamanın ya da sabrın bulunabilmesi bile şaşırtıcıdır. Eğer yeni bir şey duyacaklarını ummuşlarsa düş kırıklığına uğramışlardı. Papa Martinus bu temsilcisi aracılığıyla yumuşak bir tavırla Konstantinopolis'e Aragon kralının hemen yardım sağlayacağını vaat ediyordu, ama koşulu, Bizanslıların papanın cemaatine "dönmeleri" ve seçilmiş piskoposlarla din bilginlerinden oluşan bir kurulun onlara gerçek inancı öğretmeleriydi. Antonio'nun bir yanıt alabilmek için Kasım'a kadar beklemesi gerekti. Yaşlı İmparator Manuel'e Ekim ayında felç gelmişti; VIII. İoannes'in ise uğraşacak başka işleri vardı. Ancak, yanıt sonunda geldiğinde, Manuel tarafından kaleme alınmış değilse bile hiç kuşkusuz ondan etkilenerek ifade edilmişti. Temsilciye efendisi Papa'ya anlatsın ki, deniyordu, kiliseler arasında uygun ve kalıcı bir

birleşme ancak genel bir konsil aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Bu konsil Batı'da değil tersine Konstantinopolis'te, siyasal koşulların olanak verdiği bir zamanda toplanmalıydı. Papa'nın konsile katılacak bütün doğulu piskoposlarla patriklerin giderlerini üstlenmek ve kentin savunulmasının, güvenlikte olmasının önlemlerini önceden almak isteyebileceği üstü kapalı da olsa belirtilmişti. Antonio da Massa'nın, 1423 Nisan'ında Siena'da toplantı halinde bulunan konsile götürdüğü ileti buydu. Konsil, esef duyarak, Bizans Kilisesi'yle birleşme konusunda bir ilerleme sağlanamayacağını, kendi kapılarını çalan sorunlar üzerinde durmakla yetinmelerinin doğru olacağını karara bağladı.[36]

1422 Kasım'ında Papa'nın temsilcisine söylenen sözleri, İmparator Manuel'in dedesi İoannes Kantakouzenos da söylemiş olabilirdi. Çünkü bu sözler aynı görüş açısını ve aynı gerçeği ifade ediyorlardı: Ruhlarının ebediliği açısından Bizanslılar bütün diğer Hıristiyanlarla eşitti. Her iki tarafın da öncelikleri eskiden neyse hâlâ aynıydı. Edward Gibbon bunu pek güzel ifade ediyor: "Bizanslılar art arda üç önlemin alınmasında ısrarlıydılar: imdada yetişilmesi, bir konsilin toplanması ve sonunda kiliselerin birleşmesi; Latinler ikincisinden kaçtılar, birincisini de ancak üçüncüsünün sonucu olacak gönüllü bir ödül olarak vaat ettiler."[37]

Tarihçi ve saraylı Sphrantzes, Manuel ile oğlu İoannes arasında sarayda geçen bir konuşmayı kaydediyor. Kiliselerin birleşmesi konusuna ilişkin olarak Manuel oğluna şu öğüdü vermişti:

> Kâfirler bizim batılı Hıristiyanlarla birleşeceğimizden, uzlaşmaya varacağımızdan çekiniyorlar; çünkü böyle bir şeyin çıkarlarına çok zarar vereceğini seziyorlar. Bu yüzden benim bir konsil toplanmasıyla ilgili olarak sana vereceğim öğüt şudur: Bu tasarıya ilişkin incelemelerini, soruşturmalarını elinden geldiği sürece yürüt; özellikle de Türkleri korkutmak için bir şeye ihtiyaç duyduğunda yürüt. Ama gerçekten konsil toplamaya kalkışma, çünkü kanımca halkımız, Latinlerin hepimizin bir zamanlar bulunduğumuz konuma kendiliklerinden dönecekleri umudu olmadıkça, Latinlerle birleşmenin bir yolunu bulmaya ya da kendilerini bir barış, uyum ve karşılıklı anlayış havası içine koyacak ortamı yaratmak

üzere çaba göstermeye niyetli değil. Ama bu da hiç olmayacak bir şey; korkarım ki bu konuda dikkatli davranmazsak şimdikinden daha beter bir mezhep ayrılığı ortaya çıkar ve kâfir karşısında savunmasız kalırız.

VIII. İoannes'in babasının öğüdünü dinledikten sonra düşüncelere dalıp, sesini çıkarmadan çekilip gittiği söylenir. Manuel, Sphrantzes'e dönüp şöyle demişti: "Oğlum kendisinin büyük bir imparator olduğunu sanıyor. Belki ileride öyle olmasını sağlayacak yeteneği vardır. Ama henüz yaşının adamı bile değil, çünkü o, kendi yaşından, o yaşın kendisine veremeyeceği şeyler bekliyor. İmparatorluğun şimdi gereksinme duyduğu, iyi bir imparator değil, becerikli biri."[38]

17

Osmanlı Canlanışı ve VIII. İoannes Palaiologos'un Saltanatı (1425-1448)

II. Manuel ardında altı oğul bırakmıştı; imparatorluğunun büyüklüğü ve kişisel serveti bu kadar prensi beslemeye ancak yetiyordu. Oğullarından en büyüğü, şimdi 30 yaş dolaylarında bulunan VIII. İoannes halen imparator olarak Konstantinopolis'teydi. Oğullarından dördüncüsü Konstantinos, sultanın lütfuyla kâğıt üzerinde Karadeniz kıyısındaki Mesembria ve Ankhialos kentlerinin yöneticisiydi. Ama kısa süre sonra Morea'daki kardeşi Despot II. Theodoros'un yanına gidecekti. Üçüncü oğul Andronikos, Thessalonike'den çoktan oraya kaçmıştı; en küçüğü Thomas da Mistra'daydı. Beşinci oğul Demetrios'un üzerinde henüz herhangi bir sorumluluk yoktu. Manuel'in ailesinden dört kişinin Güney Yunanistan'daki küçük ilde toplanmış olması, orasının güvenli olduğunu ve ancak orada, imparatorluğun yeniden güçlenme ihtimali olduğunu gösteriyor.

Manuel, Morea Despotluğu'na böylesine önem vermekte haklıydı. Burası, kıstağın bir yanından ötekine uzanan güçlü bir surla savunulmaktaydı; deniz yöreyi her yandan koruyordu. Yöneticisi

Venediklilerle iyi ilişkiler kurmuştu ve diğer Latin lordlarına üstün bir konuma gelmişti. Bu il, Bizanslılar için yeniden eski güçlerine kavuşmanın sıçrama tahtası olmalıydı. Ancak, ahalisinin karakterinde ve Peloponnesos'un doğasında var olan bir şey, orada herkesin itaat edeceği bir yönetimin yeniden oluşturulmasını zorlaştırıyordu. Sanki anarşi ve baş kaldırıcılık yerel bir özellikti. Manuel de 1415'te yaptığı sonuncu Mistra ziyaretinde bu olgudan yakınmıştı. Dostu Euthymios'a gönderdiği bir mektupta şöyle yazıyordu: "Bana öyle geliyor ki, iç savaşı barışa yeğlemek Peloponnesos'luların yazgısıdır. Böyle bir savaş için hiçbir bahane yok gibi görünse bile kendiliklerinden bir bahane icat edeceklerdir; çünkü hepsi silah düşkünü. Silahlarını yalnızca gerekli olduğunda kullansalardı, durumları ne kadar iyi olurdu! Bütün bunların ortasında zamanımın çoğunu, onları birbiriyle barıştıracağım diye uğraşmakla harcıyorum."[1]

Sorunların bir kısmı Bizanslı despotların, yani önce Manuel Kantakouzenos'un, sonra da Palaiologos ailesinden iki Theodoros ile ardıllarının bir bakıma bu ülkede yabancı olmalarından çıkıyordu. Bunlar ve yanlarındaki yöneticiler, bir hükümran kadro olarak Konstantinopolis'ten ithal edilmişlerdi; başkentle iletişim giderek zorlaştıkça, bu kadronun özerkliği artmıştı. Morea'nın toprak sahibi beyleri olan yerel Yunan soylular, Bizans'tan gelen despotların ve yöneticilerin işlerine karışmasını istemiyorlardı. Bu beyler merkeze bağlı bir yönetim altında yaşama alışkanlıklarını yitirmişlerdi. Tersine, ülkenin coğrafyası, dağlar ve vadilerle doğal bölünmüşlüğüyle ayrılıkçılığı ve eski çağlarda olduğu gibi birbirine rakip boylar arasındaki çekişmeleri güçlendiriyordu.

Morea'nın refahı tarıma bağlıydı. Varlığını sürdüren az sayıdaki kent, örneğin Mistra, Korinthos, Patras ve Monemvasia küçük ölçekteydi. Ekonomi kent ekonomisi değildi. Toprağın, ortakçı çiftçiler ya da köleler tarafından işlendiği tarım birimlerine dayanmaktaydı ve her arazide bir yerel beyin oturduğu bir *kastron,* yani kale vardı. 13. yüzyılın son bölümünde Arnavutluk'tan Morea'ya göçmen akışı çok artmıştı. I. Theodoros Arnavutların gelmesini teşvik etmişti, çünkü hem çiftçi hem asker olarak değerliydiler. 15.

yüzyıla gelindiğinde sayıları 30.000'e varmıştı. Birçoğunun hizmet gördüğü ordu, despotluğun bağımsızlığı bakımından yaşamsal önem taşımaktaydı. Bu ordudaki asker sayısı 20.000'i bulmuş olabilir; bu ordu için asker devşirilmesi, Bizanslı yöneticilerle yerel toprak sahibi beyler arasında birleştirici halka işlevi görüyordu. Daha eski zamanlarda Monemvasia'yı üs edinerek başarılar kazanmış olan donanma çoktan beri varlığını yitirmişti. Halk denizden gelecek bir istiladan değil, tersine karadan kuzeyden, Tesalya ve Attika üzerinden Türklerin saldırmasından korkuyordu. Eksamilion surunun, [İngiltere'nin kuzeyindeki] Hadrianus duvarının işlevini Morea'da gördüğü varsayılıyordu. Despotluğun denizden savunulması Venediklilere bırakılmıştı; onlar da Yunanistan kıyılarını ve adalarını Osmanlılara karşı savunmanın en uç çizgisi gibi görüyorlardı. Negroponte ve Girit adaları Venedik donanması için gerek Hellespont Boğazı'nda devriye gezmek, gerekse de kolonilerini savunmak üzere harekât üssü olarak kullanılmaktaydı.

Morea despotlarının Konstantinopolis ile iletişimini sağlayan da Venedik gemileriydi; keza, despotluğun ticaretine geniş ölçüde egemen olan Venedikli tacirlerdi. Modon ve Koron limanları, IV. Haçlı Seferi zamanından beri onların elindeydi. Cenova ile savaşın 1381'de sona ermesinden sonra, Venedik Yunanistan'da başka limanlara da sahip olmak için çok çaba harcamıştı. Monemvasia 1384'te az kalsın el değiştiriyordu; Nauplion 1388'de Venediklilerin olmuştu. Morea'nın ihraç mallarının çoğu, özellikle şarap, kuru üzüm, tuz ve ülkeye adını veren dut [Yunancada Morea: dut] ağacıyla beslenen böceklerin ürettiği ipek, bu limanlardan geçiyordu. Ancak, Yunanistan'ı Türklere karşı savunmak olanağına yalnızca kendilerinin sahip olduğu kanısındaki Venediklilerle Yunanistan'ı kendi öz ülkeleri, onun savunulmasını da kendi sorumlulukları sayan ve o nedenle Venedik'in bu ülkeden daha fazla kıyı bölgesini, daha çok limanı egemenlik alanına katmasına karşı çıkan Bizanslılar arasında bir amaç farklılığı vardı.[2]

Taygetos dağının bir çıkıntısına konmuş, Sparta ovasına yukarıdan bakan yörenin başkenti Mistra 1400 sıralarında bir yönetim merkezi, bir ordu karargâhı olmanın çok ötesinde kimlik

kazandı. Bu kimlik ilkçağ Helen kent devletinin geç Bizans dönemindeki bir biçimi diye anlatılabilir. Surlarının çevrelediği dar alan içinde kiliseler, manastırlar, saraylar, okullar ve kitaplıklar vardı. 14. yüzyıl başlarında Konstantinopolis kentinin kendine has özelliği olan aydın yaşamı, dinsel ve sanatsal yaşam gibi bir yaşam burada da oluştu. Yazarlar, düşünürler Mistra'da toplandılar. Mimarlar ve sanatçılar Bizans biçemlerinin ve tekniklerinin kendilerine özgü çeşitlemelerini geliştirdiler. Kiliselerinin en eskisi olan Aziz Demetrios Kilisesi, 1310 sıralarında, Sparta'daki yerel piskoposun giderleri karşılamasıyla inşa edildi ve içi fresklerle bezendi. Brontokheion'un, Aziz Theodoros'a ve Afentiko diye bilinen Odegetria'ya [Yol Gösterici Meryem'e] adanmış iki kilisesi bundan kısa süre sonra yapıldı. Odegetria Kilisesi'nde 1407 yılında ölen Despot I. Theodoros'un gömüldüğü şapel de vardır; ayrıca bir yazıt, 1312 ile 1322 yılları arasında II. Andronikos ile IX. Mikhael'in fermanlarıyla yapılmış bir dizi bağışı gösterir.

Peribleptos Kilisesi ile bazen Despot Manuel Kantakouzenos tarafından yaptırıldığı söylenen Pantanassa Kilisesi 14. yüzyılın daha geç dönemlerinden kalmadır. Bu iki kilisenin içindeki duvar resimleri geç Bizans sanatının en çarpıcı örnekleri arasındadır. Peribleptos'takilerde Konstantinopolis ekolünün geleneksel biçemi, yeni bir canlılıkla ve gerçekçi ayrıntılara özen gösterilerek birleşmiştir; ama bir yandan da sahneler daha hayal ürünüdür; örneğin İsa'nın doğumunu canlandıran sahne öylesine mistik ve ruhani nitelik taşımaktadır ki, onda sanki *hesykhia*'cıların ruhundan bir şeyler konuşmaktadır. Pantanassa'daki resimler, Mistra'da Bizans sanatının son dönemini betimliyor. Bunlar kilisenin 1428'deki esaslı onarımı sırasında yapılmışlardı ve gerek resimlerin gerçekçiliği gerek renkler Bizanslı sanatçılara geleneğin getirdiği sınırlamaların çok ötesine geçmişlerdir. İtalyan etkileri olabilir, ama hiç kuşkusuz, Lazaros'un diriltilmesi ya da Pantanassa'daki Kudüs'e Giriş gibi resimlerde görülen, geleneksel sınırlamaların dışına özgürce çıkışı açıklamaya yetmez. İlkçağ geç dönemi sanatının yeniden keşfi, ayrıca Hıristiyanlık mesajının çağdaş insanlığa anlatılması için gösterilen bir çaba söz konusudur.[3]

Mistra'da özellikle 15. yüzyıl erken döneminde gelişen kültür, 14. yüzyıl Konstantinopolis'inde olduğu gibi, manastıra kapanıp dünyadan el etek çekmişlik ile ortaçağ hümanizmasının bir karışımı, bazen de bir harmanıydı. Despotların sarayında sürdürülen saraylı yaşamı, Konstantinopolis'ten ve Thessalonike'den hem keşişleri hem de bilginleri ve yazarları kendine çekmekteydi. Gerek klasik antikçağın yapıtları gerekse Hıristiyanlığın ilahiyat ve tarih yapıtları orada kendi kitaplıkları için kopya edilmekteydi. Kuşkusuz, Mistra'da aydınlar küçücük bir azınlıktı ve kendilerinin barbarlık ve cahillik ummanı diye tanımladıkları ortamdaki bir kültür adacığında yaşamaktaydılar. Bilimi destekleyen İmparator Manuel gelişmeyi, özellikle oğlu II. Theodoros 1408'de despot olduktan sonra teşvik edip korumuştu. Bizans uygarlığının son yarım yüzyılında, Mistra'nın yetiştirdiği ünlüler arasında, sonra Kiev piskoposu, daha sonra da Roma Kilisesi'ne bağlı bir kardinal olan keşiş İsidoros; Nikaia piskoposu ve daha sonra yine kardinal olan Bessarion; ayrıca, Türk egemenliği dönemindeki Konstantinopolis'in ilk patriği, geleceğin II. Gennadios'u olacak Georgios Skholarios sayılabilir. Ama Mistra'daki en çarpıcı kişilik ve en kendine özgü bilim adamı, Platoncu Georgios Gemistos Plethon'du. 14. yüzyıl Konstantinopolis'indeki Theodoros Metokhites ne idiyse, 15. yüzyıl Mistra'sındaki Plethon da oydu. Gerçekten, birçok bakımdan Metokhites'in aydınlar dünyasındaki ardılı ve mirasçısıydı.[4]

1409'da, Manuel'in kardeşi I. Theodoros için yazdığı cenaze töreni söylevi, Mistra'da keşiş İsidoros tarafından okundu. Plethon'a da bir giriş konuşması yapmak onuru verilmişti.[5] Bu, onun Yunanistan'daki bildiğimiz ilk kamu önüne çıkışıdır. O sırada yaklaşık 50 yaşındaydı ve artık son derece saygın bir düşünürdü. Genç II. Theodoros'un danışmanı, ayrıca Morea'ya ilişkin sorunlar bakımından Manuel'in danışmanı, en sonunda da uluslararası ün sahibi oldu. Plethon, Bizanslıların bir anlamda ilkçağ Helenlerinin torunları olduğu öğretisini ya da kanısını diğer herhangi bir Bizanslı bilim adamından çok daha fazla geliştirmiştir. Bu düşünce yeni değildi. Ama daha önce hiç kimse bu düşünce üzerine böyle-

sine özenle işlenmiş bir varsayım kurmamıştı. Yunanistan'ın bağrında, ilkçağ Sparta'sının yakınında bulunan Mistra, Plethon'un aklına Helenliğin Helen ülkesinde yeniden doğabileceği hayalini esinlemişti. Şöyle yazıyordu:

> Helenlerle Peloponnesos kadar candan ve yakından bağlantısı olan başka hiçbir ülke bulunamaz ... Burası, insanların anımsayabildiği en eski zamanlardan bu yana hep aynı Helen soyunun yaşadığı bir ülkedir; buraya onlardan önce hiçbir başka halk yerleşmiş değildi, daha sonra göçmenler gelip burayı işgal etmediler ... Tersine, Helenler hep bu ülkede kendi yurtları olarak oturmuşlardır ve nüfus çoğalmasının yarattığı baskıyla dışarıya göç vermiş, başka ve hiç de önemsiz olmayan toprakları da işgal etmiş bulunmakla birlikte, burayı asla tümüyle bırakmamışlardır.[6]

Ancak, Plethon'un düşünceleri etnik devamlılık üzerine romantik anınsatmalardan ibaret değildi. 1415-1418 arasında İmparator Manuel'e ve onun oğlu Theodoros'a sunduğu bir dizi memorandumda yönetimin, ekonominin, toplumsal yapının ve her şeyden önce Morea'nın savunmasının yeniden düzenlenmesi hakkında çok ayrıntılı bir plan kaleme almıştı. Söylediği üzere, Peloponnesos hem bir ada hem de bir anakara idi; burası, toplumbilimsel yenilikler için ideal bir deneme alanıydı. Kendisinin, yerel toprak sahibi beylerde görülen ayrılıkçılığa ve dolayısıyla anarşi eğilimine karşı önerdiği ilaç, bir tür sıkıyönetim düzeni anlamına gelecek bir yönetimi zorla uygulayabilecek, merkezden yönlendirilen bir monarşi yaratmaktı. Plethon'un toplumsal ve siyasal ideolojisinin büyük bir kısmının kaynağı Platon'du. Mistra despotunun sarayında, kendini Platon'un Syrakousai sarayında oynadığı rolü oynar gibi hayal ediyordu; ama II. Theodoros'a sunduğu planlar, Platon'un tiran II. Dionysios'a sundukları gibi, uygulanabilir nitelikte değildi. Bu, onun Morea'nın sorunlarını çağdaşlarının pek çoğundan daha dikkatle incelemiş ve üzerinde düşünmüş olmadığı anlamına gelmez. Diğer yandan, planlarının hepsi de gerçekçilikten uzak değildi. Ama hiçbir özgür toplum, Plethon'un öngördüğü, her şeye el atan otoriter rejimi kaldıramaz. Mistra'nın Sparta'ya yakınlığı ve

Platon'un da Sparta'da uygulanan yönetim biçimini yeğ tutması, anlaşılıyor ki Morea'nın selamete çıkarılması için Plethon'un bulduğu çözümleri geniş ölçüde etkilemişti.

Plethon'a göre, yapılması zorunlu ilk iş, ücretli askerlerden değil, yerli Yunanlardan oluşacak sürekli bir ordu kurulması ve elde tutulmasıydı. Ekonomi, böyle bir orduyu destekleyecek gibi düzenlenmeliydi. Şu halde, toplumun iki kesime ayrılması gerekiyordu: askerler ve vergi ödeyenler; ikinci kesim, askerlik görevinden bağışık tutulmalıydı ki, vergi yükümlülüğünden bağışık tutulacak birinci kesimi destekleyebilsin. Halinden memnun, devlete bağlı, vergisini nakdi değil, ayni ödeyen yurttaşların oluşturduğu kitle tarafından giderleri karşılanan bu halinden memnun seçkin asker kesimini, despotun başkanlığında, eğitim ve öğrenim görmüş orta halli kişilerden oluşan bir kurul yönetecekti; sözü geçen kişiler, soylular ya da halk arasından seçilmeyecekti; bu kurul üyeleri, herkesin onlara benzemek için çabalayacağı birer ılımlı davranış, kendini görevine adamışlık ve kanaatkârlık örneği olacaklardı. Plethon'un toprak mülkiyetine ilişkin düşünceleri daha da devrimci görünmüş olmalı. Bütün toprakların kamu mülkiyetinde olmasını öneriyordu. Kişi beğendiği herhangi bir arazi parçasını dilediği gibi ekip biçebilmeli, üzerinde inşaat yapabilmeli yahut ağaç dikebilmeliydi. Yaban ya da bakir toprağın ekilip biçilmesi özellikle teşvik edilecekti. Ama kişi, o toprağın kendi mülkiyeti altındaki bir mal olmadığının idraki içinde bulunmalıydı ve eğer kendisi vergi ödeyenler kesimindense, ürününün üçte birini kamu harcamaları için vermeyi göze almalıydı. Her ne kadar bir sosyalist ütopya gibi görünse de, Plethon'un reformlarının bu bölümü tarihteki deneyime dayanmaktaydı. Çevresine bakınca, genellikle ya Mistra'daki ya da Konstantinopolis'teki yönetimle takışan büyük toprak sahiplerinin çıkarları gözetilerek ortaya çıkmış bir tarım ekonomisinin yıllarca uygulanmasından çıkan sonucu görüyordu. Toprağın yeniden dağıtılması önerisi, hiç değilse, elde bulunan bütün toprakların toplum yararına hizmet edecek gibi yoğun işlenmesini güvenceye bağlayacaktı. Ayrıca Plethon para düzeninde reform yapılması ve dışalım-dışsatımın düzenlemeye tabi tutularak yurtiçi üretimin korunması ve teşvik edilmesi yolunda öneriler ileri

sürmüştü. Planları geniş kapsamlıydı. Haklı olarak şu itiraz öne sürülebilir: bu planlar, bizce bilinen biçimleriyle, pek çok belirsizlikler ve çelişkiler içeriyor, ayrıca da geniş ölçüde uygulanması olanaksızdır; bunlar uygulamaya konulacak olsalar bile, sonuçta ortaya, düşünürlerce yönetilen bir krallık ile sosyalist bir askeri diktatörlüğün tatsız tuzsuz karışımı çıkacaktır, çünkü her şey devletin emri altına konmuştur ve devletin çıkarlarına göre düzenlenmiştir. Ama şunu kabul etmek gerekir ki, Georgios Gemistos Plethon, Bizans'ın bütün son yüzyılları içinde, geçici uyarlamalar ya da atalardan kalma fikirlerin ve geleneksel kurumların ötesini berisini değiştirmenin dışında birtakım çarelere başvurularak da devletin kurtarılabileceğini öne süren neredeyse tek kişidir.

İmparator ile oğlu filozoflarının bilgece sözlerini sabırla dinlediler. Onu onurlandırarak, överek teşekkür ettiler. Ama onun planlarından herhangi birini uygulamaya kalkıştıklarına dair bir belirti yoktur. Bizanslıların dünyası, devrimci eylemin çalkantılarına atılamayacak yaşlı ve yorgun, kendi geçmişine pek fazla tutuculukla bağlı ve gelecek karşısında pek fazla ürkekti. Toplumsal düzende yeniden yapılanmaya ilişkin herhangi bir öğretiye kıyasla, devletin varlığını sürdürmesinin ve onun yeniden canlanabilmesinin kadar Tanrı'ya ve Tanrı'nın belirleyeceği yazgıya bağlı bulunduğu inancı çok daha yaygındı. En kötü durumda, bu kanı insanların Tanrı'nın iradesine körü körüne kendini bırakıvermesiyle kendini gösteriyordu; en iyi durumda ise Bizanslı piskoposların ve keşişlerin ancak her bireyin kendi kendine ahlak ve davranışlarını ıslah etmesiyle selamete varılacağını söylemesiyle ortaya çıkıyordu. Eğer Bizanslılar Helenlerin yüce ideallerine uygun bir yaşam sürmek istiyorlarsa, fikir ve davranışlarının değişmesinin gerekli olduğunu herhalde Plethon da kabul ederdi. Ne var ki, düşünceleri, onu böyle bir sonuca Hıristiyan inancı aracılığıyla ulaşılabileceği umudunun gittikçe daha uzağına götürüyordu. Ancak yaşamının sonuna doğrudur ki, bu düşüncelerini *Yasalar Üzerine* adlı yapıtında yazıya döktü. Bu yapıtta, "Helenlere özgü" yeni bir inanç düzenini benimsemek üzere Hıristiyanlığın toptan reddini savunuyordu; o Helence inanç düzeni, ilkçağ Helen tanrılarını kapsayacak ve ilke

olarak Platon'a, ama biraz da Zerdüşt'e dayanan bir ilahiyat ve ahlak düzenini esas alacaktı. Bu yapıt hakkında pek az şey biliniyor, çünkü Plethon'un dostu Georgios Skholarios patrik olduktan sonra, tanrıtanımaz ve tehlikeli bir kitap diye niteliyerek yazmaları ateşe attırmıştır. Ama bu yapıt Plethon'un düşler kuran biri olduğunu iyice ortaya koyuyor. O aslında zamanından önce dünyaya gelmiş biri bile değildir. Sadece bir Bizanslı olarak, farklıydı. İlkçağ Helenlerine sevgi duyan bir akademisyen ve bir Platoncu olarak, Floransa'da büyük saygı görecekti, ama kendi ülkesinde bir peygamber olarak pek de el üstünde tutulmuş değildi.[7]

Gerçekler Plethon'un romantik düşüncelerinden çok farklıydı. İmparatora ve despota sunulacak notları kaleme aldığı sırada, *Mazaris'in Hades'teki Konukluğu* başlığıyla bir hiciv yazılmıştı. Bunun yazarı, Lukianos'u* taklit ederek Konstantinopolis'teki veba salgını sırasında ölen Mazaris'in yeraltı dünyasına inişini anlatıyordu. Bu kişi, ölüler arasında, çok yakın zamana dek İmparator Manuel'in kâtiplerinden biri olan Manuel Holobolos ile karşılaşır ve ona küfürbaz bir ağızla, Bizans sarayındaki yaşamı ve genç saraylıların bir kavuk kapma uğruna itişip kakışmasını anlatır. Yapıtın ikinci sahnesi Morea'da geçer; Mazaris dirilip oraya dönmüştür. Bu sahne, Mazaris'in düşüne giren, Morea'daki ileri gelen kişilerle ilgili bir dizi rezilce skeç içerir. İstisnasız tümü bencil, vatanseverliğe sığmaz ve umursamaz davranışları yüzünden cezalandırılır. İmparator Manuel'in, kıstağa yapılan Eksamilion surunu tamamlamak amacıyla gösterdiği çabalar övülür. Ancak, imparatoru engellemek için ellerinden gelen her şeyi yapan, bu yüzden de onu kendileriyle savaşa girmek ve çok değerli zamanını, kaynaklarını bu riyakâr, gözü doymaz hödükler kalabalığının arkadan bıçaklayıcı entrikalarını ve baş kaldırmasını ezmek üzere harcamak zorunda bırakan yerel soylular iğneleyici biçimde yerilmektedir. Ortaya konan tablo besbelli abartılmıştır; anlatılanların doğruluğu çoğu kez kuşku götürür; kişi-

---

* Samsatlı Lukianos'un Helen Tanrıları arasındaki konuşmaları hayal ederek yazdığı ve hem bunlarla hem de bunlara inanan toplumla alay ettiği yapıtı, Nurullah Ataç tarafından (Fransızca çevirisinden) dilimize çevirilmiş ve Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı Dünya Klasikleri dizisi içinde yayımlanmıştır -çev. n.

sel imalar da bazen muammaya dönüşür. Yine de Mazaris'in düşleri Plethon'un düşlerine kıyasla gerçekleri daha çok yansıtmaktadır.[8]

Ne var ki Plethon, Bizans İmparatorluğu'nda bir gelecek vaat eden tek yerin Morea olduğu düşüncesinde haklıydı. 1423'te Turahan Bey komutasında yapılan Türk istilası, yeterince yakıp yıkıcı olmuştu, ama bunun sonucunda Osmanlı birlikleri Morea'yı kalıcı biçimde işgal etmemişlerdi. Despotlar uğranılan zararı gidermek, Morea'daki egemenliklerini daha da pekiştirmek olanağını bulmuşlardı. 1426'da yeni İmparator VIII. İoannes, Kephalonia adasının ve Epeiros'un hükümdarı olup, Morea'nın batı kıyısında Klarentza'yı ele geçiren Carlo Tocco'ya karşı yapılan bir seferde komutayı ele aldı. Tocco'nun gemileri, 1427 yılında Patras körfezi girişinde yapılan bir deniz savaşında bozguna uğratıldılar. Tocco, Güney Yunanistan'daki hak iddialarından vazgeçmek ve yeğenini imparatorun kardeşi Konstantinos'a eş olarak vermek zorunda kaldı. 1429'da, bir süreden beri kentin Latin piskoposu tarafından yönetilen Patras'ı kuşattı ve ele geçirdi. Venedikliler şiddetle itirazda bulundular, ama Sultan Murad Patras'ın Bizanslılarca yeniden işgalini onaylamaya ikna edildi. Aynı sırada, Konstantinos'un kardeşi Thomas, Akhaia'daki Navarra'lı prens Centurione Zaccaria'ya karşı girişilen seferi başarıyla yürüttü. Carlo Tocco gibi Zaccaria da boyun eğmek ve kızını eş olarak Thomas'a vermek zorunda bırakıldı; kızın çeyizi, Zaccaria'nın hemen hemen bütün topraklarıydı. Kendisi iki yıl sonra öldü. Bu nedenle, 1430'a gelindiğinde, Bizans Despotluğu Morea anakarasının büyük bir bölümünü kapsıyordu. Yaşamsal değere sahip Modon, Koron ve Nauplion limanları hâlâ Venediklilerin elindeydi. Ama bölge halkı artık, Akhaia'daki Latin prenslerle sürekli bir sınır savaşı tehdidi altında yaşamak zorunda değildi. Bizanslılık geleneğinin son kalesi olan ya da ortaçağ Helenliğinin ilk doğup geliştiği yurdu olan kendi ülkelerini düzene sokmakla uğraşabilirlerdi.[9]

Ne var ki, çok geçmeden bu ilin müteveffa II. Manuel'in bütün oğullarının hırslarını tatmin etmek ya da gereksinmelerini karşılamak için yeterince büyük olmadığı ortaya çıkacaktı. Theodoros, Konstantinos ve Thomas kardeşler babalarının bu ülkede yerel bir

hastalıktır diyerek yakındığı, Peloponnesos'a özgü kan davası ve hizipçilik salgınına yakalandılar. Theodoros'un Mistra'da, Thomas'ın Klarentza'da, Konstantinos'un Kalabryta'da olmak üzere, her birinin kendi bölgesi vardı. Ama yaşları ilerledikçe ve imparatorun tahtına kimin oturacağı sorunu heyula gibi büyüdükçe, aralarındaki işbirliği daha zorlaştı. Çünkü yılların geçmesiyle iyice belli olmuştu ki, 1427'de üçüncü kez evlenen kardeşleri İmparator VIII. İoannes asla bir veliaht sahibi olamayacaktı; diğer yandan, despotlar hakları konusunda tartışıp mülkleri nedeniyle çatıştıkça, Türkler kendi kendilerini mahvetmeleri için onlara yardımcı olmaktan hoşnutluk duyuyorlardı.[10]

Bizanslılık davasının Morea'da yeni bir şafağa kavuşmasını, Kuzey Yunanistan'da olup bitenler engelledi. Çünkü 1430'da Thessalonike kenti yeniden Türklerin eline düşmüştü. Yedi yıl önce kenti Venedikliler devralmıştı. Yerliler onları kurtarıcı gibi görüp yaşasın diye bağırarak karşılamışlardı. Thessalonike'yi ikinci bir Venedik'e dönüştüreceğiz diye övünmüşlerdi. Ama her şey daha kötüye gitmişti. Yaklaşık 30.000 Türk askeri kenti abluka altında tutmayı sürdürmüştü. Verdikleri sözleri yerine getiremeyen İtalyan valilerin yönetimi altındaki halk kızgındı. Kendi haklarına ve mallarına saygı gösterilmiyor diye Venedik dukasına resmi ve ayrıntılı şikâyetnameler sunuyorlardı. Gerilim o kadar artmıştı ki Venedikliler, halk kent kapılarını Türklere açacak diye korkmaya başlamışlardı ve üst sınıflardan Bizanslıları, nüfus azalınca yiyecek kıtlığına katlanmak kolaylaşacak bahanesiyle, adalara yahut Venedik'e sürmeye başlamışlardı. İkinci bir Venedik olmak şöyle dursun, Thessalonike İtalyanlar için bir derde dönüşmüştü. Türklerle bir uzlaşma için görüşmelere girişmek amacıyla birkaç kez boş yere girişimde bulundular. 1427'de kendilerini küçük düşürücü bir antlaşma yaptılar; buna göre, sultana yıllık bir haraç ödeyeceklerdi. Ama 1428'de haraç tutarının bir kat artırılması gerekti. Sultan Murad sadece zaman kazanmak istiyordu. Açlık gittikçe daha çok insanı kentten ayrılmaya zorlamaktaydı. 1429'da kentliler uzun bir şikâyet listesi daha hazırladılar; bunu alan Venedikliler, hayli sinirlenip o sırada kendilerine yılda yaklaşık 60.000

duka altınına patlayan Thessalonike'yi savunmanın "sonu gelmez giderleri"nden söz ederek yanıt verdiler. İşler kötüden betere doğru gidiyordu. Venedikliler bu işten bezmişlerdi. O kadar ki, surları onarmayarak yıkılmasına bile göz yumdular; diğer yandan, Bizanslılardan birçoğu, açık açık, direnişi sürdürürlerse ardından geleceğini bildikleri, kentin talanı sonucuna katlanmaktansa teslim olmayı yeğlediklerini söylüyorlardı. Halkın çektiği acılar dolayısiyle onları teselli etmek için elinden geleni yapan Metropolit Simeon 1429'un sonuna doğru ölmüştü. Ölümü, Thessalonike'nin Türklerce düşürüleceğini gösteren, Tanrı'nın gönderdiği bir belirti olarak yorumlandı.[11]

1430 Mart'ında, Sultan II. Murad'ın 190.000 kişilik bir orduyla harekâtı kendisi yönetmek üzere yola çıktığı söylentisi yayıldı. Dehşete düşen halka cesaret vermek ve kent savunmasını biraz güçlendirmek üzere üç Venedik gemisi limana girdi. Pazar günü, 26 Mart'ta, sultanın ordusunun yaklaşmakta olduğu görülebiliyordu. Ordu henüz savaş düzenine girmemişti, çünkü Murad kentin savaşmaksızın teslim olacağını ummaktaydı. Ancak, önerisini halka duyurmak için gönderdiği ulaklar, surların üzerinden bir ok yağmuruyla karşılandılar. Murad yılacak değildi. Thessalonike'yi eline geçirmeyi aklına koymuştu. Daha sonraki yıllarda oluşan bir Türk efsanesi, Tanrı'nın padişaha düşünde göründüğünü ve ona hiç görülmedik kadar güzel, hoş kokulu bir gül uzattığını anlatıyor. Gül Thessalonike'yi simgeliyordu. Tanrı ona bu gülü koparacak kişinin kendisi olduğunu, çünkü kaderin bu gülü ona zevk alsın diye nasip ettiğini söylemişti. Buna karşılık, yerel bir Yunan efsanesi, kentin kuzey ucunda hâlâ duran Vlattades Manastırı'ndaki keşişlerin ihanetini anlatır. Söylendiğine göre, keşişler, padişaha kente su getiren boruları kes, o zaman halk susuzluk yüzünden teslim olur diye akıl öğretmişlerdi.[12] Padişah halka, önerisini düşünsünler diye bir şans daha tanıdı, ama Venedikli yöneticiler bu önerinin kabul edilmemesini sağlama bağladılar. Saldırının yapılacağı günden önceki gece, Sultan Murad'ın ordugâhından bazı Hıristiyanlar, çok geç olmadan koşulları kabul etsinler diye muhafızları ikna etmek üzere surların dibine geldiler. Ama mu-

hafızlar valiye karşı sorumluydular ve yöneticiler de birlikleri yeniden konuşlandırmışlardı. Halktan bazıları Venedikliler kaçmaya hazırlanıyor diye düşünüyordu. Kentin her yanında panik egemendi; surlarda savaşa hazırlananlar hariç, herkes yığın yığın kiliselere doluşup geceyi dua ederek geçirmişlerdi.

Osmanlı saldırısı 29 Mart'ta şafaktan önce başladı. Saldırıya Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa komuta etmekteydi. Ön safta savaşan askerleri ilerledikçe naralar atarak her yandan surlara saldırdılar. Başkaları, geride durup mazgal arkasındaki muhafızları yaman bir nişancılıkla yere deviren okçuların koruması altında, kapıları kıracak koç başlarını, kuşatma araçlarını ve tırmanma merdivenlerini sürüp getirmekteydi. Kentin doğu surları, saldıranların dalga dalga gelen ana hamlesine hedef olmuştu. Burası kenti çevreleyen surların en bakımsız kalmış bölümüydü. Orada sultan komutayı kendi üstlendi. Muhafızlar ellerinden geleni yaptılar, ama Türk okları altında çok ağır kayıplar verdiler. Sayı yönünden azınlıkta kalmışlardı ve içlerinden birçoğu cesaretini yitirip, savunacağı yerden kaçtı. O sabah saat dokuzu az geçe, bir Türk askeri surun en az korunmuş noktasına merdivenle tırmanıp surun üstüne çıktı ve bir Venedikli muhafızın kafasını kesip mazgaldan aşağıya fırlattı. Bu, yoldaşlarına kendisini izlemeleri için bir işaret oldu. Kimi surların üzerinden aşıp kimi gediklerden içeriye girerek kente doldular ve kılıçlarını sallayarak fırtına gibi kent sokakları boyunca aktılar. Kent ahalisi dehşet içinde evlere, kiliselere, lağımlara, mezarlıklara kaçtı. Ama Türk atlıları ve yaya askerin geri kalanı her yönden saldırarak içeriye girmeye başlayınca, artık kaçma umudu kalmamıştı. Birkaç bahtlı kişi kayıkla, tekneyle uzaklaşmayı becerebildi. Ama erkek, kadın ve çocuk, pek çok sayıda insanın çevresi sarıldı, bunlar zincirle birbirlerine bağlandılar ve köle olarak Türk ordugâhına yürütüldüler.

Bir görgü tanığı gürültünün nasıl arşa çıktığını anlatıyor. Türklerin naraları, ana babalarından ayrılan çocukların, dostundan ayrılan dostun, akrabalarından ayrılan ailelerin feryatlarına ve gözyaşlarına karışıyordu. Tanığın hesabına göre, köle edilenler 7000 kişiydi. Üç gün boyunca kentin yapıları ve kiliseleri didik didik edilip yağma-

landı. Fethe gelen orduya karşı direnen kentler için İslam'ın kuralı buydu. Sultan yağmanın artık durmasını buyurduğunda, kentte altı üstüne çevrilmedik bir tek taş bulmak bile zordu. Ama sultanın niyeti Thessalonike'nin bomboş bir yıkıntı halinde kalması değildi. Murad bir kez direnenlere dersini verdikten sonra, onların güvenini kazanmak ve kentlerini yeniden nüfuslandırmak için işe koyuldu. Askerleri yerleştikleri evlerden çıkarıldılar, bu evler sahiplerine geri verildi. Tutsak edilmiş hali vakti yerinde kentlilerden birçoğunun kurtulmalık parasını sultan kendi kesesinden ödedi. Bunlardan bazıları ne kadar rahatladıklarını ve minnettarlıklarını göstermek için hemen Müslüman oldular. Nasip ettiği zaferden dolayı Tanrı'ya minnettarlığını belirtmek için Murad eski Bakire Akheiropoietos Kilisesi'ni camiye çevirdi. Kilisenin sütunlarından biri üzerinde hâlâ duran yazıt, Hicri 883 yılında Sultan Murad'ın Thessalonike'yi zapt ettiğini kaydetmektedir. Kentin Venedikli yöneticileri kargaşa sırasında kaçmayı becerdiler. Yelkenli gemiyle Negroponte'ye gittiler. Savunmayı ihmal etmekle suçlandılar ve bir süre zindana kapatıldılar.[13]

Bizanslılar Thessalonike'yi imparatorluklarının en önemli ikinci kenti sayıyorlardı. Venedikliler onu ikinci bir Venedik'e dönüştürmeye kalkıştılar ve bunu beceremediler. Bu kent 1430 Mart'ında Türkler için Avrupa'da elde edilmiş bir "ikinci ödül" oldu. Birinci ödül, Konstantinopolis, henüz kazanılmamıştı, ama ellerine geçmesi uzun süre engellenemezdi.

Murad Thessalonike'de düzeni yeniden kurar kurmaz, ordusunu Epeiros ile Arnavutluk üzerine sürdü. İoannina/Yanya kenti uzun süreden beri eski Epeiros Despotluğu'nda kuzey bölümün başkentiydi; bu konumunu ilk kez Sırp işgali zamanında, sonra da Kephalonia'nın İtalyan kontları yönetimine geçildiği dönemde edinmişti. Kent 1429'da Carlo Tocco'nun yeğeninin eline henüz düşmüş bulunuyordu. II. Carlo'ya bu yeni mülkün zevkini sürme fırsatı verilmedi. Yanyalılar Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa'nın ordusu ile yaklaştığını duyunca, metropolitlerinin başkanlığında bir temsilciler kurulu gönderip belirli koşullarla teslim olmayı önerdiler. Thessalonike'nin feci yazgısını paylaşmak istemiyorlardı. Önerileri memnuniyetle kabul edildi. Yanya 9 Ekim 1430'da

Türklere teslim oldu. Ama önceden, Rumca olarak yazılmış ve Sinan Paşa Fermanı diye bilinen bir beratla, kilisesi ve halkı koruma altına alınmıştı. Beylerbeyi bu beratta, hiç kimsenin özgürlüğünü yitirmeyeceğine, hiçbir çocuğun devşirilmeyeceğine, hiçbir kilisenin yıkılmayacağına, camiye çevrilmeyeceğine söz veriyordu. Kentin metropoliti bütün özel hakları ve ayrıcalıklarına yine sahip olacaktı; soylular mülklerini ellerinde tutacaklardı. Miras, mülk ve taşınır mallara ilişkin hakların tümü güvence altında olacaktı. Akla uygun bütün istekler karşılanacaktı. Bu beratın birçok sureti çıkarılmıştı. Bu, gelecek yüzyıllar boyunca, Osmanlı egemenliği altında yaşayan Yanya Rumlarının özgürlük beratı idi. Berat bir yandan da Türk fatihlerin hoşgörüsü konusunda iyi bir propaganda aracıydı. Konstantinopolis'teki halk, Thessalonike'de neler olup bittiğini 1430 Mart'ında, Yanya'da olanları da Ekim'de duyacaktı. Sultan onların duyduklarından doğru sonucu çıkaracakları ve doğru seçimi yapacakları umudundaydı.[14]

Bizanslılar kendilerini iki felaket arasında bir seçim yapmak zorunda hissediyorlardı. 1430'da, Konstantinopolis'i teslim etme seçeneğini benimseyecek kişilerin sayısı fazla olamazdı. Yine de Latinlere karşı sürekli bir borçluluk duygusu altında yaşamaktansa, Türklere boyun eğmenin daha az ağır bir felaket olacağı görüşünü o zaman bile açıklayanlar vardı. Thessalonike'nin yitirilmesi, Batı Avrupa'da bir kaynaşmaya yol açmıştı. Venediklilerin hem saygınlıkları hem de çıkarları zarar görmüştü; diğer yandan, Türklerin Arnavutluk içlerine sızması ve Adriyatik Denizi kıyısına doğru ilerlemesi onları tedirgin ediyordu. Türklere karşı Avrupa'da oluşturulan sonuncu direniş hattı gittikçe geriye çekiliyordu; Macar Kralı, isteksizce de olsa Hıristiyanlık davasının ideal bir savunucusu olduğu için, umutsuzca da olsa gerçek bir eyleme girişmeye zorlanana dek bu durum sürdü. 1427'de Sırp Kralı Stefan Lazareviç ölünce, yeğeni ve ardılı Georgi Brankoviç Macar Kralı Sigismund'a sadakat andı içmişti. Bir an için Macaristan'la Sırbistan birlikte direniş hattını tutabilecekler gibi göründü. Georgi Brankoviç'e 1429'da İmparator VIII. İoannes tarafından despot unvanı verilmişti; Brankoviç, 1430'da Tuna üzerinde, Belgrad yakınındaki Smederevo/Semendi-

re'de geniş bir alana yayılan bir kale yaptırdı. Burası, ortaçağ Sırbistan'ının sonuncu başkenti oldu ve Georgi'nin amcası Lazareviç'e kıyasla çok daha güçlü bir direniş azmi gösterdi. Ama daha bu kalenin yapılışı sırasında, Brankoviç, ilke olarak Türk sultanının bir vasalı olduğu gerçeğini kabullenmek zorunda bırakıldı.[15]

Şimdi artık işin ucu Venedik ile Macaristan'a eskisine göre çok daha doğrudan dokunduğundan, İmparator VIII. İoannes, Konstantinopolis'i yok edilmekten kurtarsınlar diye Batı dünyasına yapılacak bir başvurunun yanıt bulacağına hükmetti. Babasının kendisine verdiği öğüdü umursamayarak, Papa ile pazarlığa girdi. 1430'da Papa V. Martinus'a kiliseler arasındaki ayrılık sorununu çözmek için bir konsilin toplanmasını önerdi. Olay bu aşamadayken, konsilin Konstantinopolis'te toplanması gerektiğinde dayatmak imparator için hâlâ olanaklıydı. Ancak, V. Martinus 1431 Şubat'ında öldü ve ardılı IV. Eugenius kendisiyle iş yapılması daha zor birisi çıktı. Papa Martinus, ölümünden hemen önce, Basel'de toplanacak konsil için çağrı çıkarmıştı; bu konsilde, gündemin başka maddelerinin yanı sıra Roma Kilisesi içinde otorite sorununa ilişkin gittikçe artan uyuşmazlık da ele alınacaktı. Batı kilisesindeki, Papa ile konsil taraftarları arasındaki çekişme Bizanslıları ilgilendirmiyordu. Ancak, konsilci hareketi destekleyenler, bir bakıma, kiliseler arası birlik hangi yoldan, hangi yöntemle gerçekleştirilir konusunda Bizanslılar gibi düşünüyorlardı. Çünkü onlar da kilisenin bütününü ilgilendiren sorunların sırf Papa'nın otoritesiyle karara bağlanacağı görüşünü reddediyorlardı. Dolayısıyla, Batı'daki kilise çevrelerinde, Ortodokslarca benimsenen görüşlere yatkın bir kesim vardı; İmparator VIII. İoannes de, olasılıkla, böylece kendisine daha iyi kulak verileceğini düşünüyordu.[16]

1431'de İoannes'in elçilerini huzuruna kabul eden yeni Papa IV. Eugenius bu çatışmadaki ilk raundu, konsilin toplanma yerini Basel'den İtalya'ya aktarmakla kazanacağını umuyordu. Ama konsil çalışma yerini değiştirmeyi reddetti. Ne var ki, Basel'deki kilise büyükleri, Bizanslılar başvurularını Papa'ya değil de onlara yapacak beklentisindeydiler. İmparatoru kendi konsillerine temsilci göndermeye çağırdılar. Evrensel kiliseyi Papa Eugenius'un değil, kendi-

lerinin temsil ettiğini, Macar Kralı Sigismund'un ve Avrupa'daki bütün hükümdarların onları desteklediğini, ayrıca, *skhizma*'yı çözüme bağlamak konusunda yetkilerinin Papa'nın yetkisinden daha fazla olduğunu belirttiler. VIII. İoannes ile danışmanları, Batı kilisesindeki tartışmayı tam anlayabilmişler miydi, orası pek kuşkuludur. Ama 1433'te imparator ile patrik, Basel'deki toplantıya katılma çağrısının reddedilmemesi gerektiğini kabul ettiler. Bizans kilisesinin üç temsilcisi konsile gitmek üzere göreve atandı, ama üst üste gelen birtakım terslikler yüzünden oyalandılar ve Basel'e ancak 1434 Temmuz'unda varabildiler. Bundan sonra olay daha itibarlı olabilmek için Papa ile konsil arasında Bizanslıların desteğini kazanma yarışına dönüştü. Her iki taraf da Konstantinopolis'e kendi temsilcilerini gönderdi ve gittikçe ne yapacağını bilemez olan imparator da buna karşılık her iki tarafa kendi temsilcilerini yolladı. Üç yılı aşkın süre, kiliselerin birleşmesini gerçekleştirmek üzere bir konsil toplanması sorunu, konsilciler ile Papa arasındaki çekişmede bir yan sorun olarak tartışma gündemine girdi. Ancak, işin sonunda Bizanslıların elde ettiği yarar daha önce hiçbir papanın izin vermediği bir yarardı. 1433 ile 1437 arasındaki tartışmalarda taraflar, kiliseler arasındaki ayrılık ancak bütün kiliseyi kapsayacak bir konsil aracılığıyla çözülebilir görüşünü benimsediler.

Bizanslılar en sonunda Papa Eugenius kendi zemininde bir konsil toplanmasını önerebilecek hale gelince kuşkusuz rahatlamışlardır. Siyasal koşullar çerçevesinde çok tehlikeli bile olsa, konsilin Konstantinopolis'te toplanmasını yeğlerlerdi. Ancak, Papa'ya karşı çıkan Basel'deki itirazcı rahiplerle ilişki kurarken kazandıkları deneyim, Papa ne de olsa Batı kilisesinin başıdır ve hep öyle olmuştur görüşünü doğrulamıştı. Bir kez Eugenius konsilciler arasından azınlıkta kalan bir bölümü kendi yanına çekip de kendisinin oluşturacağı, Ferrara'da toplanacak bir hizipçi konsile imparatoru ve patriği davet etme planını açıklayınca, Bizanslılar bunu memnuniyetle kabul ettiler. 1437 Temmuz'unda, Bizanslıların Basel'deki konsile gönderdiği, sonradan azınlık grubunun yanına geçip hep birlikte İtalya'ya, Papa'nın yanına giden temsilcileri, Ferrara Konsili'ni tek gerçek konsil saydıklarını açıkladılar. Artık

imparator ile patrik, yolculukları için Papa gemi gönderilmesini sağladığı zaman İtalya'ya gitmek istiyorlardı. Papa çabucak harekete geçti. Temsilcileri ayrıntıları düzenlemek için Eylül başında Konstantinopolis'e vardılar. Onları, Ferrara'da toplanacak konsile Bizans temsilcilerini getirmek üzere Papa'nın kiraladığı Venedik gemilerinden oluşan bir filo izledi. Birkaç gün sonra, Basel'den de bir karşı konsile temsilci gönderilecek Bizanslıları alıp götürmek üzere bir filo Konstantinopolis'e vardı. Hiçbir zaman Bizanslıların peşinden bu kadar koşulmamıştı. Ne var ki, imparator ile patrik kararlarını vermişlerdi. Basel'den gelen haberciler gemileriyle baştan savıldılar ve 1437 Kasım'ının sonunda, Ferrara'daki konsile katılacak Bizanslı temsilciler kurulu Konstantinopolis'te Papalık gemilerine bindi.[17]

Bu, dikkate değer bir kuruldu; şimdiye dek batıya gitmiş olanların hepsindekinden daha kalabalık sayıda, daha seçkin kişilerden oluşuyordu. Bir imparatorun İtalya'ya gitmişliğinin gerçi emsali vardı, ama o güne dek hiçbir zaman Konstantinopolis'ten bir patrik, imparatorun yanı sıra oraya gitmemişti. Patrik II. İosef iyi yürekli bir ihtiyarcıktı, ama sağlığı bozuktu ve ilahiyat tartışmalarının sıkıntısına katlanacak halde değildi. İskenderiye, Antakya ve Kudüs'deki patrikler de konsile gidecek temsilcilerini belirlemişlerdi, ancak kendilerini konsilin alacağı kararlarla bağlamıyorlardı. Ortodoks Kilisesi'nin gönderdiği temsilciler içinde en aydın ve seçkin olanlar, patrik unvanına sahip değillerdi. Ancak, temsilciler arasında, Batı kültüründen hoşlanan, hatta Latin ilahiyatına eğilim gösterenler dahi vardı. Kısa süre önce Nikaia piskoposu olan Bessarion, Roma Kilisesi ile birleşmenin inandırıcı bir savunucusuydu. Doğup büyüdüğü yer olan Trabzon'dan, öğrenimini sürdürmek için gençliğinde Konstantinopolis'e gelmişti. Orada İtalyan hümanisti Francesco Filelfo ile tanışmıştı; Filelfo, İtalya'da Manuel Khrysoloras'ın derslerini izledikten sonra aklına Konstantinopolis'te öğrenim görmek esmiş biriydi. Filelfo sayesinde Bessarion klasiklere dayanan öğrenimin Batı'da yeniden canlanmasına ilişkin heyecan verici yeni entelektüel gelişmeleri öğrenmişti. Georgios Gemistos Plethon'un dizi dibinde oturabilmek için Mistra'ya

taşınmıştı. Ama bir yüzyıl önce yaşayan Demetrios Kydones gibi, Bessarion da daha görmeden İtalya'ya âşık olmuştu.

Kiliselerin birleşmesi taraftarı olanlardan bir diğeri, Konstantinopolis'teki Aziz Demetrios Manastırı'nın başkeşişi İsidoros'du; bu kişi, 1436'da, Kiev ve Bütün Rusya metropoliti makamına yükseltilmişti. İsidoros, Basel'e giden Bizanslı temsilciler arasındaydı. Latinseverliği kültür alanında olmaktan çok, ilahiyat alanındaydı. Çitin öte yanında ise keşişken Ephesos metropolitliğine henüz yükseltilmiş olan Markos Eugenikos vardı. Latin öğretisinin doğru olduğuna dünyada hiçbir şey onu inandıramazdı; Latin kültürünün büyük bir hayranı da değildi. Ama onu sınırlayan bütün koşullara rağmen, Markos Eugenikos pek çok yönden Ortodoks vicdanının sesine, meslektaşlarının birçoğundan daha büyük içtenlikle uydu. Din adamı olmayan temsilciler ise din adamlarına göre dikkat çekici ve daha eğitimliydiler. Bunların başında İmparator VIII. İoannes ile kardeşi Demetrios geliyordu. Ama içlerinde en ünlü kişi, Mistra'dan gelen yaşlı Gemistos Plethon'du. O zamana gelindiğinde Plethon'un felsefesi doğulu ya da batılı bütün Hıristiyanlığı aşmıştı. İmparatorunun yanı sıra konsile gidişi, kısmen görev duygusu nedeniyle, kısmen de İtalya'ya bir gezi yapmış olmak içindi, çünkü Bizanslılarla Latinler arasındaki kültür farkının azaltılmasına hiç itirazı yoktu. Ama görüşmelerden sıkıldı ve oturumların sadece birkaçında hazır bulundu. Dostu Georgios Skholarios da sırf Latinceyi çok iyi biliyor diye temsilciliğe atanmış değildi. Skholarios ilahiyatçı ve felsefeciliğinin yanı sıra hukuk eğitimi de almıştı. Latin ilahiyatının incelikleri, özellikle de Aquino'lu Tommaso'nun açıkladığı içerikleriyle, ona pek çekici geliyordu. Bu yüzden, Latin ilahiyatının geniş ölçüde tartışılacağı bir toplantıya katılması pek yerinde olmuştu. Ancak o bir yandan da Gregorios Palamas'ın ve Ortodokslardaki *Hesykhia* öğretisinin büyük bir hayranıydı; Plethon ile Aristotelesçiliğin Platonculuğa üstün olduğunu savunarak tartışıp duruyordu. Din adamı olmayan diğer temsilcilerin önde gelenleri Trabzonlu Georgios Amiroutzes ile Georgios idi; o çağdaki insanların aklını Konstantinopolis'teki yaşamın gerçeklerinden uzaklaştıran tartışma bakımından birincisi Platoncu, ikincisi de Aristotelesçiydi.[18]

Gerçekler gittikçe daha çekilmez oluyordu. Aslında 1437'de Türkler kenti abluka altında tutmuyorlardı. İmparator, kara surlarının gördüğü zararı bazı yerlerde onarma ve önlerindeki hendekte birikmiş toprağı, süprüntüyü temizletme fırsatını bile bulmuştu. Ancak, surların içine bakılacak olursa cesaret kırıcı bir boşluk, ihmal edilmişlik, perişanlık tablosu görülmekteydi. Kent öteden beri parklar ve bahçelerin oluşturduğu açık alanlarıyla ünlüydü. Şimdi ise boşluklar, kentin tarihi boyunca hiç görülmemiş ölçüde çoğalmıştı. 15. yüzyıl başında İspanyol elçisi Clavijo bir zamanlar pek görkemli olan sarayların, kiliselerin ve manastırların insanı mutsuz edecek kadar harap durumlarından söz etmişti. Bir diğer İspanyol yolcu, Konstantinopolis'e ilk kez 1437'de uğrayan Pero Tafur nüfusun ne kadar az olduğuna işaret etmişti. Veba salgını 1435'te bir kez daha patlak vermişti. Geçmişte nice kez imparatorluk törenlerine sahne olan Blakhernai Kilisesi yangın yüzünden sadece bir iskelet halindeydi. Hemen yanı başındaki imparator sarayının fena halde onarıma ihtiyacı vardı. Sokaktaki insanlar sefil ve yoksul görünüyordu. Tafur'un küstahça yargısına göre, bu halk o kadar hınzır, günahkâr bir güruhtu ki başlarına gelmiş olandan aslında çok daha beterini hak etmişlerdi ki, bu da sokaktaki insanı hiç de teselli etmiyordu.[19] Kenten ayrılma fırsatını bulabilenler bu fırsatı hiç kaçırmıyorlardı. Üstelik imparatorun verdiği bir görevle ülkeden ayrılıyor olmak gibi resmi bir bahaneleri vardı, kendilerine böyle bir fırsat sağlanmış olanların çoğu zaten İtalya'ya gitmek eğilimindeydiler. 1274'te İmparator VIII. Mikhael'in Lyon Konsili'ne gidecek bir temsilciler heyeti oluşturabilmek için uğraştığı dönemin tersine, Ferrara'daki konsile giden İmparator VIII. İoannes'e katılma çağrısını reddeden pek kimse çıkmamıştı.

Önce 1438'de Ferrara'da, arkasından 1439'da Floransa'da toplanan bu konsilde ne olup bittiği, Bizans İmparatorluğu'nun tarihini yazan kişiden çok, kilise tarihçisini ilgilendirir. Konsil, kilisenin hayattan uzak işleri ve kılı kırk yaran ilahiyat sorunları hakkında uzun, bıktırıcı oturumlardan ibaretti. Bu konsilin çok geniş ölçüde Roma Kilisesi'ni yüceltmek, papaların nice zamandır kararlılıkla işleyegeldiği, Bizanslıları kâfirden kurtarmak üzere herhangi bir

maddi yardım gönderilmesinin sözünü edebilmek için öncelikle onların Papalığın üstünlüğünü ve otoritesini kabul etmeleri gerektiği görüşünü kanıtlamak üzere düzenlenmiş ve yürütülmüş olduğunu söylemek haksızlık olmaz. Bu konsilin sonunda Basel'de değil de Papa IV. Eugenius'un kolu kanadı altında Ferrara'da toplanmış olması, Papalığın geleceği bakımından son derecede önemliydi. Papa için de konsilci harekete indirilmiş öldürücü bir darbe işlevi gören siyasal bir zaferdi. Ama bu zafer pahalıya patladı. Çünkü doğudan gelen temsilcilerin, yaklaşık 700 kişinin İtalya'da Papa'nın kesesinden ağırlanması gerekti. İmparatorun ve yanına yaklaşık 30 piskopos alan patriğin grubu Konstantinopolis'ten 27 Kasım 1437'de ayrılmışlardı, ama İtalya'ya varmaları bir ayı aştı. Venedik'e 1438 Mart'ının başında geldiler. Bu kez, Venedik dukası ve halkı olabilecek en görkemli biçimde imparatoru ağırladılar. En şanlı günlerindeki Venedik'in bütün tantanası, göz kamaştırıcılığı zengin alaylarla sergilendi. Duka imparatorun gemisini karşılamaya saltanat barkasıyla geldi; barkanın pruvasına Bizans kartalı konmuş, hemen yanlarına da San Marco'nun iki altın aslanı yerleştirilmişti. Zengin üniformalar giymiş kürekçilerin başındaki şapkalarda, Venedik'in ve Konstantinopolis hanedanının simgeleri bulunuyordu. Borazanlar ötüyor, kentin çanları çalınıyor ve gönül şenlendirici renklerde giysilere bürünmüş kalabalıklar rıhtımlarda toplanmış, imparatora hoşgeldin diye bağırıyorlardı.[20]

Birkaç gün sonra, Konstantinopolis temsilcileri denizden yola çıktı ve yolculuğun son bölümünü at sırtında yaparak Ferrara'ya ulaştı. İmparator 4 Mart'ta, sağanak yağmur altında kente vardı; bu da kente girişindeki görkemi hayli bozdu; yine de Papa tarafından itibar gösterilerek karşılandı. Patrik birkaç gün sonra geldi ve tam o sırada ilk tatsızlık çıktı. İmparator, patriği uyarmak üzere bir haberci göndermişti: Bütün umutlarına rağmen, Papa, patriğin önünde yere eğilmesi, ayağını öpmesinde ısrar ediyordu. Batılıların gözüne bu, âdet olmuş bir selamlama biçiminden ibaret görünebilirdi. Ama bir Konstantinopolis patriği için akla hayale gelmez bir onursuzluktu ve Bizanslıların piskoposlar arasındaki mesleki ilişki düşüncesiyle hiç bağdaşmıyordu. Patrik kıyıya çıkmayı red-

detti; sonunda, Papa, bütün işi daha başından berbat etmek korkusuyla, bu ayrıntıda ödün vermek zorunda kaldı. Olay her iki yanın birbirine gerektiğinden fazla ödün vermemek isteğini açığa vurmaktadır. Konsilin resmen açılması öncesinde, kimin öncelikli tutulacağı, protokol ve oturma düzeni konularıyla ilgili olarak bezdiren tartışmalar yapıldı. Gerek Papa gerekse imparator, kendi saygınlıklarına uygun düşecek kuralların uygulanmasında son derecede duyarlı idiler. Sonunda, patrik hariç, herkesin kabulleneceği düzenlemelerde anlaşıldı ve 9 Nisan 1438'de konsil, Ferrara'daki katedralde oturumlarına başladı.[21]

Eğer kiliseler arasında bir birlik gerçekleştirilecekse çözüme bağlanması gereken anlaşmazlık noktaları çoktu; bunları her iki taraf da biliyordu. Sorunlardan kimi o kadar iyi biliniyordu ve bunlar üzerinde Bizanslılar ile Latinler arasında her iki tarafın yayımladığı din kitapçıklarında ve görüşmelerde o kadar uzun zamandan beri konuşulmuş, tartışılmıştı ki böyle sorunları gündeme getirmenin hiç gereği yoktu. İmparator VIII. İoannes'in görüşü böyleydi. Gündemi en belirgin konularla sınırlı tutmak için elinden geleni yaptı; bunlar, özellikle Kutsal Ruh'un kendini göstermesi, Roma'daki makamın önde gelirliği, kilisedeki ayinde mayasız ekmek kullanılması (Ortodokslar buna her zaman karşı çıkmışlardır) ve (Ortodoksların asla akıl erdiremediği) Roma'nın araf* öğretisiydi. Bu sorunlarda gerçeğe uygun açıklamanın Kutsal Yazılarda, daha önceki evrensel konsillerin koydukları kurallarda ve gerek Latin gerekse Rum kilise büyüklerinin yazılarında aranması gerektiği kabul edildi. İmparator kendi temsilciler kurulunu zapturapt altına almak için çok çabaladı. Onların işi tartışmaya dökmek istediklerini biliyordu. Katolik tarafça ortaya sürülen Latince metinleri anlamakta çektikleri güçlüğü takdir ediyordu. Latin temsilcileri kendi davalarını savunurken önceden varılmış bir görüş birliğine sahip bulunma üstünlüğünden yararlanıyorlardı. Başları, daha önce Basel'deki konsile başkanlık etmiş Kardinal Giuliano Cesa-

* Katolik öğretisine göre, Tanrı'nın cennetlik sevgili kulları arasına hemen alınmalarını engelleyecek ufak tefek kusurları, günahları bulunan kişiler önce arafta çile çekecek, ondan sonra ödüllendirilecektir. -çev. n.

rini idi. İçlerinde, Doğu'da yaşamış ya da dolaşmış olup Bizanslıların öne sürebileceği itirazları önceden bilen bazı bilgili Dominikenler vardı. Tartışma sanatına ilişkin Latin skolastik yöntemleri üzerine eğitim almışlardı ve Papa'nın önderliği altında hepsi tek ses halinde konuşuyordu. Gündemdeki konulardan kiminin, diğerlerine göre, anlaşmaya daha uygun olduğu anlaşıldı. Araf öğretisi ve kilisedeki ayinde mayasız ekmek kullanılması sorunu dikkatle bir yana bırakıldı. Ancak, söz Kutsal Ruh'un kendini göstermesi konusuna gelince sanki tartışmalar bitmek tükenmek bilmeyecek gibi göründü.

Batılıların "yeniliği", yani iman ikrarına *filioque* [oğlu] sözcüğünün eklenmesi konusunda Ortodoksların tutumu değişmemişti. Bizanslılar, Kutsal Ruh'un Baba'da bulunduğu kadar Oğul'da [İsa'da] da bulunduğu görüşünün yanlış olduğuna, 13. yüzyıldaki gibi hâlâ inanmaktaydılar. Bu konudaki tartışma, bütün diğer konularda yapılanların toplamından daha çok zamanı aldı. Öne sürülen dayanaklar kolaylıkla anlaşılır türden değildi. Görüşlerden birini ya da ötekini savunmak üzere din büyüklerinin yapıtlarından gösterilen alıntılar bazen birbiriyle çelişiyordu ve genellikle yanlış yorumlanmaya elverişliydi. Konuşanların birbirini anlaması, Yunanca ve Latincenin birinden ötekine çeviri yapmanın güçlüğü nedeniyle de önemli ölçüde engellenmekteydi. Tartışmanın her iki tarafında eğitimli ilahiyatçılar vardı ve hepsi de kendi görüşüne tutkuyla bağlanmış akademisyenlerin bütün o ateşli şiddetiyle tartışma konusunu çekiştirip duruyorlardı. Ama her iki tarafın kullandığı temel kavramlar, her birinin dilinde, ince anlam farklılıkları göstermekteydi. Örneğin, Yunancadaki *ousia* [öz] sözcüğü, Latincedeki *substantia* ile tam da aynı anlamda değildi; ne de Latincedeki *persona*, *hypostasis*'in tam karşılığıydı. Anlaşmanın tek umudu bir uzlaşma olabilirdi. Sonunda da böyle bir uzlaşmaya varıldı, ne var ki aradan geçen aylar sonunda herkes bitkin düşmüştü. 1438 sonunda, Papa Eugenius, konsilin çalışmalarını Floransa'da sürdürmesini temsilcilerin kabul etmelerini sağladı. Ferrara'da veba patlak vermişti, ancak Papa'nın kararına yol açan asıl neden belki de parasaldı. Konsilin maliyeti ve Bizanslı temsilcilerin ağırlan-

ması onun kaynaklarını kurutmuştu. Floransa'da, Medici ailesinin cömert bağışlarıyla ek ödenek sağlayabilirdi. Oturumlar 1439'un Ocak ayında Floransa'da yeniden başlayınca, daha önce Ferrara'da ele alınan, *filioque* sözcüğüne ilişkin tartışma hızı hiç eksilmeden sürdü. Uzlaşma formülü ancak ertesi Mart ayında kabul edilebildi. Bu formül daha önce de çeşitli vesilelerle önerilmişti. Formül, "-dan" ve "-dan dolayı" arasındaki anlam farkının belirsizleştirilmesiydi. Bizanslılar, Kutsal Ruh'un "Oğul -dan dolayı" Baba'dan çıktığını kabul ediyorlardı. Bu, "Oğuldan" çıktığı anlamına geliyor diye kabul edilebilirdi. Ama onların bunu kabul edecek noktaya getirilmeleri aylarca tartışmayı gerektirmişti, üstelik bazıları yine de bu çözümü beğenmiş değildi.[22]

1274'te İkinci Lyon Konsili'nin toplandığı sırada, Bizans kökenli bir Fransisken, aralarındaki farklılığı canlı tutmak için Kutsal Ruh'un kendini göstermesi sorununa her iki taraf da sımsıkı sarıldı diye yakınmaktaydı; kiliselerin birliğini içtenlikle isteyen herkes ortada pek önemli olmayan bir yorum sorunu bulunduğunu görebilirdi. Biraz iyi niyet gösterilince sorun kolaylıkla çözülebilirdi.[23] Bu doğru olabilir. Ama Floransa'daki Bizanslılar yurtlarından uzaktaydılar, artık bezmişlerdi ve yurt özlemi içindeydiler. Sözcüleri, İtalya'da olup bitenler hakkında yansız olmasa bile tam bir yazı yazmış olan Sylvester Syropoulos, boyun eğmelerini sağlamak için fiilen aç bırakıldıklarını ima ediyor; Bizanslıların anlayamadığı da, eğer aradaki görüş farkları bu kadar önemsiz idiyse, Roma Kilisesi'nin niçin Bizans görüşünü kabul edivermediği ya da hiç olmazsa bu görüşün savunulması caizdir demediğiydi. Niçin hep Ortodoksların ödün vermesi isteniyordu? Bu konuya, Ephesos Metropoliti Eugenikos oturumlar sırasında kısaca değinmişti:

> Bir sözcüğün eklenmesi size, önemli sonuçları olmayan küçük bir iş gibi görünebilir. Eğer gerçekten öyleyse, bu sözcüğü çıkarmak sizin için de önemli değildir; gerçekten de büyük yarar sağlayacaktır, çünkü bütün Hıristiyanları birleştirecektir. Ama yapılmış olan, aslında büyük bir iştir ve çok önemli sonuç doğurmaktadır; öyleyse biz bunu çok önemsemekle kabahat işlemiş olmuyoruz. Bu sözcük, mağfireti göstermek için eklen-

> mişti; mağfireti göstermek için şimdi de onu çıkarın ki, böylelikle, kardeş sevgisine bu kadar değer veren kardeşlerinizi bağrınıza basabilesiniz.[24]

Papa'nın üstünlüğü sorunu, olabildiğince dikkatle ve görece bir çabuklukla gözden geçirildi, çünkü bu konu Roma Kilisesi içinde de az çok görüş ayrılığına yol açmıştı. Constantinus'un Bağışı okunsun diye, oturumlardan birinde bu sorunun görüşülmesine ara verilmesi ilgi çekicidir, çünkü Lorenzo Valla o Bağış'ın düzmece olduğuna dair kanıtlarını ancak bir yıl sonra yayımlamıştı.[25] Sonunda birleşme senedi düzenlendi. İmparator bu belge onaylaması için kendisine sunulduğunda, Yunanca metindeki birkaç nokta üzerinde durdu. Papa 437 yıl süregitmiş mezhep ayrılığını sona erdirdi diye Tanrı'ya şükürlerini sunmak üzere belgeye birkaç söz ekledi. Ortodoks piskoposlar ve başkeşişler belgeyi 5 Temmuz 1439'da imzaladılar. Konsil çalışmalarının son dönemlerinde hasta olan Patrik İosef üç hafta önce ölmüştü. Ancak, ölümünden bir gün önce, "Eski Roma'daki İsa Mesih Efendimizin Katolik ve Apostolik kilisesinin anladığı ve öğrettiği" her şeyi kabullendiğine dair kendi adına bir ikrar metni hazırlayıp imzalamıştı.[26] Bu belge masasının üzerinde, kâğıtları arasında bulundu. Birleşme senedine imza atmayı reddeden tek Bizanslı, Ephesos Metropoliti Markos Eugenikos'tu. Temsilciler kurulunun din adamı olmayan üyelerinden yalnızca imparatorun senedi imzalaması istendi. Bundan sonra, Latinler, Bizanslı tanıkların önünde senedi imzaladılar; Papa'nın adı onur yerine yazılmıştı. 6 Temmuz'da, kiliselerin birleşmesi resmen ilan edildi ve kutlama törenleri yapıldı. Halk yığın yığın katedrale doluşabilsin ve önündeki meydana töreni seyretmek üzere toplanabilsin diye Floransa'da o gün bayram ilan edildi. Papa şükran duasını ettikten ve toplananları kutsadıktan sonra, birleşme senedi onun tahtının yakınındaki bir kürsüden yüksek sesle okundu; ilk olarak Kardinal Cesarini Latince metni, sonra da Nikaia Piskoposu Bessarion Yunanca metni okudular. Başlangıç sözcükleri, *Laetentur caeli,* bu kadar uzun zamandan beri Doğu ve Batı kiliselerini birbirinden ayıran duvar şimdi yıkıldığı ve barış kurulduğu için sevinin gökler demekteydi.[27]

Bizanslı temsilciler kurulundakilerin çoğu bu olaydan yaklaşık iki hafta sonra Floransa'dan ayrıldı; imparatorun kardeşi Demetrios, Gemistos Plethon ve Georgios Skholarios ile daha önceden gitmişti. İmparator İoannes ise bir ay kadar daha kaldı ve sonra yanındakilerle birlikte dönüş yolculuğuna çıkmak üzere Venedik'e gitti. Dönüşleri çok gecikti; yolculuklarında hava bozduğu için zorlukla karşılaştılar. İmparator Konstantinopolis'e ancak ertesi yılın Şubat'ında varabildi. Üçüncü eşinin birkaç gün önce ölmüş bulunduğu haberiyle karşılandı. Zaten bir de bu facia olmasaydı bile yurda dönüşü yaslı bir olaydı. Çünkü başkentteki din adamlarının ve halkın çoğunluğu daha şimdiden Floransa'da gerçekleşen kiliseler birleşmesinin utanç verici olduğu kanısına varmışlardı. Birleşme senedini imzalayanlar, ruhlarını Latinlere satan hainler diye suçlandılar; herkes onlardan kaçıyordu. Markos Eugenikos Floransa'da tek başına kalmış olabilirdi. Ama Konstantinopolis'e döndüğünde bir kahraman, imanın ikrarcısı olduğunu gördü. Ölen İosef'in yerine bir patrik atanması zorunluydu. Ama birleşmeyi savunacak bir patrik halkça sevilmeyeceğinden, uygun bir aday bulmak kolay değildi. En sonunda, 1440 Mayıs'ında Kyzikos Piskoposu Metrophanes seçildi ve yıllardan beri ilk kez Papa'nın adı Ayia Sophia'daki ayinde anıldı. Markos Eugenikos hemen Ephesos'taki metropolitlik görevinin başına gitmek üzere başkentten ayrıldı. Diğer piskoposlar da onun gibi yaptılar. Konstantinopolis'teki Papalık temsilcisi, imparatorun birleşmeye karşı çıkanları susturmaya ve birleşmenin gereklerinin yapılmasını sağlamaya azimli olmadığını Papa'ya bildirdi. Papa Doğu'nun artık Katolik olan Hıristiyanlarını koruyacak bir ordu ve bir donanma hazırlamaya çalışmaktaydı. Bu ordu ve donanma 1441 başında hazır olacaktı. İmparatorun ikiyüzlü davrandığı hakkında aldığı haberler hazırlıkları çabuklaştırmadı.[28]

Floransa'da yeniden kurulan "barış", Ortodoks dünyasında fırtınalara ve hınç duyulmasına yol açtı. Daha 1441 gibi erken bir zamanda, Birlik Senedini imzalamış olanlardan kimi, bir bildiri yayımlayıp yaptıkları işten döndüklerini ilan ettiler. İmparatorun kardeşi, despot olarak Mesembria'da kalan Demetrios kendisini

Ortodoksluğu savunacak ve geri getirecek biri olarak gören birlik karşıtlarının desteğiyle tahtı ele geçirmeye kalkıştı. 1442 yazında, Türklerin yardımıyla Konstantinopolis'e saldırdı, ama tutsak edilip ev hapsine kondu.[29] Bir yandan da, her zamanki gibi Bizans'ta kiliseyi bölen ayrılık devleti ve toplumu da bölmüştü. Aynı yıl, Markos Eugenikos Konstantinopolis'e döndü ve kendisine kulak vermeye hazır bir kitle karşısında, birlik karşıtı propagandaya başladı. İmparator güç durumda kalmıştı. Herkes Markos Eugenikos'u Floransa'ya giden temsilciler içinde tek namuslu adam sayıyordu. Zeki bir tartışmacıydı, bir yandan da içten dindarlığı ve kişisel yaşamında egemen olan azizce kusursuzluğu yüzünden saygı görmekteydi. Faaliyetlerini engellemek ya da onu susturmak, imparatorun kilisenin işlerine karıştığını açıkça gösterecekti. Onu yargılamak, sadece destekleyenlerini daha da çoğaltacak, onu din uğrunda çile çeken biri haline getirecekti; Lyon Konsili'nden sonra VIII. Mikhael'in birlik karşıtlarına ettiği eziyetler bu sonucu doğurmuştu. VIII. Mikhael, ona destek verecek İoannes Bekkos gibi biri olduğu için belki daha şanslıydı. 15. yüzyıldaki önde gelen birlik yanlıları, örneğin Nikaia Piskoposu Bessarion ile Kiev Başpiskoposu İsidoros asıl büyük rahipler kitlesi, keşişler ve halkla pek az temastaydılar, onların duygularına hitap edemezlerdi. Bessarion bu muhalefet yüzünden o kadar düş kırıklığına uğradı ki 1440 sonunda, Floransa'ya dönmek üzere Konstantinopolis'ten ayrıldı. Zaten kendisine Roma Kilisesi'nde kardinallik makamı verilmişti. Doğup büyüdüğü ülkeye hiçbir zaman geri dönmedi. Papa'nın yine kardinal rütbesi verdiği İsidoros da, kendi payına, kiliselerin birleşmesine karşı düşmanlığın Bizans sınırları dışındaki Ortodoks dünyasında da epeyce şiddetli olduğunu öğrendi. 1441'de Papa'nın temsilcisi kimliğiyle Moskova'ya döndüğünde, halk kendisini yuhalamış, Büyük Duka II. Vasili onu, kendi masum sürüsünü yiyen aç kurt diye kınamıştı. Görevinden atıldı ve tutuklandı. O da İtalya'ya kaçtı. Antakya, İskenderiye ve Kudüs'ün patrikleri kendi temsilcilerinin Floransa'da attıkları imzaları tanımadılar, birleşmeyi reddettiler. Polemiklerde Markos Eugenikos'un karşısına çıkmaya cesaret etme belirtisi gösteren tek kişi Georgios Skholarios

olmuştu. Ama o da çok geçmeden görüşünü değiştirdi ve Floransa'da gerçekleştirilen birliği desteklemekten vazgeçti; Eugenikos 1444'te ölünce de birlik karşıtı hizbin önderi olmak Skholarios'a düştü. Patrik Metrophanes kiliseler birleşmesini geçerli kılmak için bilinçli çaba gösterdi. Ama 1443 Ağustos'unda öldü ve bir yılı aşkın süre boyunca, ortada, davaya önderlik edecek ya da o davanın yandaşlarını yönlendirecek bir patrik bulunamadı.[30]

İmparator VIII. İoannes, patriği, piskoposları ve filozofları 1437 yılında İtalya'ya, kiliseler birleştiği takdirde kendileri ve halkları, Türklere karşı Batı'daki bütün Hıristiyan kardeşlerinin gönülden katılacağı bir haçlı seferinden yararlanacakları anlayışı içinde gitmişlerdi. Birlik 1439'da gerçekleşmişti. O yılın Ekim ayında Papa Eugenius yapılacağına söz verilen haçlı seferi konusundaki önerilerini özetleyerek açıkladı. Bazı bakış açılarından, zaman elverişliydi. Türkler Sırbistan içinde daha da ileriye uzanmışlardı. Despot Georgi Brankoviç'in yaptırdığı Semendire kalesi 1439'da, üç ay süren bir kuşatmadan sonra II. Murad'a teslim olmuştu. Belgrad 1440'da daha da uzun süren bir kuşatmaya direnmişti, ama Kuzey Sırbistan'ın geri kalan çoğu bölümü Türk akınlarına uğramış, Türkler 1441'de Transilvanya'yı [Erdel] istila etmişlerdi. Brankoviç Macaristan'a sığınmıştı ve anlaşıldığına göre Türklere karşı direnişin odak noktası orasıydı. Polonya'nın genç Kralı III. Ladislas'ın egemenliği altında, Macaristan Krallığı ile Lehistan Krallığı birleşmişti. Bu bağlaşıklar birliğini, vaktiyle Kral Layoş'un buyruğu altında bulunan Macar beylerinden Hunyadi Yanoş da destekliyordu. Ladislas onu Belgrad valiliğine atayarak ve Transilvanya voyvodası unvanını vererek ödüllendirdi. Hunyadi zaten Türklere karşı Semendire'de ve daha da büyük başarıyla Transilvanya'da çarpışmıştı. Parlak bir askerdi, durumun gerektirdiği yiğitlik onda vardı. Papa Eugenius, düzenlediği haçlı seferi için gerekli birliklerin ve ruhun sağlanmasını ondan ve onun vasalı Ladislas'tan bekliyordu. Kardinal Cesarini düzenlemeleri yürütmekle ve girişimin desteklenmesini teşvik etmekle görevlendirildi. Eflak prensi de Macarlarla Sırplara katıldı. Papa, Venedikliler ve Burgonya dükü bir savaş filosu sağlayacaklardı.

Hazırlıklar beklendiğinden uzun sürdü, ama 1444 Haziran'ında her şey hazırdı.[31]

O sırada durum Avrupa'da Türklerle savaşmaya daha da uygundu, çünkü sultan Karamanlıların tehlikeli bir ayaklanmasını bastırmak için uzağa, Anadolu'ya çağırılmıştı. Başka bazı yerlerde de buyruk dinlemezlik ve ayaklanma belirtileri vardı. Kuzey Arnavutluk'ta, Yorgi Kastriyota denen bir dönme, bağımsızlık uğruna savaşmak üzere çevresine yerel beyleri ve aşiretlerini toplamaktaydı. Kastriyota henüz çocukken rehin alınmış, Müslüman olarak yetiştirilmişti. Sultan onun yiğitliğinden o kadar etkilenmişti ki ona İskender Bey adını vermişti; bu adı Arnavutlar Skanderbeg diye kendi ağızlarına uyduracaklardı. 1444'e gelindiğinde, İskender Bey Türklerden kaçmış, Arnavutluk dağlarında Kroia'daki kalesinde harıl harıl ayaklanma örgütlüyordu.[32] Bu sırada Morea'da, İmparator VIII. İoannes'in kardeşi Konstantinos, pek iyimserlikle, Eksamilion surunu yeniden yaptırmış, hatta egemenliğini Orta Yunanistan'a doğru yaymıştı. Kardinal Bessarion, Roma'nın güvenli ortamında Despot Konstantinos'a mektup yazarak onu Korinthos kıstağını yeniden berkitti diye kutladı ve Plethon'un düşündüklerine benzeyen bir planı, artık çok geç olmadan Morea'nın ordusunu ve ekonomisini bir reformdan geçirmek planını özetledi. 1444'te Konstantinos Atina'yı ele geçirdi ve Dük II. Nerio Acciajuoli'yi, o güne dek sultana ödediği haracı kendisine ödemek zorunda bıraktı.[33] Sultan, Floransa'daki konsilin sadece kiliseyi ilgilendiren işlerle uğraşacağına dair imparator kendisine güvence verdiği halde o konsilde bir şeyler tezgâhlandığı kuşkusunun haklı çıktığını düşünmüş olmalı.

Bu umut verici koşullarda, Floransa'da boyun eğdiler diye Bizanslılar için bir ödül olarak Papa'nın hazırladığı haçlı seferi 1443 Temmuz'unda Macaristan'dan başladı. Sefer planları, haçlı ordusunun 1396'daki Niğbolu seferinde benimsediğine çok benziyordu. Yaklaşık 25.000 askerden oluşan ordu Tuna vadisi boyunca aşağıya yürürken, önden yola çıkan donanma Tuna'da ilerleyecek ve Karadeniz'e açılacaktı. Bağlaşıklar ordusu, Cesarini'nin, Georgi Brankoviç'in ve Hunyadi Yanoş'un komutasında, Belgrad'dan sonra önce Niş, arkasından da Sofya üzerinden geçti. Bu iki yer yıl

sonundan önce onlara teslim oldu. Bunlar kayda değer yengilerdi. Ama kışın bastırması, bağlaşıkların yürüyüşünü engelledi, geldikleri yolu izleyerek çekildiler. Ne yapabileceklerini göstermişlerdi. 1444 Haziran'ında, III. Ladislas, Brankoviç ve Hunyadi, Edirne'deki sultana elçiler gönderdiler. II. Murad tedirgin olmuştu. Zaman kazanmaya çalıştı. On yıl süreyle geçerli olacak bir ateşkes düzenlendi. Temmuz'da Szegedin'de Kral Ladislas, sultanın gönderdiği temsilcilerin önünde anlaşmayı onayladı. Murad Rumeli'de işleri yoluna koyduğuna inanarak Anadolu'ya dönebildi. Hıristiyanlara bazı ödünler vermişti, ama bunu yalnızca belirli bir süre için yapmıştı. Bu kişilerin, Hıristiyan olduklarına göre, verdikleri söze uymalarını bekliyordu.

Yapılan antlaşmayla Sırbistan'da egemen olduğu yerler kendisine geri verilen Georgi Brankoviç, kendini bu antlaşmaya uymakla yükümlü sayıyordu. Ama Hıristiyan ordusunun diğer komutanları arasında anlaşmazlık vardı. Özellikle Kardinal Cesarini, oluşturulması için o kadar çok çalıştığı haçlı ordusu dağıtılacak diye tasalanmaktaydı. Ne olup bittiği hakkında birbiriyle çelişen haberler ve yorumlar vardır. Söylendiğine göre Kardinal, kâfir Murad'a ant içerek verilmiş sözün bağlayıcılığından Brankoviç'i bağışlamıştı; sonuçta, 1444 Eylül'ünde haçlı ordusu yeniden yola düzüldü. Asker sayısı daha azdı, çünkü Brankoviç ve komutasındaki Sırp birlikleri geride kalmıştı. Ama Eflak Prensi bir ordu getirdi ve bu kez haçlılar Nikopolis'ten ve Bulgaristan içinden savaşarak geçmeyi, ilerleyişlerini sürdürmeyi başardılar, Varna yakınında Karadeniz kıyısına ulaştılar. Sultan, Hıristiyan önderlerinin kalleşliği karşısında dehşete düşmüştü. Anadolu'dan çabucak döndü. Bağlaşıkların donanması onun Çanakkale Boğazı'ndan geçmesini engelledi, ama Konstantinopolis Boğazı'ndan geçmesini engellemeyi başaramadı. Kasım'da Murad, 80.000-100.000 askerden oluşan bir orduyla Varna'ya vardı. Sayı açısından üçe karşı bir oranında kalan haçlıların yengi kazanması olasılığı pek yoktu. Yine de önce Ladislas, ardından Cesarini öldürülünceye kadar yiğitçe dövüştüler. Orduları hemen hemen tümüyle yok edildi. Komutanlarından yalnız Hunyadi Yanoş kaçabildi, Macar birliklerinden birkaçını da

yanında götürdü. İşte böylece, 10 Kasım 1444'te, Doğu Avrupa'da Türklere karşı bir haçlı seferi düzenleme konusunda yapılan son girişim de nihayete erdi. Varna haçlı seferi, Bizanslıları, Niğbolu haçlı seferine kıyasla bir hayli yakından ilgilendiriyordu. Çünkü ana hedefi Konstantinopolis'ti. Ama oraya asla ulaşamadı; diğer yandan, kent halkının çoğu, onlar başarısızlığa uğradı diye üzülmüş değillerdi. Çünkü başarısızlığa uğramaları, atalarının inancından ödün vermeye kendilerini zorlayanlardan hiçbir iyilik gelemez diye bir dersi verir gibiydi. Bizanslılar, Tanrı'nın gözünde hiç de memnuniyet verici olmayan bir birleşmeyi sürdürmek yüzünden bir ödül elde etmeyi ummaktan çok, Tanrı'nın işe karışmasıyla bir mucizenin gerçekleşeceği beklentisini yeğliyorlardı.[34]

Sultan Varna'da savaşa girdiğinde, haçlıların çiğnediği antlaşmayı sancağına taktırmıştı. İmparator VIII. İoannes kazandığı zaferden sonra ona saygılarını sunmak ve onu kutlamak zorunda kaldı. Venedik donanması orada değildi; ne Hıristiyan tutsakların kaçabilmesine yardım etti, ne de sultanla ordusunun Boğaz'dan geçmesini engelledi. Papa'nın ve Burgonya dükünün gönderdiği gemiler Karadeniz'deki ve Tuna boyundaki Osmanlı üslerine bazı baskınlar verdiler, sonra 1445'te yelken açarak Konstantinopolis'e döndüler. Ama Venedikliler kendi başlarının çaresine bakıp 1446 Şubat'ında II. Murad'la bir barış antlaşması imzaladılar. Belki de akıllılık etmişlerdi. Varna meydan savaşında haçlı ordusunun çöküşü ve komutanlarının ölümü, daha bir hayli zaman böyle bir sefer düzenlenemeyecek anlamına geliyordu.[35] Floransa Konsili'nin sağladığı atılım harcanmıştı. Üstelik sultan haçlı seferine destek verenlerden ya da tam o zamanı başkaldırma sırası diye seçenlerden öcünü almakta gecikmedi. 1446 kışında, Yunanistan'ı istila etmek üzere ordusunun başına geçti. Morea Despotu Konstantinos tarafından mülklerinden edilen vasalı Atina Dükü Nerio Acciajuoli onu çağırmıştı, ama bu önemsizdi. Konstantinos'un gelip geçici zaferlerine bir son vermek için Murad zaten herhalde eyleme geçecekti. Türkler önce Acciajuoli'nin Atina'da yeniden yönetim başına geçmesini sağladılar, ardından, kısa süre önce Konstantinos'un egemenliği altına aldığı Korinthos körfezinin kuzeyini bir boydan

bir boya geçtiler. Venedikliler kendi mülkleri saydıkları yerlerden birçoğunu ele geçiren Bizanslılara yardımcı olmak eğiliminde değillerdi. Donanmalarını geriye çektiler.

Bu nedenle, 1446 Kasım'ında Morea'daki Bizanslılar, sultanın hıncı karşısında tek başlarına kalmış durumdaydılar. Despotlar, Konstantinos ile Thomas, kıstakta, Eksamilion surunda mevzilendiler. Sultan surun gecikilmeksizin yıkılmasını buyurdu. Onunla konuşmak üzere Konstantinos'un gönderdiği bir elçi tutuklandı; bu kişi, geleceğin tarihçisi Laonikos Khalkokondiles'in babasıydı. Murad laf değil, iş adamıydı. Surları yıkmak ya da üzerlerinden aşmak için kullanılan geleneksel araçlardan epeyce getirip yan yana dizdiği gibi, birkaç tane de uzun top getirmişti. Bizanslılar olsun, onlar için çarpışan Arnavut askerleri olsun, topçunun girişeceği bir bombardımana karşılık veremezlerdi. Ellerinden geldiğince direndiler. Ama kötü örgütlenmişlerdi ve komutanlarının davasına hiç de bağlı değillerdi; böylece, 10 Aralık 1446'da, sultanın askerleri kıstaktaki suru ele geçirdiler. Sultanın yeniçerilerinden Sırp olarak doğmuş biri, söylendiğine göre, surun üzerine ilk çıkan olmuştu. Suru savunanlardan birçoğu kılıçtan geçirildiler ya da tutsak edildiler. İki despot kaçabildi. Ama Morea'da yeni bir Türk istilası için yol artık açılmıştı.

Sultan ordusunu ikiye böldü. Turahan Bey bir orduyla Mistra'ya doğru ilerledi. Diğer ordu, Murad'ın komutasında Korinthos körfezinin güney kıyısı boyunca yakarak, talan ederek ve yıkarak ilerledi. Patras'a vardıklarında, kenti neredeyse bomboş buldular. Kent halkının çoğu Naupaktos'a, yani hâlâ Venediklilerin elinde bulunan Lepanto/İnebahtı'ya kaçmıştı. Ancak, Patras hisarının surları ardında mevzilenen 4000 civarındaki asker yeniçerilerin saldırılarını püskürttü. Sultan yolculuğunu Klarentza'ya kadar sürdürdü ve Morea'dan çekilmeden önce Turahan'ın ordusuyla birleşti. Bu, yine sadece bir cezalandırma seferi olmuştu. Morea hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nun bir sancağı ya da paşalığı olamamıştı. Ama ceza şimdiye kadarkilerin hepsinden daha ağır olmuştu. İl viran edilmiş ve boşalmıştı. Bizans ve İtalyan kaynakları, birbirinden ayrı olarak, tutsakların sayısını 60.000 diye hesaplı-

yorlar. Bunlar köle pazarlarına götürülenlerdi. Geride bırakılanlar da kendi bahtsızlıklarının tutsağı olmuşlardı. Despotlar, Konstantinos ile Thomas, ant içerek sultana bağlanmak ve vasal olarak haraç ödemek zorunda kalmışlardı. Yine de yaşam sürüyordu. Murad'ın istilasından sonraki yıl, İtalyan antik eser meraklısı ve gezgin Ancona'lı Ciriaco Yunanistan'a ikinci gezisini yaptı. Gözlemlediği üzere, ülkenin hiç değilse bazı bölgeleri hâlâ meyve ağaçları, bağlar ve zeytin ağaçlarıyla kaplıydı; ayrıca, Despot Konstantinos tarafından ağırlandığı Mistra'da, entelektüel ve kültürel faaliyetlerin son bulmadığını gördü. Plethon hâlâ oradaydı; Ciriaco, o sırada genç bir adam olan geleceğin tarihçisi Khalkokondiles ile de tanıştı; Ciriaco'nun ilkçağ kenti Sparta'nın yıkıntılarına bakıp dalgın dalgın düşünürken yazdığı İtalyanca bir soneyi Yunancaya çeviren muhtemelen odur. Zamanın koşulları içinde, şairler her ne kadar özgürse de, Konstantinos'un Mistra'sını Lykurgos'un Sparta'sı ile kıyaslamak fazla zorlayıcıydı.[36]

Sultan Murad, Morea'yı haraç ödeyen bir eyalete dönüştürdükten sonra Varna haçlı seferinin elinden kurtulabilmiş tek öncüsü Hunyadi Yanoş ile hesaplaşmaya yöneldi. Hunyadi şimdi Macaristan'da kral naibi olmuştu. Hâlâ bir haçlı seferinin düzenlenebileceğinden umudunu kesmemişti. Arnavutluk'taki İskender Bey ile işbirliği arayışı içindeydi. Ama bu iş yalnız onun elinde değildi. Sırbistan Kralı Georgi Brankoviç, öyle görünüyordu ki, Türklerle yaptığı anlaşmaya uymaktan hoşnuttu ve Türk düşmanı bir haçlı ordusunun kendi ülkesinden geçmesine iyi gözle bakmayacaktı. Ancak, başkentini 1443'te Napoli'ye aktarmış olan Aragon Kralı V. Alfonso'nun ihtiraslı planları nedeniyle şimdi işe yeni bir öğe katılmıştı. Alfonso, Konstantinopolis Latin İmparatorluğu'nu diriltmeyi düşleyip duruyordu; kanısınca, Yunanistan'ın bazı bölümleri üzerinde tevarüs ettiği haklar ona sonuç olarak böyle bir hak veriyordu ve ayrıca Napoli'de bir zamanlar Anjou ailesi hüküm sürdüğü ve kendisi şimdi Napoli kralı olduğu için de iddiasının bir dayanağı vardı. Floransa'daki konsilin mimarı Papa IV. Eugenius 1447'de ölmüştü. Ardılı V. Nicolaus, Aragon ve Napoli Kralı Alfonso'nun planlarını teşvik etmeye ve desteklemeye hevesli çıktı. Buna karşılık

Venedikliler kararlılıkla ona karşı durdular. Girişeceği haçlı seferinde Macaristan kral naibi Hunyadi'ye katılmaya hazır olan Arnavutluk Kralı İskender Bey, Alfonso'nun kışkırtmasıyla Venedik'e savaş açtı. Bunun üzerine Venedikliler, Arnavutluk'u istila edin diye Türkleri çağırdılar. Hıristiyan güçler amaçlarında pek birlik göstermiyorlardı. Yine de Hunyadi, Macarlardan, Ulahlardan ve diğer ücretli askerlerden oluşan ordusuyla, 1448 Eylül'ünde sefere çıktı; İskender Bey'in arkasından gelip ona yetişeceği inancındaydı. Aşağı yukarı 80 yıl önce Sırpların Türklerle savaşmak için indikleri savaş alanına, Kosova ovasına kadar geldi. Orada II. Murad onu bekliyordu. 17 Ekim'den 20 Ekim'e kadar, üç gün boyunca, savaş bütün şiddetiyle sürdü, ta ki Macarlarla bağlaşıkları bozguna uğratılıncaya kadar. Arnavutlar hiç gelmediler. Hunyadi Yanoş Türklerden kaçtı, ama Georgi Brankoviç'in eline düştü; ordusunun Sırbistan'a verdiği zararı tazmin etme yükümlülüğünü üstleninceye kadar Brankoviç onu elinde tutsak bulundurdu.[37]

Zarar maddi olmaktan çok, siyasaldı. Sırbistan Kralı Georgi Brankoviç Türklere, kendisinin Hıristiyanların patırtıları karşısında yansız ve sultana olan yükümlülüklerine bağlı bulunduğunu göstermek azmindeydi. İçgüdüleri ve yetişme tarzı, kendisini Katolik Batı'dan çok Ortodoks Doğu'ya eğilimli kılıyordu. Kendisine İmparator VIII. İoannes'in resmen verdiği despot unvanını taşıyordu ve Kantakouzenos ailesinden bir prensesle evliydi. 1429'da o ve eşi, Athos Dağı'ndaki Esfigmenou Manastırı'na bir aylık gelir vakfettiler. Bu vakıf senedi, Bizanslıların altın yaldızlı imparatorluk fermanı biçimindedir ve üzerinde Georgi Brankoviç ile eşinin ve beş çocuğunun resimleri vardır; Bizanslı despot, eşi ve soylu çocukları konumuna uygun giysiler ve başlık giymektedirler.[38] Oğullarından en küçüğü Lazar 1446'da Morea'daki Despot Thomas'ın kızlarından biriyle evlendi ve ona da VIII. İoannes tarafından despot unvanı verildi. Brankoviç Batı'da Türklere karşı düzenlenen uluslararası girişimlerden, bir Hunyadi'nin veya bir İskender Bey'in kahramanlıklarından pek hoşlanmıyordu. 1435 gibi erken bir tarihte, kızı Mara'yı Sultan Murad'a eş olarak verdi. Sultan bu hanıma çok saygı duymuştur. Murad'ın oğlu II. Mehmed, her ne kadar Ma-

ra'nın çocuğu değilse de, bu saygıyı sürdürdü ve sık sık Mara'nın öğütlerini dinledi. Yine de 1439'da, Semendire hisarının ele geçirilmesinden kısa süre sonra bu hanımın kardeşlerinden ikisinin gözleri kör edilmişti. Bu deneyim babalarına gerekli dersi verdi. Bundan böyle Georgi Brankoviç, sultana hep boyun eğmeyi yeğledi. Ödülünü de aldı. Varna haçlı seferine katılmaktan geri durduğu için Semendire hisarı ona geri verildi. Bir Sırp halk türküsünde söylendiğine bakılırsa, bir zamanlar Hunyadi Yanoş, Türklerden kurtarabilirse Sırpları zorla Latin mezhebine sokacağını söylemişti. Buna karşılık sultan, eğer Türkler Sırbistan'ı fethederse, her caminin yanı başına bir de kilise yaptıracağını ve herkesin kendi dininde ibadet etmesine izin vereceğini vaat etmişti.[39] Brankoviç, amcası Stefan Lazareviç'in bir zamanlar Sultan Bayezid'in vasalı olarak katlandığı bütün aşağılanmalara katlanmış olmayabilir. Ama Türklerle nasıl geçinilir, nasıl birlikte yaşanır konusunda bir hayli şey öğrenmişti.

Kosova'da 1448'de yapılan savaş Macaristan'ın varlığını sona erdirmemişti. Hunyadi çok geçmeden lider olarak krallığına geri döndü. Ancak, dört yıl içinde iki kez yenilgiye uğramıştı ve artık aklını saldırıdan çok, savunmaya vermişti. Ne var ki, Arnavutluk'ta İskender Bey hâlâ meydan okuyordu ve Murad'ın Kosova'daki yengisinden sonra sefere gittiği ülke Arnavutluk oldu. Arnavutluk, Balkanlar'da Osmanlı egemenliğindeki yerlerin güvenliği açısından yaşamsal öneme sahipti. Adriyatik Denizi'ne, dolayısıyla Venedik sularına kıyısı vardı. Ancak, Aragon ve Napoli Kralı Alfonso'nun gözünde Arnavutluk kıyıları, kendisini Latin imparatoru olarak bütün doğulu Hıristiyanların tepesine oturtacak bir sefer için köprü başıydı. 13. yüzyılda Charles d'Anjou'nun gördüğü ve neredeyse gerçeğe dönüşecek olan, daha sonra da onun soyundan gelenlerin gördüğü işte bu düştü. 15. yüzyılda bu düşün gerçekleşmesine imkân yoktu. Ama Papa bu düşünceye bel bağlamıştı. Bir zaman için İskender Bey'in Türklere karşı mücadele etmesine, Kroia'daki dağ kalesine üst üste yapılan saldırıları yiğitçe püskürtmesine izin verildi. Çarpışmalarında gösterdiği başarı arttıkça, Alfonso'nun ve Papa'nın ona Adriyatik'in doğusunda en uç siperdeki Hıristiyan kahraman olarak gösterdiği ilgi de artıyordu.[40]

Batı Avrupa'da Osmanlıların Bizans İmparatorluğu'nu fethi bir oldubitti diye kabul edilmeye başlanmıştı. Aradaki çizgi, Macaristan sınırında ve Arnavutluk dağlarında tutulabilirdi. Büyük bir Hıristiyan kenti olan Konstantinopolis'in korunması için Tanrı'ya bel bağlanabilirdi. Ama Macaristan ile Karadeniz arasındaki ülke, keza Makedonya, Tesalya ve Thessalonike anlaşılan elden çıkmıştı. Hunyadi Yanoş'un ilk zamanlarda elde ettiği zaferler ve Varna haçlı seferinin ilk dönemi Türklerin bölgeye iyice yerleşmediklerini göstermişti. Ama 1444'te Varna'da, 1448'de Kosova'da uğranılan felaketlerden sonra hiç kimsenin bu işi yeniden deneyecek gücü ya da yürekliliği yoktu. Savaş alanı yakınında bulunanlar, şimdiden mallarını hatta ailelerini batılı ülkelere ya da tarafsız ülkelere, Dalmaçya kıyısındaki, sultana yıllık haraç ödediği için tarafsızlığını koruyan Ragusa'ya, Venedik sömürgeleri Girit yahut Korfu'ya veya daha bile uzaklara kaçırıyorlardı. Georgi Brankoviç bile Türklerle arasının bozulacağı bir gün gelebilir diye ailesi için Macaristan'da bir yer hazırlamıştı. Konstantinopolis'in bağlantıları tamamen kesikti ve cephe çizgisinin çok uzağında görünüyordu. Artık hiç kimse onu bir imparatorluğun başkenti sayamazdı. Orası, Hıristiyanlık kültürünü çevreleyen surlarının dibine İslam'ın dalgalarının vurduğu bir adaydı. İmparatoru, Batı'daki Katolik toplumun yoksul ve acınacak durumdaki bir akrabası olmuştu. Işığı görmüş ve onların cemaatine katılmıştı. Bu nedenle, acınmayı ve teselliyi hak ediyordu. İnsanlar Konstantinopolis'in zapt edilemeyecek kadar iyi berkitilmiş bulunduğu düşüncesiyle kendilerini avutuyorlardı. Ancak, İslam tufanının Boğaz'dan geri döndürüleceğine gerçekten inanan pek az kişi vardı. Floransa'daki birlik sonuç olarak Bizanslıları gerek manen, gerek maddeten Batı dünyasından iyice ayırmıştı. Varna savaşının yapıldığı haçlı seferinden sonraki yıllarda İmparator VIII. İoannes ile dostları arasında yürütülen siyasal ilişkilerle ilgili kayıtlar pek azdır. Anlaşıldığına göre, Papa V. Nicolaus ile bazı alışverişleri olmuştu. 1447'de Napoli'ye, V. Alfonso'ya bir elçi göndermişti. Ama bir gün geldi, potansiyel bağlaşık olarak yalnız Venediklilerin ne yaptıklarını bildikleri sonucuna vardı. 1448 Nisan'ında Venedik ile, yapılması gelenekselleşmiş türden bir antlaşma daha imzaladı.[41]

Birkaç ay sonra, 31 Ekim 1448'de VIII. İoannes öldü. Papa'nın Floransa'da düzenlediği konsile giden imparator olarak anımsanması beklenirdi. Tebaasının çoğu, biraz da hınçla onu böyle anımsadılar. Ama diğer yönlerden, olayların gelişmesini etkilemiş Konstantinopolis imparatorlarına benzemiyordu. Belki de yine böyle bir imparator olabilmek için artık vakit çok geçti. Belki de babası Manuel haklıydı: İmparatorluğun ihtiyacı büyük bir imparator değil, becerikli biriydi. VIII. İoannes, kişisel bütün erdemlerine rağmen ne büyük ne de becerikliydi. Kendi kardeşlerini idare etmeyi bile becerememişti. Kendinden küçük kardeşi Demetrios tahta göz dikmişti. Buna karşılık, yaşayan kardeşler içinde yaşça en büyük olanı Theodoros, doğal olarak daha öncelikli bir hakkı bulunduğu kanısındaydı. Theodoros 1443'te, 36 yıl boyunca yönettiği Mistra Despotluğu'nun yerine Trakya'da, Selymbria'daki toprakları almayı kabul etmişti. Bu düzenleme, kendisinin, Yunanistan'da kardeşi Konstantinos ile sürdürdüğü çekişmeye son verdi. Aynı düzenleme, bir yandan da Theodoros'u zamanı gelince hemen saraya geçivermek için Konstantinopolis'in çok yakınına getirmiş oldu. Bu konuda asla bir şansı olmadı, çünkü 1448 Haziran'ında, imparatordan dört ay önce öldü. VIII. İoannes'in çocuğu olmaması trajik bir olaydı, kardeşlerinin de birbirini kıskanması durumu iyice karıştırıyordu. Ne var ki, ölümünden önce İoannes içlerinden birini ardıl olarak belirledi. Seçtiği, Despot Konstantinos'tu. Askeri ve siyasal, her bakış açısından, bu en akıllıca seçimdi.[42]

18

XI. Konstantinos ve II. Mehmed: Konstantinopolis'in Düşmesi (1448-1453)

İmparator 1448 Ekim'inde öldüğü sırada Konstantinos Morea'daydı. Kendisinin Konstantinopolis ve dış mahallelerinin –gerçekten, Bizans İmparatorluğu artık bundan ibaretti– yönetimiyle savunmasını üstlenmek için en uygun kişi olduğunu işte orada göstermişti. Konstantinos, anasının Sırp babasından aldığı kızlık soyadıyla, Dragaş ya da Dragases diye anılmaktan hoşlanıyordu. Anası 1450 Mart'ına kadar dul ve rahibe olarak yaşamını sürdürmüştü; Konstantinos'un tahta geçmesini sağlayan da onun azmi oldu.[1] Çünkü Kasım başlarında, Konstantinos'un kardeşi Demetrios taht üzerindeki hak iddiasını güçlendirmek için Selymbria'dan Konstantinopolis'e koşmuştu; diğer kardeşi Thomas da Morea'dan yola çıkmıştı. Demetrios kiliselerin birleşmesine karşı çıkan kesimin temsilcisiydi ya da kendini öyle gösteriyordu; kent savunmasının sorumluluğunu da üzerine almıştı. Ama hepsinin anası olan Elena ona karşı çıktı ve yaşamakta olan oğullarının en büyüğü [Konstantinos] Yunanistan'dan gelinceye kadar, impa-

rator naibesi olma hakkını ileri sürdü. Elena Aralık'ta Georgios Sphrantzes'i Sultan Murad'a gönderip, ondan, Konstantinos'un yeni imparator olmasına izin vermesini ve onu tanımasını diledi. Birkaç gün sonra da önde gelen iki saraylıyı Mistra'ya, onun tahta geçtiğini doğrulamak göreviyle yolladı. Bu iki kişi 6 Ocak 1449'da Konstantinos'un imparator olduğunu kamuya duyurdular ve tahta çıkma törenini yaptılar. Bir imparatorun tahta çıkışının bir taşra kentinde ilan edilmesi gelenek dışıydı, ama örneği yok değildi. Palaiologos hanedanının kurucusu VIII. Mikhael'in tahta geçtiğinin ilanı ve taç giydirme töreni Nikaia'da yapılmıştı; VI. İoannes Kantakouzenos Hadrianopolis'te taç giymişti; ne var ki, her iki örnektede töreni sonradan Konstantinopolis'te yinelememe gereği duyulmuştu. Ancak, Konstantinos'a ne Mistra'da ne de başkentte taç giyme töreni yapıldı. Roma Kilisesi ile birleşmeyi kabul etmiş bir patrik elinden taç giymek zaten var olan dinsel nifakı alevlendirecekti. Konstantinos bu konuda ısrarlı olmamakla ve kimilerinin onu "taç giymemiş imparator" diye tanımasını göze almakla akıllılık etti. Zaman fazla hummalı ve fazla kısaydı. Egemenliği sadece dört yıl ve beş ay kadar sürdü. Son Bizans imparatoruydu.[2]

Konstantinos, Konstantinopolis'e 12 Mart 1449'da girdi. Hemen Murad'a bir elçi gönderip saygılarını sundu ve bir barış antlaşmasının yapılmasını diledi. Sultan tahtta herhalde Demetrios Palaiologos'u görmeyi yeğlerdi, çünkü Konstantinos'un desteklediği, Demetrios'un karşı çıktığı Bizanslılarla Latinler arasındaki birleşmeye güven duymuyordu. Ama İmparator Konstantinos'un tevarüs ettiği hakkın önceliğini kabul etmekte duraksamadı. İmparatorun kardeşlerine de Morea Despotluğu'nun yönetimi verildi. Uzun uzadıya yapılan tartışmalar sonrasında, ilin bunlar arasında bölüşülmesinde anlaşıldı. Akhaia ile Patras ve Klarentza kentlerini de kapsayan kuzeybatıyı Thomas, Mistra merkez olmak üzere geri kalanı Demetrios yönetecekti. Her ikisi de, anaları Elena ile imparator kardeşlerinin önünde, birbirinin sınırlarına saygı göstereceklerine resmen ant içtiler ve 1449 yazında Yunanistan'a gitmek üzere yola çıktılar. Bu düzenleme Bizans'ta bir

devlet bunalımını çözümlemiş, belki de hanedan üyeleri arasında bir iç savaşı önlemişti, ama imparatorluğun elde kalmış tek ilinin zararına olmuştu. Çünkü iki despot sadece birkaç ay geçtikten sonra çekişmeye başladılar; sıra ile her biri Türkleri yardıma çağırdı, her ikisi de Venediklilerle çatışmaya girdi. Konstantinos 1450 sonunda bir zaman için aralarındaki çekişmeyi yatıştırmak için işe karıştı. Ama Morea'nın, elde tutmak için o kadar çabaladığı kaynakları kardeşler arasındaki iç savaşta harcanıp gidiyor diye herhalde içi burkulmuştu.[3]

Konstantinopolis de bölünmüş bir kentti. Konstantinos'un yardımın gelebileceği dünya ile sonuncu cılız bağı oluşturduğu için ayakta tutmak istediği Floransa birleşmesi, halkın gittikçe daha fazla hoşnutsuzluğunu çekiyordu. Hâlâ kimse birleşmenin kutlanması için Ayia Sophia'da tören düzenlemeye cesaret edememişti. Ancak, din adamlarının dışında kalan insanlar din, hatta siyaset çekişmeleri gibi lüks işler için zamanın fazla tehlikeli olduğunu idrak ediyorlardı. İmparator Konstantinos'a hizmet eden sivil yöneticilerle komutanlar, başka konularda bağlı oldukları taraf değişse de, bu konuda imparatora sadıktılar. Yöneticilerden ikisi Kantakouzenos ailesindendi: Georgi Brankoviç'in enişlerinden birisi olan *Megas Domestikos* Andronikos ve İmparator Morea'da iken onun sadık hizmetkârı ve dostu olup onunla birlikte 1449'da Konstantinopolis'e gelen İoannes. Her ikisi de kiliseler arası birlik yandaşları olarak tanınıyorlardı. İoannes'in oğlu, Yunanistan'da babasını izleyen Konstantinos Kantakouzenos, Papa'dan Laterano Palatin kontu unvanını bile almıştı. İmparatorun önde gelen bakanları da aynı ailedendi: Demetrios Kantakouzenos ve 15. yüzyılda artık kuru bir unvan olmanın ötesine geçmeyen *Megas Duks* unvanını taşıyan Loukas Notaras. Bu sonunculardan en azından ikincisi Roma Kilisesi'yle birleşme düşüncesine karşıydı, ama görünüşü kurtarmak için ve Latinler Konstantinopolis'i tamamen kaderine bırakıverirler korkusuyla, yapılanlara ayak uydurmaya rıza gösteriyordu. Buna karşılık, o konudaki düşüncesini değiştirmesine rağmen, VIII. İoannes'e kâtip ve yargıç olarak hizmet etmeyi sürdüren Georgios Skho-

larios, Konstantinos'a hizmet etmekte bir gelecek göremedi. Bir manastıra çekildi ve 1450'de Gennadios adını alarak keşiş oldu.[4]

Ancak, piskoposlar, papazlar ve keşişlerin, ayrıca kentin sıradan insanlarının muğlak davranmaları olanaksızdı. Konstantinopolis patriği, Mammes denen III. Gregorios ortalığı yatıştırmak için elinden geleni yaptı. Ama birlik karşıtı papazların önde gelenleri, kiliselerinde imparatorun adını anarak dua etmeyi reddettiler. İmparator onların daha aklı başında davranmaları için uğraştı. Böyleyken Skholarios ve müteveffa Ephesos metropoliti Markos'un kardeşi İoannes Eugenikos geleneksel Ortodoks tutumunu savunan birçok yazı yazıp kurtuluş umutlarını Tanrı'ya değil de insanlara, hem de yabancı insanlara bağlayanların budalalığını sürekli yerin dibine batırdılar. Kilise çevrelerinde gerilim o kadar katlanılmaz oldu ki, Patrik Gregorios tiksinerek ya da umutsuzluğa düşerek görevinden ayrıldı ve 1451 Ağustos'unda Roma'ya gitti. Bağımsız varlığının son iki yılı boyunca, Konstantinopolis Patrikliği makamı boştu. Bir kilise vardı ama patrik yoktu. Bir imparator vardı ama imparatorluk yoktu. Papa V. Nicolaus Konstantinopolis'ten gelen haberler üzerine üzüntüye kapıldı ve Konstantinos'u, kiliselerin birleşmesine karşı çıkanlara baskı önlemleri uygulamaya teşvik etti. Kaçamak davranmanın bir sınırı olduğunu imparatorun idrak etmesi sağlanmalıydı. Şimdiden Roma'da, Bizanslılara yeterince yardım edildiğini öne süren ve artık Konstantinopolis'in başının çaresine bakmasını isteyen Katolikler vardı. Papa, Patrik Gregorios'un yeniden makamına getirilmesinde ve Floransa birliğinin Ayia Sophia'da ilan edilip kutlanmasında ısrar ediyordu. 1452 Mayıs'ında, Kiev Kardinali İsidoros bu işlerin yapılmasını izlemek üzere Papalık temsilcisi görevine atandı.[5]

Bu gibi kutlamalar için artık vakit neredeyse çok geçti. 1451 Şubat'ında Sultan II. Murad Edirne'de öldü. Aslında altı yıl önce oğlu başa geçsin diye taḥttan çekilmiş, ama Macarlardan ve Bizanslılardan öç alsın diye çekildiği köşeden geri gelmeye zorlanmıştı. Tarihte Fatih diye bilinen II. Mehmed 1451'de 19 yaşındaydı. Çocukluğunu Edirne'de, iki erkek kardeşinin ölmesi ya da öldürülmesiyle 12 yaşında veliaht şehzade oluncaya kadar sessiz sedasız geçirmişti.

Babası onun, kendi gelecek yazgısına uygun düşecek bir eğitim almasını ve yetiştirilmesini sağladı. Zekâsı ve algılayıcılığıyla, atılgan enerjisi ve öğrenme yeteneğiyle Mehmed çabucak ve hevesle felsefe, fen ve yabancı dillerde öğretmenlerinin ona öğretmesi gerekenleri, ayrıca babasının yönetim ve savaş hakkında öğrettiklerini özümledi. Şimdi Avrupa'da sonuncu haçlı seferi fırtınası da dinmiş bulunduğundan, ayrıca babasının Anadolu'da kurduğu barış sayesinde II. Mehmed, Konstantinopolis dışında bütünleşmiş, iyi düzenlenmiş ve zenginleşen bir Osmanlı İmparatorluğu'nu tevarüs etmeyi umabilirdi. Bu miras 1451 Şubat'ında, babası öldüğünde onun oldu; Mehmed işte hemen bu andan başlayarak başlıca amacı ve her şeyi bir kenara iten tutkusunu, Konstantinopolis'in fethini planlamaya başladı. Bizanslılar böylesine genç ve deneyimsiz bir hükümdarın kendileri için büyük Bayezid'den bu yana herhangi bir sultana kıyasla daha korkunç bir tehlike oluşturduğunu hemen fark edemediler. Çünkü Mehmed önceleri dost olmaya hazır görünüyor hatta onlara belirli güvenceler ve küçük ödünler veriyordu. Üvey anası Mara Brankoviç'in güvenlik içinde yurduna, Sırbistan'a dönmesine de izin vermişti.[6]

Eğer Bizans İmparatorluğu'nun bir geleceği olacaksa, tahtın bir vârisi olmalıydı. Bu nedenle, danışmanları Konstantinos'u çok geç olmadan bir eş bulmaya teşvik ettiler. Daha önce iki kez evlenmişti. Carlo Tocco'nun yeğenlerinden biri olan ilk eşi 1429'da ölmüştü. Lesbos adasının senyörü Dorino Gattilusio'nun kızı olan ikinci eşi ise 1442'de ölmüştü. Bunlardan hiçbiri ona çocuk vermemişti. Üçüncü evliliğinin, eğer yapılacak ise, devlete yarar sağlaması gerektiği düşünülüyordu. Yoksullaşmış kocasına dişe dokunur bir çeyiz, ayrıca siyasal ve askeri bir bağlaşıktan yararlanma olanağı getirecek bir hanım bulunmalıydı. Bu konu yoğun diplomatik etkinliğe yol açtı. Bir imparatoriçe bulmak için İtalya yahut Gürcistan gibi uzak yerlere bile elçiler gönderildi. Bunlar Napoli'de, Aragon Kralı Alfonso'nun yeğenlerinden biri olan Portekiz kralının kızı hakkında soruşturma yaptılar. Taranto'da, Orsini ailesinden bir hanımın adı geçti. Ancak, imparatorun en yakın arkadaşlarında, daha yakın bir yerdeki bir aileden gelin alırsa daha iyi ola-

cağı kanısı güçlüydü. Georgios Sphrantzes'e çok nazik bir görev, Gürcistan ve Trabzon saraylarını uygun bir gelin bulmak amacıyla ziyaret etme görevi verildi. Gürcistan Kralı VIII. Georgiy, kızını vermek için yüklü tutarda para ödenmesini isteyerek kendini çabucak yarışın dışında bıraktı. Buna karşılık, Trabzon İmparatoru IV. İoannes kızlarından birine çeyiz vermek konusunda geleneklere daha bağlıydı.

Sphrantzes Murad'ın öldüğünü, tahta Sultan II. Mehmed'in geçtiğini bu topraklardayken duydu. Diplomatik görevlerini anlatırken, Trabzon imparatorunun 1451 yılında onu nasıl yaşlı padişahın öldüğü müjdesini vererek karşıladığından ve kendisinin de nasıl ona bu kadar iyimser olmaması uyarısında bulunduğundan söz eder. Yeni Sultan, demişti, gençtir ve kendini Hıristiyanları mahvetmeye adamıştır; asıl *onun* ölümü bir sevinme nedeni olabilirdi, çünkü babasının hayatta kalmış tek oğludur, eğer o ölürse Türkler arasında nifak kendini gösterecektir. Trabzon imparatoru, elçinin durumu basiretle ve devlet adamlığına yakışır şekilde değerlendirmesinin derinden etkisi altında kalmıştı.[7]

Ancak, merhum Murad'ın dul eşine, Mara Brankoviç'e Sırbistan'daki babasının yanına gitme izninin verildiği haberi Trabzon'a çok çabuk gelmiş olmalı, çünkü Mara Trabzon'daki İmparator IV. İoannes'in yeğenlerinden biriydi. Georgios Sphrantzes'in aklına hemen, bu hanımın, efendisi Konstantinos'un imparatoriçesi olmaya en uygun düşeceği fikri esti. Diplomat gözüyle bu doğru olabilirdi. Mara Brankoviç Sırbistan ve Trabzon saraylarına yakın akrabaydı, zengindi, Bizanslı bir prensesti ve bir Osmanlı sultanının eşi olmuştu; ayrıca, yeni sultanın saygı duyduğu üvey anası olarak, barışı gerçekleştirme konusunda büyük etkisi olabilirdi. Ama Mara 50 yaşlarındaydı ve taht için bir vâris doğurabilmesi pek olası değildi. Yine de Sphrantzes bu düşünceyi açtığında, Konstantinos hayli ilgi duydu. Mara'nın babası Georgi Brankoviç doğal olarak bu düşünceden yanaydı. İmparatorun danışmanları ise ikiye bölünmüşlerdi. Ama Mara bunun lafını bile duymak istemedi. Çok geçmeden vaktiyle inançsız sultanla evli iken bu evlilikten kurtulursa ömrünün kalan günlerini eline

erkek eli değdirmeden ve kendini hayır işlerine vererek geçirmeye söz verdiğini duyurdu. Şimdi bu kararını Romalıların imparatoriçesi olmak uğrunda bile değiştirecek değildi. Bu nedenle imparator elçisine, Gürcistan kralıyla görüşmeleri sürdürme talimatını verdi. Bu görüşmeler çok uzadı ve bir evlilik mukavelesi metni hazırlandığında vakit artık çok geçti. Son Bizans imparatorunun yazgısı, eşsiz olarak ve bir vâris bırakmadan ölmekti.[8]

Yeni sultanın gücünü azımsayan sadece Bizanslılar değildi. Batı dünyasında da insanlar, Osmanlı İmparatorluğu bu kadar genç birinin ellerindeyken pek de fazla zarar gelemez düşüncesiyle, Doğu Hıristiyanları konusunda kendilerini teselli ediyor ve vicdanlarını rahatlatıyorlardı. II. Mehmed'in Macaristan'daki Hunyadi Yanoş ve Sırbistan'daki Georgi Brankoviç'le antlaşmalar yapması, ayrıca Eflak prensine, Rodos Şövalyelerine ve Khios ile Lesbos'un Ceneviz senyörlerine iyi niyetini ifade etmesi gibi olgularla bu boş hayal güç kazanmıştı. Ama aynı boş hayale, Osmanlıların Anadolu'daki iflah olmaz düşmanları Karamaoğulları da kapılmışlardı. 1451 sonbaharında, genç sultan hâlâ Rumeli'de iken, Karamanoğulları, vaktiyle Aydın, Menteşe beylerinin egemenliği altında ya da başka yerlerde var olan yerel beylikleri yeniden oluşturmak amacını güden bir ayaklanmaya kalkıştılar. Çok geçmeden, düştükleri yanlışı anladılar. Ayaklanma, Mehmed olay yerine gelir gelmez ezildi. Yanıldıklarının gösterilmesi sırası, şimdi Bizanslılardaydı.[9]

İmparator Konstantinos bazı çıkışlar yaparak sultanın Anadolu'daki dertlerinden yararlanmayı düşünmüştü. Egemen Osmanlı hanedanının Mehmed dışındaki bilinen tek mensubu, merhum Süleyman Çelebi'nin Orhan adlı, Konstantinopolis'te sürgün yaşamı sürdüren bir torunuydu. Mehmed onun geçimi için yıllık para ödenmeye devam edilmesine razı olmuştu. İmparator, sultanın Bursa'daki vezirine yıllık ödeme yeterli olmuyor diye resmen şikâyette bulundu, ayrıca Osmanlı tahtında hak iddia eden birinin, Orhan'ın Bizanslıların elinde olduğunu, onların da bu kişiyi özgür bırakma duygusuna kapılabileceklerini ima etti. Bu oyun daha önce de oynanmıştı. Bizans diplomasisinin geleneklerine ga-

yet uygundu. Konstantinos'un babası Manuel bu oyunu 1402'den sonra, şu veya bu ölçüde başarıyla oynamıştı. Ama bu tehlikeli bir oyundu; zaten, her ne olursa olsun, namsız şansız Orhan, II. Mehmed gibi bir rakibin asla dengi olamazdı. II. Mehmed'in veziri azamı Halil Paşa Konstantinos'un tehditleri ve imalarındaki münasebetsizlik karşısında büyük şaşkınlığa düştü. Mesajı getirenlere çok sinirlendi:

> Ey akılsız Rumlar! Düzenbazlıklarınızı çoktandır bilirim. Merhum padişah sizin halim tabiatlı, vicdanı temiz bir dostunuzdu. Şimdiki padişahımız Mehmed aynı fikirde değildir. Eğer Konstantinopolis onun yiğit ve şedit elinden kurtulursa, bu ancak, Cenab-ı Hak sizin fesatlarınızı ve hilelerinizi hâlâ görmezden geldiği için olabilecektir. Ey akılsızlar! Daha dün yaptığımız antlaşmanın mürekkebi henüz kurumamışken uydurduklarınızla bizi korkutabileceğinizi sanıyorsunuz. Biz kudretten ya da akıldan mahrum çocuklar değiliz. Elinizden geleni ardınıza koymayın. Orhan'ı Trakya'da padişah ilan etmek istiyorsanız, durmayın. Eğer Macarları Tuna'dan bu yana geçirmek istiyorsanız, buyursunlar gelsinler. Çok uzun zaman evvel kaybettiğiniz yerleri geri almak istiyorsanız, bunu da deneyin. Ama, şunu bilin: Başaramazsınız. Elinizdekini de kaybedeceksiniz.[10]

Önerilere sultanın yanıtı kısa, ama özdü. Bu önerileri düşüneceğine ve Edirne'ye döner dönmez, adil ve şerefli bir çözüm bulacağına söz verdi. Nitekim hiç vakit kaybetmedi. Karamanoğulları ile ateşkes yaptı ve 1451 kışında Boğaz'ı geçti. O yıl daha önce Bizanslılara verdiği küçük ödünleri geriye aldı ve zaten bozulmuş saydığı antlaşmayı çiğneyerek Konstantinopolis'in ablukaya alınmasını buyurdu. İlk adım, Boğaz'da Rumeli yakası kıyısında, dedesi Bayezid'in yaptırdığı hisarın karşısında bir kalenin yapılmasıydı. Bu iş için işçiler ve duvarcı ustaları toplandı. İmparator ne olup bittiğini görünce itirazda bulunmak üzere haberciler gönderdi. Hatta kentte yaşayan bütün Türkleri tutuklattı. Sultan hiç umursamadı. Kalenin inşa çalışmalarına 1452 Nisan'ında başlandı. Türkler bu kaleye Boğazkesen dediler. Kale Anadolu yakasındaki Anadolu Hisarı'na karşılık olarak, Rumeli Hisarı diye

ünlendi. Bitirilmesi dört ay aldı; surlar üzerinden bu çalışmayı izleyen Bizanslılar artık kendi dünyalarının sona erdiğini ve Deccal'in dünyaya egemen olmasıyla ilgili bütün kehanetlerin gerçekleşmek üzere olduğunu seziyorlardı.[11]

Konstantinos düşmanı hakkında fena yanılmıştı. Alabileceği tek pratik önlem, bulabildiğince yiyeceği depolamak ve kent surlarının onarımına girişmekti. Konstantinopolis'in 1422'de yaşadığı kuşatmayı anımsayacak kadar yaşlıydı ve ne beklemesi gerektiğini biliyordu. Çevre tarlalardaki ürünün hemen ve henüz zamanı gelmeden hasat edilmesini sağladı ve gerek adalardan gerek Venedik, Cenova ve Napoli'den deniz yoluyla gönderilebilecek bütün erzakı ya satın aldı, ya da gönderilmesi dileğinde bulundu. Gidişattan Venedikli-leri haberdar etmeye özel gayret gösterdi; Konstantinopolis'in şimdi yalnız karadan değil, denizden de ulaşımının kesileceği ve artık sultanın kasdı konusunda hiç kuşku bulunmadığına da dikkatlerini çekti. Görünüşe bakılırsa, Venedikliler Konstantinopolis'e olan ilgilerini yitirmişlerdi. Kentte hâlâ onlara ait bir ticaret semti vardı ve bu semtin ayrıcalıkları imparator tarafından 1450'de yenilenmişti. Ama Türklerle kendileri için pek umutvar yeni anlaşmalar yapmışlardı. İmparator, Venedik tacirlerinin Edirne pazarlarında canlı bir ticaret yürüttüğünden ve dukaların sultanla pek iyi geçindiğinden haberliydi. Duka 1451 Eylül'ünde, Mehmed ile, vaktiyle 1446'da Murad ile yaptığı antlaşmayı yenilemişti. Venedikliler sultanın Boğaz'a ilişkin planlarına karışmayı göze alacak değillerdi.

Ufukta görünen Konstantinopolis kuşatması haberinin Batı'daki başka çevrelerde tepki uyandırması pek olası değildi. İmparator umutsuzca Ragusa'ya başvurdu; tacirlerine Konstantinopolis'te özel ayrıcalıklar tanımayı önerdi; İtalya kentlerine ve Papalığa çağrı yaptı. Yardım getirecek her kim olursa olsun ona sağlayacağı ödüllerde çok cömertti. Hunyadi Yanoş'a Mesembria kentini vaat etti; Aragon Kralı Alfonso'ya Lemnos adasını vermeyi önerdi. Ama hepsi boşunaydı. Galata'daki kolonileri olayların göbeğinde olan Cenevizler, tıpkı Venedikliler gibi, ne yapacaklarını belli etmiyorlardı. Galata ve Khios'taki yöneticileri kendi uygun görecekleri yolda davranma ama gereksiz yere Türklerle bir savaşa bulaş-

mama talimatını almışlardı. Konstantinopolis Sultan Mehmed'in eline düşebilirdi, ama bu, Karadeniz limanlarında ve adalarda hiç ticaret fırsatı kalmayacak anlamına gelmezdi. Tersine bu fırsatlar artabilirdi.[12]

Rumeli Hisarı 1452 Ağustos'unda bitirildi. Ekim'de Papa'nın temsilcisi Kardinal İsidorus Konstantinopolis'a vardı. Yanında Napolili 200 okçu getirmişti, Lesbos adasının Ceneviz Başpiskoposu Khios'lu Leonardo da onunla birlikteydi. 200 asker, II. Mehmed'in kudreti karşısında pek bir şey ifade etmezdi. Ama hiç yoktan iyiydi; İsidoros, imparatordan pek sıcak bir karşılama gördü. Ancak, görevi askeri değil diniydi. Kiliselerin birleşmiş olduğunu ilan ederek Bizanslıların ruhlarını kurtarmaya gelmişti. Böyle bir açıklamanın koşulları nasıl değiştirebileceğini anlaşılan kimse ciddi biçimde düşünmemişti. Floransa birleşmesi şimdiye dek Bizanslıları pek rahatlatmamıştı. Bu birleşmeden yana olanlar, birleşme kendi büyük kiliselerinde [Ayia Sophia'da] kutlanırsa Batı'daki Katolik din kardeşleriyle manevi yakınlıklarını perçinler diye düşünmüş olabilirler. Ama bunun o din kardeşlerini son dakikada eyleme geçmek için hareketlendirmesi hiç de olası değildi. Birleşmeye karşı çıkanlar ise böyle bir kutlamayı inançlarına ve geleneklerine büyük hakaret sayarak birleşmenin kendi en kutsal kiliselerinde kutlanmasından üzüntü duyuyorlardı. Şimdi keşiş Gennadios adını almış olan Skholarios bu planı şiddetle kınıyordu. Dinlerinin elden gitmesine nasıl yol açıldığı konusunda halka ateşli konuşmalar yapıyordu. Küçücük odasının kapısına bir bildiri çivilemişti; bunda, atalardan kalma Ortodoks inancından dönmektense ölümü yeğlediğime Tanrı tanıktır diyordu. Birleşme şeytanın işiydi. Gerçekleşmiş olması, sırtlarını Tanrı'ya dönenlerin yakında mahvolacaklarının belirtisiydi.

Megas Duks Notaras serinkanlı davranılmasını sağlamaya çalışıyordu. Ama Gennadios'un söyledikleri halkın bam teline basmıştı. Papa temsilcisi İsidorus ise sevecen ama kararlıydı. Birlik karşıtı duygusal fırtınanın en şiddetli tepkisine Rusya'dayken göğüs germişti. Ortada bir patrik olmadığına göre, yan çizen din adamlarına çağrı çıkarmak ve itirazları ne ise dinlemek imparato-

ra düşerdi. Sarayda 15 Kasım 1452'de bir toplantı yapıldı; katılan birlik karşıtları bir itiraz belgesine imza koydular. Ancak, surların ötesinde Boğaz'da patlayan Türk toplarının gürültüsü Gennadios'un söylevlerinden daha etkiliydi. Gennadios Kasım sonunda cübbesini çıkararak imparatoruna daha fazla sıkıntı vermemeye yemin etti. Sonunda, 12 Aralık'ta, Ayia Sophia'da Katolik ve Ortodoks mezheplerinin ortak ayini yapıldı. İmparator ve saray halkı gelmişlerdi. Ayinde hem Papa V. Nicolaus'un hem de hazır bulunmayan Patrik III. Gregorios'un adları anıldı. Floransa'da imzalanan birleşme senedi yüksek sesle okundu. Floransa'da dendiği gibi, gökler seviniyor olabilirdi. Ama bu tören Bizans halkını pek sevindirmedi. Sonunda köşeye sıkışmış ve IV. Haçlı Seferi ile başlayan mücadelenin son raundunu Latinlerin kazanmasına izin vermişlerdi.[13]

Konstantinopolis kuşatmalarından sonuncusunun başlamak üzere olduğu sırada, hiç kuşkusuz, direnmektense teslim olmanın daha iyi olacağını düşünenler de vardı. Direnişin, başarıyla sonuçlanmazsa, Türklerin halkı korkunç biçimde cezalandırmasına yol açtığını herkes biliyordu ve ayrıca diğer Bizans kentlerinin başlarına gelenler yüzünden herkes öğrenmişti. "Kentte Latinlerin kardinal başlığını görmektense sultanın sarığını görmeyi yeğliyorum" düşüncesinde olanlar, hatta bunu açıkça söyleyenler mutlaka vardı. Bu sözün Loukas Notaras'a ait olduğu söylenir; böyle bir söz onun karakterine uygun düşmüyorsa da, birlik yandaşlarından bazısının duyarsızlığı karşısında belki de ağzından öyle bir söz çıkacak hale getirilmiştir.[14] Ancak, teslim olma lafı pek ağza alınmıyordu. Konstantinopolis benzersizdi. O, bütün bir yaşam biçiminin merkeziydi. Şimdi artık geri alınamaz biçimde Türk egemenliği altında bulunan komşu illerinde bile, yüzyıllar boyunca ondan kaynaklanmış düşünce ve inanç hâlâ akmaktaydı. Kentin başına en sonunda ne geleceği konusundaki belirtiler ve kehanetler nice yıldır duyulmaktaydı. Bizanslılar kadere boyun eğmişler, kötümserlik nöbetleri geçiriyorlardı. Kentin sonunun, yaratılıştan sonraki 7000. yılda, yani 1492'de geleceğine inanılıyordu; buna bakılırsa kentin önünde daha 40 yıl vardı. Ancak, kentin varlığının sona

erecek gibi göründüğü zaman, 1452'nin uzun kışı geldiğinde, "bizim kentimiz, Kentlerin Kraliçesi savunulmaya değmez" diye düşünen ancak birkaç kişi çıkardı. Bizanslıların dürtülerini acımasız bir gözle değerlendirirsek, denebilir ki, savunmaya hazırlanmanın, Türklerin surlardan içeriye doluşmasını beklemenin geriliminden ve tedirginliğinden bir ölçüde kurtulmayı sağladığı söylenebilir. Ancak, fırtına patlak verdiğinde, daha yüce dürtüler ve ideallerle davranan kahramanların da olduğu görüldü.[15]

En soyluları imparatordu. Bütün kış boyunca, kadın olsun erkek olsun halkını kent surlarının onarımına ve güçlendirilmesine yardımda bulunsunlar ve savunma için silah toplasınlar diye teşvik etti. Konstantinopolis'in çok kalın ve yüksek surları bile Mehmed'in yeni toplarına karşı dayanamaz diye korksa da bunu belli etmedi. Bir önceki yaz hizmetine girmeyi öneren Urban adlı Macar top ustasının istediği parayı ve malzemeyi bulamadığının acı acı farkındaydı. Urban ustalığını, daha da yüksek bir bedelle sultana satmıştı; şimdiden Rumeli Hisarı'nın surları üzerine büyük bir top konmuş ve herhangi bir geminin ablukayı yarmasını olanaksız kılmıştı. Urban'ın Edirne'de bunun iki katı büyüklükte bir top yapmakta olduğu ve bu topun Konstantinopolis surları önüne getirileceği söylentisi vardı. Dünyada gösterilebilecek en büyük azimle bile, hatta para bulmak için başkentteki kiliselerin, manastırların ve zengin vatandaşların tam işbirliğiyle dahi, imparator uzunca süre dayanmasına olanak sağlayacak askerleri, malzemeyi ve yiyeceği bulamazdı. Ama bu gerçeği ne o ne de buyruğundaki yöneticiler kabul ettiler. Endişeyi kabullenmek, yenilgiyi kabullenmek olurdu; oysa İmparator Konstantinos bunu aklına bile getirmek istemiyordu.

Vakit gelip çattığında, diğer konularda ne çeşit görüş ayrılıkları içinde olurlarsa olsunlar, bütün komutanları ve saray halkı imparatorun azmini paylaştı. *Megas Duks* Loukas Notaras, Haliç boyundaki savunma mevzilerinin sorumluluğunu, imparatorun hısmı Nikephoros Palaiologos ile birlikte üstlendi. Demetrios Kantakouzenos'la, Nikephoros'un kayın biraderlerinden biri olan, *protostrator* unvanlı oğlu, kentin merkezindeki Kutsal Havariler Kilisesi

bölgesinde* 700 askerden oluşan bir birliğe komuta ediyorlardı ve takviye gereksinmesi nerede en yoğun biçimde duyulursa oraya gitmeye hazırdılar. Akrabası, imparatorun en yakın sırdaşı İoannes Kantakouzenos kara surlarındaydı, Theophilos Palaiologos da oradaydı. Bizans'ın son aylarında kent savunmasının yaklaşık 200 yıldır bu kentin yazgısına iyi ya da kötü doğrultuda yön vermiş bulunan iki egemen ailenin [Palaiologoslar ile Kantakouzenosların] elinde bulunması hüzün verici, ama uygundu. Diğer yandan, başkaları da vardı. Kentteki Venedik kolonisi, kendi balyoslarının komutasında, limandaki gemileriyle Bizanslılara tam destek vermekteydiler; ayrıca, Karadeniz'den gelip yurtlarına dönmekte bulunan iki Venedik gemisinin kaptanları orada kalıp çarpışacaklarına söz vermişlerdi. Venediklilerin savaştaki yiğitlikleri, yurttaşlarından birinin, Niccolo Barbaro'nun Konstantinopolis kuşatmasını anlatan günlüğünde yazıya geçirilecekti.[16]

Cenova'dan da savunmaya katılmak için gönüllü gelip yanlarında kendi küçük birliklerini getirenler vardı. En ünlüsü ve en yiğitçe çarpışanı, 1453'ün Ocak ayında yanında Cenova, Khios ve Rodos'tan toplanmış 700 kişilik bir birlikle gelen Giovanni Giustiniani Longo'ydu. Giustiniani kuşatma savaşındaki ustalığıyla tanınmıştı; imparator da kara surlarının komutasını hemen ona emanet etti. Yanında, John Grant adlı bir lağım ve istihkâm ustası vardı; Bizanslılar onun Alman olduğunu düşünmüşlerdi, ama aslında İskoç olsa gerek. Galata'daki Cenevizler güç durumdaydılar. Kolonilerinin geleceğini düşünmek zorundaydılar ve herhangi bir girişimde güçlerini Venediklilerinkiyle birleştirmek yapılarına ters düşerdi. Yine de birçok Ceneviz, savunmacıların sayısını artırmak için gizlice bu yana geçti. Kentteki Katalan toplumunun başı imparatora yardım önerdi; belki de II. Mehmed'in yenilgiye uğramasından yararlı sonuç elde edeceğini umarak Osmanlı tahtında hak iddia eden Orhan da öyle yaptı. Kaçıp gidenler de çıktı. Girit'ten gelme, terazinin dengesizliğini gidermeye katkısı olabilecek birkaç

* İmparatorlardan bazılarının da gömülü bulunduğu Kutsal Havariler Kilisesi'nin yerine, Sultan II. Mehmed tarafından Fatih Camii yaptırılmıştır. Dolayısıyle, sözü geçen bölge şimdiki Fatih semtidir -çev. n.

Venedik gemisi güvertelerine yüzlerce İtalyanı alarak Şubat ayında Haliç'ten çıkıp gittiler. Ama tek korkaklık olayı bu oldu. Kuşatma başladığında, Haliç'te demir atmış toplam 26 savaş gemisi vardı. Sultan Mehmed'in donattığı gemilerin sayısı karşısında pek şansları yoktu. Sur içindeki askerlerin sayısı, bunları imparatorun buyruğu üzerine saydığını iddia eden Georgios Sphrantzes tarafından 4773, ayrıca 200 kadar yabancı diye belirtiliyor. Türk tarafında ise 200.000 kadar asker vardı. Bu sayılar sorgulanmadan kabul edilemez. İtalyan kaynakları Rumların sayısını 6000-7000 olarak gösteriyor. Türk tarihçileri Osmanlı ordusundaki toplam asker mevcudunu 80.000'den yukarı çıkarmıyor. Ancak, kenti savunanların en azından 15'e 1 oranında azınlıkta olduğu açıktır.[17]

Böylesine ezici bir sayısal üstünlüğe karşı Bizanslıların lehine sadece iki olgu vardı. Birincisi, Haliç'teki limanın girişinde bir yandan diğerine uzanan bir zincirdi; imparator 1453 Nisan başında zincirin gerilmesini buyurmuştu. Zincir, Eugenios Burcu'ndan karşı yakadaki Galata surlarına kadar sallar üzerinde uzanıyor ve Türk donanmasının limana girip Haçlılarca 1204'te yapıldığı üzere, kentin deniz surlarına saldırmasını engelliyordu. Haliç kıyısındaki Blakhernai semtine kadar yaklaşık 6 km boyunca karadan uzanan büyük kara surları ikinci engelleyici unsurdu. Pek haklı olarak, Türklerin ana saldırılarını bu surlara yöneltmeleri beklenmekteydi. Kara suru ya da surları (çünkü üç sıra tahkimat hattı vardı), 5. yüzyılda yapılmalarından bu yana, hiçbir zaman saldırıyla ele geçirilememişti. Saldıranların karşısına önce 18 m genişlikte, 6-9 m derinlikte bir hendek ya da kanal çıkıyordu. Sonra bir dolgu yükselti vardı ve bunu, ucu dış surlara dayanan bir alçak duvar koruyordu. Dış sur ise boylu boyunca 45-90 m aralıkla dikilmiş, 18 m yüksekte, kare tabanlı burçlarla korunmaktaydı. Sonuncu savunma hattı, dış surlardan yaklaşık 15 m eninde bir boşlukla ayrılmış, 12 m yüksekliğinde iç sur ya da büyük surdu; bunu, 18 m yüksekliğe ulaşan 96 burç koruyordu. Kara surları Konstantinopolis'in düşmanlarını her zaman çaresizliğe düşürmüştü. Şimdi, 1453'te, kent halkının son umudu bu surlardı. Surlar iyi durumda denebilecek kadar onarım görmüşlerdi. Bakımlarıyla Konstantinos'un kardeşi VIII. İoannes

uğraşmıştı. Geleneksel silahlarla yapılabilecek herhangi bir saldırıyı, savunanlar sağ kaldığı sürece durduracak güçteydiler. Ama ağır top bombardımanına dayanacak biçimde yapılmamışlardı ve 1453'te, savunanların yiyecek ve diğer gerekli malzeme yokluğuna düşmesi sadece bir zaman sorunuydu. Konstantinopolis'in Avrupa'nın geri kalanıyla bağlantısı hem karadan hem de denizden ilk kez tamamen kesilmişti.[18]

Sultan bunu sağlama bağlamıştı. Türk donanması şimdiye kadar hiç ulaşamadığı bir güce ulaşmış bulunuyordu; diğer yandan, imparatorun kardeşlerinden ya da Yunanistan'daki Venediklilerden bir yardım gelirse diye, Sultan Mehmed 1452 sonunda Turahan Bey'in Morea'da bir diğer istila hareketine girişmesini buyurmuştu. Eksamilion suru bir kez daha düşmüştü ve bütün il, Korinthos'dan güney kıyısına dek viran edilmişti. Batı dünyasından gönderilecek herhangi bir yardım, malzeme ya da asker takviyesi ablukadan geçebilir miydi, orası, Bizans imparatorunun denetimi dışındaki etkenlere bağlıydı. O, elinden geleni yapmıştı. 1452'nin Aralık ayında Ayia Sophia'da yapılan ayinde, Batı'ya borçlu olduğunu kabul etmişti. Halkın çoğu bu borç hâlâ verilmediği halde herkesin önünde böyle küçük düşmenin ne gereği vardı diye soruyordu. Papa, bütün iyi niyetine rağmen, Venedikliler olmadan pek az şey yapabiliyordu. Venedik ancak 1453 Şubat'ında 800 asker taşıyacak 2 gemiyi Konstantinopolis'e gönderme kararını aldı; daha büyük bir filonun arkadan gönderileceğine de söz verdi. Ama bu filo bir türlü hazır edilemedi ve Nisan ayına kadar yola çıkamadı. Aynı ayın içinde Papa, Ceneviz gemileriyle gönderdiklerine ek olarak beş gemi dolusu silah ve malzeme takviyesi göndereceğini açıkladı. Cenevizler de bir gemi sağladılar. Ama ne Hunyadi Yanoş ne de Aragon Kralı Alfonso kendilerine en çok gereksinme duyulduğu sırada ortalardaydı; oysa bunların kâğıt üzerinde ne büyük planları vardı. Ne de Katolik yahut Ortodoks başka bir Hıristiyan hükümdar kendini gösterdi. 1448'de kent surlarının onarım giderlerine katkıda bulunan Sırp Kralı Georgi Brankoviç, görev bilinciyle o surları yarıp geçmesine yardımcı olsun diye, efendisi sultana bir birlik gönderdi. Tuna boyunda, bir

şaşırtma saldırısına girişebilecek olan Hunyadi Yanoş, kuşatma sürerken sultanın ordugâhına yeni Macar kralının tahta geçtiğini bildirmek üzere bir elçi heyeti yolladı. Bu haber, kendisinin artık Mehmed'le 1451'de yaptığı anlaşmaya bağlı olmadığı anlamına geliyordu. Ancak, söylendiğine bakılırsa, aynı sırada elçilerinden bazıları nezaket göstererek sultanın topçularına Konstantinopolis surlarına nasıl daha iyi nişan alacaklarını öğretmişlerdi.[19]

Sultan 1453 başında, Rumeli'deki komutanı Karaca Bey'e, Edirne'den yola çıkıp Trakya'da Bizanslılar elinde kalmış son araziler üzerine yürümesini buyurdu. Epibatai ile Marmara Ereğlisi ele geçirildi. İmparatorluğun elde kalmış son topraklarından birini oluşturan Karadeniz kıyısındaki Ankhialos, Mesembria ve başka yerler kısa süre sonra düştü. Paskalya yortusuna rastlayan 2 Nisan Pazar günü, Mehmed'in ordusunun öncü birlikleri Konstantinopolis'in kara tarafında ordugâh kurmak üzere ilerlediler. Kent halkı, hiç değilse Paskalya yortusunu rahatça kutlayabildiler diye şükredebilirlerdi. Ama artık rahat etmek yoktu. İşte o zaman imparator liman girişine zincirin yerleştirilmesini buyurdu. Sultan üç gün sonra, ordusunun geri kalanıyla ve kara surlarının orta yerindeki Ermiş Romanos Kapısı'nın [Top Kapı'nın] görülebildiği, ateş menzili içinde bulunduğu bir yerde karargâhını kurdu. Daha önceden, Zağanos Paşa komutasında bir birliği, Boğaz ile bağlantıyı sağlasın ve Cenevizleri de göz önünde bulundursun diye Galata üzerindeki tepelerde konuşlandırmıştı. Türk topları 6 Nisan'da surları dövmeye başladılar. İlk bombardıman önemli ölçüde hasara yol açtı. Ama ertesi haftaya kadar toplar sultanı tam memnun edecek gibi kullanılamadı.[20]

Savaş alanının övüncü, Macar usta Urban'ın yaptığı muazzam toptu. Bu top 60 öküzün çektiği, 200 askerin sürdüğü bir araba üzerinde Edirne'den getirilmişti. Sağır edici gümbürtüsü kentte ilk duyulduğunda halk, Tanrı'nın adını anarak, dehşet içinde sokaklara fırlamıştı. Attığı taş gülleler 610 kg ağırlığındaydı; günde sadece 7 kez ateşlenebilen hantal ve karmaşık bir mekanizma olmakla birlikte, surların çok eskiden kalma yapısını ve taş örgüsünü yıpratmakta ölümcül etkiye sahipti. Daha küçük toplar da surlara hasar veriyordu ve çok geçmeden dış surun bir bölümü çökerek

hendeğin içine göçtü. Kenti savunanların ellerinde bazı ilkel el topları, hatta daha ağır sur topları vardı. Ama cephane kıtlığı çekiliyordu, ellerindeki toplar da geri tepme nedeniyle, surların taş duvar örgüsüne zarar veriyordu. Bizanslılar da dış surdaki mazgallardan ok, mızrak atarak ve mancınık kullanarak savaşıyorlardı; gece olup Türk toplarının sesi kesilince, sürünerek dışarıya çıkıyor, hendeğe dökülmüş molozları temizliyor ve hasarı ellerinden geldiğince onarıyorlardı.

Surların her gün topçu tarafından dövülmesi kent halkı için sinir bozucu bir deneyimdi. Ama denizde bazı başarılar kazandılar. Boğaz'daki Türk donanması ilerleyip zinciri kırarak Haliç'e girmeye kalkıştığında yenilgiye uğratıldı; ayrıca, 18 Nisan'da, sultanın piyade birlikleri surdaki en ağır hasar görmüş bölüme karşı giriştikleri bir saldırıda, birkaç saat süren amansız bir çatışmadan sonra geri püskürtüldüler. İki gün sonra başka bir umut ışığı daha göründü. Papa'nın görevlendirdiği Ceneviz gemilerinden üçü, sonunda, Konstantinopolis'in görünür uzağında belirdiler. Bunlara, Aragon Kralı Alfonso'nun sağladığı buğdayı yükleyip getirsin diye imparatorun Sicilya'ya gönderdiği büyük bir Bizans yük gemisi de eklenmişti. Sultan hemen kaptan-ı deryası Baltaoğlu'na [Süleyman] harekete geçmesini buyurdu. Marmara Denizi surlarının dibinde bir deniz muharebesi yapıldı. Durum çok tehlikeliydi. Ama sonunda, günün ışıkları solmaya başlarken, üç gemilerini ve Bizans yük gemisini yan yana getiren Cenevizler, Türk hattını yarıp geçtiler; karanlık henüz çökmüşken de, Haliç limanına girmelerini sağlamak üzere zincir kaldırıldı. Bu yengiler, Bizanslılarla bağlaşıklarına savaşmaya devam etmek için yeni bir cesaret verdi. Düşmanlarına çok kayıp verdirmişlerdi. Üç geminin gelmesiyle denizdeki güçleri artmıştı; silah ve yiyecek takviyesi ile zenginleşmişlerdi; ayrıca, zaten öteden beri bildikleri şey, yani Türklerden daha iyi denizci oldukları kanıtlanmıştı. Osmanlı kaptan-ı deryası yenilgisi nedeniyle ağır cezaya çarptırıldı. Sultan onu herkesin önünde küçük düşürdü, servetine de el koyup yeniçeriler arasında paylaştırdı.[21]

Mehmed artık donanmasının bir bölümünü Haliç'e sokmak üzere bir çare bulması gerektiğini biliyordu. İstihkâmcıları şim-

diden, Boğaz kıyısından gelip Galata arkasındaki tepeyi aşarak Haliç'e inecek bir yol yapımına başlamışlardı. İş artık yolun bitirilmesine kalmıştı; bitirilince, gemilerini karadan nakledecek ve yamaç aşağı indirecekti; gemiler oradan limana sürülebilecekti. Bu muazzam bir girişimdi; ama sultanda hem yeterli insan gücü hem de malzeme vardı. Yola yatırılan tomruklar üzerinde ilerleyecek, öküzlerin çekeceği tekerlekli kızaklar yapıldı. Gemiler hâlâ suda iken bu tekerlekli kızaklara yüklendi ve sonra, yamaçlar üzerinde çıkacakları yolculuk için kıyıya çekildiler. Bu hazırlıklar, zinciri hedef almış topçu atışlarının koruyucu perdesi arkasında yapıldı; böylece, 22 Nisan sabahında Konstantinopolis surlarına çıkanlar, Osmanlı gemilerinin Galata surları yanındaki yamaçtan aşağıya indirilip denize sürülmekte olduğunu görüp dehşete düştüler. İmparator hemen Venediklilerle ve Giustiniani ile bir savaş kurulu toplantısı yaptı. Osmanlı gemilerini yakmak için bir düzen önerildi. Ama Venediklilerle kendilerine gereğince danışılmadığını düşünen Cenevizler arasındaki çekişmeler yüzünden bu girişim gecikti. 28 Nisan'da bir saldırı yaptılar, ama perişan halde geri döndüler. Sultan da Haliç'in en dar yerinde sallar üzerinde duran bir köprü yaptırdı ve üzerine toplarının en büyüklerinden birini yerleştirdi.[22]

Kent içindeki küçük garnizon artık pek etkin olamıyordu. Askerlerin kara surları üzerindeki nöbet yerlerinden alınıp Haliç boyundaki surlarda görevlendirilmeleri gerekmişti. Zaten 6,5 km uzunluğundaki kara surlarını savunacak kadar asker bulunamamıştı; nerede kalmıştı ki kenti çepeçevre kuşatan 22,5 km uzunluğundaki surlar için yeterli asker bulunabilsin... Ayrı noktalardaki askerler arasında haberleşme yavaş ve zordu. Erzak kıtlığı artıyordu. Kentte hâlâ yiyecek bulunabiliyordu, amaı fiyatlar çok fırlamıştı; diğer yandan zenginler, geleceğin ne getireceği belli olmadığından paralarını bir yerlere yığıp gizlemeye çalışıyorlardı. İmparator kararlılıkla harekete geçti. Memurlarına gerek evlerde gerekse kilise ve manastırlarda bulunan paralara el koyma buyruğunu verdi ve halka dağıtılacak yiyeceği satın almak üzere bir komisyon kurdu. Kiliselerdeki değerli çanaklara eritilmek üzere el

kondu; ne var ki imparator, bunalım aşılınca bunların değerinin tam dört katını ödemeyi üstlendi. Bu arada topların surları dövmesi, insanı hasta eden bir tekdüzelikle sürüyordu. Bizanslılar dış surun arkasına çekilmek zorunda kalmışlardı. Çok geçmeden, içteki surların bir bölümünü görünür hale getirecek kadar büyük bir gedik açıldı. Ama Giustiniani'nin komutasındaki askerler, Osmanlı ordusunun yinelenip duran saldırılarını hâlâ püskürtmekteydiler. Mehmed lağımcılara surların altında çeşitli noktalarda lağım tüneli kazmalarını buyurdu. Ama John Grant ustanın yönettiği karşı lağım harekâtı onları sürekli engelliyordu. 18 Mayıs'ta hendeğin bir bölümünü doldurmayı başaran Türkler ahşap, tekerlekli dev bir kuleyi sürüyüp getirerek sura dayamak ve böylece ok yağmuruna karşı korunarak sur üzerindeki mevzilere saldırmak istediler. Ancak Bizanslılar, daha surlara ok atabilecek menzile ulaşmadan kuleyi ateşe vermeyi becerdiler.[23]

İmparatorun ve halkının tek umudu, Venedik'in söz verdiği donanmanın ellerindeki cephane ve yiyecek stokları tükenmeden önce gelmesiydi. Ama Ege Denizi'nde araştırma yapmak üzere ablukadan sıyrılarak gönderilen bir gemi, görünürde herhangi bir donanma olmadığı haberiyle dönünce bu umut yok oldu. Halkın morali çökmeye başladı. Askerler kaçmaya başladılar. Yiyecek daha az bulunur oldu, insanların sinirleri gerildi, huysuzlaştılar. Giustiniani ile Notaras birbirini korkaklıkla, ihanetle suçlamaya koyuldular. Venediklilerle Cenevizler öyle şiddetle tartışıyorlardı ki, imparator onların ileri gelenlerine, bir de kent içinde çekişmeyi kaldıramayacak kadar büyük bir savaşa tutuşmuş olduklarını anımsatmak zorunda kaldı. Birlik karşıtları, Latinlerin ayiniyle murdar oldu diyerek Ayia Sophia'nın kapısından içeri adım atmıyorlardı. Yandaşları imparatora karşı çıkıyor, sokaklarda onu gördükçe Ortodoksluğa ihanet ettin, bu yüzden de inananların mahvına neden oldun diye hakaret ediyorlardı. Onlara inanan herhalde çoktu. Ama artık olan biteni geri döndürmek için vakit çok geçti. Namuslular namussuzların, masumlar suçluların yanı sıra çile çekeceklerdi. Tanrı'nın öfkesi, daha önce haber verildiği gibi, kendi çocuklarına yönelmişti. Dünyanın sonu yakın gibiydi.

Öyle bir hava vardı ki, rastlantılar kehanetlerin gerçekleşmesi diye gösteriliyor; alışılmadık olaylar da az çok beklenen uğursuzluk belirtileri sayılıyordu. 24 Mayıs gecesi, Ayia Sophia'nın kubbesi tanburundan başlayarak en tepedeki altın yaldızlı büyük haça kadar yavaşça yukarıya tırmanan bir kor kızıllığıyla parlıyor gibi göründü. Işıltı haçın üzerinde bir an oyalandı, sonra yok oldu. Ahali bunu sur dışındaki Türk ateşlerinin yansıması diye açıklamayı aklına getiremedi. Bu olsa olsa uğursuz bir işaretti. Niccolo Barbaro görünenin bir ay tutulmasına benzediğini söylüyor. Kâhinler kentin ayın küçüldüğü günlerde düşeceği uyarısında bulunmamışlar mıydı? Kimi de bunu Kutsal Bilgelik* Kilisesi'ndeki kutsal ışığın, onunla birlikte de kentin koruyucu meleğinin sonsuza dek ayrılıp gittiğinin belirtisi olarak yorumladılar. Her zaman kentin koruyucusu olmuş Bakire Meryem dahi kente sevgisini göstermekte duraksıyor gibiydi. Onun en kutsal sayılan ikonalarından biri sokaklarda gezdirilmeye çıkartıldığında, ikona, üzerine konup yüksekte tutularak taşındığı çerçeveden kaydı, neredeyse anında bir fırtına patlak verdi ve kenti tufan gibi bir yağmur ve dolu bastı. Böyle bir rastlantı Bizanslıları en iyi zamanlarında bile tedirgin ederdi. Dehşet içinde ve her şeye inanır oldukları o anda, bu olay onları hezeyana sürükledi.[24]

Sanki Tanrı katından onlara, daha fazla direnmekte hiçbir umut olmadığı söyleniyor gibiydi. İmparator hâlâ teslim olma seçeneği üzerinde durmuyordu; Bizanslı ve İtalyan subaylar da hâlâ görevlendirildikleri yerleri tutmaktaydılar. Saraylıları ve kilisesinin din adamlarından bazıları, fırsat varken kaçması için ona yalvardılar. Kentlerin Kraliçesi belki de düşmek üzereydi. Ama onun imparatoru yaşadıkça, gün gelir geri alınır umudu canlı kalırdı. Daha önce de böyle olmuştu. Onu Morea'ya yahut da kentin geri alınması için çalışabileceği herhangi bir başka yere gitmek üzere yola çıkmaya teşvik ediyorlardı. Metropolitlerin bile umudunu yitirdiğini görüp öylesine bitkinleşmiş, öylesine cesareti kırılmıştı ki, yere yıkılarak bir an için kendinden geçti. Ama onu ayılttıkların-

* Ayia Sophia'nın Yunancadaki anlamı budur. -çev. n.

da, görevini bırakıp gitme düşüncesini reddetti. Eğer kent düşecek olursa, bu, Tanrı öyle istedi diye olacaktı. Kaçıp gitmiş imparator diye tarihe geçmek istemiyordu. Orada kalacak ve halkıyla birlikte can verecekti. Sultana gönderdiği yanıt da aynıydı. Mehmed ona kentin teslim edilmesinin bazı koşullarını önermek üzere bir haberci göndermişti. Bizanslılar ya onun egemenliği altında yıllık bir cizye ödeyerek yaşayabilecek, ya da kenti boşaltıp kendilerine yerleşecek başka bir yer bulacaklardı. İmparator ile danışmanlar kurulu, sana ne istersen veririz, ama Konstantinopolis'i bizden isteme diye yanıtladılar. Onu teslim etmektense ölmeye razıydılar. Bu, bir Bizanslı imparator ile bir Osmanlı sultanı arasındaki son haberleşme oldu.[25]

Mehmed başka bir yanıt beklememişti. O gerekeni yapmıştı. Şimdi, şeriata göre, en kötüsünü seçebilir, askerlerine fetihten sonraki üç gün boyunca talan ve ele geçirilen malların adil olarak bölüştürülmesi hakkını tanıyabilirdi. Böyle bir beklenti askerleri büsbütün canlandırdı. Gündüzleri kara surlarının toplarla dövülmesi şiddetlendi. İç surların bir bölümü çöktü. Geceleri, arı kovanı gibi kalabalık Türk askerleri ve işçileri ellerine ne geçirebilirlerse içine atarak hendeği doldurmak için çalıştılar. 28 Mayıs Pazartesi günü, Bizanslılar artık hakikat anının gelip çattığını biliyorlardı. Surların ötesindeki Türk ordugâhında, olacakları belli eden bir sessizlik vardı. Sultan büyük saldırıya geçilmeden önce bir gün boyunca dinlenilmesini buyurmuştu. O günü birlikleriyle konuşarak, komutanlarına ve gerek Haliç içindeki gerek zincirin dışındaki kaptanlarına son buyruklarını vererek geçirdi. Bir yandan da tarafsız olduklarını anımsasınlar diye Galata'daki Cenevizlere sert bir uyarı gönderdi. Tehlikenin artık kapıya dayanması karşısında kenti savunanlar aralarındaki kavgaları unuttular, görüş ayrılıklarını bir yana bıraktılar. İmparator kiliselerdeki ikonaları ve kutsal kalıntıları sokaklara çıkarttı, bütün kilise çanları çalarken bunları surlar boyunca taşıtıp dolaştırdı. Bir ayin alayında, Bizanslılar ve Latinler birlikte yürüyüp ilahiler okudular, dualar ettiler. Bu alay kenti dolaştıktan sonra, imparator hem Bizanslı ve İtalyan komutanlarının hem de yurtdaşlarının oluşturduğu bir topluluğa

konuşma yaparak onları gelip çatan sınav saatinde sarsılmaz kararlılık göstermeye çağırdı. Bu konuşma, Gibbon'ın da söylediği üzere, "Roma İmparatorluğu'nun cenaze söylevi"ydi.[26]

Akşama doğru halk sanki içgüdüyle Ayia Sophia'ya gitmeye başladı. Askerler surların üzerindeki nöbet yerlerindeydiler. Ama halkın geri kalanının çoğu, Bizanslılar kadar Latinler de, kurtuluşları için birlikte dua etmek üzere büyük kilisenin içini doldurdular. Korku ve aynı tehlike karşısında olmak, bütün konsillerin gerçekleştirebileceğinden daha büyük bir mucize yaratmıştı. Roma Kilisesi'nin kirlettiği temizlenmedikçe Ayia Sophia'ya asla adım atmayız diye bağırmış olan Ortodoks piskoposları, papazları ve keşişleri şimdi kutsal ayin için mihrapta Katolik kardeşlerinin yanına sokuluyorlardı. Ayine katılanlar arasında, inananların çoğunun sapkın oldu, dinden çıktı diye lanetlediği Kardinal İsidorus da vardı. İmparator Konstantinos, dua edip kutsal ekmekten bir lokma yiyip kutsal şaraptan bir yudum içme öncesinde, orada bulunan her piskoposa günahlarını bağışlatmak üzere gelmişti. Ona ekmek, şarap veren papaz, Konstantinopolis'in son Hıristiyan imparatoruna son görevini sunduğunu bilemezdi. Çok yaşlı ya da fiilen savaşmak için fazla güçsüz olanlar, geceyi sabaha dek uyanık bekleyerek kilisenin içinde geçirdiler. İmparator aile bireyleriyle vedalaşmak için Blakhernai'deki sarayına döndü, oradan da surlar üzerindeki askerlerini son kez teftiş etmek üzere at sırtında, gecenin karanlığına daldı.[27]

Saldırı 29 Mayıs Salı gününün ilk saatlerinde başladı. Sultanın ön safta çarpışacak askerleri dalga dalga gelerek kara surlarına saldırdılar; tekbir getiriyorlardı; köslerin vuruşlarıyla, boruların sesiyle cesaretleri artmış, coşmuşlardı. Neredeyse iki saat boyunca, surun en güçsüz yerini koç başlarıyla zorladılar. Ama oradaki gediği Giustiniani ile adamları tutuyordu; imparator da onlara yardımcı olmak için gelmişti; saldıranlar geri çekilmeye başladılar. Çekilenlerin yerine derhal Osmanlı ordusunun daha profesyonel birlikleri geçti. Bunlar daha iyi donanımlı ve daha disiplinliydiler; ayrıca, topçunun koruma atışlarıyla destekleniyorlardı. Yine de yarıktan geçemediler. Aynı sırada, Haliç boyunca deniz surlarına

da saldırıldı. Orada Bizanslılar hâlâ direniyorlardı. Sultanın planı Hıristiyanlara hiç soluk alma fırsatı vermemek, toplar nasıl surları aşındırdıysa onların da gücünü tüketmekti. Bu yöntem ağır can kaybına mal oluyordu, ama sultanda yedek boldu. *Coup de grâce* [öldürücü darbe] yeniçerilere bırakılmıştı. Kara surlarının üzerindeki askerler yaralarını saracak, ikinci saldırıdan nefes alacak vakit bulamadan yeniçeriler koşarak saldırıya geçtiler; tam savaş düzenindeydiler, dipdiri ve hırslıydılar. Kenti dış surlarda savunanlarla göğüs göğüse geldiler. Birçok yerde çatışma şimdi bire bir yapılıyor, bu sırada bazı yeniçeriler de surlara merdiven dayamaya çalışıyordu. Gün doğumundan hemen önce, en tehlikeli noktada savunma hattını altı saatten daha uzun süreden beri tutmakta olan Giovanni Giustiniani yaralandı. İmparator telaşla oraya gelip görev yerini bırakmamasını rica etti, ama Giustiniani'nin yarası kanıyordu, acı çekiyordu ve çarpışmayı sürdüremeyecek kadar güçsüz kalmıştı. Muhafızları onu alıp aşağıya, limana ve oradan da bir Ceneviz gemisine götürdüler.

Askerleri Giustiniani'nin gittiğini anlar anlamaz cesaretlerini yitirdiler. Savunma zayıfladı. Yeniçeriler karşılarına çıkan fırsatı gördüler. İçlerinden biri, Lopadion/Ulubat'tan gelme, Hasan adında dev gibi bir adam dış surların tepesine kadar çıktı. Vurulup devrildi, ama başkaları onu izlediler ve çıktıkları yerde tutundular. İmparatorla adamları umutsuzca çarpışmaktaydılar, ama Cenevizler artık çarpışmayı onlara bırakmışlardı; böylece çok geçmeden yeniçeriler çarpışarak iç surlara ulaştılar ve üzerine tırmandılar. Surlardaki çatışma şiddetle sürerken yaklaşık elli yeniçeri tepedeki Kerkoporta adlı küçük kapıdan içeri doluştular. Bu kapı arkadan iyice sürgülenmemiş, bu yüzden de baskıya dayanamamıştı. Kente ilk giren Türkler bunlar oldu, eğer surlardaki çatışma nedeniyle ortalık karışmasaydı hepsi fark edilip kılıçtan geçirilebilirdi. Ama artık çok geçti. Yeniçeriler kapının üzerindeki burca çıkmışlar ve tepesinde Osmanlı sancağını dalgalandırmışlardı. Yoldaşları verilen işaretin anlamını sezdiler ve hemen artları sıra içeri daldılar. Surların üzerindeki yeniçeriler de olan biteni gördüler ve içeriden gelen kent zaptedildi haykırışlarını tekrarladılar.

Yeniçeriler dalga dalga surların gediklerinden içeriye dolup açık kapıdan kentin içine çarpışa çarpışa aktıkça Bizanslılar geri çekilmeye başladılar. Arkalarının kesildiğini, surlardan kaçıp gitme olanaklarının yok edildiğini görünce dehşetli korkuya düştüler. Çoğunun aklında, kentteki eşlerinin, çocuklarının hali ne olacak üzüntüsü vardı. İmparator hepsini toparlamak için yapabileceği her şeyi yaptı. Düşmanın bir saldırısını Demetrios Kantakouzenos'la birlikte yiğitçe püskürtmüş olan Theophilos Palaiologos utanca daha fazla dayanamadı. Olabildiğince çabuk ölmek istediğini haykırarak Türklerin en yoğun bulunduğu yere elinde kılıç atıldı. Başka komutanlar da onun örneğini izlediler; kimi yeniçerilerle kılıç kılıca ya da hayvanlar gibi dişleriyle tırnaklarıyla çarpışırken öldü. Aziz Romanos Kapısı denen kapıda çatışmanın en şiddetlisi sürüyordu. İmparator Konstantinos son kez olarak işte orada görüldü. İmparator olduğunu gösteren alametleri fırlatıp atmıştı. Kendi Hıristiyan kentine akan Müslüman selinin önünü kesmek için sıradan bir asker gibi savaşırken öldürüldü.

Türklerin sur içine girdiği feryadı ortada dolandıkça, öteki kesimlerde de davanın artık yitirilmiş olduğu anlaşıldı. Bizanslı askerler ailelerini korumak için evlerine koşmaya başladılar. Venedikliler gemilerine seğirttiler. Cenevizlerden birkaçı selametle Galata'ya geçebildi. Surların üzerindeki askerlerden kimi ölmek için kendilerini aşağıya attılar, kimi de teslim oldu. Türkler artık surlardaki bütün kapıları açıyorlardı. Haliç boyundaki surlarda pek az çarpışma oldu; bu bölge çok geçmeden gemilerden kıyıya çıkarılan Türk askerlerince denetim altına alındı. Bunlar ve arkalarından gelen diğer denizciler, yağmadan kendilerine düşecek payı kaçırmamak için kente dalarken, Venedik donanmasının İtalyan komutanı Galata'ya geçme kararını vermeden önce Cenevizlerin fikrini sordu. Denizcileri zincirin bağlantı yerine baltayla vurdular da vurdular, sonunda zincir koptu ve kıyıdan yüzerek gelmiş sığınmacılarla tıka basa dolu Venedik gemileri yelken açıp uzaklaşabildiler. Hemen arkalarından bazı Ceneviz tekneleri ve imparatorun savaş gemilerinden de birkaçı gelmekteydi. Tam zamanında kaçabildiler, çünkü vakit öğle olduğunda Türk donanması Haliç'te denetimi eline almıştı.[28]

Daha ilk Türkler içeriye dalar dalmaz kentin yağma edilmesine başlanmıştı; gün ilerledikçe sonu gelmeyecek gibiydi. Fatihler kazandıkları zaferin ödülünü devşirmekte sabırsızlanıyorlardı. Önlerine çıkan her canlı kılıçtan geçirildi ve kan sokaklar boyunca aktı. Kara surlarına yakın evler ilk yağmalananlardı. Kapıları kırılıp açıldı, evler altüst edildi, çocuklar savrulup dışarıya atıldı, kadınların ırzına geçildi ya da yakalandı. Blakhernai'deki saray ve yöredeki kiliseler az sonra ya didik didik edilip içlerindeki değerli şeyler çalındı, ya da yakıldılar. Kitaplar ve ikonalar mücevherle, gümüş çerçeveyle bezenmiş kapları yırtılıp alındıktan sonra ateşe atıldı. Ancak, en büyük hazineler Ayia Sophia'da bulunuyor diye bir söylenti dolaştığından, yeniçeriler oraya ilk giren olmaya hevesliydiler. Kilise dehşete düşmüş insanlarla tıka basa doluydu. Kapılar arkadan sürgülenmişti, ama yeniçeriler çabucak kapıyı kırıp içeri girdiler ve direnenleri öldürmeye, altın ya da gümüş süsleri söküp almaya koyuldular; tutsakların daha değerlileri uğruna, senindi benimdi çekişmesine girdiler. Kaçmaya imkân yoktu. Erkek tutsaklar iple birbirlerine bağlandılar; kadınlar peçeleriyle, kemerleriyle bağlanıp götürüldüler. Büyük kilisenin içinde, aniden hayvan durumuna indirgenen insancıkların feryatları çınladı, gözyaşları aktı. Tam Türklerin içeriye daldığı sırada, tören masasında sabah ayinini yürütmekte olan papazları bir daha hiç gören olmadı. Çok geçmeden çıkan bir efsaneye göre, ayini yöneten papazı kutsal kadeh elinde kilisenin duvarı içine girip kaybolurken görenler olmuştu. Ardından kapanıveren duvar, Konstantinopolis'in yeniden bir Hıristiyan kenti olduğu gün tekrar açılınca o da geri gelecek, 29 Mayıs 1453 gününde böylesine vahşice yarıda bıraktırılan sabah ayinine yeniden başlayacaktı.[29]

Olup bitenden sonra böyle hayaller kuruldu. Oysa o gün insanların aklını dolduran hayaller değil, o anın dehşetiydi. Bazı aileler tümüyle kılıçtan geçirilmiş ya da köle yapılıp birbirlerinden ayrılmıştı. Evleri viran, malları yok edilmişti. İnsanların acısı dehşet vericiydi. Ama Bizanslıların canlarından daha değerli saydıkları bazı şeyler vardı; bunların, Tanrı'dan bir hoşnutsuzluk mırıltısı bile

duyulmadan tahrip edildiklerini görmek insanı daha da şaşkınlığa sürüklüyordu. Kentin koruyucusu olan Tanrı'nın Anasının, Odegetria'nın çok eskilerden kalma, Aziz Luka'nın yaptığı, her Paskalya yortusunda kentte gezdirilen ikonası parça parça edilmişti; bu suçu işleyenler taşa çevrilmemişlerdi. Büyük kilise ve öteki kiliseler kirletilmiş; göklerden hiç ses gelmemişti. Rahibeler bir araya toplanmış ve talan malı diye onları tutsak edenler arasında bölüşülmüştü. Çarmıha gerilmiş İsa figürleri ile alay edilmişti, yine de tapınak [Ayia Sophia] ortadan ikiye bölünüp Türklerin başlarına yıkılmamıştı. Kimilerine göre böyle şeyler ne kadar büyük günah işlediklerini gösteren kuşku götürmez kanıtlardı. Kimilerine göre de bütün bu olanlar Tanrı'nın ve Anası'nın, Latinlerin dinine girdiler diye onları terk ettiklerinin kanıtıydı. Birkaç kişi için ise, ki bunlar arasında keşişlerin de olduğu söylenir, olan bitenler Tanrı'nın karşıdakilerin yanında olduğunun açık kanıtıydı, dolayısıyla Müslüman olduklarını ilan ettiler.[30]

Fatih kente öğleden sonra, yanında vezirleri, paşaları, uleması ve yeniçerileriyle girdi. At üzerinde, kazandığı zaferden dolayı Allah'a şükretmek üzere hemen Ayia Sophia Kilisesi'ne gitti. Binanın köşelerine sinmiş birkaç papaza ve halktan insanlara merhametini lütfetti. Şimdi artık merhametli olabilirdi. Yanındaki din adamlarından biri minbere çıktı ve Allah'a, Allah'ın Peygamber'ine şükür duası etti; ardından, Peygamber'in adaşı olan ve Arapların ilk halifelerine lütfedilmiş bir kehaneti gerçekleştirmenin nasip olduğu sultan, Hıristiyanların mermerden sunağında namazını kıldı.

Yağma ve tahribat üç gün boyunca sürdü, ama şiddeti daha ilk 12 saatin sonunda tavsamıştı. Ölenlerin sayısı 4000, tutsak edilenlerin sayısı en az 50.000 diye tahmin ediliyordu. Kurtulmalık parası almaya değmez kişiler için merhamet ya da salıverilme umudu yoktu. Ancak sultan, Bizanslıların en soylu ailelerinden olup da sağ kalanları arattırdı. İmparator Konstantinos'un başına ne geldiği onu özellikle ilgilendiriyordu. Bir araştırma yapıldı, ama pek çok hikâye anlatıldığı halde imparatorun cesedi asla güvenle teşhis edilemedi. Önemli olan hayatta kalmadığından ve kaçmadığından emin olmaktı; hiç değilse bu konuda kuşkuya yer yoktu. Efsane-

lerde bile Konstantinos'un halkını eski yaşamlarına geri götürmek için bir gün ortaya çıkacağı iddiası yoktur. Onunla birlikte ya da yakınında çarpışmış olanlardan bazıları, örneğin Theophilos Palaiologos yiğitçe ölmüşlerdi. Tutsak edilmiş komutanlardan ve saraylılardan bazıları, önce sultandan onurlarına uygun muamele gördüler. Seçkin tutsaklar, *Megas Duks* Loukas Notaras ile eşi ve iki oğlu, ayrıca Kantakouzenos ailesinden olan damadı, bir de *Megas Domestikos* Andronikos Palaiologos Kantakouzenos'tu. Ancak, fetihten beş gün sonra, başka dokuz ileri gelenle birlikte tutuklanıp idam edildiler. Rivayete göre, cezalandırılmalarının nedeni, *Megas Duks*'un oğullarından birini sultanın zevkine teslim etmemesiydi. Bu yüzden çocukları gözü önünde öldürülmüş, sonra da kafası kesilmişti. Damadıyla *Megas Domestikos*'un da kafaları kesildi. Notaras kuşkusuz yürekli bir adamdı, ama sultan onun yürekliliğinden çok hilekârlığından korkmaktaydı. Mehmed sonunda, kendi danışmanlarından bazılarının dile getirdiği, Bizans soylularının en önemlilerinin canlı kalmasındansa ölmeleri daha güvenlidir görüşüne katılmıştı. Öldürülenlerin dul eşleri diğer tutsaklarla birlikte Edirne'ye gönderildiler.[31]

Bizans soylularının çocuklarından şimdi yetim kalmış olanların bazısı, özel olarak eğitilmek üzere sultanın sarayına alındılar. Gelecek yıllarda içlerinden bazıları Osmanlı İmparatorluğu'nun hizmetinde yüksek makamlara çıkacak ve yeniçeriler gibi, sultana hizmet eden özel bir sınıf oluşturacaklardı. Ancak, soyluların hepsi tutsak edilmemişti; Türklerin kente girmesini izleyen kargaşa sırasında surlar üzerinde çarpışan subaylardan bazısı bile evlerine koşup eşlerini, ailelerini yanlarına alarak limandaki gemilere gitmek için vakit bulmuşlardı. 29 Mayıs günü Ceneviz gemilerinden birinin güvertesine alınan sığınmacıların listesi günümüze ulaşmıştır. Bu listede adı bulunanlar arasında İoannes ve Demetrios Kantakouzenos, Palaiologos ailesinden 6 kişi, Laskaris ailesinden 2 kişi, Komnenoslardan 2 kişi, Notaras ailesinden 2 kişi ve soylu olmayan birçok kişi vardı. Geminin kaptanı Zorzi Doria bunları Khios'a götürdü; birçoğu oraya sığındı. Bazıları da bir Venedik gemisiyle yolculuğu sürdürüp Girit'e ulaştı, oradan da değişik yollardan

Morea'ya, Korfu'ya ve İyon adalarına ya da İtalya'ya geçtiler.[32] Bu, Bizans diasporasının başlangıcıydı; bundan sonra birçok Bizanslı Venedik ya da Venedik işgali altındaki adalara sığınacaktı. 1453'ten sonra birbiri ardından Venedik'e gelen Bizanslılar orada davalarını savunan birini, ünlü *Megas Duks*'un kızı Anna Palailogina Notaras'ı bulacaklardı. Konstantinopolis düşmeden önce babası onu ailenin bazı mücevherleri ve kıymetli eşyalarıyla İtalya'ya göndermişti. Venedik'te yeğeni Eudokia Kantakouzena'nın yanına yerleşti. Otuz yıl sonra, bu iki hanım hâlâ Venedik'teki Bizans cemaatinin saygıdeğer hamileriydi; üstelik olağandışı bir uygulamayla Ortodoks ibadetini sürdürebilmeleri için kendilerine özel bir şapele sahip olma ayrıcalığı bağışlanmıştı.[33]

Sultanın eline geçirmek isteyeceği bazı tutsakların kaçışı maceralı olmuştu. Kardinal İsidorus sokaklarda dilenen birinin başlığını, giysisini alıp kendi kırmızı başlığını ve giysisini ona verdi. Dilenci, kardinal sanılıp idam edildi, oysa kardinal tutsak edildiği halde Galata'daki Ceneviz tacirlerden biri birkaç kuruşa onu kurtardı. Lesbos adasının Ceneviz başpiskoposu Leonardo da kim olduğunu Türkler henüz öğrenmemişken, yurttaşlarınca kurtulmalık ödenerek Türklerden alındı. İtalyan toprağına yeniden ayak basınca pek mutlu oldu, çünkü zaten artık Bizanslılardan hiç hazzetmiyordu ve layık oldukları bela başlarına geldi demeye başlamıştı. Ne var ki, Osmanlı tahtında hak iddia eden Orhan bu kadar talihli çıkmadı. Sadakatinden değil, çaresizliği yüzünden kentin savunulması için elinden geleni yapmıştı. Keşiş kılığına bürünüp kaçmaya çalıştı. Ama Bizanslı tutsaklardan biri onu ele verdi ve hemen başı kesildi. Bu baş sultana gönderildi. Kara surlarındaki savunmanın ana kaynağı yiğit Giustiniani ancak Khios'a kadar gidebildi, orada yaraları yüzünden öldü. Görev yerinde kalıp orada ölmeliydi diyenler olmuştu. Oysa daha baştan orada bulunmasının bir ahlak sorunu ya da yurttaşlık görevi yüzünden olmadığını unutuyorlardı. O, sadece kısa birkaç saat için olsa bile "gök kubbeyi omuzlarında taşıyanlar"dan biriydi.

Bundan sonra Bizanslı halkın kahramanı ne bir asker ne de bir imparatordu; bu kahraman, bir keşiş olacaktı. Yıllar boyunca

Bizans devletinden daha büyük yaşama gücü gösteren Ortodoks Kilisesi şimdi bir Hıristiyan toplumunda dünyevi kurumların yokluğu yüzünden ortaya çıkan boşluğu dolduracaktı. Sultan bunun böyle olmasını istemişti. Hıristiyan reayanın Osmanlı İmparatorluğu içinde bir millet olarak, başında toplumun davranışları nedeniyle hesap sorabileceği önderiyle gereğince örgütlenmesini istiyordu. İstanbul patriği önderlik için besbelli ki en uygun kişiydi. Ancak 1453'te Patrik Gregorios başka bir ülkedeydi. Zaten Gregorios kiliseler arası birleşmenin yandaşlarından biriydi, oysa sultan Rumlarla Batı arasında herhangi işbirliği işaretinden kuşku duymaktaydı. Hem kendisinin amacına en uygun düşecek, hem de Bizanslılarca kendi patrikleri olarak en çok kabul görecek kişi Georgios Skholarios, yani keşiş Gennadios'tu. Her yerde aratıldı, çünkü o da manastırındaki diğer keşişlerle birlikte köle pazarına götürülmüştü. Edirne'de bir Türkün evinde hizmet ederken bulunup getirildi. Osmanlı yönetimi altında kentin ilk patriği olmak çok korkutucuydu. Ortodoks Kilisesi'nin geleceğini ya âbâd ya berbâd edecekti. Skholarios tereddüt ediyordu. Ama sonunda sorumluluğu üstlendi; Mehmed, Osmanlı topraklarındaki Hıristiyan milletinin yönetimini Gennadios'la halletmişti. 1454'ün Ocak ayında Skholarios, Patrik II. Gennadios olarak, o sırada camiye çevrilmiş olan Ayia Sophia'da değil, Kutsal Havariler Kilisesinde yapılan bir törenle patrik tahtına oturtuldu. Tören eksiksiz yürütüldü. Tıpkı geçmişte imparatorların yaptığı gibi, Sultan Mehmed makam âsâsını kendi eliyle Gennadios'a verdi. Bu hareket, kilise ile devletin yakın ilişkisini simgelemekteydi. II. Mehmed kendisini Sezarların mirasçısı ve gelmiş geçmiş bütün Konstantinosların ardılı Sultan Basileus gibi görmekten hoşnuttu. Hıristiyanların onu bu kimlikte görmesi zordu. Ancak, her ne kadar artık bir imparatorları yok ise de hâlâ bir kiliseleri bulunmasına izin verildiğini görünce rahatladılar; böylece, Gennadios ile sultan arasındaki anlaşmalar sayesinde, patrik çok geçmeden bir anlamda imparatorun mezarı üzerine taht kurmuş bir tür Hıristiyan imparator hayaleti haline geldi. En azından manevi otorite yönünden Türk fethi yüzünden hiçbir şey yitirmemişti.[34]

Fetihten önce Doğu Avrupa'da sınırları tutan kahramanlardan Georgi Brankoviç Aralık 1456'da öldü. O sırada Sırp Despotluğu Türk saldırıları nedeniyle gerek toprak gerekse nüfuzu yönünden hayli kayba uğramıştı; oysa, sultanın ana hedefi Hunyadi Yanoş'un savunduğu bir kilit kale, Belgrad'dı. İşte Avrupa'daki sınır bu noktada tutuluyordu. Mehmed, Belgrad kuşatmasından 1456 Temmuz'unda vazgeçmek zorunda kaldı. Ancak çok geçmeden Hunyadi Yanoş öldü ve Brankoviç de göçünce kahramanlar soyu neredeyse kurumuş oldu. Brankoviç'in oğulları kendi aralarında çekişmeye koyuldular; ancak kızı Mara, Sultan Murad'ın dul eşi, 1487'de ölene kadar üvey oğlu Mehmed üzerinde az çok nüfuz sahibi olmayı sürdürdü. Ama Hıristiyan Sırbistan'dan geriye ne kalmışsa korunması ve denetlenmesi, Macaristan ve Bosna politikalarının sorunu haline gelmişti. Brankoviç'in Tuna kıyısında yaptırdığı büyük kalenin, Semendire'nin halkı, 20 Haziran 1459'da hisar kapılarını Türklere açtılar. Sultana teslim olmak, komşularının siyaset oyunlarında kukla durumuna düşmekten daha güvenli bir seçim gibi görünmekteydi. Böylece, Sırbistan sonunda Osmanlı İmparatorluğu tarafından tümüyle yutuldu; Osmanlı toprakları şimdi Macar Krallığı'nın sınırına dayanmıştı.

Avrupa cephesinin son Hıristiyan kahramanı, Kroia'daki kalesini 1458'de ölünceye kadar Türklerin saldırılarına karşı savunmayı sürdüren Arnavutluk'taki İskender Bey'di. Öldüğünde, Venedikliler çoktan beri göz dikmiş oldukları Arnavutluk'a el koymak üzere hemen işe karıştılar. Ama birkaç yıldan fazla elde tutamadılar. Kroia 1478'de sultanın eline geçti; 15. yüzyılın sonuna gelindiğinde de, Türkler Adriyatik kıyısına kadar ilerlemiş, Draç'ı ve diğer Venedik kolonilerini zapt etmiş, Venediklilerin Arnavutluk'a tecavüzüne son vermişlerdi. Yalnızca, halkı kahramanlıktan uzak durmanın yöntemini geliştirmiş bulunan küçük Ragusa kent devleti, Türklerle, varlığının ve refahının devamını sağlayacak anlaşmalar yapmayı becerdi.[35]

19

Bizans'ın Son Kaleleri

Bizans İmparatorluğu'nun parçalanmasından ve 1204'teki IV. Haçlı Seferi'nden en büyük yararı sağlayan Venedikliler ve imparatorluğun 1261'de ihya edilmesinden en çok yarar sağlayan Cenevizler bu imparatorluğun yıkıntıları arasında kendi kolonilerini terk eden son Hıristiyanlar oldular. Galata'daki Cenevizler Türklerle kendi anlaşmalarını yaptılar. Konstantinopolis'in düştüğü kesinleşir kesinleşmez, hisar kentlerinin kapılarını Zağanos Paşa'ya açtılar ve sultanı kutlayıp saygılarını sunmak üzere ulaklar gönderdiler. Mehmed 1 Haziran 1453'te, Galata'nın varlığını sürdürmesi için belirlenen kuralları ve koşulları içeren bir ferman çıkardı. Cenevizler tarafsız kalmaları karşılığında ödül olarak daha iyi bir şeyler ummuşlardı. Oysa onlara surlarını yıkmaları, ellerindeki silahları teslim etmeleri buyuruluyordu ve her erkek yurttaş başına cizye ödenecekti. Bunlar bir yana, her ne kadar görece ayrıcalıklı olsalar da, eğer işin başında teslim olsalardı elde edeceklerine kıyasla pek az daha iyi konumdaydılar, çünkü gerek kendileri gerek ticari faaliyetleri artık Osmanlı hukukunun getirdiği sınırlamalara ve gecikmelere bağlıydı. Bu koşullar altında Cenevizler,

Karadeniz'deki ticari faaliyetlerini genişletmek şöyle dursun, sürdürmek olanağını dahi görmediler. Artık gemileri Boğaz'ın tartışma götürmez efendisi değildi; diğer yandan, Cenova'daki tacirler Türklere vergi ödemek ya da Kırım veya Trabzon'a uzanan ticaret yollarında iş yapmanın tehlikesi karşısında sermayelerini riske atmak istemiyorlardı. Konstantinopolis'in düşmesinin üzerinden yirmi yıl bile geçmemişken, Boğaz ötesindeki, Galata'ya ya da Cenova'ya bağlı bütün eski yerler yitirildi.[1]

Bizans dünyasının başka bölgelerindeki Ceneviz kolonilerinden bazısı sultana haraç ödeyerek bir süre daha varlıklarını sürdürmeye çabaladılar. Lesbos'taki Gattilusio ailesi 1462'ye kadar adaya iğreti de olsa sahip olmayı sürdürdü; oysa Thasos, İmbros, Lemnos gibi küçük adalarda bulunan hısımları topraklarını Türklere kaptırmışlardı. Bir yüzyılı aşkın süredir Khios adasını yöneten Maona'nın, yani Ceneviz ticaret şirketinin edindiği yerlerden bazıları elinden alındı. Türk anakarasındaki Phokaia 1455'te, Samos adası da aşağı yukarı yirmi yıl sonra zapt edildi. Ancak Maona, art arda tahta geçen sultanların istediklerini hep dürüstlükle yerine getirerek 1566'da adadan ayrılmak zorunda bırakılana dek Khios'taki faaliyetlerinden bir miktar kazanç sağlayabildi. Naksos ve onun Kyklades takımadaları içindeki uydu adaları da aynı yıla [1566'ya] kadar Hıristiyanların ellerinde kaldı. Sözde Naksos Dukalığı, Marco Sanudo soyunun elinden 1383'de Crispi [Crispo'lar] adlı bir Veronalı ailece alınmıştı. Crispi önce Venedik'in, sonra da Türklerin vasalı olarak yaşamaktan memnundular. Ancak, 1566'da Sultan II. Selim son Hıristiyan Duka İacopo Crispo'yu makamından indirdi ve Naksos'un yönetimini Yasef Nassi adlı zengin bir Yahudiye verdi.

Bizans İmparatorluğu'na yatırdıkları sermayelerini kaybeden Venedikliler, Cenevizler kadar kolay pes etmediler. Hatta diğer kolonicilerin bıraktığı yerlerden bazılarına el koymaya heveslendiler. 1205'te işgal ettikleri Negroponte'yi II. Mehmed 1470'te ele geçirdi. Ama Naupaktos, yani Lepanto'da 1499'a kadar, Koron ile Modon'da 1500'e kadar ve Monemvasia'da 1540'a kadar tutundular. 1489'da el koydukları Kıbrıs ancak 1571'de, Gi-

rit ancak 1715'te Türklerce zaptedildi; Korfu adası ise 1797'de Fransa'ya devredilinceye kadar Venediklilerin elinde kaldı. Ne var ki, diğer İyon adaları ve Epeiros anakarası çok daha çabuk fethedildi. Yanya daha 1430'da boyun eğmişti. Epeiros'taki Bizanslı despotların ilk dönemlerdeki başkenti Arta 1449'da Türklerce zapt edildi, onunla birlikte Tocco ailesinin anakaradaki hemen hemen bütün mülkleri de ele geçirildi. II. Carlo Tocco yıllar önce ölmüştü. Oğlu Leonardo daha birkaç yıl süreyle Leukas (ya da Santa Mavra), İthaka, Kephalonia ve Zante adalarını elde tutmayı, ama ancak Venedik'in koruyuculuğu altında becerdi. 1463'te, Morea Despotu Thomas Palaiologos'un torunlarından biriyle evlenmişti, ama bu hanım ölünce eş olarak Aragon ve Napoli Kralı I. Ferdinando'nun kızlarından birini aldı. İki yıl sonra, 1479'da, Türkler Rum dünyasının bu bölümünde de fetihlerini tamamlama kararlılığını gösterdiklerinde, yeni kayınbabasının yanına, Napoli'ye sığınmak zorunda kaldı. Ada kontluklarını Orsinilerden devralan Tocco ailesi, adayı 1479'da Türklere ve Venediklilere kaptırdı. Sonraki yıllarda, daha büyük adalar birkaç kez el değiştirdi. Ancak, Leukas iki yüzyılı aşkın süre Lepanto'daki Osmanlı paşasına bağlı olarak Türk egemenliğinde kaldı.[2]

Ne var ki, İtalyan kolonileri de Sırbistan ve Arnavutluk gibi Bizans etki alanından çok uzun zaman önce çıkmıştı. 1453 sonrasında eski Bizans topraklarından olup da Bizanslıların elinde kalan tek bölüm Morea'ydı. Kimileri bu bölgenin 13. yüzyılda Nikaia ya da Epeiros gibi, Bizans İmparatorluğu için bir dirilip gelişme yeri işlevi görebileceğini ve oradan, Konstantinopolis'in geriye alınması çalışmalarının yürütülebileceğini ummuş olabilirler. Ama Morea'nın koşulları artık uygun değildi. 1452'de Turahan Bey komutasında yapılan sonuncu Türk istilası Morea halkını Bizanslı despotlar Thomas ile Demetrios Palaiologos'a karşı ayaklanmaya götürdü. Ayaklanmayı alevlendiren ve yöneten Arnavut sığınmacılardı, ama yerli Yunan toprak sahipleri de onlara istekle katıldılar ve despotluğa Manuel Kantakouzenos'u atadılar. Manuel daha önce muhtemelen Mani'de valilik görevindeydi. Arnavutlar

ona Ghin Cantacuzino dediler; bu kişinin Morea'daki ilk Bizanslı despot olan adaşının soyundan geldiğini varsaymamız gerekiyor. Venedikliler onunla Korinthos'u ve Patras'ı satması için pazarlığa giriştiler. Ancak, Sultan Mehmed Morea'yı Arnavutların denetiminde bırakmaya niyetli değildi.

1453'ün Aralık ayında Turahan'ın oğlu Umur Paşa düzeni sağlasın diye Yunanistan'a gönderildi; 1454 Ekim'inde, Thomas ile Demetrios'un çağrısıyla Turahan Bey Morea'ya geldi. Böylece, Türkler Bizanslı yöneticilerin lehine bir tür zabıta gücü işlevi görmek için çağırılmış bulunuyorlardı. İşlerini pek güzel yaptılar. "Düzmece Despot" Manuel ülkeden kaçmak zorunda bırakıldı. Ayaklanma bastırıldı ama ayaklanmaya yol açan nedenler ortadan kalkmamıştı, o sırada geçerli olan siyasal koşullar içinde kaldırılmaları olanağı da yoktu. Toprak sahibi soylular aralarında çatışmayı sürdürdüler. İki Bizanslı despot da savaşıp durdular; her durumda kaybeden, Yunan ve Arnavut köylülerdi. Söylendiğine bakılırsa sultana bile başvurmuşlar, başlarındaki toprak sahipleri def edilip arazi kendi aralarında bölüştürülsün isteğinde bulunmuşlardı.[3]

Sultan, Thomas ile Demetrios'un davranışları karşısında şaşkınlığa düştü. Bunlar kendisinin ant içmiş vasallarıydı. İktidarda kalsınlar diye elinden geleni yapmıştı. Böyle iken, sırtını döner dönmez bu despotların Papa ile, Milano dukasıyla ve Fransa kralıyla Batı dünyasını bir haçlı seferine çekmek için komplo tezgâhladıklarını duyuyordu. Bu sefil planlarında bile işbirliği yapamıyorlardı. Kardeşlerden her biri batılı devletlerle ilişkisini kendi başına yürütüyordu. Sonunda sultanın sabrı taştı. 1458 Mayıs'ında ordusuyla Edirne'den yola çıkarak Korinthos kıstağını geçti. Atina daha önceden 1456'da Umur Paşa'nın eline geçmişti ve Acciajuoli ailesinden gelme Floransalı dukaların sonuncusu, bir Osmanlı vasalı olarak Thebai'de varlığını sürdürmekteydi. Korinthos'un Yunan lordu Bizanslılara direndiği şiddetle Türklere de direndi. Sultan topçularını Akrokorinthos'u [Korinthos hisarını] toplarıyla dövmek ve hisarı kuşatmak üzere bırakarak ordusuyla ülkenin içlerine doğru ilerledi.

Bu, Morea'nın Thomas Palaiologos'un kâğıt üzerinde yönettiği bölümünü fethetme ve viran etme yürüyüşüydü. Önce Tripolis'e kadar güneye inip sonra da Patras'a çıktılar. Daha önce yaptıkları gibi, Patras halkının çoğu denizin karşı yakasında Venediklilerin elindeki Naupaktos limanına kaçmışlardı, ama bu kez yukarı hisarda bırakılan muhafız birliği birkaç gün sonra teslim oldu. Sultan, Patras kadar iyi konumlu bir kasaba ve limanda büyük gelecek gördü. Çok uygun koşullarla sığınmacıları dönmeye çağırdı. Oradan Korinthos'a kadar kıyı boyunca yürüdü, yolu üzerindeki her yerleşimi teslim aldı ya da teslim olmaya zorladı. Hâlâ kuşatma altında bulunan Akrokorinthos'u savunanlar sonunda teslim olmaya ikna edildiler. Despot Thomas'a haber vermeden teslim olmuşlardı, dolayısıyla halkın çoğu onları şiddetle kınadı. Ama sultanın aklı Korinthos'u elinde tutanın kıstağı, dolayısıyla Morea'yı kendi denetimi altında tutacağına haklı olarak kesmişti. Zaten bölgeyi er veya geç alacaktı. Hisar 1458 Ağustosunda düştü. Mehmed'in seferinin sonucu, Bizanslıların Morea Despotluğu topraklarından yaklaşık üçte birini yitirmesi oldu. Aslında Thomas'a düşen bölümün çoğunu oluşturan kuzeybatı bölümü şimdi doğrudan doğruya Türklerin işgali altındaydı. Valiliğine atanan da Tesalya'daki baş yönetici Turahan Bey'in oğlu Umur idi. Bizans Despotluğu'nun elinde artık Peloponnesos'un sadece diğer bölümleri kalmıştı. Thomas ile Demetrios'un o toprakları olabildiğince bölüşmelerine izin verildi, ama kesinlikle sultanın vasalı konumunda olacak ve yıllık bir haraç ödeyeceklerdi. Sultan herhalde, daha önce de birbiriyle geçinemeyen iki kardeşin şimdi daha da kısıtlanmış bir alana tıkıldıklarında hiç geçinemeyeceklerini düşünmüş olsa gerek.

Mehmed, Edirne'ye dönüş yolculuğu sırasında, Atina'da dört gününü bir fatih gibi değil de bir gezgin gibi geçirdi, ancak ziyareti, 19. yüzyıl ortasına kadar kentin ortasında duracak Fatih Camii'nin temelini atmaya vesile olacaktı. Atina'daki antikçağ kalıntıları, özellikle de hakkında o kadar şey okuduğu Akropolis'teki tapınaklar çok ilgisini çekti ve onu etkiledi. İtalyan gezgin Ancona'lı Ciriaco gibi Sultan Mehmed de klasik Yunan uygarlığı hayranlarının

oluşturduğu uzun listenin başta gelenlerinden, Atina yıkıntıları arasında kendilerini Platon ve Aristoteles ile birlikte, yurtlarında imiş gibi hayal edenlerden biriydi; Caesar'ın yaptığı gibi, Atinalılara "geçmişte yetiştirdikleri büyük adamları göz önünde bulundurarak" istisnai ayrıcalıklar bahşetmekten keyif aldı; bu ayrıcalıklar yaklaşık 4 yüzyıl süren Osmanlı egemenliği boyunca Atinalılara yarar sağlayacaktı. IV. Haçlı Seferi zamanından beri Bizanslılara kendi öz kültürlerinin beşiğinden böylesine saygıyla bahsetme olanağı verilmemişti.[4]

Bizans İmparatorluğu'nun Yunanistan'daki son kalıntısının son yıllarını okumak hüzün vericidir. Neredeyse sultan gider gitmez despotlar, Thomas ile Demetrios yine birbirlerine girdiler. Thomas, Papa kendisine takviye birlikleri gönderebilir umuduyla avunmayı sürdürdü. Latinleri sevmeyen ve onlara güvenmeyen Demetrios, kardeşinin hakkından gelmek için Türk desteğine bel bağladı. İkisi de sözde yönettikleri halk üzerinde gerçek bir denetim gücüne sahip değildi. Yerel toprak sahipleri öteden beri yeğledikleri anarşiye daldılar. Bizanslıların yönetimindeki bölümde egemen olan kargaşaya kıyasla Morea'nın Osmanlı yönetimi altındaki bölüm dirlik düzenlik örneğiydi. Sultan çok geçmeden harekete geçmesi gerektiğine hükmetti. Papa, Despot Thomas'dan yana çıkmaya az çok ilgi göstermişti; batılı Hıristiyan güçlerin Yunanistan'a sızmasına asla izin verilemezdi. Mehmed 1460'ta yine Edirne'den Morea üzerine sefere çıktı. Bu kez Morea'nın bütününü imparatorluğunun bir eyaletine dönüştürme sürecini tamamlayacaktı. Korinthos'tan sonra Argos yıkıntılarının yanı başından geçerek ordusunu Mistra'ya sürdü. Demetrios savaşmadan teslim oldu; böylece, 29 Mayıs 1460'ta, Konstantinopolis'in düşmesinden günü gününe 7 yıl sonra, Mistra Türklerin eline geçti. Bizans Sparta'sının böyle uysalca boyun eğmesi belki çok iyi olmuştu, çünkü aksi takdirde o da Ovidius'un andığı antikçağ Sparta'sının "çorak toprağı"na dönüştürülecekti;[5] belki de kiliseleri, anıtları ve sanat yapıtları yerle bir edilecekti; gelecek kuşaklar da tam bir Bizans kentinin ölümlü kalıntılarının arasında durmak ve belki de onlara hayranlık duymak olanağından yoksun kalacaklardı. Geo-

rgios Gemistos Plethon'un ve onun aydın dostlarının hayaletleri, Platon ile Aristoteles'in gölgesi bile olamaz denebilir. Ama insan Bizans'ın saf ruhunu Mistra'nın kalıntıları arasında, herhangi bir başka yere kıyasla hâlâ çok daha güçlü algılayabilir.

Sultan Mistra'dan, Thomas'ın Morea ortasındaki ve güneybatısındaki yönetim bölgelerine yöneldi. Direniş gösterilen yerlerde yöre halkı kılıçtan geçirildi ya da Konstantinopolis'e gönderildiler. Sığınmacılar güneye, Koron ve Modon'daki Venedik kolonilerinin hisarlarına yığıldılar. Morea'nın yitirilmiş davasının bilinen son savunucusu, başka herhangi bir vesileyle adı duyulmamış, Palaiologoslar ailesinden Konstantinos Graitzas denen biriydi; bu kişi 1461 Temmuz'una kadar Patras yakınında Salmenikon'daki hisarında dayandı. Ama o sırada gerçek Palaiologoslar, yani son imparatorun kardeşleri çoktan topraklarını bırakmışlardı. Thomas yanındaki soylulardan birkaçıyla birlikte Korfu'ya kaçmıştı. 1460 Kasım'ında, eski mevkiine getirilmesi için bir haçlı seferi yapılmasını kışkırtabileceği umuduyla Roma'ya gitti. Papa'ya armağan olarak, Havari Andreas'ın Patras'tan getirdiği başını yanına almıştı. 1461 Mart'ında Roma'da Papa II. Pius'dan sıcak bir karşılama gördü. Kutsal kalıntıyı Kardinal Bessarion teslim etti; bu armağan sunuluşu öylesine etkili oldu ki veriliş sahnesi daha sonra Papa'nın Sant'Andrea della Valle Kilisesi'ndeki mezar kabartmasında canlandırıldı. II. Pius ve kardinalleri Thomas'a onur unvanı verip gelir bağlayarak ödüllendirdiler, ayrıca Venedik yıllık bir ödenek bağladı. 1465 Mayıs'ında İtalya'da öldüğünde hâlâ dâvasını savunuyordu. Papa, Hıristiyanlık dünyası hükümdarlarını Peloponnesos'un geri alınması için hazırlanmaya çağıracak kadar ileriye gitmişti. Bölgenin Doğu Hıristiyanlarının selamete kavuşturulması için bir çıkış yeri olabilecek konuma sahip olduğu da onlara anımsatılmıştı. 1349'da oğlunu orasını yönetsin diye gönderirken İoannes Kantakouzenos'un benimsediği görüş de buydu. Ama artık vakit çok geçti. Anakara Yunanistan'ının hâlâ Hıristiyanların elinde bulunan yerleri sadece Venediklilerin olan Koron ve Modon, Pylos yani Navarin, Naupaktos yani Lepanto limanlarıydı. Thomas'ın Papa'nın korumasına bıraktığı Monemvasia'daki hisar

da, 1463'te yöneticisi Nikolaos Palaiologos çok düşük bir bedelle sattığında, Venedik mülkü oldu.[6]

Thomas'ın kardeşi Demetrios, Morea'daki despotluğun başına yeniden getirilmeyi hiç ummadı, beklemedi. Türk fethi tamamlandığında, sultan Edirne'ye dönerken onun yanı sıra gitti. Tutsaktı, ama saygı gösterilip kayırılan bir tutsaktı. Mehmed, İmbros ile Lemnos'u, ayrıca Samothraki/Semendirek ve Thasos adalarından bazı bölümleri ona bıraktı; Edirne'de yaşayan Demetrios, Osmanlı hazinesinden aldığı sürekli harçlığa ek olarak, bunlardan önemli tutarda gelir çekmekteydi. Ama 1467 dolaylarında sultanın gözünden düştü. Dimetoka'ya sürgüne gönderildi. 1470'te bir keşiş olarak öldü; onunla birlikte soyu da son buldu, çünkü tek kızı Elena daha önce ölmüştü, eşi de ondan sonra sadece birkaç hafta daha yaşadı.[7]

Palaiologos hanedanı 1453 sonrasında sürgünde, Thomas'ın soyundan devam etmiştir. Bizans dünyasının egemen sınıfı 1453'ten sonra malını mülkünü, servetini yitirmiş olabilirdi, ama soyunu sürdürüp yaymak için her çabayı gösterdi. Thomas'ın ailesinin evlenerek aldıkları soyadları bu gerçeğin çarpıcı bir kanıtını oluşturuyor. Bulgarca Asenina adını taşıyan eşi Katherina, Ceneviz prensi Centurione Zaccaria'nın kızlarından biriydi. Kızlarının en büyüğü Palaiologina soyadını taşıyan Elena, Sırp Kralı Georgi Brankoviç'in üçüncü oğlu Lazar ile evlendi, Lazar da kendi anasından Kantakouzenos soyadını tevarüs etmişti. Elena, Lazar'dan üç çocuk doğurdu: Maria, Bosna hükümdarı Stefan Tomaseviç ile evlendi; Milica, Kephalonia beyi Leonardo Tocco ile evlendi; Eirene de Arnavutluk hükümdarı İskender Bey'in oğluyla evlendi. Thomas'ın küçük kızı Zoe, 1472'de Moskova Büyük Prensi III. İvan'ın eşi oldu. Bu evliliği daha nişanlanma aşamasında Roma'da Papa IV. Sixtus kutsamış ve geline çeyiz sağlamıştı. Ancak, nikâh Moskova'da kıyıldı; bir kez Rusya'ya yerleşince de, Papa'nın çok kızmasına rağmen, Zoe hemen Ortodoks inancına geçti. Ruslar ona Sophia adını taktılar; "Moskovadaki yeni Konstantinos" –III. İvan kendisine böyle denmesinden hoşlanıyordu– ile sonuncu Konstantinos Palaiologos'un yeğeninin bu evliliği, giderek yayılan Mos-

kova'nın Üçüncü Roma olduğu efsanesine biraz olsun inandırıcılık kazandırdı.[8]

Thomas'ın sağ kalan iki oğlu, 1453'te doğan Andreas ve 1455'te doğan Manuel'di. Bu çocuklar Kardinal Bessarion'un vasiliği altında, İtalya'da büyütüldüler. Kardinal onlardan büyük şeyler bekliyordu ve hafızalarına kazınsın diye onları geliştirecek inceleme yapıtları hazırlıyordu. Babalarının 1465'te ölümünden sonra Papa II. Pius onlara aylık bağlattı, ama Papa IV. Sixtus o kadar cömert davranmadı. Manuel 1476 sıralarında Roma'dan ayrıldı ve kendini Sultan II. Mehmed'in insafına teslim etti; o da Manuel'e bir arpalık verdi, gelir bağladı. Evlendi ve iki oğlu oldu: genç ölen İoannes ve Müslüman olan Andreas.

Thomas'ın diğer oğlu Andreas Palaiologos sonuncu Konstantinos'un yeğenleri arasında en büyüğü olduğundan, birçoklarınca, en azından Bessarion tarafından, Bizans tahtının ve Morea Despotluğu'nun yasal mirasçısı sayılıyordu. Ama Bessarion'un 1472'de ölmesinden sonra, ortada Andreas'ın sorumluluklarını ona anımsatıp duracak kimse kalmadı. Caterina denen Romalı bir sokak kadınıyla evlendi. Sonuçta Papa, bir zaman, ona gelir desteği sağlamayı reddetti; Rusya'daki kardeşinin yanında yaşamaya gitti. Ancak, çok geçmeden Roma'ya döndü; Morea'nın Türklerden geriye alınması için düzenlenecek bir seferin giderlerini karşılamaya yardımcı olsun diye Papa'yı ikna etmeye çalışıyordu. Para bulundu ve harcandı, ama sefer düzenlenmedi. Andreas daha sonra, Kral VIII. Charles'ın kesesinden Fransa'yı ziyaret etti ve 1494'te Bizans İmparatorluğu, Trabzon ve Sırbistan üzerindeki bütün haklarını Charles'a devretti. Yalnızca Morea Despotluğu'na ilişkin hakkını saklı tuttu. Ama VIII. Charles 1498'de ölünce Andreas neredeyse meteliksiz kaldı. 1502'de bütün unvanlarını Castilla'lı Ferdinando ve Isabella'ya devretti ve aynı yılın Haziran'ında sadakayla geçinen biri olarak öldü. Dul kalan eşi, cenaze giderleri için gerekli 104 duka altınının verilmesi dileğiyle Papa'ya başvurmak zorunda kaldı. Anlaşıldığına göre, Konstantinos adlı bir oğlu olmuştu ve bu kişi 1508'de Papa'nın muhafız komutanı olarak çalışıyordu.[9]

19. yüzyıldaki Yunan Bağımsızlık Savaşı sırasında, Yunanistan'dan bir heyet Cornwall'a, Bizanslı Palaiologos hanedanı soyundan bazı kişiler orada yaşıyormuş söylentisi hakkında araştırma yapmak üzere gönderildi. 1817'de Cornwall'lu bir rahip, Plymouth yakınındaki Landulph köyü cemaatine ait bir kilise bahçesinde bulunan bir mezar taşı üzerindeki yazıtın metnini yayımlamıştı. Bu yazıt, İtalya'da Pesaro'dan gelmiş, "Yunanistan'ın son Hıristiyan imparatorlarının soyundan gelme" bir Theodore Palaiologos'un 21 Ocak 1621'de orada öldüğünü kayda geçiriyordu; aynı yazıt, Theo-dore'un, Konstantinopolis'te egemenlik sürmüş hanedana mensup imparatorların sonuncusu Konstantinos'un ikinci kardeşi Thomas Palaiologos'un oğullarının birinden, bir John'dan [İoannes'ten] inme dördüncü kuşak çocuğu olduğunu açıklayarak, Theodore'un atalarını belirliyordu. Theodore, Mary Balls adlı, Suffolk'lu bir hanımla evlenmiş ve üç oğluyla iki kızı olmuştu. Oğullarından birinin Naseby savaşında öldürüldüğü söyleniyor. Bir diğeri, denizci olup Barbados'a yerleşen ve orada gömülen Ferdinand Palaiologos olabilir. Mezar taşı yazıtında, kendisinin kilise yönetim kurulu üyesi olarak 20 yıl hizmet gördükten sonra 3 Ekim 1678'de öldüğü belirtiliyor. Theodore Palaiologos'un bir torunu 1694'te İngiliz donanmasında denizci iken ölmüş. Cornwall'lu Palaiologosların soy zinciri, ne yazık ki daha ilk halkada kuşku götürmektedir, çünkü Despot Thomas'ın herhangi bir zamanda İoannes adlı bir oğlu olduğu konusunda başlı başına bir kanıt yoktur. Thomas'ın soyundan gelenler, dolayısıyla Palaiologoslar hanedanını kuran İmparator VIII. Mikhael'in soyundan gelenler 1502'de Andreas'ın ölümüyle ya da olsa olsa, Andreas'ın oğludur denen Konstantinos'un ölümüyle son bulmuştu.[10]

Morea Despotluğu'nun pek de şanlı olmayan sonu 1460 Mayıs'ında geldi. Ancak, Bizans uygarlığının son yuvası, Yunanistan'dan ve hatta Konstantinopolis'ten çok uzakta bulunan, Karadeniz kıyılarındaki Trabzon İmparatorluğu idi. Trabzon hükümdarları IV. Haçlı Seferi'nden beri kendilerini imparator diye tanımlamaktan hoşlanıyorlardı. Komnenos aile adını tevarüs etmişlerdi. Yıllar boyunca yaptıkları evlilikler onları Palaiologos ve

Kantakouzenos hanedanlarına bağlamıştı. Ayrıca, damarlarında bir miktar Gürcü kanı da vardı. Ama sonuç olarak tam Bizanslı idiler. Ne var ki, bu hükümdarların erkek ve kız kardeşleri, tıpkı yönettikleri halkın bireyleri gibi, soy karışıklığı olmasın diye bir derdi pek de umursamadan evlenmekteydiler ve imparatorluğun karışık halkına kendi soylarından gelenleri de katmaktaydılar. Trabzon coğrafya yönünden değil de yapısal yönden bir imparatorluktu. Karadeniz dağları dizisinin Orta Anadolu'dan ayırıp koruduğu uzun bir kıyı şeridi dışında toprağı yoktu. 13. yüzyılda, bir süre için, Kırım'ın bir bölümünde de egemenlik sürmüştü. Ama yayılmacılığının hem başlangıcı hem de sonu bu olmuştu. Ne var ki hükümdarları, Bizanslıların imparator ya da basileus unvanı üzerindeki hakları yönünden duyarlıydılar. VIII. Mikhael 1282'de onlara hadlerini bildirmek istemişti ve o zamandan beri onlar da kendilerini Gürcistan dahil bütün Doğu'nun İmparatorları diye niteleyerek iddialarına açıklık getirdiler. Bu, Caesar'ların mirasçısı olanların taşıdığına kıyasla, daha alçakgönüllü bir unvandı. Ama onlar yine de unvanın Bizans dünyasında taşıdığı bütün içerikle imparator idiler ve imparator atalarından ayıt etmek için kendilerine Büyük Komnenoslar diyorlardı.[11]

14. yüzyılın başlarında, Büyük Komnenoslardan II. Aleksios, devletinin başına bela olduğu anlaşılan komşularını ve insafsız sömürücüleri sırtından atma çabası gösterdi. Ama ülkesinin coğrafi konumu gerçek bağımsızlığı neredeyse olanaksız kılıyordu. Doğudan Tebriz ve Erzurum yoluyla Trabzon'a mal akıyor, ayrıca bu limanda gümüş, demir ve şap gibi yerel ürünler bulunuyordu; dolayısıyla Cenevizler ve Venedikliler Trabzon limanının ve Trabzon'daki kârlı pazarların çekiciliğine dayanamıyorlardı. Ancak, Trabzon imparatorları yabancılarla ilişkilerinde, İstanbul'dakilerden daha başarılı oldular, çünkü İtalyan tacirlerin gümrük vergisi ödemeden iş yapmalarına izin verilmiyordu; diğer yandan, gümüş madenlerinden gelen zenginlik imparatorların kendi sikkelerini basmalarına olanak sağlamıştı. Ama bu topraklar deniz ticaretiyle sömürülmeye açık olduğu gibi, karadan gelecek yabancı boyunduruğuna da düşebilecek konumdaydı; tarihinin büyük bölümü,

iç bölgelerdeki Türklerle ya da Moğollarla bir *modus vivendi*'yi [geçici uzlaşma] koruma zorunluluğuyla belirlenmişti. Bunu, tam zamanında boyun eğerek, haraç ödeyerek ya da Trabzonlu prensesler ile aç gözlü komşular arasında iyi tasarlanmış evlilikler gerçekleştirerek sağlamışlardı. Bizanslı tarihçi Khalkokondyles'in gözlemlediği üzere, Trabzon'daki egemen hanedan Rum adabını ve Rumcayı bırakmamıştı, ama ülkeleri viran edilmesin diye çevredeki barbarlarla kız alıp vermekte hiç duraksama göstermemişlerdi.[12] İmparatorların çoğunda, Tanrı vergisi evlendirilecek kızlar bolluğu vardı ve Trabzonlu hanımefendilerin güzelliği, çeyizlerinin zenginliği kadar dillere destandı. En belalı komşuları, Osmanlı İmparatorluğu'na katılmaya nice zaman karşı koymuş olan göçebe Türkmen aşiretlerinin beyleriydi. Ama bazen beylerin, prensesler sayesinde ehlileştirilmeleri ya da Moğollara veya Osmanlılara karşı Trabzon'la bağlaşıklık kurmaya ikna edilmeleri olanağı bulunabiliyordu. 1330'da ölen II. Aleksios'un kızları Sinop ve Erzincan beyleriyle; kız torunları, Khalybia yöresinin beyiyle ve Akkoyunlu aşiretinin Türkmen beyiyle evlenmişlerdi; 1390'da ölen III. Aleksios'un çocukları olan torun kızları devlete daha da büyük hizmette bulunmuşlardı. Bunlardan biri Khalybia yöresinin beyiyle, bir diğeri Akkoyunluların beyiyle, bir diğeri Erzincan beyi Mutahharten ile, bir dördüncüsü Limnia bölgesinin beyiyle, bir beşincisi de Gürcistan Kralı V. Bagrat ile evlenmişti.[13]

14. yüzyılın ortasında Bizans'a ve Thessalonike'ye sıkıntı veren siyasal ve toplumsal iniş çıkışlardan Trabzon da etkilendi. Hanedan savaşlarının ve saray darbelerinin sonucu olarak imparatorlar, imparatoriçeler geldi geçti. Ama imparatorluk ve hanedan sürdü. Büyük Komnenoslar hiçbir zaman tahttan indirilmediler, yerlerine başkası geçmedi; Rum olmayan bir çevrenin işlerine o kadar bulaşmış olmalarına rağmen, kendileri ve kentleri her zaman, hiç tereddütsüz Bizanslı kimliğinde kaldı. Konstantinopolis'le aradaki başlıca bağlantı kilise aracılığıyla sürdürülüyordu, çünkü Trabzon kilisesi Konstantinopolis Patrikhanesi'ne bağlı olmaktan hoşnuttu. Trabzon'daki metropolitlik önemli bir dini makamdı, çünkü imparatorluk servetinin büyük bölümü, en büyük malikâneleri

denetleyen manastırlarda toplanmıştı. Vazelon, Peristera ve Sumela'daki* üç büyük manastır imparatorlar tarafından pek göz alıcı biçimde donatılıp süslenmişti. Ama bu imparatorlar bir yandan da 1374'te Athos Dağı'nda Dionysiou Manastırı'nı kurarak, Ortodoks dindarlıklarını daha geniş bir dünyaya da ilan etmişlerdi. Bu manastırın kurulması, III. Aleksios Komnenos ile İmparator VI. İoannes Kantakouzenos'un hısmı olan eşi Theodora'nın eseriydi.[14]

Sultan Bayezid'in Anadolu'da yayılma isteği doğal olarak Trabzon İmparatorluğu'na da dokundu. 1400'e gelindiğinde, art-ülkesindeki Türkmen beyliklerinin birçoğu Osmanlı topraklarına katılmışlardı. 1390'da babası Aleksios'un yerine geçen III. Manuel Komnenos, Bayezid'in Akkoyunlu beyini, yani enişte sini yenmesine tanık oldu. Ama Bayezid'in Moğol Timur ile 1400'de ilk çatışması, Manuel'in enişte lerinden bir diğeri, Erzincan beyi Mutahharten yüzünden gerçekleşti. Mutahharten, beyliğini Osmanlılarca yutulmaktan kurtarmak üzere Timur'un koruyuculuğuna sığındı. İmparator III. Manuel de onun örneğini izledi; askerleri Türklere karşı Moğolların yanında çarpıştığı içindir ki, imparatorluğu 1402'deki Ankara Meydan Muharebesi'nden sonra istila edilmedi. Bizans İmparatorluğu gibi, Trabzon da savaş sonrası gelişmelerden, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'da dağılmasından ve Bayezid'in oğulları arasındaki mücadeleden yararlandılar.[15]

İşte bu sıralarda, 1404 Nisanında, İspanyol elçisi Gonzalez de Clavijo Semerkand'a giderken yolu üzerindeki Trabzon'dan geçti. İmparator Manuel tarafından huzura kabul edilmek onuruna nail oldu; imparatoru uzun boylu ve yakışıklı diye anlatıyor:

> İmparator ile oğlu, imparatorlara has giysiler içindeydiler. Yüksek başlıklarının üstünde altın kaytanlar, tepesinde turna tüyleri vardı ve samur kürkle çevrelenmişti. ... Bu imparator, Timur Bey'e ve komşuları başka Türklere haraç öder. Konstantinopolis'teki imparatorun bir hısmıyla evlidir, oğlu da Konstantinopolis'teki bir soylunun kızıyla evli olup iki küçük kızı vardır.[16]

---

* Vazelon Maçka ilçesi Kiremitli köyünde, Peristera Maçka ilçesi Şimşirli köyünde, Sumela yine Maçka ilçesindedir -çev. n.

Venedik ile Cenova arasındaki sürekli rekabet III. Manuel'in başını çok ağrıttı; gerçekten de Manuel Cenevizlerle savaşmaya zorlandı ve bu savaş 1418 yılında, oğlu IV. Aleksios'un onlara bir tazminat ödemesiyle sonuca bağlandı. Ancak, Bayezid imparatorluğunun geçici olarak çökmesi, Trabzon yakınlarındaki Türkmen beylerinin yine kendi başlarına buyruk olması anlamına geliyordu. İçlerinde en tehlikelileri, Karakoyunlu ve Akkoyunlu aşiretlerinin beyleriydi. IV. Aleksios geleneği izleyerek, evlilik yoluyla her ikisini kendi ailesi içine çekti. Kızlarından biri Karakoyunlu Beyi Cihan Şah'ın eşi oldu; bir diğeri Akkoyunlu Ali Bey'le evlendi. IV. Aleksios'un kız evlendirmede izlediği politika Trabzon'un 15. yüzyıl başlarındaki uluslararası çıkarlarını ve nasıl kollara ayrıldığını yansıtıyor. Kendi eşi, Clavijo'nun gözlemlediği üzere, Konstantinopolis'teki bir soylunun kızı olan Theodora Kantakouzena idi. Kızlarından en büyüğü Maria, Bizans İmparatoru VIII. İoannes Palaiologos'un üçüncü eşi oldu. Dördüncü kızı, Sırbistan Kralı Georgi Brankoviç'in ilk eşiydi. Üç oğlundan en büyüğü İoannes, Gürcistan kral ailesinden bir kız aldı; ikinci oğlu David, Kırım'daki Gotthia'dan bir prensesle evlendi; üçüncüsü Aleksandros da Midilli adasına hükmeden Ceneviz Gattilusio ailesinden bir hanımla evlendi. Trabzon'daki imparatorluğun şanı, Cenova ile Sırbistan'dan Konstantinopolis'e ve Gürcistan'a kadar biliniyordu. Trabzon metropolitine Floransa'daki konsilde onur yeri verilmişti. Yine de kente aşağı yukarı o sıralarda uğrayan gezgin Pero Tafur, Trabzon kenti nüfusunun 4.000'i geçmediğini tahmin etmişti.[17]

Bizans kültürünün ve uygarlığının son ileri karakolu olarak 15. yüzyıl Trabzon'un Mistra'ya benzetilebilir. Farklı olarak, Trabzon deniz görmekteydi ve Plethon'un bile Helen soyundan sayamayacağı bir halk ile kuşatılmıştı. Ama o da surlarının içinde Mistra gibi, Bizans Konstantinopolis'inin küçük bir kopyasıydı. İmparator sarayının kalıntıları kentin yukarı bölümündeki tepe [Boztepe] üzerinde hâlâ görülebilir ve kenti kuşatan surlar hâlâ her iki yandan aşağıya, deniz kıyısına inmektedir. Bu surların içindeki Bizans kiliseleri ve manastırları, Mistra'dakilerden daha az sayıda değildir, çünkü Trabzon da geniş ölçüde Tanrı'nın koruyuculuğu-

na bel bağlamış bir hükümdar ailesinin kentiydi. Koruyucu azizi 3. yüzyılda yaşamış bir yerel martir olan Aziz Eugenios'tu; bu aziz de Thessalonike'deki Aziz Demetrios gibi, kenti düşmanlarından kurtarmak için nice kez işe karışmıştı. Ona adanan 13. yüzyılda yapılmış kilise hâlâ ayaktadır [şimdi: Yeni Cuma Camii]. Panayia Khrysokefalos'a, yani Altın Başlı Bakire'ye adanmış büyük kilise de keza yukarı kent bölümünün ortasında, ayakta duruyor [şimdi: Orta Hisar Camii]. Kentin imparatorlarından nicesine taç giydirme ve metropolitlerin tahta oturma töreninin yapıldığı yer bu kiliseydi. Ancak, kentteki anıtlardan en iyi korunmuş olarak günümüze gelen ve en etkileyici olanı Ayia Sophia/Ayasofya Manastır kilisesidir; kent surlarının yaklaşık 3 km batısında, denize bakan bir burnun üzerindedir. 13. yüzyıldan kalma bu kilise temelde Bizans üslubundadır, ama kabartma süslemeleri olağanüstü zengindir ve içi, aynı döneme ait duvar resimleriyle kaplıdır.[18]

Trabzon imparatorları sanatın olduğu kadar edebiyatın da koruyucusuydular. Söylendiğine bakılırsa, kent 13. yüzyıl sonlarında, ilgi alanı astronomi ve astroloji olan bilgin Gregorios Khioniades'in kurduğu bilim akademisiyle övünürmüş. Trabzon, İranlı ve Arap bilginlerin astronomi ve matematik yapıtlarının derlenmesi ve çevirilerinin yapılması için bir merkeze dönüşmek bakımından uygun bir yerdeydi. Khioniades'in bu alandaki çalışmalarını Trabzonlu keşiş Manuel ve onun tıp ile coğrafya üzerine de inceleme yapıtları yazmış bulunan, daha da ünlü öğrencisi Georgios Khrysokokkes sürdürdüler.[19] Ne var ki, araştırmalarının hiçbiri şaşkınlık verici bir sonuç üretmedi; diğer yandan, Trabzonlu gökbilimcilerin herhangi bir yeni gözlem yapıp yapmadığı kuşkuludur. Daha az önemli bilgin ve yazın adamları arasında, kentin en çok kendini göstermiş çocuğu, orada 1395 dolaylarında doğan, daha sonra Nikaia piskoposu ve Roma Kilisesi'nde kardinal olan Bessarion'dur. Kendisi henüz genç iken Trabzon'dan ayrılmıştı, ama görünüşe bakılırsa doğduğu kente karşı içinde hep sevgi besledi ve yaşamının daha sonraki döneminde onun için bir *Encomium* [kaside] yazdı. Ayrıca, 1426'da kentin imparatoriçesi Theodora'nın ölümü dolayısıyla en azından üç ağıt ve onun eşi IV. Aleksios için

bir teselli yazmıştır.[20] Çağdaşı, birleşme karşıtı Ephesos Metropoliti Markos'un kardeşi İoannes Eugenikos da muhtemelen Trabzon doğumluydu. Kenti anlatan bir yapıt, ayrıca IV. Aleksios'un 1439'da ölen kızı, imparator VIII. İoannes'in eşi Maria için bir ağıt yazdı. Floransa'daki konsile giden temsilciler içinde de din adamı olmayanlardan ikisi Trabzonluydu: Düşünür Georgios Amiroutzes, imparatorluğun son yıllarında *Megas Logothetes* idi ve bilgisi geniş olan bir adamdı; ruhunu değilse bile yeteneklerini Sultan II. Mehmed'e satmıştı; ana babası keza Trabzonlu olan öteki Georgios aslında Girit'te doğmuştu ve Bessarion gibi ömrünün son günlerini Roma'da geçirmişti.[21] Daha sonra yaşayan kuşakların bakış açısından, Trabzon'daki *literati*'nin en yararlı olanı, fazla öğrenim görmemiş ya da pek iddiası da olmayan Mikhael Panaretos adlı biridir; bu kişi 15. yüzyılda Büyük Komnenoslar hanedanından imparatorların bir kroniğini yazıya geçirmiştir. Sözü edilen kronik çok sade bir dille ve kronolojiyi gözeterek imparatorluğun 1204 ile 1390 yılları arasında görüp geçirdiği başlıca siyasal ya da kiliseye ilişkin olayları kapsar. Panaretos büyük bir tarihçi değildi, ama onun kroniği olmasaydı Trabzon İmparatorluğu hakkındaki bilgimiz şimdikinden de az olacaktı.[22]

Trabzon imparatorlarının sonuncuları IV. İoannes ile David Komnenos'tu. Babası Aleksios'un 1429'da öldürülmesini tezgâhlayarak tahta çıkan IV. İoannes ülkeyi komşularının, özellikle de 1442 yılında Trabzon üzerine yürüyen komşularının saldırılarına karşı savundu. İmparator Konstantinos Palaiologos'a eş olacak bir gelin adayı aramak için 1451'de gönderilen Georgios Sphrantzes işte ona gelmişti. İki yıl sonra Konstantinopolis düştüğünde, o hâlâ Trabzon tahtındaydı. Topraklarına pek çok kişi sığındı. IV. İoannes küçük imparatorluğunun sultanın listesinde ikinci sırada olması gerektiğini sezinlemişti. 1456'da, II. Mehmed çok uzaklardaki Belgrad'ı kuşatmakla uğraşırken, Osmanlıların Amasya valisi Trabzon'a saldırdı. Surlarını yarıp geçemedi, ama çok sayıda tutsak aldı ve imparatordan ağır bir haraç istedi. Sultanın ordusu tüm gücüyle yüklenirse, kent kendi olanaklarıyla pek fazla direnemezdi.[23]

IV. İoannes bu olasılığa karşı hazırlanmak üzere, komşularını Osmanlılara karşı birleştirmeyi tasarladı. Komşularının en önde geleni, İoannes'in kız kardeşiyle evli olan Akkoyunlu Ali Bey'in oğlu Uzun Hasan'dı. Hasan rakibini, Karakoyunluların beyini yenerek ve Diyarbekir'deki merkezinden diğer Türkmenler üzerinde otorite kurarak ailesinin mülklerini geri almış, hatta genişletmişti. Bu korkulur savaşçıya IV. İoannes kendi kızı Theodora'yı eş verdi. Kızın güzelliği sadece İran'da değil, Venedik'te ve Batı'da da neredeyse destanlaşmıştı; Uzun Hasan da böylesine büyük bir ödül karşılığında Trabzon İmparatorluğu'nu bütün askerleriyle, parasıyla ve kendi bedeniyle savunmaya söz verdi. Osmanlılara karşı kendisini destekleyecekler diye IV. İoannes'in güvendiği diğer komşular, Sinop yöresinin beyi ile Karaman beyi, bir de Gürcistan'ın kralı ve prensleriydi. Ama bunlar Uzun Hasan kadar güvenilir değillerdi.[24]

Ne var ki, IV. İoannes bağlaşıklarını sınayamadan 1458'de öldü. Kardeşi David hemen Trabzon tahtına çıktı. David'in Osmanlı karşıtı bir bağlaşıklar birliği oluşturma planları daha da büyüktü. Burgonya Dükü Philippe ve Papa II. Pius ile temasa geçti; bu kişilere kendi oluşturduğu bağlaşıklar birliği hakkında büyüklük ve önem yönünden bir hayli abartılı bir tablo sundu ve onları da bu birliğe katılmaya çağırdı. Hatta Kudüs'ü kâfirlerden kurtarmanın bile lafı edildi. Bu şirazeden çıkmış planları eninde sonunda duyan sultan eğer öfkelenmiş olmasaydı tümünü birden hayal ürünü sayıp boş verebilirdi. İmparator David akılsızlık ederek, sultandan, IV. İoannes'ten aldığı haraçtan vazgeçmesini istedi. Daha da akılsızlık ederek, bu konuda görüşmeyi hısmı ve bağlaşığı Uzun Hasan'a bıraktı, oysa Uzun Hasan bu fırsattan yararlanıp sultandan kendi adına da olmayacak taleplerde bulundu. Söylendiğine göre, II. Mehmed'in Trabzon'daki Rum İmparatorluğu'nu ortadan kaldırma kararını vermesine neden olan, bu diplomasi gaflarıydı. Konstantinopolis'i eline geçirdiğinden beri 7 yıl geçmişti. Mistra ona henüz teslim olmuştu. Sultanın gözünde Trabzon'un alınması, sadece Bizans İmparatorluğu'nun fethi sürecinin son aşamasından ibaretti.[25]

1460 kışını nereye yapılacağını açıklamadığı bir sefer için ordusunu ve donanmasını hazırlamakla geçirdi. 1461 Haziran'ında, Bursa'da toplanmış bulunan ve sayısı 60.000 süvariye, 80.000 piyadeye varan askerlerinin başına geçti. Birinci hedefi Karadeniz kıyısındaki Sinop oldu; Sinop beyi Trabzon'un savunulmasına yardım etmeye çağrılmıştı. Bey, kentini karadan ve denizden kuşatan Osmanlı güçlerinin büyüklüğünü görür görmez teslim oldu. Filibe'ye sürüldü. Bunun üzerine, Osmanlı donanması yelken açıp Trabzon'a doğru yola koyuldu; bu sırada Mehmed, ordusunu alıp hızla Armenia dağlarını aştı.* Akkoyunluların sınır kenti olan Koyunlu Hisar'ı ele geçirdi; Uzun Hasan da beyliğinin başına daha beter bir şey gelmeden barış istemeyi doğru buldu. Trabzon'un güvenlikte kalması için kendisine bel bağlanan bağlaşıklıklar ağı şimdiden çökmüştü. Trabzon tek başına kalmıştı.

Türk donanması, sultandan ve ordusundan çok daha önce oraya varmıştı. Varışı, İmparator David'i gafil avladı. Surların çevresindeki tarlalar yakıldı ve kent, daha halk ne olup bittiğini anlamadan kuşatmaya alındı. Ancak, kent halkı kuşatıcılara arkadan saldıran dağ köylülerinin yardımıyla bir aydan daha uzun süre dayandı. Bu umutsuz bir davaydı; yitirildiği de Mehmed'in ordusunun ilk alayı tepelerin üzerinde görününce belli oldu. O birliğin başında bulunan Veziriazam Mahmud Paşa, töreye uyarak, imparatora bir teslim olma çağrısı gönderdi. Diğer seçenek kentin tümüyle viran edilmesi ve halkının öldürülmesi ya da köleleştirilmesiydi. David az çok duraksama geçirdikten sonra da olsa boyun eğdi. Söylendiğine göre, onu bu kararı vermeye, sultanın elçileriyle görüşmeleri yürütmek görevini alan *Logothetes*'i Georgios Amiroutzes zorlamıştı. Amiroutzes'in ihanet ettiği hakkında çok şey söylenmiştir. Daha sonraki olaylar Trabzon'un teslim olmasının ona epeyce yararlı olduğunu gösterecekti. Ama direnen kentler hakkında Türklerin bilinen uygulaması göz önüne alınınca, Amiroutzes'in imparatoruna verdiği öğüdün yerinde olduğu sonucuna varılması da pekâlâ olasıdır. Trabzon'un teslimi aşağı yukarı 15 Ağustos 1461'de gerçekleşmişti.[26]

* Roma ve Bizans çağında yönetim örgütlenişi açısından Şebinkarahisar-Suşehri dolayları, Küçük Ermenistan ilinin parçasıydı. -çev. n.

Trabzon'un son imparatoru, Konstantinopolis'in son imparatoru gibi kent surlarında yiğitçe savaşarak ölüme kavuşmak gibi bir durum karşısında kalmadı. Ailesi ve Amiroutzes dahil yüksek yöneticilerinden birkaçı Osmanlı gemilerinden birine konup Konstantinopolis'e götürüldüler. Bir süre sonra Edirne'ye aktarıldılar; Mistra'dan gelen Demetrios Palaiologos da orada sürgündü. Sultan ona Struma vadisindeki timarlardan gelen hayli yüklü bir gelir bağladı. Ne var ki, iki yıl sonra, bir ihanet girişiminde suç ortağı olmakla suçlandı ve tutuklandı. Hikâyeye göre, Uzun Hasan'ın eşi olan yeğeni, ona, oğullarından birini bizim saraya gönder, onu burada yetiştirelim demişti. Hanım, bu mesajı Georgios Amiroutzes ile göndermiş, o da bunları gidip sultana yetiştirmişti. Mehmed arkasından iş çevrilmesinden hoşlanmıyordu. David'i ve ailesini Edirne'de zindana attırarak öcünü aldı. Ama Büyük Komnenoslar hanedanının süregitmesi olasılığına karşı tek önlem tümünü ortadan kaldırmaktı. Sultan 1 Kasım 1463'te, İmparator David'in, yaşı büyükçe olan çocuklarının, bir de yeğeninin Konstantinopolis'te idam edilmelerini buyurdu. Ölüleri surlardan dışarı atıldı.[27]

16. yüzyılda İtalya'da yaşayan, Kantakouzenoslar ve dolayısıyla Trabzon İmparatoriçesi Elena ile bir aile bağı bulunduğunu iddia eden bir Rum tarihçi, Komnenosların acıklı sonu hakkında duyduklarını anlatır. Sultan üç gün içinde 15.000 duka altını öderlerse imparatoriçenin ve çocuklarından ikisinin esirgenmesine izin vermiş. İmparatoriçenin Konstantinopolis'teki dostları bu parayı 24 saat içinde devşirebilmişler. Ama Elena sultanın merhametini kabullenmek istememiş. Üzerine bir çul geçirmiş, kocasıyla aile bireylerinin gömülmemiş ölülerinin yakınında, kent surlarının dışında bir kulübeye kapanmış. Sultan o ölülerin köpekler ve kargalara yem olsun diye bırakılmasını buyurmuş imiş. Böyle iken Elena gece gizlice bir çukur kazıp ölüleri gömmüş. Birkaç gün sonra da acısından ölmüş. Bizanslıların imparatoriçesi unvanını taşıyan sonuncu kadının da yaşamını tıpkı Antigone gibi bitirmesi trajik, ama uygun görünüyor. David Komnenos'un sağ kalan tek çocuğu, Zağanos Paşa'nın haremine gönderilen Anna'ydı. Anna Müslüman olmayı reddedince Zağanos onu istemedi.[28]

Bizans İmparatorluğu kadar ulu ve uzun ömürlü bir devlet bir top atışı ya da bir kalemin dokunuşuyla sona erdirilemez. Dış biçimler yok olmuştu. Artık orada despotlar, sebastokratorlar, kaisarlar yoktu; sultanın fermanları, imparatorun altın yaldızlı fermanının yerini almıştı; Ayasofya artık bir Hıristiyan tapınağı değildi. Ama bin yılı aşkın süre boyunca atalarından kalan düşüncelerle, peşin yargılarla yaşamış insanlar sırf maddi koşullar değişti diye bunları bir yana bırakıvermezler. Fethin yarattığı şok 1430-1460 arasında sırayla Thessalonike, Konstantinopolis, Mistra kentlerinde ve en son olarak da Trabzon'da duyuldu. Oysa Bizans uygarlığının diğer kent kültürü merkezleri, örneğin Nikaia bunu bir yüzyıl öncesinden duymuşlar ve böyle kentlerin ahalisi nice zamandır değişen koşullara uyum sağlamışlardı. Osmanlı İmparatorluğu bir günde ortaya çıkıvermedi. Bizanslılar, yabancı bir halkın egemenliği altında sürdürülecek yaşama nasıl uyum sağlayacakları konusunda düşünmek için bol bol vakit buldular.

Yine de Nikaia'nın ya da Thessalonike'nin yitirilmesi Konstantinopolis'in yitirilmesi kadar önemli olmamıştı. Konstantinopolis'i yitirmek dünyayı yitirmek gibiydi. O elden gidince, çok uzun zamandan beri Türk egemenliği altında yaşayan Yunanistan'ın, Makedonya'nın, Trakya'nın ve Anadolu'nun nice ahalisi eski düzen yeniden kurulacak diye besledikleri sonuncu cılız umuttan da yoksun bırakıldılar. Çünkü Konstantinopolis sıradan bir kent değildi. Orası Tanrı ile Anasının bütün gerçek Hıristiyanları koruduğu merkezdi. Bu koruyuculuk olmadan, bu tanrısal güç kaynağı olmadan, başa gelenlerden kurtulma şansı olamazdı.

Kentlerin Kraliçesi'nin düştüğü haberi Bizans İmparatorluğu'nun eski illerinde, Roma'nın talan edildiği haberi 410'da Kuzey Afrika halkını nasıl etkilemişse aşağı yukarı aynı etkiyi yapmış olmalıdır. Bizanslılarda maddi kayıplarını manevi bir kazanca dönüştürecek bir Aziz Augustinus yoktu. Çok geçmeden halk ağzında Konstantinopolis'in düşmesine ağıtlar yakılıp söylenmeye başlandı ve halk arasında, onun ileride gerçekleşecek geri alınışı üzerine efsaneler yayıldı. Ama hepsi sadece umudun yerine geçiriliyordu. Osmanlı topraklarında Hıristiyan olarak kalanların ya-

pabileceği en iyi şey, Türk efendilerini olabildiğince rahatsız etmeden yaşamlarını sürdürmekti. Venedik kolonilerine yahut İtalya'ya kaçanlar, bazen, kendilerini Helen kültürün yayıcısı olarak görüp minnettarlık duyan Batı'nın hemen kitlesel bir kurtarma harekâtına geçeceğini umup kendi kendilerini avutuyorlardı. Ama pek azı, örneğin Demetrios Kydones'in yahut Kardinal Bessarion'un aydın olarak yahut insan olarak sahip bulunduğu niteliklere sahipti. Bunlar, Venedik'in ya da başka bir yerin basımevlerinde, Helen yazmalarının düzeltmeni ya da yayına hazırlayıcısı olarak çalışabiliyorlardı. Ama büyük bir uygarlığın yitik yüceliğini gözler önüne serebilecek kişiler değillerdi. Zaten ne olursa olsun, kendi dertleri başından aşkın bulunan Batı dünyası, Konstantinopolis düştü diye dehşete kapılmış bile olsa, bu duygudan çabucak sıyrıldı.

Hikâyemiz Konstantinopolis'in 1204'te haçlılar tarafından fethi ile başlamıştı. Yaklaşık 250 yıl sonra, Konstantinopolis'in ve dış kalelerinin Türkler tarafından fethi ile bitiyor. Bu fetihlerden birincisi "olmamış" sayılabilir, çünkü bu olayı yaratanlar üzerine hiçbir şey bina etmediler ve bu olay yapıcı hiçbir sonuç doğurmadı. Buna karşılık Türklerce gerçekleştirilen fetih uzun bir sürecin doruk noktasıydı; bu süreç, yeryüzünde hemen hemen aynı bölgeleri kapsamak üzere, bir Hıristiyan imparatorluğunun bir İslam imparatorluğuna dönüşümü sürecidir. Bunun olumlu ve yapıcı sonucu, Osmanlı İmparatorluğu'nun pekişmesidir. "Her iki yönetim altında da imparatorun ya da sultanın tebaası eziliyordu, tehlike içinde ve çoğu kez mutsuz yaşıyorlardı" demek mümkündür. Ama 1453 sonrasında, yaşamsal önemde bir değişiklik oldu; çünkü tebaanın çoğu, hiç değilse Rumeli'de, kendilerini ezen toprak sahiplerinin ve vergi toplayıcıların Müslüman değil de Hıristiyan olduğu, uzak Konstantinopolis'teki imparatorlarını seçenin de Allah değil Tanrı olduğu günleri özlemle arar oldular. Ortodoks Kilisesi bu özlemi kullanarak, başlangıçta sultanların da desteğiyle, Bizans ruhunu Osmanlı egemenliğinin sürdüğü uzun yüzyıllar boyunca yaşatmayı başardı. Karanlık Çağlar boyunca Batı'da, Roma [Katolik] Kilisesi'nin, Roma İmparatorluğu'nun manevi ardılı olması gibi, Ortodoks Kilisesi de Bizans İmparatorluğu'nun gövdesi Osmanlılarca yok edildikten son-

ra o imparatorluğun ölmez ruhunu sakladı ve besledi. Ayinlerdeki manevi hava ve debdebe inanç sahiplerine, atalarının bir zamanlar yaşadığı şaşaayı anımsattı durdu. Evlerdeki Bakire Meryem ikonaları ya da Ermiş Konstantinos ile anası Elena'yı gösteren ikonalar Hıristiyan Konstantinopolis'in son gününde Konstantinoslardan sonuncusunun önünde dua ettiği Odegetria'yı akla getirdi. Athos Dağı'nın ya da Tesalya'daki sütun gibi yükselen kayalar üzerinde güvenlikte bulunan Meteora'nın büyük manastırları, Tanrı'nın artık halkının günahlarını bağışlayacağı ve onları vaat edilmiş Yeni Kudüs'e geri götüreceği gün gelsin diye dualarını sürdürdüler.

İmparatorluğun kurumları canlandırılamazdı. Belki de yaşlılıktan ve çürümeden dolayı; tıpkı, son oluşmuş dalları hâlâ yaprak veren, ama orta yeri boşalmış, bu yüzden de sert bir rüzgâr gelip çarpınca devrilen yaşlı ağaç kütüğü gibi ölmüşlerdi. Fırtına zamanında yaşayan Rum tarihçilerden hiçbiri, nasıl oldu da bu ağacın içi böyle çürüdü gitti sorusunu sormadı. Onları şaşkına çeviren ve ilgilendiren şey Tanrı'nın niçin böyle yellerin esmesine izin verdiği sorusuydu. Çağdaşımız tarihçiler Bizans İmparatorluğu nasıl olsa 16. yüzyılda yeni ülkelerin ve yeni ticaret yollarının bulunmasını izleyen, dünyadaki ekonomik ve ticari denge değişimi yüzünden mutlaka yıkılacaktı demeye eğilimlidir. Konstantinopolis'in dünya ticaretinin merkezlerinden biri olarak yerini yitireceği doğru olabilir. Ama zaten bu rolünü 1453'ün çok öncesinde İtalyan cumhuriyetlerine kaptırmış bulunuyordu; Osmanlılar da dünya pazarlarından mal getirmeye pek fazla bel bağlamadan, aynı yerde, kendilerine özgü cihan imparatorluklarını başarı ile merkezileştirdiler.

Acaba Bizans kendi içinden çıkan bazı kâhinleri yanıltsaydı da Bizanslıların hesaplama yöntemine göre 1492'de gerçekleşecek olan 6. binyılın sonrasında da varlığını sürdürseydi ne olurdu sorusu akla gelebilir. Çünkü Bizans İmparatorluğu, Kolomb'dan önceki dönemde başlangıç, orta ve son aşamalarını yaşamış son Hıristiyan uygarlığıydı. Bu uygarlık yeni keşifler ve teknoloji çağının öncesinde, insanların ufku genişlemeden önce öldü gitti. Tarihçileri, düşünürleri ve ilahiyatçıları akıllarından geçenleri, düşüncele-

rini sadece yazmalara geçirenlerin sonuncuları idiler. Eğer Konstantinopolis'te bir basımevi işletmelerine izin verilseydi, yüzyıllar boyunca sakladıkları, klasik yazının hazine değerindeki yapıtlarını okumak isteyen hazır ve çok kazanç getirici bir pazar bulacaklardı. Ama Bizanslılar başka bakımlardan, olasıdır ki, Batı dünyasının gerçekleştirdiği yeni gelişmelerden pek yararlanmayacak, bunlara katkıda da bulunmayacaklardı. 15. yüzyıl boyunca, batılılara ne tahammül edebildikleri, ne de onların yardımı olmaksızın varlıklarını sürdürebildikleri iyice kanıtlanmıştı. İçlerinden çoğu hem servetini hem de inancını feda etmektense tek başına gidebildiği yere kadar gitmeyi yeğleyecekti. Bir Romalı olmanın ne demek olduğunu hiçbir zaman anlamamış bulunan yabancı Hıristiyanların sadakasına muhtaç olup acılarını sürdürmektense, âdetleri her ne kadar hoş olmasa da tanıdık olan kâfirlere boyun eğmeyi yeğ tutacaklardı.

Bizanslı düşüncesinde bir tevekkül damarı vardı. İsa dünyaya ikinci kez gelesiye dek dünyalarının dayanamayacağını, imparatorluklarının Cennetteki Krallığın bir solgun yansıması bile olmadığını, tek sürekliliğin, tek güvencenin ve tek kesin mutluluğun bu gözyaşı selinin ötesinde, gerçek Krallıkta olduğunu sezmişlerdi. Son 1453'te geldiğinde, ona hazırdılar. Daha önce gelmemiş olması şaşırtıcıydı. Belki de o sıra gelmesi iyi oldu.

Kaynakça

I. Kaynaklar

A. Kaynak derlemeleri

Konstantinopolis patriklerinin resmi yazıları. *Les Régestes des actes du patriarcat du Constantinople,* I: *Les actes des patriarches,* IV (1208-1309), yay. haz. V. Laurent, Paris 1971; V (1310-1376), yay. haz. J. Darrouzès, Paris 1977; VI (1377-1410), yay. haz. J. Darrouzès, Paris 1979; VII (1410-1453), yay. haz. J. Darrouzès, Paris 1991. *Das Register des Patriarchats von Konstantinopel,* I: Edition und Übersetzung der Urkunden aus dem Jahren 1315-1321, yay. haz. H. Hunger/O.Kresten. *Indices,* yay. haz. Carolina Cupane, *CFHB* XIX/I: Viyana 1981.

Barker, E.: *Social and Political Thought in Byzantium from Justinian I to the Last Palaeologus,* Oxford 1957.

Belgrano, L.: "Prima serie di documenti riguardanti la colonia di Pera," *Atti della Società Ligure di Storia Patria,* XIII (1877), s. 97-336.

Bertoletto, G.: "Nuova serie di documenti sulle relazioni di Genova coll'impero bizantino," *Atti della Società Ligure di Storia Patria,* XXVIII (1898), s. 339-573.

Boissonade, J.F.: *Anecdota Graeca,* 5 cilt, Paris 1829-1833.

Boissonade, J.F.: *Anecdota Nova,* Paris 1844.

Chronica Byzantina Breviora (bkz. Schreiner, P.)

Corpus Fontium Historiae Byzantinae (Berlin, Roma, Selanik, Viyana, Washington; 1967—) (*CFHB*).

Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Bonn, 1828-1897 (*CSHB*).

Darrouzès, J. (yay. haz.): *Notitiae Episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae,* Paris 1981.

Dölger, F.: *Aus den Schatzkammern des heiligen Berges,* 2 cilt, Münih 1948.

———— *Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden,* Münih 1931.

———— *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches,* III: *1204-1282* (2. bs., yay. haz. P. Wirth, Münih 1977); IV: *1282-1341*; V: *1341-1453,* Münih/Berlin, 1924-1965 (*DR*).

Geanokoplos, D.J.: *Byzantium: Church, Society and Civilization seen through Contemporary Eyes,* Chicago/Londra, 1984.

Hopf, C.: *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues,* Berlin 1873.

Jorga, N.: *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XVe siècle,* 6 cilt, Paris 1899-1902, 1916.

Karayannopoulos, J. - Weiss, G.: *Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324-1453),* 2 cilt, Wiesbaden 1982.

Krekiç, B.: *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au moyen âge,* Documents et Recherches, V, Paris/Lahey, 1961.

Lambros, Sp.P.: *Palaiologeia kai Peloponnèsiaka,* 4 cilt, Atina 1912-1930.

Laurent,V./Darrouzès, J.: *Dossier grec de l'Union de Lyon (1273-1277),* Archives de l'Orient chrétien, 16, Paris 1976.

Migne, J.P.: *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeco-Latina,* 161 cilt, Paris 1857-1866 (*MPG*).

Miklosich, F./Müller, J.: *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana,* 6 cilt, Viyana 1860-1890 (*MM*).

Moravcsik, Gy.: *Byzantinoturcica,* I: *Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker,* 3. bs., Berlin 1983.

Muratori, L.A.: *Rerum Italicarum Scriptores,* 25 cilt, Milano 1723-1751; yeni basımları hazırlanıyor (*RIS*).

Papadopoulos-Kerameus, A.: *Analekta Ierosolymitikès Stakhyologias,* 5 cilt, St. Petersburg 1891-1898.

———— *Ierosolymitikè Bibliothèkè,* 4 cilt, St. Petersburg 1891-1899.

Perrat, C./Longnon, J.: *Actes relatifs à la principauté de Morée,* Collection de documents inédits sur l'histoire de France, VI, Paris 1967.

Pertusi, A. (yay. haz.): *La Caduta dei Costantinopli,* I: *Le testimonianze dei contemporanei*; II: *L'Eco nel mondo.* Fondazione Lorenzo Valla, Verona 1976.

Pertusi, A. / Carile, A. (yay. haz.): *Testi inediti e poco noti sulla caduta di Costantinopli* (Il mondo medievale, Sezione di storia bizantina e slava, IV), Bologna 1983.

Rhalles, G.A. / Potles, M.: *Syntagma ton Theion kai Ieron Kanonon,* 6 cilt, Atina 1852-1859.

Rubio y Lluch, A.: *Diplomatari de l'Orient Català (1301-1409),* Barcelona, 1967.

Sathas, C. N.: *Mesaionikè Bibliothèkè.* Bibliotheca Graeca Medii Aevi, 7 cilt, Venedik/Paris, 1872-1894.

———— *Mnèmeia Ellènikès Istorias. Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge,* 9 cilt, Paris 1880-1890.

Schreiner, P.: *Die byzantinischen Kleinchroniken (Chronica Byzantina Breviora) CFHB,* XII/1-3: Viyana, 1976-1978) (Schreiner, *Chron. Brev.*)

Soloviev, A. / Moşin, V.: *Grçke povelje srpskih vladara* (Sırp hükümdarlara ilişkin Grek belgeleri), Belgrad 1936.

Tafel, G.L.F. - Thomas, G.M.: *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig (Fontes Rerum Austriacarum,* II, xii-xiv, Bölüm i-iii, Viyana 1856-1857.

Thalloczy, L. de / Jiriçek, C. / Sufflay, E. de: *Acta et Diplomata res Albaniae Mediae Aetatis Illustrantia,* 2 cilt, Viyana 1913-1918.

Theiner, A. / Miklosich, F.: *Monumenta Spectantia ad Unionem Ecclesiarum Graecae et Romanae,* Viyana 1872.

Thiriet, F. *Délibérations des assemblées vénitiennes concernant la Romanie,* 2 c. Paris ve Lahey, 1996, 1971.

——— *Régestes des Délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie,* 3 cilt (Documents et Recherches, I, II, IV; Paris/Lahey 1958-1961.
Thomas, G.M. / Predelli, R.: *Diplomatarium Veneto-Levantinum (1300-1454),* 2 cilt, Venedik 1880-1899.
Vakalopoulos, A.E.: *Pèges tès istorias tou neou Ellènismou,* I: *1204-1699,* Selanik 1965.
Zepos, J. - Zepos, P.: *Jus Graeco-Romanum,* 8 cilt, Atina 1931.

B. Bireysel kaynaklar

1. Yunan

Akindynos, Gregorios: *Letters of Gregory Akindynos.* Yunanca metin ve İng. Çev. Angela Constantinidis Hero. *CFHB,* XXI, Washington DC 1983.
Akropolites, Georgios: *Historia. Georgii Acropolitae Opera,* yay. haz. A. Heisenberg, I (Leipzig 1903); yay. haz. P. Wirth, Stuttgart 1978.
Anagnostes, İoannes: *De Thessalonicensi Excidio Narratio,* yay. haz. I. Bekker (Phrantzes içinde, *CSHB* 1838, s. 481-528), yay. haz. G. Tsaras, *Ioannou Anagnostou Diègèsis,* Selanik 1958.
Anonim. P. Gautier, "Un récit inédit du siège de Constantinople par les Turcs (1394-1402)," *REB* XXIII (1965), s. 100-117.
Athanasios I, Patrik: *Mektuplar. The Correspondence of Athanasius I Patriarch of Constantinople. Letters to the Emperor Andronicus II, Members of the Imperial Family, and Officials.* yay. haz. Alice-Mary Maffry Talbot, *CFHB* VII, Washington DC 1975.
Barlaam, Calabria'lı: Barlaamo Calabro, *Epistole greche,* yay. haz. G. Schiro, Palermo 1954; *Oratio pro Unione Habita, MPG*'de: CLI, sütun 1331-1342.
Bekkos [Veccus], Patrik XI. İoannes: *De Depositione Sua Orationes,* I; *MPG*'de: CXLI, sütun 950-970.
Bessarion, Kardinal: *Hitabe* (Konstantinos Palaiologos'a hitaben), yay. haz. Lambros, *LPP* IV s. 32-45.
Cananus. Bkz. Kananos.
Cantacuzenus. Bkz. Kantakouzenos.
Chalkokondyles [Khalkokondyles], Laonikos: *Historiae.* yay. haz. E. Darko, *Laonici Chalcocondylae Historiarum Demonstrationes,* 2 cilt, Budapeşte 1922-1927.
Chortasmenos [Khortasmenos], İoannes: Yay. haz. H. Hunger, *Johannes Chortasmenos (ca. 1370-ca. 1436/37) - Briefe, Gedichte und kleine Schriften,* Wiener byzantinische Studien, VII, Viyana 1969.
Choumnaina [Khoumnaina], Eirene-Eulogia: Mektuplar, yay. haz. Angela Constantinides-Hero, *A Woman's Quest for Spiritual Guidance: The Correspondence of Princess Irene Eulogia Choumnaina,* Brookline, Mass., 1986.
Choumnos [Khoumnos], Nikephoros: *Mektuplar* ve başka yapıtları, yay. haz. J.F. Boissonade, *Anecdota Graeca,* I-III, V (Paris 1829-1833).
Chronicle of Ioannina: Yay. haz. S. Cirac Estopanan, *Bizancio y Espana,* 2 cilt, Barcelona 1943; yay. haz. L. I. Vranousis, *Epeteris tou Mesaionikou Arkheou,* XII (1962), s. 57-115.
Chronicle of Lesbos [Lesbos/Midilli Kroniki]: Yay. haz. G.T. Dennis, "The Short Chronicle of Lesbos, 1355-1428," *Lesbiaka,* V /1965), s. 3-24 (: Dennis, *Collected Studies,* No. 1).
Chronicle of the Morea [Morea Kroniki]: Yay. haz. J. Schmitt, Londra 1904; yay. haz. P.P. Kalonaros, Atina 1940; [İngilizceye] çev. H.E. Lurier, *Crusaders as Conquerors.* New York 1964. Bu kronik Aragon, Fransız ve İtalyan dillerinde de yayımlanmıştır.

Chronicle of Tocco [Tocco Kroniki]: Yay. haz. G. Schiro, *Cronica dei Tocco di Cefalonia di anonimo, CFHB* X, Roma 1975.

Chronicle of the Turkish Sultans [Türk Sultanlarının kroniki]: *Khronikon ton Tourkon Soultanon,* yay. haz. G.T. Zoras, Atina 1958 (ayrıca bkz. Zachariadou, E.A.)

Chrysoloras [Khrysoloras], Demetrios: Yay. haz. P. Gautier, "Actions de Grâces de Démétrios Chrysoloras à la Théotokos pour l'anniversaire de la bataille d'Ankara (29 Juillet 1403)," *REB* XIX (1961) (: *Mélanges R. Janin,* s. 340-357)

Delehaye, H.: "Deux typica byzantins de l'époque des Paléologues," *Mémoires de l'Académie Royale de Belgique, Classe des Lettres,* 2e série, XIII, 4, Brüksel 1921, s. 1-213 (: Delehaye, *Collected Studies, Synaxaires byzantins, ménologes, typica,* Londra 1977 No. VI).

Doukas: *Istoria Turco-Byzantina (1341-1462),* yay. haz. V. Grecu, Bükreş 1958; [İngilizceye] çev. H.J. Magoulias, *Doukas: Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks,* Detroit 1975.

Ekthesis Khronikè, yay. haz. Sp. P. Lambros, *Ecthesis Chronica and Chronicon Athenarum,* Londra 1902.

Gabras, Mikhael: *Mektuplar.* Yay. haz. G. Fatouros, *Die Briefe des Michael Gabras (ca. 1290-nach 1350),* 2 cilt, Wiener byzantinische Studien, X/1-2, Viyana 1973.

Gennadios, Georgios Skholarios: *Oeuvres complètes de Gennade Scholarios,* yay. haz. L. Petit/X.A. Siderides/M. Jugie, 8 cilt, Paris 1928-1936.

Gouillard: "Le Synodikon de l'Orthodoxie: édition et commentaire," *TM* II (1967), s. 1-313.

Gregoras, Nikephoros: Tarih. *Byzantina Historia,* yay. haz. L. Schopen, 3 cilt (*CSHB* 1829-1855); Almancaya çev., açıklamalarla, J.L. van Dieten: *Nikephoros Gregoras, Rhomäische Geschichte,* Stutgart, 1973—.

———— Mektuplar. Yay. haz. M. Bezdeki, "Nicephori Gregorae Epistulae XC," *Ephemeris Dacoromana,* II (1924) s. 229-377; yay. haz. R. Guilland, *Correspondance de Nicéphore Gregoras,* Paris 1927; yay. haz. P.A.M. Leone, 2 cilt, Matino 1982-1983.

Harmenopoulos, Constantine: *Hexabiblos.* [İngilizceye] çev. E. Freshfield, *A Manuel of Byzantine Law Compiled in the Fourteenth Century,* Cambridge 1930.

Isidoros Glabas (Thessalonikeli): Vaazlar. Yay. haz. B. Laourdas, "Isidorou Arkhiepiskopou Thessalonikès Omiliai eis tas Eortas tou Agiou Dèmètriou," *Helenika,* Bölüm V, Selanik 1954.

Kabasilas, Nikolaos Khamaetos: *Commentary on the Divine Liturgy,* J. Hussey/P. McNulty'nin çevirisi, *MPG* CL sütun 367-491, Londra 1960.

———— Söylev. I. Şevçenko, "Nicolas Cabasilas' 'anti-Zealot' discourse: a reinterpretation," *DOP* XI (1957), s. 79-171; G.T. Dennis, "Nicholas Cabasilas Chamaëtos and his discourse on abuses committed by authorities against sacred things," *Byzantine Studies/Etudes Byzantines,* V (1978), s. 80-87 (: Dennis, *Collected Studies,* No. XI).

———— Mektuplar. Yay. haz. P. Enepekides, "Der Briefwechsel des Mystikers Nikolaos Kabasilas," *BZ* XLVI (1953), s. 18-46; I. Şevçenko, "Nikolaus Cabasilas' correspondence and the treatment of late Byzantine literary texts," *BZ* XLVII (1954), s. 49-59.

———— *On the Life of Christ, MPG,* CL sütun 491-726, [İngilizceye] çev. C.J. Catanzaro, New York 1974.

———— *Panegyrics.* Yay. haz. M. Jugie, Isveztija russkago arkheologiçeskago Instituta v Konstantinopole; yay. haz. M. Jugie, "L'éloge de Mathieu Cantacuzène par Nicolas Cabasilas," *EO* XIII (1910), s. 338-343.

———— Tefecilik hakkında. *Contra Feneratores, MPG,* CL sütun 727-750; R. Guilland, "Le traité inédit "sur l'usure" de Nicolas Cabasilas," *Eis Mnèmèn Spyridonos Lamprou,* Atina 1935, s. 269-277; I. Şevçenko, "Nicolas Cabasilas' 'anti-Zealot' discourse,

a reinterpretation," *DOP* XI (1957), s. 79-171 (ayrıca bkz. *DOP* XIV, 1960, s. 179-201; *DOP,* XVI, 1962, s. 402-406); P. Charanis, "Observations on the 'anti-Zealot' discourse of Cabasilas," *RESEE,* IX (1971), s. 369-376.

Kalekas, Manuel: Mektuplar. Yay. haz. R.-J. Loenertz, *Correspondance de Manuel Calécas,* Studi e Testi, 152, Vatikan 1950.

Kallistos I, Patrik: Bkz. D.B. Gonis, *To syngraphikon ergon tou Oikoumenikou Patriarkhou Kallistou A',* Atina 1980.

Kananos (Cananus), İoannes Laskaris: Johannis Canani, *De Constantinopolis Obsidione,* yay. haz. ve çev. E. Pino, Napoli 1968; daha eski yayını I. Bekker, *De Constantinopoli Oppugnata (1422),* Phrantzes içinde, *CSHB* 1838, s. 457-479.

Kantakouzenos (Cantacuzenus), İoannes: *Historiae,* yay. haz. L. Schopen, 3 cilt, *CSHB* 1828-1832. Almanca çev., açıklamalarla, G. Fatouros / T. Krischer, Stuttgart 1982.

———— *Iohannis Cantacuzeni Refutationes duae Prochori Cydonii et Disputatio cum Paulo Patriarcha Latino Epistulis Septem Tradita.* Yay. haz. E.Voordeckers / F. Tinnefeld, Corpus Christianorum, Series Graeca, Turnhout/Louvain, 1987.

Kodinos (Codinus). Bkz. Pseudo-Kodinos.

Kritoboulos, İmrozlu: Tarih. Yay. haz. Dr.R. Reinsch, *Critobouli Imbriotae Historiae, CFHB* XXII, Berlin/New York 1983; [İngilizceye] çev. C.T. Riggs, *History of Mehmed the Conqueror by Kritovoulos,* Princeton, NJ, 1954.

Kydones, Demetrios: Savunmalar. Yay. haz. G. Mercati, *Apologie della propria fede,* şu yayında: *Notizie di Procoro e Demetrio Cidone,* Vatikan 1931, s. 359-435; ayrıca bkz. H.-G. Beck, *Ostkirschliche Studien,* I (1952) s. 209-225, 264-282.

———— Mektuplar. Yay. haz. R.-J. Loenertz, *Démétrius Cydonès Correspondance,* 2 cilt, Studi e Testi, 196, 208; Vatikan 1956, 1960; Almanca çev., açıklamalarla, F. Tinnefeld, 2 cilt, Stuttgart 1981-1982.

———— Söylevler. *De Admittando Latinorum Subsidio, MPG,* CLIV, sütun 961-1008; *De Non Reddenda Callipoli, MPG,* CLIV, sütun 1009-1036; *Occisorum Thessalonicae Monodia, MPG* CIX, sütun 639-652; İoannes Kantakouzenos'a ve İoannes Palaiologos'a, yay. haz. G. Cammelli, *BNJ,* III (1922), s. 67-76; IV (1923), s. 77-83; yay. haz. Loenertz, *Correspondance,* I, s. 1-23.

Makrembolites, Aleksios: Diyaloglar. Yay. haz. I. Şevçenko, "Alexios Makrembolites and his 'Dialogue between the rich and the poor'", *ZRVI,* VI (1960), s. 203-228.

———— Cenevizler hakkında tarihsel söylev. Yay. haz. A. Papadopoulos-Kerameus, *Analekta Jerosolymitikès Stakhyologias,* I (1891), s. 144-159.

———— Ayasofya'nın çökmesi hakkında. Yay. haz. S. I. Kourousis, *EEBS,* XXXVII (1969-1970), s. 235-240.

Manuel II Palaiologos: Bir Müslümanla konuşma. Yay. haz. E. Trapp, *Manuel II Palaiologos, Dialoge mit einem "Perser".* Wiener byzantinische Studien, II, Viyana 1966.

———— Söylevler, konuşmalar vb.: *Discourse to the People of Thessalonica,* yay. haz. B. Laourdas, *Makedonika,* III (1955), s. 290-307; *Funeral Oration on his Brother Theodore,* çevirisiyle birlikte yay. haz. Julian Chrysostomides (*CFHB* XXVI, Selanik 1985); *Orationes Ethico-Politicae,* ve *Praecepta Educationis Regiae (MPG,* CLVI sütun 313-384, 385-557); Mektuplar, yay. haz. G.T. Dennis, *Letters of Manuel II Palaeologus. Text, Translation and Notes (CFHB,* VIII, Washington DC 1977). (Manuel'in diğer edebi yapıtları için bkz. Barker, *Manuel II,* s. 554-555).

Matthaios I, Patrik: Vasiyetname. Yay. haz. H. Hunger, "Das Testament des Patriarchen Matthaios I (1397-1410)," *BZ,* LI (1958), s. 288-309.

Matthaios, Ephesos Metropoliti: Mektuplar. Yay. haz. D. Reinsch, *Die Briefe des Matthaios von Ephesos im Codex Vindobonensis Theol. Gr. 174,* Berlin 1974; [ayrıca] S.I.

Kourousis, *Manuel - Matthaios Gabalas eita Matthaios Mètropolitès Ephesou (1271/2 - 1355/60),* I, Atina 1972.

Maksimos Kausokalyvites: Hayatı. F. Halkin, "Deux vies de S. Maxime le Kausokalybe, ermite au Mont Athos (XIVe siècle)," *Analecta Bollandiana,* LIV (1936), 38-112.

Mazaris: *Mazaris' Journey to Hades.* Çevirisiyle yay. haz. J.N. Barry / M.J. Share ve diğerleri, Arethusa Monographs, V, New York 1975.

Metokhites, Theodoros: Denemeler. Yay. haz. C.G. Müller / T. Kiessling, *Theodori Metochitae Miscellanae Philosophica et Historica,* Leipzig 1821.

———— Şiirler. Yay. haz. M. Treu, *Dichtungen des Gross-Logotheten Theodoros Metochites,* Potsdam 1895; R. Guilland, "Les poésies inédites de Théodore Métochite," Guilland, *Etudes Byzantines,* Paris 1959, s. 178-205.

Meyendorff, J.: "Projets de concile oecumenique en 1367: un dialogue inédit entre Jean Cantacuzène et le légat Paul," *DOP,* XIV (1960), s. 147-177 (: Meyendorff, *Collected Studies,* No. XI).

———— "Le tome synodal de 1347," *ZRVI* VIII (1963), *Mélanges Georges Ostrogorsky,* I, s. 209-227 (: Meyendorff, *Collected Studies,* No. VII).

Mikhael VIII Palaiologos: Otobiyografi. Yay. haz. H. Grégoire, "Imperatoris Michaelis Palaeologi de Vita Sua," *B,* XXIX-XXX (1959-1960), s. 447-475.

Niketas Khoniates: *Historia.* Yay. haz. van Dieten (*CFHB,* XI/1-2, Berlin / New York, 1975).

Pakhymeres, Georgios: Tarih. *De Michaele et Andronico Palaeologis,* yay. haz. I. Bekker, 2 cilt (*CSHB,* 1835); *Georges Pachymères, relations historiques,* yay. haz. A. Failler, çev. V. Laurent (*CFHB,* XXIV, Paris, 1984).

Palamas, Gregorios: Yapıtlar, yay. haz. P. Chrestou, 4 cilt, Selanik 1962, 1966, 1970, 1988.

———— *Grégoire Palamas: défense des saints hésychastes,* yay. haz. J. Meyendorff, 2 cilt, Louvain 1959; 2. bs. 1973.

———— *Saint Gregory Palamas: The One Hundred and Fifty Chapters,* çevirisiyle yay. haz. R.E. Sinkewicz, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto 1988.

Panaretos, Mikhael: Trabzon İmparatorluğu'nun Kroniki, yay. haz. Sp. P. Lambros, *NE* IV (1907), s. 266-294; yay. haz. O. Lampsides, "Peri to Megalon Komnènon," *Arkheion Pontou,* XXII (1958), s. 5-128 (Pontikai Ereunai/Pontos Araştırmaları, 2 başlığı ile ayrı basımı da yapılmıştır, Atina 1958).

Philes, Manuel: Şiirler. Yay. haz. E. Miller. *Manuelis Philae Carmina,* 2 cilt, Paris 1855, 1857; yay. haz. Ae. Martini, *Manuelis Philae Carmina Inedita,* Napoli 1900.

Philotheos Kokkinos, Patrik: Dogma yapıtları, yay. haz. D. B. Kaimakis, Selanik 1983.

———— Azizlerle ilgili yapıtlar, yay. haz. D. G. Tzamis, Selanik 1985.

———— Konuşmalar ve vaazlar, yay. haz. B. S. Pseutongas, Selanik 1981.

Planoudes, Maximos: Mektuplar. Yay. haz. M. Treu, *Maximi Monachi Planudis Epistulae,* Breslau 1890; Konuşmalar: L.G. Westerink, "Le basilikos de Maxime Planude," *BS* XXVII (1966), s. 98-103; XXVIII (1967), s. 54-67; XXIX (1968), s. 34-50.

Plethon, Georgios Gemistos: II. Manuel'e ve Theodoros Palaiologos'a hitabe. yay. haz. A. Ellissen, *Analeekten der mittel- und neugriechischen Literatur,* IV, 2 (Leipzig 1860); s. 41-84; yay. haz. Sp. P. Lambros, *LPP* IV, Atina 1930, s. 113-135, 246-265; seçme bölümlerin çevirileri E. Barker, *Social and Political Thought in Byzantium,* s. 198-219; çev. C. M. Woodhouse, *Gemistos Plethon: The Last of the Helenes,* Oxford 1986; ayrıca, Almanca çev. W. Blum, *Georgios Gemistos Plethon. Politik, Philosophie und Rhetorik im spätbyzantinischen Reich,* Stuttgart 1988.

———— Yasalar üzerine. Yay. haz. C. Alexandre, *Pléthon: Traité des Lois,* Paris 1858; yeniden bas. Amsterdam 1966.

Pseudo-Kodinos: *De Officiis.* Yay. haz. J. Verpeaux, *Pseudo-Kodinos, Traité des Offices,* Paris 1966.

Raoul, Manuel: Mektuplar. Yay. haz. R.-J. Loenertz, "Emmanuelis Raoul Epistulae" XII, *EEBS,* XXVI (1956), s. 130-163.

Sphrantzes, Georgios: *Chronicon minus. Georgios Sphrantzes, Memorii 1401-1477.* Ekinde: *Pseudo-Phrantzes, Macariae Melissenos, Cronica 1258-1481,* yay. haz. V. Grecu, Bükreş 1966.

Symeon, Selanikli: *Politico-historical works of Symeon, Archbishop of Thessalonica (1416/17 to 1429),* yay. haz. D. Balfour, Wiener byzantinische Studien, XIII, Viyana 1979.

Syropoulos, Sylvester: Anılar. Yay. haz. V. Laurent, *Les 'Mémoires' du Grand Ecclésiarque de l'Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le Concile de Florence (1438-1439),* Paris 1971.

Thomas Magister (Theodoulos): Söylevler. Yay. haz. J.F. Boissonade, *Anecdota Graeca,* II, Paris 1830, s. 188-268; yay. haz. F.W. Lenz, *Fünf Reden Thomas Magisters,* Leiden 1963.

2. Batı, Slav ve Doğu Kaynakları

Aşıkpaşazâde. Tarih. Yay. haz. F. Giese. *Die altosmanische Chronik des Aşıkpaşazade,* Leipzig 1929

Badoer, Giacomo. *Il libro dei conti di Giacomo Badoer (Costantinopoli 1436-1440),* yay. haz. U. Dorini/T. Bertelè, Roma 1956.

Barbaro, Niccolo. *Giornale dell'assedio di Costantinopoli 1453,* yay. haz. E. Cornet, Viyana 1856; [İngilizceye] çev. J.R. Jones, *Nicolo Barbaro, Diary of the Siege of Constantinople,* New York 1969.

Boucicaut, Mareşal. *Le Livre de faicts du Bon Messire Jean le Meingre dit Boucicaut, Mareschal de France et Gouverneur de Gennes.* Şu yapıtta: *Collections complètes des Mémoires pour servirà l'histoire de France,* VII-IX, Paris 1825, yay. haz. J.A. Buchon, Paris 1836.

Broquière, Bertrandon de la. *Le Voyage d'Outremer,* yay. haz. Ch. Schefer, *Recueil des voyages et des documents pour servir à l'histoire de la géographie depuis le XIIIe jusqu'à la fin du XVe siècle,* XII, Paris 1892; [İngilizceye] çev. T. Wright, *Early Travels in Palestine,* Londra 1848, s. 283-382.

Bulgar Kroniki, 1296-1413. Yay. haz. J. Bogdan, "Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung," *Archiv für Slavische Philologie,* XIII, 4 (1891), s. 526-543.

Clavijo, Ruy Gonzalez de. *Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to the Court of Timour at Samarkand, AD 1403-1406,* [İngilizceye] çev. C.R. Markham, Hakluyt Society, Londra 1859; çev. G. Le Strange, Londra 1928; [İspanyolcası:] yay. haz. F. Lopez Estrada, *Embajada a Tamorlan,* Madrid 1943.

Cronaca di Morea. Yay. haz. C. Hopf, *Chroniques gréco-romanes...,* s. 414-468 (Morea kronikinin İtalyancası).

Duşan, Stefan. *Zakonik,* çev. S. Novakoviç, *Zakonik Stefana Duşana, Çara Srpskog,* Belgrad 1898; [İngilizceye] çev. M. Burr, *Slavonic and East European Review,* XXVIII (1949), s. 198-217; XXIX (1950), s. 516-539.

Enverî. *Le Destan d'Umur Pacha (Düsturnâme-i Enverî),* yay. haz. Irène Mélikoff-Sayar, Bibliothèque Byzantine, yay. haz. P. Lemerle, Documents, II, Paris 1954.

Ignatios, Smolensk'li. "Le Pèlerinage d'Ignace de Smolensk, 1389-1405," yay. haz. B. de Khitrowo, *Itinéraires russes en Orient,* Cenevre 1889, s. 127-157; yay. haz. G.P. Majeska, *Russian Travellers to Constantinople,* Washington DC 1984, s. 48-113.

İbn Arabşah, Ahmed. Çev. J.H. Sanders, *Tamerlane or Timur, the Great Amir,* Londra 1936.
İbn Battuta. *Travels (AD 1325-1354),* çev. H.A.R. Gibb, Hakluyt Society, Cambridge 1962.
Libro de los Fechos et Conquistas del Principado de la Morea. Derleyen Don Fray Johan Fernandez de Heredia, yay. haz. A. Morel-Fatio, Cenevre 1885 (Morea Kroniki'nin Aragon dilinde metni).
Livre de la conqueste de la Princée de l'Amorée. Yay. haz. J. Longnon, Paris 1911 (Morea Kroniki'nin Fransızca metni).
Mézières, Philippe de. *The Life of Saint Peter Thomas by Philippe de Mézières,* yay. haz. J. Smet (Textus et Studia Historica Carmelitana, II, Roma 1954).
Muntaner, Ramon. *Chronace Catalane del secolo XIII e XIV,* Floransa 1844; *The Chronicle of Muntaner,* [İngilizceye] çev. Lady Goodenough, Hakluyt Society, Londra 1921.
Pegolotti, Francesco Balducci. *La pratica della mercatura,* yay. haz. A. Evans, Cambridge, Mass., 1936.
Sanudo, Marino. *Vitae Ducum Venetorum,* Muratori *RIS,* XIXII içinde, sütun 405-1252.
Sanudo Torsello, Marino. *Istoria del Regno di Romania,* yay. haz. C. Hopf, *Chroniques gréco-romanes...,* s. 99-170.
Schiltberger, Johann. *Reisebuch,* yay. haz. V. Langmantel, Tübingen 1885; [İngilizceye] çev. J.B. Telfer, *The Bondages and Travels of Johann Schiltberger,* Hakluyt Society, Londra 1879.
Spandounes, Theodoros. *Theodoro Spandugnino, Patritio Costantinopolitano, De la origine deli Imperatori Ottomani, ordine dela corte, forma del guerregiare loro, religione, rito, et costumi dela natione,* yay. haz. C.N. Sathas, "Mnèmeia Ellènikès Istorias," *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce ...,* IX, Paris 1890; belli parçaların Fransızca açıklanması: C. Schefer, *Petit Traicté de l'origine des Turqz par Théodore Spanduyn Cantacasin,* Paris 1896.
Stella, Giorgio. *Annales Genuenses,* Muratori *RIS,* içinde, XVII (1730); yay. haz. G.P. Balbi, *RIS* XVII/2, Bologna 1975.
Stefan, Novgorodlu. "Le Pélerinage d'Etienne de Novgorod vers 1350," yay. haz. B. de Khitrowo, *Itinéraires russes en Orient* (1889), s. 113-125; yay. haz. G.P. Majeska, *Russian Travellers to Constantinople,* Washington DC 1984, s. 15-47.
Tafur, Pero. *Andanças e Viajes de Pero Tafur por diversas partes del mundo avidos (1435-1439),* Madrid 1874; çev. M. Letts, *Pero Tafur, Travels and Adventures, 1435-1439,* Londra 1926.
Villani, Matteo. *Croniche di Giovanni, Matteo e Filippo Villani,* yay. haz. A. Racheli, II, Trieste 1858; Muratori *RIS,* içinde, XIV.

II. Çağdaş Yapıtlar

Ahrweiler, Hélène. *Byzance et la mer: la marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe - XVe siècles,* Paris 1966.
———— "L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques (1081-1317), particulièrement au XIIIe siècle," *TM,* I (1965), s. 2-204.
———— *L'idéologie politique de l'empire byzantin,* Paris 1975.
Alexander, P.J. *The Byzantine Apocalyptic Tradition,* Berkeley, Los Angeles / Londra, 1985.
———— "A chrysobull of the Emperor Andronicus II Palaeologus in favor of the See of Kanina in Albania," *B,* XV (1940-1941), s. 167-207.
Alexandru-Dersca, Marie-Mathilde. *La Campagne de Timur en Anatolie (1402),* Bükreş 1942; 2. bs. Londra 1977.

Allatius, Leo. *De Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis Perpetua Consensione,* Coloniae Agrippinae, 1648.

Angold, M.J. *A Byzantine Government in Exile: Government and Society under the Laskarids of Nicae (1204-1261),* Oxford 1975.

Antoniadis-Bibicou, Hélène. *Recherches sur les douanes à Byzance,* Paris 1963.

Argenti, P. *The Occupation of Chios by the Genoese and their Administration of the Island, 1346-1566,* 3 cilt, Cambridge 1958.

Arnakis, G.G. *Oi protoi Othomanoi. Symbolè eis to problèma tès ptoseos tou Ellènismou tès Asias, 1282-1337* (Osmanlı'nın erken dönemi), Atina 1947.

Art et Société à Byzance sous les Paléologues. Bibliothèque de l'Institut Hellénique d'Etudes Byzantines et Post-Byzantine de Venise, No. 4, Venedik 1971.

Asdracha, Catherine. *La Région des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles: étude de géographie historique,* Atina 1976.

———— "Les Rhodopes au XIVe siècle: histoire administrative et prosopographie," *REB* XXXIV (1976), s. 175-209.

Atiya, A.S. *The Crusade in the Later Middle Ages,* Londra 1938.

———— *The Crusade of Nicopolis,* Londra 1934.

Babinger, F. *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14. - 15. Jahrhundert),* Münih/Viyana 1944.

———— *Mehmed the Conqueror and his Time,* çev. R. Manheim, yay. haz. W.C. Hickman, Princeton NJ 1978.

Balard, M. *Collected Studies: La Mer Noire et la Romanie génoise aux XIIIe - XVe siècles,* Londra 1989.

———— "A propos de la bataille du Bosphore: l'expédition génoise de Paganino Doria à Constantinople (1351-1352)," *TM* IV (1970), s. 431-469 (: *Collected Studies,* No. 11).

———— *La Romanie génoise (XIIe-début du XVe siècle),* 2 cilt, Roma 1978.

Barker, E. *Social and Political Thought in Byzantium,* Oxford 1957.

Barker, J. W. *Manuel II Palaeologus (1391-1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship,* New Brunswick, NJ, 1968.

———— "The problem of appanages in Byzantium during the Palaiologan period," *Byzantina* III (1971), s. 103-122.

Bartusis, M.C. *The Late Byzantine Army. Arms and Society, 1204-1453,* Philadelphia 1992.

Barzos, K. *E genealogia ton Komnènon,* 2 cilt, Selanik 1984.

Baynes, N.H. *Byzantine Studies and other Essays,* Londra 1955.

Beck, H.-G. *Das byzantinische Jahrtausend,* Münih 1977.

———— *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur,* Münih 1971.

———— *Ideen und Realitäten in Byzanz (Collected Studies,* Londra 1972).

———— *Kirsche und theologische Literatur im byzantinischen Reich,* Münih 1959.

———— *Theodoros Metochites: Die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14. Jahrhundert,* Münih 1952.

Beldiceanu-Steinherr, Irène. "La conquête d'Andrianople par les Turcs. La pénétration turque en Thrace et la valeur des chroniques ottomanes," *TM,* I (1965), s. 439-461.

Belting, H. *Das illuminierte Buch in der spätbyzantinischen Gesellschaft,* Heidelberg 1970.

Belting, H./Mango, C./Mouriki, D. *The Mosaics and Frescoes of St. Mary Pammakaristos (Fethiye Camii) at Istanbul,* Dumbarton Oaks, Washington DC 1978.

Bendall, S./Donald, P.J. *The Later Palaeologan Coinage,* Londra 1979.

Berger de Xievrey, J. *Mémoire sur la vie et les ouvrages de l'empereur Manuel Paléologue.* Mémoires de l'Institut de France, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, XIX, Paris 1853.

Bertelè, T. "I gioielli della corona bizantina dati in pegno alla repubblica veneta nel sec. XIV e Mastino della Scala," *Studi in onore di Amintore Fanfani*, II: *Medioevo*, Milano 1962, s. 90-177.

———— "L'iperpero bizantino dal 1261 al 1453." *Rivista Italiana di Numismatica e Scienze Affini*, LIX (1957), s. 70-89.

Binon, S. "A propos d'un prostagma inédit d'Andronic III Paléologue," *BZ*, XXXVIII (1938), s. 133-155, 377-407.

Blum, W. *Georgios Gemistos Plethon: Politik, Philosophie und Rhetorik im spätbyzantinischen Reich*, Stuttgart 1988.

Bodnar, E.W. *Cyriacus of Ancona and Athens*, Collection Latomus, XLIII, Brüksel 1960.

———— "The isthmian fortifications in oracular prophecy," *American Journal of Archaeology*, LXIV (1960), s. 165-171.

Bon, A. *La Morée franque: recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d'Achaie (1205-1430)*, 2 cilt, Paris 1969.

Boojamra, J.L. *Church Reform in the Late Byzantine Empire: A Study for the Patriarchate of Athanasios of Constantinople*, Selanik 1982.

Bosch, Ursula V. *Kaiser Andronikos III. Palaiologos: Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321-1341*, Amsterdam 1965.

Bouvat, L. *L'Empire mongol, deuxième phase. Histoire du monde*, XXX, 3. Paris 1927.

Bowman, S.B. *The Jews of Byzantium, 1204-1453*, Alabama 1985.

Brand, C.M. *Byzantium Confronts the West, 1180-1204*, Cambridge, Mass. 1968.

Bratianu, G.I. *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris 1938.

———— "Notes sur le projet de mariage entre l'empereur Michel IX Paléologue et Catherine de Courtenay," *RHSEE*, I (1924), s. 139-143.

Bréhier, L. *Le Monde byzantin*. I: *Vie et mort de Byzance*; II: *Les Institutions de l'empire byzantin*; III: *La Civilisation byzantine*, Paris 1969-1970.

Brockelmann, C. *History of the Islamic Peoples*, [İngilizceye] çev. J. Carmichael/M. Perlmann, New York 1960.

Browning, R. *The Byzantine Empire*, Londra 1980.

———— "Kommunata na Zilotite v Solunu (1342-1350)" [Selânik'te Zelotlar Komünü], *Istoriçeski Pregled*, VI, 4-5, Sofya 1950, s. 509-526.

Bryer, A.A.M. "Greek historians on the Turks: the case of the first Byzantine-Ottoman marriage," *The Writing of History in Middle Ages: Essays Presented to R.W. Southern*, yay. haz. R.H.C. Davis/J.M.Wallace-Hadrill, Oxford 1981, s. 471-493 (: Bryer, *Collected Studies*, II: *Peoples and Settlement in Anatolia and the Caucasus*, Londra 1988, No. IV).

Bryer, A.A.M. / Lowry, H. (yay. haz.) *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, Birmingham/Dumbarton Oaks, 1986.

Bryer, A.A.M. / Winfield, D. *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, 2 cilt, Dumbarton Oaks Studies, XX, Washington DC 1985.

Buchthal, H. / Belting, H. *Patronage in Thirteenth-Century Constantinople: An Atelier of Late Byzantine Book Illumination and Calligraphy*. Dumbarton Oaks Studies XVI, Washington DC, 1978.

Bury, J.B. *A History of the Later Roman Empire... (AD 395-565)*, II, Londra 1923.

Cahen, C. *Pre-Ottoman Turkey*, Londra 1968.

Cambridge Medieval History, IV: *The Byzantine Empire*, Part I: *Byzantium and its Neighbours*; Part 2: *Government, Church and Civilisation*. yay. haz. J.M. Hussey, D.M. Nicol ve G. Cowan. Cambridge 1966, 1967 (*CMH*).

Cammelli, G. "Demetri Cydonii orationes tres, adhuc ineditae: Ad Ioannem Cantacuzenum oratio I," *BNJ*, III (1922), s. 67-76.

———— *I dotti bizantini e le origini dell'umanesimo,* I: *Manuele Crisolora,* Floransa 1941.
———— "Oratio altera," *BNJ,* IV (1923), s. 77-83.
Chapman, C. *Michel Paléologue, restorateur de l'empire byzantin (1261-1282),* Paris 1926.
Charanis, P. *Collected Studies,* I: *Studies on the Demography of the Byzantine Empire,* Londra 1972; *Collected Studies,* II: *Social, Economic and Political Life in the Byzantine Empire,* Londra 1973.
———— "Economic factors in the decline of the Byzantine Empire," *Journal of Economic History,* XIII (1953), s. 412-424 (: *Collected Studies,* II, No. IX).
———— "An important Short Chronicle of the fourteenth century," *B,* XIII (1938), s. 335-362 (: *Collected Studies,* II, No. XVII).
———— "Internal strife in Byzantium during the fourteenth century," *B,* XV (1940-1941), s. 208-230 (: *Collected Studies,* II, No. VI).
———— "The monastic properties and the state in the Byzantine Empire," *DOP* IV (1948), s. 51-119 (: *Collected Studies,* II, No. I).
———— "Observations on the 'anti-Zealot' discourse of Cabasilas," *RESEE* IX (1971), s. 369-376.
———— "On the social structure and economic organisation of the Byzantine Empire in the thirteenth century and later," *BS,* XII (1951), s. 94-153 (: *Collected Studies,* No. IV).
———— "The Strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks, 1370-1402," *B,* XVI (1942-1943), s. 286-314 (: *Collected Studies,* II, No. XIX).
Charanis Studies: Essays in Honor of Peter Charanis, yay. haz. A.E. Laiou, New Brunswick NJ 1980.
Cheetham, N. *Medieval Greece,* New Haven/Londra 1981.
Chionides, G.C. *Istoria tis Beroia s tis poleos kai tis periohis,* II, Selanik 1970.
Christophilopoulou, Aikaterini. *Eklogh, anagoreusis kai stejis tou Buzantinou autokratoros,* Atina 1956.
Chrysostomides, Julian. "Italian women in Greece during the late fourteenth and early fifteenth centuries," *Rivista di Studi Bizantini e Slavi (Miscellanea A. Pertusi),* II (1892), s. 118-132.
———— "John V Palaeologus in Venice (1370-1371) and the Chronicle of Caroldo: a reinterpretation," *OCP,* XXXI (1965), s. 76-84.
———— "Studies on the Chronicle of Caroldo with special reference to the history of Byzantium from 1370 to 1377," *OCP,* XXXV (1969), s. 123-182.
———— "Venetian commercial privileges under the Palaeologi," *Studi Veneziani,* XII (1970), s. 267-356.
Clucas, L. "The triumph of mysticism in Byzantium in the fourteenth century," *Byzantina kai Metabyzantina,* IV (*Byzantine Studies in Honor of Milton V. Anastos*), yay. haz. S. Vryonis, Malibu 1985, s. 163-224.
Constantinides, C. *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries,* Lefkoşe 1982.
Constantinides-Hero, Angela. "Theoleptos of Philadelphia (ca. 1250-1322): from solitary to activist," Curçiç/Mouriki (yay. haz.) *The Twilight of Byzantium* içinde, s. 27-38.
Constantinidi-Bibikou, Hélène. "Documents concernant l'histoire byzantine déposés aux archives nationales de France," *Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier,* I (1960), s. 119-132.
———— "Yolande de Montferrat, impératrice de Byzance," *L'Hellénisme Contemporain,* 2e série, IV, 6 (1950), s. 425-442.

Cox, E.L. *The Green Count of Savoy: Amadeus VI and Transalpine Savoy in the Fourteenth Century,* Princeton, NJ, 1967.

Curçiç, S. / Mouriki, Doula. *The Twilight of Byzantium: Aspects of Cultural and Religious History in the Late Byzantine Empire,* Princeton, NJ, 1991.

Dade, E. *Versuch zur Wiedererrichtung der lateinischen Herrschaft in Konstantinopel im rahmen der abendländischen Politik, 1261 bis etwa 1310.* Jena 1938.

Darrouzès, J. "Conférences sur la primauté du Pape à Constantinople en 1357," *REB,* XIX (1961), s. 76-109.

Delaville le Roulx. *La France en Orient au XIVe siècle,* 2 cilt, Paris 1886.

Dennis, G.T. *Collected Studies: Byzantium and the Franks (1350-1420),* Londra 1982.

———— "The Byzantine-Turkish Treaty of 1403," *OCP,* XXXIII (1967), s. 72-88 (*Collected Studies,* No. VI).

———— "Nicholas Cabasilas Chamaëtos and his discourse on abuses committed by authorities against sacred things," *Byzantine Studies/Etudes Byzantines,* V (1978), s. 80-87 (: *Collected Studies,* No. XI).

———— *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica, 1382-1387.* Orientalia Christiana Analecta, 159; Roma 1960.

———— "The second Turkish capture of Thessalonica 1391, 1394 or 1430," *BZ* LVII (1964), s. 53-61 (: *Collected Studies,* No. V).

———— "An unknown Byzantine Emperor, Andronicus V Palaeologus (1400-1407?)," *JÖBG,* XVI (1967), s. 175-187 (: *Collected Studies,* No. II).

———— "Two unknown documents of Manuel II Palaeologus," *TM,* III (1968), s. 397-404.

Diehl, C. *Figures byzantines,* 2 cilt, Paris 1908.

———— *Impératrices de Byzance,* Paris 1959.

Diniç, M. "The Balkans, 1018-1499," *CMH,* IV, 1 (1966), Bölüm XII.

Djuriç, I. *Sumrak Vizantije (Vreme Jovana VIII Paleologa) 1392-1448.* Belgrad 1984.

Dölger, F. "Die dynastische Familienpolitik des Kaisers Michael Palaiologos," Dölger, *PARASPORA: 30 Aufsätze zur Geschichte, Kultur und Sprache des byzantinischen Reiches*içinde, Ettal 1961, s. 178-188.

———— "Die Familie der Könige im Mittelalter," Dölger, *Byzanz und die europäische Staatenwelt* içinde, Ettal 1953, s. 34-69.

———— "Johannes VI. Kantakouzenos als dynastischer Legitimist," *Seminarium Kondakovianum,* X (1938) (: *Festschrift A.A. Vasiliev*), s. 19-30 (: Dölger, *PARASPORA: 30 Aufsätze zur Geschichte, Kultur und Sprache des byzantinischen Reiches,* Ettal 1961, s. 194-207).

———— "Johannes VII. Kaiser der Rhomäer," *BZ,* XXXI (1931), s. 21-36.

———— "Die Krönung Johanns VIII. zum Mitkaiser," *BZ,* XXXVI (1936), s. 318-319.

———— "Zum Aufstand Andronikos IV. gegen seinem Vater Johannes V. im Mai 1373," *REB,* XIX (1961) (: *Mélanges R. Janin*), s. 328-332.

Ducellier, A. *Le Drame de Byzance: idéal et échec d'une société chrétienne,* Paris 1976.

———— *Façade maritime de l'Albanie au moyen âge: Durazzo et Valona du XIe au XVe siècle.* Selanik 1981.

Ducellier, A. (ve diğerleri). *Byzance et le monde orthodoxe,* Paris 1986.

Dujçev, I. "La conquête turque et la prise de Constantinople dans la littérature slave de l'époque," Dujçev, *Medioevo bizantino-slavo* içinde, III, s. 478-487.

———— *Medioevo bizantino-slavo,* 3 cilt (Storia e Letteratura, Raccolta di Studi e Testi, 102, 113, 119: Roma 1965, 1968, 1971).

———— "Le patriarche Nil et les invasions turques vers la fin du XIVe siècle," *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire,* LXXVII (1966), s. 207-214 (: Dujçev, *Medioevo bizantino-slavo,* II, s. 253-261).
Eszer, A.K. *Das abenteuerliche Leben des Johannes Laskaris Kalopheros,* Wiesbaden 1969.
Evert-Kappesowa, Halina. "Byzance et le Saint Siège à l'époque de l'Union de Lyon," *BS,* XVI (1955), s. 297-317.
———— "La fin de l'Union de Lyon," *BS,* XVII (1956), s. 1-18.
———— "Une page de l'histoire des relations byzantino-latines. Le clergé byzantin et l'Union de Lyon (1274-1282)," *BS,* XII (1952-1953), s. 68-92.
———— "La société byzantine et l'Union de Lyon," *BS,* X (1949), s. 28-41.
Failler, A. "Chronologie et composition dans l'histoire de Georges Pachymère," *REB* XXXIX (1981), s. 145-249.
———— "Note sur la chronologie du règne de Jean Cantacuzène," *REB* XXIX (1971), s. 293-302.
———— "Nouvelle note sur la chronologie du règne de Jean Cantacuzène," *REB* XXXIV (1976), s. 118-124.
Fassoulakis, S. *The Byzantine Family of Raoul-Ra(l)les.* Atina 1973.
Ferjançiç, B. "Despot Andronik Paleolog u Solunu," *ZRVI,* X (1968), s. 227-235.
———— *Despoti u Vizantiji i juznoslovenskim zemljama* (Bizans ve Güney Slav Ülkelerinde Despotlar). Posebna Izdana Vizantoloşkog Instituta, VIII, Belgrad 1960.
———— "Sevastokratori u Vizantiji" (Bizans'ta Sebastokrator'lar) *ZRVI,* XI (1969), s. 141-192.
———— *Tesalija u XIII i XIV veka* (13. ve 14. yüzyıllarda Tesalya). Belgrad 1974.
Fine, J.V.A. *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest.* Ann Harbor, 1987.
Finlay, G. *A History of Greece from its Conquest by the Romans to the Present Time, BC 146 to AD 1864,* yay. haz. H.F. Tozer, III ve IV, Oxford 1877.
Florinskij, T. "Andronik Mladşij i Ioann Kantakuzin", *Zurnal Ministerstva Narodnago Prosveşçenija,* CCIV (1879), s. 87-143, 219-251; CCV (1879), s. 1-48; CCVIII (1880), s. 327-334.
Fonkiç, B.L. "Zametki o greçeskich rukopisich Sovietskich chranilişç," *VV,* XXXVI (1974), s. 134.
Frances, E. "Narodnie dvizenija osenju 1354 g. v Konstantinopole i otreçenie Joanna Kantakuzina" (Konstantinopolis'te 1354 sonbaharındaki halk hareketi ve Ioannes Kantakouzenos'un tahtı bırakması). *VV,* XXV (1964), s. 142-147.
Franchi, A. *Il Concilio II di Lione.* Studi e Testi Francescane, 33, Napoli 1965.
Frazee, C. *The Island Princes of Greece: The Dukes of the Archipelago.* Amsterdam 1988.
Fuchs, F. *Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter.* Leipzig 1926.
Gardner, A. *The Lascarids of Nicea.* Londra 1912.
Gautier, P. "Un récit inédit du siège de Constantinople par les Turcs (1394-1402)," *REB* XXIII (1965), s. 100-117.
Gay, J. *Le Pape Clément VI et les affaires d'Orient (1342-1352).* Paris 1904.
Geanakoplos, D.J. *Byzantine East and Latin West: Two Worlds of Christendom in the Middle Ages and Renaissance.* Oxford 1966.
———— *Constantinople and the West: Essays on the Late Byzantine (Palaeologan) and Italian Renaissance and the Byzantine and Roman Churches.* Madison, Wisc., 1989.
———— *Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258-1282: A Study in Late Byzantine-Latin Relations.* Cambridge, Mass., 1959.

———— *Greek Scholars in Venice: Studies in the Dissemination of Greek Learning from Byzantium to Western Europe.* Cambridge, Mass., 1962; yeni basımı, *Byzantium and the Renaissance* başlığıyla, Hamden, Conn., 1972.

———— "Greco-Latin relations on the eve of the Byzantine restoration: the battle of Pelagonia-1259," *DOP,* VII (1953), s. 99-141.

———— *Interaction of the "Sibling" Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (330-1600).* New Haven/Londra 1976.

Gegaj, A. *L'Albanie et l'invasion turque au XVe siècle.* Louvain 1937.

Gelzer, H. "Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der *Notitiae episcopatuum.*" *Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften,* XXI, 3 (Münih 1901), s. 531-638.

Gibbon, E. *The History of Decline and Fall of the Roman Empire.* Yay. haz. J.B. Bury, VI, VII, Londra 1898, 1900.

Gibbons, H.A. *The Foundation of the Ottoman Empire: A History of the Osmanlis up to the Death of Bayezid I, 1300-1403.* Oxford 1916.

Gill, J. *Byzantium and the Papacy, 1198-1400.* New Brunswick, NJ, 1979.

———— *Collected Studies. Church Union: Rome and Byzantium, 1204-1453.* Londra 1979.

———— *The Council of Florence.* Cambridge 1959.

———— *Personalities of the Council of Florence and Other Essays.* Oxford 1964.

Godfrey, J. *1204: The Unholy Crusade.* Oxford 1980.

Grierson, P. *Byzantine Coins.* Londra, Berkeley/Los Angeles, 1982.

Grumel, V. *La Chronologie (Traité d'études byzantines),* yay. haz. P. Lemerle, I, Paris 1958.

Guilland, R. *Collected Studies: Titres et fonctions de l'empire byzantin.* Londra 1976.

———— *Etudes Byzantines,* Paris 1959.

———— "Etudes de civilisation et de littérature byzantines, I: Alexis Apocaucus," *Revue du Lyonnais* (1921), s. 523-554.

———— *Recherches sur les institutions byzantines.* 2 cilt, Berliner Byzantinische Arbeiten, XXXV, Berlin 1967.

Halecki, O. *Un Empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'union des églises et pour la défense de l'empire d'Orient, 1355-1375.* Varşova 1930.

———— *The Crusade of Varna: A Discussion of Controversial Problems.* New York 1943.

Hammer-Purgstall, J. von. *Geschichte des osmanischen Reiches,* I, Peşte 1827.

Head, Constance. *Imperial Byzantine Portraits.* New York 1982.

Heisenberg, A. *Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit.* Sitzungsberichte der bayerischen Akademie der Wissenschaften, philosophische-philologische und historische Klasse, Abh[andlung] 10, Münih 1920 (: Heisenberg, *Quellen und Studien zur spätbyzantinischen Geschichte,* yay. haz. H.-G. Beck, Londra 1973'de No. 1).

Hemmerdinger, B. "Deux notes d'héraldique," *BZ,* LXI (1968), s. 304-309.

Hendy, M. *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450.* Cambridge 1985.

Hero, A.C. "Irene-Eulogia Choumnaina Palaiologina, Abbess of the Convent of Philanthropenos Soter in Constantinople," *BF,* IX (1985), s. 119-147.

———— *A Woman's Quest for Spiritual Guidance: The Correspondence of Princess Eurene Eulogia Choumnaina Palaiologina.* Brookline, Mass. 1986.

Heyd, W. *Histoire de commerce du Levant au moyen âge,* 2 cilt, Leipzig 1936.

Hookham, H. *Tamburlaine the Conqueror.* Londra 1962.

Hopf, C. *Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit.* J.S. Ersch/J.G. Gruber, *Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste* içinde, LXXXV, LXXXVI, Leipzig 1867, 1868.

Hrochova, V. "La révolte des Zélotes à Salonique et les communes italiennes," *BS* XXII (1961), s. 1-15.
Hunger, H. *Byzantinische Grundlagenforschung: Gesammelte Aufsaetze.* Londra 1973.
———— *Die Hochspracliche Profane Literatur der Byzantiner.* 2 cilt, Münih 1987.
———— *Reich der Neuen Mitte: der christliche Geist der Byzantinischen Kultur.* Graz/Wien/Köln, 1965.
———— "Thukydides bei Johannes Kantakouzenos. Beobachtungen zur Mimesis.," *JÖB* XXV (1976), s. 181-193.
———— "Urkunden und Memoirentext: der Chrysoboullos Logos des Johannes Kantakouzenos für Johannes Angelos," *JÖB*, XXVI (1978), s. 107-125.
Hussey, Joan M. *The Orthodox Church in the Byzantine Empire.* Oxford 1986.
Imber, C. *The Ottoman Empire, 1300-1481.* İstanbul 1990.
İnalcık, H. *Collected Studies,* I: *The Ottoman Empire. Conquest, Organisation and Economy* (Londra 1978); II: *Studies in Ottoman Social and Economic History* (Londra, 1985).
———— "The Conquest of Edirne (1361)," *Archivum Ottomanicum,* III, Lahey 1971 (: *Collected Studies,* I, No. III)
———— "The Emergence of the Ottomans." *Cambridge History of Islam,* I, Cambridge 1970.
———— "Mehmed the Conqueror (1432-1481) and his time," *Speculum,* XXXV (1960), s. 408-427.
———— *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600.* Londra 1973.
———— "Ottoman methods of conquest," *Studia Islamica,* II (Paris 1954) s. 103-129 (: *Collected Studies,* I, No. I).
———— "The question of the emergence of the Ottoman state," *International Journal of Turkish Studies,* II (1980), s. 71-79 (: *Collected Studies,* II, No. I).
Iorga. Bkz. Jorga.
Janin, R. *Constantinople byzantine: développement urbain et répertoire topographique,* 2. bs., Paris 1964.
———— *Les Eglises et les monastères des grands centres byzantins: Bithynie, Hellespont, Latros, Galésios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique.* Paris 1975.
———— *Le Géographie ecclésiastique de l'empire byzantin,* I. *le Siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique*; III: *Les Eglises et les monastères,* 2. bs., Paris 1969.
Janssens, E. *Trébizonde en Colchide.* Brüksel 1969.
Jeffreys, E.M./Jeffreys, M.J. *Collected Studies: Popular Literature in Late Byzantium.* Londra 1983.
Jireçek, C.J. *Geschichte der Bulgaren.* Prag, 1876.
———— *Geschichte der Serben,* 2 cilt, Gotha 1911-1918, gözden geç. basımı J. Radoniç, *Istorija Srba,* 2 cilt, Belgrad 1952.
Jorga (Iorga), N. *Geschichte des osmanischen Reiches,* I, Gotha 1908.
———— "Latins et grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe, 1342-1362," *BZ*, XV (1906), s. 179-222.
———— *Philippe de Mézières et la croisade au XIVe siècle.* Paris 1896.
Jugie, M. "L'éloge de Mathieu Cantacuzène par Nicolas Cabasilas," *Echos d'Orient,* XIII (1910), s. 338-343.
Kalligas, Haris A. *Byzantine Monemvasia: The Sources.* Monemvasia, 1990.
Karpov, F.P. *L'Impero di Trebisonda, Venezia, Genova e Roma 1204-1461. Rapporti politici, diplomatici e commerciali.* Roma 1986 (ilk basımı Rusça: Moskova 1981).

Kianka, F. "The Apology of Demetrius Cydones: a fourteenth-century autobiographical source." *Byzantine Studies/Etudes Byzantines,* VII (1980), s. 57-71.

Kolias, G. "Hantarasia Ioannou Zenantion Ioannou E Palaiologu (1390)," *Helenika,* XII (1952), s. 34-64.

Koraç, D./Radiç, R. "Kosovska bitka u bizantologiji" (Bizantinoloji'de Kosova Savaşı) *Kosovska bitka u istoriografij* içinde, Istorijski Institut, Zbornik Radova, XL, Belgrad 1990, s. 93-100.

———— " Ai antilhjeis peri ton escaton tou kosmou kai h kata to etos 1346 ptosis tou troullou tis Agias Sofias," *EEBS,* XXXVII (1969-1970), s. 211-250.

———— *O logios oikoumenikos Partiarhis Ionnis IG, o Glukus.* Atina 1975; daha önce: *EEBS* XLI (1974), s. 297-405.

Kourousis, S.I. *Manouil-Matqaios Gabalas eita Matqaios Mitropolitis Efesou (1271/2 - 1355/60),* I, Atina 1972.

Krekiç, B. *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au moyen âge.* Documents et Recherches, V, Paris 1961.

Krumbacher, G. *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527-1453).* 2. bs., Münih 1897.

Kyrris, K.P. "Gouvernés et gouvernants à Byzance pendant la révolution des Zélotes (1341-1350)," *Gouvernés et gouvernants: Recueils de la Société Jean Bodin,* XXIII, Brüksel 1968, s. 271-330.

———— *To Buzantion kata ton ID aiona, I: H proti fasis tou emfuliou polemou kai h proti sundiallagh ton duo Andronikon (1321),* Lefkoşa 1982.

———— "John Cantacuzenus and the Genoese, 1341-1348," *Miscellanea Storica Ligure,* III, Milano 1963, s. 8-48.

Laiou, Angeliki E. "The Byzantine aristocracy in the Palaeologan period: a story of arrested development," *Viator,* IV (1973), s. 131-151.

———— "A Byzantine prince latinized: Theodore Palaeologus, Marquis of Montferrat," *B,* XXXVIII (1968), s. 386-410.

———— *Constantinople and the Latins: The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328.* Cambridge, Mass. 1972.

———— "In the medieval Balkans: economic pressures and conflicts in the fourteenth century," *Byzantina kai Metabyzantina,* IV (Byzantine Studies in Honor of Milton V. Anastos), yay. haz. S. Vryonis, Malibu 1985, s. 137-162.

———— "Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks: the background to the anti-Turkish league of 1332-1334," *Speculum,* XLV (1970), s. 374-392.

———— "Some observations on Alexios Philanthropenos and Maximos Planoudes," *BMGS,* IV (1978) (: *Essays Presented to Sir Steven Runciman*), s. 89-99.

Laiou-Thomadakis, Angeliki E. "The Byzantine economy in the Mediterranean trade system, thirteenth-fifteenth centuries," *DOP* XXXIV-XXXV (1980-1981), s. 177-222.

———— "The greek merchant of the Palaeologan period. A collective portrait," *Praktika of the Academy of Athens,* LVII/1 (1982), s. 96-132.

———— *Peasant Society in the Late Byzantine Empire: A Social and Demographic Study.* Princeton, NJ 1977.

Lambros, Sp. P. *Leukoma Buzantinon Autokratoron.* Atina 1930.

———— "Sfragides ton teleuteion Palaiologon," *NE,* I (1904), s. 416-432.

Langer, W.L./Blake, R.P. "The rise of the Ottoman Turks and its historical background," *American Historical Review,* XXXVII (1932), s. 468-505.

Laskaris, M. *Vizantiske princeze u srednjevekovnoj Srbiji* (Ortaçağ Sırbistan'ında Bizanslı Prensesler), Belgrad 1926.

Laurent, V. "Actions de grâces pour la victoire navale remportée par les Turcs à Atramyttion au cours de l'automne 1334," *Eis Mnèmèn K.I. Amantou,* Atina 1960, s. 25-41.
———— "La chronologie des patriarches de Constantinople de la première moitié du XIVe siècle (1294-1350)," *REB* VII (1950), s. 145-155.
———— "La correspondance de Démétrius Cydonès," *EO* XXX (1931), s. 399-454.
———— "La croisade et la question d'Orient sous le pontificat de Grégoire X (1272-1276)," *RHSEE* XXII (1945), s. 105-137.
———— "La direction spirituelle à Byzance. La correspondance d'Irène-Eulogie Choumnaina Paléologine avec son second directeur," *REB* XIV (1956), s. 48-86.
———— "Les droits de l'empereur en matière ecclésiastique. L'accord de 1380-1382," *REB* XIII (1959), s. 5-20.
———— "Les grandes crises religieuses à Byzance. La fin du schisme arsénite," *Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique,* XXVI (1945), s. 225-313.
———— "Une princesse byzantine au cloître. Irène-Eulogie Choumnos Paléologine," *EO* XXIX (1930), s. 29-61.
Lemerle, P. "La domination vénitienne à Thessalonique," *Miscellanea Giovanni Galbiati,* III (Fontes Ambrosiani, XXVII) Milano 1951, s. 219-225.
———— *L'Emirat d'Aydin, Byzance et l'Occident: recherches sur "La geste d'Umur Pacha".* Paris 1957.
———— "Le juge général des Grecs et la réforme judiciaire d'Andronic III," *Mémorial Louis Petit,* Bükreş 1948, s. 292-316.
———— *Philippe et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine.* Paris 1945.
———— "Recherches sur les institutions judiciaires à l'époque des Paléologues, I: le tribunal impérial," *Mélanges Henri Grégoire,* I, Paris 1949, s. 369-384.
———— "Recherches sur les institutions judiciaires à l'époque des Paléologues, II: le tribunal du patriarcat ou tribunal synodal," *Mélanges Paul Peeters,* II (: *Analecta Bollandiana,* LXVIII, 1950), s. 318-333.
Loenertz, R.-J. *Byzantina et Franco-Graeca,* 2 cilt. Storia e Letteratura, Raccolta di Studi e Testi 118, 145; Roma 1970, 1978 (: *BFG,* I, II).
———— "Ambassadeurs grecs auprès du Pape Clément VI (1348)," *OCP* XIX (1953), s. 178-196 (: *BFG,* II, s. 285-302).
———— "La chronique brève de 1352," part II. *OCP* XXX (1964), s. 39-50.
———— "Démétrius Cydonès, I: De la naissance à l'année 1373," *OCP* XXXVI (1970), s. 47-72; "II: De 1373 à 1375," *OCP* XXXVII (1971), s. 5-39.
———— "Isidore Glabas, métropolite de Thessalonique (1380-1396)," *REB* VI (1948), s. 181-190 (: *BFG,* II, s. 267-277).
———— "Jean V Paléologue à Venise (1370-1371)," *REB,* XVI (1958), s. 216-232.
———— "Mémoire d'Ogier, protonotaire, pour Marco et Marchetto, nonces de Michel VIII Paléologue auprès de Pape Nicholas III. 1278 printemps-été," *OCP,* XXXI (1965), s. 374-408 (: *BFG,* II, s. 537-572).
———— "Notes d'histoire et de chronologie byzantines," *REB* XVII (1959), s. 158-167; Deuxième série, *REB,* XX (1962), s. 171-180.
———— "Ordre et désordre dans les mémoires de Jean Cantacuzène," *REB* XXII (1964), s. 222-237 (: *BFG,* I, s. 113-130).
Longnon, J. *L'Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée.* Paris 1949.
Luttrell, A. *Collected Studies: Latin Greece, the Hospitallers and the Crusades, 1291-1440.* Londra 1982.

Majeska, G.M. *Russian Travellers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries.* Dumbarton Oaks Studies, XIX, Washington DC 1984.

Maksimoviç, Lj. *The Byzantian Provincial Administration under the Palaiologoi.* Amsterdam 1988.

———— "Politiçka uloga Jovana Kantakuzina posle abdikacije (1354-1383)," *ZRVI*, IX (1966), s. 119-193.

Marinescu, C. "Tentatives de mariage de deux fils d'Andronic II Paléologue avec des princesses latines," *RHSEE*, I (1924), s. 59-63.

Masai, F. *Pléthon et le platonisme de Mistra.* Paris 1956.

Matschke, K.-P. *Fortschritt und Reaktion in Byzanz im 14. Jh. - Konstantinopel in der Bürgerkriegsperiode von 1341 bis 1354.* Berlin 1971.

———— *Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz.* Weimar 1981.

Mavrommatis, L. *Oi protoi Palaiologoi.* Atina 1983.

Maxwell, Kathleen. "Another lectionary of the 'atelier' of the Palaiologina, Vat. Gr. 532," *DOP* XXXVI (1983), s. 47-54.

Medvedev, I.P. *Mistra: Oçerski istorii i kultury pozdnevizantijskogo goroda* (Mistra. Bir geç Bizans kentinin tarihi ve kültürü üzerine incelemeler). Leningrad, 1970.

———— *Mistra.* Leningrad 1973.

Mercati, G. *Miscellanea Giovanni Mercati,* 6 cilt. Studi e Testi, 121-126, Vatikan 1946.

———— *Notizie di Procoro e Demetrio Cidone, Manuele Caleca e Teodoro Meliteniota ed altri appunti per la storia della teologia e della letteratura bizantina del secolo XV.* Studi e Testi, 56, Vatikan 1931.

———— *Opere minori.* 5 cilt. Studi e Testi, 76-80, Vatikan 1937-1941.

Mertzios, K. *Mnhmeia Makedonikis Istorias* Selanik 1965.

Metcalf, D.M. *Coinage in the Balkans, 820-1355.* Selanik 1965.

Meyendorff, J. *Collected Studies. Byzantine Hesychasm: Historical, Theological and Social Problems.* Londra 1974.

———— "Alexis and Roman: a study in Byzantine-Russian relations (1352-1354)," *BS*, XXVIII (1967), s. 278-288 (: *Collected Studies,* No. X).

———— *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes.* New York, 1974.

———— *Byzantium and the Rise of Russia.* Cambridge 1981.

———— *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas.* Paris 1959. [İngilizceye] Çevirisi G. Lawrence, *A Study of Gregory Palamas.* Londra 1965.

———— "Projets de concile oecuménique en 1367: un dialogue inédit entre Jean Cantacuzène et le légat Paul," *DOP* XIV (1960), s. 147-177 (: *Collected Studies,* No. XI).

———— "Society and culture in the fourteenth century. Religious problems.," *XIVe Congrès International des Etudes Byzantines.* Rapports, I. Bükreş 1971, s. 51-65 (: *Collected Studies,* No. VIII).

———— "Spiritual trends in Byzantium in the late thirteenth and early fourteenth centuries. The *Kariye Djami,*" IV, yay. haz. P.A. Underwood, New York 1975, s. 95-106.

Meyer, Ph. *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster.* Leipzig, 1894.

Mijatovich, Ch. *Constantine. The Last Emperor of the Greeks.* Londra 1892.

Miller, T.S. "The plague in John VI Cantacuzenus and Thucydides," *Greek, Roman and Byzantine Studies,* XVIII (1976), s. 385-395.

Miller, W. *Essays on the Latin Orient.* Cambridge 1921.

———— *The Latins in the Levant.* Londra 1908.

———— *Trebizond: The Last Greek Empire.* Londra 1926.

Mohler, L. *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsman.* 3 cilt, Paderborn, 1923-1927, 1942.

Moravcsik, Gy. *Byzantinoturcica,* 2 cilt, 3. bs.. Berliner byzantinische Arbeiten, X, Berlin 1983.

———— "Hungary and Byzantium in the Middle Ages," *CMH*, IV, I (1966), Bölüm XIII.

———— "Vizantijskije imperatory i ich posly v g. Buda" (Buda'ya giden Bizans İmparatorları ve bunların elçileri). Moravcsik, *Studia Byzantina* içinde, Amsterdam 1967, s. 341-358.

Muratore, D. *Una principessa Sabauda sul trono di Bisanzio - Giovanna di Savoia, imperatrice Anna Palaiologina.* Chambéry 1905.

Nicol, D.M. *Collected Studies,* I: *Byzantium. Its Ecclesiastical History and Relations with the Western World* (Londra 1972); *Collected Studies,* II: *Studies in Late Byzantine History and Prosopography.* Londra 1986.

———— "The abdication of John Cantacuzene," *BF*, II (= *Polychordia: Festschrift F. Dölger*, Amsterdam 1967) s. 269-283 (: *Collected Studies,* II, No. VI).

———— *A Biographical Dictionary of the Byzantine Empire.* Londra 1991.

———— "The Byzantine Church and Helenic learning in the fourteenth century," *Studies in Church History,* V, yay. haz. G.J. Cuming, Leiden 1969, s. 23-57 (: *Collected Studies,* I, No. XII).

———— "A Byzantine Emperor in England. Manuel II's visit to London in 1400-1401," *University of Birmingham Historical Journal,* XII, 2 (1971), s. 204-225 (: *Collected Studies,* I, No. X).

———— *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus), ca 1100-1460: A Genealogical and Prosopographical Study.* Dumbarton Oaks Studies, XI, Washington DC 1968.

———— "Byzantine Political Thought," *The Cambridge History of Medieval Political Thought,* Cambridge 1988, s. 51-79.

———— "The Byzantine reaction to the Second Council of Lyons, 1274," *Studies in Church History,* VII, yay. haz. G.J. Cuming/D. Baker, Cambridge 1971, s. 113-146 (: *Collected Studies,* I, No. VI).

———— "Byzantine requests for an oecumenical council in the fourteenth century," *Annuarium Historiae Conciliorum,* I (1969), s. 69-95 (: *Collected Studies,* I, No. VIII).

———— "The Byzantine View of Western Europe," *Greek, Roman and Byzantine Studies,* VIII (1967), s. 315-339 (: *Collected Studies,* I, No. I).

———— *Byzantium and Venice. A Study in Diplomatic and Cultural Relations.* Cambridge 1988.

———— *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium, 1261-1453.* Cambridge 1979.

———— *The Despotate of Epiros, I (1204-1267).* Oxford 1957.

———— *The Despotate of Epiros, II (1267-1479). A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages.* Cambridge 1984.

———— *The End of the Byzantine Empire.* Londra 1979.

———— "The Greeks and the union of the churches: the preliminaries to the Second Council of Lyons, 1261-1274." *Medieval Studies presented to A. Gwynn, S.J.*, yay. haz. J.A. Watt ve diğerleri, Dublin 1961, s. 454-480 (: *Collected Studies,* I, No. V).

———— "The Greeks and the union of the churches. The report of Ogerius, Protonotarius of Michael VIII Palaiologos, in 1280." *Proceedings of the Royal Irish Academy,* LXIII, Sect. C, I (1962), s. 1-16 (: *Collected Studies,* I, No. VII).

———— "Hilarion of Didymoteichon and the gift of prophecy," *Byzantine Studies/Etudes Byzantines,* V (1978), s. 185-200 (: *Collected Studies,* II, No. IX).

———— *The Immortal Emperor: The Life and Legend of Constantine Palaiologos, Last Emperor of the Romans.* Cambridge 1992.
———— "Kaisersalbung. The unction of emperors in late Byzantine coronation ritual," *BMGS*, II (1976), s. 37-52 (: *Collected Studies*, II, No. I).
———— *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*, 1. bs., Londra 1972.
———— *Meteora: The Rock Monasteries of Thessaly.* 2. bs., Londra 1975.
———— "The papal scandal," *Studies in Church History*, XIII (The Orthodox Churches and the West), yay. haz. D. Baker, Oxford 1976, s. 141-168 (: *Collected Studies*, II, No. II).
———— "Popular religious roots of the Byzantine reaction to the Second Council of Lyons," *The Religious Roles of the Papacy. Ideals and Realities.* Yay. haz. C. Ryan, *Papers in Medieval Studies*, VIII, Toronto, Pontifical Institute of Medieval Studies, 1989, s. 321-339.
Nicol, D.M. / Bendall, S. "Anna of Savoy in Thessalonica: the numismatic evidence," *Revue Numismatique*, XIX (1977), s. 90-102.
Norden, W. *Das Papsttum und Byzanz.* Berlin 1903.
Obolensky, D. *Collected Studies, I: Byzantium and the Slavs.* Londra 1971; *Collected Studies, II: The Byzantine Inheritance of Eastern Europe.* Londra 1982.
———— *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500-1453.* Londra 1971.
———— "A Byzantine Grand Embassy to Russia in 1400," *BMGS*, IV (*Essays Presented to Sir Steven Runciman*, 1978), s. 123-132.
———— "Byzantium, Kiev and Moscow. A Study in ecclesiastical relations," *DOP* XI (1957), s. 21-78.
Oikonomides, N. *Byzantine Lead Seals*, Washington DC 1989.
———— "La chancellerie impériale du Byzance du 13e au 15e siècle," *REB* XLIII (1985), s. 167-195.
———— *A Collection of Dated Byzantine Lead Seals.* Washington DC, 1986.
———— "Le haradj dans l'empire byzantin du XVe siècle," *Actes du Ier congrès internationale des études balkaniques et sud-est européennes*, III (*Histoire*), Sofya 1969, s. 681-688.
———— *Hommes d'affaires grecs et latins à Constantinople (XIIIe-XVe siècles).* Conférence Albert-le-Grand, Montreal 1979.
Omont, H. "Projet de réunion des églises grecque et latine sous Charles le Bel en 1327," *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes*, LIII (1982), s. 254-257.
Ostrogorsky, G. "Byzance, état tributaire de l'empire turc," *ZRVI*, V (1958), s. 49-58.
———— "The Byzantine Empire and the hierarchical world order," *Slavonic and East European Review*, XXXV (1956), s. 1-14.
———— *History of the Byzantine State.* [İngilizceye] Çev. Joan Hussey, Oxford 1968.
———— "The Palaeologi," *CMH*, IV, I (1966), Bölüm VIII.
———— *Pour l'histoire de la féodalité byzantine.* Brüksel 1954.
———— "La prise de Serrès par les Turcs," *B*, XXXV (1965) (*Mémorial Henri Grégoire*), s. 302-319.
———— *Quelques problèmes d'histoire de la paysannerie byzantine.* Brüksel 1956.
———— *Serska oblast posle Duşanove smrti* (Duşan'ın ölümünden sonra Serez). Posebna Izdana Vizantoloşkog Instituta, X, Belgrad 1965. Fransızca özeti: H. Miakotine, *TM*, II (1967), s. 569-573.
Pall, F. "Encore une fois sur le voyage diplomatique de Jean Paléologue en 1365/60," *RESEE* IX (1971), s. 535-540.

Papadakis, A. *Crisis in Byzantium. The Filioque Controversy in the Patriarchate of Gregory II of Cyprus, 1283-1289.* New York 1983.
Papadopoulos, A. Th. *Versuch einer Genealogie der Palaiologen, 1219-1453.* Münih 1938; yen. basımı, Amsterdam 1962.
Parisot, V. *Cantacuzène, homme d'état et historien.* Paris 1845.
Pears, E. *The Destruction of the Greek Empire and the Story of the Capture of Constantinople by the Turks.* Londra 1903.
Podskalsky, G. *Theologie und Philosophie in Byzanz. Die Streit um die theologische Methodik in der spätbyzantinischen Geistesgeschichte (14./15. Jh.).* Münih 1977.
Polemis, D.I. *The Doukai. A Contribution to the Byzantine Prosopography.* University of London Historical Studies, XXII, Londra 1968.
Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit. Yay. haz. E. Trapp ve diğerleri. Österreischische Akademie der Wissenschaften, Kommission für Byzantinistik. Viyana, 1976'dan beri.
Queller, D. *The Fourth Crusade. The Conquest of Constantinople, 1201-1204.* Pennsylvania, 1977.
Radoniç, J. *Djuradj Kastriot Skenderbeg i Albanija u XV v.* (XV. yüzyılda Yorgi Kastriyota İskender Bey ve Arnavutluk). Belgrad 1942.
Raybaud, L.-P. *Le Gouvernement et l'administration centrale de l'empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258-1354).* Paris 1968.
Reinert, S.W. "Manuel II Palaeologos and his Müderris," Çurçiç/Mouriki, *The Twilight of Byzantium* içinde, s. 39-51.
Reynolds, L.D. / Wilson, N.G. *Scribes and Scholars. A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature,* 2. bs., Oxford 1974.
Roberg, B. *Die Union zwischen der griechischen und der lateinischen Kirche auf dem II. Konzil von Lyon (1274).* Bonn 1964.
———— *Das Zweite Konzil von Lyon (1274).* Konziliengeschichte, Reihe A. Paderborn/Münih/Viyana/Zürih, 1990.
Rodd, R. *The Princes of Achaia and the Chronicle of Morea. A Study of Greece in the Middle Ages,* 2 cilt, Londra 1907.
Runciman, S. *The Byzantine Theocracy.* Cambridge 1977.
———— *The Fall of Constantinople, 1453.* Cambridge 1965.
———— *The Great Church in Captivity. A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence.* Cambridge 1968.
———— *A History of the Crusades,* III. Cambridge 1954.
———— "The Ladies of the Mongols," (Prof. I. Amantos'un Anısına Armağan'da). Atina 1960, s. 46-53.
———— *The Last Byzantine Renaissance.* Cambridge 1970.
———— *Mistra. Byzantine Capital of the Peloponnese.* Londra 1980.
———— *The Sicilian Vespers. A History of the Mediterranean World in the Late Thirteenth Century.* Cambridge 1958.
Salaville, S. "Deux documents inédits sur les dissensions religieuses byzantines entre 1275 et 1310," *REB,* V (1947), s. 116-136.
Sauli, L. *Della Colonia dei Genovesi in Galata,* 2 cilt, Torino 1831.
Schlumberger, G. *Byzance et croisades: pages médiévales.* Paris 1927.
———— *Un Empereur de Byzance à Paris et à Londres.* Paris 1916.
———— *Expéditions des "Almugavares" ou routiers Catalans en Orient.* Paris 1902.
———— *Le Siège, la prise el le sac de Constantinople par les Turcs en 1453.* Paris 1914.

———— *Sigillographie de l'empire byzantin.* Paris 1884.
Schmalzbauer, Gudrun. "Eine bisher unedierte Monodie auf Kleope Palaiologina von Demetrios Pepagomenos," *JÖB* XX (1971), s. 223-240.
Schreiner, P. "Hochzeit und Krönung Kaiser Manuels II. im Jahre 1392," *BZ*, XL (1967), s. 70-85.
———— *Studien zu den Brakheia Khronika. Miscellanea Byzantina Monacensia,* VI, Münih 1967.
———— "Zur Geschichte Philadelphias im 14. Jahrhundert, 1293-1390," *OCP*, XXXV (1969), s. 375-431.
Setton, K.M. *Collected Studies. Europe and the Levant in the Middle Ages and the Renaissance.* Londra 1974.
———— "The Byzantine Background to the Italian Renaissance," *Proceedings of the American Philosophical Society,* C, I (1956), s. 1-76 (: *Collected Studies,* No. I).
———— *Catalan Domination of Athens, 1311-1388.* 2. bs., Londra 1975.
Setton, K.M. (yay. haz.) *A History of Crusades*; II: *The Later Crusades, 1189-1311.* yay. haz. R.L. Wolff/H.W. Hazard, Philadelphia 1962; III: *The Fourteenth and Fifteenth Centuries.* yay. haz. H.W. Hazard, , Madison, Wisc., 1975.
———— "The Latins in Greece and the Aegean from the Fourth Crusade to the end of the Middle Ages," *CMH*, IV, I (1966), Bölüm IX.
———— *The Papacy and the Levant (1204-1571), I: The Thirteenth and Fourteenth Centuries. II: The Fifteenth Century.* Philadelphia 1976, 1978.
Sideras, A. "Neue Quellen zu Andronikos Palaiologos," *BZ* LXXX (1987), s. 3-15.
Smet, J. *The Life of Saint Peter Thomas by Philippe de Mézières.* Textus et studia historica Carmelitana, II, Roma 1954.
Sokolov, N.P. "Venecija i Vizantija pri pervych Paleologach, 1263-1328" (İlk Palaiologos'lar döneminde Venedik ve Bizans). *VV,* XII (1957), s. 75-96.
Soulis, G.C. *The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephen Dusan (1331-1355) and his Successors.* Washington DC 1984.
Spatharakis, J. *The Portrait in Byzantine Illuminated Manuscripts.* Leiden 1976.
Spremiç, M. "Haraç Soluna u XV veku" (15. yüzyılda Selanik'in ödediği haraç). *ZRVI*, X (1967), s. 187-195.
Starr, J. *The Jewries of the Levant after the Fourth Crusade.* Paris 1949.
Stavrianos, L.S. *The Balkans since 1453.* New York 1965.
Stein, E. "Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte," *Mitteilungen zur osmanische Geschichte,* II (1923-1925), s. 1-62 (ayrı basımı da vardır: Amsterdam 1962).
Stiernon, D. "Bulletin sur le palamisme," *RBE*, XXX (1972), s. 231-341.
Sturdza, M.-D. *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople.* Paris 1983.
Skyoutres, I. Peri to scisma twn Arseniatwn. *Helenika,* II (1929), s. 267-332.
Şevçenko, I. *Collected Studies. Society and Intellectual Life in Late Byzantium.* Londra 1981.
———— "Alexios Makrembolites and his "Dialogue between the Rich and the Poor"," *ZRVI*, VI (1960), s. 187-228.
———— "The decline of Byzantium seen through the eyes of its intellectuals," *DOP*, XV (1961), s. 169-186 (: Collected Studies, No. II).
———— *Etudes sur la polémique entre Théodore Metochites et Nicéphore Choumnos.* Brüksel 1962.
———— "Intellectual repercussions of the Council of Florence," *Church History,* XXIV (1955), s. 291-323.

———— "Léon Bardalès et les juges généraux, ou la corruption des incorruptibles," *B*, XIX (1949), s. 247-259 (: *Collected Studies,* No. VIII).

———— "Nicolas Cabasilas' "anti-Zealot" discourse: a reinterpretation," *DOP*, XI (1957), s. 70-171.

———— "The Palaeologan renaissance," *Renaissances before the Renaissance. Cultural Revivals of Late Antiquity and the Middle Ages* içinde, yay. haz. W. Treadgold, California 1984, s. 144-223.

———— "Society and intellectual life in the fourteenth century," *Actes du XIVe congrès international des études byzantines,* I (Bükreş 1971), s. 69-92 (: *Collected Studies,* No. I)

———— "Theodore Metochites, the Chora and the intellectual trends of his time," *The Kariye Djami* içinde, IV, yay. haz. P.A. Underwood, New York 1975, s. 17-91.

———— "The Zealot revolution and the supposed Genoese colony in Thessalonica," *Prosfora eis St. Kyriakidèn,* Selanik 1953, s. 603-617.

Tabula Imperii Byzantini. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Viyana, 1976 —. I: Koder, J. *Hellas und Thessalia* (1976). II: Hild, F. / Restle, M. *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)* (1981); III: Soustal, P. / Koder, J. *Nikopolis und Kephallenia* (1981); IV: Belke, K. / Restle, M. *Galatien und Lykaonien* (1984).

Taeschner, F. "The Turks and the Byzantine Empire to the end of the thirteenth century;" ve "The Ottoman Turks to 1453," *CMH*, IV, I (1966), Bölüm XVIII ve XIX.

Tafrali, P. *Thessalonique au quatorzième siècle.* Paris 1913.

Talbot, Alice-Mary M. *Faith Healing in Late Byzantium: The Posthumous Miracles of the Patriarch Athanasios I of Constantinople by Theoktistos the Stoudite.* Brookline, Mass. 1983.

Talbot Rice, D. *Byzantine Painting: The Last Phase.* Londra 1968.

Tatakis, B. *La Philosophie byzantine. Histoire de la Philosophie,* yay. haz. E. Bréhier, fas. ek. II, Paris 1919. yeni yay. Yunanca olarak, Atina 1977.

Temperley, H.W. *History of Serbia.* Londra 1917.

Thiriet, F. *Etudes sur la Romanie gréco-vénitienne (Xe-XVe siècles).* Paris 1953.

———— *La Romanie vénitienne au moyen âge. Le Développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe-XVe siècles).* Paris 1959.

———— "Venise et l'occupation de Ténédos au XIV siècle," *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'Ecole Française de Rome,* LXV (Paris 1953), s. 219-245 (: Thiriet, *Etudes,* No. II).

Thomson, J. "Manuel Chrysoloras and the Early Italian Renaissance," *Greek, Roman and Byzantine Studies,* VII (1966), s. 63-82.

Tinnefeld, F. "Byzantinisch-Russische Kirchenpolitik im 14. Jahrhundert," *BZ* LXVII (1974), s. 359-384.

———— "Faktoren des Aufstieges zur Patriarchenwürde im späten Byzanz," *JÖB*, XXXVI (1986), s. 89-115.

———— "Pachymeres und Philes als Zeugen für ein frühes Unternehmen gegen die Osmanen," *BZ*, LXIV (1971), s. 46-54.

Todt, K.-P. *Kaiser Johannes VI. Kantakouzenos und der Islam. Politische Realität und theologische Polemik im palaiologenzeitlichen Byzanz.* Religionswissenschaftliche Studien, XVI, Würzburg 1991.

Tsirpanlis, C.N. *Mark Eugenicus and the Council of Florence. A Historical Reevaluation of his Personality.* Selanik 1974.

Turner, C.J.G. "The career of George-Gennadius Scholarius," *B*, XXXIX (1969), s. 420-455.

———— "Pages from the late Byzantine philosophy of history," *BZ*, LVII (1964), s. 346-373.

Turyn, A. *Codices Vaticani Graeci Saeculis XIII et XIV. Scripti Annorumque Notis Instructi.* Vatikan 1964.

Tzaras, J. "La fin d'Andronic Paléologue, dernier despote de Thessalonique," *RESEE* III (1965), s. 419-432.

Ullmann, W. "A Greek démarche on the eve of the Council of Florence," *Journal of Ecclesiastical History,* XXVI (1975), s. 337-352.

Underwood, P.A. (yay. haz.). *The Kariye Djami,* 4 cilt. Bollingen Series, LXX, New York 1968-1975.

Vacalopoulos, A.E. *History of Macedonia, 1354-1833.* [İngilizceye] Çev. P. Megann, Selanik 1973.

———— *A History of Thessalonike.* [İngilizceye] Çev. T.F. Carney, Selanik 1963; Yunanca basımı: Selanik 1983.

———— "Les limites de l'empire byzantin depuis la fin du XIVe siècle jusqu'à sa chute (1453)," *BZ,* LV (1962), s. 56-65.

———— *Origins of the Greek Nation, 1204-1461.* New Brunswick, NJ, 1970.

———— "Zur Frage der zweiten Einnahme Thessalonikis durch die Türken, 1391-1394," *BZ,* LXI (1968), s. 285-290.

Vasiliev, A.A. "Foundation of the Empire of Trebizond," *Speculum,* XI (1936), s. 32-34.

———— *History of the Byzantine Empire, 324-1453.* Madison, Wisc., 1952.

———— "Pero Tafur, a Spanish traveller of the fifteenth century and his visit to Constantinople and Trebizond and Italy," *B,* VII (1932), s. 75-122.

———— "Puteşestvie Vizantijskago Imperatora Manuila II Paleologa po Zapadnoj Evrope (1399-1404 g.)" (Bizans İmparatoru II. Manuel'in 1399-1404'de Batı Avrupa'daki yolculuğu). *Zurnal Ministerstva Narodnago Prosveşçenija,* yeni dizi, XXXIX (1912), s. 41-78, 160-304.

———— "Il viaggio di Giovanni V Palaeologo in Italia e l'unione di Roma," *Studi Bizantini e Neoellenici,* III (1931), s. 153-192.

Verpeaux, J. "Hiérarchie et préséance sous les Paléologues," *TM,* I (1965), s. 421-437.

———— "Notes prosopographiques sur la famille Choumnos," *BS,* XX, 1959.

———— *Nicéphore Choumnos, homme d'état et humaniste byzantin (ca. 1250/1255-1327).* Paris 1959.

———— *Pseudo-Kodinos, Traité des Offices.* Paris 1966.

Viller, M. "La question de l'union des églises entre Grecs et Latins depuis le Concile de Lyon jusqu'à celui de Florence," *Revue d'histoire ecclésiastique,* XV (1921), s. 260-305, 515-532; XVIII (1922), s. 20-60.

Voordeckers, E. "Un empereur palamite à Mistra en 1370," *RESEE,* IX (1971), s. 607-616.

Vries-Van der Velden, Eva de. *L'Elite byzantine devant l'avance turque à l'époque de la guerre civile de 1341 à 1453.* Amsterdam 1989.

Vryonis, S. *Collected Studies. Byzantium: Its Internal History and Relations with the Muslim World.* Londra 1971.

———— "Byzantine cultural self-consciousness in the fifteenth century," Çurçiç/Mouriki, *The Twilight of Byzantium* içinde, s. 5-15.

———— "The Byzantine Legacy and Ottoman Forms," *DOP,* XXIII-XXIV (1969-1970), s. 253-308.

———— *The Decline of Medieval Helenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century.* Los Angeles, 1971.

———— "Isidore Glabas and the Turkish "Devshirme"." *Speculum,* XXXI (1956), s. 433-443.

———— " The Ottoman conquest of Thessaloniki in 1430," A.A.M. Bryer/H. Lowry, yay. haz. *Continuity and Change in Late Byzantium and Early Ottoman Society.* Birmingham/Dumbarton Oaks, 1986, s. 231-281.

———— *Studies on Byzantium, Seljuks, and Ottomans. Reprinted Studies. (Byzantina kai Metabyzantina),* II, Malibu 1981.

Wächter, A.H. *Der Verfall des Griechentums in Kleinasien in XV. Jahrhundert.* Leipzig 1903.

Walter, G. *La Ruine de Byzance, 1204-1453.* Paris 1958.

Weiss, G. *Joannes Kantakouzenos -Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Mönch- in der Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14. Jahrhundert.* Wiesbaden 1969.

Werner, E. *Die Geburt einer Grossmacht, Die Osmanen (1300 bis 1481). Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus.* Berlin 1966; 4. bs., Viyana/Köln/Graz, 1985.

———— "Johannes Kantakouzenos, Umur Pas[c]ha und Orchan," *BS,* XXVI (1955), s. 255-276.

———— "Volkstümlicher Häretiker oder sozial-politische Reformer? Probleme der revolutionären Volksbewegung in Thessalonike, 1342-1349," *Wissenschaftliche Zeitschrift, Leipzig Universität,* VIII (1958-1959), s. 45-83.

Whitting, P.D. *Byzantine Coins.* New York 1973.

Wifstrand, A. *Laonikos Chalkokondyles, der letzte Athenen: Ein Vortrag.* Scripta Minora Soc. Hum. Litt. Lundensis 1971/1972, Lund 1972.

Wilson, N.G. *Scholars of Byzantium.* Londra 1983.

Wirth, P. "Zum Geschichtsbild Kaiser Johannes VII. Palaiologos," *B,* XXXV (1965) (*Mémorial Henri Grégoire*), s. 592-600.

Wittek, P. *Collected Studies: La Formation de l'empire ottoman,* yay. haz. V.L. Ménage, Londra 1982.

———— "De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople (un demi-siècle d'histoire ottomane)," *Revue des Etudes Islamiques,* XII (1938), s. 1-34.

———— *Das Fürstentum Mentesche. Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13. - 15. Jh.,* İstanbul 1934.

———— *The Rise of the Ottoman Empire.* Royal Asiatic Society Monographs, XXIII, Londra 1938.

Wolff, R.L. *Collected Studies. Studies in the Latin Empire of Constantinople.* Londra 1976.

Woodhouse, C.M. *Gemistos Plethon. The Last of the Helenes.* Oxford 1986.

Wroth, W. *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum,* 2 cilt, Londra 1908.

Zachariadou, Elizabeth A. "The Catalans of Athens and the beginning of the Turkish expansion in the Aegean Se," *Studi Medievali,* XXI (1980), s. 821-838.

———— To Croniko ton Tourkon Soultanon...kai to Italiko tou protupo. *Helenika,* ek. 14, Selanik 1960.

———— "The Conquest of Adrianople by the Turks," *Studi Veneziani,* XII (1970), s. 211-217.

———— *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415).* Venedik, 1983.

Zacos, G. / Veglery, A. *Byzantine Lead Seals,* I, 1-4, Basel 1972.

Zacos, G. / Nesbitt, J.W. *Byzantine Lead Seals,* II, 1-2, Bern 1984-1985.

Zakythinos, D.A. *Collected Studies: Byzance: état-société-économie.* Londra 1973.

———— *Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIIe au XVe siècle.* Atina 1948 (: *Collected Studies,* No. XI)

———. *Le Despotat grec de Morée,* I: *Histoire politique*; II: *Vie et institutions.* Edition revue et augmentée par Chrissa Maltézou, 2 cilt, Londra 1975.

Zinkeisen, J.W. *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa,* I. Hamburg 1840.

Zivojnoviç, M. "Jovan V Paleolog i Jovan Kantakuzin od 1351 do 1354 godine" (1351'den 1354'e, V. Ioannes Palaiologos ile VI. Ioannes Kantakouzenos) *ZRVI,* XXI (1982), s. 127-141.

NOTLAR

1 IV. HAÇLI SEFERİ'NDEN SONRA BİZANS İMPARATORLUĞU (Sayfa 1-24)

1 Niketas Khoniates, *Historia*, yay. haz. J.-L. van Dieten (*CFHB*, XI/1-2, Berlin-New York 1975, s. 301-302; [İngilizceye] çeviren R.J.H. Jenkins, *Cambridge Medieval History* [dizisinde] c. IV/2 (1967), s. 81.

2 IV. Haçlı Seferi'ne yol açan olaylar C.M. Brand'in *Byzantium Confronts the West, 1180-1204* başlıklı yapıtında (Cambridge, Mass., 1968) anlatılmış ve irdelenmiştir.

3 IV. Haçlı Seferi'ni ve Konstantinopolis Latin İmparatorluğu'nu anlatan kitaplar çoktur. Bunların en yenileri şunlardır: K.M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, I: *The Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Philadelphia, 1976, s. 1-26; D. Queller, *The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople, 1201-1204*, Pennsylvania, 1977; J. Godfrey, *1204: The Unholy Crusade*, Oxford 1980.

4 G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, Oxford 1968, s. 422-428 [bu yapıtın Türkçeye Prof. F. Işıltan tarafından çevirisi: *Bizans Devleti Tarihi*, TTK yayını, Ankara 1981]. Bizans'a ardıl olarak Nikaia/İznik, Epeiros ve Trabzon'da ortaya çıkan devletlerin tarihçesi şu yapıtlarda anlatılmıştır: A. Gardner, *The Lascarids of Nicaea*, Londra 1912; M. J. Angold, *A Byzantine Government in Exile: Government and Society under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, Oxford 1975; D.M. Nicol, *The Despotate of Epiros*, I (*1204-1267*), Oxford 1957; II (*1267-1479*): *A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages* [adıyla], Cambridge, 1984; W. Miller, *Trebizond: The Last Greek Empire*, Londra 1926; E. Janssens, *Trébizonde en Colchide*, Brüksel 1969. Mora'nın Latinlerce fethi konusunda bkz. W. Miller, *The Latins in the Levant*, Londra 1908; J. Longnon, *L'Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée*, Paris 1949; A. Bon, *La Morée franque*, 2 cilt, Paris 1969.

5 Ostrogorsky, *History*, s. 422-450.

2 SÜRGÜNDEKİ İMPARATORLUK VE YENİDEN KURULUŞ (Sayfa 25-48)

1 Nicol, *Despotate of Epiros*, I, s. 47-112. Theodoros hakkında bkz. *Oxford Dictionary of Byzantium*, III, s. 2043; Nicol, *Biographical Dictionary of the Byzantine Empire*, s. 122-123.

2 A. Gardner, *The Lascarids of Nicaea*, Londra 1912, s. 52-115; Ostrogorsky, *History*, s. 428-432; *CMH*, IV, I (1966), s. 290-309; D.M. Nicol, *Byzantium and Venice*, Cambridge 1988, s. 163-164.

3 *CMH*, IV, I, s. 309-316.

4 *CMH*, IV, I, s. 316-321; Ostrogorsky, *History*, s. 343-344; Nicol, *Despotate of Epiros*, I, s. 128-156.

5 *CMH*, IV, I, s. 321-324; Ostrogorsky, *History*, s. 444-447; Nicol, *Despotate of Epiros*, I, s. 157-158.
6 VIII. Mikhael Palaiologos'un tahtı gasp etmesi ve yükselişinin ilk dönemi konusunda bkz. C. Chapman, *Michel Paléologue, restaurateur de l'empire byzantin (1261-82)*, Paris 1926, s. 25-38; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258-1282*, Cambridge/Mass. 1959, s. 16-46; M.J. Angold, *Byzantine Government in Exile*, s. 80-93.
7 Pelagonia Savaşı hakkında bkz. D.J. Geanakoplos, "Greco-Latin relations on the eve of the Byzantine restoration: the Battle of Pelagonia-1259" (*DOP*, VIII, 1953, s. 99-141); Nicol, *Despotate of Epiros*, I, s. 169-185; Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 47-74.
8 Nicol, *Despotate of Epiros*, I, s. 186-190.
9 Nimfaion Antlaşması konusunda bkz. Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 81-91 ve oradaki göndermeler.
10 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 92-115.
11 Georgius Pakhymeres, *Georges Pachymère, relations historiques*, yay. haz. A. Failler ve V. Laurent, (*CFHB*, XXXIV: Paris, 1984), I, s. 211; yay. haz. I. Bekker (*CSHB*, 1835), I, s. 155.
12 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 119-122.

3 AYAKTA KALMANIN BEDELİ (Sayfa 51-72)

1 Chapman, *Michel Paléologue*, s. 46-49; Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 121-130.
2 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 131-137. Altın paranın değer yitirimi konusunda bkz. Pakhymeres, II, s. 493-494 (*CSHB*). D.A. Zakythinos, *Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIIe au XVe siècle*, Atina 1948, s. 8 (Zakythinos'un *Collected Studies*, Londra 1973 yapıtında No. XI'de yeni basımı verilmiştir); Ostrogorsky, *History*, s. 484; M.F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300-1450*, Cambridge 1985, s. 526-528.
3 W. Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, II, Londra 1908, s. 608-609, Levha LXXIV, 1 ve 2.
4 1261 yılında Nikaia'da, erkin Konstantinopolis'e taşınmasını bir felaket olarak gören kıyamet peygamberleri ortaya çıkmıştı. Pakhymeres, I, s. 205 (*CFHB*); I, s. 449 (*CSHB*); Angold, *Byzantine Government in Exile*, s. 296.
5 Pakhymeres, I, s. 57-59, 243-245, 255-259 (*CFHB*); I, s. 35-36, 180-181, 190-192 (*CSHB*). Nikephoros Gregoras, *History*, yay. haz. L. Schopen (*CSHB*), I, s. 92-93. F. Dölger, "Die dynastische Familienpolitik des Kaisers Michael Palaiologos," *Paraspora* içinde, Ettal 1961, s. 178-188.
6 Pakhymeres, I, s. 259-271; II, s. 335-353; 379-399 (*CFHB*); I, s. 193-204; 257-271, 290-307 (*CSHB*). A. Failler, "Chronologie et composition dans l'histoire de Georges Pachymére," *REB*, XXXIX (1981), s. 145-249 (özellikle s. 155-169).
7 Arsenios'çular konusunda bkz. L. Petit, "Arsène Autorianus et les Arsénites," *DTC*, I, ii, sütun 1991-1994'te; I. Sykoutres, "Peri to skhisma ton Arseniaton," *Hellenika*, II (1929), s. 267-332; V. Laurent, "Les grandes crises religieuses à Byzance. La fin du schisme arsénite," *Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique*, XXVI (1945), s. 225-313.

8 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 181; Nicol, *Despotate of Epiros*, I, s. 192-194; II, s. 8.
9 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 147-159, 171-175, 182-184; Nicol, *Byzantium and Venice*, s. 190-193.
10 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 139-147; 175-180; S. Runciman, *The Sicilian Vespers*, Cambridge 1958, s. 69-70; J. Gill, *Byzantium and the Papacy 1198-1400*, New Brunswick, NJ, 1979, s. 106-113.
11 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 192-200; Runciman, *Sicilian Vespers*, s. 136-137; J. Longnon, *L'Empire Latin de Constantinople et la principauté de Morée*, s. 236-237; B. Roberg, *Die Union zwischen der griechischen und der lateinischen Kirche auf dem II. Konzil von Lyon (1274)*, Bonn 1964, s. 58-64; B. Roberg, *Das zweite Konzil von Lyon (1274)*, Paderborn/Münih/Viyana/Zürih 1990, s. 45-46, 72-73.
12 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 200-206, 216-218, 223-238; Runciman, *Sicilian Vespers*, s. 140-147; Nicol, *Despotate of Epiros*, II, s. 14-16.
13 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 237-245; Roberg, *Die Union*, s. 95-102; Roberg, *Das zweite Konzil*, s. 75-87; K.M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, I, Pennsylvania 1976, s. 106-122.
14 D.M. Nicol, "The Greeks and the Union of the Churches. The Preliminaries to the Second Council of Lyons, 1261-1274." *Medieval Studies Presented to A. Gwynn* içinde, Dublin 1961; yeniden basımı: Nicol, *Collected Studies*, I (1972) No. V.
15 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 258-264; Runciman, *Sicilian Vespers*, s. 163-167; Gill, *Byzantium and the Papacy*, s. 120-141. Lyon Konsili'ne ilişkin Rumca metinlerden birçoğu V.Laurent/J.Darrouzés tarafından derlenip yayımlanmıştır: *Dossier grec de l'Union de Lyon (1273-1277)*, Paris 1976.

4 DOĞU İLE BATI ARASINDA TAKTİK SAVAŞI (Sayfa 73-89)

1 Pakhymeres, I, s. 399-401 (*CFHB*); I, 307-309 (*CSHB*); Nicol, *Despotate of Epiros*, II, s. 9-11.
2 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 235-237, 279-285, 295-299; Runciman, *Sicilian Vespers*, s. 176-178; Longnon, *L'Empire latin*, s. 242-245.
3 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 210-213.
4 Geanokoplos, *Emperor Michael*, s. 206-209.
5 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 213-216, 300-304.
6 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 285-294, 305-309; Roberg, *Die Union*, s. 170 vd., 196 vd.
7 Bkz. D.M. Nicol, "The Byzantine reaction to the Second Council of Lyons, 1274," *Studies in Church History*, VII içinde, Cambridge 1971, s. 113-146 (özellikle s. 129 vd.); yeniden basımı: Nicol, *Collected Studies*, I, No. VI.
8 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 231, 279-280, 328; Nicol, *Despotate of Epiros*, II, s. 18-22.
9 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 309-317.
10 R.-J. Loenertz, "Mémoire d'Ogier, protonotaire, pour Marco et Marchetto nonces de Michel VIII Paléologue auprès du Pape Nicholas III. 1278 printemps-été," *OCP*, XXXI (1965), s. 374-408; D.M. Nicol, "The Greeks and the Union of the Churches. The Report of Ogerius, Protonotarius of Michael VIII Palaiologos, in 1280," *Proceedings*

of the Royal Irish Academy, LXIII, Sect. C, I (1962), 1-16 (yeniden basımı: Nicol, *Collected Studies*, I, No. VII).

11 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 322-325; Nicol, "The Byzantine reaction," s. 131-132.

12 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 329-334; Runciman, *Sicilian Vespers*, s. 195-196; Setton, *Papacy and Levant*, I, s. 134-139; Longnon, *L'Empire latin*, s. 258-259. Berat Savaşı, Pakhymeres, II, s. 649-653 (*CFHB*) ve I, s. 515-519 (*CSHB*)'de uzun uzadıya betimlenmiştir. Ayrıca bkz. Gregoras, *History*, I, s. 146-148 ve olayın anlatımı, Maksimos Planudes'in bir mektubunda, M. Treu'nun yayına hazırladığı *Epistulae* [Mektuplar] içindedir, Breslau 1890, No. CXIII, s. 151-152.

13 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 335-344; Runciman, *Sicilian Vespers*, s. 194-195; Ostrogorsky, *History*, s. 463-464; Nicol, *Byzantium and Venice*, s. 207-209.

14 Sanudo, Marino Torsello, *Istoria del Regno di Romania*, yay. haz. C. Hopf, *Chroniques gréco-romaines inédites ou peu connues*, Berlin 1873, s. 138; Gregoras, I, s. 123.

15 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 344-358; Runciman, *Sicilian Vespers*, s. 201 vd.

16 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 364-367; Runciman, *Sicilian Vespers*, s. 214 vd.

17 "Imperatoris Michaelis Palaeologi De Vita Sua", yay. haz. H. Grégoire, *B*, XXIX-XXX (1959-1960), s. 461, 462.

18 Gregoras, I, s. 146.

19 Sanudo, yay. haz. Hopf, s. 133. Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 347.

20 Gregoras, I, s. 144-145; M.F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy*, s. 266, 526-528.

5 13. YÜZYILDA BİZANSLILARIN İKİLEMİ (Sayfa 91-113)

1 F. Dölger, "Die Familie der Könige im Mittelalter", Dölger, *Byzanz und die europäische Staatenwelt* içinde, Ettal 1953, s. 34-69; G. Ostrogorsky, "The Byzantine Empire and the hierarchical world order," *Slavonic and East European Review*, XXXV, 84 (1956), s. 1-14.

2 N.H. Baynes, "The Byzantine State," keza "Eusebius and the Christian Empire," Baynes, *Byzantine Studies and Other Essays* içinde, Londra 1955, s. 47-66, 168-172; Hélenè Ahrweiler, *L'Idéologie politique de l'empire byzantin*, Paris 1975; D.M. Nicol, "Byzantine political thought," *Cambridge History of Medieval Political Thought* içinde Cambridge 1988, s. 51-79.

3 D.M. Nicol, "The Byzantine view of Western Europe," *Greek, Roman and Byzantine Studies*, VIII (1967), s. 315-339 (yeniden basımı Nicol, *Collected Studies*, I, No. 1).

4 Pakhymeres, II, s. 495 (*CFHB*); I, s. 387 (*CSHB*).

5 Pakhymeres, II, s. 653-657 (*CFHB*); I, s. 519-524 (*CSHB*); Gregoras, I, s. 148-149; A. Vasiliev, "Foundation of the Empire of Trebizond," *Speculum* XI (1936), s. 32-34.

6 [İngilizceye] Çevirisi E. Barker, *Social and Political Thought in Byzantium from Justinian I to the last Palaeologus*, Oxford 1957, s. 92, 106. Bkz. Ahrweiler, *L'Idéologie politique*, s. 129 vd.; D.J. Geanakoplos, "Church and State in the Byzantine Empire," Geanakoplos, *Byzantine East and Latin West*, Oxford 1966, s. 55-83.

7 Pakhymeres, II, s. 503-505, 625-627 (*CFHB*); I, s. 394, 496 (*CSHB*).

8 Loenertz, "Mémoire d'Ogier," *OCP*, XXXI (1965), s. 390; Nicol, "Report of Gerius," s. 11-16.

9 Gregoras, I, s. 127-128.
10 Pakhymeres, II, s. 583-585, 617-619 (*CFHB*); I, s. 462, 489-490 (*CSHB*); Nicol, "Byzantine reaction," s. 132-135. Galaktion ve Meletios konusunda bkz. *PLP*, No. 3473 ve No. 17753.
11 Pakhymeres, II, s. 637 (*CFHB*); I, s. 505 (*CSHB*).
12 İoannes Bekkos (Veccus), *De Depositione Sua Orationes*, *MPG*, CXLI, sütun 952-953.
13 F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden* (*DR*), III, yay. haz. P. Wirth, Münih 1977, No. 1902, 1904, 1917, 1919, 1933, 1938, 1952, 1952a, 1987, 2018, 2054a, 2054b.
14 *DR*, III, No. 1901, 1932, 1952, 1984a.
15 P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, Londra 1938, s. 26-32; C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, Londra 1968, s. 303 vd.; S. Vryonis, *The Decline and Fall of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Los Angeles 1971, s. 351-402; Vryonis, "Nomadization and Islamization in Asia Minor," *DOP*, XXIX (1975), s. 42-71 (yeniden basımı: Vryonis, *Studies on Byzantium, Seljuks and Ottomans [Byzantina kai Metabyzantina*, II: Malibu 1981], No. IV).
16 Pakhymeres, I, s. 291-293 (*CFHB*); I, s. 221-223 (*CSHB*).
17 Gregoras, I, s. 137-142.
18 Pakhymeres, II, s. 317-323 (*CFHB*); I, s. 244-250 (*CSHB*); *DR*, III, No. 1923a.
19 Pakhymeres, I, s. 285-295 (*CFHB*); I, s. 215-223 (*CSHB*). İoannes Palaiologos hakkında bkz. *PLP*, No. 21487.
20 Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 285-294.
21 Pakhymeres, I, s. 591-599 (*CFHB*); I, s. 468-474 (*CSHB*).
22 Pakhymeres, II, s. 591-595 (*CFHB*); I, s. 468-472 (*CSHB*).
23 Pakhymeres, II, s. 633-637 (*CFHB*); I, s. 502-505 (*CSHB*).
24 Pakhymeres, II, s. 659-667 (*CFHB*); I, s. 524-532 (*CSHB*); Gregoras, I, s. 150-155.
25 Nicol, "Byzantine reaction," s. 137-138.
26 Pakhymeres, II, s. 637-639 (*CFHB*); I, s. 505-506 (*CSHB*).
27 Pakhymeres, I, s. 293, 403 (*CFHB*); I, s. 223, 310-311 (*CSHB*).

6 ORTODOKSLUĞUN İHYASI
(Sayfa 117-134)

1 II. Andronikos'un saltanat dönemini anlatan, onun çağdaşı kaynaklar şunlardır: Georgios Pakhymeres, *De Andronico Palaeologo*, yay. haz. I. Bekker, II (*CSHB*, 1835), s. 11-652 (1282'den 1307'ye kadar) ve Nikephoros Gregoras, *Byzantina Historia*, yay. haz. L. Schopen, I (*CSHB*, 1829), s. 158-312 (1282'den 1321'e kadar). Bizim çağdaşımızdan kaynaklar şunlardır: Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins: The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*, Cambridge, Mass., 1972; Ostrogorsky, *History*, s. 478-498; L. Bréhier, *Le Monde byzantin*, I: *Vie et mort de Byzance*, Paris 1969, s. 335-347. Ayrıca bkz.: *PLP*, No. 21436; *ODB*, s. 94-95; Nicol, *BDBE*, s. 7-8.
2 Pakhymeres, II, s. 14-66; Gregoras, I, s. 160-167.
3 Pakhymeres, II, s. 22-23.
4 İmparatoriçe Theodora'nın tövbe etmesinin metni, başka bazı yapıtların yanı sıra şurada da yayımlanmıştır: J. Dräseke, *Zeitschrift für Wissenschaftliche Theologie*, XXXIV (1891), s. 353-354. Bkz. Nicol, "Byzantine reaction", s. 140-141.

5 Pakhymeres, II, s. 60-66.
6 II. Gregorios'un patrikliğe seçilmesi ve bunu izleyen olaylar hakkında bkz. A. Papadakis, *Crisis in Byzantium. The Filioque Controversy in the Patriarchate of Gregory II of Cyprus (1283-1289)*, New York 1983.
7 Pakhymeres, II, s. 103-105, 134-138; Gregoras, I, s. 173-174.
8 Pakhymeres, II, s. 159.
9 Pakhymeres, II, s. 140, 146-152. Athanasios'un mektupları, İngilizceye çevrilerek Alice-Mary Talbot'un şu yapıtında yayımlanmıştır: *The Correspondance of Athanasius I Patriarch of Constantinople* (*CFHB*, VII, Washington DC 1975). Ayrıca bkz. Talbot, *Faith Healing in Late Byzantium*, Brookline, Mass., 1983; J. L. Boojamra, *Church Reform in the Late Byzantine Empire. A Study of the Patriarchate of Athanasios of Constantinople*, Selanik 1982.
10 Gregoras, I, s. 258-259.
11 Pakhymeres, II, s. 166-178.
12 Pakhymeres, II, s. 184-187, 195-200. P. Schreiner'in yayıma hazırladığı *Die byzantinischen Kleinchroniken*, (bundan böyle Schreiner, *Chron. Brev.*) CFHB, XII/1-3, Viyana 1976-1978, No. 8/10, s. 213-214'te IX. Mikhael'in taç giyme töreninin tarihi doğrulanıyor.
13 Nikephoros Khoumnos, *Enkomion of Andronikos II*, yay. haz. J. F. Boissonade, *Anecdota Graeca*, II, Paris 1830, s. 1-56.
14 Pakhymeres, II, s. 193-194. Khoumnos hakkında bkz. J. Verpeaux, *Nicéphore Choumnos, homme d'état et humaniste byzantin (ca. 1250/1255-1327)*, Paris 1959.
15 Pakhymeres, II, s. 337-343, 347-377, 379-384, 409-410; Gregoras, I, s. 215-217.
16 Pakhymeres, II, s. 518-521, 559-561, 579-580, 614-618, 642-650; Gregoras, I, s. 258-259.
17 R. Guilland, "Correspondance inédite d'Athanase, Patriarche de Constantinople", Guilland, *Études byzantines* içinde, Paris 1959, s. 75.
18 Pakhymeres, II, s. 593; Laiou, *Andronicus* II, s. 197-198.
19 Altın mühürlü fermanın ve bu genelgenin metinleri şu yapıtlarda vardır: Laurent, "Les grandes crises religieuses à Byzance, 295-311" *DR*, IV, No. 2321-2323; *Les Régestes des actes du patriarcat de Constantinople*, I, *Les Actes de patriarches*, V, yay. haz. J. Darrouzés, Paris 1977, s. 2002-2004.
20 Gregoras I, s. 269-270, 289-292, 319, 360.
21 Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Leipzig 1894, s. 190-194. Bu belgenin yayımlandığı ve açıklandığı başka kaynaklar için bkz. *DR*, IV, No. 2342.
22 J. Darrouzés, *Notitiae Episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris 1981, s. 175-188, 393-410.

7 ÇÖKÜŞÜN BELİRTİLERİ VE NEDENLERİ (Sayfa 135-152)

1 Pakhymeres, II, s. 69.
2 Pakhymeres, II, s. 67-71; Gregoras, I, s. 208-209; Laiou, *Andronicus* II, s. 38-39, 114-121; Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy*, s. 161-164; Héléne Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Paris 1966, s. 374 vd.

3 Gregoras, I, s. 158, 174, 223, 317.
4 Pakhymeres, II, s. 157.
5 Ostrogorsky, *History*, s. 481-483.
6 Zakythinos, *Crise monétaire*, s. 53 vd.
7 Pakhymeres, II, s. 69.
8 Pakhymeres, II, s. 208-209.
9 Pakhymeres, II, s. 493-494; Zakythinos, *Crise monétaire*, s. 8-9; Ostrogorsky, *History*, s. 484; Hendy, *Studies in Byzantine Monetary Economy*, s. 526-530.
10 *DR*, IV, No. 2104; Laiou, *Andronicus* II, s. 111-112; Nicol, *Byzantium and Venice*, s. 214-220.
11 Pakhymeres, II, s. 232-234; Gregoras, I, s. 207-210.
12 Pakhymeres, II, s. 286-287, 322-327; *DR*, IV, No. 2247, 2325; Ostrogorsky, *History*, s. 490-491; Nicol, *Byzantium and Venice*, s. 220-222.
13 *DR*, IV, No. 2256, 2261, 2310.
14 Alexios Makrembolites, *Historical Discourse on the Genoese*, yay. haz. A. Papadopoulos-Kerameus, *Analekta Ierosolymitikes Stakhyologias*, I (1891), s. 144-159.
15 Pakhymeres, II, s. 558; Schreiner, *Chron. Brev.* II, s. 217-219; Laiou, *Andronicus II*, s. 152-153.
16 P. Lemerle, *L'Emirat d'Aydin, Byzance et l'Occident: recherches sur 'la geste d'Umur Pacha'*, Paris 1957, s. 50 vd.
17 Pakhymeres, II, s. 494, 556-557.
18 Pakhymeres, II, s. 87-88; Gregoras, I, s. 167-168; Héléne Constantinidis-Bibikou, "Yolande de Montferrat, impératrice de Byzance," *L'Hellénisme Contemporain*, 2. Seri, IV, 6 (1950) içinde, s. 425-442.
19 Pakhymeres, II, s. 59, 67-77; Nicol, *Despotate of Epiros*, II, s. 30-32.
20 Pakhymeres, II, s. 201-202; Nicol, *Despotate of Epiros*, II, s. 44-46.
21 D.M. Nicol, *Meteora. The Rock Monasteries of Thessaly*, 2. bas., Londra 1975, s. 51.
22 Longnon, *L'Empire latin*, s. 266-269.
23 *Chronicle of Morea*, yay. haz. P.P. Kalonaros, Atina 1940, dize 8782-9235; *Livre de la conqueste de la Princée de l'Amorée: Chronique de Morée*, yay. haz. J. Longnon, Paris 1911, s. 243-258; *Libro de los Fechos et Conquistas del Principado de la Morea*, yay. haz. A. Morel-Fatio, Cenevre 1885, s. 456-468; Manuel Philes, *Carmina*, yay. haz. E. Miller, II, Paris 1857, s. 240-255; Nicol, *Despotate of Epiros*, II, s. 38-43.
24 Pakhymeres, II, s. 450; E. Dade, *Versuch zur Wiedererrichtung der lateinischen Herrschaft in Konstantinopel*, Jena 1938, s. 67-71; Longnon, *L'Empire latin*, s. 269, 272-273; Nicol, *Despotate of Epiros*, II, s. 45-49.
25 D.A. Zakythinos, *Le Despotat grec de Morée*, 2. bas., Londra 1975, I, s. 68; II. s. 63-64.
26 Longnon, *L'Empire latin*, s. 283-284; Pakhymeres, II, s. 450-451; Gregoras, I, s. 283; John Cantacuzene (Cantacuzenus), *Historiae*, yay. haz. L. Schopen (*CSHB*, 1828), I, s. 13; Nicol, *Despotate of Epiros*, II, s. 75.
27 Metokhites'in görevle Sırbistan'a gidişi konusunda anlattıkları için bkz. K.N. Sathas, *Mesaionike Bibliotheke*, I, Venedik 1872, s. 154-193; Pakhymeres, II, s. 271-277.
28 Pakhymeres, II, s. 278-286; Gregoras, I, s. 202-204.
29 Pakhymeres, II, s. 291-298; Ostrogorsky, *History*, s. 489-490; D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, Londra 1971, s. 247-253; Laiou, *Andronicus II*, s. 93-100.

8 ÇARESİZLİK
(Sayfa 153-176)

1 Pakhymeres, II, s. 153-165, 424. Konstantinos Palaiologos ve Mikhael Strategopoulos konusunda bkz. *PLP*, No. 21492 ve 26898.
2 Pakhymeres, II, s. 208-220; A.E. Laiou, "Some observations on Alexios Philanthropenos and Maximos Planoudes," *BMGS* IV (1978), s. 89-99.
3 Pakhymeres, II, s. 220-232; Gregoras, I, s. 195-202; Schreiner, *Chron. Brev.*, II, s. 213-215; Laiou, *Andronicus II*, s. 80-84, 86-87.
4 Pakhymeres, II, s. 258-262; II, s. 38, 134 vd., 208. (Tarkhaniotes'in meslekte ilerleyişinin başlangıcı konusunda). Ayrıca bkz. P. Schreiner, "Zur Geschichte Philadelpheias im 14. Jahrhundert," *OCP*, XXXV (1969), s. 376-383; F. Tinnefeld, "Pachymeres und Philes als Zeugen für ein Unternehmen gegen die Osmanen," *BZ*, LXIV (1971), s. 46-54; Laiou, *Andronicus II*, s. 87-89, 92-94.
5 Pakhymeres, II, s. 307-310; Laiou, *Andronicus II*, s. 89-90.
6 Pakhymeres, II, s. 307-322; Gregoras, I, s. 204-207.
7 Pakhymeres, II, s. 327-335. Bapheus/Koyunhisar Savaşı hakkında bkz. Laiou, *Andronicus II*, s. 90-91.
8 Pakhymeres, II, s. 345-347, 402-405.
9 Pakhymeres, II, s. 380-390.
10 Pakhymeres, II, s. 390-392; Gregoras, I, s. 221.
11 Pakhymeres, II, s. 562. Katalan Birliği'nin seferi hakkında gerek Yunan, gerek İspanyol kaynaklarında bol belge vardır. Özellikle bkz. K. M. Setton, *Catalan Domination of Athens, 1311-88*, 2. bas., Londra 1975 ve *CMH*, IV, I (1966), s. 411 vd., 908 vd.; burada daha eski literatür de zikredilir. Katalanların Anadolu'daki ilk başarıları için bkz. P. Lemerle, *L'Emirat d'Aydın*, s. 15-18. Genel bilgi için bkz. G. Schlumberger, *Expédition des "Amulgavares" ou routiers catalans en Orient*, Paris 1902; W. Miller, *The Latins in the Levant*, Londra 1908, s. 211-234; Laiou, *Andronicus II*, s. 127-242.
12 Pakhymeres, II, s. 393-400; Gregoras, I, s. 217-220; Ramon Muntaner, *Chronicle*, Lady Goodenough'un [İngilizceye] çevirisi (Hakluyt Society, dizi 2, No. 50: Londra 1921), II, s. 480-493.
13 Pakhymeres, II, s. 415-427; Gregoras, I, s. 220-223; Muntaner, *Chronicle*, II, s. 494-497.
14 Pakhymeres, II, s. 428-442, 450-451, 480-489; Gregoras, I, s. 223-224; Muntaner, *Chronicle*, II, s. 497-509.
15 Pakhymeres, II, s. 490-491. Katalanlara ödenen paranın tutarı konusunda bkz. Laiou, *Andronicus II*, s. 185-187; Hendy, *Studies on the Byzantine Monetary Economy*, s. 222-223.
16 Pakhymeres, II, s. 445-448, 489-516, 521-528; Gregoras, I, s. 223-224; Muntaner, *Chronicle*, II, s. 509-515.
17 Pakhymeres, II, s. 528-536, 539-556; Muntaner, *Chronicle*, II, s. 515-533; Laiou, *Andronicus II*, s. 171-173.
18 Pakhymeres, II, s. 556-557, 562-576, 578, 583-587, 597-600, 602-608; Gregoras, I, s. 224- 233, 244-245; Muntaner, *Chronicle*, II, s. 533-552; Laiou, *Andronicus II*, s. 177-183.
19 Pakhymeres, II, s. 651-652; Muntaner, *Chronicle*, II, s. 533 vd.
20 K. M. Setton, *Catalan Domination of Athens, 1311-1388*, 2. bas., Londra 1975, s. 4-6.

21 Gregoras, I, s. 249-253; Setton, *Catalan Domination,* s. 7-14. Eskiden Kephissos ırmağı ya da Kopais gölü kıyısında yapıldığı sanılan çatışmanın yeri konusunda bkz. Setton, *Papacy and the Levant,* I (1976), s. 441-442. Almyros, Lamia'nın kuzeydoğusundadır. Bizanslı komutan Khandrenos'un yaptıkları için bkz. Thomas Magister, *Anecdota Graeca,* II, yay. haz. J.F. Boissonade, Paris 1830, s. 188-207.

22 Pakhymeres, II, s. 492-494; Laiou, *Andronicus II,* s. 141, 185-189; Zakythinos, *Crise monétaire,* s. 90-91; Hendy, *Studies on Byzantine Monetary Economy,* s. 238.

23 Pakhymeres, II, s. 293-298; *Correspondence of Athanasios,* yay. haz. Talbot, No. 22, 67, 72, 74, 78, 93, 100, 102, 106; Laiou, *Andronicus II,* s. 193-199; J.L. Boojamra, *Church Reform in the Late Byzantine Empire,* s. 70-74, 200-204.

24 Dade, *Versuch zur Weidererrichtung des lateinischen Herrschaft in Konstantinopel im rahmen der abendländischen Politik,1261 bis etwa 1310,* s. 72-78, 116-122, 136-146; Laiou, *Andronicus II,* s. 200-212.

25 Dade, *Versuch,* s. 147-158; Hélène Constantinidi-Bibikou, "Documents concernant l'histoire byzantine déposés aux archives nationales de France," *Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier,* I, Atina 1960, s. 119-132; Laiou, *Andronicus II,* s. 212-220.

26 Gregoras, I, s. 254-255, 262-269; Laiou, *Andronicus II,* s. 32-33.

27 Pakhymeres, II, s. 628-629; *DR,* IV, No. 2303.

28 Pakhymeres, II, s. 402-405, 456-460, 588-589, 620, 637-638, 650-651; *DR,* IV, No. 2280; S. Runciman, "The Ladies of the Mongols," *Eis Mnèmèn K. I. Amantou* [Prof. I. Amantos'un Anısına], Atina 1960, s. 46-53.

9 DÜŞMANIN YAPISI (Sayfa 177-184)

1 Bu bölümün konusu, aşağıdaki çağdaş yapıtlarda işlenmiştir: H.A. Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire*, Oxford 1916 [Türkçeye çevrilmiş, eski harflerle basılmıştır]; P. Wittek, *Das Fürstentum Mentesche: Studien zur Geschichte Westkleinasiens im 13.-15. Jh.*, İstanbul 1934 [Bu yapıt da Orhan Şaik Gökyay tarafından Türkçeye çevrilmiştir]; P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, Londra 1938 [Türkçeye iki çevirisi vardır]; G.G. Arnakis, *Oi Pròtoi Othòmanoi* [İlk Osmanlılar], Atina 1947; P. Lemerle, *L'Emirat d'Aydin, Byzance et l'Occident*, Paris 1957; *CMH* IV, I (1966) içinde F. Taeschner ['in yazısı], s. 749-752, 753-760; E. Werner, *Die Geburt einer Grossmacht-Die Osmanen (1300 bis 1481): Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus,* Berlin 1966; C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey,* Londra 1968 [Türkçeye çevrilmiştir]; H. İnalcık, "The Emergence of the Ottomans," *Cambridge History of Islam,* I, Cambridge 1970, içinde s. 263-291; S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century,* Los Angeles 1971; H. İnalcık, "The Question of the Emergence of the Ottoman State," *International Journal of Turkish Studies,* II (1980) içinde s. 71-79, yeni basımı: İnalcık, *Collected Studies,* II, *Studies in Ottoman Social and Economic History,* Londra 1985, No. 1; C. Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1481,* İstanbul 1990, s. 17-22.

2 Pakhymeres, II, s. 388-389; Gregoras, I, s. 213-215.

3 *Le Destan d'Umur Pacha (Düsturnâme-i Enverî).* Metin, çeviri ve notlar: Irène Mélikoff-Sayar (Bibliothèque Byzantine, Documents, 2, Paris 1954).

4 Osman'ın doğumuna ve atalarına ilişkin efsaneler için bkz. Gibbons, *Foundation of the Ottoman Empire,* s. 17-29.
5 Bursa ve Lopadion'un düşme tarihleri, Kısa Kronikler'de verilir: Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 231, 232.
6 Özellikle bkz. Wittek, *Rise of the Ottoman Empire,* s. 33-51.

10 VERASET SORUNU VE İLK İÇ SAVAŞ (Sayfa 187-205)

1 C. Marinescu, "Tentatives de mariage de deux fils d'Andronic II Paléologue avec des princesses latines", ayrıca G.I. Bratianu, "Notes sur le projet de mariage entre l'empereur Michel IX Paléologue et de Catherine de Courtenay," *RHSEE,* I (1924), s. 59-63, 139-143. IX. Mikhael ile kardeşi Konstantinos Palaiologos konusunda bkz. *PLP,* No. 21498, 21529.
2 Georgios Sphrantzes, *Memorii 1401-1477,* yay. haz. V. Grecu, Bükreş 1966, s. 172; Gregoras, I, s. 233-235.
3 C. Diehl, "Yolande de Montferrat," Diehl, *Figures byzantines,* II içinde, Paris 1908, s. 226-245 (Diehl, *Impératrices de Byzance,* Paris 1959, s. 265-274); Hélène Constantinidi-Bibikou, "Yolande de Montferrat"; A.E. Laiou, "A Byzantine prince latinized: Theodore Palaeologus, Marquis of Montferrat," *B,* XXXVIII (1968), s. 386-410; Laiou, *Andronicus II,* s. 229-232; J.W. Barker, "The problem of appanages in Byzantium during the Palaiologan period," *Byzantina* III (1971), s. 103-122.
4 Gregoras, I, s. 277, 283-286; Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 225, 227; Ursula V. Bosch, *Kaiser Andronikos III. Palaiologos: Versuch einer Darstellung der byzantinischen Gesellschaft in den Jahren 1321-1341,* Amsterdam 1965, s. 9-12
5 Gregoras, I, s. 317-318. Birinci iç savaşın (1321-1328) nedenleri ve bu savaş içinde gerçekleşen olaylar şu yapıtlarda irdelenmiştir: V. Parisot, *Cantacuzène, homme d'état et historien,* Paris 1845, s. 29-83; T. Florinskij, "Andronik Miladşij i Ioann Kantakuzin," *Zurnal Ministerstva Narodnago Prosveneşçenija,* CCIV (1879), s. 87-143; Bosch, *Andronikos III,* s. 7-52; Laiou, *Andronicus II,* s. 284-300; K.P. Kyrris, *To Byzantion kata ton 14. aiòna, I: è pròtè phasis tou emphyliou polemou ... tòn dyo Andronikòn,* Leukosia 1982.
6 Gregoras, I, s. 319.
7 İoannes Kantakouzenos'un geçmişi ve kariyerinin ilk dönemleri konusunda bkz. D.M. Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100-1460,* Dumbarton Oaks Studies, XI, Washington DC 1968, s. 27-36.
8 Syrgiannes konusunda bkz. S. Binon, "A propos d'un prostagma inédit d'Andronic III Paléologue," *BZ* XXXVIII, s. 133-155, 377-407; *PLP,* No. 27167. Aleksios Apokaukos konusunda bkz. R. Guilland, "Etudes de civilisation et de la litérature byzantines, I: Alexis Apocaucus," *Revue du Lyonnais,* 1921, s. 523-554; K.-P. Matschke, *Fortschritt und Reaktion in Byzanz im 14. Jh.,* Berlin 1971, s. 133-188; *PLP,* No. 1180. Theodoros Synadenos konusunda bkz. *PLP,* No. 27120.
9 Bosch, *Andronikos III,* s. 19-25.
10 Bosch, *Andronikos III,* s. 26-34; Gregoras, I, s. 358-395; Cantac. [= *Ioannis Cantacuzeni*], *Eximperatoris Historiarum Libri IV,* yay. haz. L. Schopen, *CSHB,* 1828-1832),

I, s. 167-169; Schreiner, *Chron. Brev.*, II, s. 279. Sık sık Palaiologoslar hanedanının arınası diye nitelenen çift başlı kartalın, iki Andronikos arasında 1325'te *imperium*'un bölüşülmesini simgelemek üzere tek başlı kartal yerine kabul edildiği öne sürülmüştür: B. Hemmerdinger, "Deux notes héraldiques," *BZ* LXI (1968), s. 304-309.

11 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 39. III. Andronikos'un Savoie'lı Anna ile evlenmesi konusunda bkz. Bosch, *Andronikos III,* s. 106-107; genel bilgi için bkz. D. Muratore, *Una principessa Sabauda sul trono di Bizanzio - Giovanna di Savoia imperatrice Anna Paleologina,* Chambéry 1906; Diehl, "Anne de Savoie, femme d'Andronic III," C. Diehl, *Impératrices de Byzance* içinde, Paris 1959, s. 275-295; *PLP,* No. 21347. Philanthropenos konusunda bkz. Gregoras, I, s. 361-362; ayrıca *Correspondance de Nicéphore Gregoras,* yay. haz. R. Guilland, Paris 1927, No. 47, s. 166-173; Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 231.

12 Bosch, *Andronikos III,* s. 39-41. İoannes Palaiologos konusunda bkz. *PLP,* No. 21479.

13 Gregoras, I, s. 390-393; Cantac., I, s. 207-208; Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 233.

14 Bosch, *Andronikos III,* s. 42-52; Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 39-40. Patrik Esaias'ın eski görevine geri getirilmesi Gregoras, I, s. 425'te betimlenmiştir.

15 Gregoras, I, s. 419-420, 426-428, 460-463; Cantac., I, s. 302-306; Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 239-242. Gregoras'ın Theodoros Metokhites ve II. Andronikos için yaptığı cenaze töreni konuşmaları, Gregoras, I, s. 465-481'dedir.

16 Gregoras, I, s. 327, 334-335.

17 P.A. Underwood (yay.haz.), *The Kariye Djami,* 4 cilt, New York 1968-1975.

18 Gregoras, I, s. 271-273.

19 Metokhites hakkında bkz. *PLP,* No. 17982.

20 H. Belting/C.Mango/Doula Mouriki, *The Mosaics and Frescoes of St. Mary Pammakaristos (Fethiye Camii) at Istanbul,* Dumbarton Oaks, Washington DC, 1978.

21 Theodora Raoulaina konusunda bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* No. 14; S. Fassoulakis, *The Byzantine Family of Raoul-Ral(l)es,* Atina 1973, No. 11; *PLP,* No. 10943; H. Belting, *Das illuminierte Buch in der spätbyzantinischen Gesellschaft,* Heidelberg 1970, s. 57, 66-67; H. Buchtal/H. Belting, *Patronage in Thirteenth-Century Constantinople: An Atelier of Late Byzantine Book Illumination and Calligraphy,* Dumbarton Oaks Studies XVI, Washington DC 1978, s. 6, 100 ve Levha 19; Kathleen Maxwell, "Another Lectionary of the 'Atelier' of Vat. Gr. 532," *DOP* XXXVI (1983), s. 47-54. Kendi yazmaları, Vatikan'da bulunan (Vat. Gr. 1899) Aelius Aristides'in bir kitabı ve Moskova'da bulunan Aristoteles'in *Physika* adlı yapıtı üzerine Simplicius'un şerhidir. A. Turyn, *Codices Vaticani Graeci Saeculis XIII et XIV scripti annorumque notis instructi* (Vatikan 1964), s. 63-65 ve Levha 36, Levha 168c; B.L. Fonkiç, "Zametki o greçeskich rukopisich Sovietskich chranilişç," *VV,* XXXVI (1974), s. 134.

22 J. Verpeaux, *Nicéphore Choumnos*; I. Şevçenko, *Etudes sur la polémique entre Théodore Metochites et Nicéphore Choumnos,* Brüksel 1962.

23 V. Laurent, "Une princesse byzantine au cloître. Irène-Eulogie Choumnos Paléologue," *EO* XXIX (1930), s. 29-61; V. Laurent, "La direction spirituelle à Byzance. La correspondance d'Irène-Eulogie Choumnaina Paléologina avec son second directeur," *REB* XIV (1956), s. 48-86; Angela C. Hero, "Irene-Eulogia Choumnaina Palaiologina, Abbess of the Covent of Philanthropenos Soter in Constantinople," *BF* IX (1985), s. 119-147; A.C. Hero, *A Woman's Quest for Spiritual Guidance: The Correspondence of Princess Eirene Eulogia Choumnaina Palaiologina,* Brookline, Mass. 1986.

24 Gregoras hakkında bkz. *PLP,* No. 4443.
25 Pakhymeres hakkında bkz. *PLP,* No. 22186.
26 Planudes hakkında bkz. N.G. Wilson, *Scholars of Byzantium,* Londra 1983, s. 230-241.
27 Athanasios, Helen sözcüğünü, yalnızca, "pagan" (putperest) anlamında kullanır. Mektuplarındaki klasik yapıtlara seyrek atıfların tümü, erken dönem kilisesinin daha iyi eğitimli kurucularının yapıtlarında [klasiklerden] aktarılmış bölümlerden alınmıştır. *Correspondence of Athanasios,* yay. haz. Talbot, s. 48, 102, 112, 150, 375. Bkz. D.M. Nicol, "The Byzantine Church and Hellenic learning in the fourteenth century," *Studies in Church History,* V, yay. haz. C.J. Cuming, Leiden 1969, s. 23-57 (yeniden bas. Nicol, *Collected Studies*, I, No. XII).
28 Thomas Magistros (Magister) ve Demetrios Triklinios konusunda bkz. Wilson, *Scholars of Byzantium,* s. 247-249, 249-256.
29 Bu konuda genel bilgi için bkz. S. Runciman, *The Byzantine Theocracy,* Cambridge 1977; S. Runciman, *The Last Byzantine Renaissance,* Cambridge 1970; D.M. Nicol, *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium, 1261-1453,* Cambridge 1979.

11 III. ANDRONIKOS'UN SALTANATI (1328-1341) (Sayfa 207-228)

1 Gregoras, I, s. 482-483; Cantac., I, s. 205. III. Andronikos'un egemenlik dönemi hakkında bkz. Bosch, *Andronikos III; PLP,* No. 21437.
2 Cantac., I, s. 337-339.
3 Bosch, *Andronikos III,* s. 69-77; *DR,* IV, No. 2718, 2721-2723, 2757.
4 Pelekanon ve Philokrene muharebeleri hakkında bkz. Arnakis, *Oi Prôtoi Othòmanoi* [İlk Osmanlılar], P s. 177-187; Bosch, *Andronikos III,* s. 152-158. Kronoloji konusunda bkz. R.-J. Loenertz, "La chronique brève de 1352, Part II", *OCP* XXX (1964), s. 39, 45-47; Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 235-236.
5 Arnakis, *İlk Osmanlılar,* s. 187-197; Bosch, *Andronikos III,* s. 158-163; Loenertz, "Chronique brève, part II," s. 40, 49-50; Schreiner, *Chron. brev.,* II, s. 238.
6 Cantac., I, s. 446-448; Loenertz, "Chronique brève, part II," s. 40, 52-54; Schreiner, *Chron. Brev.,* I, No. 8/27; II, s. 243-244.
7 Patrik İoannes Kalekas'ın gönderdiği genelgelerin Yunanca metinleri, *MM,* I, s. 183-184, 197-198'dedir. *Les Régestes des actes du patriarcat de Constantinople, I, Les actes des patriarches,* V, yay. haz. J. Darrouzès, Paris 1977, No. 2185, 2198; Vryonis, *Decline of Medieval Hellenism,* s. 243-244, 341-342.
8 Cantac., I, s. 373-374; II, s. 10; P. Argenti, *The Occupation of Chios by the Genoese and Their Administration of the Island, 1346-1566,* I, Cambridge 1958, s. 60-70.
9 Cantac., I, s. 370-390; Enverî, *Destan d'Umur Pacha,* s. 55-57, dize 235-286; Lemerle, *L'Emirat d'Aydin,* s. 56-60, Bosch, *Andronikos III,* s. 112-118.
10 H. Omont, "Projet de réunion des églises grecque et latine sous Charles le Bel en 1327" ve "Lettre d'Andronic II Paléologue au Pape Jean XXII," *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes* LIII (1892), s. 254-257; LXVII (1906), s. 585. A.E. Laiou, "Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks: the background to the anti-Turkish League of 1332-1334," *Speculum,* XLV (1970), s. 374-392; Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin, 1300-1415,* Vene-

dik 1983, s. 7-12; Setton, *Papacy and the Levant*, I, s. 177-182; Nicol, *Byzantium and Venice*, s. 252-255. Batı Avrupa'da hâlâ, IV. Haçlı Seferi'nin yenilenmesi düşüncesinde olanlar vardı. 1332'de, daha önce doğuda bulunmuş bir Fransız rahibi, Fransa Kralı VI. Philippe için bir *Directorium* (ya da, *Advis Directif*) [Yönlendirici danışmanlık öğüdü] hazırlamıştı; bu, büyük bir haçlı seferi planıydı; öncesinde Sırbistan ve Konstantinopolis zapt edilecekti. S. Runciman, *A History of the Crusades*, III, Cambridge 1954, s. 440-441; A.S. Atiya, *The Crusade in the Later Middle Ages*, Londra 1938, s. 96-113 (özellikle s. 103-104).

11 Lemerle, *L'Emirat d'Aydin*, s. 89-101; Bosch, *Andronikos III*, s. 119-128. Hıristiyan donanmasının Adramyttion açıklarındaki zaferi, bir yerel Yunan yazarın yazdığı şükran metninde kutlanmıştır. V. Laurent, "Action de grâces pour la victoire navale remportée par les Turcs à Atramyttion au cours de l'automne 1334," *Eis mnèmèn K. I. Amantou* [Profesör I. Amantos'un Anısına Armağan], Atina 1960, s. 25-41.

12 Lemerle, *L'Emirat d'Aydin*, s. 102-115; Bosch, *Andronikos III*, s. 159-160; Schreiner, *Chron. Brev.*, II, s. 246-247.

13 Gregoras, II, s. 581; Cantac., I, s. 482-495; Enveri, *Destan*, s. 83-85, dize 1035-1084.

14 Bosch, *Andronikos III*, s. 74-82.

15 Bosch, *Andronikos III*, s. 91-96; Ostrogorsky, *History*, s. 505-506. Kronoloji için bkz. R.-J. Loenertz, "Ordre et désordre dans les mémoires de Jean Cantacuzène," *REB* XXII (1964) s. 230-231.

16 Gregoras, I, s. 490-498. [İlkçağ Helen tarihiyle paralellikler kurmak Bizans tarihçilerinin çok yaygın bir özelliğidir; yazar onun için metinde Gregoras'ın kıyaslamasını döneme özgü diye niteliyor -çev. n.]

17 Tesalya'nın yeniden alınışı Cantac. I, s. 473-474'te anlatılmıştır. Nicol, *Despotate of Epiros* II, s. 101-104; Bosch, *Andronikos III*, s. 134-135.

18 Nicol, *Despotate of Epiros*, II, s. 82-105.

19 Cantac. I, s. 496.

20 Epeiros'un yeniden zapt edilmesi, şu yapıtlarda uzun boylu anlatılmıştır: Cantac., I, s. 495-504; Gregoras, I, s. 536, 544-546; Nicol, *Despotate of Epiros*, s. 107-114.

21 Gregoras, I, s. 550-554; Cantac., I, s. 509-534; Bosch, *Andronikos III*, s. 135-138; Nicol, *Despotate of Epiros*, s. 114-122.

22 Cantac., I, s. 312, 322; Bosch, *Andronikos III*, s. 167-168.

23 I. Şevçenko, "Léon Bardalés et les juges généraux, ou la corruption des incorruptibles," *B* XIX (1949), s. 247-259; P. Lemerle, "Recherches sur les institutions judiciaires à l'époque des Paléologues, I: le tribunal impérial," *Mélanges Henri Grégoire*, I, Paris, 1949, s. 369-384; "II: le tribunal du patriarcat ou tribunal synodal," *Mélanges Paul Peeters*,, II (=*Analecta Bollandiana*, LXVIII), 1950, s. 318-333; P. Lemerle, "Le juge général des Grecs et la réforme judiciaire d'Andronic III," *Mémorial Louis Petit*, Bükreş, 1948, s. 292-316.

24 Matthaios Blastares ve Konstantinos Armenopoulos hakkında bkz. *ODB*, I, s. 294-295; II, s. 902. Bunların Sırp hukukunun gelişmesine, özellikle de Stefan Duşan'ın *Zakonik*'ine, yani Kanunlar Derlemesi'ne etkisi derindi. *Zakonik*'in [İngilizceye] çevirisi için bkz. M. Burr, *Slavonic and East European Review*, XXVIII, 1949, s. 198-217; XXIX, 1950, s. 516-539. D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, s. 318-321; G. C. Soulis, *The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephen Duşan (1331-1355) and his Successors*, Washington DC, 1984, s. 68-73.

12 İKİNCİ İÇ SAVAŞ (1341-1347) (Sayfa 229-257)

1 İkinci iç savaşın (1341-1347) anlatıldığı başlıca kaynaklar şunlardır: Kantakouzenos, II, s. 11-615; Gregoras, II, s. 576-779. Olayların anlatımı ve belgelendirilmesi için bkz.: Parisot, *Cantacuzène,* 1845, s. 153-221; Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 44-63; K.-P. Matschke, *Fortschritt und Reaktion.* Kantakouzenos'un naiplik iddiasının doğru ve yanlış yanları konusunda bkz. F. Dölger, "Johannes VI. Kantakouzenos als dynastischner Legitimist," *Paraspora,* Ettal 1961, s. 194-207.

2 Patrik Esaias 13 Mayıs 1332'de ölmüştü; Apros [şimdi Tekirdağ ilinde İnecik] Piskoposu İoannes Kalekas 1334 Şubat'ında patrikliğe atanmıştı. Gregoras, I, s. 496; Cantac., I, s. 431-435; Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 242, 244.

3 Cantac., II, s. 25-52; Gregoras, II, s. 576-586; Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 44-45.

4 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 45-47.

5 D.M. Nicol, "Hilarion of Didymoteichon and the gift of prophecy," *Byzantine Studies/ Etudes Byzantines,* V (1978), s. 186-200 (yeniden bas.: Nicol, *Collected Studies,* II, No. IX).

6 Cantac., II, s. 167-168.

7 Didymoteikhon'daki tören, Kantakouzenos'un kendisi tarafından ayrıntılarıyla anlatılmıştır: II, s. 165-169.

8 Cantac., II, s.12.

9 Bu dönemdeki Bizanslı egemen sınıf üzerine incelemeler şunlardır: G. Weiss, *Joannes Kantakouzenos-Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Mönch - in der Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14. Jahrhundert,* Wiesbaden 1969; Eva de Vries-van der Velden, *L'Elite byzantine devant l'avance turque à l'époque de la guerre civile de 1341 à 1354,* Amsterdam 1989. Ayrıca bkz. P. Charanis, "Internal strife in Byzantium during the fourteenth century," *B,* XV (1940-1941), s. 208-230 (yeniden bas.: Charanis, *Collected Studies,* II, No. VI).

10 Cantac., II, s. 164-165.

11 Cantac., II, s. 185. Ayrıca bkz. Zakythinos, *Crise monétaire,* s. 56-57; Weiss, *Joannes Kantakouzenos,* s. 21-22.

12 Hendy, *Studies in Byzantine Monetary Economy,* s. 207-208, 215-216; G. Ostrogorsky, *Pour l'histoire de la féodalité byzantine,* Brüksel 1954, s. 101 vd. Theodoros Patrikiotes için bkz. *PLP,* No. 22077.

13 Cantac., II, s. 175-179; Gregoras, II, s. 620-622; Weiss, *Joannes Kantakouzenos,* s. 70-85.

14 Cantac., II, s. 178.

15 Cantac., II, s. 234-235.

16 Thessalonike'deki Zelotlar devrimi konusunda bkz. O. Tafrali, *Thessalonique au quatorzième siècle, Paris 1913, s. 225-272; Charanis,* "Internal strife in Byzantium," s. 208-230; R. Browning, "Kommunata na Zilotite v Solunu 1342-1350," *Istoriçeski Pregled,* VI, No. 4-5, Sofya 1950, s. 509-526; I. Şevçenko, "The Zealot revolution and the supposed Genoese colony in Thessalonica, *Prosfora eis St. P. Kyriakiden,* Selanik 1953, s. 103-117 ve "Nicolas Cabasilas' 'anti-Zealot' discourse: a reinterpretation," *DOP,* XI (1957), s. 79-171; E. Werner, "Volkstümlicher Häretiker oder sozial-politische Reformer? Probleme der revolutionären Volksbewegung in Thessalonike 1342-

1349," *Wissenschaftliche Zeitschrift Universität Leipzig,* VIII (1958-1959) s. 45-83; V. Hrochová, "La révolte des Zélotes à Salonique et les communes italiennes," *BS* XXII (1961), s. 1-15; C.P. Kyrris, "Gouvernés et gouvernants à Byzance pendant la révolution des Zélotes (1341-1350)," *Gouvernés et gouvernants: Recueils de la Société Jean Bodin* içinde, XXIII, Brüksel, 1968, s. 271-330; M. J. Sjuzjumov, "K voprosu o kharaktere vystupenija zilotov v 1342-1349 gg." (1342-1349'daki Zelotlar ayaklanmasının niteliği sorunu üzerine), *VV,* XXVIII (1968), s. 15-37; Weiss, *Joannes Kantakouzenos,* s. 80 vd., 94-101. Theodoros Synadenos hakkında bkz. *PLP,* No. 27120.

17 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 50-52. "Liberos" denen İvan Oliver konusunda bkz. *PLP,* No. 14888.

18 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 52-53, 147-148; H. Hunger, "Urkunden und Memoirentext: Der Chrysoboullos Logos des Johannes Kantakouzenos für Johannes Angelos," *JÖB,* XXVII (1978), s. 107-125.

19 Gregoras, II, s. 648-649; burada Gregoras, Umur'la Kantakouzenos'un dostluğunu, Pylades ile Orestes'in dostluğuna benzetiyor.

20 Savoie'lı Anna'nın Papalık ve Venedik ile yürüttüğü ilişkiler konusunda bkz. J. Gay, *Le Pape Clément VI et les affaires d'Orient (1342-1352),* Paris 1904, s. 33-34; N. Jorga, "Latins et grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe, 1342-1362," *BZ* XV (1906), s. 185, 188-189. 1343'te Bizans imparatorluk mücevherlerinin Venedik'e rehin verilmesine ilişkin belgeler için bkz. *DR,* V, No. 2891; T. Bertele, "I gioielli della corona bizantina dati in pegno alla repubblica veneta nel sec. XIV e Mastino della Scala," *Studi in onore di Amintore Fanfani,* II, *Medioevo,* Milano 1962, s. 90-177; Nicol, *Byzantium and Venice,* s. 259-262, 270-271.

21 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 54-56.

22 Gregoras, II, s. 687-689.

23 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 57-58.

24 Cantac., II, s. 541-545; Gregoras, II, s. 729-741; Doukas, *Istoria turco-byzantina,* yay. haz. V. Grecu, Bükreş 1958, s. 43-47; Schreiner, *Chron. Brev.*, II, s. 263-264.

25 Cantac., II, s. 568-581; Gregoras, II, s. 740-741; Tafrali, *Thessalonique au quatorzième siècle,* s. 239-249; Charanis, "Internal strife," 214-215. Ayrıca bkz. [bu kitapta] s. 243-245.

26 Lemerle, *L'Emirat d'Aydın,* s. 180 vd., 218 vd.

27 Cantac., II, s. 502-524.

28 Bkz. E. Werner, "Johannes Kantakouzenos, Umur Pasha und Orhan," *BS* XXVI (1965), s. 255-276.

29 Gregoras, II, s. 835.

30 Theodora Kantakouzena ve Orhan'la evliliği konusunda bkz. Nicol, *Byzantine Family,* s. 134-135; A.A.M. Bryer, "Greek historians on the Turks: the case of the first Byzantine-Ottoman marriage," *The Writing of History in the Middle Ages: Essays presented to R. W. Southern,* içinde, yay. haz. R.H.C. Davis/J.M. Wallace-Hadrill, Oxford 1981, s. 471-493 (yeniden bas.: Bryer, *Collected Studies,* II, 1988, No. IV); K.-P. Todt, *Kaiser Johannes VI. Kantakouzenos und der Islam,* Würzburg 1991, s. 52-54.

31 Gregoras, II, s. 741-743; Cantac., II, s. 475.

32 Trabzon konusunda bkz. ileride s. 496 vd.

33 Gregoras, II, s. 746-747; Cantac., II, s. 551-552; Ostrogorsky, *History,* s. 523 ve referanslar.

34 Gregoras, II, s. 762; Cantac., II, s. 564-568; Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 61.

35 Gregoras, II, s. 748-755. Ayia Sophia'nın bir bölümünün çökmesi olayı, Kısa Kronikler'den birkaçında da kaydedilmiştir ve Aleksios Makrembolites'in bir yazısının konusu olmuştur. Bu yazıyı, bir açıklamayla birlikte S.I. Kourousis, *EEBS,* XXXVII (1969-1970), s. 211-250'de yayımlamıştır.

36 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 62-63.

37 G. Cammelli, "Demetrii Cydonii orationes tres, adhuc ineditae: Ad Ioannem Cantacuzenum oratio I," *BNJ,* III (1922), s. 67-76 ve "Oratio altera," *BNJ,* IV (1923), s. 77-83. Aktardığımız bölüm ikincisinden alınmıştır.

13 VI. İOANNES KantakouzenOS'UN SALTANATI (1347-1354) (Sayfa 259-309)

1 F. Dölger, "Johannes VI. Kantakouzenos." VI. İoannes'in egemenlik dönemi üzerine bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 64-103; Weiss, *Joannes Kantakouzenos."* 1347'den 1354'e kadar süren dönem genel olarak şu yapıtlarda anlatılır: Ostrogorsky, *History,* s. 520-533; Bréhier, *Vie et mort,* s. 357-364.

2 Ostrogorsky, *History,* s. 264.

3 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 64-65.

4 *Hesykhia*'cı hareket ve öğretisi hakkında en güvenilir anlatım için bkz.: J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas,* Paris 1959 (İngilizceye çevirisi G. Lawrence tarafından, *A Study of Gregory Palamas,* Londra 1964). Ayrıca bkz. J. Meyendorff, *Collected Studies: Byzantine Hesychasm - Historical, Theological and Social Problems,* Londra 1974; D. M. Nicol, *Church and Society,* s. 9-11, 36-42; S. Runciman, *The Great Church in Captivity,* Cambridge 1968, s. 128-158; J.M. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire,* Oxford 1986, s. 257-260, 286-289.

5 Barlaam'ın 1339'da Papa'ya söylediklerinin Latince metni, *MPG,* CLI, sütun 13331-13342'dedir. Bkz. Meyendorff, *Collected Studies,* No. V: "Un mauvais théologien de l'unité au XIVe siècle: Barlaam le Calabrais"; D.M. Nicol, "Byzantine requests for an oecumenical council in the fourteenth century," *Annuarium Historiae Conciliorum,* I, 1969, s. 76-81 (yeniden bas.: Nicol, *Collected Studies,* I, No. VIII).

6 Athos bildirisi (*Tomos Agioreitikos*), *MPG,* CL, sütun No. 1225-1236'da yayımlanmıştır. *Hesykhia*'cıları savunmak için Palamas'ın yaptığı konuşma için bkz.: J. Meyendorff, *Grégoire Palamas, défense des saints hésychastes,* 2 cilt, 2. bas., Louvain 1973. Gregorios Palamas konusunda bkz. *PLP,* No. 21546.

7 Meyendorff, *Introduction,* s. 65-94; Weiss, *Joannes Kantakouzenos,* s. 103-122.

8 Meyendorff, *Introduction,* s. 95-128.

9 Eirene Khoumnaina ve Philadelphia Piskoposu Theoleptos konusunda bkz. V. Laurent, "Une princesse byzantine au cloître" ve "La direction spirituelle à Byzance." Angela Constantinides-Hero, *A woman's Quest for Spiritual Guidance: The Correspondence of Princess Irene Eulogia Choumnaina,* Brookline, Mass., 1986 ve [aynı yazarın makalesi] "Theoleptos of Philadelphia (ca. 1250-1322): from solitary to activist," Çurçiç ve Mouriki (yay. haz), *The Twilight of Byzantium* içinde, s. 27-38.

10 Patrik I. İsidoros hakkında bkz. *PLP,* No. 3140.

11 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 82; Schreiner, *Chron. Brev.*, II, s. 270-271 [az önce söylenen, törene katılmış üç imparatoriçenin kimler olduğu da böylece açıklığa kavuşuyor: 1. Genç imparator V. İoannes'in anası, İmparatoriçe Anna; 2. Daha yaşlı imparator VI. İoannes'in eşi Eirene; 3. Yaşlı imparatorun kızı ve genç olanın eşi Elena. -çev. n.]
12 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 109-110, 123.
13 Gregoras, II, s. 589.
14 *Chronicon Estense,* Muratori, *RIS* XV, s. 448.
15 Cantac, III, s. 49-52; H. Hunger, "Thukydides bei Johannes Kantakouzenos. Beobachtungen zur Mimesis," *JÖB* XXV (1976), s. 81-93; T.S. Miller, "The plague in John VI Cantacuzenus and Thukydides," *Greek, Roman and Byzantine Studies,* XVIII (1976), s. 385-395.
16 Gregoras, II, s. 797-798; Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 129 dn. 3.
17 Demetrios Kydones, *Correspondence,* yay. haz. R.-J. Loenertz, *Démétrius Cydonès, Correspondence,* 2 cilt, Vatikan 1956 ve 1960, c. I, s. 122, No. 88.
18 Kısa Kronikler daha sonraki sekiz salgını kaydediyorlar: 1361-1362, 1375-1376, 1381-1382, 1390-1391, 1398-1399, 1409-1410, 1417-1418, 1422-1423'te. [Bkz.:] Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 290, 311, 324, 344, 362, 394, 407, 413-414.
19 Nicol, *Despotate of Epiros,* II, s. 127-131.
20 Gregoras, II, s. 790: "İmparatorluk hazinesinde, hava ile tozdan ve denebilir ki Epikouros'un atomlarından başka bir şey yoktu".
21 Gregoras, III, s. 198-200.
22 Kantakouzenos, III, s. 33-42.
23 Galata'nın 1348'de gümrük vergilerinden sağlanan geliri 200.000 *hyperpyra* olarak hesaplanmıştı, buna karşılık Konstantinopolis'in geliri 30.000 *hyperpyra* idi (Gregoras, II, s. 842). 1352'de, Cenevizler Konstantinopolis'e erzak getirmeyi askıya alınca, Konstantinopolis'teki buğday fiyatı birkaç gün içinde bir kat artmıştı (Gregoras, III, s. 92).
24 Galata'ya karşı 1348-1349'daki savaş, ayrıntılı olarak şu yapıtlarda anlatılmaktadır: Cantac., III, s. 68-80; Gregoras, II, s. 841-867; Aleksios Makrembolites ise A. Papadopoulos'un şu yazısında: *Analekta İerosolymitikes Stakhyologias* I (1891), s. 144-159; Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 69 ve göndermeler.
25 Gregoras, II, s. 850-851.
26 Aleksios Makrembolites, s. 152-153.
27 Gregoras, II, s. 855-856.
28 Makrembolites, s. 157-158.
29 Gregoras, II, s. 864-865.
30 Gregoras, II, s. 862-863; Cantac., III, s. 76-77; Makrembolites, s. 153.
31 Gregoras, II, s. 866.
32 Gregoras, II, s. 869-870; Cantac., III, s. 80-81. Kantakouzenos'taki bu bölüm değişik yorumlamalara yol açmıştır; örneğin bkz. Zakythinos, *Crise monétaire,* s. 94-95 ve Ostrogorsky, *History,* s. 528.
33 DR, V, No. 2947-2948; Argenti, *Occupation of Chios by the Genoese,* I, s. 118-119.
34 Nicol, *Byzantium and Venice,* s. 269-270.
35 *Demetrii Cydonii Occisorum Thessalonicae Monodia, MPG* içinde, CIX, sütun No. 639-652.
36 Cantac., II, s. 568-582; III, s. 104-105, 108-118; Gregoras, II, s. 876-877; Tafrali, *Thessalonique,* s. 239-254.
37 Gregorios Palamas, *Homilies, MPG* içinde, CLI, I, sütun 12-13; Meyendorff, *Introduction,* s. 139.

38 Cantac., III, s. 118-160; Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 73-74.
39 Cantac., III, s. 152. Bkz. Jorga, "Latins et grecs," *BZ* XV (1906), s. 206 ve göndermeler.
40 Cantac., III, s. 155; *DR,* V, No. 2968.
41 Manuel Kantakouzenos'un yükselişi konusunda bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 122-129.
42 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 110, 130-131.
43 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 143.
44 Nikephoros Gregoras hakkında bkz. R. Guilland, *Essai sur Nicéphore Grégoras,* Paris 1926, özellikle s. 28-33; *PLP,* No. 4443; *ODB,* II, s. 874-875.
45 Meyendorff, *Introduction,* s. 141-153; Weiss, *Joannes Kantakouzenos,* s. 123-137.
46 Guilland, *Essai,* s. 38-54. Palamas'ın daha sonraki yaşamı ve azizliğe yükseltilmesi konusunda bkz. Meyendorff, *Introduction,* s. 155-170; *PLP,* No. 21546; İoannes Kyparissiotes, *Palamiticarum Transgressionum Sermo IV, MPG,* CLII, sütun 736.
47 Cantac., III, s. 53-62; Gay, *Le Pape Clément VI et les affaires d'Orient,* s. 94-118; Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 67.
48 Philotheos (Kokkinos), "Logos istorikos", yay. haz. B.S. Psevtongas, *Philotheo Kokkinou Logoi kai Omilies,* II, Selanik, 1981, s. 235-264; *DR,* V, No. 2991; M. Balard, "A propos de la bataille du Bosphore: l'expédition génoise de Paganino Doria à Constantinople (1351-1352)," *TM,* IV (1970), s. 431-469; Nicol, *Byzantium and Venice,* s. 274-276.
49 Cantac., III, s. 200-209; Gregoras, III, s. 147-150; Matteo Villani, *Croniche,* yay. haz. A. Racheli, II (Trieste 1858), s. XXVII, XXXIV, 65-68. Venediklilerin V. İoannes'e verdiği borç para konusunda bkz. Cantac., III, s. 247; *DR,* V, No. 3005; Nicol, *Byzantium and Venice,* s. 296-299.
50 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 79-81.
51 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 81-82.
52 Cantac., III, s. 261-269.
53 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 113-114; M. Jugie, "L'éloge de Mathieu Cantacuzène par Nicolas Cabasilas," *Echos d'Orient,* XIII (1910), s. 338-343.
54 Cantac., III, s. 276-279; Gregoras, III, s. 220-222. Deprem, Kısa Kronikler'den bazısında da kaydediliyor: Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 283-284.
55 Gibbons, *Foundation of the Ottoman Empire,* s. 100 vd.
56 Cantac., III, s. 279-281; C. Imber, *The Ottoman Empire,* s. 24-25.
57 D.M. Nicol, "The abdication of John VI Cantacuzene," *BF,* II, (= *Polychordia, Festschrift F. Dölger,* 1967), s. 269-283 (yeniden bas. Nicol, *Collected Studies,* II, No. VI).
58 Cantac., III, s. 284-294; Gregoras, III, s. 241-244; Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 83-84.
59 Cantac., III, s. 295-299.
60 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 85-86. İoannes'in tahttan çekilmesinin günü konusunda bkz. A. Failler, "Note sur la chronologie du règne de Jean Cantacuzène," *REB* XXIX (1971), s. 293-302 ve "Nouvelle note ...," *REB,* XXXIV (1976), s. 119-124; Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 284-285.
61 E. Gibbon, *The History of Decline and Fall of the Roman Empire,* yay. haz. J. B. Bury, VI, Londra 1898, s. 505.
62 E. Frances, "Narodnie dvizenija osenju 1354 g. v Konstantinopole i otreçenie Joanna Kantakuzina," *VV,* XXV (1964), s. 142-147.
63 J.B. Bury, *A History of the Later Roman Empire ... (AD 395-565),* II, Londra 1923, s. 26; Cantac., III, s. 308.

64 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, s. 376.
65 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, s. 115-118.
66 İoannes Kantakouzenos'un tahttan çekilmesi sonrasındaki siyasal rolü konusunda bkz. Lj. Maksimoviç, "Politiçka uloga Jovana Kantakuzina posle abdicacije (1354-1383)," *ZRVI*, IX (1966), s. 119-193.

14 V. IOANNES PALAIOLOGOS'UN SALTANATI (1354-1391) (Sayfa 313-364)

1 Ostrogorsky, *History*, s. 533-549; M. Diniç, *CMH* IV, I içinde (1966), s. 537-540. Stefan Duşan'ın Zakonik'inin M. Burr tarafından İngilizceye çevirisi: *Slavonic and East European Review*, XXVIII (1949-1950), s. 198-217, 516-539. Bkz. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, s. 253-256, 319-320; J.V.A. Fine, *The Late Medieval Balkans*, Ann Harbor 1987, s. 309-321.
2 Pietro Tomaso'nun Sırbistan'daki görevi konusunda bkz. J. Smet, *The Life of Saint Peter Thomas by Philippe de Méziere*, Roma 1954, s. 64-70.
3 Kantakouzenos'un damadı Nikephoros, Duşan'ın ölümünü fırsat bilip Epeiros'taki kendisine miras kalan prensliğine geri döndü. Orada Arnavutlarla çarpışırken 1359'da öldürüldü. Nicol, *Despotate of Epiros*, II, s. 134-136.
4 Cantac., III, s. 314-315.
5 G.T. Dennis, "The Short Chronicle of Lesbos, 1355-1428," *Lesbiaka*, V (1965), s. 3-24; W. Miller, "The Gattilusij of Lesbos (1355-1462)," Miller, *Essays on the Latin Orient* içinde, Cambridge 1921, s. 313-352; Argenti, *Occupation of Chios by the Genoese*, II, s. 173-177. V. İoannes Palaiologos'un uzun egemenlik dönemini inceleyen en önemli eser hâlâ şu yapıttır: O. Halecki, *Un Empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'union des églises et pour la défense de l'empire d'Orient, 1355-1375*, Varşova, 1930.
6 Halecki, *Empereur*, s. 47-48; R.-J. Loenertz, "Démétrius Cydonès, I: De la naissance à l'année 1373," *OCP*, XXXVI (1970), s. 55-56; *PLP*, No. 13876.
7 Halecki, *Empereur*, s. 31 vd.; Gill, *Byzantium and the Papacy*, s. 208-210; Setton, *Papacy and the Levant*, I, s. 225-228. V. İoannes'in altın mühür vurulmuş yazısının metni için bkz. *DR*, V, No. 3052.
8 İzmirli Paulus konusunda bkz. Halecki, *Empereur*, s. 36-38; J. Meyendorff, "Projets de concile oecuménique en 1367," *DOP*, XIV (1960), s. 152-153 (yeniden bas., Meyendorff, *Collected Studies*, I, No. XI); *PLP*, No. 22143.
9 Halecki, *Empereur*, s. 53-59; Setton, *Papacy and the Levant*, I, s. 225-227.
10 Smet, *Life of St. Peter Thomas*, s. 74-80.
11 Halecki, *Empereur*, s. 50-52.
12 Halecki, *Empereur*, s. 60-73; *DR*, V, No. 3056, 3071.
13 Gregoras, III, s. 504-509; Cantac., III, s. 320-322; Imber, *Ottoman Empire*, s. 25-26.
14 Ostrogorsky, *History*, s. 536 dn. 3; Irène Beldiceanu-Steinherr, "La conquête d'Andrianople par les Turcs," *TM*, I (1965), s. 439-461.
15 Ostrogorsky, *History*, s. 537; Schreiner, *Chron. Brev.*, II, s. 289-290, 296-299.

16 Khalkokondyles, *Historiae,* yay. haz. E. Darkó, *Laonici Chalcocondylae Historiarum Demonstrationes,* I, Budapeşte 1922, s. 23; Gibbons, *Foundation of the Ottoman Empire,* s. 122.

17 Cantac., III, s. 360-363 (Kantakouzenos'un anılarının sonuncu kitabının 50. ve sonuncu bölümüdür); Halecki, *Empereur,* s. 77-78; Ostrogorsky, *History,* s. 537.

18 Halecki, *Empereur,* s. 79-88; Runciman, *History of the Crusades,* III, s. 441-449; Setton, *Papacy and the Levant,* I, s. 258-272.

19 Demetrios Kydones, *MPG* içinde, CLIV, sütun 1000, 1004.

20 Halecki, *Empereur,* s. 111-137; Meyendorff, "Projets de concile," s. 153-156; Gy. Moravscik, "Vizantijskie imperatory i ich posly v g. Buda," Moravscik, *Studia Byzantina* içinde, Amsterdam 1967, s. 341-358.

21 Savoie'lı Amadeo hakkında bkz. E.L. Cox, *The Green Count of Savoy: Amadeus VI and Transalpine Savoy in the Fourteenth Century,* Princeton, NJ, 1967. Onun düzenlediği 1367'deki haçlı seferi hakkında bkz.: Halecki, *Empereur,* s. 138-162; A.S. Atiya, *The Crusade in the Later Middle Ages,* s. 379-397; Setton, *Papacy and the Levant,* I, s. 285-326. Ayrıca bkz. P. Schreiner, *Studien zu den Bracea Cronika,* Münih 1967, s. 145-151.

22 Demetrios Kydones. *De Admittendo Latinorum Subsidio, MPG* içinde, CLIV, sütun No. 961; Loenertz, "Démétrius Cydonès" ..., I, *OCP,* XXXVI (1970), s. 64.

23 Meyendorff, "Projets de concile," s. 170-177 (Yunanca metin).

24 Meyendorff, "Projets de concile," s. 159; D.M. Nicol, "Byzantine requests for an oecumenical council in the 14th century," s. 89-91; Halecki, *Empereur,* s. 142-154, s. 235 vd.

25 Halecki, *Empereur,* s. 149-150, 158-162.

26 Halecki, *Empereur,* s. 163-175. Papa'nın iletisi Konstantinopolis'te 24 Eylül 1368'de Hippodrom'da okundu. [Bkz.:] Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 300.

27 Devlete mülk vermeyi reddeden Konstantinopolis sinodunun kararı: *MM,* I, s. 506-507. Bu tutanağın [İngilizceye] çevirisi: Charanis, "The monastic properties and the state in the Byzantine Empire," *DOP,* IV (1948), s. 115.

28 Halecki, *Empereur,* s. 188-199; Gill, *Byzantium and the Papacy,* s. 218-221; Setton, *Papacy and the Levant,* I, s. 312-314.

29 Halecki, *Empereur,* s. 199-212; *DR,* V, No. 3122, 3126.

30 F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venice concernant la Romanie,* I, Paris/Lahey 1958, No. 459, 461, 480, 482; Nicol, *Byzantium and Venice,* s. 304-307.

31 R.-J. Loenertz, "Jean V Paléologue à Venise (1370-1371)," *REB* XVI (1958), s. 217-232; J. Chrysostomides, "John V Palaeologus in Venice (1370-1371) and the Chronicle of Caroldo: a reinterpretation," *OCP* XXXI (1965), s. 76-84; Nicol, *Byzantium and Venice,* s. 305-308.

32 Demetrios Kydones, *Correspondence,* yay. haz. Loenertz, I, No. 37.

33 Demetrios Kydones, *De non reddenda Callipoli, MPG,* CLIV, sütun no. 1009-1036. Loenertz, "Démétrius Cydonès ... I," s. 68, bu söylevi 1371'e tarihliyor; başkaları ise 1376-1377'ye tarihlemektedir. P. Charanis, "The strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks, 1370 to 1402," *B,* XVI (1942-1943), s. 297; J.W. Barker, *Manuel II Palaeologus,* New Brunswick, NJ, 1968, s. 16, 460.

34 Ostrogorsky, *History,* s. 540-541.

35 Beldiceanu-Steinherr, "La conquête d'Andrianople," s. 139 vd.; E.A. Zachariadou, "The Conquest of Adrianople by the Turks," *Studi Veneziani,* XII (1970), s. 211-217; Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 297-299.

36 C. J. Jireçek, *Geschichte der Serben,* I, Gotha 1911, s. 438-439; Imber, *Ottoman Empire,* s. 28-29.

37 H.W.V. Temperley, *History of Serbia,* Londra 1917, s. 97-98; Fine, *Late Medieval Balkans,* s. 79-83.
38 Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 301-302.
39 Ostrogorsky, *History,* s. 541.
40 I. Şevçenko, "Nicolas Cabasilas' 'anti-Zealot' discourse: a reinterpretation," *DOP,* XI (1957), s. 155-179. Daha önceleri Thessalonike'deki Zelotlara yöneltildiği varsayılan bu söylevin aslında II. Manuel'e karşı olabileceği, muhtemelen ilk kez G.T. Dennis tarafından ileri sürülmüştür: *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica, 1382-1387,* Roma 1960, s. 90-91.
41 Khalkokondyles, yay. haz. Darkó, I, s. 34; *DR,* V, No. 3136, 3138; Halecki, *Empereur,* s. 254-260.
42 G. Ostrogorsky, "Byzance, état tributaire de l'empire turc," *ZRVI,* V (1985), s. 49-51; Dennis, *Reign of Manuel II,* s. 35.
43 Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 304-305; Charanis, "Strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks," s. 295-296; Barker, *Manuel II,* s. 19-23; Ostrogorsky, *History,* s. 542; Imber, *Ottoman Empire,* s. 32.
44 Halecki, *Empereur,* s. 298-319.
45 Halecki, *Empereur,* s. 319-322; F. Thiriet, "Venise et l'occupation de Ténédos au XIVe siècle, "*Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'Ecole Française de Rome,*" LXV, Paris 1953, s. 219-245 (yeniden bas.: Thiriet, *Etudes,* 1977, No. II); Nicol, *Byzantium and Venice,* s. 310-312; Barker, *Manuel II,* s. 25-29.
46 Demetrios Kydones, *Correspondence,* yay. haz. Loenertz, I, s. 38-39, No. 167; Dennis, *Reign of Manuel II,* s. 37-39.
47 Thiriet, "Venise et l'occupation," s. 227-228; Barker, *Manuel II,* s. 30-31.
48 Kydones, *Correspondence,* yay. haz. Loenertz, I, s. 38, No. 167. Gelibolu'nun teslim edilmesi ve sonuçları konusunda bkz. Beldiceanu-Steinherr, "La Conquête d'Andrianople"; Barker, *Manuel II,* Ek IV, s. 458-461.
49 *Manuel II Palaiologos' Funeral Oration on his Brother Theodore* , yay. haz. J. Chrysostomides, *CFHB,* XXVI, Selanik 1983, s. 104-109.
50 Barker, *Manuel II,* s. 31-35; Ostrogorsky, *History,* s. 543.
51 Dennis, *Manuel II,* s. 41-51, 52 vd.; Barker, *Manuel II,* s. 35-46.
52 Dennis, *Manuel II,* s. 41-51; Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 91-92, 119, 157-159; D.A. Zakythinos, *Le Despotat grec de Morée, I; Schreiner,* Chron. Brev., II, s. 324-326.
53 *DR,* V, No. 3177; Dennis, *Manuel II,* s. 47-60; Barker, *Manuel II,* s. 40-42.
54 H. İnalcık, "Ottoman methods of conquest," *Studia Islamica,* II (1954), s. 103-129; S. Runciman, *The Fall of Constantinople 1453,* Cambridge 1965, s. 35-36; M. Diniç, *CMH* içinde, IV, I, s. 763-764.
55 Demetrios Kydones, *MPG* içinde CLIV, sütun 1004-1005; ayrıca *Correspondence,* yay. haz. Loenertz, I, s. 156, No. 81; A.E. Vacalopoulos, *Origins of the Greek Nation, 1204-1461,* New Brunswick, NJ, 1970, s. 73-77; S. Vryonis, "The Byzantine Legacy and Ottoman Forms," *DOP,* XXIII-XXIV (1969-1970), s. 253-308.
56 F. Babinger, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien,* Münih ve Viyana 1944, s. 29-79.
57 Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 326-327, 330-333; Dennis, *Manuel II,* s. 73-76.
58 Kydones, *Correspondence,* II, s. 216-218, No. 299.
59 İsidoros'un vaazı, B. Lourdas'ın, *Hellenika* adlı yapıtında (Selanik 1954) Bölüm 5'te yayımlanmış olan 5 vaazdan birincisidir (s. 19-32). Manuel'in söylevi de B. Lourdas, *Makedonika,* III (1955), s. 290-307'de verilmiştir, İngilizce bir özeti ve irdelenmesi de Dennis, *Manuel* II, s. 78-85'tedir. İsidoros (Glabas) hakkında bkz. *PLP,* No. 4223.

60 Dennis, *Manuel II,* s. 103 vd., 132 vd.; Barker, *Manuel II,* s. 54-57. İvan Uroş ve onun Tesalya'daki ardılları hakkında bkz. B. Ferjançiç, *Tesalija u XIII i XIV veku*, Belgrad 1974, s. 259-281; D.M. Nicol, *Meteora. The Rock Monasteries of Thessaly,* 2. bas., Londra 1975, s. 63-69. Tomas Preljuboviç hakkında bkz. Nicol, *Despotate of Epiros,* II, s. 143-160.

61 Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 332-333; Dennis, *Manuel II,* s. 151-159; Barker, *Manuel II,* s. 57-66.

62 Kosova Savaşı konusunda bkz. Jireçek, *Geschichte der Serben,* I, s. 119-121; Gibbons, *Foundation of the Ottoman Empire,* s. 173-178; Temperley, *History of Serbia,* s. 99-105; Fine, *Late Medieval Balkans,* s. 408-414; *Kosovska bitka u istoriografiji* (Istorijski Institut, Zbornik Radova, XI, Belgrad 1990).

63 Ostrogorsky, "Byzance, état tributaire," s. 53-56; Ostrogorsky, *History,* s. 547.

64 Gibbons, *Foundation of the Ottoman Empire,* s. 180 vd.; Diniç, *CMH* IV, I, s. 765'te.

65 *Le Pèlerinage d'Ignace de Smolensk,* yay. haz. B. de Khitrowo, *Itinéraires russes en Orient* içinde, Cenevre 1889, s. 127-157 (özellikle s. 140-142); G.P. Majeska, *Russian Travellers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries,* Dumbarton Oaks Studies, XIX, Washington DC, 1984, s. 100-105, 408-415.

66 F. Dölger, "Johannes VII. Kaiser der Rhomäer," *BZ,* XXXI (1931), s. 21-36; G. Kolias, "H antarsia Ioannou Z enantion Ioannou E Palaiologou," (1390), *Hellenika,* XII (1952), s. 34-64; P. Wirth, "Zum Geschichtsbild Kaiser Johannes' VII. Palaiologos," *B,* XXXV (1965), s. 592-600; Barker, *Manuel II,* s. 68-78; *PLP,* No. 21480.

67 Khalkokondyles, yay. haz. Darkó, I, s. 58.

68 Barker, *Manuel II,* s. 78-80; P. Schreiner, "Zur Geschichte Philadelpheias im 14. Jhdt. (1293-1390)," *OCP,* XXXV (1969), s. 375-431.

69 Doukas, yay. haz. Grecu, s. 77; Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 345.

70 V. İoannes'in kiliseyle arasındaki uzlaşma metni için bkz. V. Laurent, "Les droits de l'empereur en matière ecclésiastique. L'accord de 1380-1382," *REB,* XIII (1955), s. 5-20; S. Runciman, *The Byzantine Theocracy,* s. 158-159; D.M. Nicol, *Church and Society,* s. 87. İmparatoriçe Elena'nın son yılları konusunda bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 137-138.

15 II. MANUEL'İN SALTANATI: İLK BUNALIM (1391-1402) (Sayfa 365-390)

1 Demetrios Kydones, *Correspondence,* II, s. 386, No. 430.

2 Kydones, *Correspondence,* II, s. 407, No. 442; Doukas, yay. haz. Grecu, s. 77; Ostrogorsky, "Byzance, état tributaire," s. 52-53.

3 *The Letters of Manuel II Palaeologus: Text, Translation and Notes,* yay. haz. G.T. Dennis, *CFHB,* VIII, Washington DC, 1977, No. 16, 18, 19, 20, s. 43-61; Barker, *Manuel II,* s. 87-97.

4 E. Trapp (yay. haz.), *Manuel II Palaiologos. Dialoge mit einem "Perser",* Viyana 1966; C.J.G. Turner, "Pages from the late Byzantine philosophy of history," *BZ,* LVII, 1964, s. 348-352; S.W. Reinert, "Manuel II Palaeologus and his Müderris," Çurçiç ve Mouriki, *The Twilight of Byzantium* içinde, s. 39-51.

5 *Pèlerinage d'Ignace de Smolensk,* yay. haz. B. de Khitrowo, s. 143-147; Majeska, *Russian Travellers,* s. 104-113, 416-436. Taç giyme töreninin adı bilinmeyen Bizanslı tarafından anlatımı şu yapıttadır: J. Verpeaux, *Pseudo-Kodinos, Traité des Offices,* Paris 1966, Ek VI, s. 351-361. P. Schreiner, "Hochzeit und Krönung Kaiser Manuels II im Jahre 1392," *BZ,* LX (1967), s. 70-85.

6 Patrik'in mektubunun metni şu yayındadır: *MM,* II, s. 188-192. [Ayrıca bkz.:] *Régestes des actes du Patriarcat de Constantinople, I: Les actes des patriarches,* VI, yay. haz. J. Darrouzès, Paris 1979, No. 2931, s. 210-212. Bunun bazı bölümlerinin [İngilizceye] çevirisi şu yapıtlarda yayımlanmıştır: E. Barker, *Social and Political Thought in Byzantium,* s. 194-196 ve Barker, *Manuel II,* s. 106-109. Şu yapıtlara da bkz. Runciman, *Great Church in Captivity,* s. 71-76; Nicol, *Church and Society,* s. 4-5, 128; Obolensky, *Byzantine Commonwealth,* s. 264-266.

7 Ostrogorsky, *History,* s. 550-551; Fine, *Late Medieval Balkans,* s. 422-423.

8 Manuel II, *Funeral Oration on his Brother Theodore,* yay. haz. J. Chrysostomides, s. 138-143; Barker, *Manuel II,* s. 112-118.

9 Doukas, s. 79; Barker, *Manuel II,* s. 123-126. Kronoloji için bkz. Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 352; Nicol, *Byzantium and Venice,* s. 332-333.

10 Ostrogorsky, *History,* s. 551. Tesalya'nın Türklerce fethi hakkında bkz. B. Ferjançiç, *Tesalija u XIII i XIV veku,* Belgrad 1974, s. 270-281; Nicol, *Meteora,* s. 68-69; Vacalopoulos, *Origins of the Greek Nation,* s. 64-66.

11 Longnon, *L'Empire latin,* s. 339-347; Setton, *CMH,* IV, I, s. 419-423.

12 Zakythinos, *Le Despotat grec de Morée,* I, s. 55-56; Ostrogorsky, *History,* s. 550.

13 A.S. Atiya, *The Crusade of Nicopolis,* Londra 1934 ve *The Crusade in the Later Middle Ages,* s. 435-462; Runciman, *Crusades,* III, s. 455-462; Setton, *Papacy and the Levant,* I, s. 341-360.

14 Manuel II, *Funeral Oration,* yay. haz. Chrysostomides, s. 193-195; Manuel II, *Letters,* yay. haz. Dennis, No. 31, s. 81-87 (Demetrios Kydones'e yazılan mektup: Ekim 1396).

15 Zakythinos, *Despotat,* s. 156-157.

16 Doukas, s. 85; Barker, *Manuel II,* s. 137-141.

17 Barker, *Manuel II,* s. 142-154; Nicol, *Byzantium and Venice,* s. 335-337.

18 D.M. Nicol, "A Byzantine Emperor in England. Manuel II's visit to London in 1400-1401," *University of Birmingham Historical Journal,* XII, 2 (1971), s. 204-225 (yeniden bas.: Nicol, *Collected Studies,* I, No. X).

19 Bkz. P. Wirth, "Zum Geschichtsbild Kaiser Johannes VII. Palaiologos," *B,* XXXV (1965), s. 592-600; Barker, *Manuel II,* s. 164.

20 Mareşal Boucicaut'nun serüvenleri, onun yaşam öyküsünü yazan kişi tarafından *Le livre des faicts du Bon Messire Jean le Meingre dit Boucicaut, Mareschal de France et Gouverneur de Gennes*'de anlatılmıştır: *Collection complète des mémoires relatifs à l'histoire de France,* içinde VII-LX, Paris 1825; bir basımı da J.A.C. Buchon tarafından yapılmıştır (Paris 1836). Bkz. Barker, *Manuel II,* s. 160-164.

21 Barker, *Manuel II,* s. 165 ve Ek XIV, s. 490-493.

22 Manuel'in Batı Avrupa'ya yaptığı ziyaretin en ayrıntılı anlatımı A.A. Vasiliev'inkidir: "Puteşestvie vizantijskago imperatora Manuila II Paleologa na zapadnoj Evrope (1399-1403 g.)," *Zurnal Ministerstva Narodnago Proşçenija,* XXXIX (1912) , s. 41-78, 260-304. Ayrıca bkz. G. Schlumberger, *Un Empereur de Byzance à Paris et à Londres,* Paris 1916; Barker, *Manuel II,* s. 167-199; Nicol, "A Byzantine emperor in England," s. 204 dn. 1'de başka anlatımlara da gönderme yapılmaktadır.

23 Manuel Khrysoloras hakkında bkz. G. Cammelli, *I dotti bizantini e le origini dell'umanesimo,* I: *Manuele Crisolora,* Floransa 1941; J. Thomson, "Manuel Chrysoloras and the Early Italian Renaissance," *Greek, Roman and Byzantine Studies,* VII (1966), s. 63-82; *ODB,* I, s. 454.

24 Nicol, "A Byzantine Emperor in England," s. 211-229; *DR,* V, No. 3276, 3283, 3289.

25 Barker, *Manuel II,* s. 181-191 (Manuel'in mektuplarının çevirileri de vardır); G.T. Dennis, "Two unknown documents on Manuel II Palaeologus," *TM,* III (1968), s. 397-404.

26 *Manuelis Palaeologi, Imago Veris in Aulaeo Textili,* Yunanca metni *MPG* içinde, CLVI, sütun 577-580.

27 Bu yayımlanmamış risale Vatikan Kitaplığı'nda iki yazma halindedir. Bkz. Barker, *Manuel II,* s. 192-193, 434, 437.

28 P. Gautier, "Un récit inédit du siège de Constantinople par les Turcs (1394-1402)," *REB,* XXIII (1965), s. 100-117.

29 *Le Livre des faicts,* bölüm XXXVI. G. Schlumberger, "Jean de Chateaumorand," Schlumberger, *Byzance et Croisades* içinde, Paris 1927, s. 282-336.

30 Metin: *MM,* II, s. 463-467; [İngilizceye] çevirisi: Barker, *Manuel II,* s. 208-211.

31 VII. İoannes'in IV. Henry'ye mektubunun Latince metni: Barker, *Manuel II,* s. 500-501; [İngilizceye] çevirisi: [aynı yapıtta] s. 213-214. *DR,* V, No. 3289.

32 Nicol, "A Byzantine Emperor in England," s. 219-222.

33 Timur hakkında bkz. Ahmet ibn Arabşah, *Tamerlane or Timur the Great Amir,* [İngilizceye] çeviren J.H. Sanders, Londra 1936; Gibbons, *Foundation of the Ottoman Empire,* s. 243 vd.; L. Bouvat, *L'Empire mongol, deuxième phase, Histoire du monde,* XXX/3, Paris 1927; H. Hookham, *Tamburlaine the Conqueror,* Londra 1962; Runciman, *Crusades,* III, s. 463; Ostrogorsky, *History,* s. 556-557; Imber, *Ottoman Empire,* s. 52-54.

34 Bu sözler İspanyol elçisi Gonzales de Clavijo'nundur (s. 129-136). [İngilizceye] çeviren G. Le Strange, Londra 1928; bkz. aşağıda s. 341.

35 *DR,* V, No. 3197; Baker, *Manuel II,* Ek XVIII, s. 504-509.

36 Ankara Meydan Savaşı'nın tarihi hakkında bkz. Marie-Mathilde Alexandru-Dersca, *La Campagne de Timur en Anatolie (1402),* 2. bas., Londra 1977; K.-P. Matschke, *Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz,* Weimar 1981; Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 370.

37 P. Wittek, *Das Fürstentum Mentesche,* İstanbul 1934, s. 88 vd. Süleyman'ın Gelibolu'ya gelişinin tarihi, Kısa Kronikler 95/3'te verilmiştir: Schreiner, *Chron. Brev.,* I, s. 634; II, s. 373-374.

38 Bakire Meryem için yapılan şükran ayini konusunda bkz. P. Gautier, "Actions de Grâce de Démétrius Chrysoloras pour l'anniversaire de la bataille d'Ankara (28 Juillet 1403)," *REB* XIX (1961), s. 340-357. Manuel, Ankara Meydan Savaşı'nın haberini alınca duyduğu ferahlamayı anlatan iki *opuscula* [yazınsal kısa parça] kaleme almıştı: Bunlardan biri, Sultan Bayezid'e hitap biçimindedir ve başlığı şöyledir: "Perslerin ve İskitlerin Efendisi (yani Timur) Türklerin zorba hükümdarına ne demiş olsa gerek"; diğeri, mezmur biçiminde yazılmıştır ve inananları "kâfir Yıldırım"dan kurtardığı için yapılan bir şükran duasıdır. Her ikisinin çevirileri, göndermelerle Barker'in *Manuel II* yapıtında, Ek XX s. 523 vd.'da bulunabilir.

16 SON SÜKÛNET (1402-1425)
(Sayfa 391-415)

1 Barker, *Manuel II,* s. 218-238; B. Krekiç, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au moyen âge,* Paris 1961, s. 44-45.

2 G.T. Dennis, "The Byzantine-Turkish Treaty of 1403," *OCP* XXXIII (1967), s. 72-88; Barker, *Manuel II,* s. 225; Doukas, Grecu'nun yayına hazırladığı metinde s. 111.

3 Dennis, "The Byzantine-Turkish Treaty." Süleyman'ın, Theodoros'un adı belirtilmemiş bir gayri meşru kızıyla evlenmesi Khalkokondyles'in yapıtında (yay. haz. Darkó, I, s. 161) anılır; Pseudo-Phrantzes, *Chronicon maius,* yay. haz. Grecu, s. 266.

4 Barker, *Manuel II,* s. 238-245; G.T. Dennis, "An unknown Byzantine Emperor, Andronicus V Palaeologus (1400-1407 ?)," *JÖBG,* XVI (1967), s. 175-187; N. Oikonomides, "Sèmeioma gia ton Andronikо E' Palaiologo (1390)" *Thesaurismata,* V (1968). s. 23-31.

5 *Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to the Court of Timour, at Samarkand, AD 1403-1406,* [İngilizceye] çeviren C.R. Markham, Londra 1859, s. 22-25; bir diğer çeviri, G. Le Strange, Londra 1928, s. 51-53.

6 Bkz. G.T. Dennis, "The second Turkish capture of Thessalonica: 1391, 1394, or 1430," *BZ,* LVII (1964), s. 53-61; A. Vakalopoulos, "Zur Frage der zweiten Einnahme Thessalonikis durch die Türken 1391-1394," *BZ,* LXI (1968), s. 283-290; Ostrogorsky, *History,* s. 546.

7 Vacalopoulos, *Origins of the Greek Nation,* s. 124-125; S. Vryonis, "Isidore Glabas and the 'Turkish devshirme'," *Speculum,* XXXI (1956), s. 438-442. İsidoros Glabas hakkında bkz. *PLP,* No. 4223.

8 Doukas, s. 113.

9 P. Wittek, "De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople," *Revue des Etudes Islamiques,* XII (1938), s. 1-34; Barker, *Manuel II,* s. 248; Imber, *Ottoman Empire,* s. 55-73.

10 F. Thiriet, *Régestes des Délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie,* II, Paris/Lahey 1959, No. 1362; Barker, *Manuel II,* s. 255-261, 261-268; Nicol, *Byzantium and Venice,* s. 350-351.

11 Manuel II, *Letters,* yay. haz. Dennis, No. 56, s. 154-157; Barker, *Manuel II,* s. 261-268.

12 Manuel II, *Funeral Oration,* yay. haz. Chrysostomides, 1985.

13 Zakythinos, *Despotat grec de Morée,* I, s. 157-165; Barker, *Manuel II,* s. 273-278.

14 Barker, *Manuel II,* s. 278-280. Manuel'in oğlu Andronikos, henüz 13 yaş civarında olduğu için, unvanı yalnızca Thessalonike despotuydu. 1415'e kadar gerçek yönetici, imparatorun sağ kolu olan Demetrios Laskaris Leontaris'ti. Bkz. B. Ferjançiç, "Despot Andronik Paleolog u Solunu," *ZRVI,* X (1968), s. 227-235; Ostrogorsky, "Byzance, état tributaire," s. 54-58; A. Sideras, "Neue Quellen zu Andronikos Palaiologos," *BZ,* LXXX (1987), s. 3-15; *PLP,* No. 21427.

15 Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 401; Wittek, "De la défaite d'Ankara," s. 18-23; Barker, *Manuel II,* s. 280-289.

16 Doukas, s. 133. I. Mehmed'in saltanatı hakkında bkz. Imber, *Ottoman Empire, s. 75-90.*

17 *Barker,* Manuel II, s. 298-301; Ferjançiç, "Despot Andronik."

18 Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 402-403; Zakythinos, *Despotat,* I, s. 167-172; Barker, *Manuel II,* s. 301-317.

19 N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches,* I, Gotha 1900, s. 366-373; Doukas, s. 155-161; Khalkokondyles, yay. haz. Darkó, I, s. 190-192; *PLP,* No. 27977 ("Tzineit" [Cüneyt] maddesinde). Barker, *Manuel II,* s. 340-344; Nicol, *Byzantium and Venice,* s. 354-355; Imber, *Ottoman Empire,* s. 78-82.

20 F. Thiriet, *La Romanie vénitienne au moyen âge,* Paris 1959, s. 367-368.

21 *DR,* V, No. 3345; Barker, *Manuel II,* s. 321-325; J. Gill, *The Council of Florence,* Cambridge 1959, s. 20-21.

22 Zakythinos, *Despotat,* I, s. 88-90; Gill, *Council of Florence,* s. 23-24; Barker, *Manuel II,* s. 344-350; F. Dölger, "Die Krönung Johanns VIII. zum Mitkaiser," *BZ,* XXXVI (1936), s. 318-319. Monferrato'lu Sophia hakkında bkz. Diehl, *Figures byzantines,* II, s. 273-275; *PLP,* No. 26389. Sophia'nın görünüşü hakkındaki kaba benzetme Doukas, s. 137'de kaydedilmiştir. Cleope Malatesta konusunda bkz. Gudrun Schmalzbauer, "Eine bisher unedierte Monodie auf Kleope Palaiologina von Demetrios Pepagomenos," *JÖB,* XX (1971), s. 223-240; *PLP,* No. 21385.

23 Manuel II, *Praecepta educationis regiae,* ve *Orationes ethico-politicae*: *MPG,* CLVI, sütun 313-384, 385-557; Barker, *Manuel II,* s. 344-345.

24 Barker, *Manuel II,* s. 350-354.

25 Doukas, s. 173.

26 Lorga, *Geschichte des osmanischen Reiches,* I, s. 379-380; Barker, *Manuel II,* s. 354-360. II. Murad hakkında bkz. Imber, *Ottoman Empire,* s. 91-116, 117-143.

27 İoannes Kananos'un [Cananus] anlattıkları için bkz. E. Pinto (yay. haz), *Giovanni Cananos, l'assedio di Constantinopli,* Messina 1977; daha eski bir basımı için bkz. (S) phrantzes, *CSHB,* yay. haz. I. Bekker, 1838, s. 457-479. 1422 kuşatması Doukas'ta, Sphrantzes'de, Khalkokondyles'de ve bazı Kısa Kronikler'de verilmiştir. Schreiner, *Studien zu den Brakhea Khronika,* s. 172-175; Schreiner, *Chron. Brev.*, II, s. 414.

28 Barker, *Manuel II,* s. 361-371.

29 Barker, *Manuel II,* s. 374-379; Nicol, *Byzantium and Venice,* s. 364-365.

30 *DR,* V, No. 3412-3414; Barker, *Manuel II,* s. 379.

31 Andronikos'un kenti 50.000 duka altını karşılığında Venedik'e resmen sattığı hakkındaki öykü, çok daha sonraki dönemin, Pseudo-Phrantzes denen yazar Makarios Melissenos'un *Chronicon maius*'da (yay. haz. Grecu, s. 260) anlattıklarından alınmıştır. Yapılan işlemin asıl niteliği, K.D. Mertzios, *Mnèmeia Makedonikès İstorias,* Selanik 1947, s. 34 vd.'de yayımlanan Venedik belgelerinde bulunmaktadır. Özellikle bkz. P. Lemerle, "La domination vénitienne à Thessalonique," *Miscellanea Giovanni Galbiati,* III (*Fontes Ambrosiani,* XXVII, Milano 1951) s. 219-225; Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 423-424; Nicol, *Byzantium and Venice,* s. 360-363. Andronikos en aşağı 1415'ten beri Türklere haraç ödemekteydi; bkz. M. Spremiç, "Haraç Soluna u XV veku," *ZRVI,* X (1967), s. 187-195.

32 Thiriet, *Régestes,* II, No. 1891, 1892.

33 Thiriet, *Régestes,* II, No. 1898.

34 Thiriet, *Régestes,* II, No. 1929, 1931. Bkz. J. Tzaras, "La fin d'Andronic Paléologue, dernier despote de Thessalonique," *RESEE,* III (1965), s. 419-432; Barker, *Manuel II,* s. 372-374.

35 Bu konuşmanın Yunanca metni için bkz.: Sp. P. Lambros, *Palaiologeia kai Peloponnèsiaka,* III, Atina 1926, s. 284-290; Latince çevirisi için bkz. *MPG,* CLXI, sütun 615-620; Barker, *Manuel II,* s. 381-385.

36 Gill, *Council of Florence,* s. 33-36; Barker, *Manuel II,* s. 327-329.

37 Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire,* yay. haz. J.B. Bury, VII, s. 97.

38 Ps.-Phrantzes, *Chronicon maius,* yay. haz. Grecu, s. 320.

17 OSMANLI CANLANIŞI VE VIII. İOANNES PALAIOLOGOS'UN SALTANATI (1425-1448) (Sayfa 417-453)

1 Manuel II, *Letters,* yay. haz. Dennis, No. 51, s. 144-147; Zakythinos, *Despotat grec de Morée,* I, s. 174. VIII. İoannes'in egemenlik dönemini anlatan kaynaklar Doukas, Khalkokondyles, Sphrantzes'tir. Çağdaşımız yapıtlar: J. Gill, *The Council of Florence,* Cambridge 1959; J. Gill, "John VIII Palaeologus: a character study," Gill, *Personalities of the Council of Florence and other Essays* içinde, Oxford 1964, s. 104-124; Ostrogorsky, *History,* s. 561-567; Bréhier, *Vie et mort,* s. 398-415.

2 Zakythinos, *Despotat grec de Morée,* II: *Vie et institutions,* 2. bas., Londra 1975, çeş. yer.; A. Bon, *La Morée franque,* I, Paris 1969, s. 282 vd.; F. Thiriet, *La Romanie vénitienne au moyen âge,* s. 355-371.

3 Mistra'daki anıtlar ve sanat hakkında bkz. Bon, *La Morée franque,* I, s. 533-684; II (Resimler); D. Talbot Rice, *Byzantine Painting: The Last Phase,* Londra 1968, s. 177 vd.; İ. P. Medvedev, *Mistra,* Leningrad 1973; S. Runciman, *Mistra: Byzantine Capital of the Peloponnese,* Londra 1980; M. Chatzidakis, *Mistras,* Atina 1985.

4 Özellikle bkz. C.M. Woodhouse, *Gemistos Plethon: The Last of the Hellenes,* Oxford 1986; F. Masai, *Pléthon et le platonisme de Mistra,* Paris 1956; Zakythinos, *Despotat grec de Morée,* I, s. 175-180; E. Barker, *Social and Political Thought in Byzantium,* Oxford 1957, s. 196-215; B. Tatakis, *La philosophie byzantine,* Paris 1959, s. 281-306; S. Runciman, *The Last Byzantine Renaissance,* s. 77-78, 100-101; Vacalopoulos, *Origins of the Greek Nation,* s. 126-135; Nicol, *Church and Society,* s. 113-117, 120-121.

5 Bkz. Barker, *Manuel II,* Ek XXII, s. 525-527.

6 Lambros'un, *Palaiologeia kai Peloponnèsiaka* yapıtında III, s. 247-248'de bulunan, II. Manuel'e hitaben söylenmiş sözler. Woodhouse, *Gemistos Plethon,* s. 92-109. Plethon'un yapıtlarından çoğunluğu şu eserlerde yer almaktadır: *MPG,* CLX ve CLXI, ayrıca Lambros, III ve IV. Bunlardan çeşitli bölümlerin [İngilizceye] çevirisi, Barker'ın yapıtındadır: *Social and Political Thought in Byzantium,* s. 198-218. Helen soyunun etnik bir toplum olarak sürüşüne ilişkin Bizanslı görüşü hakkında bkz. Runciman, *The Last Byzantine Renaissance,* s. 17-23; Vacalopoulos, *Origins,* çeş. yer.; S. Vryonis, "Byzantine cultural self-consciousness in the fifteenth century."

7 *Yasalar Üzerine* kitabından kalan bazı parçaları yayına hazırlayan: C. Alexandre, *Pléthon, Traité des Lois,* Paris 1858. E. Barker, *Social and Political Thought in Byzantium,* s. 212-219; Zakythinos, *Despotat grec de Morée,* I, s. 365-376.

8 *Mazaris' Journey to Hades,* çev. ve yay. haz. J.N. Barry, M.J. Share ve diğerleri, Arethusa Monographs dizisi V, New York 1975.

9 Zakythinos, *Despotat grec de Morée,* I, s. 199-210; D.M. Nicol, *The Immortal Emperor. The Life and Legend of Constantine Palaiologos, Last Emperor of the Romans,* Cambridge 1992, s. 8-12.

10 VIII. İoannes'in üçüncü eşi, Trabzon İmparatoru IV. Aleksios'un kızı Maria idi. Çocuk doğurmadan, 1439'da öldü. Bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 171-172.

11 Thessalonike'nin, 1423 ile 1430 arasında Venediklilerce işgal edildiği dönem hakkında bkz. Lemerle, "La domination vénitienne à Thessalonique"; A. E. Vacalopoulos, *A History of Thessaloniki,* [İngilizceye] çev. T.F. Carney, Selanik 1963, s. 65-70. D. Bal-

four'un yayına hazırladığı bir kitap (*Politico-Historical Work of Symeon Archbishop of Thessalonica 1416/17 to 1429,* Wiener byzantinische Studien, XIII: Viyana 1979) içindeki, kentin Metropoliti Simeon'un "Aziz Demetrios'un Mucizeleri Üzerine Konuşma"sından hayli değerli yeni bilgiler çıkmaktadır. Ayrıca bkz. Nicol, *Byzantium and Venice,* s. 360-363, 366-372.

12 Vacalopoulos, *History of Thessaloniki,* s. 74-75.

13 Thessalonike'nin Türklerce kuşatılması ve ele geçirilmesi, İoannes Anagnostes'in görgü tanığı olarak anlattıklarından ve *Monodia*'sından çıkarılmıştır: *De Thessalonicensi Excidio Narratio,* Phrantzes, *CSHB* içinde, yay. haz. I. Bekker (1838), s. 481-528; yay. haz. G. Tsaras, *Ioannou Anagnostou diègèsis peri tès teleuteias aloseos tès Thessalonikès,* Selanik 1957; Imber, *Ottoman Empire,* s. 107-110.

14 Sinan Paşa Fermanı ya da *Orismos*'u için bkz. Vacalopoulos, *Origins of the Greek Nation,* s. 148-149; Nicol, *Despotate of Epiros,* II, s. 202-203.

15 Georgi Brankoviç hakkında bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 184-185'deki kaynakça; *ODB,* II, s. 835-836.

16 Gill, *Council of Florence,* s. 42-45.

17 Gill, *Council of Florence,* s. 46-84.

18 Gill, *Personalities of the Council of Florence*; S. Runciman, *The Great Church in Captivity,* s. 103-105. Bessarion hakkında ayrıca bkz. Runciman, *The Last Byzantine Renaissance,* s. 80-84; Vacalopoulos, *Origins of the Greek Nation,* s. 172-178, 241-245, 257-258; Nicol, *Church and Society,* s. 111-112; PLP, No. 2707; *ODB,* I, s. 285. Skholarios konusunda bkz. C.J.G. Turner, "The career of George-Gennadius Scholarius," *B,* XXXIX (1969), s. 425-455; *PLP,* No. 27304; *ODB,* II s. 830. Trabzonlu Georgios Amiroutzes hakkında: *PLP,* No. 784; *ODB,* I, s. 77-78. Trabzonlu Georgios hakkında: *PLP,* No. 4120; *ODB,* II, s. 839-840.

19 Ruy Gonzalez de Clavijo, *Embassy,* yay. haz. G. Le Strange, s. 87 vd.; Pero Tafur, *Travels and Adventures,* [İngilizceye] çev. M. Letts, Londra 1926, s. 145.

20 Gill, *Council of Florence,* s. 85-103.

21 Gill, *Council of Florence,* s. 104 vd.

22 Ferrara ve Floransa'da yapılan konsilin oturumları ve ilahiyat tartışmaları konusunda bkz. Gill, *Council of Florence,* s. 115-269; D. J. Geanokoplos, *Byzantine East and Latin West,* s. 84-111; Runciman, *Great Church in Captivity,* s. 105-109; Nicol, *Church and Society,* s. 93-95, 110-113; Hussey, *Orthodox Church in the Byzantine Empire,* s. 272-285.

23 Pakhymeres'in zikrettiği (*CSHB* I, s. 371-372) İoannes Parastron.

24 Markos Eugenikos'un bu konuşması, Gill, *Council of Florence,* s. 163'te aktarılmıştır. Sylvester Syropoulos'un tuttuğu günlük, şu yapıtta yayımlanmıştır: V. Laurent, *Les Mémoires du Grand Ecclésiarque de l'Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le Concile de Florence (1435-1439),* Roma 1971.

25 Gill, *Council of Florence,* s. 279-280.

26 Gill, *Council of Florence,* s. 267.

27 Gill, *Council of Florence,* s. 270-296.

28 Gill, *Council of Florence,* s. 296-304, 349 vd.; Runciman, *Great Church in Captivity,* s. 109-110.

29 Gill, *Council of Florence,* s. 353; S. Runciman, *The Fall of Constantinople - 1453,* Cambridge 1965, s. 49; Sphrantzes, *Chronicon minus,* s. 64; Khalkokondyles, II, s. 80. Bu olay "Mesembria Kısa Kroniği"nde de kaydedilmiştir: Schreiner, *Chron. Brev.,* I, No. 29/11; II, s. 461.

30 Gill, *Council of Florence,* s. 354-365; Obolensky, *Byzantine Commonwealth,* s. 267-271.

31 Gill, *Council of Florence,* s. 327-330; Fine, *Late Medieval Balkans,* s. 556-558.
32 İskender Bey hakkında bkz. J. Radoniç, *Djuradj Kastriot Skenderbeg i Albanija u XV veku,* Belgrad 1942; A. Gegai, *L'Albanie et l'invasion turque au XVe siècle,* Paris 1937; *PLP,* No. 26055.
33 Bessarion'un Despot Konstantinos'a gönderdiği öğüt verici mektubun metni Lambros'un yapıtındadır: *Palaiologeia kai Peloponnèsiaka,* IV, s. 32-45. Zakythinos, *Despotat,* I, s. 226-231; Vacalopoulos, *Origins of the Greek Nation,* s. 172-178; Nicol, *The Immortal Emperor,* s. 23-29.
34 O. Halecki, *The Crusade of Varna: A Discussion of Controversial Problems,* New York 1943; Setton, *The Papacy and the Levant,* II, s. 82-107. Ayrıca bkz. Runciman, *History of the Crusades,* III, s. 465-466; Gill, *Council of Florence,* s. 329-333; Imber, *Ottoman Empire,* s. 129-134.
35 Varna haçlı seferi karşısında ve savaş sonrasında Venedik'in tutumu konusunda bkz. Thiriet, *La Romanie vénitienne au moyen âge,* s. 377-379; Nicol, *Byzantium and Venice,* s. 380-386.
36 Zakythinos, *Despotat,* I, s. 232-236; Nicol, *The Immortal Emperor,* s. 30-35; E.W. Bodnar, *Cyriacus of Ancona and Athens,* Brüksel 1960.
37 V. Alfonso'nun Doğu politikası hakkında bkz. F. Cerone, "La politica orientale di Alfonso di Aragona," *Archivio Storico per le Province Napoletane,* XXVII (1902), s. 425-456, 555-634, 852.
38 Bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 187 ve Resim 11-14.
39 Temperley, *History of Serbia,* s. 111. Mara Brankoviç hakkında bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 210-213.
40 Gegaj, *L'Albanie et l'invasion turque au XVe siècle,* s. 61 vd.; Imber, *Ottoman Empire,* s. 139-141.
41 *DR,* V, No. 3512, 3516. Bizans'ın Venedik ile yaptığı birçok antlaşmadan sonuncusu olan bu antlaşmanın Yunanca metni, *MM,* III, s. 216-224. Nicol, *Byzantium and Venice,* s. 337-339.
42 Zakythinos, *Despotat grec de Morée,* I, s. 226-240. II. Theodoros'un Selymbria'da ölümü hakkında bkz. Schreiner, *Chron. Brev.,* II, s. 470-474; Nicol, *The Immortal Emperor,* s. 35.

18 XI. KONSTANTİNOS VE II. MEHMED: KONSTANTİNOPOLİS'İN DÜŞMESİ (1448-1453) (Sayfa 455-484)

1 Bizans imparatorlarından sonuncusunun saltanatı ve Konstantinopolis'in düşmesini anlatan başlıca Yunan kaynakları şunlardır: Sphrantzes, Doukas, Khalkokondyles; bir de İmrozlu Kritoboulos, V. Grecu (yay. haz.), *Critobul din Imbros, Din Domnia lui Mahomed al II-ea anii 1451-1467,* Bükreş 1963; D.R. Reinsch (yay. haz.), *Critobuli Imbriotae Historiae, CFHB,* XXII. Berlin/New York 1983); İngilizceye çevirisi C.T. Riggs, *History of Mehmed the Conqueror by Kritovoulos,* Princeton, NJ 1954. Kentin kuşatılmasını ve ele geçirilmesini anlatan diğer Yunanca, Batılı, Slavca ve Türkçe kaynaklar, S. Runciman, *The Fall of Constantinople 1453,* Ek I, s. 194-198'de verilmiştir; A. Pertusi, *La Caduta di Costantinopoli,* I: *Le testimonianze dei contemporanei;* II: *L'eco*

nel mondo, Verona 1976. Çağdaş yapıtlar: Runciman, *The Fall of Constantinople*; E. Pears, *The Destruction of the Greek Empire and the Story of the Capture of Constantinople by the Turks,* Londra 1903; Nicol, *The Immortal Emperor*; F. Babinger, *Mehmed the Conqueror and his Time,* [Almancadan İngilizceye] çeviren R. Manheim, yay. haz. C. Hickman, Princeton, NJ 1978; Setton, *The Papacy and the Levant,* II, s. 108-137; Imber, *Ottoman Empire,* s. 145-159. Elena Dragaş hakkında bkz. *PLP,* No. 21366. Kimi, Konstantinosların sonuncusunu, bu adı taşıyanların XII.'si olarak gösterirler. B. Sinogowitz, "Über das byzantinische Kaisertum nach dem vierten Kreuzzuge", *BZ,* XLV (1952), s. 354-356'da, XI. Konstantinos'un, 1204 yılında Konstantinopolis'te imparator ilan edilen Konstantinos Laskaris olduğunu öne sürüyor. Bu sav, Schreiner tarafından, *Chron. Brev.*, II, s. 187-188'de reddedilmiştir. Gibbon, *Decline and Fall,* VII, s. 154 ve not 58, Konstantinosların sonuncusunu XII. saymak için başka gerekçeler göstermektedir.

2 Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 51-52; Gill, *Council of Florence,* s. 372; Nicol, *The Immortal Emperor,* s. 36-37.

3 Zakythinos, *Despotat grec de Morée,* I, s. 240-243; Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 52-53.

4 Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 53-54; Gill, *Council of Florence,* s. 375-376; Vacalopoulos, *Origins of the Greek Nation,* s. 192-193; Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 179-181, 192-195, 196-199.

5 Gill, *Council of Florence,* s. 372-376, 383; Nicol, *The Immortal Emperor,* s. 49-51.

6 Mehmed'in gençlik dönemi hakkında bkz. Babinger, *Mehmed the Conqueror,* s. 9-36; Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 55-59; Imber, *Ottoman Empire,* s. 145-183.

7 Sphrantzes, *Chronicon minus,* s. 74-78.

8 Sphrantzes, *Chronicon minus,* s. 78-82; Sp. P. Lambros, "O Konstantinos Palaiologos os syzygos en tè istoria kai tois thrylois" [Tarihte ve efsanede, koca olarak Konstantinos Palaiologos], *NE,* IV (12907), s. 417-466; Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 54-55; Nicol, *The Immortal Emperor,* s. 42-46.

9 Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 61-65; Babinger, *Mehmed the Conqueror,*

10 Doukas, *İstoria,* yay. haz. Grecu, s. 294-295; Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 65; Babinger, *Mehmed the Conqueror,* s. 71-72.

11 Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 65-66; Babinger, *Mehmed the Conqueror,* s. 75-78.

12 Thiriet, *La Romanie vénitienne au moyen âge,* s. 379-381; *DR,* V, No. 3522, 3529, 3535, 3551 (V. Alfonso'ya yollanan elçiler); No. 3545 (Hunyadi Yanoş'a gönderilen imparatorluk fermanı); Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 67-68; Nicol, *The Immortal Emperor,* s. 56.

13 Gill, *Council of Florence,* s. 383-387; Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 69-72; Nicol, *The Immortal Emperor,* s. 57-61.

14 Bu sözleri Loukas Notaras'ın söylediğini Doukas, *İstoria*'sında öne sürüyor (s. 329).

15 C. Diehl, "Sur quelques croyances byzantines sur la fin de Constantinople," *BZ,* XXX (1930), s. 192-196; A.A. Vasiliev, "Medieval ideas of the end of the world: West and East," *B,* XVI (1944), s. 462-502; P. J. Alexander, *The Byzantine Apocalyptic Tradition,* Berkeley, Los Angeles/Londra 1985; A. Pertusi, *Fine di Bisanzio e fine del mondo,* Roma 1988; Nicol, *The Immortal Emperor,* s. 75.

16 Niccoló Barbaro, *Giornale dell' assedio di Costantinopoli,* yay. haz. E. Cornet, Viyana 1856; İngilizceye çevirisi, J.R. Jones, *Diary of the Siege of Constantinople,* New York 1969.

17 Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 77-85; Babinger, *Mehmed the Conqueror,* s. 82-83; M. Klopf, "The army in Constantinople at the accession of Constantine XI," *B,*

XL (1970), s. 385-392. Metinlerdeki asker sayısı birbiriyle uyuşmuyor: Sphrantzes, *Chronicon minus,* yay. haz. Grecu, s. 96, sayıyı 4773 Rum ve 200 yabancı diye veriyor; Pseudo-Phrantzes, *Chronicon maius,* yay. haz. Grecu, s. 386, sayıyı 4973 Rum ve 2000 yabancı diye göstermektedir.

18 Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 87-91. Bkz. A. van Millingen, *Byzantine Constantinople: The Walls of the City,* Londra 1899.

19 Doukas, s. 341-342; Sphrantzes, *Chronicon minus,* s. 102; Zakythinos, *Despotat grec de Morée,* I, s. 246; Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 79-83; Babinger, *Mehmed the Conqueror,* s. 79-80.

20 Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 74-75; Babinger, *Mehmed the Conqueror,* s. 85-87.

21 Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 94-104; Babinger, *Mehmed the Conqueror,* s. 86-87.

22 Nicol, *Byzantium and Venice,* s. 401-402.

23 Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 104-119.

24 Pseudo-Phrantzes, *Chronicon maius,* s. 408; Kritoboulos, yay. haz. Grecu, s. 119-121, yay. haz. Reinsch, s. 58-59; Barbaro, *Giornale,* s. 46-48; Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 120-122.

25 Doukas, s. 345, 351; Khalkokondyles, II, s. 156-157; Kritoboulos, yay. haz. Grecu, s. 87-89, yay. haz. Reinsch, s. 41-42; *DR,* V, No. 3554; Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 122-124; Babinger, *Mehmed the Conqueror,* s. 89-90.

26 Gibbon, *Decline and Fall,* VII, s. 188. Bu söylevin Mitylene'nin Latin Başpiskoposu Khioslu Leonardo tarafından aktarılmış bütünü, Nicol, *The Immortal Emperor,* s. 67-68'de [İngilizceye] çevrilmiştir.

27 Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 126-132.

28 Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 133-144; Babinger, *Mehmed the Conqueror,* s. 91-93; Vacalopoulos, *Origins,* s. 198-199.

29 Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 145-148; Politis, *Meletai peri tou biou kai tès glossès tou Ellènikou Laou.* Paradoseis (Bibliotheke Marasle), I-II, Atina 1904, I, s. 23; II, s. 678-679.

30 Vacalopoulos, *Origins,* s. 202-203.

31 Megas Domestikos ile Megas Duks Notaras'ın sonu hakkında bkz. Vacalopoulos, *Origins,* s. 200-201; Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 194; Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 151-152; Babinger, *Mehmed the Conqueror,* s. 95-97. İmparatorun ölümü üzerine gerçekler ve efsaneler, Nicol, *The Immortal Emperor,* s. 74-108'de derlenmiş ve tartışılmıştır.

32 Bu belge K.D. Mertzios tarafından *Actes du XIIe Congrès International des Etudes Byzantines,* II, Belgrad 1964, s. 171-176'da yayımlanmıştır. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 194 ve oradaki göndermeler.

33 Bkz. D.J. Geanakoplos, *Greek Scholars in Venice,* Cambridge, Mass. 1962, s. 62 ve göndermeler; Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 230-233.

34 Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 150-156 ve *The Great Church in Captivity,* s. 165 vd.; Babinger, *Mehmed the Conqueror,* s. 104-105, 435-437; C. J. G. Turner, "The Career of George-Gennadius Scholarius," *B,* XXXIX (1969), s. 439 vd.

35 Babinger, *Mehmed the Conqueror,* s. 138-144, 162-165, 264-265; Gegaj, *L'Albanie et l'invasion turque au XVe siècle,* s. 97 vd., 149 vd.; L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453,* New York 1965, s. 61-65.

19 BİZANS'IN SON KALELERİ
(Sayfa 485-507)

1 Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 162-163; Babinger, *Mehmed the Conqueror,* s. 101-102.

2 Yunanistan'daki ve Yunan adalarındaki İtalyan kolonilerinin 1453 sonrası tarihi konusunda bkz. W. Miller, *The Latins in the Levant: A History of Frankish Greece (1204-1566),* Londra 1908.

3 Zakythinos, *Despotat grec de Morée,* I, s. 256-262; Vacalopoulos, *Origins of the Greek Nation,* s. 207-208. Manuel (Ghin) Kantakouzenos hakkında bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 201-203.

4 Vacalopoulos, *Origins,* s. 208-211; Babinger, *Mehmed the Conqueror,* s. 159-161.

5 Ovidius, *Metamorphoses,* XV, s. 248: "vile solum Sparte est, altae cecidere Mycenae..." [Şimdi Sparta bir çorak toprağa dönüştü; gururlu Mykenai yıkıldı]; Runciman, *Mistra,* Londra 1980, s. 88-91.

6 Zakythinos, *Despotat grec de Morée,* I, s. 265-274, 287-290; Vacalopoulos, *Origins,* s. 211-216; Babinger, *Mehmed the Conqueror,* s. 178-180; Nicol, *The Immortal Emperor,* s. 111-113. Monemvasia konusunda bkz. Haris Kalligas, *Byzantine Monemvasia: The Sources,* Monemvasia 1990.

7 Zakythinos, *Despotat grec de Morée,* I, s. 285-287; Nicol, *The Immortal Emperor,* s. 114, 116.

8 Setton, *Papacy and the Levant,* II, s. 318-320; Nicol, *The Immortal Emperor,* s. 115.

9 Palaiologos ailesinin son üyeleri hakkında bkz. Zakythinos, *Despotat grec de Morée,* I, s. 287-297; Runciman, *Fall of Constantinople,* s. 181-185; Nicol, *The Immortal Emperor,* s. 114-116.

10 Zakythinos, *Despotat grec de Morée,* I, s. 295-297. Landulph'daki ve Barbados'daki mezar taşı yazıtlarının resmi, Nicol, *The Immortal Emperor,* s. 121-124, Levha 16 ve 17'de verilmektedir.

11 Trabzon İmparatorluğu hakkında bkz. W. Miller, *Trebizond: The Last Greek Empire,* Londra 1926; Trabzon Metropoliti Khrysanthos, *Trabzon Kilisesi,* (Yunanca) *Arkheion Pontou,* IV-V içinde, Atina 1936; E. Janssens, *Trébizonde en Colchide,* Brüksel 1969, s. 64-163; A. A. M. Bryer ve D. Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos,* 2 cilt, Dumbarton Oaks Studies, XX, Washington DC, 1985.

12 Khalkokondyles, yay. haz. Darkó, II, s. 219.

13 Miller, *Trebizond,* s. 60-61. III. Aleksios Komnenos'un evlenmesi ve ailesi konusunda bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 143-146.

14 F. Dölger, *Mönchsland Athos,* Münih 1943, s. 96-97; Khrysanthos, *Trabzon Kilisesi,* s. 507-513.

15 Miller, *Trebizond,* s. 71 vd.; Janssens, *Trébizonde,* s. 124 vd.

16 Gonzalez de Clavijo, *Embassy,* [İngilizceye] çeviren C.R. Markham, Londra 1859, s. 62.

17 IV. Aleksios Komnenos'un ailesi hakkında bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 168-170; Pero Tafur, *Travels and Adventures,* [İngilizceye] çeviren M. Letts, New York/Londra 1926, s. 131.

18 Janssens, *Trébizonde,* s. 220-224; D. Talbot Rice, *The Church of Hagia Sophia at Trebizond,* Edinburgh 1968; D. Talbot Rice, *Byzantine Painting: The Last Phase,* Londra 1968.

19 Bkz. Runciman, *The Last Byzantine Renaissance,* s. 52-53; Janssens, *Trébizonde,* s. 188; *ODB,* I, s. 422-423 (Chioniades [maddesi]), s. 453-454 (Chrysokokkes [maddesi]).

20 Bessarion, *Encomium of Trebizond,* yay. haz. Sp. P. Lambros, *NE,* XIII (1916), s. 145-204. Diğer yapıtları için bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 169.

21 Miller, *Trebizond,* s. 111-112, 120-121; Janssen, *Trébizonde,* s. 195 vd.

22 Mikhael Panaretos, *Chronicle of Trebizond,* yay. haz. Sp. P. Lambros, *NE,* IV (1907), s. 266-294; yay. haz. O. Lampsides (Yunanca açıklamalarla), *Arkheion Pontou,* XXI (1958) içinde, s. 5-128 (ayrı basımı da yapılmıştır: Atina 1958). Panaretos'un kroniğinin 1390'dan 1496'ya kadar olan dönemi kapsayacak biçimde genişletilmesi bir başka kişinin eliyle yapılmıştır: *PLP,* No. 21651.

23 Miller, *Trebizond,* s. 83-88; Janssens, *Trébizonde,* s. 132-141.

24 Miller, *Trebizond,* s. 88-96; Janssens, *Trébizonde,* s. 141-145, (ayrıca, Theodora için) s. 211-217.

25 Miller, *Trebizond,* s. 97-100; Janssens, *Trébizonde,* s. 145-153.

26 Miller, *Trebizond,* s. 100-105; Janssens, *Trébizonde,* s. 153-160; Imber, *Ottoman Empire,* s. 176-179.

27 Miller, *Trebizond,* s. 105-112; Janssen, *Trébizonde,* s. 160-162.

28 Elena ile çocuklarının başına gelenler konusunda bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos,* s. 189-190; Janssen, *Trébizonde,* s. 162-163.

DİZİN

Abaka (Moğol İlhanı) 102, 175
Acciajuoli, Bartolomaea (I. Nerio'nun kızı) 374
Acciajuoli, I. Nerio 373-74
Acciajuoli, II. Nerio 445, 447, 488
Adramyttion (Edremit) 123, 143, 145, 154, 158-59, 215, 242
Adramyttion Sinodu 123, 125
Ainos (Enez) 286, 294
Akindynos, Gregorios 263-66, 287
Akropolites, Georgios 20, 25, 39, 47, 70-71, 98, 489
Alanlar 136, 157-58, 160-62, 165
Aleksios (I.) *bkz.* Komnenos, Aleksios (I.)
Aleksios (II.) *bkz.* Komnenos, Aleksios (II.)
Aleksios (III.) *bkz.* Komnenos, Aleksios (III.)
Aleksios (IV.) *bkz.* Komnenos, Aleksios (IV.)
Aleksios (*Megas Domestikos*) 319
Aleksios *bkz.* Komnenos, Aleksios (I.)
Alexander (IV.) (papa) 35
Alfonso (V.) (Aragon kralı) 449-52, 459, 463, 469, 471
Ali Bey (Akkoyunlu beyi) 498, 501
Alişir 178
Altın Ordu 30, 58, 86, 94, 102, 110, 149, 174, 196, 248, 253, 386
Amadeo (Savoie kontu) 195
Amiroutzes, Georgios 435, 500, 502-503
Anadolu Hisarı 377, 462
Andreas *bkz.* Palaiologos, Andreas
Andronikos (despot) *bkz.* Palaiologos, Andronikos (Thessalonike valisi)
Andronikos (II.) *bkz.* Palaiologos, Andronikos (II.)
Andronikos (III.) *bkz.* Palaiologos, Andronikos (III.)
Andronikos (IV.) *bkz.* Palaiologos, Andronikos (IV.)
Andronikos (İoannes'in oğlu) *bkz.* Palaiologos, Andronikos (IV.)
Andronikos (Sardes piskoposu) 122-23
Andronikos (V.) *bkz.* Palaiologos, Andronikos (V.)
Angelos, Aleksios (III.) 39
Angelos, Aleksios (Tesalya kaisarı) 355
Angelos, İoannes 225-26, 244, 270
Angelos, Theodoros 146
Angeloslar 9, 39
Anjou hanedanı 84, 86, 88, 148-49, 173, 222-23, 225-26, 374, 449
Anjou Krallığı 74, 79, 222
Anjou, I. Charles d' (Sicilya kralı) 61-71, 73, 76-77, 79, 81-89, 109, 146, 148-50, 163, 150, 153, 451
Anjou, II. Charles d' 146, 148, 160, 172-73
Anjou, Philippe d' (Tarantolu) 146, 172-73, 213, 222-23
Ankara 178, 351, 367, 388-94
  Meydan Muharebesi 388-90, 392, 394, 404, 497
Ankhialos 218, 417, 470
Anna (David Komnesos'un kızı) 503
Anna (Epeiros'lu Nikephoros'un eşi) 59, 74, 79, 144-45, 147-48, 190, 222
Anna (Giovanni Orsini'nin eşi) 223-24
Anna (I. Vasili'nin kızı, V. İoannes'in eşi) 406
Anna (III. Andronikos'un kardeşi, Despot Thomas'ın eşi) 222
Anna (Macar Kralının kızı, II. Andronikos'un eşi) 86, 118, 187
Anna (Savoie'lı, III. Andronikos'un eşi) 195, 208-209, 230-31, 233, 235-36, 243, 245-46, 251, 254, 259, 263-64, 267, 271, 273, 280, 282, 287, 294, 296, 318, 328, 336
Anna Palaiologina Notaras 482
Antonios (Patrik) 368-70, 378

Apokaukos, Aleksios 193, 208-209, 232-37, 237-40, 242-43, 246-50, 253, 264
Apokaukos, İoannes 242, 281
Apokaukos, Manuel (Hadrianopolis valisi) 239, 242, 248
Aquino'lu Tommaso 71, 319, 435
Aragon Krallığı 86-88, 146, 164, 166, 172, 292-93, 373, 378, 382-83, 397, 413, 449, 451, 459, 463, 469, 471, 487
Aragonlular 86-88, 160
Arenos, Fernando Ximenes de (Katalan komutanı) 167-68
Aristoteles 201, 203, 490-91
Aristotelesçilik 435
Armenopoulos, Konstantinos 228
Arnavutlar 65, 221, 223-24, 418, 445, 448, 450, 487-88
Arnavutluk 37, 42, 60, 65, 69, 73-74, 79, 81, 84, 110, 146, 224, 245, 353, 410, 418, 430-31, 445, 449-52, 484, 487, 492
Arsenios (patrik) 36, 38, 40, 48, 56-57, 97, 103, 105, 121-23, 135, 231
Arsenios'çular 57-58, 68, 78, 97, 100, 121-25, 129, 131-32, 155-57, 202, 233, 261
Arsenios (Tyros piskoposu) 287, 289
Arta 13, 16, 19, 25, 31, 43-44, 74, 147, 224-26, 487
Asen, I. İvan 9, 14
Asen, II. İvan 16-18, 27, 29, 34, 149
Asen, Andronikos 284, 294
Asen, Manuel 288
Asen, Petır 9, 14
Asenler 235
Athanasios (patrik) 126-28, 130-33, 138, 159-60, 171-72, 203-204, 227, 231
Athos Dağı (Aynaroz) 126, 133, 168, 171, 261-62, 264-65, 287, 306-307, 359, 393, 400, 450, 497, 506
Atina 13, 15, 21, 38, 74, 79, 169-70, 220, 268, 278, 354, 373-74, 377, 398, 445, 447, 488-90
Atinalılar 278, 314, 490
Attaliotes (Attalia/Antalya) 160, 163, 351
Augustinus (Aziz) 92, 203, 504
Avignon 214-15, 246, 262, 318-21, 326, 332, 375, 383
Aydın Beyliği 212-13, 217
Ayia Sophia 3, 12, 48, 57, 67, 79, 98-99, 120, 128, 195, 228, 255, 262, 266, 271, 288, 301, 307, 368, 384, 406, 442, 457-58, 464-65, 469, 473-74, 476, 479-80, 483
Ayia Sophia (Trabzon) 499
Ayios Andreas Manastırı 123, 202
Ayios Demetrios Kilisesi 283
Ayios Georgios Manastırı 304, 306
Aziz Romanos Kapısı 198, 470, 478

Bafeus 158, 181
Bagrat (V.) (Gürcistan kralı) 496
Balsamon, Theodoros 97
Baltaoğlu Süleyman (Kaptan-ı derya) 471
Barbaro, Niccolo 467, 474
Barbarossa, Friedrich (II.) 6, 8
Barlaam 262-64, 321
Bartolomaea *bkz.* Acciajuoli, Bartolomaea
Basel 432-35, 437-38
Basileios (I.) 92
Basileios (II.) 9, 93, 253, 317, 369
Baudouin (I.) (Flandres'lı, Latin imparatoru) 11, 13-16,
Baudouin (II.) (Latin imparatoru) 17-18, 20, 26, 35, 43, 45-46, 52, 60-61, 63, 69, 172
Baybars (Memlûk sultanı) 102
Bayezid (I.) 358-62, 366-67, 370-72, 375, 377, 380, 385-90, 392-97, 401, 404, 451, 459, 462, 497-98
Bekkos, İoannes (patrik) 67-70, 77-79, 81, 98-99, 101, 119-21, 124, 443
Belgrad 431, 444-45, 484, 500
Benedictus (XII.) (papa) 262
Benedictus (XIII.) (papa) 375
Berat 42, 73, 79, 82-83, 100, 109-10, 145, 223-24, 431
Bergama *bkz.* Pergamon
Bessarion (Nikaia piskoposu ve kardinal) 412, 421, 434-35, 441, 443, 445, 491, 493, 499-500, 505
Bitinya 103, 105, 109-10, 154, 158-59, 176-77, 180-82, 184, 191, 210-12, 251, 293
Blakhernai 275, 297, 301, 468, 476, 479
Kilisesi 122, 124, 275, 297, 436
Sarayı 46, 52, 78, 83, 141, 249, 256, 266, 278, 288, 304

Blastares, Mathaios 228
Bonaventura (kardinal) 71
Bonifacio (Monferrato markisi) 11-13, 15
Bonifacio (IX.) (papa) 375, 378, 381
Boucicaut, Jean le Meingre de (mareşal) 379-80, 382-84, 391, 395
Boukheiras, İsidoros (I.) (patrik) 266, 286-87
Brankoviç, Georgi 431-32, 444-46, 449-52, 457, 460-61, 469, 484, 492, 498
Brankoviç, Lazar 450, 492
Brankoviç, Mara 450-51, 459-60, 484
Brankoviç, Vuk 357-58
Brienne, Gautier de 169-70
Brienne, Jean de 17-18
Bulgar Çarlığı 14-16, 18, 149
Bulgaristan 29-31, 41, 45, 56-57, 68, 79, 85, 89, 93, 134, 149, 174, 197-98, 217-18, 229, 233, 247, 325-26, 328, 331, 352, 370-71, 373, 376, 446
Bulgarlar 9, 14-15, 17-18, 20, 26-27, 29-32, 34, 37, 44, 55-56, 65, 68, 86, 93, 102, 106, 149, 164, 166, 174, 196-98, 207, 209-10, 218, 220, 233, 235, 254, 295, 298, 322-23, 325, 327, 329, 345, 357, 370, 375, 402
Bursa 14, 55, 86, 110, 121, 155, 158-59, 181-82, 196, 210, 356, 365, 388-89, 401, 409, 461, 502
Büyük İskender 316

Castilla 382, 493
Castilla'lı Ferdinando 493
Castille, Béatrice de 144
Cattaneo, Andreolo 143, 213
Cattaneo, Domenico (Khios ve Phokaia lordu) 216
Cenevizler 19, 22, 44-45, 53-54, 59-60, 75-77, 84, 86, 88, 136, 139-43, 147, 160-61, 164-67, 173-74, 189, 198, 212-14, 216-17, 220, 248, 251, 254, 256, 268, 271-78, 280-81, 285, 291-95, 297-98, 300, 318, 323, 325, 328, 332, 335-37, 339, 344-46, 348, 350-51, 360, 368, 375, 377, 379, 385, 387-88, 390-92, 394, 397, 461, 463-64, 467, 469-73, 475, 477-78, 481-82, 485-86, 492, 495, 498
Cengiz Han 30, 386-87
Cenova 19, 21, 43-45, 52-54, 76, 86, 139, 141-43, 147, 161, 188, 198, 216, 246, 248, 278, 280, 291-93, 318, 344, 346, 350, 360, 379, 384, 387, 391, 393, 419, 463, 467, 486, 498
Cesarini (kardinal) 441, 444-46
Charles (I.) *bkz.* Anjou, I. Charles d'
Charles (II.) *bkz.* Anjou, II. Charles d'
Charles (IV.) (Fransa kralı) 214
Charles (VI.) (Napoli kralı) 358, 379, 382-83, 387, 391, 398
Charles (VIII.) 493
Chateaumorand, Jean de 380, 384-85, 391
Cihan Şah (Karakoyunlu beyi) 498
Ciriaco (Ancona'lı, İtalyan gezgin) 449, 489
Clavijo, Ruy Gonzalez de 394, 436, 497-98
Clemens (IV.) (papa) 62-64, 66
Clemens (V.) (papa) 172
Clemens (VI.) (papa) 246, 250, 290-91, 318, 331
Constantinus (Büyük) 2, 20, 51, 54, 92, 255, 335, 441
Conti, Guglielmo 322
Courtenay, Catherine de 172-73, 187
Courtenay, Philippe de 84
Courtenay, Pierre de 15-16, 26
Courtenay, Robert de 16-17
Courtenay, Yolanda de 16, 28
Crispi (Crispo'lar) 486
Crispo, İacopo (Naksos dukası) 486
Cüneyd Bey (Aydınoğlu) 404-405

Çirmen 340-41, 359
Çubukabad 388

Dakibyza (Gebze) 48, 125, 154
Dandolo, Enrico (Venedik dukası) 11, 15
Deçanski, Stefan (III. Uroş, Sırp çarı) 196-97, 218
Didymoteikhon (Dimetoka) 166-67, 189, 195, 197, 208, 234-36, 239-43, 245, 247, 266-67, 270, 273, 285, 294, 324, 333, 339, 492
Dorylaion (Eskişehir) 181
Doukas (Bizanslı tarihçi) 314, 378, 393, 396, 402
Doukas, İoannes (II.) (Tesalya *sebastokrator*'u) 42, 44, 110, 145, 150, 169, 220

Doukas, İoannes (III.) Vatatzes 17-19, 28-37, 39-40, 53, 60, 104, 248, 253
Doukas, Konstantinos 146, 169
Doukas, Limpidaris (ya da Libadarios) 173
Doukas, Mikhael (I.) 31
Doukas, Mikhael (II.) (Epeiros despotu) 13-16, 19, 21, 26-27, 31-34, 36-38, 43, 56, 59, 74, 82, 107
Doukas, Nikephoros (I.) (Epeiros despotu) 31, 37, 42-44, 56, 58, 74, 79, 82, 85, 144-48, 172
Doukas, Nikephoros (II.) (Epeiros despotu) 222-26, 286
Doukas, Theodoros (Epeiros hükümdarı) 16-18, 21, 27, 29, 31
Doukas, Thomas (Epeiros despotu) 146, 148, 202, 222
Doukaslar 39
Draç *bkz.* Durazzo
Dragaş, Konstantin 357, 367, 371, 373
Dragutin, Stefan (Sırp kralı) 150
Drimys, İoannes 132
Durazzo (Dyrrakhion/Draç) 65, 73, 79, 82, 147, 484
Duşan, Stefan (IV. Uroş, Sırp çarı) 152, 218-20, 226, 228, 233-34, 242-45, 247, 250, 253-54, 267, 270, 281, 283-85, 294-95, 314-16, 322-23, 325, 339, 353, 355, 358

Edessa 283-84, 316
Eirene (Adelaide, III. Andronikos'un eşi) 189
Eirene (İmparatorice, İoannes Kantakouzenos'un eşi) 236, 241, 273, 294, 297, 301, 304, 364
Eirene (Monferrato'lu, II. Andronikos'un eşi) 144, 151, 188-89
Eksamilion 403-404, 406, 410, 419, 425, 445, 448, 469
Elena (Epeiros despotunun kızı, Sicilyalı Manfred'in eşi) 37, 42
Elena (Trabzon imparatoriçesi) 259, 267, 298, 348, 366, 368, 453, 456, 503
Enrico (III.) (Kastilya kralı) 394
Entença, Berenguar d' 164, 167
Enveri 180, 213, 217, 252
Epeiros 13-17, 19, 21, 25-28, 31-34, 38, 40-44, 56, 58-60, 74, 78-82, 85, 94, 106, 132, 144-50, 153, 172, 190, 220-26, 242, 244, 270, 284, 286, 316, 355, 374, 426, 430, 487
Despotluğu 31-32, 36-37, 43, 74, 146-48, 222, 430
Ephesos (Selçuk) 55, 100, 109, 124, 156, 163, 179, 287-89, 435, 440-42, 458, 500
Epibatai 232, 308-309, 470
Ermeni(stan) Krallığı 163, 189
Ermenistan 187, 386, 502
Ermeniler 2
Ertuğrul Gazi 181
Esaias (Patrik) 133, 197, 199-200, 231
Eskişehir *bkz.* Dorylaion
Euboia *bkz.* Negroponte
Eudokia (VIII. Mikhael'in kızı) 95, 151
Eugenikos, İoannes (Metropolit Markos'un kardeşi) 458, 500
Eugenikos, Markos (Ephesos metropoliti) 435, 440-44, 458, 500
Eugenius (IV.) (Papa) 432-33, 437, 439, 444, 449
Eulogia (VIII. Mikhael'in kız kardeşi) 47, 68, 79, 119, 144-45
Euthymios (Patrik) 383, 418
Evrenos Bey 352, 373-74, 377

Fadrique, Alfonso (Atina Katalan dukası) 220
Federico (III.) (Sicilya kralı) 160, 163-65, 167-68, 172
Ferdinando (Mayorkalı) 165, 167-68
Ferdinando (I.) (Aragon ve Napoli kralı) 487
Ferrara 433-34, 436-40
Ferrara Konsili 433
Filelfo, Francesco (İtalyan hümanisti) 434
Files, Manuel (Saray ozanı) 147, 201
Filibe *bkz.* Philippopolis
Flor, Roger de 160-64
Floransa 324, 358, 373, 381, 425, 436, 439-45, 447, 449, 452-53, 457-58, 464-65, 488, 498, 500
Konsili ve birleşmesi 447, 457, 464

Gabriel (Thessalonike metropoliti) 395
Gabrielopoulos, Stephanos 221
Galaktion (keşiş) 100, 120

Galata 43, 76-77, 84, 86, 131, 139-40, 142, 166, 189, 198, 216, 219, 251, 254, 267, 272-74, 276-79, 284, 291-93, 297, 323, 332, 336, 344, 348-49, 351, 377, 385, 387-88, 463, 467-68, 470, 472, 475, 478, 482, 485-86
Gasmuliler 53, 249
Gattilusio 403, 486, 498
Gattilusio, Dorino (Lesbos adası beyleri) 459
Gattilusio, Francesco 300, 318, 328, 332, 334, 356
Gattilusio, Francesco (II.) 394
Gautier *bkz.* Brienne, Gautier de
Gennadios (keşiş) 120
Gennadios (patrik) *bkz.* Skholarios, Georgios
Georgios (Kıbrıslı) 99, 122
Georgiy (VIII.) (Gürcistan kralı) 460
Gerasimos (patrik) 133
Germanos (III.) (patrik) 56, 70
Germiyan Beyliği 178-79, 351
Ghisi, Bartolomaeo 140
Gibbon, Edward 304, 414, 476
Girit 76, 136, 138, 140, 155-56, 419, 452, 467, 481, 500
Giustiniani ailesi 318
Giustiniani, Giovanni Longo 467, 472-73, 476-77, 482
Glabas, İsidoros (Thessalonike metropoliti) 354, 395
Glabas, Mikhael Tarkhaniotes (*Megas Konostavlos*) 118, 147, 150, 201
Glykys, İoannes (patrik) 133
Graitzas, Konstantinos 491
Grant, John 467, 473
Gregoras, Nikephoros (tarihçi) 87, 89, 100, 106, 111, 119, 127, 137, 141, 177-78, 188, 191, 194, 199-200, 202-203, 217, 220, 227, 243-45, 248, 252, 255, 262-64, 268-69, 271, 273-78, 287-89, 301, 306, 313
Gregorios (II.) (Kıbrıslı, patrik) 122-26, 202
Gregorios (III.) (patrik) 458, 465, 483
Gregorius (IX.) (papa) 18
Gregorius (X.) (papa) 66-67, 69-72, 77, 108
Gregorius (XI.) (papa) 342, 344
Guillaume (Akhaia kralı) *bkz.* Villehardouin, Guillaume de
Guillaume (V.) (Monferrato markisi) 144

Hacı İl Bey 324, 340
Haçlı Seferi (I.) 5
Haçlı Seferi (IV.) 1-2, 10, 13, 20-22, 24, 60, 65, 85, 93, 144, 170, 419, 465, 485, 490, 494
Hadrianopolis (Edirne) 164, 165, 167, 189, 194, 209, 239-241, 248, 254, 261, 266, 267, 269, 270, 294, 295, 297, 298, 302, 305, 308, 339, 340, 347, 456
Hainault, Florent de 146-47
Halil (Orhan Bey'in oğlu) 323-24
Halil (Osmanlı komutanı) 173-74, 189
Halil Paşa (vezir) 462
Hasan (Ulubatlı) 477
Hasan (Uzun) 501-502
Hayreddin Paşa (vezir) 352-54
Heinrich (Brunswick-Grubenhagen dükü) 189
Heinrich (IV.) 8
Henri (Flandres'lı, Baudouin'in kardeşi) 15-16, 26
Henry (IV.) (İngiltere kralı) 382-85
Herakleia (Ereğli) 107, 288
Herakleia (Marmara Ereğlisi) 292, 297
hesykhia'cılar 261-66, 286-88, 290, 319, 322, 420
Hohenstaufen hanedanı 19, 34
Hohenstaufen, Konstanz von 34, 37
Holobolos, Manuel 99, 425
Honorius (III.) (papa) 17
Hospitalier Şövalyeleri 276, 344, 382
Hulagu (Moğol hanı) 102
Hyakinthos (keşiş) 125

Innocentius (III.) (papa) 10-11, 23, 26
Innocentius (IV.) (papa) 35
Innocentius (V.) (papa) 78
Innocentius (VI.) (papa) 318-19, 321, 323, 330
Ioannes (XXI.) (papa) 78
Ioannes (XXII.) (papa) 214-16

İgnatios (Smolensk'li) 360, 368
İoannes *bkz.* Apokaukos, İoannes

İoannes (II. Andrenikos Palaiologos'un oğlu) 129, 187-88
İoannes (Tesalya hükümdarı-doukas) 79-80, 82, 85, 146, 150, 169
İoannes (V.) *bkz.* Palaiologos, İoannes (V.)
İoannes (VI.) *bkz.* Kantakouzenos, İoannes (VI.)
İoannes (VII.) *bkz.* Palaiologos, İoannes (VII.)
İoannes (VIII.) *bkz.* Palaiologos, İoannes (VIII.)
İoannes (XII.) (patrik) 129-30, 151, 171
İoannes (XIV.) (patrik) 231
İoannina (Yanya) 147, 222, 225, 430-31, 487
İoasaf *bkz.* Kantakouzenos, İoannes
İosef (Ganos piskoposu) 287
İosef (I.) (patrik) 56, 66-68, 70, 77-78, 97, 112, 119-22, 124, 132, 135
İosef (II.) (patrik) 434, 441-42
İsidoros *bkz.* Boukheiras, İsidoros
İsidoros (Kiev başpiskoposu ve kardinal) 421, 435, 443, 458, 464
İskender Bey (Arnavutluk beyi Yorgi Kastriyota) 445, 449-51, 484, 492
İskenderiye 68, 121-22, 130-31, 326, 331, 434, 443
İtalos, İoannes 201
İustinianos (imparator) 4, 93, 228, 306, 362, 403
İzmir (Smyrna) 45, 75, 109, 179-80, 212, 215, 217, 245-46, 251, 271, 290, 318, 321-24, 330, 389, 404

Jaime (II.) (Aragon kralı) 164
Jean (Nevers kontu) 375-76
Juan (Procida'lı, Saray kâtibi) 86, 88

Kabasilas, Nikolaos 264, 281, 297, 342
Kalavun (Baybars'ın ardılı) 102
Kalekas, İoannes (XIV.) (patrik) 231, 235, 240, 246, 253, 256, 261-64, 266, 286-87
Kallistos (I.) (patrik) 287-88, 295-97, 301, 322, 325, 330, 363
Kalothetos (Khios valisi) 213, 280, 323-24
Kaloyan (Bulgar çarı) 14-16, 26, 149
Kananos, İoannes 409
Kantakouzena, Elena (IV. Andronikos'un eşi, VI. İoannes'in kızı, imparatoriçe) 298
Kantakouzena, Eudokia 482
Kantakouzena, Theodora (Aleksios IV. Komnenos'un eşi) 498
Kantakouzena, Theodora (Orhan Bey'in eşi) 252
Kantakouzena, Theodora Raoulaina, 145, 202
Kantakouzenos, Andronikos (*Megas Domestikos*) 457, 481
Kantakouzenos, Andronikos (VI. İoannes'in oğlu) 269, 285
Kantakouzenos, Demetrios 457, 466, 478, 481
Kantakouzenos, İoannes (VI.; Keşiş İoasaf) 192-96, 198, 208-209, 211, 213-14, 216-18, 224-25, 227, 229-32, 234-39, 242, 245-46, 250-51, 255-56, 259-309, 317, 319, 321, 330, 332, 335, 342, 348, 355, 364, 366, 396, 414, 456, 467, 481, 491, 493-94, 497
Kantakouzenos, Manuel (Berroia valisi) 250, 267, 274, 285, 309
Kantakouzenos, Manuel (düzmece despot) 487-88
Kantakouzenos, Manuel (Ghin, Morea'da asi despot) 247, 286, 308, 418, 420
Kantakouzenos, Mathaios (ortak imparator) 230, 254-55, 260, 267, 270, 282, 285-87, 294-98, 301-302, 307-309, 316, 323, 349-50
Kara Ölüm 268-69, 271
Karaca Bey 470
Karaman Beyliği 178, 184, 351, 356, 360, 389, 404, 445, 461-62, 501
Karesi Beyliği 180, 212, 215, 251, 253, 324
Karystos 75
Kassandria 168-70
Kastamonu 367
Kastoria 42-43, 219, 221
Katalan Birliği 160-61, 163-65, 168-70, 182, 374
Katalanlar 160-74, 182, 184, 188, 190-91, 220-21, 229, 252, 293, 301-303, 373-74, 467
Katharos, Mikhael 188, 190
Kayseri 388

Kefe 268
Kenkhreai 403
Keyhusrev (II.) 30
Khalkokondiles, Laonikos (Bizanslı tarihçi) 314, 448
Khandrenos (Bizanslı komutan) 169
Kharsianites, İoanne 307
Kharsianites Manastırı 307
Khilas, İoannes (Ephesos piskoposu) 124
Khioniades, Gregorios 499
Khios (Sakız) 76, 143, 163, 179, 212-13, 216-17, 271, 274, 280, 318, 323, 346, 375, 461, 463, 467, 481-82, 486
Khoniates, Niketas 7
Khora Manastırı (Kilisesi) 200-201, 205, 289
Khoumnaina, Eirene 202, 265
Khoumnos, Nikephoros 129, 132, 188, 202, 265
Khristoupolis (Kavala) 168, 192, 243, 267, 270
Khrysokokkes, Georgios 499
Khrysoloras, Demetrios 382-83
Khrysoloras, Manuel 381, 398, 400, 405, 434
Khrysopolis *bkz.* Üsküdar
Kıbrıs 8, 14, 99, 122-23, 126, 179, 187, 202, 322-25, 328, 336, 486
Klarentza 426-27, 448, 456
Kokalas, Georgios 281
Komnenos, Aleksios (I.) 4-5, 14, 21, 317
Komnenos, Aleksios (II.) 253, 255, 495-96
Komnenos, Aleksios (III.) 14, 286, 386, 496-97
Komnenos, Aleksios (IV.) 498-500
Komnenos, David (Trabzon imparatoru) 498, 500-503
Komnenos, İoannes (II.) (Trabzon imparatoru) 94-95, 151
Komnenos, İoannes (IV.) (Trabzon imparatoru) 460, 500-501
Komnenos, İsaakios 8, 14
Komnenos, Manuel (I.) 6, 8-9, 95, 317
Komnenos, Manuel (III.) 497-98
Komnenoslar 14, 39, 481, 494-96, 500, 503
Konstantin (Sırp prensi) 357
Konstantinopolis 1-30, 32-37, 40-48, 51, 53-84, 86-95, 99, 101-13, 118, 120-23, 125-34, 136, 139-75, 178, 181-84, 187-94, 197-202, 207, 210, 212-55, 262-309, 313-17, 320-56, 359-87, 390-14, 417-25, 430-37, 442-43, 446-47, 449, 452-53, 455-79, 481, 485-87, 490-91, 494, 496-501, 503-507
Konstantinos (VIII. Mikhael'in kardeşi) 59
Konstantinos (IX. Mikhael'in kardeşi) 118, 128, 187-88, 190
Konstantinos (XI.) *bkz.* Palaiologos, Konstantinos (XI.)
Konstanz 405-406
Konsili 406
Konya 175, 178
Korfu 12, 23, 37, 62, 452, 482, 487, 491
Korinthos 270, 373-74, 377, 399, 403, 418, 445, 447-48, 469, 488-90
Koron 377, 419, 426, 486, 491
Kosınas, İoannes (XII.) (patrik) 128
Kosova 357-59, 363, 450-52
Kotiaion (Kütahya) 178
Koyunlu Hisar 502
Kraljeviç, Marko 340, 345
Kritoboulos (İmroz'lu) 314
Kroia 445, 451, 484
Ksenophon 244
Kudüs 2, 5, 17, 66, 68, 122, 131, 254, 266, 308, 331, 420, 434, 443, 501, 506
Kutsal Roma İmparatorluğu 3, 8, 10, 34, 93
Kuzin Paşa (Moğol komutanı) 159
Kydones, Demetrios 256-57, 264, 269, 281, 290, 301, 314, 319, 326-27, 329, 332, 334, 338-39, 345, 347, 352-54, 356, 362, 365-66, 381, 435, 505
Kyparissiotes, İoannes 290
Kyzikos 131, 158, 160-62, 165, 442

Ladislas (III.) (Polonya kralı) 444, 446
Lakapenos, Romanos 260
Lamia 74, 169
Lampsakos (Lapseki) 158, 163, 323-24
Laskaris ailesi 40-41, 48, 55-59, 103, 105, 132, 155, 233, 481
Laskaris, İoannes (IV.) 38, 40-41, 48, 55-57, 65, 99, 125-26, 154
Laskaris, Theodoros (I.) 14-17, 23, 25-26, 28, 33-35
Laskaris, Theodoros (II.) 34, 36, 38-41, 48, 56, 99

Laterano Konsili 23
Layoş 326-28, 336, 344, 355, 444
Lazar (Sırp prensi) 357-59, 450
Lazareviç, Stefan 359, 371, 373, 376, 388, 393, 401, 404, 420, 431-32, 450-51
Lemnos (Limni) 163, 195, 308, 356, 394-95, 405, 408, 463, 486, 492
Leonardo (Lesbos'un Ceneviz başpiskoposu) 464, 482
Leontarion 374, 377
Lesbos (Midilli) 76, 107, 143, 154, 163, 216-17, 308, 323, 328, 356, 375, 394, 403, 459, 461, 464, 482, 486, 498
Leukas 487
Licario 75-76, 89
Limnia 496
Londra 379, 382, 385-86, 398
Longo, Giovanni Giustiniani 467
Lopadion (Ulubat) 155, 159, 182, 477
Louis (IX.) (Fransa kralı) 18, 61, 64-65, 67
Loukas, Notaras (*Megas Duks*) 457, 464-66, 473, 481-82
Lyon 70-74, 81, 119
Birliği 74, 77-78, 80, 97, 108, 129, 144, 202
Konsili 85, 98, 121, 436, 440, 443

Magistros, Thomas 202-203
Magnesia (Manisa) 109, 157-60, 163-64, 170, 180, 389, 404
Mahmud Paşa (veziriazam) 502
Makarios (Ohri başpiskoposu) 151
Makarios (Patrik) 345
Makrembolites, Aleksios 142, 274-75, 277-78
Makry Plagi 59
Malatesta, Cleope (Rimini kontunun kızı) 406
Manfred (Sicilya Kralı) 19, 37, 41-44, 60-62, 86
Manisa *bkz.* Magnesia
Manuel (II.) *bkz.* Palaiologos, Manuel (II.)
Manuel (IX. Mikhael'in oğlu) 187, 189-91
Manuel (Trabzonlu keşiş) 499
Mara *bkz.* Brankoviç, Mara
Maria (Ana İmparatoriçe) 218-19
Maria (Despina Mougoulion, VIII. Mikhael'in kızı) 102, 175
Maria (Despot Nikephoros'un kızı, Giovanni Orsini'nin karısı) 147
Maria (Eulogia'nın kızı, Bulgar kralının eşi) 68
Maria (II. Andronikos'un yeğeni) 161, 222
Maria (İoannes Vatatzes'in torunu) 32, 34, 37
Maria (Kantakouzenos'un kızı) 209, 226, 364
Maria (Thomas Palaiologos'un kızı) 492
Maria (VIII. İoannes Palaiologos'un eşi) 498, 500
Markos *bkz.* Eugenikos, Markos
Martino *bkz.* Zaccaria, Martino
Martinus (IV.) (Papa) 84-85, 87
Martinus (V.) (Papa) 406, 413, 432
Massa, Antonio de 413-14
Mathaios *bkz.* Kantakouzenos, Mathaios
Mathaios (Ephesos piskoposu) 287
Mathaios (patrik) 385
Medici ailesi 440
Mehmed Bey (Aydınoğlu) 179-80, 213
Mehmed (I.) (Çelebi) 389, 396-97, 401-402, 404-405, 407-409, 411
Mehmed (II.) (Fatih) 314, 450, 455, 458-64, 466-71, 473, 475, 481, 483-86, 488-90, 492-93, 500-503
Melangeia (Yenişehir) 181
Melanoudion 155
Meletios (Keşiş) 100, 120
Melissenos, Markarios 314
Meliteniotes, Konstantinos 98, 120, 124
Menteşe Beyliği 109, 155, 179-80, 182-83, 212, 360, 389, 461
Mesembria 218, 329, 393, 417, 442, 463, 470
Meteora 47, 355, 506
Metokhites, Demetrios 319
Metokhites, Georgios 99, 108, 120, 124
Metokhites, Aleksios 282
Metokhites, Theodoros 149, 199-203, 215, 227, 282, 289, 302, 319, 421
Metrophanes (Kyzikos piskoposu, patrik) 442, 444
Mézières, Philippe de (Kıbrıs'ta şansölye) 322, 358
Midilli *bkz.* Lesbos
Mikhael (II.) *bkz.* Doukas, Mikhael (II.)
Mikhael (VIII.) *bkz.* Palaiologos, Mikhael (VIII.)

Mikhael (IX.) *bkz.* Palaiologos, Mikhael (IX.)
Miletos 104, 108, 179
Milutin, Stefan (II. Uroş, Sırp çarı) 85, 150-52, 173-74, 188, 199, 253
Mircea (Eflak Beyi) 373, 375
Mistra 58, 285, 309, 349-50, 355, 367, 396, 399, 404, 417-23, 427, 434-35, 448-49, 456, 490-91, 498, 501, 503-504
Despotluğu 453
Mitylene 216-17, 318
Modon 377, 380, 392, 419, 426, 486, 491
Moğollar 20, 29-31, 33-34, 44, 58, 94, 102-103, 106, 149, 157, 159, 170, 174-76, 178, 181-82, 193, 196, 209, 253, 268, 386-90, 392, 394, 496-97
Monemvasia 58, 418-19, 486, 491
Monomakhos, İoannes (Thessalonike valisi) 173
Monomakhos, Mikhael (Tesalya valisi) 221, 225
Moravya 30
Morea (Mora) 13, 17, 19, 21, 38, 42, 52, 59-60, 70-71, 74-75, 79, 85, 89, 100, 146-48, 189, 192, 225, 228-29, 234, 240, 271, 285-86, 299, 308-309, 349-50, 371-74, 377, 380, 392, 396-400, 403, 406-407, 410, 412, 417-19, 421-23, 425-27, 445, 447-50, 455-57, 469, 474, 482, 487-94
Despotluğu 285, 374, 396, 417, 456, 489, 493-94
Morisco, Andrea (Ceneviz kaptan) 143, 166
Mosele Manastırı 125, 131-32
Mouzalon ailesi 158
Mouzalon, Georgios 38, 40
Mouzalon, Theodoros 99, 119, 121, 129
Muntaner, Ramon (İspanyol kronikçi) 162, 166, 168
Murad (I.) 325, 336, 338-40, 342-43, 345, 347-48, 351-53, 356-58, 360, 396
Murad (II.) 407-10, 412, 426-28, 430, 444, 446-51, 456, 458, 460, 463, 484
Musa 389, 396-97, 400-401
Mustafa (Düzmece) 404-405, 407-409
Mutahharten (Erzincan Beyi) 386, 496-97
Mykonos 140
Naksos 76, 215, 486
Dukalığı 76, 140, 486
Napoli 62, 146, 222-23, 334, 337, 449, 451-52, 459, 463-64, 487
Krallığı 146, 148
Nassi, Yasef 486
Naupaktos (Lepanto/İnebahtı) 448, 486-87, 489, 491
Nauplion 419, 426
Navarra'lılar 374, 399, 426
Birliği 373
Nea Moni Manastırı 249
Nea Phokaia (Yeni Foça) 143, 213
Negroponte (Euboia/Eğriboz) 38, 46-47, 60, 75-76, 140, 215, 219, 403, 410-12, 419, 430, 486
Nemanya, Stefan 9, 149
Neokastra 155-56
Neopatras 74, 79, 220
Nicolaus (III.) (papa) 80-82
Nicolaus (V.) (papa) 449, 452, 458, 465
Nikaia İmparatorluğu 20, 25-26, 28-35, 37-38, 41, 45, 47, 55, 57, 76, 103, 105, 123, 132, 168, 178
Nikaia (İznik) 14-21, 23, 25-45, 47-48, 53, 55-57, 71, 76, 99, 103-107, 123, 125, 132, 155, 158, 168, 175-76, 178, 181-82, 210-12, 412, 421, 434, 441, 443, 456, 487, 499, 504
Nikolaos (Cotrone'li) 61-62
Nikomedia (İzmit) 55, 142, 154, 158-59, 176, 182, 210-12, 300
Nikopolis (Niğbolu) 357, 370, 375-77, 379, 390, 445-47
Niphon (Kyzikos piskoposu, patrik) 131-33, 160
Niş 353, 356, 445
Nogay (Altın Ordu hanı) 86, 102, 110-11, 174
Notaras *bkz.* Loukas, Notaras
Normanlar 4, 7-8, 10, 12
Nymphaion (Nif) 44, 76, 155
Antlaşması 44-45
Nysa (Sultanhisar) 109, 162-63

Obiliç, Miloş 358
Ogerios (başkâtip) 80, 99
Ohri 27, 151, 316, 353
Ohrida 339

Olcaytu (Moğol İlhanı) 175-76, 178
Oliver, İvan 243
Olivera (Bayezid I.'in eşi) 359
Orhan (Süleyman Çelebi'nin torunu) 461-62, 467, 482
Orhan Bey 182-83, 210-213, 234, 251-52, 270, 282, 286, 293, 295, 298-300, 303, 308, 317, 323-25, 342
Orsini ailesi 222, 374, 459, 487
Orsini, Giovanni 147, 221-22
Orsini, Giovanni (II.) 223
Orsini, Niccolo 222
Orsini, Ricardo (Kephalonia kontu) 147
Orvieto 84, 87
  Antlaşması 85
Osman Bey 158, 175, 181-84
Osmanlı Beyliği 180
Osmanlı İmparatorluğu 182, 313, 347, 351-52, 360-61, 370, 372, 377, 387-90, 396, 400, 448, 459, 461, 481, 483-84, 496-97, 504-505
Osmanlılar 13, 181-84, 196, 251, 298-300, 317, 323-24, 339-40, 345-46, 359, 389-90, 400, 419, 452, 461, 496-97, 500-501, 505-506

Pakhomios 111
Pakhymeres, Georgios 87, 99-100, 105-106, 110, 113, 119-20, 127, 129, 131, 135, 138-39, 143, 156, 158, 161, 168, 175-78, 202-203
Palaiologina, Anna (IX. Mikhael'in kızı) 148
Palaiologina, Eirene 230
Palaiologos hanedanı 38, 48, 55, 111, 118, 128, 132, 188, 192, 230, 232-33, 242, 250, 254, 260, 267, 281, 284, 286, 296, 308-309, 344, 349, 418, 456, 467, 481, 491-92, 494
Palaiologos, Andreas 281-82, 494
Palaiologos, Andronikos (II.) 31, 39, 55, 70-71, 78, 81, 86, 99, 108-109, 111, 117-19, 121-23, 125-26, 129, 131, 133, 135-36, 138, 141-45, 147-48, 150-51, 153-54, 156-57, 160-61, 164, 168-70, 172-75, 180, 182, 187-91, 193-202, 204, 207, 210, 213-15, 220, 222, 226-27, 230, 252-53, 265, 285, 317, 420
Palaiologos, Andronikos (III.) 188-99, 207-32, 235, 237, 242, 245, 253, 257, 259, 261-63, 270-71, 279, 284, 309
Palaiologos, Andronikos (IV.) 296, 298, 309, 317, 320, 323, 327, 329, 334, 337-39, 341-51, 353, 360-62
Palaiologos, Andronikos (Thessalonike valisi) 400, 403-404, 411-12, 417
Palaiologos, Andronikos (V.) (?) 394, 396-97, 400
Palaiologos, Demetrios (II. Andronikos Palaiologos'un oğlu) 188-89, 309
Palaiologos, Demetrios (II. Manuel Palaiologos'un oğlu) 417, 442, 453, 455-56, 487-90, 492, 503
Palaiologos, İoannes (despot) *bkz.* İoannes (II. Andrenikos Palaiologos'un oğlu)
Palaiologos, İoannes (III. Andrenikos Palaiologos'un oğlu) *bkz.* Palaiologos, İoannes (V.)
Palaiologos, İoannes (Thessalonike valisi) 196
Palaiologos, İoannes (V.) 207, 230-32, 234, 236, 240, 254, 256, 259-60, 267, 280, 282, 284-86, 288, 293-305, 307-309, 313-64, 366, 381
Palaiologos, İoannes (VII.) 317, 343-45, 349-50, 360-61, 365-67, 371, 378-80, 384-85, 387, 391-97, 400
Palaiologos, İoannes (VIII. Mikhael'in kardeşi) 41-44, 58-59, 74-75, 95, 99, 107-108,
Palaiologos, İoannes (VIII.) 402-403, 406-408, 410, 413-15, 417-53, 457, 468, 498, 500
Palaiologos, Konstantinos (XI.) 417, 426-27, 445, 447-49, 453, 455-84, 492-94, 500
Palaiologos, Manuel (II.) 314, 320, 327, 334, 338, 341, 343, 347-49, 351, 353-56, 360-61, 363, 365-415, 417-18, 421-22, 425-26, 453, 462
Palaiologos, Mikhael (VIII.) 19, 31, 38-45, 47-49, 51-82, 84-89, 93-105, 108, 110-14, 117-22, 125-26, 129, 136-40, 142-45, 150, 154, 175, 189, 199, 201, 216, 230, 253, 291, 318, 327, 331, 436, 443, 456, 494-95

Palaiologos, Mikhael (IX.) 128-29, 145-46, 148, 154, 157-58, 160, 162, 164-66, 174, 187-91, 193, 209, 420
Palaiologos, Nikephoros 466
Palaiologos, Nikolaos 492
Palaiologos, Sphrantzes 219
Palaiologos, Syrgiannes 192-95, 208-209, 218-20, 231
Palaiologos, Theodoros (I.) (Morea despotu) 156, 418, 420-21
Palaiologos, Theodoros (II.) (Morea despotu) 345, 349-50, 355, 367, 371-74, 377, 380, 392-93, 396-97, 399, 406-407, 417-18, 421-22,
Palaiologos, Theophilos 467, 478, 481
Palaiologos, Thomas (Morea despotu) 450, 455-56, 487-94
Palamas, Gregorios 262-66, 268, 270, 281-82, 286-90, 297, 306, 435
Palamasçılar 264-66, 290
Pammakaristos Manastırı 201
Panaretos, Mikhael 500
Panayia Khrysokefalos 499
Paris 33, 358, 380, 382-84, 387, 391-92, 398
Patras 373, 418, 426, 448, 456, 488-89, 491
Paulus (İzmir Katolik piskoposu) 321-22, 330-34
Pedro (Aragon kralı) 86-88, 146, 292
Pegai (Karabiga) 160, 162, 299
Pelagonia 42-44, 58-59, 107
  Savaşı 58
Pelekanon 210-12
Peralta, Juan da 303
Pergamon (Bergama) 158, 160, 180, 212
Peristera 497
Phakeolatos (Bizanslı amiral) 255, 273
Philadelphia (Alaşehir) 14, 55, 109, 124, 157, 160, 162-63, 170, 178, 196, 265, 271, 348, 361
Philanthropenos, Aleksios 155-56, 196
Philippe (Baudouin'in oğlu) 63, 69
Philippe (Burgonya dükü) 501
Philippe (IV.) Fransa kralı) 172
Philippe (Latin imparatoru) 73
Philippe (Namur'lu, Latin imparatoru) 16
Philippe (Napoli Kralı II. Charles'ın oğlu) 146-48
Philippe *bkz.* Anjou, Philippe d' (Tarantolu)
Philippopolis (Filibe) 324, 502
Philippos (Makedonya kralı) 243
Philokrene (Tavşancıl) 210-11
Philotheos (Herakleia piskoposu ve patrik) 288, 292, 297, 301, 306, 322, 330-31, 335, 339, 363
Phokaia (Foça) 75, 88, 143, 216, 280, 323, 346, 386
Phokas, Nikephoros (imparator) 94
Photios (patrik) 96, 369
Pierre (Kıbrıs kralı) 328, 336
Pirlepe *bkz.* Prilep
Pisani, Niccolo (amiral) 292
Pius (II.) (papa) 491, 493, 501
Planudes, Maksimos 202-204
Platon 203, 422-23, 425, 490-91
Plethon, Georgios Gemistos 421-26, 434-35, 442, 445, 449, 491, 498
Porphirogennetos, Konstantinos (VII.) 118, 137, 155, 260, 301
Preljub, Grigor 283
Preljuboviç, Tomas (Sırp despotu) 355
Priene 108
Prilep (Pirlepe) 151, 316, 339-41, 353
Prinkipos 142
Priştine 243
Psellos, Mikhael 200-201, 365
Pylos (Navarin) 491

Ragusa 392, 452, 463, 484
Rahova 375
Raidestos (Tekirdağ) 111, 166
Richard (II.) (İngiltere kralı) 379, 382-83
Rita ya da Maria (Ermenistan Kralının kızı, IX. Mikhael'in eşi) 187
Rocafort, Berenguar de 165-69
Roche, Otto de la 13
Rodos 76, 107, 179, 215-16, 276, 326, 393, 467
Rodos Şövalyeleri 179, 183, 214, 323, 336, 361, 373, 375, 388, 399, 461
Roma İmparatorluğu 1-2, 4-5, 8, 19-20, 22, 91, 93, 237, 244, 253, 476, 505
Romalılar 1-2, 6, 12, 17, 22, 89, 94, 98, 106, 118, 173, 177, 188, 227-28, 236-37, 254, 275, 307, 309, 314, 328, 370, 402, 461, 493, 507
Rumeli Hisarı 462, 464, 466

Salmenikon 491
Samos (Sisam) 76, 486
Samothraki (Semendirek) 492
San Marco 222, 344, 412, 437
Sanudo ailesi 76
Sanudo, Marco (Naksos dükü) 76, 140, 486
Sanudo, Marino Torsello (İtalyan kronikçi) 88
Saruhan Bey 180, 213, 216-17, 254, 324, 360, 389
Saruhan Beyliği 180, 217, 233, 251
Sasa Bey 179
Savcı Çelebi 343
Selçuklular 4, 9, 14, 18, 21, 26, 29-30, 32, 34, 40-41, 44, 57, 102-104, 162, 178, 181, 360
Selim (II.) 486
Selymbria (Silivri) 45, 111-12, 118, 167, 194, 197, 252, 255, 333, 349, 361, 380, 453, 455
Semerkand 386-87, 389, 394, 497
Serez 243, 250, 253, 270, 316, 325, 339-41, 353-54, 357, 367, 371
Seyyid Buhari 409
Sırbistan 30, 37-38, 41, 85, 89, 93, 134, 149-52, 172-74, 188-89, 196-99, 217-21, 226, 229, 242-45, 253, 270, 281, 284, 294, 314-16, 331, 339-40, 352, 357, 371, 401, 431-32, 444, 446, 449-51, 459-61, 484, 487, 493, 498
Sırplar 9, 20, 27, 65, 86, 118, 149-53, 193, 229, 242, 244, 253, 267, 270-71, 282-84, 295, 298, 308, 314-16, 322-23, 325, 339-41, 345, 353, 355-59, 363, 367, 373, 388, 393, 401-402, 430-31, 444, 446, 448, 450-51, 455, 469, 484, 492
Sicilya 19, 37-38, 41-42, 44, 60-63, 65, 73, 85-88, 93, 160, 163, 165, 167-68, 172, 334, 344
Sicilya Akşam Duası 88, 110, 112
Sicilya (Norman) Krallığı 8, 37, 63, 65, 79, 344
Sigeros, Nikolaos 321
Sigismund (Macar kralı) 373-76, 378, 405, 410, 431, 433
Silivri *bkz.* Selymbria
Simeon (metropolit) 428
Simeon (Moskova Büyük Dukası) 271
Simonis 151, 188, 199, 253
Sinan Paşa (Rumeli beylerbeyi) 429-31
Sinop 367, 496, 501-502
Sivas 387-88
Sixtus (IV.) (papa) 492-93
Skholarios, Georgios (II. Gennadios, patrik) 421, 425, 435, 442-44, 458, 464, 483
Skopje (Üsküp) 85, 150, 243, 253, 339
Smederevo (Semendire) 431, 444, 451, 484
Sophia (Monferrato'lu, VIII. İoannes'in eşi) 406
Sophronios 173
Sozopolis (Süzebol) 128, 292, 322, 329-30
Sparta 419-20, 422, 449, 490
Spetsai (Settepozzi) 59
Sphrantzes, Georgios 314, 410, 414-15, 456, 460, 468, 500
St. Jean Şövalyeleri 179
Stracimir (İvan Aleksander'in oğlu) 326
Stracimir, İvan (İvan Şişman'ın kardeşi) 370
Stracimir, İvan Aleksander (Bulgar çarı) 218, 326, 370, 375-76
Strategopoulos, Mikhael (*Protostrator*) 155
Strategopoulos, Aleksios 43, 45-46, 51
Sully, Hugues de 82-84, 109
Süleyman (Çelebi, Orhan Bey'in oğlu) 270, 282, 295, 298-300, 317, 324
Süleyman (I. Bayezid'in oğlu) 387-89, 392-93, 396-97, 400-402, 411, 461, 471
Svetoslav, Todor (Bulgar çarı) 174, 197
Synadenos, İoannes 82
Synadenos, Theodoros 192-93, 198, 208, 224-26, 241-42
Syropoulos, Sylvester (Bizanslı yazar) 440

Şahin Paşa (Lala) 325, 340
Şişman, (III.) İvan 345, 357, 370
Şişman, Mikhail 197-98, 209, 217-18, 233

Tafur, Pero 436, 498
Tarkhaniotes, İoannes 122, 125, 156-57
Tarkhaniotes Konstantinos 275, 279, 292
Tarkhaniotes, Mikhael (*Megas Domestikos*) 82-83, 109, 145, 155
Templier Şövalyeleri 161

Tenedos (Bozcaada) 143, 293, 295, 297, 300, 308, 337, 344-46, 350, 356
Tenos 140
Terter, Georgi (Bulgar Çarı) 85, 174
Thamar (Despot Nikephoros'un kızı) 145-46, 148
Thasos (Taşoz) 403, 486, 492
Thebai 13, 169-70, 220, 342, 374, 488
Theodora (VIII. Mikhael'in eşi, imparatoriçe) 48, 99, 119, 122
Theodora (İoannes IV. Komnenos'un kızı 501)
Theodora (İoannes Kantakouzenos'un annesi) 209, 235, 497-99
Theodora (Mathaios Kantakouzenos'un kızı) 202, 309
Theodora (Mikhael Şişman'ın eşi) 218
Theodora (Trabzon'da III. Aleksios'un eşi) 286
Theodoros (I.) *bkz.* Palaiologos, Theodoros (I.)
Theodoros (II.) *bkz.* Palaiologos, Theodoros (II.)
Theoleptos (Philadelphia piskoposu) 124-25, 157, 160, 265
Theophanes (Nikaia piskoposu) 71
Thessalonike (Selanik) 8, 10-12, 15-17, 20, 25, 27-29, 31-32, 36-37, 39, 41-42, 45, 55, 77, 82, 107, 139, 141, 144, 150-52, 157, 167-69, 173, 188-90, 195-96, 198, 201, 204, 208-209, 218-21, 224-26, 228-30, 241-42, 244-45, 247, 250, 253, 257, 262, 266-67, 269-70, 281-88, 291, 294, 296-97, 305, 315-16, 319, 334, 338, 341-43, 349-51, 353-55, 363, 393-96, 400-404, 408, 410-12, 417, 421, 427-28, 430-31, 452, 496, 499, 504
Thomas (Epeiros despotu) *bkz.* Doukas, Thomas (Epeiros despotu)
Thomokastron 225-26
Thukydides 244, 268
Tikh, Konstantin 56, 58
Timur 386-90, 392, 394, 396-97
Tocco ailesi 487
Tocco, Carlo (I.) (Kephalonia kontu) 374, 399, 426, 430, 459
Tocco, Carlo (II.) 430, 487
Tocco, Leonardo 487, 492
Tohtu (Moğol hanı) 175, 253
Tomaso, Pietro (piskopos) 315, 322-24, 330
Topkapı 198, 470
Trabzon 14, 21, 25-26, 30, 55, 78, 80, 89, 94-95, 100, 134, 151, 253, 269, 286, 386, 388, 412, 434-35, 460, 486, 493-504
İmparatorluğu 253, 494, 497, 500-501
Tralles (Aydın) 107-109, 163, 179
Trikkala (Tırhala) 221, 316, 355, 373
Triklinios, Demetrios 202, 204
Trikokkia (Karahisar) 176
Tripolis 162, 489
Trnovo 329, 357, 370
Turahan Bey 373, 410, 426, 448, 469, 487-89
Türkmenler 103, 386, 496-98, 501
Türkler 4-9, 15, 18, 20-21, 26, 28, 30, 32, 34, 41, 44, 47, 57, 59, 63, 75, 77, 83, 86, 102-10, 119, 129, 131-33, 136, 139, 141-43, 154-84, 189-91, 196, 207, 210-16, 220, 223-24, 229, 232-34, 244-48, 251-52, 254, 268-72, 280, 282-84, 290, 293, 295, 298-300, 302-305, 308-309, 313-18, 320, 323-29, 332-33, 336-45, 347-54, 356-64, 366-67, 369-70, 372-79, 385-91, 393-414, 419, 421, 426-32, 436, 443-45, 447-52, 457, 460, 462-63, 465-66, 468-93, 496-97, 502, 504-504
Tvrtko I. (Bosna hükümdarı) 357-58
Tzamplakon 276
Tzympe (Cimbi) 299

Ugljeşa, İvan 316, 339-41
Umur Bey (Aydınoğlu) 179-80, 183, 213, 215-17, 223, 233, 245-47, 251-52, 290, 318, 324
Umur Paşa (Turahan'ın oğlu) 180, 183, 488
Urban (Macar usta) 366, 470
Urbanus (IV.) (papa) 58, 60-62
Urbanus (V.) (papa) 325-26, 333-35, 342
Urbanus (VI.) (papa) 355
Uroş, İvan 355
Uroş (I.) (Sırp çarı) 149-50
Uroş (II.) *bkz.* Milutin, Stefan
Uroş (III.) *bkz.* Decanski, Stefan

Uroş (IV.) *bkz.* Duşan, Stefan
Uroş (V.) Stefan 314, 316, 353
Uroş, Simeon (Trikkala'da imparator) 316, 355

Üsküdar 210-11, 336-37, 348, 401
Üsküp *bkz.* Skopje

Valla, Lorenzo 441
Valois, Catherine de 148, 173, 223-25, 373
Valois, Charles de 172-73, 187-88
Varna 329, 393, 446-47, 449, 451-52
Vasili (I.) (Büyük duka) 369, 406
Vasili (II.) (Büyük duka) 443
Velbuzd 218, 316
Venedik 11, 15, 17, 19, 22, 28, 34, 43-46, 52, 59-60, 75-77, 84-85, 139-42, 159, 172, 198, 215, 222, 246, 267, 281, 284, 291-94, 315, 323, 325, 328, 336-38, 341, 344, 346, 350, 363, 368, 372, 376-77, 380-81, 391-93, 397-398, 400, 405-406, 410-12, 419, 427-28, 430, 432, 434, 437, 442, 447, 450-52, 463, 467-69, 473, 478, 481-82, 484, 486-87, 491-92, 498, 501, 505
Venedikliler 6-7, 10-12, 16, 18-19, 21-22, 28, 34, 43-47, 53-54, 59-60, 75-77, 84, 86, 136, 139-43, 160, 173, 198, 214-15, 220, 222, 246, 271, 280-81, 284, 291-95, 298, 300, 323, 325, 336-37, 343-48, 350, 355, 361, 375, 377-78, 378, 383, 385, 388, 390-93, 397-98, 400, 403-405, 410-12, 418-19, 426-31, 444, 447-48, 450, 452, 457, 463, 467, 469, 472-73, 478, 484-89, 491, 495
Vidin 326-27, 370, 375-76
Vignosi, Simone (Khios'un Ceneviz beyi) 280
Villani, Matteo (Kronik yazarı) 324
Villehardouin, Geoffroi de 13, 38
Villehardouin, Guillaume de 19, 38, 41-43, 58-59, 63, 70, 85, 89, 146
Villehardouin, Isabelle de 146
Visconti, Gian Galeazzo 381
Viterbo 63-64, 66-67, 69-70, 332
Antlaşması 63, 77
Vojihna (Sırp komutan) 308
Vukaşin 316, 339-40, 373

Yanoş Hunyadi (voyvoda) 444-46, 449-52, 461, 463, 469-70, 484
Yanya *bkz.* İoannina
Yolanda *bkz.* Courtenay, Yolanda de
Yolanda (Monferrato'lu Eirene) *bkz.* Eirene (Monferrato'lu, II. Andronikos'un eşi)

Zaccaria ailesi 75, 143, 179
Zaccaria, Benedetto (I.) 75, 88, 143, 179, 212-13
Zaccaria, Benedetto (II.) 213, 216
Zaccaria, Centurione (Navarra'lı prens) 426, 492
Zaccaria, Manuele 75, 143
Zaccaria, Martino 213, 216
Zağanos Paşa 470, 485, 503
Zante 12, 487
Zelotlar 241-42, 245, 247, 250, 270, 281-82, 284, 286

Ortaçağda "Kentlerin Kraliçesi" diye bilinen Konstantinopolis, Nisan 1204'te IV. Haçlı Seferi'ne çıkan ordunun saldırısına uğrayıp istila edildi. Tarihin o güne dek gördüğü en büyük kent yağmasının ardından Venedik ve Fransız kuvvetlerinin ortak girişimiyle Konstantinopolis Latin İmparatorluğu kuruldu.

Bizans tarihyazımı alanının en önemli isimlerinden biri olan Donald M. Nicol'ün değerini halen koruyan bu eseri, 1261'de Konstantinopolis'in Latinlerden geri alınmasından 1453'te Osmanlılar tarafından fethedilmesine kadar uzanan *Bizans'ın Son Yüzyılları*'nı ele alıyor.

Nicol, Yunanistan'ı ve Ege adalarını ele geçiren Fransız, Ceneviz ve Venedik kolonileri, Balkanlar'da yayılan Sırplar ve Anadolu'da gücü çığ gibi büyüyen Türkler arasında, toprakları giderek daralan Bizans'ın verdiği hayatta kalma mücadelesini anlatıyor.

Palaiologos Hanedanı'nın tarihiyle de örtüşen bu dönemin öyküsü, Bizans-Osmanlı ilişkilerine tuttuğu ışıkla da ayrı bir değer kazanıyor.

Prof. Dr. Donald M. Nicol (1923-2003), 1970-1988 arasında Londra Üniversitesi Modern Yunan ve Bizans Tarihi, Dili ve Edebiyatı kürsüsünde çalışmış, 1988-1992 arasında da Atina'daki Gennadius Kütüphanesi'nin müdürlüğünü üstlenmiş, sonra emeritus profesör olarak Londra Üniversitesi'ne geri dönmüştü. Çok sayıda eserinden bazıları şunlardır: *Byzantium: Its Ecclesiastical History and Relations with the Western World* (1972); *Meteora: The Rock Monasteries of Thessaly* (1975); *The End of the Byzantine Empire* (1979); *The Despotate of Epiros, 1267-1479* (1984); *Byzantium and Venice* (1988); *The Immortal Emperor: The Life and Legend of Constantine Palaiologos, Last Emperor of the Romans* (1992); *The Byzantine Lady: Ten Portraits, 1250-1500* (1996); *Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine* (2000); *Bizans'ın Soylu Kadınları* (2009); *Ölümsüz İmparator: Romalıların Son İmparatoru Konstantinos Paleologos'un Hayatı ve Efsanesi* (2013).

9 786053 328445

KDV dahil fiyatı
34 TL